

NYELVÉSZETI ÉS IRODALMI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES
ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

1999 ZAGREB-SZOMBATHELY

STUDIA
SLAVICA 1
SAVARIENSIA

TARTALOM СОДЕРЖАНИЕ

ZAGREB

Milenko Popović, Rajisa Trostinska: O grafetu.....	5
Dunja Fališevac: Der Concettismus in der kroatischen Barocklyrik.....	21
Наталья Видмарович: Особенности ритма в житии Сергия Радонежского.....	35
Жива Бенчић: Детство в Аграме 1902-03 годов М.Крлежи и проблема чувственного восприятия.....	52
Йосип Ужаревич: Третьи глаза или о границах визуальности.....	61
Magdalena Medarić-Kovačić: Miroslav Krleža o ruskom modernizmu.....	71
Дубравка Ораич Толич: Парадигмы визуальности в хорватской прозе 20 века.....	80
Anica Vlašić-Anić: Harmsova "Bitka sa smislovima" i dadaistički "Avangardni palimpsest".....	94
Miran Štuhec: Das Problem der Fokalisation.....	116
Jasmina Vojvodić: Što je komično?.....	125
Sonja Ludvig: U potrazi za izgubljenim rajem.....	137

SZOMBATHELY

Monika Kozári: Kálmán Tisza und die Balkan-frage im Jahre 1878.....	159
Карой Гадани, Виктор Моисеенко: Русские слова в хорватском языке.....	185
Л.Н.Моисеенко: Ещѣ о цвете в древнерусском языке и литературе.....	242
Иштван Пожгаи: Суффиксальные редуцированные звуки в синайском патерике.....	253
Карой Гадани: Особенности языковой коммуникации в словенских землях в 17-18 веках.....	277
Elizabeta Bernjak: Vprašanja kongruence v slovenskem in madžarskem jeziku.....	281
Matilda Bölcs: Ključne riječi medija i dvojezičnost.....	291
Z.Szentesi Orsolya: A magyar és a horvát nyelv szófaji rendszereinek összehasonlító áttekintése.....	301
Янкович Мария: Размышления о вопросе заимствования.....	311
Хергович Винцене Задрович Бернадетт: Эволюция трактовки связи управления.....	315

Fülöp László: <i>A szentpéterfai (Petrovo Selo) plébánia személynevei 11871-1895</i>	332
István Vig: <i>Misser, signor, gospodin, gospodar. Uloga oblika alokucije u scenskim djelima Marina Držića</i>	355

RECENZIÓK

Marcus Egg (1994) <i>Aktionsart und Kompositionalität</i>	363
Wacaw Cockiewicz (1992) <i>Aspekt na tle systemu słowotwórczego polskiego czasownika i jego funkcyjne odpowiedniki w języku niemieckim</i>	371

ZAGREB

Milenko Popović i Rajisa Trostinska

O GRAFEMU

(na primjerima suvremene hrvatske, ruske i ukrajinske grafije)

Mogli smo navesti i više knjiga i rasprava u kojima se definira grafem, ali time ne bismo dobili ništa više elemenata za zaključivanje.

U Simeonovu *Enciklopedijskom rječniku...* o slovu je rečeno: "... alfabetski znak koji se upotrebljava bilo sam, bilo u kombinaciji s drugim znakovima, da se označi fonem ili skupina fonema." (1, II; 443) Na istoj se stranici navode još termini: *dvostruko slovo*, *dvoznačno slovo* i uz oba se daje tumačenje: "isto što i digraf".

A o *grafemu* je rečeno: "... najmanja grafička jedinica kakvoga alfabetskog, silabičkog ili ideografskog sustava pisma, tj. znak koji se u kakvom grafičkom sustavu suprotstavlja ostalim znakovima toga istog sustava i stoga je pogodan da služi za grafičko, tj. pismeno razlikovanje pojedinih riječi *spr*; ..." (1, I; 440 — citiran je A. Springhetti.)

O.S. Ahmanova (primjedba: primjere na ruskom i ukrajinskom dajemo u latiničkoj transliteraciji) u svojem *Rječniku...* o *grafemu* kaže: "Osnovna strukturna jedinica koja ulazi u sustav pisane varijante danoga jezika." (2; 117) I odmah uz slijedeću natuknicu (*grafemika* — na istoj stranici): "Dio znanosti o jeziku koji proučava zakonitosti i pravila prikazivanja fonema jezika u pisanome govoru (na pismu); ..." Pod natuknicom pak *slovo* nalazimo: "Grafički znak koji se sam za sebe ili u spoju s drugim znakovima (kako linearnim tako i dijakritičkim) tradicionalno upotrebljava za označavanje na pismu fonema, njihovih osnovnih varijanata ili tipičnih uzastopnosti." (2; 69) Ovdje se još, među ostalim, daju termini: *dvostruko slovo* i *dvoznačno slovo* i za oba se kaže: "isto što i digraf".

U *Ruskom jeziku...* nema natuknice: grafem, a pod natuknicom *grafija* (ruski: *grafika*) rečeno je i ovo: "Stupanj savršenstva grafijskog sustava određuje se prema tome koliko točno slova pisma odgovaraju zvukovima (fonemima) govora. Idealna grafija, u kojoj bi svako slovo odgovaralo pojedinom glasu (fonemu), a svaki glas (fonem) bio izražen jednim slovnim znakom, ne postoji." (3; 61-62) (Ovdje smo rusku riječ: *zvuk* preveli, kada je riječ o govoru, hrvatskom riječju *zvuk*, a kada se govor ne spominje — hrvatskom riječju *glas*, pretpostavljajući da je riječ o jeziku.) A na stranici 35. piše o slovu: "*Slovo* — pisani ili tiskani grafijski znak u sastavu alfabeta, koji služi za označavanje na pismu fonema, njihovih varijanata i nekih skupova."

U Škiljanovu *Pogledu i lingvistiku* nalazimo:

"*Grafemika* je znanost koja se bavi oblicima grafičkih znakova u pismima, njihovim sustavima i njihovim odnosom prema fonološkim sistemima. Najmanja grafička jedinica kojoj odgovara neki fonem naziva se *grafem* (dok je slovo

najmanji znak koji se piše samostalno i odvojeno u nizu), pa grafemi mogu biti *jednostavni*, ako se upotrebljava jedan grafički znak, i *složeni* — *digrami* (sa dva znaka — naše *lj*), *trigrami* (francusko *eau*), *tetragrami* itd. Grafemi su *monovalentni*, ako su uvijek ostvarenje jednog fonema (naše se *g* uvijek čita *g*), *polivalentni*, ako su ostvarenje više fonema (francusko *s* je i *s* i *z*), ili *ekvivalentni*, ako su dva grafema ostvarenje istog fonema (španjolsko *b* i *v*).“ (6; 47)

Pod naslovom "Fonologija hrvatskoga jezika" Dalibor Brozović piše: "Osnovne su jedinice svake grafije *grafemi*. Ukupnost svih grafema bilo koje grafije zovemo njezinim grafemskim inventarom ili grafemskim *s a s t a v o m*, a način kako je neka grafija organizirana i ukupnost unutarnjih odnosa u njezinu okviru... grafijskim *s u s t a v o m*. Hrvatska grafija ima *t r i d e s e t* grafema." (7; 391)

Na stranici 392. kaže se da su: "... grafemi osnovne jedinice svake *g r a f i j e*, ali osnovne jedinice pojedinoga *p i s m a* nisu grafemi nego *slova*. Slovo je materijalna, vizualna pojava u većoj mjeri nego grafem. Slova se dalje dijele na *t e m e l j n a*, koja su jednostavno znakovi nekoga pisma, i na *i z v e d e n a*, koja se od temeljnih prave s pomoću osobitih grafijskih sredstava, zvanih *dija-kritičnim znacima*."

Na istoj, 392. stranici još se kaže da: "Grafemi iz grafemskoga sastava hrvatske abecede mogu se podijeliti u tri kategorije: temeljna slova, izvedena slova i dvoslovi. *Dvoslovi* (digrafi, digrami) sadrže dva slova, koja kao jedinstven grafem predstavljaju nerazdvojenu cjelinu."

Upotrijebljeni su nazivi: jednoslovni grafemi/jednoslovi/ monografi/monogrami, govori se o postojanju trigrafa/troslova/trigrama te o postojanju stopljenih/fuzijskih slova (umjesto izvedenih slova ili umjesto dvoslova).

Na 393. stranici iste knjige Brozović primjećuje: "... moramo razlikovati slovo prema grafičkim i tehničko-tiskarskim (tipografskim) kriterijima. Tipografsko je slovo svaki samostalan, odvojen lik, a ako koje tipografsko slovo služi u kojoj grafiji *s a m o* u dijakritičkoj funkciji uz druga slova, onda je za grafemiku takva cjelina ne samo grafem nego i slovo, a ne dvoslov. U latiničkim grafijama s kojima mi zasad imamo izravnih dodira, nema takvih slučajeva."

Knjiga koju navodimo ima i odjeljak "Fonetika hrvatskoga književnog jezika", u kojem Ivo Škarić na stranici 338. (točka 870) kaže: "Naš je suvremeni pravopis postavljen prije teorijskog razgraničenja fonetike i fonologije (...) i intuitivno je utemeljen (kao i većina drugih) na fonemskim načelima, a svjesno na fonetič-kima."

Godine 1993. u Bratislavi je izišla *Encyklopédia jazykovedy*, u kojoj nalazimo: "*grafem*, slovo — osnovna jedinica pismenog sustava za fiksiranje glasova, koja korespondira s fonemom, osnovnom jedinicom fonološkog sustava danoga jezika... Za fiksiranje triju slovačkih fonema upotrebljavaju se kombinacije dvaju grafema: *ch*, *dz*, *dž*. To su tzv. sastavljenice. U njemačkom se sastavljenicom *sch*

označuje fonem š, u mađarskom sastavljenicom sz fonem s a sastavljenicom cs fonem č." (8; 159)

Vidi se da ima autora koji grafem i ne spominju (3), da ih ima kojima je grafem i slovo isto (8), da ostali navedeni autori prave razliku između slova i grafema, ali i to da se objašnjenje te razlike u svemu ne podudara.

Mi mislimo da postojanje pojma *fonem* nameće potrebu za pojmom *grafem* i da se, kada je riječ o alfabetima, iskorištavajući navedena mjesta, može dati ovakvo određenje: grafem je osnovna jedinica grafije, pismeni znak za fonem, a slovo je osnovna jedinica alfabeta, koja ili sama (bez dijakritičkog znaka ili s njime) može imati funkciju grafema, biti grafem, ili biti dio grafema dvoslova, grafema troslova..., ili biti ukomponirani dio grafema-stopljenoga (fuzijskoga) slova, ili biti alograf (grafema), ili biti grafem + dio grafema, ili biti digrafem, ili biti grafemem.

Primjedba:

S obzirom na termin *grafem* (sa sufixom *-em*), mislimo da bi dosljednije bilo uz termine *dvoslov*, *troslov*... upotrebljavati termine *digram*, *trigram*..., a *-graf* ostaviti za druge slučajeve, kao što je, naprimjer, slova *b* i *v* u španjolskoj grafiji, gdje su ona (alo)grafi grafema *b/v*. Obična latinička i gotička slova njemačkoga alfabeta, rukopisna i štampana slova, velika i mala slova itd. nisu međusobno alografi, jer im je grafemska funkcija ista, to su varijante slova (ili alogrami, ako se za slovo upotrijebi termin *gramem*).

Ako dano određenje grafema primijenimo na tri — u naslovu — spomenute slavenske grafije, nameću se pitanja koja traže odgovore, a izviru iz tumačenja fonema na osi sintagmatike i osi paradigmatike.

Dalibor Brozović u (7) na 391. stranici kaže: "Hrvatska grafija ima t r i d e s e t grafema." U istoj knjizi na 338. stranici Ivo Škarić ustvrđuje: "U hrvatskom standardnom jeziku ima 30 fonema i još dva koja su slobodna stilistička: /ě/ i /•/."

Uvrstimo li /•/ u "temeljne foneme", kako se često postupa, moramo ustvrditi da je *r* u hrvatskoj grafiji polivalentni grafem.

Primjedba:

Uvrštavanje u temeljne foneme i jednosložnoga (kratkog) refleksa *jata* — s gledišta sinkronije (i nepoznavaoća slavenskih jezika i govora), po našem mišljenju, nije opravdano; u primjerima: *djeca*, *ljepota*, *snjegovi* treba vidjeti monovalentne grafeme jednoslove *j*, *e* i monovalentne grafeme dvoslove *lj*, *nj*. (Kada stranci ne-Slaveni uče hrvatski, oni u navedenim primjerima ne vide drugo do foneme na koje ih upućuju dani grafemi. I zato: nije teško naučiti stranca jekavski/ijekavski ako prije nije naučio ekavski. Samo u protivnom, ako je prije savladao ekavski, nastaju problemi u "prepoznavanju" *jata*.)

Ako je refleks dugoga *jata* tradicionalan, dvosložan, u slovima *i*, *j*, *e*, i opet, treba vidjeti monovalentne grafeme jednoslove. Ako je pak refleks dugoga *jata*

jednosložan, onda imamo raskorak između grafema i fonema (usporedi: [mljéko] — *mlijeko*, [djéte]/dĉéte — *dijete*).

U (7) na stranici 351. Ivo Škarić opisuje "šest vrsta odnosa između fonema i njihovih glasničkih ostvarenja: ... 3. fonem se ostvaruje glasnikom koji bi u neasimilacijskom položaju ostvarivao koji drugi fonem (npr. /z/ u [beščega]); ..." Na sljedećoj, 352. stranici počinje *Popis fonema, njihovih razmjernih učestalosti i položajnih ostvarenja u hrvatskom standardnom govoru*, gdje se uopće ne navode slučajevi tipa *vrabac*, *vrapca*, tj. gdje se za zvučnost/bezvučnost i asimilaciju po mjestu tvorbe navode samo slučajevi na mjestu dodira naglašene i nenaglašene riječi (uglavnom enklitike). Slučajevi kao *otpisati*, *svadba* daju se, naprimjer, na stranici 348. kao "asimilacijska promjena fonemska" (ali među ostalim, a ne sistematično), iz čega bi trebalo zaključiti da je i paradigmatički odnos između [b i p] u *vrabac*, *vrapca* — odnos između fonema /b/ i /p/, tj. da se na mjestu neutralizacije opozicije u riječi ostvaruje jedino mogući glasnik kao "tipično ostvarenje", dakle da je u *vrabac* ostvaren fonem /b/, a u *vrapca* fonem /p/, ili da je u *svjedodžba* ostvaren fonem /Ě/ (a ne /č/), ili da je u *iščašiti* ostvaren fonem /š/ (a ne /z/) itd., što upućuje na zaključak da je princip hrvatskoga pravopisa — u granicama riječi, jer slijedi (fonemske) promjene, i na mjestu dodira riječi, jer ne slijedi (nefonemske) promjene — fonemski (a na fonetički).

U ruskoj grafiji

Današnji ruski alfavit (azbuka) ima 33 slova (uključujući i slova "tvrđi znak"/"jer", "meki znak"/"jer").

U suvremenom ruskom jeziku ima (po gledanju većine) 37 suglasničkih fonema (po gledanju nekih: 35, a po gledanju najmalobrojnijih, među kojima je bio i R. Jakobson: 34).

U suvremenom ruskom jeziku ima (po gledanju većine) 5 samoglasničkih fonema (po gledanju drugih: 6, a po gledanju trećih, među kojima je bio i R. Jakobson: 5 naglašeni i 3 nenaglašena samoglasnička fonema).

Kada je riječ o ruskim šumnim suglasnicima (šumnjacima), treba reći da ih karakteriziraju dvije pojave: jedna je karakteristična i za hrvatski standardni jezik: jednačenje (regresivno) po zvučnosti/bezvučnosti susjednih šumnjaka unutar riječi/oblika riječi, a druga je karakteristična za hrvatski kajkavski dijalekat: obezvučenje zvučnih na kraju riječi/izričaja. I jedna i druga pozicija su, dakle, mjesta neutralizacije opozicije.

Kako hrvatska (službena) jezična znanost opisuje prvu pojavu — vidjeli smo: govori o fonemskoj asimilacijskoj promjeni, a grafija to prati odgovarajućim grafemom.

Kako se ruski pravopis ponaša u odgovarajućoj prilici?

Riječ koja se fonetski transkribira [rýpkʌ/ä] piše se: *rybka* (= ribica). Ili: riječ koja se fonetski transkribira [noš] piše se: *nož*. Očigledno je da je ovdje riječ (u odnosu prema hrvatskom pravopisu) o drugačijem postupku, što bi, logično, moralo značiti da je riječ i o drugačijem principu pravopisa.

I prvu i drugu pojavu ruska jezična znanost tretira jednako. A kako?

Na mjestu neutralizacije opozicije, tj. na mjestu gdje nema izbora, tj. u slaboj poziciji ostvaruje se (terminologija je različita): signifikativno slab donem (9; R); slabi fonem (9; A); sintagmofonem (9; P, Š). Izrazito manji broj autora vidi u tim primjerima ostvarenje naprosto — fonema, kao npr. Bulanin (9). I obrnuto: u poziciji gdje nema neutralizacije, tj. gdje postoji izbor, tj. u jakoj poziciji vide: signifikativno jak fonem (9; R); jaki fonem (9; A); paradigmfonem (9; P); morfofonem (9; Š). Budući da genitiv množine imenice *rybka* glasi: [rýbʌk] (piše se: *rybok*), vidi se da se na odgovarajućem mjestu, gdje se, kada je pozicija slaba, ostvaruje [p], ostvaruje (kada je pozicija jaka): [b].

Ruska grafija, dakle, i u tzv. jakoj i u tzv. slaboj poziciji (tj. na osi paradigmatike) zadržava isti grafem — grafem za ostvarenje u jakoj poziciji, tj. grafem za (u skladu s navedenom terminologijom) signifikativno jak fonem, jaki fonem, paradigmfonem, morfofonem. (Od riječi *nož* dovoljno je pogledati genitiv jednine: [nʌžá] *noža* i razumjeti zašto se u nominativu jednine piše *nož*, a ne *noš*.)

Najveći broj ruskih autora, dakle, ostvarenja šumnjaka u navedenim tzv. slabim pozicijama s gledišta zvučnosti/bezvučnosti ne smatra naprosto fonemima, nego fonemima u slabim pozicijama, koji su ostvarenja fonema u tzv. jakim pozicijama. Tako je, naprimjer, u nominativnom obliku (služit ćemo se terminima sintagmofonem i paradigmfonem) *papka* [pápkʌ/ä] (= fascikl) prvi [p] ostvarenje sintagmofonema /p_s/ koji je odmah prepoznatljiv kao ostvarenje paradigmfonema /p/, dok je drugi [p] ostvarenje sintagmofonema /p_s/ koji se odmah ne prepoznaje kao ostvarenje paradigmfonema /p/ — to se vidi iz genitivnog oblika: *papok*; u *rybka* je [p] ostvarenje paradigmfonema /b/. Tako je, naprimjer, [z] u *sdača* [zdáč'ʌ/ä] (= imenica od prefigiranog glagola *sdat'*; razna značenja) ostvarenje sintagmofonema /z_s/ koji je ostvarenje paradigmfonema /s/, a u *zdanie* (= zgrada) — ostvarenje sintagmofonema /z_s/ koji je ostvarenje paradigmfonema /z/, što se vidi iz riječi istoga korijena (*zodčij* = graditelj, naprimjer). Tako je, naprimjer, sintagmofonem (k_s/ u *rok* (= sudbina) (gen. jedn. *roka*) ostvarenje paradigmfonema /k/, a u *rog* [rok] (= rog) (gen. jedn. *roga*) — ostvarenje paradigmfonema /g/. (Slovo *s* u kosim zgradama uz dani sintagmofonem, redak niže, označuje sintagmofonem. Paradigmfonemi u ovim primjerima nemaju ništa dodano.)

Iz ovih se primjera može zaključiti da je princip ruskog pravopisa paradigmfonemski, tj. da je u ruskoj grafiji grafem pismeni znak za paradigmfonem.

(Po ovoj je terminologiji princip hrvatskoga pravopisa sintagmofonemski.)

Kada je riječ o ruskim i šumnim suglasnicima i sonantima, treba reći da ih karakterizira i treća pojava — tipična za sustav ruskih suglasničkih fonema: serija od petnaest(ak) parova nepalataliziranih i palataliziranih fonema. Nepalataliziranost se suglasničkih fonema u izoliranom položaju, ispred suglasnika i na kraju riječi na pismu iskazuje slovom (monogramom) koje je (u tim pozicijama) grafem za dani (paradigmo)fonem, naprimjer: slovo "be" *b* je grafem za (paradigmo)fonem /b/, slovo "en" *n* je grafem za (paradigmo)fonem /n/.

Primjedba:

Nepalataliziranost se iskazuje i slovom koje je grafem za suglasnički (paradigmo)fonem i slovom "tvrđi znak" iza njega (označit ćemo ga navodnicima, kako ga i označavaju pri pisanju kada pisači stroj toga slova nema). "Tvrđi znak" može se nalaziti samo između slova za suglasnik i određenih slova za samoglasnik. Palataliziranost se suglasnika u tri navedene pozicije na pismu iskazuje slovom koje je grafem za nepalatalizirani suglasnik (u tri navedene pozicije) i slovom "meki znak" (označit ćemo ga apostrofom, kao što se označava palataliziranost suglasničkog fonema), naprimjer: slova "be" i "meki znak" *b'* su grafem za (paradigmo)fonem /b'/, slova "en" i "meki znak" *n'* su grafem za (paradigmo)fonem /n'/. Ovdje ćemo ponovo navesti mjesto iz D. Brozovića: "... ako koje tipografsko slovo služi u kakvoj grafiji s a m o u dijakritičkoj funkciji uz druga slova, onda je za grafemiku takva cjelina ne samo grafem nego i slovo, a ne dvoslov."

Primjedbe:

1. "Meki znak" doista najčešće služi kao dodatno slovo, a i kao poseban pravopisni znak; po interpretacijama nekih može i označavati /j/ (9; J). I premda u sadašnjoj ruskoj grafiji "meki znak" nije ravnopravan ostalim slovima, mi o kombinaciji: slovo za suglasnik + "meki znak" nećemo govoriti kao o jednom slovu.

2. "Tvrđi znak" je samo označivač nepalataliziranosti kojeg suglasnika ispred suglasnika [j], označenog slovima: *ja, je, jo, ju*, ali ni ovdje nećemo o kombinaciji: slovo za suglasnik + "tvrđi znak" govoriti kao o jednom slovu.

"Meki znak" je samo u tri spomenute pozicije način označavanja (fonemske) palataliziranosti. Kada se nepalatalizirani ili palatalizirani suglasnički fonem nađe (neposredno) ispred samoglasničkog fonema, tada se na pismu upotrebljava jedno od 10 slova za samoglasničke foneme, koja, prije svega, služe za označavanje samoglasnika, ali — istovremeno, automatski — i za označavanje nepalataliziranosti/palataliziranosti prethodnog suglasnika: *a, ja, e* (obrnuto), *je, y* (transliteracija za "jery"), *i, o, jo, u, ju*. Slova za suglasnike, dakle, kad se nađu neposredno ispred slova za samoglasnike, nisu (potpuni) grafemi za suglasničke foneme. Slova za samoglasnike, dakle, kad se nađu neposredno iza slova za suglasnike, jesu: grafemi za samoglasničke foneme, ali — i dio grafema za

suglasničke foneme. Sada možemo imenovati još jedan princip ruske grafije (vezan za prikazivanje suglasničkih fonema): princip dopunjavanja. Ako u taj princip uključimo i "meki znak" i "tvrđi znak", onda grafemi za nepalatalizirane i palatalizirane suglasničke (paradigmo)foneme (u svim pozicijama) izgledaju ovako (*S*, *s* označuju bilo koje slovo za suglasnik): grafemi za nepalatalizirane suglasničke (paradigmo)foneme: *S*ø, *Ss*, *Sa*, *Se*, *Sy*, *So*, *Su*, *S''*; grafemi za palatalizirane suglasničke (paradigmo)foneme: *S'*, *Sja*, *Sje*, *Si*, *Sjo*, *Sju*. (Ne govorimo o slučajevima koji izmiču općim pravilima i potpadaju pod dopunska.) Ovdje bi se — unutar jednog i drugog niza — moglo govoriti i o pozicijskim varijantama jednoga grafema, dakle o alografima. No i među točkama nizova postoji jasan suodnos koji se očituje kao serija binarnih opozicija što ih čine alografi različitih grafema, pa bi se moglo uvesti pojam grafemema. Ako se u *S* uvrsti, naprimjer, slovo *d*, onda bi se grafemem *d* za suglasničke (paradigmo)foneme /d/ i /d'/ sastojao od grafema za /d/ (koji ima alografe): *d*ø, *ds*, *da*, *de*, *dy*, *do*, *du*, *d''* i od grafema za /d'/ (koji ima alografe): *d'*, *dja*, *dje*, *di*, *djo*, *dju*. (Uopće nije bitno da li je u sadašnjoj praksi, kada se u *S* uvrsti koje slovo za suglasnik, ostvaren svaki alografski model.)

Primjedba:

Kada se govori o broju suglasničkih fonema u ruskom jeziku, onda se — s gledišta koje upotrebljava pojmove sintagmofonema i paradigmo fonema — automatski govori i o istom broju sintagmofonema i paradigmo fonema. Jer i sintagmofonemi su "fonemi", razina fona je ispod razine sintagmofonema. Popis je, naime, naprosto fonema, s jedne strane, i paradigmo fonema i sintagmofonema, s druge — isti, riječ je samo o nejednakoj interpretaciji pojava.

Dakle, iz onoga što smo do sada vidjeli, u primjeni na suglasničke foneme, princip je ruskoga pravopisa paradigmo fonemski, dopunjen principom posrednog definiranja (zdesna).

Kada je riječ o ruskim samoglasnicima, treba reći da ih karakterizira dobro prepoznatljiva pojava redukcije nenaglašanih samoglasnika. Svi se nenaglašeni izgovaraju kraće, a nenaglašeni fonemi /a/, /o/ iza nepalataliziranih suglasnika, s jedne strane, i /a/, /e/ iza palataliziranih, s druge, izgovaraju se uz (vrlo malo, ili više) izmijenjeni položaj jezika i usana, mijenjajući pri tome boju, ostvarujući fone ili slične (vrlo slične) nekima koji se ostvaruju pod naglaskom, izjednačujući se međusobno, ili drugačije od svih što se ostvaruju pod naglaskom. I premda postoji gledanje koje govori o postojanju dvaju sustava (9; H) samoglasničkih fonema u ruskom jeziku: sustava naglašanih i sustava nenaglašanih, sve se ipak (akustički i funkcijski) svodi na pet/šest samoglasničkih fonema, koliko ih se razlikuje pod naglaskom: /i/, /u/, ili /i/, /y/, /u/ — gornji/visoki; /e/, /o/ — srednji; /a/ — donji/niski samoglasnički fonem. Ili: /i/, /e/ — nelabijalizirani samoglasnički fonemi prednjega reda; /a/, ili /y/, /a/ — nelabijalizirani srednjega reda; /u/, /o/ — labijalizirani samoglasnički fonemi zadnjega reda.

Primjedba:

Iako, razložno, veći broj fonetičara smatra [i], [y] alofonima (jednoga) fonema /i/, ipak i činjenica postojanja slova "jery" y za alofon [y] te činjenica da ga ruski govornici lako prepoznaju i da ga lako mogu izdvojiti — govori, u najmanju ruku, ili o posebnom položaju toga alofona, ili o tome da je ipak riječ o posebnom (šestom) samoglasničkom fonemu (u kojemu bi slučaju slovo "jery" y bilo grafem za fonem /y/).

Kao što suglasnici imaju svoje "jake" i "slabe" pozicije, tj. pozicije gdje postoji mogućnost oponiranja i pozicije neutralizacije opozicije, tako i samoglasnici imaju svoje "jake" pozicije, gdje postoji mogućnost oponiranja, pozicije pod naglaskom, i svoje "slabe" pozicije, gdje je mogućnost oponiranja vrlo ograničena i gdje dolazi do neutralizacije opozicija, pozicije izvan naglasaka.

I kao što se na mjestima i "slabih" i "jakih" pozicija suglasničkih fonema na pismu upotrebljavaju grafemi za njihova ostvarenja u "jakim" pozicijama pojedinih morfema, za paradigmo foneme, tako se i za samoglasničke foneme na pismu upotrebljavaju grafemi za njihova ostvarenja u "jakim pozicijama", pod naglaskom, za njihove paradigmo foneme.

Ako prihvatimo gledanje da u suvremenom ruskom jeziku ima pet samoglasničkih (paradigmo)fonema, onda treba reći da navedenih 10 slova za samoglasničke funkcionira kao pet grafema, od kojih svaki ima po dva alografa: *a/ja, e/je, y/i, o/jo, u/ju*.

Žele li se u izoliranoj poziciji i na početku riječi iskazati samoglasnički (paradigmo)fonemi: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, upotrebljavaju se alografi: *a, e, i, o, u*.

O upotrebi alografa *a, e, y, o, u* iza slova za suglasnike, kada su grafemi za samoglasničke (paradigmo)foneme /a/, /e/, /i/, /o/, /u/ i dopunski dio grafema za nepalatalizirane suglasničke foneme, već je rečeno.

Primjedbe:

1. Ruska grafija (normalno) ne dopušta upotrebu alografa *y* na početku riječi, ali se u izoliranoj poziciji slovo *y* (normalno) nalazi u početnicama.

2. Upotreba alografa *a, e, i, o, u* u sredini i na kraju riječi samo za iskazivanje samoglasničkih (paradigmo)fonema — rijetka je i vezana za riječi stranog porijekla.

3. Upotreba alografa *a, e, i, o, u* na kraju riječi iza slova za suglasnik ne tretira se nikako drugačije od upotrebe "iza slova za suglasnik".

U izoliranoj poziciji, na početku riječi, iza slova za samoglasnik, iza "mekog znaka", iza "tvrdog znaka" alografi: *ja, je, jo, ju* grafemi su za: (paradigmo) fonem /j/ + samoglasničke (paradigmo)foneme: /a/, /e/, /o/, /u/. (Alograf *i*, u skladu sa sadašnjim ortoepskim normama književnoga jezika, grafem je za (paradigmo)foneme /ji/ samo iza "mekog znaka".)

O upotrebi alografa *ja, je, i, jo, ju* iza slova za suglasnike, kada su oni grafemi za samoglasničke (paradigmo)foneme (*a/, /e/, /i/, /o/, /u/* i dopunski dio grafema za palatalizirane suglasničke foneme, već je rečeno.

Na kraju možemo zaključiti: ruski se pravopis zasniva na paradigmonomskom principu, dopunjenom (za označavanje suglasnika) principom posrednog definiranja (zdesna). (Mogli bismo ga nazvati i principom "jakih" pozicija, ili morfemskim principom — principom očuvanja (na pismu) istog izgleda morfema.)

Dakako, nema pravopisa čiji osnovni princip ne bi bio narušen (uglavnom marginalno) drugim principima. Tako, nađu li se "neprovjerivi" elementi morfema, tj. nađu li se suglasnički i samoglasnički fonemi kojima u paradigmi ne možemo naći "jaku" poziciju, paradigmonomski je princip obično zamijenjen sintagmonomskim (naprimjer: u *zdjes'* neprovjerivost zvučnosti početnog suglasnika (ako se ne ulazi u dijakroniju); u *stakán* neprovjerivost prvog samoglasnika). Upliće se i princip imitiranja pisanja "kao u originalu" (naprimjer: *klass, trolljebus*). Ali, u odnosu prema osnovnom principu, to su doista marginalne pojave.

U ukrajinskoj grafiji

Najveći broj autora smatra da suvremeni ukrajinski književni jezik ima 32 suglasnička i 6 samoglasničkih fonema. Današnji ukrajinski alfavit (azbuka, abetka) ima 33 slova (od toga 10 za označavanje samoglasničkih fonema, 22 za označavanje suglasničkih fonema i "meki znak"), a uz ta je 33 slova obvezno grafijsko sredstvo i apostrof.

O suglasničkim fonemima treba reći: ima 9 sonanata (uključujući i */v/*, kao u hrvatskom), 23 šumnjaka (od kojih samo */f/* ne ulazi u par bezvučni/zvučni, što znači da ima 11 parova bezvučnih/zvučnih suglasničkih fonema). Po drugom kriteriju: 22 su nepalatalizirana, 9 je palataliziranih, fonem */j/* je palatalan. Ima 9 parova po kriteriju nepalatalizirani/palatalizirani, upravo onoliko parova koliko je palataliziranih fonema.

Primjedbe:

1. Prema ortoepskoj normi ukrajinskoga književnog jezika, 13 nepalataliziranih suglasničkih fonema ostvaruju se kao "poluumekšani" ispred fonema */i/*, na što se u daljem tekstu nećemo više osvrnati.

2. Mora se spomenuti postojanje, normalno neostvarivih, 11 palataliziranih suglasničkih fonema: */b', /p', /v', /f', /m', /ž', /č', /š', /g', /k', /h'* ispred fonema */a/, /u/*, koji se, za sada, pojavljuju samo u tudicama, uz vrlo nisku frekvenciju, i koje ćemo, kao u (5; 7), smatrati rubnim podsustavom.

Kada je riječ o ukrajinskim šumnim suglasnicima, treba reći da ih, u odnosu prema opisanom stanju u hrvatskom i ruskom jeziku, karakteriziraju tri pojave: jedna je karakteristična i za hrvatski i za ruski standardni jezik: (regresivno)

jednačenje po zvučnosti susjednih šumnjaka unutar riječi/oblika riječi (neutralizacija opozicije ispred zvučnih šumnjaka); druga pojava oštro odudara i od hrvatskog i od ruskog standardnog jezika: nepostojanje jednačenja po bezvučnosti susjednih šumnjaka unutar riječi/oblika riječi (osim malobrojnih iznimaka, nema ograničenja za ostvrivanje zvučnih ispred bezvučnih; kao dobar primjer za to može poslužiti par: *kaska* [káska] = kaciga, šljem i *kazka* [kázka] = bajka; izmišljotina); treća se pojava podudara sa stanjem u hrvatskom standardnom jeziku: nema ograničenja upotrebe zvučnih šumnjaka na kraju riječi/iskaza (nema obezvučenja zvučnih u tom položaju, kao u ruskom jeziku).

Kada je riječ o ukrajinskim sonantima, osobitu pažnju treba obratiti fonemu /v/: 1. za razliku od stanja u hrvatskom i ruskom jeziku, gdje on nikada nije bilabijalan, u ukrajinskom je najčešće bilabijalan [w], 2. u sredini riječi između samoglasnika i suglasnika i na kraju riječi ostvaruje se kao neslogotvorno [ʷ], 3. na početku riječi ostvaruje se i kao neslogotvorno [ʷ] i kao [u]. (Postoji i zubno-usnjeni alofon [v].)

Primjedbe:

1. Upotrebljavamo termin alfavit, jer je danas još najčešći, premda nazivima prvih dvaju slova ukrajinskoga alfabeta odgovara termin abetka, koji se upotrebljava sve više.

2. U ukrajinskom jeziku postoji šest afrikatskih fonema, od kojih par po nepalataliziranosti/palataliziranosti: /ʒ/, /ʒ'/ i palatalizirani parnjak para: /c/, /c'/ ne poznaju ni hrvatski ni ruski jezik; fonem /4/ ima hrvatski jezik, a nema ruski. Za prikazivanje se fonema: /ʒ/, /ʒ'/, /4/ na pismu sustavno upotrebljavaju kombinacije slova: *dz* i *dž*, ali te kombinacije — začudo, za što ne vidimo nikakvo opravdanje — ne postoje u ukrajinskom alfavitu kao slova dvoslovi. Tako na razini grafemike postoje grafemi digrami, koji ispod sebe, na razini slova, nemaju slova dvoslove ukrajinskoga alfavita.

3. U ukrajinskome alfavitu postoji temeljno slovo *šč*. Budući da je postalo od ligature i nastalo u drugoj slavenskoj sredini za drugačije fonemsko stanje, danas je ono u ukrajinskoj grafiji (kad god se upotrijebi) dvostruki grafem jednoslov, digrafem: za fonem /š/ i za fonem /č/ (uz grafeme jednoslove *š* i *č*).

Kad je riječ o iskazivanju na pismu nepalataliziranosti/palataliziranosti suglasničkih fonema, upotrijebljen je isti princip kakav je upotrijebljen u ruskoj grafiji: njihova se nepalataliziranost u izoliranom položaju, ispred suglasnika i na kraju riječi iskazuje slovom (ili kombinacijama slova: *dz*, *dž*) koje je (koja su) grafem za dani fonem. Palataliziranost se suglasničkih fonema u tri navedene pozicije iskazuje slovom (kombinacijom slova: *dz*) koje je (koja je) grafem za odgovarajući nepalatalizirani fonem i slovom "meki znak". (Nepalatalizirani fonem /4/ nema svoj palatalizirani par.) Kada se nepalatalizirani ili palatalizirani suglasnički fonem nađe (neposredno) ispred samoglasničkog fonema, tada se na

pismu upotrebljava jedno od 10 slova za samoglasničke foneme, koja, prije svega, služe za označavanje samoglasnika, ali — istovremeno, automatski — i za označavanje nepalataliziranosti/palataliziranosti prethodnog suglasnika: *a, ja, e, je, y, i, ji, o, u, ju*. I dalje možemo ponoviti što je rečeno u vezi s ruskom grafijom: slova za suglasnike, dakle, kad se nađu neposredno ispred slova za samoglasnike, nisu (potpuni) grafemi za suglasnike. Slova za samoglasnike, dakle, kad se nađu neposredno iza slova za suglasnike, jesu: grafemi za samoglasnike, ali — i dio grafema za suglasnike.

Primjedbe:

1. Ukrajinska grafija, za razliku od ruske, dopušta i kombinaciju (primorana je na to, jer nema slova *jo*): "meki znak" + *o* (*s'ogodni* = danas, *c'ogo* = ovoga, toga). To je poseban slučaj koji ničim ne narušava ono što je do sada rečeno: ovdje je palataliziranost suglasnika označena "mekim znakom" iza njega, premda to nije nijedna od triju naprijed navedenih pozicija.

2. Apostrof između slova za suglasnik i slova za samoglasnik (gdje jedino može biti) uvijek znači da je dâno slovo za suglasnik grafem za nepalatalizirani suglasnički fonem (*v"jazaty* = vezati; plesti, *z"jisty* = pojesti). Ni ovaj grafički postupak ničim ne narušava ono što je do sada rečeno: ovdje je nepalataliziranost suglasnika (nakon kojega slijedi: [j] + samoglasnik) označena apostrofom neposredno iza njega.

(Budući da smo apostrof već upotrijebili za "meki znak" u transliteraciji i za označavanje palataliziranosti u fonetskoj transkripciji, za apostrof smo upotrijebili navodnike, i ne slučajno: apostrof u ukrajinskoj grafiji po funkciji odgovora "tvrdome znaku" u ruskoj grafiji, bez obzira na analognu ili posve različitu distribuciju.)

3. Ničim ne narušava ono što je do sada rečeno ni pisanje riječi *batal'jon*, *mil'jon*, *pavil'jon*, *mil'jard* i izvedenica — s "mekim znakom" iza slova *l* a ispred slova *j* i *ja*: ovdje je palataliziranost /l'/ (nakon kojega slijedi [j] + samoglasnik) označena "mekim znakom".

Dakle, ukrajinska grafija, kao i ruska, kada je riječ o prikazivanju nepalataliziranosti/palataliziranosti suglasničkih fonema, ima princip dopunjavanja, posrednog definiranja (zdesna).

Primjedba:

Poseban problem predstavlja interpretacija produženih palataliziranih suglasnika (kakve ne poznaju ni hrvatski ni ruski jezik, a rezultat su bivše progresivne asimilacije, u kojoj je asimiliran [j]: [d':], [t':], [č':], [ž':], [š':], [l':], [n':] na kraju imeničkih (rijetko glagolskih) osnova ispred samoglasničkih nastavaka; (razumije se, kada su u pitanju eksplozivni suglasnici i afrikata, riječ je o njihovu dužem "držanju".) Nedosljedno su interpretirani u (5; 19-22). Kao primjer za to može poslužiti to da je riječ *znannjá* (= znanje) radi [n':] navedena dvaput: 1. uz opis fonema /n/, gdje je rečeno da je [n':] njegov palatalizirani "dopunski

zvukovni realizator", i 2. uz opis fonema /n'/, za koji je rečeno da se realizira samo u svojoj osnovnoj varijanti, za što se kao ilustracija, bez komentara, navode riječi: *njavčaty, njuh, n'okaty, žytnje, nižno, njan'ka, znannja, kin'my, kin', stan'*. Iz primjera se vidi da je jedino u *znannja* ne samo palatalizirani nego i produženi [n':], ali ta se činjenica ovdje i ne spominje.

Bez obzira na nedosljednu interpretaciju navedenih produženih palataliziranih suglasnika, njihova produženost u govoru na pismu se iskazuje dvama jednakim slovima za suglasnik, a palataliziranost se iskazuje uobičajenim za to slovima za samoglasnike neposredno iza posljednjeg (od dvaju) slova za suglasnik. Da li je dakle na pismu riječ o grafemima za foneme ili o alografima za alofone, to pitanje ostavljamo ovdje otvorenim.

Može li se i za ukrajinsku grafiju reći da ima grafememe u vezi s bilježenjem nepalataliziranih/palataliziranih parova suglasničkih fonema? Svakako može, budući da je princip bilježenja palataliziranosti isti kao i u ruskoj grafiji. Ako i opet za *S, s* kažemo da označuju bilo koje slovo za suglasnik, i ako u *S* i opet uvrstimo slovo *d*, onda se grafemem *d* za suglasničke foneme /d/ i /d'/ sastoji od grafema za /d/ (koji ima alografe): *dø, ds, da, de, dy, do, du, d''* i od grafema za /d'/ (koji ima alografe): *d', dja, dje, di, dju*. (I ovdje vrijedi primjedba: uopće nije bitno da li je u dosadašnjoj praksi, kada se u *S* uvrsti koje slovo za suglasnik, ostvaren svaki alografski model.)

Primjedba:

U ruskoj se fonetici ne govori o poluumekšanim alofonima nepalataliziranih fonema, pa slovo za suglasnik ispred slova *y* govori uvijek o nepalataliziranom fonemu, a ispred slova *i* — o palataliziranome.

Budući da se u ukrajinskoj fonetici govori o poluumekšanim alofonima nepalataliziranih fonema ispred [i], znači da *Si* govori: ili o palataliziranome suglasničkom fonemu, ili o poluumekšanome alofonu nepalataliziranoga fonema. Može li se pri slušanju (su)govornika jasno prepoznati što je od toga dvoga ostvareno? Ne može. Što je od toga dvoga ostvareno zna onaj tko zna popis nepalataliziranih i palataliziranih fonema.

Koji se odgovor za ukrajinski pravopis može dati u vezi sa sintagmofonemskim ili paradigmafonomemskim principom, kada je riječ o suglasnicima?

S obzirom na pisanje: *pros'ba*, a izgovor: [proz'ba]; na pisanje: *borot'ba*, a izgovor: [borod'ba]; na pisanje: *vokzal*, a izgovor: [vogzal]; na pisanje: *ličba*, a izgovor: [li'čba]; na pisanje: *bratstvo*, a izgovor: [bractvo]; na pisanje: *dočci*, a izgovor: [doc':i]; na pisanje: *vitcem*, a izgovor: [v'ic:em]; na pisanje: *pryniššy*, a izgovor: [pry'niš:y^e]; na pisanje: *ložci*, a izgovor: [loz'c'i]; na pisanje: *otže*, a (mogući) izgovor: [o'ž'e^v]; na pisanje: *zšyty*, a izgovor: [š:ty^e]; na pisanje: *buv*, a izgovor: [bu²] (usporedi: *bula* [bula] itd. — odgovor je: kada je riječ o suglasnicima, princip je ukrajinskog pravopisa paradigmafonomemski.

Primjedba:

Dakako, odstupanja od toga principa ima, a mi ćemo ukazati na najvažnije slučajeve.

Privid neparadigmofonemskosti ukrajinskoga pravopisa stvara, među ostalim: vrlo, vrlo frekventna upotreba prijedloga-prefiksa *z/iz/zi/zo* (ukrajinski — kao leksičku jedinicu, izvan konteksta — ne poznaje više prijedlog *s*; ne često, u određenim pozicijama piše se prefiks *s-*, koji se izgovara [s]); prijedloga-prefiksa *v/u*; početnog samoglasničkog fonema /u/, koji se, s obzirom na zvukovno ostvarenje, piše: *u, v*; veznika *i/j*; početnog samoglasničkog fonema /i/, koji se, s obzirom na zvukovno ostvarenje, piše: *i, j*.

Navedeni se alomorfi i alofoni (koji se najčešće — premda po određenim, ali ne i prečvrstim pravilima — primjenjuju ad hoc, prema suglasničko-samoglasničkom okruženju u kojem se nađu) posve uklapaju u karakteristiku ukrajinskog jezika — težnju ka zvučnosti, vokalnosti, a ukrajinski ih pravopis podržava primjenom, u ovom segmentu, sintagmofonemskog principa.

Kakav je ukrajinski pravopis u odnosu prema samoglasničkim fonemima?

Na početku je rečeno: najveći broj autora smatra da ukrajinski književni jezik ima 6 samoglasničkih fonema — prednjega reda: gornji/visoki, nelabijalizirani /i/, gornji-srednji/visoki-srednji, nelabijalizirani /y/, srednji, nelabijalizirani /e/; zadnjega reda: gornji/visoki, labijalizirani /u/, srednji, labijalizirani /o/, donji/niski, nelabijalizirani /a/.

Primjedba:

Kao što se vidi, /a/ se ne smatra fonemom srednjega reda, pa je rubrika fonema srednjega reda posve prazna. (U opisu samoglasničkih fonema i u hrvatskom i u ruskom jeziku /a/ je fonem srednjega reda.)

Pri razmatranju označavanja na pismu nepalataliziranosti/palataliziranosti suglasničkih fonema bilo je navedeno 10 slova za označavanje samoglasničkih fonema: *a, ja, e, je, y, i, ji, o, u, ju*.

Ako prihvatimo gledanje da ima 6 samoglasničkih fonema, onda u 10 slova treba vidjeti grafeme: *a/ja* za fonem /a/ (sastoji se od dva alografa), *e/je* za fonem /e/ (sastoji se od dva alografa), *y* za fonem /y/, *i/ji* za fonem /i/ (sastoji se od dva alografa), *o* za fonem /o/, *u/ju* za fonem /u/ (sastoji se od dva alografa).

Primjedba:

Premda i ukrajinski jezik ima dva "i" samoglasnička fonema, vidi se da je između ukrajinskoga fonema /y/ i ruskoga fonema /y/ bitna razlika u mjestu koje imaju svaki u svojem sustavu samoglasničkih fonema. Oni se bitno razlikuju i u distribuciji: ukrajinski se /y/ po kriteriju distribucije ne ponaša kao nasljednik staroruskoga/staroukrajinskoga (ili staroslavenskoga) /y/ (premda je s njim u vezi nastao). Ni ne pišu se istim (ćirilčkim) slovom. Slovo koje je grafem za ukrajinski /y/ u ruskom je pismu alograf za alofon [i] fonema /i/. Slovo "i s točkom", koje je alograf za ukrajinski fonem /i/, u današnjem ruskom alfavitu i

ne postoji. Za ruski fonem /y/ grafem je slovo "jery", koje je bilo i u staroslavenskom i u staroruskom/staro-ukrajinskom grafem za odgovarajući fonem.

Dakle, iz određenih tradicijskih razloga (jer ih često — zbog istog porijekla — analogiziraju) upotrijebili smo isto slovo y za različite pojave.

Žele li se u izoliranoj poziciji iskazati samoglasnički fonemi: /i/, /y/, /e/, /u/, /o/, /a/, upotrebljavaju se: alograf *i*, grafem *y*, alografi *e*, *u*, grafem *o*, alograf *a*.

Žele li se na početku riječi iskazati samoglasnički fonemi: /i/, /e/, /u/, /o/, /a/, upotrebljavaju se isti (navedeni) alografi i grafemi.

Primjedba:

Početak riječi je pozicija ograničenja upotrebe fonema /y/, što bi mogao biti jedan od dokaza u gledanju da su i u ukrajinskom jeziku [i] i [y] varijante jednoga fonema.

O upotrebi alografa *e*, grafema *y*, alografa *u*, grafema *o*, alografa *a* iza slova za suglasnike, kada su oni grafemi za samoglasničke foneme /e/, /y/, /u/, /o/, /a/ i dopunski dio grafema za nepalatalizirane suglasničke foneme, već je rečeno.

U izoliranoj poziciji, na početku riječi, iza slova za samoglasnik, iza "mekog znaka" (osim alografa *ji*), iza apostrofa alografi: *je*, *ji* (ne upotrebljava se iza "mekog znaka"), *ju*, *ja* grafemi su za: fonem /j/ + samoglasničke foneme: /e/, /i/, /u/, /a/. (Navedeni su već primjeri: *s'ogodni*, *c'ogo*, gdje je slovo *o* iza slova "meki znak" grafem samo za fonem /o/.)

O upotrebi alografa: *je*, *i*, *ju*, *ja* iza slova za suglasnike, kada su oni grafemi za samoglasničke foneme /e/, /i/, /u/, /a/ i dopunski dio grafema za palatalizirane suglasničke foneme, već je rečeno. (Alograf *ji* ne dolazi neposredno iza slova za suglasnik — uvijek ih razdvaja apostrof.)

I još o redukciji ukrajinskih samoglasnika, tj. o promjeni kakvoće tona u odnosu prema najčešćim ostvarenjima samoglasničkih fonema. Prvo, u ukrajinskom se ne reduciraju u istozvučne alofone fonemi /a/, /o/, kao što se reduciraju nenaglašeni u ruskom. Drugo, u ukrajinskom se ne reduciraju u istozvučne alofone fonemi /a/, /e/, kao što se reduciraju nenaglašeni u ruskom. Ali i u ukrajinskom jeziku postoji kvalitativna redukcija nenaglašanih samoglasničkih fonema (što znači da se i ovdje položaj izvan naglasaka može nazvati "slabom pozicijom"), pri čemu, kao i u ruskom, dolazi — na sintagmatskoj osi — do preklapanja paradigmonema.

Najuočljivije je (i najčešće) — unutar sustava samoglasničkih fonema — preklapanje fonema /y/, /e/: *žyve* = živi [žy^evé] i [ževé], *dymok* = dimić [dy^emók]; *beru* = uzimam [by^erú], *meni* [my^en'í]. U određenim pozicijama vrlo se približavaju /o/, /u/: *kožuh* [ko^užúh], *zozulja* = (ptica) kukavica [zo^uzúl'a]. (Iznimno, početni se /i/ u nekim riječima može vrlo približiti fonemu /y/: *inij* = inje [i^yn'iv], *inodi* = ponekad, katkad [i^ynod'i].)

Primjedba:

Za razliku od ruskog jezika, područje je redukcije u ukrajinskom jeziku — od sredine (od /e/, /o/) prema gore.

Iz navedenih se primjera (svi su uzeti iz (5)) vidi da ukrajinski pravopis u svim takvim "slabim pozicijama" upotrebljava slovo koje je grafem za paradigmo-fonem.

Vrlo je uočljivo preklapanje koje iz sustava suglasničkih fonema prelazi u sustav samoglasničkih, i obrnuto: iz sustava samoglasničkih prelazi u sustav suglasničkih (što je već navedeno): riječ je o preklapanju u istozvučnim alofonima fonema /u/ i /v/, te fonema /i/ i /j/, pri čemu (što je također rečeno) ukrajinski pravopis primjenjuje slova koja su grafemi za sintagmofoneme.

Na kraju možemo zaključiti: i ukrajinski se pravopis (kao i ruski) zasniva na paradigmo-fonemskom principu, dopunjenom (za označavanje suglasnika) prinsipom posrednog definiranja (zdesna) (ili principom "jakih" pozicija, ili morfemskim principom), u kojemu postoji blok sintagmo-fonemskog principa kada je u pitanju preklapanje koje zahvaća obje sfere — suglasničkih i samoglasničkih fonema.

Uopćeno

Zadržavši, u biti, princip staroslavenske grafije, u kojoj je nepalataliziranost/palataliziranost suglasnika bila iskazivana posredno, preko slova za samoglasnike, što je bilo toliko sustavno da je Avanesov imao potrebu da uvede termin: silabem (nepalatalizirani suglasnik — slovo za samoglasnik ne prednjega reda/palatalizirani suglasnik — slovo za samoglasnik prednjega reda; most između ovih dviju grupa bili su samoglasnički fonemi /a/, /u/), uz dalje razvijanje sustava nepalataliziranih/palataliziranih (parova) suglasničkih fonema u ruskom i ukrajinskom jeziku, ruska i ukrajinska grafija zadržale su princip posrednosti u bilježenju tih fonema. S tim u vezi i u jednoj i u drugoj grafiji vidimo postojanje jedinice više od grafema: grafemem, koji se sastoji od dvaju grafema, a ovi od svojih alografa.

Hrvatski je jezik sveo sustav parova nepalataliziranih/palataliziranih suglasničkih fonema na: /4/-/5/, /č/-/ć/, /l/-/l'/, /n/-/n'/, osim palatalnoga /j/ svi su ostali suglasnički fonemi nepalatalizirani, pa je hrvatska grafija (i njezine starije varijante), što je prirodno, davno odbacila princip posrednosti kao nepotreban.

Upotrebljavajući termine: sintagmofonem, paradigmo-fonem, zaključujemo da je princip hrvatskoga pravopisa (uz njegovo razumljivo narušavanje) — sintagmo-fonemski, a da se i ruski i ukrajinski pravopis zasnivaju (što se tiče i suglasnika i samoglasnika) na paradigmo-fonemskom principu (uz razumljivo narušavanje toga principa). I to nije slučajno — na to su uputile nejednake alternacije fonema u tim jezicima.

Navedena literatura

1. Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I, II*, "MH", Zagreb 1969.
2. O.S. Ahmanova, *Slovar' lingvističkih terminov*. 2-e izd., "Sovetskaja enciklopedija", Moskva 1969.
3. *Ruskij jazyk. Enciklopedija*, "Sovetskaja enciklopedija", Moskva 1979.
4. *Russkaja grammatika, I*, AN SSSR, Institut ruskoga jazyka, "Nauka", Moskva 1982.
5. *Ukrainskaja grammatika*, AN USSR, Institut jazykovedenija im. A.A. Potebni, "Naukova dumka", Kiev 1986.
6. Dubravko Škiljan, *Poled u lingvistiku*, III. izd., "ŠK", Zagreb 1987.
7. Stjepan Babić i dr., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, HAZU, Globus, Zagreb 1991.
8. *Encyklopédia jazykovedy*, "Obzor", Bratislava 1993.
9. R A.A. Reformatskij, *Vvedenie v jazykovedenie*, Moskva 1955.
A R.I. Avanesov, *Fonetika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka*, MGU, Moskva 1956.
H M. Halle, *The Sound Pattern of Russian*, Mouton, The Hague 1959.
Š S.K. Šaumjan, *Problemy teoretičkoj fonologii*, Moskva 1962.
J Roman Jakobson, "Izbytočnye bukvy ruskogo alfavita i smežnye orfografičeskie voprosy", u: *Ivšičev zbornik*, Zagreb 1963, 143-152.
P M.V. Panov, *Russkaja fonetika*, "Prosveščenie", Moskva 1967.
B L.L. Bulanin, *Fonetika sovremennogo ruskogo jazyka*, "Vysšaja škola", Moskva 1970.

Dunja Fališevac

DER CONCETTISMUS IN DER KROATISCHEN BAROCKLYRIK

I

Die europäischen, besonders die italienischen und spanischen, Literaturgeschichten heben den Begriff *conchetto* als eines der wesentlichen Elemente der Literatur des 17. Jahrhunderts hervor, wobei sie sich auf den hohen Stellenwert, den das *conchetto* in rhetorischen und poetischen Schriften ebenso wie in der Literaturproduktion des Seicento, einnahm, berufen.

Es scheint, daß der Begriff im rhetorischen und poetischen Sinne zuerst von Camillo Pellegrini (Peregrini) im Dialog "Del *conchetto poetico*" (1598), und darauf von B. Gracián im Werk "Arte de Ingenio, tratado de la Agudeza", im Jahre 1642, das in der zweiten Auflage (1649) den Titel "Agudeza y Arte de Ingenio en que se explican todos los modos y diferencias de Conceptos" trägt, gebraucht wurde. Im bedeutendsten Werk der Barockpoetik "Il *Canocchiale Aristotelico*" (1655) von Tesauro wird der Begriff *conchetto* nicht eindeutig definiert. So werden darunter z.B. eine besondere Form der Metapher, eine Hyperbel, eine Antithese, eine erfindungsreiche Ausdrucksweise, ein Scherz, ein Witz, Geist, eine scharfsinnig formulierte Aussage verstanden, und als *conchettiös* wird auch die Gestaltung des Kosmos erklärt.¹ In allen angeführten rhetorischen Schriften wird das *conchetto* in enge Verbindung mit der Pointe gebracht und bezieht sich ebenso auf das verbale wie auch auf das motivisch-thematische Spiel, das Gedankenspiel, und ist eng verbunden mit der Grundfunktion des Barocktextes - Verwunderung, *meraviglia* hervorzurufen. Das Grundverfahren liegt im Schöpfen einer sinnreichen *conchetto*-Verbindung, einer Analogie des Disparaten, der *concordia discors*, oder der Herstellung einer in Verwunderung versetzenden und überraschenden Verbindung von bereits Bekanntem - also der *discordia concors*, was mittels des Allogismus, des Sophismus, des Paralogismus verwirklicht wird, und zwar durch die Wirkung des *ingenium*, und nicht des *intellectum*.

Denn schon in den ersten Anwendungen ist der Begriff *conchetto* eng mit dem Begriff *ingenium*, *ingegno*, wie auch mit den Begriffen *acumen*, *acutezza*, *agudeza* i *argutezza* verbunden.² *Acumen*, *acutezza* und *argutezza* sind sowohl produzierende Kräfte, schöpferische Kräfte als auch das, was durch diese Fähigkeiten realisiert wird. Das *acumen* gehört nicht dem Bereich des *intellectum*, sondern dem des *ingegno* an, das nicht die Wahrheit sucht, sondern die

¹ E. Tesauro, *Il Canocchiale Aristotelico*, Venetia, 1655.

² Vgl. dazu: H. Friedrich, *Epochen der italienischen Lyrik*, Frankfurt am Main, 1964; G.R. Hocke, *Manierismus in der Literatur*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1959; E.R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovekovlje*, übers. S. Markuš, Zagreb 1971.

schöpferische, erfindungsreiche Intelligenz bezeichnet. Das Seicento trennt den Begriff *ingegno* scharf vom *intellectum*, wobei man sich auf die antike Unterscheidung dieser beiden Begriffe und die Zugehörigkeit des *ingenium* zum Bereich des Begriffs *inventio* beruft. Im 17. Jahrhundert erhält der Begriff *ingenium* - im Unterschied zu den antiken Rhetorikern - die Bedeutung des ästhetisch wertvollen. Im Unterschied zum *intellectum*, der Fähigkeit der sinnreichen, rationalen Analyse, deren Wirkung sich auf das Mimetische beschränkt, wird der Begriff *ingegno* als kreatives Prinzip hervorgehoben, das in den Bereich des Phantastischen eindringt und die Fähigkeit bedeutet, zwischen den entferntesten Gegenständen und Erscheinungen schnelle und blitzartige Analogien zu bilden, das Vermögen, Nichtzusammengehöriges auf verblüffende Weise zu sammeln und zu verdichten, die Fähigkeit, spielerische Kombinationen zu schöpfen, die Möglichkeit von schauspielerischer, komödiantischer Reproduktion, die mutige Schöpfung von Erstaunlichem und Ungewohntem und sogar Besessenheit, Raserei und Verrücktheit. Der seit Platon bis zu den Neoplatonikern lebendige Gedanken von der göttlichen Verrücktheit der Dichter, die als einzige die metaphysische Wahrheit zu erfassen in der Lage sind, ist auch im Seicento aktuell, obwohl man in den Barockpoetiken nicht zur Erkenntnis dieser höheren Wahrheit strebt. Denn weder bei Tesauro noch bei Pellegrini ist die Rede von der Erkenntnis der Wahrheit, sondern sie begreifen den Begriff *ingegno* als Freiheit der Phantasie, als Freiheit des Dichters über das Thema und im Thema. Tesauro sagt, daß *ingegno* sei die Fähigkeit, etwas hervorzubringen, was es nicht gibt, sei die gottähnliche Kunst "aus einem Nicht - Seienden (*non ente*) ein Seiendes (*ente*) zu machen, aus dem Löwen einem Menschen, aus dem Adler eine Stadt."³ Für Tesauro bedeutet Phantasie weder die Fähigkeit, die Vorstellungen nach der Erinnerung schafft noch die Kraft, die Abstraktes in Konkretes verwandelt, sondern sie ist diejenige Kraft, die das Nicht-Gesehene, Nicht-Existierende schafft. Ebenso ist Phantasie für Tesauro weniger die Fähigkeit des Schaffens in Bildern als vielmehr die Fähigkeit der mechanischen Kombinatorik und der mathematischen Kombination. So hat das neue Verständnis des *ingegno* in den Barockpoetiken die traditionelle Verbindung der Begriffe *ingenium* und *iudicium* unterbrochen.

Aus dem so verstandenen Begriff *ingegno* im Seicento kann man auch den dritten dominanten Begriff der Barockpoetik, den bereits erwähnten Begriff *acumen*, *acutezza*, bzw. *argutezza* verstehen. Für Tesauro ist die Scharfsinnigkeit, der scharfsinnige Geist die Hauptfigur des *concetto*.⁴ Für Gracián ist die Scharfsinnigkeit auch die Grundlage des *concetto*, das ist das geistreiche Spiel, das für eine Reihe antiker und zeitgenössischer Dichter, insbesondere für Martial und

³ E. Tesauro a.a.O., S. 85.

⁴ Ibid., S. 85 ff.

Gongora charakteristisch ist.⁵ Für Tesauro sind *acutezza* und *argutezza* die höchsten Fähigkeiten, die den Stil der Pointe und damit die gesamte Wortkunst führen. Die *acumen*-Lehre stützt sich in hohem Maße auf das Sprachverständnis des Seicento, das im 17. Jahrhundert im poetischen Gebrauch semantisch instabil wird. Die Erfindung und Entdeckung der sprachlichen Ambiguität, die Resultat dieser Instabilität ist, wird in der *acumen*-Lehre zu einem Verfahren, das alle anderen sprachlichen Verfahren dominiert; das *acumen* wird zum Super-Tropus, zur dominanten Kraft im Bereich der *elocutio*.⁶ In der *acumen*-Lehre wird die antike Dichotomie zwischen gewöhnlicher und gehobener Sprache wieder aktualisiert. Allerdings tut sich das *acumen* auch als Super-Argument kund, als argumentatives Verfahren beim Beweisen von Ähnlichkeiten und Analogien zwischen Ungleichem und Entferntem oder als reihende Kraft scharfer Argumente und verschiedenartiger Formen scharfsinniger sprachspielerischer Formen oder sogar als Inventar kombinatorischer und metaphorischer Ausdrücke. Das *acumen* ist nämlich nicht nur ein sprachliches Verfahren, sondern wird auch eine spezifische Anwendungsweise des gesamten rhetorischen Apparates. In Beziehung auf die traditionelle Rhetorik stellt das *acumen* die Erhöhung des Verfahrens der *inventio* und *dispositio* dar. Es benennt und kanonisiert regelwidrige Phänomene, und zwar mit dem Ziel der *admiratio* und *delectatio*, wobei es in sehr viel stärkerem Maße als in der traditionellen Rhetorik mit dem Problem der ästhetischen Wertung verbunden wird. Das *acumen* ist ein alles übertreffendes Verfahren, das auch über der traditionellen rhetorischen Funktion der unechten Rede steht, indem es als Sophismus, Paralogismus, als *fallax argumentatio* realisiert wird. Da das *acumen* die *admiratio* und *delectatio* anstrebt, bezieht es den Rezipienten in das Verfahren als den die Abweichung von der Norm bestimmenden Faktor ein. Darin ähnelt das *acumen* dem Verwunderung auslösenden Verfahren: ebenso wie bei diesem Verfahren sind auch beim *acumen* Ästhetik und Erkenntnis miteinander verbunden: auf der einen Seite korrespondiert bei ihm der spielerische Teil mit der *delectatio*, also dem *lusus verborum*, aber auf der anderen Seite korrespondiert der intellektuelle, kognitive Teil mit der *admiratio* und mit dem Auffinden ungewöhnlicher Argumente; das *acumen* ist die Realisierung dieser beiden Momente.⁷ Das *acumen* ist ausgesprochen stilbildend, aber es formt auch die bedeutungstragende Schicht des Textes. Die Barockpoetiken und -rhetoriken betonen den außerordentlichen ästhetischen Wert jener *acumen*-Verfahren, die auf ingeniose Weise die Relation *acumen* - *res* auffinden und darstellen und die *res* und *acumen* zu einer in Erstaunen verset-

⁵ B. Gracián, *Arte de Ingenio, tratado de la Agudeza*, Huesca, 1624.

⁶ Vgl. dazu: R. Lachmann, *Rhetorik und 'acumen'-Lehre als Beschreibung poetischer Verfahren*, in: *Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistenkongress in Warschau 1973*, München, 1973, S. 331-355.

⁷ *Ibid.*, S. 334 ff.

zenden Einheit verknüpfen und verbinden.⁸ Aus dem oben Dargestellten läßt sich ersehen, daß das *acumen*-Verfahren erlernbar und demzufolge auch imitierbar ist.

Das *acumen* kann man auch - den Barockpoetiken zufolge - als einfaches literarisches Verfahren verstehen, das nicht zur scharfsinnig formulierten Aussage, zur Pointe oder zum Auffinden verblihbender Ähnlichkeiten strebt, sondern als Verfahren der Zerstörung eines bestimmten Verfahrens normativen Charakters, d.h. als Destruktionsverfahren von traditionellen, normierten tropischen Ausdrücken. Diese Art von *acumen* ist bestrebt, die Sprache aus ihren konventionellen semantischen Verbindungen zu befreien und neue semantische Beziehungen zu entdecken.

Die *acumen*-Lehre wird sich im 17. Jahrhundert mit der Theorie der ingenüösen Metaphorik und der *conchetto*-Theorie verflechten. Das untrennbar mit dem *ingegno* und *acutezza* verbundene *conchetto* kann über jede rhetorische Figur realisiert werden, aber dennoch wird es am häufigsten über die starke Metapher realisiert. Es kann auch durch die Hyperbel, die Antithese, das Oxymoron, die Allusion, das Spiel der Zweideutigkeit oder der lautlichen Ähnlichkeit einiger Wörter usw. realisiert werden. Von daher kann man das *conchetto* ebenso gut als Resultat einer bestimmten Figur beschreiben wie man auch jede Figur im Hinblick auf ihre scharfsinnige, *conchetto*se Funktion analysieren kann. Nach Tesauro ist die Grundregel der *conchetto*-Technik, daß ein einfaches, banales Thema so kompliziert wie möglich geschaffen wird. Das Grundthema, so Tesauro, müsse man mit Nebenthemen und -motiven schmücken, und die Nebenthemen und -themen müsse man über Assoziationen in einem Maße ausdehnen, so daß sie das Grundthema am Ende gänzlich überragen und überflügeln. Ganz gleich in welcher Form die *conchetti* auftauchen, wird ihnen zugeschrieben, daß sie sich immer mehr vom Dargestellten entfernen und in ihrer verbalen Selbstbeweglichkeit in den poetischen Witz münden.⁹

Mit dem Begriff *conchetto* ist in den Barockpoetiken der Begriff der Lüge eng verbunden. Das von den Fesseln der Darstellung des Wirklichen und Wahrfähigen befreite *ingegno* ist befähigt, das Imaginäre, Unwahrscheinliche und Sinnlose zu erfinden, im buchstäblichen ebenso wie im metaphorischen Sinne. Die Barockpoetiken, die den Grundsatz der Mimesis verworfen haben, schätzen solche Inhalte hoch, die merkwürdig, bizarr, phantastisch, vom Natürlichen entfernt und selbst unwahrhaftig sind. Im Unterschied zu vorhergehenden Rhetoriken und Poetiken, in denen das Unwahre zwar seinen Platz gefunden hatte, aber nur sehr beschränkt, erhält das Unwahre im Seicento als Eigenheit des geistreichen und einfallreichen *ingegno* ästhetischen Wert. Tesauro hebt den Begriff *menzogna* und *bugia* als literarischästhetische Werte eines Werkes hervor, besonders aber schätzt

⁸ Ibid., S. 334 f.

⁹ E. Tesauro, a.a.O., S. 512.

er irreführende Enden und unechte Argumente, denn sie ermöglichen den Scherz, Witz und wirken scharfsinnig, pointiert, verblüffend. Unter unechten Argumenten versteht Tesauo trügerische, unwirkliche Enden, Pointen, Paralogismen und Sophismen, die wie logische Pointen aussehen. Außer täuschenden Enden, unechten Pointen führt Tesauo in die Poetik auch den Begriff *enthymem*, den unvollständigen Schluß ein, einen solchen, bei dem eine Prämisse verschwiegen wird, aber das Ende dennoch verständlich bleibt. Im Unterschied zu Aristoteles betrachtet Tesauo das *enthymem* nicht als logische Figur, sondern als formales Mittel des Scharfsinns und der Rätselhaftigkeit, deren Reiz darin besteht, den Leser ein unausgesprochenes Glied einer Gedankenkette zu enträseln zuzumuten.¹⁰

In den Barockpoetiken wird oft die Ähnlichkeit, sogar die Identität von *conchetto* und starker Metapher hervorgehoben. Entgegen Aristoteles' Forderung, bei der Metapher weder zu ähnliche noch zu entfernte Gegenstände miteinander in Verbindung zu setzen, verknüpft und verbindet die Barockmetapher entfernte Gegenstände und Gebiete, und in der starken Metapher ist die Wirkung des *ingenium* und des geistreichen Scharfsinns, und damit auch die Concettohaftigkeit klar zu erkennen. Die starke Barockmetapher wird sehr oft als *conchetto* realisiert, bzw. werden die *conchetti* in den Texten des Seicento geformt als "izražajni klišeji kroz koje se u najvećoj mogućoj mjeri manifestira uzajamnost metaforike i baroka kao književnog stila. Ti klišeji (...), *conchetti* predstavljaju uistinu svojevrstne intelektualne sheme pomoću kojih se sve razine pisanja supsumiraju pod zakonitosti *ornatusa*."¹¹ Denn im *conchetto* als literarischem Verfahren "zakoni koji inače vrijede za upotrebu figurativnih značenja protegnuli su se i na doslovne leksičke motive. (...) zakonitostima *ornatusa* ne podređuju se samo smjerovi proizvodnja teksta u njegovoj verbalnoj materijalnosti nego i razvoj ideje koje tekst sadrži (...)".¹² Deshalb "unutartekstualne relacije projicirane pomoću *conchetta* ne daju se reducirati na strukturu početne tematske vrijednosti; shema *conchetta* intelektualna je i apriorna. Nije onda ni nužno isticati da taj pojam barokne poetike - bogat smislom jednako po liniji svoje intelektualnosti kao i po liniji svoje shematičnosti - jest jedna od najjasnijih negacija retoričkoga iskustva teksta."¹³

II

Die kroatische Barocklyrik bezeugt, daß die kroatischen Barockdichter die Barocktheorie der Pointe und des *conchetto* gekannt und auch in ihrer Dichtung

¹⁰ Ibid., S. 492 ff.

¹¹ Z. Kravar, Stil hrvatskoga književnog baroka, in: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, red. v. A. Flaker und K. Pranjić, Zagreb, 1978. S. 237.

¹² Ibid., S. 237.

¹³ Z. Kravar, Metafora - nacrt za povijest termina, "Teku", Nr. 12, Zagreb, 1976, S. 880.

angewandt und verwirklicht haben, obwohl man nicht weiß, ob sie die *acumen*-Lehre über rhetorische und poetische Schriften des Seicento kennengelernt haben oder ob sie sie durch das Schaffen G.B. Marinos und der Marinisten, die sehr früh, schon in den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts, in Dubrovnik bekannt waren und gelesen wurden (wie Daten aus den Archiven bezeugen)¹⁴ absorbiert haben. Wenn man das Phänomen und die Merkmale der kroatischen *conchetto*-Poesie analysiert, muß man sich vor Augen führen, daß sich die Merkmale des Barockstils und die neuen Moden des Seicento in den verschiedenen Gebieten des kroatischen literarischen Ausdrucks ungleichmäßig manifestierten und einzig die dalmatinische Literatur Dubrovniks die Dynamik und den Rhythmus des Wechsels der literarischen Stile und der literarischen Moden aus dem benachbarten Italien verwirklicht hat, während die anderen Regionen, die die Renaissance übersprungen hatten, im Übergang vom Mittelalter in das Seicento die Barockmerkmale erst als nebensächliche und sekundäre Charakteristiken literarischer Strukturen verwirklichten. Auf der anderen Seite darf man nicht vergessen, daß die *acumen*-Lehre und die Forderung nach der Concettohaftigkeit des künstlerischen Schaffens ihrem Wesen nach am meisten der lyrischen Produktion entsprach, bzw. dem kurzen Werk in Versen, weil das *conchetto* als komplexes literarisches Verfahren durch seinen Umfang und seine Reichweite in erster Linie auf die Struktur des kürzeren lyrischen Textes ausgerichtet ist. So finden wir das *conchetto* als komplexes literarisches Verfahren, als intellektuelles ausgearbeitetes Schema eines Gedichts in seiner Gesamtheit und als auf den gesamten rhetorischen Apparat des Textes wirkendes *acumen* nur in der Lyrik Dživo Bunić's und in einigen größeren Teilen *Suza sina razmetnoga* und dem religiösen Poem *Od veličanstva božjijeh* von Ivan Gundulić. In Bunić's Canzoniere *Plandovanja* ist eine große Anzahl von Gedichten nach dem Prinzip der Reihung inkongruenter Metaphern aufgebaut, die von ihrer gegenständlich-thematischen Unterlage entfernt sind; das ist das Grundprinzip der Textstrukturierung, das Prinzip der *concordia discors*, die Annäherung des Entfernten, des logisch Unverknüpfbaren. So ist das Gedicht Nr. 5 aufgebaut, in dem es um die Brüste der Liebsten geht und in dem die Brüste als Schnee, Fluß, Berge, verschneiter Weg ins Paradies und als Lustgärten metaphorisiert werden. Ebenso aufgebaut ist das Gedicht Nr. 59, in dem das Haar der Liebsten mittels einer Reihe inkongruenter Metaphern besungen und in eine Kette von Goldfäden, in ein goldenes Netz, in den feinen Tau gediegenen Goldes, in Sonnenstrahlen usw. verwandelt wird.

¹⁴ Vgl. dazu: M. Pantić, Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture (I). Prvi dubrovački čitaoci kavaljera Marina. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XXIII, Bd. 3-3 (1957), S. 260-262. und P. Kolendić, Jedan Marinov sonet u prevodu Stijepa Đorđića, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, VI (1926), S. 282-283.

Das Gedicht Nr. 15 ist als Korrelation zweier logisch unverknüpfbarer Inhalte, zweier entfernter Motive, der Liebsten und der Schlange, komponiert. Zwischen diesen beiden Motiven wird eine Reihe von manieristischen und scharfsinnigen Analogien hergestellt:

U svakoj prilici slikuješ, gospoje,
 zloj zmiji ljutici pustoši kû goje:
 ona se svedj krije i bježi najplaše,
 a bježat tebi je od mene najdraže;
 najhudji ki ima jed, srd nje je celova,
 ti moga srca zled celovom otrova;
 neće ona čuti glas žamora od pjesni,
 ti neće čut moj poraz ni moje boljezni.

15, 1-8

Witz und geistreiche Scharfsinnigkeit kulminieren in den letzten beiden Versen, in der Pointe, wo konstatiert wird, daß das einzige Heilmittel gegen einen Schlangenbiß der Schlangenkopf ist, und das Heilmittel für den Dichter die Fee:

Lijeka nije nje rani neg ista nje glava,
 ni meni lijeka ni neg ti, vil gizdava.

15, 9-10

Diese Pointe ist nach dem auf dem Sophismus und Paralogismus basierenden irrigen, täuschenden Schluß gestaltet. Eine solche Pointierung ist sehr häufig in Bunić's Dichtung.

Das Gedicht Nr. 37, daß das Schwarz der Liebsten mittels einer Reihe inkongruenter Metaphern besingt, ist in seiner Gesamtheit auf dem Witz des *conchetto* und dem Paradox aufgebaut: schwarz ist in Wirklichkeit weiß. Dieser paradoxe Gedanken zieht sich als intellektuelles *apriori* gegebenes Schema durch das ganze Gedicht, und alle Schichten des Textes werden unter die Gesetzmäßigkeit dieses paradoxen Urteils subsummiert. Zuerst werden die metaphorischen Merkmale für Schwarz durch sophistische Schlüsse über die Merkmale für Weiß erhoben. Aber am Ende wird dieser Gegensatz, dieser logische Kontrast zwischen Schwarz und Weiß negiert, die Antithese wird zerstört, und zwar auf der Grundlage der metaphorischen Umgestaltung des Textes und täuschender, unechter Schlüsse:

O vesele moje tmine,
 u kijeh duša mâ uživa,
 o razbludne mê mrkline
 s kijeh mi bio danak siva! 13-16

und weiter:

Neka sunce utopi se
 u zapadu bez istoči,

ištom da zrak vaš vidi se,
meni crne vedre oči!

Alle *conchetto*-Verfahren, alle scharfsinnigen Einfälle bei der Ausarbeitung banaler Themen, die durch das *oxymoron*, *paradoxon*, den Paralogismus und Sophismus gestaltet sind, sind der Metaphorik als dem dominanten Konstruktionsprinzip des Textaufbaus untergeordnet.

Im Gedicht Nr. 43 wird das anakreontische Motiv vom alten Liebhaber und dem jungen Mädchen besungen. In den ersten zwei Versen wird die Behauptung aufgestellt, daß das junge Mädchen den alten Liebhaber nicht will, aber danach folgt eine Reihe von Gegenargumenten zu dieser Anfangsbehauptung. Allerdings sind das nur der Form nach logisch gezogene Schlüsse, denn ihr Beweiswert stützt sich nicht auf eine empirisch überprüfbare Schlußfolgerung, sondern auf metaphorische Bilder, die ihrem Wesen nach scherzhaft-elegante, syllogistisch und paralogisch unechte Argumente sind. Das Ende des Gedichts ist wie eine logisch ausgeführte Pointe ausgeführt:

Nemoj, mâ ljubljena, da ti sam nemio
što si ti rumena, a što sam ja bio.
Er drag je vjenčac svit u kî se sjedini
ružice rumen cvit s snježanijem čemini.

11-14

Der Schluß, ein effektvoll auf dem topischen Material petrarkistischer Dichtkunst aufgebautes metaphorisches Bild, zeigt mit seiner betonten Sensualität und seinem erotischen Allusionsvermögen, daß das *conchetto* das gesamte rhetorische Material einsetzt und dabei nicht nur den Text in seiner verbalen Materialität, sondern auch die im Text enthaltene Entwicklung der Idee den Gesetzmäßigkeiten des *ornatus* untergeordnet hat.

Das Gedicht Nr. 58 ist nach dem petrarkistischen Topos der Härte als Metapher für emotionale Kälte gestaltet, und so werden durch das ganze Gedicht der Liebste, der Dichter, und die Liebste mit harten Gegenständen verglichen:

Tvrdja je vil moja tvrdoga mramora,
tvrdji sam vele ja od hridnijeh od gorâ.
Kaže ona tvrdinu i srce od stijene
čijem trati vrlinu mladjahna na mene.
A može svak rijeti da nijesam od puti
kad mogu živjeti, neg vrle od ljuti. 1-6

Aus dieser Prämisse wird geschlußfolgert:

Slični smo meu nami ja i ma diklica,
stanac sam ja kami, a ona litica. 7-8

Aber am Ende folgt noch ein Schluß:

Oba smo kameni, oba smo mramorni,
gora ona ledena, ja gora kâ gori. 9-10

Zuerst verwandelt sich in diesen zwei Versen, der Pointe, die anfängliche Ähnlichkeit in Identität, im zweiten Vers aber erweist sich diese Identität als unecht und verwandelt sich durch das semantische Spiel "gora ledena" i "gora ka gori" (= "vulkan") in eine absolute Verschiedenheit. Die Pointe des Gedichtes basiert auf dem sinnigen Wortspiel, dem Spiel des Witzes und Scharfsinns ebenso wie auf der Homonymie, Homophonie und der Zweideutigkeit, die als Figuren dem *apriori* gegebenen konstruktivistischen Gedichtschema von Anfang an untergeordnet sind.

Die Analyse der angeführten Gedichte, denen man gewiß noch viele andere beifügen könnte, zeigt, daß das *conchetto* in Bunić's Canzoniere *Plandovanja* in ebenso weiter Bedeutung, wie ihn dieser Begriff in den damaligen Poetiken, besonders in Tesaurus *Il Canocchiale Aristotelico* hatte, verwirklicht ist. In diesen Gedichten wirkt das *conchetto* entweder als Hervorhebung oder als Destruktion einer Figur oder einer Reihe von Figuren oder als abschließende Pointe oder als Konstruktionsprinzip des Gedichtes in seiner Gesamtheit, als einfaches und als komplexes literarisches Verfahren, und gerade durch seine *conchetto*-Verfahren stellt die Dichtung Bunić's ihre Modernität unter Beweis.

In Gundulić's Dichtung können wir das *conchetto* in einigen Teilen *Suze sina razmetnoga* finden. Schon am Anfang in der ersten Strophe des *Sagrješenje* erklärt das lyrische Subjekt:

jeda i moje grijehe oplaču
suze u suzah, plač u plaču. I, 5-6

und mit der Figur der *distinctio* wird der *conchetto*hafte Gedanken von der Identität 'suza i plača biblijskog sina' und 'suza i plača' als metaphorische Merkmale für das literarische Werk entwickelt. Im Sinne des *conchetto* ist auch der Gedanke von der weiblichen Untreue gestaltet, der auf der Reihung paradoxer und absurder metaphorischer Bilder basiert:

Ah, prem zidje na pržini
i vrh morske trči pjene,
tjera vjetar po planini,
omekšava tvrde stijene,
malim sudom more prazni,
zmiju grije, lava blazni,
kaže robstvo, krije verigu,
ište zdravje u nemoći,
kami u cvitju, cvit na snigu,
snig na suncu, sunce u noći
vjeru i ljubav tko god scijeni
u nekrepkoj naći ženi. I, 355-366

Die Schönheit der sich das Auge erfreut besingt Gundulić folgendermaßen:

Jedno ufanje ko svedj bježi,
zlo u slici prazna dobra,

plam ki sprauža a ne vriježi,
noć ku za dan slijepac obra,
vjetric hudje ki razgara,
obećanje koje vara,
jedan stabar ki neplodan
samo u sjen se šira i stere,
slados gorka, ijed ugodan,
glas bez riječi, riječ bez vjere,
hip u viku svijeh godišta,
vjetar, magla, sjen, dim, ništa! II, 79-90

Die Ausarbeitung des *conchetto* in diesem Textteil basiert auf der Beschreibung physischer Schönheit durch eine Reihe von Definitionen, die allerdings keine logisch abgeleiteten Behauptungen sind, sondern sind es dies antithetisch aufgebaute Bilder, bizarr und artifiziell, in denen die Ähnlichkeit auf täuschenden, unechten Argumenten beruht.

Das religiöse Gedicht *Od veličanstva božijeh* besingt in jeder Strophe ein Attribut göttlicher Größe. Die theologische Problematik, die subtile theologische Auffassung wird durch die vom *conchetto* abgeleiteten Behauptungen besungen:

Samo sobom obkruženo
u sebi se more uzdrži,
te u svem kraju zatvoreno
u početku svom se vrši. 9-12

Gott wird folgendermaßen definiert:

Bez uzroka uzrok jedan,
nerazdiono jedinstvo je,
i početak, komu nijedan
jur početak vik bio je. 17-20

Und weiter:

svrha, kojoj moglo ne bi
naći svrhe nijedno vrime.

Oganj, koji duh uzdrži
i bez mjesta mjesta ima,
koji sve što zgara i prži
resi darim blaženima. 23-28

und weiter:

Tako sebe sam uživa
i u sili svôj ognjeni
vječna ljubav sam pribiva
i ljubovnik i ljubljeni. 109-112

Die gedankliche Ebene des Gedichtes ist dem intellektualistischen, *apriori* gegebenen Schema des *conchetto* untergeordnet, in dem die mechanische Kombinatorik der *conchetto*-Verfahren zum Ausdruck kommt.

V. Menčetić's Gedicht *Plač Radmilov* ist eine Nachdichtung des Gedichtes *Sospiri d'Ergasto* von G.B. Marino. Die *conchetto*-Idee von Himmel und Erde als Liebespaar gestaltet einen Teil des Textes, dargestellt als vom Himmel fallender Regen, der das Weinen des Liebsten um seine Geliebte metaphorisiert und als Donner, der in Seufzer nach der Geliebten umgewandelt wird, und zwar in der Funktion der sensuellen und erotisierenden Idee von der allumfassenden Gegenwart der Liebe im Kosmos und als Argument, um Zorkas Liebe zu gewinnen.

Ači i Galateja von Džore Palmotić', das das Thema der sensuellen Liebe behandelt, ist als *conchetto* durch die Figuren *per adjectionem* und der bizarren Metapher gestaltet:

Celovi su trubje od boja,
celovi su kopja i strile,
a prislataka usta tvoja
hrabren vitez čudne sile!

und weiter:

Celivam te, dobro moje,
ti celovom celov plati,
da ki celov celovo je,
i on celov bude imati.

Das religiöses Poem *Sv. Katarina od Sijene* von Junije Palmotić ist auf folgender *conchetto*-Idee aufgebaut: Katarina, die von der Liebe zu Christus ergriffen ist, reißt ihr Herz, die Quelle irdischer, sinnlicher Wünsche, aus dem Körper und bittet den Schöpfer, ihr Herz zu erneuern. Jesus erfüllt ihr diesen Wunsch:

i za čudno djelovanje
smiješa kroz vlas sve moguću
stavnu vjeru, pravo ufanje,
čistu ljubav i goruću,

ter od tega srce stvori,
proć svjetovnijem krepko trudim,
ni podložno, da izgori
zlijeh požuda plamom hudim.

Za tijem paka, da od njega
svu tegobu sasma izvedi
ljudske od puti, od koje ga
on učini i sagrađi,

sred peći ga čiste i vruće
svojijeh svetijeh prsi stavi,
i pokrijepi kroz goruće
plamen rajske sve ljubavi. 305-320

Auch das komische Barockpoem kann unter dem Aspekt jener Ideen der Textgestaltung des *conchetto* analysiert werden, die die verblüffende Wirkung der Mischung von niedrigem und hohem Stil thematisieren, also das *conchetto* als Wortspiel, *ludus verborum*, verstehen, mit dem Ziel, geistreich, pointiert und komisch-grotesk zu wirken. Die Gegenüberstellung von niedrigem und gehobenem Stil stellt in dieser Hinsicht in S. Djordjić's *Derviš* ebenso wie in I. Djordjić's *Suze Marunkove* ein *conchetto*haftes Spielen mit Worten dar; Spiele, in denen ständig die Norm der Nichtmischung der Stile gebrochen wird, und zwar besonders auf metaphorischer Ebene und in der Funktion komischer und geistreicher Effekte. So basiert zum Beispiel die Beschreibung Pavicas in *Suze Marunkove* nicht nur auf der Parodierung petrarkistischen Besingens der Geliebten, sondern auch auf einer bizzaren, geistreichen Metaphorik, auf der Mischung des gehobenen Stils der petrarkistischen Dichtkunst und des niedrigen Stils der Farce und Burleske sowie einiger anderer grotesker Formen der Volksdichtung:

Ljepša mi si neg Danica,
bjelja mi si vele od snijega,
draža mi si neg salčica,
sladja neg loj od bubrega;
ljepše vonjaš oznojena
negli safur od pečena.

Ljepše balaš, lakše i prije
neg mekuša po dubini,
ljepše kantaš i milije
negli mladi ćućurini,
ljepše baniš se, o mâ mila,
za tovarcom nego vila.

Imaš sape od aršina,
prsi vrle, lica ohola,
facu od pura mlijeka i vina
i svako oko pusto od vola;
ah vidje li Mljet dosada
ljepoticu taku ikada! Suze Marunkove

In der Lyrik I. Djordjić's ist das *conchetto* als Verfahren, daß die Entwicklungsrichtung der Idee im Text determiniert, sehr selten: die *conchetto*-Technik finden wir in seinen Gedichten am häufigsten in der Form der Pointe oder auf kleinere

Textteile begrenzt, am häufigsten in einer Strophe, und die so angewendeten *conchetto*-Verfahren wirken nicht auf den Sinn des Gedichtes in seiner Gesamtheit. Nur in einigen Gedichten, wie z.B. im Gedicht *Slici svojoj u ruci gospodje* oder im Gedicht *Posila sliku svoju gospodji*, ordnet Djordjić die bedeutungstragende Schicht des Textes der *conchetto*-Ausarbeitung des Gedichtes in seiner Gesamtheit unter. So entwickelt Djordjić z.B. im Gedicht *Posila sliku svoju gospodji* das Thema vom Verschicken seines eigenen Bildes an die Geliebte auf der paradoxen Idee der Eifersucht auf das eigene Bild und endet mit einer Pointe, der Verflechtung des petrarkistischen Motivs der Teilung von Geist und Körper mit dem Motiv der Teilung seiner Existenz: so wird das Bild die reale, richtige, lebendige Existenz des lyrischen Subjekts, und der reale Dichter wird zum eigenen Bild, d.h. eine leblose Existenz:

Hoć li i vidjet čuda koja
nije vidjelo sunce prije,
čijem mâ slika pri tebi je,
a s tobom je duša moja?

Sliku s dušom htjej sastati,
i vidj čudnu stvar dovika,
gdi će oživjet mâ prilika,
a nje slika ja ću ostati.

Aber die Eindeutigkeit, die klare Unterscheidung von *improprium* und *proprium* der Ausdrucksebene in Djordjić's Lyrik, die Narrativität und das Fehlen der Metaphorik verhindern, daß sich das *conchetto* in seiner Dichtung den gesamten rhetorischen Apparat unterordnet, und so wird das banale Thema in seinen Gedichten einfach und eindeutig entwickelt, ohne für den Leser verblüffenden Allusionen und Zweideutigkeiten.¹⁵

Die Dichter des "ozaljski krug" haben die Dichtung G.B. Marinos kennengelernt. Petar Zrinski hat sie mit Sicherheit gekannt, was einige Motive, die er in seine Lyrik überträgt, zeigen; aber *conchetto*-Verfahren hat Zrinski nicht übernommen. F.K. Frankopan wendet in einem Teil seiner Lyrik, die man ihrer Thematik nach als barock bestimmen kann (Themen der Vergänglichkeit, die kurze Lebensdauer, die Allgegenwart des Todes, die ständige Veränderung aller Dinge) das *conchetto* als Verfahren zum Aufbau und zur Verbreiterung des Textes nicht an. Allerdings können wir Frankopans *Zganke za vrime skratiti*, besonders aber die Teile, die so aufgebaut sind, daß ihre Antwort zweideutig, einerseits banal, aber andererseits alludierend, und zwar meistens erotisch alludierend, ist, als *conchetto*-Verfahren bestimmen. Aus der Sicht des enger verstandenen *conchetto*, aus der

¹⁵ Vgl. dazu: R. Lachmann-Schmohl, *Ignjat Djordjić*, Slavistische Forschungen 5, Köln - Bonn 1964.

Position der *conchetto*-Theorien, die das *conchetto* als zweideutiges Wortspiel und alludierendes Gedankenspiel beschreiben und die Rätselhaftigkeit als Wesenszug und Ziel des *conchetto*-Verfahrens hervorheben, sind die Rätsel Frankopans ein Beispiel der nach dem Prinzip des *conchetos* gestalteten kurzen Formen, in denen sich *conchetto*-Elemente mit folkloristischen Elementen verflechten.

Einige sekundäre und marginale Elemente der *conchetto*-Technik sind auch in den Gebetbüchern von A. Kanižlić zu finden, so z.B. im Gedicht *Desnici sv. Franceška Saverije*, das auf der *conchetto*-Idee aufgebaut ist, daß des Heiligen Rechte die Himmelspforte der neuen Welt öffnet und seine Macht aus Rom über die Save bis zur Donau und Drau ausbreitet und sich am Ende, in der Pointe, in die Bitte an die Rechte verwandelt, das Werk einer anderen Rechten, das Gebet des Dichters, entgegenzunehmen. In *Nadgrobnica sv. Ignacija* wird das Gestirn durch die ingeniöse Metaphorik in eine Paradiesblume verwandelt, das Zeugnis nach dem Tode, in Funken, die auf alle Seiten Asche streuen, weil der heilige Ignatius bei Lebzeiten ein lebendiges Feuer war usw.

Diese Analyse sollte zeigen, daß das *conchetto* in seiner Komplexität, wie sie die rhetorischen und poetischen Normen des Seicento vorschreiben, in der kroatischen Barockdichtung einzig in der Poesie I. Gundulić's und der Lyrik Dž. Bunić's realisiert wurde, während es von anderen Dubrovniker Dichtern des Seicento zwar häufig angewendet, aber nur zum einfachen literarischen Verfahren wurde. In der literarischen Produktion des "ozaljski krug" tauchen *conchetto*-Verfahren selten auf, sind aber in Wirklichkeit völlig unbekannt. Ende des 17. und Anfang des 18. Jahrhunderts ist das *conchetto* in der Dubrovniker Lyrik noch immer bekannt und wird auch angewandt. I. Djordjić kennt es, aber verwendet es am häufigsten als geistreiche und scharfsinnige Pointe in einem einfach ausbreitenden Thema, das klar zwischen der Ausdrucksebene des *proprium* und des *improprium* unterscheidet.

In abgeschwächter Form und als Relikt taucht das *conchetto* im 18. Jahrhundert bei Kanižlić auf, der die Dubrovniker Dichtung des Seicento und - sehr wahrscheinlich - Sarbiewskis *acumen*-Lehre kannte.

Наталья Видмарович

ОСОБЕННОСТИ РИТМА В ЖИТИИ СЕРГИЯ РАДОНЕЖСКОГО

Почти все произведения, создававшиеся в средневековой славянской литературе (в частности русской, на которую я и ограничу свое изложение), отличались высокой степенью ритмической организации. Ритмическая организация текста наиболее заметна прежде всего в произведениях торжественных, ораторских жанров - в похвальных словах и проповедях, затем в агиографиях, в несколько меньшей степени - в других жанрах, а согласно новейшим исследованиям элементы "плетения словес", а, значит, и ритма, как его неотъемлемой части, встречаются даже в грамотах болгарских царей (ср. Талев). Ритмичность, таким образом, вообще была свойственна средневековой литературе, ибо ни поэзии, ни прозы в современном смысле слова практически не существовало. Уже этот факт свидетельствует, с одной стороны, о значительности проблемы ритма, а с другой - о его комплексности, ибо произведения, отмеченные ритмом, охватываются довольно длительным периодом времени, насчитывающим без малого 1000 лет. Наивысшего же расцвета ритмичность получает в период позднего средневековья, в 14-15 вв., в произведениях, в которых наиболее ярко проявились черты стиля "плетение словес".

Ритмом занимались многие ученые, но тем не менее до сих пор многие вопросы остаются невыясненными. Не дается однозначного ответа на вопрос о структуре ритма, об особенностях ритмической прозы. Сложность проблемы вынуждала исследователей изучать отдельные аспекты ритмичности применительно к каждому отдельному произведению. Так, к примеру, Сазонова анализировала вопросы синтаксического сопоставительного и антитетического параллелизма и синтаксической аналогии как одного из "доминантных признаков ритмической прозы" (Сазонова: 35). Фактором, усиливающим и еще более экспонирующим ритмичность на формальном уровне, является употребление наряду с параллелизмом анафор, повторов, риторических вопросов, восклицаний и т.д., в то время как на уровне значения "конструктивной основой возникновения...ритма" выступает "вариация смыслового комплекса" (там же, 41). В зависимости от характера или же варьирования смысла чередуются и ритмически организованные части текста и части, где ритм отсутствует. Сама же ритмичность, по мнению Сазоновой и многих других ученых, будучи средством создания особой торжественной атмосферы, служила прежде всего эстетическим целям и была призвана вызвать у слушателей или читателей особое эмоциональное настроение.

Исследуя на примере торжественных слов Кирилла Туровского специфику чередования ритмически организованных частей текста с частями, где ритм не наблюдается, Еремин выявил и возможность особого тирадного построения произведений, представляющего собой "словесное сооружение... словесный венец" (Феринц: 154), образуемый "строгой симметрией в расстановке слов каждого предложения" (там же) и "различной комбинацией риторических фигур" (там же). Особенности ритма каждого отдельного произведения основываются помимо всего прочего и на видах и способах чередования и индивидуального расположения риторических средств, в результате чего может возникать неповторимая ритмическая конструкция, например, сверхтирадное построение у уже упоминавшегося Кирилла Туровского, образующееся, как это показал И.Феринц, из серии концентрических кругов или тирад, помещающихся друг в друге (там же).

Ритмические единицы, ритмообразующие факторы, таким образом, могут отличаться большим многообразием, особенно в произведениях, где наблюдается "плетение словес": ритмика, будучи частью сложного словесного орнамента, играет в них чрезвычайно важную роль, причем не только как средство орнаментальности, украшения. Выявить индивидуальные, неповторимые черты ритмического узора каждого произведения, найти тот опорный костяк, на котором строится вообще вся ритмическая система произведений каждого отдельного писателя, чтобы затем перейти к вопросам об особенностях ритма произведений того или иного периода - это, по мнению многих исследователей, является одной из первоочередных задач любого, кто занимается проблематикой ритмичности.

В настоящей статье я занимаюсь одним из основополагающих ритмообразующих факторов в произведениях Епифания Премудрого - изоколоном, поскольку изоколон, как известно, являясь составным элементом фигур Горгия (ср. Mulić), в значительной степени определяет структуру ритма произведений стиля "плетения словес". По сравнению со всеми другими фигурами Горгия, лежащими в основе "плетения словес", изоколом, кажется, посвящалось недостаточное внимание. А между тем некоторые исследователи, в частности Р. Пиккио, считают изоколон одним из важнейших ритмообразующих факторов средневековых произведений, выявление которых в тексте необходимо для более глубокого проникновения в совокупную риторическую систему средневековой литературы (ср. Picchio 1983).

Почему же говорится об обнаружении изоколон и в чем состоит их значение как ритмообразующей единицы? Чтобы ответить на эти вопросы, необходимо обратиться к определению понятия изоколona. Уже здесь мы увидим неясность формулировки самого характера этой риторической фигуры. Согласно *Литературному энциклопедическому словарю*

(ЛЭС) изоколон представляет собой "равночленность, художественно ошутимое равновесие смежных *колонов* речи, обычно подчеркнутое синтаксическим *параллелизмом*, *анафорой*, сходством окончаний и пр." (ЛЭС: 119). Равночленность понимается довольно широко, поскольку речь может идти и 1) об одинаковом числе слов (служебные обычно примыкают к значимым, но не всегда), и 2) о совпадении числа слогов, которое отнюдь не является обязательным условием. Наличие или отсутствие параллелизма также влияет на характер изоколона в плане его более легкого или, наоборот, более тяжелого распознавания в тексте. Мало того, изоколон, как указывает Р.Симеон, согласно некоторым авторам ничем не отличается от анафоры, параллелизма, паризона и т.д., хотя одновременно с этим "On ne mora biti ponavljanje istih riječi, niti početnih riječi (kao anafora), a niti podudarni dijelovi ne moraju biti paralelni i istim redom nanizani (kao u paralelizmu), a nije nužno ni podudaranje slogova (kao u parizonu ili parimembri)" (Simeon: 565). И, наконец, в изоколоне могут объединяться сходные или противоположные мысли (ср. Zima: 196), т.е. "članovi izokolona mogu biti bilo sinonimi, bilo antitetični, bilo uzajamno vezani odnosom poredenja" (*Rečnik književnih termina*: 289). Колон же, как составляющая изоколона, определяется *Краткой литературной энциклопедией* (КЛЭ) в качестве "речевого такта, выделенного паузами и обычно объединенного логическим ударением. (...) Понятие колона в артикуляционном плане сближается с понятием "дыхательной группы" (...), в смысловом плане - с понятием синтагмы; точное разграничение этих понятий спорно. В речи, не рассчитанной на громкое произнесение, членение на колоны сравнительно зыбко; в ораторской речи оно приобретает отчетливость и становится важным выразительным средством" (КЛЭ: 3,666). Подобная формулировка как изоколона, так и колонов, его составляющих, предоставляет сравнительно широкие возможности при выявлении изоколонов в каждом отдельном тексте. При этом в качестве более или менее надежного критерия при вычленении изоколонов нам представляется именно "дыхательная группа", то есть группа слов, произносимых одним дыханием, отделяемая от другой такой же группы паузой. Две дыхательные группы образуют ритмическое равновесие, которое должно совпадать и с логическим членением предложения на определенные сегменты. Другими словами, каждая пауза должна соответствовать логической паузе. Изоколон должен иметь смысловое единство. Наличие или отсутствие параллелизма не представляется нам релевантным, но желательно совпадение числа знаменательных слов для создания равновесия между соседними строками.

Изоколон, как это видно из определения, даваемого ЛЭС, является своего рода основными, опорными ритмическими единицами, кото-

рые могут сопровождаться и усиливаться другими ритмообразующими факторами - анафорой, параллелизмом и др. Но значение и роль изоколон в тексте не исчерпывается одной только функцией создания ритма, поскольку и ритм в средневековых произведениях категория не только эстетическая. Исследуя изоколоны, Р.Пиккио обратил внимание на наличие в текстах так называемых "regular" изоколических конструкций и "weaved" конструкций (Picchio: 137). Причем и те, и другие могли встречаться в пределах одного и того же текста, чередуясь с неритмическими отрывками. Выбор того или иного типа изоколону не соотнобразует только с целью "украсить повествование" и придать ему большую торжественность: "whereas traditional texts are governed by "regular" isocolic structures, hesychastic oriented compositions - which convey more elaborated and abstract ideas - display a gamut of verbal "weavings" of a different type. (Picchio: 136-137). В произведениях исихастской направленности, как на это указал Р.Пиккио, можно предположить наличие повествовательного и мистического, спиритуального уровня, которые требовали и различного использования риторических средств. Простые изоколоны в большей степени управляли повествовательным уровнем, но в случае же мистического уровня распознавание изоколических структур становилось возможным только после вычленения основной логической схемы высказывания. Эти два уровня в средневековых текстах усиливались и подчеркивались и символикой звуков, образуя не только "словесный узор", но и в буквальном смысле указывая на мистический смысл написанного.

Сочетание и взаимодействие этих двух уровней, поддерживаемых и соответствующими ритмическими структурами, опирающимися на вышеупомянутые два типа изоколон, удобнее всего проследить на примерах из произведений Епифания Премудрого - самого совершенного и непревзойденного мастера "плетения словес". Тем более, что отличительной чертой его ритмических структур является еще и довольно частое употребление изосиллабизма, то есть точного слогового равенства колон. Кроме того, у Епифания наблюдается и своеобразное сочетание строк с одинаковым и разным числом слогов, которые могут образовывать симметричные, перекрещивающиеся и иные типы сочетаний, что придает своеобразную и неповторимую окраску его ритму. И, наконец, изосиллабизм у Епифания Премудрого строго дозирован, то есть он встречается в большей или меньшей степени или же не встречается вовсе в зависимости как от характера повествования (то есть соответствующего уровня из числа двух, вышеуказанных), так и от наличия иных ритмообразующих средств, где изосиллабизм мог бы попросту перегрузить конструкцию. Другими словами, там, где на первый план выходит повествовательный уровень, изосиллабизм присутствует в меньшей степени (или отсутствует),

поскольку подчеркивается прежде всего прямое значение высказывания. В тех же местах, где автор желает указать на наличие в тексте мистической стороны, на первый план выходят чисто формальные признаки, ритм усиливается и изосиллабизм становится более заметным и более сложным по вертикали.

Рассмотрим случаи изосиллабизма на соответствующих примерах из *Жития Сергия Радонежского* (в дальнейшем цитировании - *ЖСР*) Епифания Премудрого (в качестве анализа я беру вступительную часть и две похвальные характеристики святого из заключительной главы *Жития*, носящей заглавие *Слово похвално преподобному отцу нашему Сергию*).

Слово похвално открывается тирадой, в которой автор обосновывает - вопреки исихастскому обету молчания - необходимость произнесения пространной похвалы. Ключевая мысль содержится в первом предложении

Тайну/ цареву/ добро/ есть/ хранити/
а дела/ Божиа/ проповедати/ преславно/ есть
еже бо/ не хранити/ царевы/ тайны
пагубно/ есть/ и блазнено
а еже/ молчати/ дела/ Божиа/ преславнаа
беду/ души/ наносити.

(*ЖСР*: 406)

построенном на простой, ясно распознаваемой изоколической конструкции. Значимость данного вступления состоит в том, что уже здесь четко выражено и *сопоставление* и *противопоставление* земного - небесного в лице царя земного и царя небесного (Христа), то есть земного, материального - мистическому, спиритуальному. Изоколическая конструкция дает большой вес этой мысли, противопоставлению, которое затем еще раз звучит во вступительной части *Слова*. Важность мысли настолько велика, что автор пользуется ритмообразующими конструкциями, которые создают ритм на более крупном плане - на уровне предложений, с помощью риторических вопросов: *И что сотворю?.. Дерзну ли?... реку ли?... Окаю ли?... Внимаю ли?...*, а также антитез: *и не пишуци ми в мысли моей... сиа пишуцу ми; аще бо и вси достойни, но азъ недостоин есмь* (*ЖСР*: 406). Изосиллабизм здесь отсутствует, ибо он сконцентрировал бы внимание на группах слов внутри одного предложения и мог бы уменьшить остроту восприятия вступительной мысли именно в семантическом отношении.

Данное вступление, однако, готовит нас к восприятию двух обширных похвал - характеристик Сергия, посвященных непосредственно самому святому, обладающих и определенными особенностями. Первая из них (*Такожде и съй приведе к Богу многих душа...*) дает описание и характеристику святого прежде всего по отношению к внешнему, земному миру; вторая (*Съй ми есть и пръвый и последний въ нынешня времена...*) раскрывает, условно говоря, внутренний мир Сергия, демонстрирует его качества именно как святителя, достойного поклонения. С учетом содержания и целей двух похвал строение каждой из них имеет и особые черты.

Первая похвала (см. пример 1) является по сути завершающим звеном большой триады, целью которой служит показ Сергия в его отношении к брэнному земному миру. В оппозиции земное - небесное земное имеет перевес: "душеполезные слова", "пища аггельская", идущая от учения Христа (1 часть триады) через "духовных отцов" и самого Сергия (2 часть) доходит до остальных людей и подвигает их к Богу (3 часть). Сергий выступает здесь связующим звеном, он одновременно освященный Богом и "человек, подобный нам" по словам Епифания (*ЖСР*: 409). Поэтому, завершая триаду Христос (Писание) - святые отцы, Сергий - Сергий, мир, автор высветляет его заслуги и деяния *на земле*, логическим результатом которых явилось то, что, по констатации автора, все притекали к нему "акы къ источнику благопотребну" (эта мысль высказывается в самом конце похвалы). Сама похвала распадается на ряд фрагментов (вступление: *Такожде и съй... и боголюбный*; 1 часть: *иже есть отцамь отець...столпъ терпениа*; 2: *иже поживе на земли... многим на устрои*; и 3 часть: *иже бысть христоролюбивым...и всемь притекающемь к нему, акы къ источнику благопотребну*). Вступление содержит ряд определений, несущих основную смысловую нагрузку: оно достаточно абстрактно, покольку определения сами по себе синонимичны, а кроме того среди них преобладают сложные слова. И хотя изоколонов с изосиллабизмом здесь всего два, вступление демонстрирует нам настолько четкую правильную структуру в расположении строк с определенным, повторяющимся числом слогов, что здесь следует исключить любое предположение о случайном совпадении:

4		11	
11]	9]
8	}	11	}
8	}	11	}
11]	9]
5		5	

(см. пример 1 – вступление)

Вступление, как я уже говорила, является обобщающей частью: каждое из приведенных определений получает дальнейшее раскрытие в последующих частях, т.е. далее следует длинный ряд перечислений попарных определений, вводимых посредством повторяющегося 5 раз союза *иже*. Смысловое членение данных определений обусловливается указанием на троякую функцию Сергия: отношение к Богу (*святой* - то есть получивший освящение от Бога); отношение к Церкви (*преподобный игумен*) и отношение к миру (*отец наш*). Отношение к миру здесь в общем доминирует, но все же можно заметить в первой части преобладание характеристик, связанных с церковной деятельностью Сергия. Интересно отметить строгую симметричность всей тирады-похвалы: I часть содержит ровно 29 пар перечислений-определений (*отцам отец - столп терпения*), столько же пар содержится и в III части (*иже бысть...учитель православию - верный поручитель*). I часть, если определения расположить попарно в столбец, имеет относительно простое строение: это изоколоны, но с разным числом слогов. Предпочтение оказывается числу слогов 7, поскольку короткие строки легко воспринимаются слушателями на слух. 1-е слово в семисложной строке в роли дополнения или определения состоит как правило из четырех слогов, 2-е слово, на которое падает логическое ударение, то есть наиболее акцентированное, имеет три слога. Взаимодействие ритма и значения достигается здесь весьма успешно благодаря краткости строк. Изоколоны не перегружаются изосиллабизмом - таких изоколонов здесь всего 7, а ритм достигается благодаря гомеотелевтонам: *наставник - начальник, наказатель - представитель, чиститель - общежитель - податель - хранитель* либо за счет одинакового количества слогов в двух смежных словах по вертикали: *всеблагый - истинный* и др. I часть, поскольку она рисует Сергия главным образом как святителя, то есть как *постоянный пример* для всех священников и церкви, как постоянный образец подражания, вводится союзом *иже* с глаголом связкой *есть* - безотносительно ко времени (ныне и присно и во веки веков). II (центральная часть) подытоживает его характеристику как святителя *на земле* (*иже поживе* - в прошедшем времени - *многым на устроу*): ритмически это подытоживание выделено двухчленными и трехчленными изоколонами с наличием изосиллабизма: 6-6, 8-8, 6-6. И, наконец, III фрагмент, завершающий похвалу, относится, как уже отмечалось, к подвижничеству Сергия в миру. Эта часть весьма интересна прежде всего тем, что она симметрична I-ой по числу пар определений, но одновременно противопоставлена ей, так как вводится союзом с глаголом-связкой *иже бысть* (в прошлом). Но вся трудность заключается в том, что, хотя земная деятельность была в прошлом, т.е.

была преходящей, она оставила по себе неизгладимый след для настоящего. То есть земной уровень здесь дополнен мистическим фоном при всем том, что первый все же преобладает над последним. На первый взгляд, здесь нарушен принцип: повествовательный уровень - простые изоколонны - мистический уровень - сложные изоколонны (ибо в данном фрагменте можно найти примеры последних, причем даже с наличием изосиллабизма (*И прочим старейшим... - возводящая на высоту небесную*). Но в действительности принцип этот сохранен, поскольку здесь лишь намекается на этот мистический фон, и изосиллабизм, присутствующий здесь, (правда в ограниченном количестве) служит как раз указанием, сигналом о наличии второго, подспудного, спиритуального уровня, течения жизни, который в житиях присутствует всегда, но лишь иногда выходит на первый план. Текст, таким образом, строится по схеме:

общая характеристика	Освященный	центральная часть		земное/спиритуальн.
небо святой земля	иже есть 29 определений	поживе на земли	возсия акы звезда	иже бысть (есть) 29 определений

Двойственность (с преобладанием все же земного), которую автор допускает сознательно, необходима, чтобы показать земную природу человека, освященного Богом при жизни, ибо только эту природу можно еще воспринять (точно так же, как и Христос согласно религиозному учению мог предстать перед людьми только в своем человеческом образе). В соответствии со смыслом и риторические средства здесь сдержанны: изосиллабизм и сложные, переплетающиеся изоколонны лишь кое-где проступают, выходят на поверхность, готовя слушателей/читателей к восприятию иного, во многом отличного фрагмента - второй похвалы, в которой соотношение семантического и формального уровня меняется и изоколонны с изосиллабизмом приобретают наиболее сложный и одновременно наиболее упорядоченный вид.

Вторая похвала (см. примеры 2,3) предваряется замечанием Епифания о том, что он писал "не к тем, иже известно сведущим и добре знающим благочестно житие его" (ЖСР: 414), но для грядущих поколений. Готовя читателей к восприятию похвалы, Епифаний предупреждает о невозможности и описания, и понимания св. Сергия до конца именно в силу того, что, пожив на земле, среди русских, он удостоился стать "церкви святого духа" "сосудом святым избранным" (ЖСР: 416), в который "вселися Бог"(там же), а все то, что Божественно или носит в себе его частицу, не подлежит объяснению. Божественному можно лишь покло-

няться. Похвала в силу этого представляет собой восторженный панегирик, оду Сергию, строящуюся почти исключительно на сравнениях, восхваляющих неземные достоинства святого. Сергей в этой похвале теряет человеческие черты, свое земное обличье, становясь небесным, Божественным, почти сверхъестественным существом. Если немного вдуматься в значение каждой реалии, с которой сопоставляют в данной похвале Сергия: звезда, кипарис, камень, яблоко, миро, грозд, стена, алавастр, сын, венец, корабль и т.д., - то можно заметить их практическую несопоставимость между собой. Это есть "бесплотный рассказ" (Розанов: 299), сплетенный из "воздуха, фантазии" (там же), своего рода "вербальная концепция" святого (там же). Важно отметить, что на первый план здесь (в первую очередь для слушателей) выдвигается словесная, формальная сторона похвалы. Потому в отрывке прослеживается искусная, четкая синтаксическая схема построения, основывающаяся на усложненных, переплетающихся. "сплетенных" изоколонах, имеющих в подавляющем большинстве случаев равное число слогов, - для достижения максимальной ритмичности. Организация ритма отличается большим своеобразием. Каждое новое сравнение начинается с анафорического повтора (и) ако (яко) + реалия, с которой сравнивается святой. Это основное ядро, на котором акцентируется внимание слушателей, и потому оно требует особо правильного расположения слогов по вертикали для образования внутреннего ритма. Как видно в прилагающемся 2 примере, отрывок разбит на несколько более коротких сегментов. При этом я исходила из правильности распределения строк с одинаковым количеством слогов, пытаюсь выявить наличие в этом какой-либо системы. У Епифания наблюдается необыкновенное разнообразие в расположении строк с одинаковым количеством слогов. Он практически нигде не повторяется, поэтому ритм всегда меняется (см. отрывок примера 2, в котором отрезки разделены на 4 группы, содержащие по 3 пары сравнений). Конец этих четырех групп намечен строкой

и акы сладкий запечатленный источник.

Вторая часть того же примера также строится на изоколонах, где строки с одинаковым числом слогов комбинируются попарно или перекрестно. И только в одном месте, почти в самом конце наблюдается некоторое нарушение стройности.

Отметим и то, что вышеуказанное деление в зависимости от расположения слов с одинаковым числом слогов совпадает и со смысловым делением:

а)	цвет крин	светило звезда луча (источник света)	кадило
б)	яблоко шипок (плод)	злато серебро (благор. металлы)	камень бисер (драгоц. камни)
в)	измарагд самфир (драгоц. камни)	финикс кипарис (деревья) маслина	
г)	араматы миро (благовония)	сад вертоград оград (огорож. сад)	виноград грозд (то, что в нем растет)

Подобное и логическое, смысловое, и звуковое расположение (см. в 1 отрывке: *светило - кадило, звезда - луча*, в 4-ом: *виноград - оград - вертоград* и др.), а также ритмическое, дает все основания предположить, что, возможно, эта первая часть (и яко + эталон сравнения) при чтении выделялась, после чего делалась пауза, ибо только так можно было проследить внутренний ритм - по вертикали. После паузы читалась вторая часть, содержащая целый ряд определений к эталону сравнения (см. пример 3). Симметричность при этом наблюдается как в паре эталон сравнения + определение, то есть в конце строки (считая с середины), так и в конце строки, считая с самого начала. Подобное, явно намеренное орнаментальное построение фразы с наличием даже тройной ритмичности (при соответствующем прочтении фразы) указывает на то, что, как уже говорилось, для слушающего "вербальная", звуко-ритмическая сторона заслоняла смысловую, в силу и самого мистического, сокрытого, сокровенного смысла отрывка, открывающегося только посвященным (на это указывают, к примеру, слова *луча - тайно сияючи; светило - среди тмы; сосуд - избран*). Для всех же остальных - это сверкающее изображение, звучащая икона, затмевающая обыденное существование, привычную картину мира (сравнение святого с измарагдом, сапфиром, серебром, золотом, напоминающее парчовые, богато изукрашенные ризы священников во время торжественных служб). Это образ святого, которому можно только слепо, безусловно поклоняться, восхищаясь им, но не вникать в смысл, ибо для обычного человека это запретная, тайная сфера.

Заканчивая свое изложение, рассматривавшее главным образом два отрывка из *Жития Сергия Радонежского*, я хотела бы еще раз подчеркнуть, что а) для создания ритмичности у Елифания Премудрого наряду с уже исследовавшимися приемами ритмической организации

текста, не последнюю роль играют и изоколические структуры с одинаковым количеством слогов. Строки с разным числом слогов, как мы видели, могут образовывать весьма различные, порой интересные сочетания; б) явное преобладание в тексте или, может быть, предпочтение строк с определенным числом слогов наводит на мысль о возможном существовании и какой-либо числовой символики (ср. триадное построение - значение числа 3); в) и, наконец, на характер ритмичности, на соотношение значения и звуко-ритмического уровня текста влияет и соотношение земного - небесного, или же повествовательного и мистического уровней, а в связи с этим и особенности описания центральной фигуры подвижника, являющейся связующим звеном между этими двумя уровнями: в текстах не только чередуются ритмические и не-ритмические отрывки, - ритмическая организация текста меняется в зависимости от характера и значения того или иного отрывка текста.

Пример 1.

Такожде и съи приведе къ Богу многих душа чистым своим и непорочным житием, преподобный игумен отецъ нашъ Сергие святыи:

старецъ чюдный	4
добродетелми всякими украшенъ	11
тихий кроткий нравъ имеа,	8
и смиренный добронравый,	8
приветливый и благоуветливый,	11
утешителный,	5
сладкогласный и благоподатливый,	11
милостивый и добросръдый,	9
смиреномудрый и целомудренный,	11
благоговейный и нищелюбивый,	11
страннолюбный и миролюбный,	9
и боголюбный;	5

I.

иже есть отцамъ отецъ	
и учителем учитель,	
наказатель вождем,	
пастырем пастырь	5
игуменом наставник;	7 (4 + 3)
мнихомъ начальникъ,	5

монастырем строитель,	7 (4 + 3)
постником похвала,	
мльчялником удобрение,	
иереом красота,	7 (4 + 3)
священником благолепие,	
сущий въждь,	
и неложный учитель,	7 (4 + 3)
добрый пастырь,	
правый учитель,	
нелестный наставникъ,	
умный правитель,	5
всеблагый наказатель,	7
истинный кормник,	5
богоподателный врачь,	7
изящный предстатель,	6
священный чиститель,	6
начальный общежитель,	7 (3 + 4)
милостыням податель,	7 (4 + 3)
трудолюбный подвижникъ,	7 (4 + 3)
молитвеникъ крепокъ,	
и чистоте хранитель,	7 (4 + 3)
целомудриа образ,	7 (5 + 2)
столпь терпения;	

II.

(иже) поживе на земли	6]
аггельским житиемъ	6]
и възсия въ земли Рустей	8]
акы звезда пресветлаа;	8]

иже премногую его добродетель	
людем на плъзу бысть многым	8]
многым на спасение,	7
многым на успех душевный,	8]
многым на потребу,	6]
многим на устрои,	6]

III.

иже бысть Христолюбивым	8
князем великим русским	7
учитель православию;	8
велможам же, и тысуцником,	
и прочим старейшим,	6
и всему синглицу,	6 (12)
и Христолюбивому всему воинству	12
иже о благочестии твердый поборникъ;	
архиепископам же,	7
и епископом,	5 (12)
и прочим святителемъ,	7
архимандритом	5 (12)
благоразумный и душеполезный	
възгласникъ и съвъпросникъ;	8
честным же игуменом / и /	8
прозвитером прибежище,	8
иночьскому же чину акы лествица,	13
възводящая на высоту небесную;	13
сиротамъ акы отецъ милосердь	
вдовицамъ акы заступникъ тепль	
печалным утешение	
скръбязим и сетующим	
радостотворецъ	
ратующимся и гневающимся	
миротворецъ,	
нищим же и маломощнымъ	
съкровище неоскудное,	
убогым, не имущим	7
повседневная пища	7
великое утешение,	9
болящим во мнозех недузех	9
посетитель,	
изнемогающим укрепление,	
малодушьным утврѣжение,	
безвременным печалникъ,	7
обидимым помощникъ,	7
насилъствующим и хищником	
крепокъ обличитель,	

сущим во пленении	
отпущение,	
в работах сущих	
освобождение;	
в темницах въ узах дръжимым	
избавление,	
дльжьным искупление,	
всемь просящим подаание,	9
пианицам изтрезвение,	9
грьделивымь целомудрие,	9
чюжаа грабящимь	6
въстягновение,	6
лихоимцемь възбраникъ;	7
грешником кающимся	7
верный поручитель	6
и всемь притекающимь к нему,	9
акы къ источнику благопотребну.	

(ЖСР: 408-410)

Пример 2.

Съи ми есть и пръвый и последний
въ нынешня времена;
сего Богъ проявилъ есть
 в последня времена
 на скончание века
и последнему роду нашему,
сего Богъ прославилъ есть
в Руской земли
и на скончание/ седмыа тысяща;
съи убо преподобный отецъ нашъ
провосиаль есть въ стране Русстей,

и яко	светило	3 + 3	6)
и яко	цвет	3 + 1	4]
и яко	звезда	3 + 2	5 \
и яко	луча	3 + 2	5)
и яко	кринь	3 + 1	4]
и яко	кадило	3 + 3	6)

яко	яблоко	2 + 3	5]
яко	шипок	2 + 2	4 \
яко	злато	2 + 2	4
яко	сребро	2 + 2	4
яко	камень	2 + 2	4)
и яко	бисеръ	3 + 2	5]

и яко	измарагдъ	3 + 3	6 \
	и самфирь	0 + 3	3 \
и яко	финиксь	3 + 2	5]
и яко	кипарис	3 + 3	6)
яко	кедрь	2 + 1	3)
яко	маслина	2 + 3	5]

яко	араматы	2 + 4	6)
и яко	миро	3 + 2	5]
и яко	сад	3 + 1	4 \
и ако	виноград	3 + 3	6 - - }
и яко	гроздь	3 + 1	4)
и яко	оград	3 + 2	5]
и ако	врьтоград	3 + 3	6)

и яко сладкый запечатленный источникъ

яко	съсуд	2 + 2	4 \
яко	алавастръ	2 + 3	5 \
и ако	град	3 + 1	4)
и яко	стена	3 + 2	5)

и яко	забрала	3 + 3	6
и ако	сынъ	3 + 1	4
и ако	основание	3 + 5	8

яко	столпъ	2 + 1	3
-----	-----	-----	-----
яко	венец	2 + 2	4 \
яко	корабль	2 + 2	4)
-----	-----	-----	-----
яко	земный аггель		6
яко	небесный человек		8

(ЖСР: 418-420)

Пример 3.

И яко светило

пресветлое 10 (6+4)

възсия посреди
тмы и мрака, 10 (6+4)

и яко цвет

прекрасный
посреди тръνια и вльчець,

и яко звезда 5

незаходимаа, 6

и яко луча, 5

тайно
сияющи 6 (2+4)
блистающе, 4

и яко кринь

въ юдолии мирьскихъ, 11

и яко кадило

благоуханно, 11

яко яблоко

добровонное, 10

яко шипок

благоуханный, 9

яко злато

посреди бръνια, 10

яко сребро

раждежено, 4

и искушено, 5

и очищенно 5

седморицею (...)	5	10 (5+5)
<i>и яко финикс</i> процвете,	8	
<i>и яко кипарис</i> при водахъ,	9	
<i>яко кедръ</i> иже в Ливане,	8	
<i>яко маслина</i> плодовита	9	

(ЖСР: 418-420)

Литература:

1. Житие Сергия Радонежского (ЖСР).- В кн. Памятники литературы Древней Руси. XIV-середина XV века. Москва 1981.
2. Zima L. *Figure u našem narodnom pjesništvu*. Zagreb 1988.
3. *Краткая литературная энциклопедия*. Москва 1971. т.3.
4. *Литературный энциклопедический словарь*. Москва 1987.
5. Mulić M. *Srpski izvori "pletinja sloves"*. Zagreb 1963.
6. Picchio R. «Hesychastic components in Gregory Camblak' s "Eulogy of Patriarch Euthymius of Trnovo»». - *Proceedings of the Symposium on Slavic Cultures: Bulgarian Contributions to Slavic Cultures*. Sofia Press 1983, стр. 132-141.
7. *Rečnik književnih termina*. Beograd 1985.
8. Розанов В.В. *Религия, философия, культура*. Москва 1992.
9. Сазонова Л.И. «Принцип ритмической организации в произведениях торжественного красноречия старшей поры». - В *Труды отдела древнерусской литературы (ТОДРЛ)*, т. XXVIII. Москва - Ленинград 1974.
10. Simeon R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I-II. Zagreb 1969.
11. Talev I. Some problems of the second south slavic influence in Russia. München 1973.
12. Феринц И. «Искусство построения речи Кирилла Туровского и Епифания Премудрого». - В *Studia Slavica Hung.* 35/1-2/ 1989.

Жива Бенчич

ДЕТСТВО В АГРАМЕ 1902-03 ГОДОВ М. КРЛЕЖИ И ПРОБЛЕМА
ЧУВСТВЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ

Бросая взгляд на свое детство, М.Крлежа с сожалением вспоминает свои бесплодные попытки нарисовать желтый месяц над крышами маленького городка или коричневую блестящую выпуклость конского бедра. "Кони у меня всегда получались деревянными, серыми и бесцветными, похожими больше на ярмарочные игрушки, - признается Крлежа. - А виноград или яблоки (ягодки и прозрачность этой кожицы) всегда выходили у меня смазанными и непрозрачными. Мне потребовалось много времени, пока я не понял, что у меня нет таланта к рисованию".(1972: 44). В 1942 году, когда Крлежа пишет *Детство в Агре 1902-03 гг.*, он уже имеет за плечами значительный литературный опус, - так что невольно возникает вопрос, почему столь плодовитый и самосознательный писатель вообще жалуется на недостаток художественного таланта. Однако, кажется, что в этом ощущении ущербности кроется сомнение, которое Крлежа разделяет с многими писателями 20 века, - сомнение в способности языка служить художественным посредником того, что "в конце пути" представляется наиболее ценной и наиболее подлинной частью жизненного опыта: речь идет о детских впечатлениях или, как сказал бы Крлежа - "картинах" -образах. И действительно, уже после прочтения первых двух строк *Детства в Агре* создается впечатление, что можно было бы гораздо непосредственнее линией и цветом нежели словами передать содержание автобиографической памяти Крлежи: "Сразу же, вначале, множество картин. Мячи, лунный свет, фонтаны в тени аллей, кошки и голуби. Я вижу крылатые сны, во сне - птицы и красные мячи, а по комнатам, где стучат швейные машинки, стоят куклы без головы, без рук, с необыкновенно тонкими талиями. Рядом с этими безголовыми статуями стоят на коленях молодые барышни и, вынимая изо рта иголки, втыкают их в глухонемых, замотанных в полотно кукол. Вижу звезды и восковые головы, изысканных господ в витринах (в цилиндрах с тросточками), которые стоят за стеклом, глухонемые, с бакенбардами из пакли и светло-розовыми щеками пряничных младенцев"(11).

То, что автобиографическая память Крлежи восстанавливает прошедший опыт преимущественно посредством образов не обязательно значит, что любую эвокацию писателем детства можно визуализировать. Вот, к примеру, один из эпизодов, в котором преобладают обонятельные, а не визуальные переживания: "Среди вавилонского смещения я появился в

толпе каптолской детворы, которая, как сейчас помню, источала сладковатый запах мочи и плесени; эти запахи и поныне еще стоят у меня в носу: едкая вонь пола школьной комнаты, пропитанного жирным черным маслом, пахнувшим карболкой, запах заплесневелых лохмотьев бедной, кислой детской одежды, запах писсуара и пота босоногих нищих" (82). Как мы видим, Крлежа пытается припомнить и те впечатления, которые отложились у него не только посредством зрения, но и обоняния, слуха, осязания или вкуса (о синтезе ощущений у Крлежи см. Жмегач 1993: 83). И все же старым трюизмом, относящимся и к нашему писателю, является то, что при обнаружении особенностей внешнего мира глаз имеет громадное превосходство над остальными органами чувств. Потому и в процессе припоминания визуальное воображение перевешивает над слуховым, обонятельным, осязательным и вкусовым воображением, если этот термин вообще можно употреблять, когда речь идет о ментальном воспроизведении впечатлений, не являющихся результатом смотрения. Здесь мне, однако, хотелось бы указать на иную проблему. Если в произведении Крлежи на мгновение оставить в стороне временной уровень повествования, который можно определить как настоящее, и который обладает скорее диаристическо-эссеистским (Дуда 1993: 152), нежели ретроспективным характером, тогда то, что останется - а это уровень повествования, опирающийся на стратегию припоминания, - выглядит как попытка нанизывания - не биографических фактов, а чувственных данных. Другими словами, то, что показано, не соответствует нашим стандартным представлениям о детстве как жанре, который систематически, опираясь на важные даты и события, рисует начальные этапы чьего-либо жизненного пути. Читатель не находит целостного рассказа с обычными протagonистами этого автобиографического подвида с родителями, братьями и сестрами, друзьями, домашними животными и т.п. Крлежа, правда, довольно много места отводит своей бабке Терезии Горичанец, но лишь исключительно как сохранившемуся человеческому субстрату духовного и языкового состояния, каковое преобладало в этой культурной среде непосредственно накануне рождения писателя. В этом смысле Крлеже - в его попытках найти и определить свое собственное самоощущение - больше будет значить фигура Св. Августина нежели какой бы то ни было иной человек - даже из его ближайшего семейного окружения.

Итак, автор *Детства в Аграме* стремится передать нам прежде всего свой чувственный опыт. Он сознательно сводит действительность своего детства к тем ее аспектам, которые доступны органам чувств, к "картинам", не поддающимся рациональной интерпретации и расстановке в логический ряд. Ведь все, что согласно Крлеже, человек может узнать о себе и об окружающем мире, он узнает "сразу, в начале", до так

называемого "разумного раскола" (13), т.е. именно на основе чувственного восприятия, а не рационального постижения. "То, что я видел и слышал, а притом ни о чем не думая (поскольку я еще и не умел думать) - говорил писатель - (...) было все, что я мог видеть и слышать вообще; ведь позже я больше ничего не видел и не слышал, и ничего больше я не узнал - когда я размышлял об этом впоследствии - даже тогда, когда освободился от многочисленных ошибочных суждений о понятиях и вещах, как от излишних предрассудков." (12).

Можно сказать, что Крлежа, стремясь выдвинуть ощущение в качестве единственного и главного элемента познания, максимально удаляется от черты, на которой более двух тысячелетий тому назад находился Платон. В то время как греческий философ пытался освободиться от диктата ощущений, чтобы увидеть не этот, видимый мир, а интеллигибельный мир идей, Крлежа с характерным для 20 века метафизическим скепсисом останавливал свой взгляд именно на видимом мире. Как писатель, утомленный всеми рационалистическими конструкциями европейского духа, он восклицает: "Как освободиться от завесы затверженных схем, чтобы человек мог прозреть непосредственно?" (13)

Нам нет надобности здесь углубляться в вопрос об эпистемологической ценности чувственного восприятия, вокруг которого эмпиристы и рационалисты уже веками ведут споры. Но все же следовало бы вспомнить, хотя бы в общих чертах, как решал этот вопрос литературный образец Крлежи - Св. Августин, после чего нам станет намного понятнее и позиция самого Крлежи как рассказчика.

И Августин подобно Платону настаивает на двойственности телесной и бестелесной сферы бытия. При этом первая постигается органами чувств, а вторая - разумом. Однако, в отличие от Платона, раннехристианский апологет приписывает сенсительному такую же степень реальности, как и интеллигибельному, что неизбежно ведет к реабилитации чувственного восприятия. Дело в том, что, согласно Августину, именно посредством органов чувств мы начинаем осознавать, что видимый мир есть Божье творение, свидетельствующее своей красотой и богатством форм о милосердии Творца. Так, в VII книге своих *Исповедей* Августин, ссылаясь на апостола Павла, говорит: "Но тогда, когда я прочитал те книги платонистов и когда они побудили меня искать бестелесную истину, я понял и увидел невидимые твои свойства по тому, что сотворено (*Посл. Римл. 1, 20*)" (*Conf., VII, 20*). Более того, без органов чувств человеческая бы душа была лишена не только образов, возникших при непосредственном созерцании земных вещей, но и образов, отложившихся в памяти, или же образов, которые суть плод воображения. Человек ведь не может иметь точное представление о каком бы то ни было чувственном предмете,

если предварительно не опробовал его органами чувств (Майоров 1982: 259).

Однако чувственное восприятие представляет собой лишь начало, а отнюдь не конец познания. Самим тем, что необходимо, оно не является и достаточным. В этом смысле в IV книге *Исповедей* Августин, обращаясь к душе, констатирует: "Все, что ты ощущаешь телом, лишь частично, и ты не знаешь целого, которому принадлежат эти части, но все же они радуют твоё тело. Но если бы для понимания целого способен был твой орган чувств и если бы он в наказание тебе не был бы праведно ограничен на часть вселенной, ты желала бы, чтобы прошло все, что существует в настоящем, для наслаждения целым." (*Conf.*, IV, 11). Лишь разум, оперирующий не образами, а априорными, то есть независимыми от опыта понятиями, может осмыслить чувственные данные. Он выступает, по словам христианского мыслителя, судьёю ощущениям (*Conf.*, X, 6).

Оставляя в стороне многие важнейшие места гносеологии Августина, я коротко остановлюсь на положениях, необходимых для понимания повествовательной техники самих *Исповедей*. Исповедуя Богу свою прошедшую и настоящую жизнь, Августин, разумеется, опирается на память, которая иногда включает, а иногда исключает чувственные данные. Упрощенно говоря, первые девять книг повествования опираются преимущественно на так называемую образную или чувственную память (ср. *Epist.*, VII, 1-2). Это обновление в сознании прошедшего опыта в виде образов, то есть призывание в настоящее не самих явлений, которых больше нет, а представлений о них. "Ведь мое детство, - говорит писатель - которого больше нет, принадлежит прошлому, которого больше нет; но когда я вспоминаю его и рассказываю, тогда его картину я вижу в настоящем, так как она еще и теперь в моей памяти." (*Conf.*, XI, 18). Но в памяти наряду с представлениями о преходящих и изменчивых явлениях хранятся и все те сверхопытные и неизменные знания, которые извечно живут в человеческой душе, хотя она и не всегда их осознает. На протяжении всего повествования рассказчик не упускает из виду это сверхчувственное знание, похожее на анамнезис Платона, хотя полностью передается ему лишь в последних трех книгах *Исповедей*, где он уже углубляется не в свое прошлое, а в настоящее и будущее. Спекулятивная память или память разума актуализирует в сознании не образы предметов, а сами предметы, то есть совокупность вечных понятий и истин, из которых высшей истиной является Бог. И именно с этого наивысшего уровня памяти проливается смысл на повествование Августина о своем жизненном пути. Именно этот уровень обеспечивает образование когерентного и осмысленного повествовательного целого из отдельных, разрозненных и неупорядоченных элементов образно-чувственной памяти Августина.

тина. Без Божественного озарения автобиограф остался бы "разбросанным по временам, не имеющим порядка" (*Conf.*, XI, 29), а его опыт внешнего мира остался бы ему самому непроницаемым и непонятным.

Крлежу Августин восхитил как человек, который, стоя на рубеже двух великих эпох европейской цивилизации - уходящей античности и рождающегося средневековья, - боролся за новую картину мира, ставя под вопрос все устоявшиеся экзистенциальные и культурные образцы своего времени. Основу для проведения аналогии Крлежа усмотрел в том факте, что детство Августина, с одной стороны, и его собственное, с другой, протекало в такой же беспокойный период общественных и политических шатаний, кризисов мировоззрения и распада до того времени незыблемых систем ценностей. Это время, утверждал хорватский писатель, "когда рушатся мифы. Во время Августина - миф Гомера и Вергилия, а в мое, в начале Двадцатого века, святоавгустиновское барокко..."(58). Однако, на этом все аналогии прекращаются, так как двое юношей на пути своего духовного развития движутся в противоположных направлениях: Августин к христианству и обращению, а Крлежа к "смерти богов" (60), к "органическому материалистическому и атеистическому познанию" (64).

Истоки материализма и атеизма Крлежи следует искать не только в доктрине марксизма, но и в философии витализма - "той алхимии мировоззрения, которая, находясь под влиянием биологических открытий и теорий от Дарвина до Дриша, а также мыслительных конструкций Шопенгауэра и Ницше, практиковалась в философской публицистике, в лирике и в гибридно-поэтических жанрах в период между концом натурализма и началом авангарда." (Кравар 1990: 24, 1993: 44-51). В литературе указывается также на влияние, которое на сенсуализм Крлежи оказал Эрнст Мах своим "антиметафизическим" анализом ощущений (*Die Analyse der Empfindungen und das Verhaltnis des Physischen zum Psychischen*, 1900), то есть сведением действительности к изменчивым чувственным комплексам или "элементам" (термин самого Маха, ср. Жмегач 1986: 114-124; 1993: 81-90).

Во всяком случае если применить к Крлеже гносеологические категории Августина, то станет очевидным, что автор *Детства в Аграме* даже в выборе своей повествовательной техники последовательно отрицает любой потусторонний мир, отождествляя существующее лишь с видимым и телесным. Восстанавливая детство, он полностью предается так называемой чувственно-образной памяти, стараясь освободиться от памяти разума. Этим он, правда, устраняет высший уровень интерпретации и упорядочения своего чувственного опыта, но зато, оставаясь в рамках чувственного, он одновременно остается, как ему кажется, в области исключительно и подлинно реального. Абсолютный перевес чувственно-образной памяти над спекулятивной является, таким образом, послед-

ствием убеждения Крлежи в том, что во вселенной, лишенной трансцендентного бытия, полнота существования познается не разумом, а телом. Впрочем, отсюда ведет свое начало у Крлежи и культ детства как периода, в котором мы еще не обременены рациональным сознанием, в котором еще нет "деления действительности на реальную и мысленную", в котором существует еще "эта фантастическая действительность, окружающая нас, как одно целое (...), - действительность, которая правдивее обтрепанной, обшарпанной, куцей действительности, измельченной разумными понятиями" (13). И в то время как Августин оглядывается на свое собственное прошлое с тем, чтобы с помощью памяти разума вознестись до бестелесной божественной истины и осмыслить таким образом свою земную жизнь, Крлежа возвращается в детство по совершенно иным причинам: его основное намерение заключается в том, чтобы снова установить прямой, интуитивно-непосредственный, словом - детский контакт с миром, в котором между Я и миром еще не встали "разумные понятия".

Это предприятие Крлежи имеет, однако, и свою темную сторону. Одна из трудностей, с которой сталкивается рассказчик *Детства в Аграме*, состоит в том, что его чувственно-образная память, будучи лишена поддержки спекулятивной, не всегда в состоянии справиться с хаотичным множеством впечатлений, захлестывающих человека в его земном бытии. То, что предлагает восприимчивый в духе Маха рассказчик, зачастую лишь "непонятный хаос бесконечной вереницы подробностей, убивающих своей монотонностью" (15): окружность цирковой арены, картинка на гербах кабаков и цирюлен, изображения на монетах и марках, зеленое полотно на столе в учительской, пепел для подсушивания чернил на бумаге (тогда еще не употреблялось пресс-папье), сланцевая плитка с "ручкой", мокрые грязные пальцы от скользкого влажного прикосновения к губке, - все это картины 1900 года (15). К этому каталогу картин присоединяются в процессе припоминания и другие чувственные данные: укол иглы зубного врача, камень в колене, гвоздь в подошве, заноза в пальце, запах резины, мела, губки, класса, заплесневелой одежды бедных детей, уборной, белого жилета учителя, запах шкафа, учительской, законоучителя и его люстриновой сутаны, его пальцев, пожелтевших от табака, запах книг, тетрадей и т.д. (14-15). Без метафизической опоры или хотя бы веры в рациональные принципы всего существующего автору, как мы видим, не всегда удастся осмыслить свой чувственный опыт. Потому этот опыт зачастую остается в осколках, которые не могут включиться в какой-либо высший порядок значений, а именно во взаимно согласованные части какого-либо целесообразного течения жизни.

Для обозначения подобного состояния подверженности постоянному потоку единичных впечатлений, чаще всего визуальных, существует

удачный термин - "тирания глаза". Под тиранией глаза следует понимать растерянность разума перед наплывом раздражений, входящих в него благодаря зрению (Хартман 1954: 127). В случае Крлежи было бы гораздо лучше говорить о тирании всех органов чувств, которые все вместе утомляют и сбивают с толку мозг. "Мы пытаемся освободиться от постоянного ливня все новых впечатлений, - причитает Крлежа - мы делаем слабую попытку взвиться над потоком впечатлений, этим прозорливым вихрем картин, проходящих сквозь нас, чтобы мочь отразить в своем собственном мозгу как в зеркале все то, что живо течет сквозь нас. И так мы судорожно бьемся над решением этой загадки до скончания пути (...)" (21).

От тирании глаза - а это знал еще Августин - нас могут освободить лишь понятия, которые единичное и конкретное подводят под общее и абстрактное, помогая нам тем самым ориентироваться в путанице чувственного мира. Сознание о том, что лишь с помощью понятий или, говоря обобщенно, языка в его символической функции, мы можем концептуализировать свой чувственный опыт, имеется и у Крлежи. "Отражая и выражая впечатления, пишет он, мы формируем их, чтобы выразить их способом, который позволил бы нам возвыситься над кутерьмой мрачной и непонятной путаницы впечатлений. /.../ Впечатление подобно инфекции долго гниет в человеке, пока все же не проявится - поразному: как аллергия или как воспаление. Выражение является жестом, сопротивлением, освобождением, родами, защитой /.../ (26-27).

Тот факт, что как писатель он зависим от языка, от символической трансформации своего чувственного опыта, ставит, однако, Крлежу в почти парадоксальное положение. Как мы видели, основным намерением его автобиографической памяти была передача "картин", образов, то есть первичных и непосредственных детских впечатлений о внешнем мире. В литературном произведении они становятся "образами об образах", а если принять во внимание и временную дистанцию в 40 лет, отделяющую перичное впечатление от его словесного воспроизведения, тогда эти образы превращаются в "образы забытых образов об образах" (15). "Представляя образы об образах, - заключает Крлежа - мы (по сути дела) вдвойне удаляемся от того, что хотим видеть, и тем более от того, что мы видели, когда смотрели свободно, по-детски; теперь же мы хотим это выразить весьма опосредованным и разумным способом." (15). Веря в непосредственность детского отношения к действительности, Крлежа очевидно предполагает, что чувственные данные проникают в опыт ребенка в совершенно чистом виде, то есть без какого бы то ни было посредничества языка или понятий (о формирующей роли языка в восприятии действительности см. Радман 1988: 83-94). Тем острее он ощущает весомость проблемы, перед которой находится: пользуясь

языком, он должен вещественное заменить символическим, сенсительное - выразить интеллигибельным.

Сейчас уже, может быть, легче объяснить призыв легкого разочарования, которым окрашено признание Крлежи в собственных художественных неудачах. Судя по всему, расстояние между определенным визуальным впечатлением и его воспроизведением в литературном произведении Крлеже кажется более значительным и труднее преодолимым нежели расстояние между тем же впечатлением и его отражением в произведении изобразительного искусства. Если цель любого искусства - как можно точнее передать свежесть первого впечатления, то позиция художника намного выгоднее чем писателя. Дело в том, что художник, работая с природным материалом, и далее обращается к нашим органам чувств. Материалом же писателя является арбитрарное и произвольное творение человеческого духа, которое воспринимается органами чувств лишь небольшой своей частью - звуком и письмом.

Интересно, что именно проблема отрешенности языка от материальности, то есть проблема его "невещественности", вставала с особой остротой перед многими писателями первой половины 20 века - в первую очередь перед представителями различных авангардистских движений. Крлеже оставалось, однако, чуждым стремление авангардистов сделать язык предметным посредством выставления на первый план его звуковых и графических возможностей. Интеллигибельность словесного выражения он пытался компенсировать гораздо более консервативным способом. Имеется в виду прием, который, опираясь на эстетические исследования Н.Хартманна (1979: 124-127) можно назвать "ложной образностью". Дело в том, что образы, которыми нас засыпает автор *Детства в Аграме*, по сути и не выступают таковыми, так как возможность их визуального восприятия не является реальной. Они взывают не к нашим ощущениям, а к нашему воображению, а в конечном итоге и к нашей памяти. Эти ложные образы тем не менее пробуждают в нас не только множество представлений, но и чувство того, что, читая *Детство в Аграме*, мы не должны покидать *mundus sensibilis*. Другими словами, лишь благодаря нашему собственному воображению (а не нашему восприятию!) мы, читая чужие воспоминания, не отделены посредством языка от обилия чувственных ощущений, которые, согласно Крлеже, делают реальность по-настоящему реальной.

Источники

- Augustin, A., 1983. *Ispovijesti*. Zagreb. Kršćanska sadašnjost.
Augustin. A., 1956. "Epistola 7", *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Volume I. Michigan. Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
Krleža, M., 1972. *Djetinjstvo 1902 - 03 i drugi zapisi*. Zagreb. Zora.

Литература

- Duda, D., 1993. "Djetinjstvo 1902-03", *Krležijana*, 1 (A-Lj), ur. V. Visković. Zagreb. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
Hartman, Geoffrey H., 1954. *The Unmediated Vision*. New Haven. Yale University Press.
Hartmann, N., 1979. *Estetika*. Beograd. Beogradski Izdavačko-grafički zavod.
Kravar, Z., 1990. "Vitalistički sindrom kao konstanta Krležine poezije", *15 Dana*, god. XXXIII, br. 3. Zagreb.
Kravar, Z., 1993. "Poezija Miroslava Krleže prema njezinu cjelovitu opisu", *Dubrovnik*, god. IV, br. 6. Zagreb.
Majorov, G.G., 1982. *Formiranje srednjovjekovne filozofije*. Beograd. Grafos.
Radman, Z., 1988. *Simbol, stvarnost i stvaralaštvo*. Zagreb. Hrvatsko filozofsko društvo.
Žmegać, V., 1986. *Krležini evropski obzori*. Zagreb. Znanje.
Žmegać, V., 1993. *Duh impresionizma i secesije*. Zagreb. Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: L-biblioteka.

>osip Ujarevi`

TRET}I GLAZA ILI O GRANICAH VIZUAL}NOSTI

1

Esli vnimatel]no vsmotret]sx v na`al]nqe slova Biblii, to stanet xsnqm, `to v na`ale vsego bql ne svet, i daje ne t]ma, a, vmeste so slovom, - videnie. Pripomnim wti slova^ "V na`ale sotvoril Bog nebo i zemly. Zemlx bqla bezvidna i pusta, i t]ma nad bezdnoy' i Duh Boji< nosilsx nad vodoy. I skazal Bog^ da budet svet. I uvidel Bog svet, `to on horo[' i otdelil Bog svet ot t]mq" (Bqtie 1, 1-4). Process sotvorenix mira prodoljaetsx, a kajdax sledu\ax faza sprovojdetsx slovami^ "I uvidel Bog, `to wto horo[o". Takim obrazom, esli kak iskonnoe na`alo bratl] ne tot ili ino< punkt, s ktorogo na`inaetsx nektoroe sobqtie ili povestvovanie, a tu logi`eskuy (ili metafizi`eskuy) predposqlku, ktorax lejit v osnove proishodx\ego, to vqtekaet, `to imenno videnie, kak odna iz su`estvennqh funkci< Duha, predstavlxet sobo< takoe na`alo, ramku ili osnovu dlx vsego, `to proishodit v mire xvleni<. Vajno pod`erknut], `to v na`al]no< bible<sko< situacii videnie ne xvlxetsx sledstviem vozde<stvix sveta, a naoborot, ono logi`eski pred[estvuet emu^ sotvorenie sprovojdetsx oceno`no-tvor`esko-poznavatel]nqm aktom. (O svxzannosti i daje tojdestvennosti znanix i videnix re`] po<det nije.)

V ramkah kul]turq HH veka kategoriy vizual]nosti ne sleduet, o`evidno, ponimat] tol]ko v aspekte psihologi`eski ili ne<rofiziologi`eski ponxtogo zritel]nogo vosprixtix. Delo v tom, `to vizual]nost] segodnx osoznaetsx kak dominiruy\i< faktor sovokupno< `elove`esko< kul]turq. Esli u`itqvat] fakt, `to `elovek polu`aet okolo 90% informaci< o vne[ne< srede imenno `erez glaza (zrenie), to mojno predpolojit], `to dolx vizual]nosti v sovokupno< `elove`esko< kul]ture

daje prevq[et upomxnutq< procent. Hozx<stvo, transport, iskusstvo, daje takie duhovnge (vnutrennie) sferq `elove`esko< jizni, kakimi xvlxytsx filosofix i religix, nemqslimq vne ih svxzi s vizualnost]y. Powtomu neudivitel]no, `to mnogie avtorq govorxt ob "imperializme glaza", "avtoritete zrenix", "prestije glaza", "inflxcii vizualnogo" (sr. Dufrenne 1989). Nesmotrx na to, `to zrenie, nesomneno, vo vseh istori`eski slojiv[ihsx kul]turah igralo kly`evuy rol] (hotx mojno skazat], `to v srednevekov]e, naprimer, ono v nektorom smqslu ustupalo auditivnomu na`alu' sr. Dufrenne 1989^ 120), v HH veke rol] zrenix dohodit, vidimo, do svojih predelov. Pri wtom nablydaytsx tri napravlenix i odnovenno tri urovnx "razvitix" vizualnosti v na[em stoletii.

S odno< storonq, nablydaetsx vozrastanie `isla i raznovidnoste< vizualnq]h fenomenov (mass-media, opti`eskih soorujeni<, iskusstv). Poxvlxytsx ponxtix, svxzannqe s fil]mom, televidenim, kosmi`esko< optiko<, ma[innm zreniem, video i t.p. Su`estvenno ras[irxetsx zona vidimogo - kak v napravlenii makroskopi`eskih i mikroskopi`eskih mirov (pri pomo`i teleskopov i mikroskopov), tak i v napravlenii ranee nevidimq]h `aste< spektra (otkrqtie infrakrasnq]h i ul]trafioletovq]h lu`e<).

Vo-vtorq]h, nau`nax metodologix HH veka delaet ustanovku na vizualizacij nau`nq]h rezul]tatov i processov. V wtom otno]enii osobax zasluga prinadlejit strukturalizmu i semiotike, dlx ktorq]h razli`nqe shemq i `erteji xvlxytsx neot;emlemo< `ast]y argumentacii. Matematika i himix nemqslimq bez vizualizacii svojih priemov i re]eni<. Interesno, `to trudnosti, vznik[ie v fizike v na`ale HH veka opredelxlis] "zatrudnenixmi pri vizualizacii novq]h predstavleni<. Nevozmojnost] sozdat] zritel]nq< obraz *volna-`astica* porodila v period stanovlenix kvantovo< mehaniki diskussii i dlitel]noe neprixtie novq]h ide<" (Glezer 1985^ 3). S drugo< storonq, nablydenie, kak odin iz osnovnq]h metodov issledovanix,

xvlxetsx su\estvenno< `astly takih nauk, kak psihologix, sociologix, biologix, wkologix, a inogda wto osnovno< i daje edinstvennq< sposob issledovanix (napr., v astronomii, mikrobiologii, bol[[instve gumanitarnqh nauk).

V-tret]ih, v na[em veke usilivaytsx issledovanix i v sfere, kotoruy uslovno mojno obozna`it] kak metavizual]nost]. Delo v tom, `to ne tol]ko ot del]nqe zritel]nqe fenomenq, no i vizual]nost] v celom, stanovxtsx predmetom teoreti`eskih osmqsleni<. Zdes] v pervuy o`ered] nujno imet] v vidu dostijenix ge[tal]tpsihologii, fenomenologii, psihoanaliti`eskih [kol, no takje i psihologii, semiotiki, kibernetiki, robotiki. Metavizual]nost] proxvlxetsx i v tak nazqvaemqh intermedial]nqh issledovanixh, gde odni vizual]nqe "mediumq" sopostavlxytsx s drugimi - vizual]nqmi i nevizual]nqmi - "mediumami". Svoe-obraznqe metavizual]nqe processq usmatrivaytsx i v tak nazqvaemo< *poliwstezii* - hudojestvenno< praktike, gde v odno hudojestvennoe celoe integriruytsx raznqe vidq iskusstv (to`nee, razli`nqe materialq, ispol]zuemqe v ot del]nqh iskusstvah), napr., kartina, muzqka, golos, re`], tanec, svet i t.p.

Vse wto govorit, `to v konce HH veka kak budto usilivaetsx imenno tendencix k meta- ili transvizual]nosti. (Ob wtom svidetel]stvuuet, po kra<ne< mere, prodaja maek s nadpis]y^ TRANSVIZUAL}NQ> MIR' wtot mir reklamiruytsx, kone`no, na angli<skom xzqke). V kontekste dannq stat]i dlx nas samoe vajnoe to, `to v transvizual]nq< mir ne popade[] ina`e, `em `erez vorota vizual]nosti. Takim obrazom, kogda govorim o "granicah vizual]noosti", mq imeem v vidu kak raz wti "vorota" ili "ramki". (Pri wtom ne budem zdes] kasat]sx vizualizacii razli`nqh vidov beskone`nosti, kotorqe, naprimer, harakternq dlx tvor`estva Maurica Kornelisa W[era.)

Iz toga, `to skazanno vq[e, sleduet, `to pod granicami (ili granice<) vizual]nosti mq zdes] budem ponimat] tu instanciy zrenix, kotorax sama ostaetsx nevidimo<, t.e. nahoditsx vne polx zrenix, no kotorax imenno wto< svoe< vne-polojnost]y otkrqvaet i opredelxet sovokupnoe fenomenal]noe pole vizual]nosti. ~tobq vqxvit] wtu instanciy, udobnee vsego vzxt] slu`ai, kogda zrenie (glaz, vzglxd) vstre`aetsx s samim sobo<. (Mojno predpologat], `to takax "vstre`a s samim sobo<" xvlxetsx neobhodimqm uslovijem ne tol]ko dlx vznikovenix soznanix i samosoznanix, no i dlx lybogo celostnogo vosprixtix^ v logi`eskom i semanti`eskom otno[enii vosprixtie nektorogo ob:ekta (xvlenix) doljno zamknut]sx, t.e. vstretit]sx s samim sobo<, `tobq predmet vosprinxlsx kak osmqslennq<, celostnq< fenomen.) Takax vstre`a vzglxda s samim sobo< mojet osu\estvit]sx, naprimer, `erez ob:ektivizacij ego v zerkale. Motiv "zerkal'nogo X" (ili X v zerkale) `asto vstre`aetsx v lirike. Vot odin primer iz liriki Annq Ahmatovo<^

A glaza glxdxt uje surovo

V potemnev[ee trymo.

("Provodila druga do peredne<....", 1913' Ahmatova 1979^81)

Zdes] imeetsx slojnx i interesnx semantiko-vizual]nx situacij, xdro kotoro< состоit iz oppozicii (ili psevdoppozicii) "surovqe glaza" - "potemnev[ee trymo". Vqrajenie "Glaza glxdxt surovo v potemnev[ee trymo" predpolagaet su\estvovanie nektorqh "tret]ih glaz", kotorqe odnovremenno vidxt i trymo ("potemnev[ee"), i glaza, smotrx\ie v trymo, i glaza, otrajennqe v zerkale. No wtih tret]ih, po-nastox\emu vidx\ih glaz nel]zx vqxvit] v strukturno-xvlenom plane procitirovannqh stihov. Oni pred-polagaytsx, i daje sverh-polagaytsx kak to`ka zrenix celogo, kak tot isto`nik sveta, kotorq< osve\aet, no sam ostaetsx neosve\ennqm - daje togda, kogda on otrajaetsx v zerkale. Wti tret]i glaza predstavlxyt sobo< predel]nuy instanciy vsego vizual]nogo kompleksa, i kak takovqe - oni principial]no nevidimq. Nujno

dobavit], `to ne<rofiziologix, po-vidimomu, ne mojet
dobrat]sx do wtogo izmerenix zrenix, potomu `to zdes]
re`] idet uje o to< transfiziologi`esko<, a mojet daje
transfizi`esko< sfere, kotoruy prinxto nazqvat]
soznaniem, duhom.

I v lirike Osipa Mandel]]tama nahodim po`ti
tojdestvennuy vizual]no-semanti-
`eskuy situacij, `to i u Ahmatovo<. Stihotvorenje "V
tot ve`er ne gudel strel]]atq< les organa..." (1918)
zakan`ivaetsx sleduy\`e< strofo<, interesno< s to`ki
zrenix na[e< temq^

vozvra[en]x -	I sila stra[nax no`nogo
vino^	Ta pesnx dikax, kak `ernoe
prividen]e -	Wto dvo<nik - pustoe
okno!	Besmqslenno glxdit v holodnoe

(Mandel]]tam 1990^ 120)

Poslednee dvusti[ie^ "Wto dvo<nik - pustoe prividen]e
-/ Besmqslenno glxdit v holodnoe okno!" izobrajaet,
po-vidimomu, `eloveka, sto\`ego pered okonnqm steklom
i otrajay\`egosx v nem (poskol]ku s to< storonq okna -
no`]). No zdes] odnovremenno nahodim celq< rxd
vizual]nqh "neleposte<", trebuy\`ih vnimatel]nogo
razbora. To, `to "dvo<nik" xvlxetsx "pustqm
prividen]em", - wto ponxtno, poskol]ku ego mojno
istolkovqvat] kak zerkal]noe (zna`it, netelesnoe,
nematerial]noe) otrajenie. Uje menee ponxtna
"bessmqslennost]" ego vzglxda, poskol]ku vzglxd
prinadlejit "privideniy" (kak ob]ektivizirovanno<,
otrajenno< real]nosti). No sovsem neponxtnqm kajetsx
utverjdenie, `to imenno "dvo<nik" "glxdit v holodnoe
okno", v to vremx kak on sam, t.e. "dvo<nik", v nem
otobrajaetsx! Kak i v slu`ae Ahmatovo<, i zdes]

voznikaet su\estvennq< vopros^ kto i otkuda smotrit? Glaza "dvo<nika-prividenix" (t.e. otrajenix) xvlxytsx, tak skazat], glazami vtorogo porxdka, poskol]ku oni predpolagayt su\estvovanie glaz pervogo porxdka, t.e. otrajay\egosx `eloveka (sub:ekta). "Okno" pri wtom vqpolnxtet i funkcij zerkala i funkcij ob;ekta, na kotorq< (ili `erez kotorq<) napravlxetsx vzglxd. Powtomu opxt], kak i v slu`ae Ahmatovo<, nujno predpolojit] su\estvovanie glaz tret]lego porxdka, s pozicij kotorqh tol]ko i mogut v odnom i tom je ob:ekte ("trymo", "okne") nahodit]sx ili so`etat]sx logi`eski i prostranstvenno razroznennqe (nesovmestimqe) zritel]nqe pozicij - glaza otrajay\iesx i glaza otrajennqe.

Zdes] interesno otmetit] raznicu v traktovke samovidenix (avtozrenix) v stihah upomxnutqh russkih powtov i podobno< situacij v znamenito< *Molodo< Parke Valeri*. V to vremx kak Molodax Parka naslajdaetsx svoim vzglxdom (imenno svoim vzglxdom, a ne prosto sobo<^ "X videla sebx vidx\e<" re`] idet o svoeobrazno< sverhnarcissovo< situacij, gde funkcij zrenix dohodit do predela, i wtim samim uprazdnxetsx' sr. Lacan 1986^ 82), Ahmatova i Mandel][tam vsx`eski staraytsx izbegnut] daje mqs] o samootrajenij, hotx imenno ob wtom idet re`]. Wtim kak raz ob;xsxetsx fakt, `to glxdxt imenno otrajennqe glaza (u Mandel][tama "dvo<nik"), v to vremx kak pervqe, otrajay\iesx glaza vqtesneng v glub] semanti`esko< strukturq. Paradoksal]nost] situacij состоit v tom, `to real]no smotrx\i< sub;ekt - uje dvo<nik (otrajenie). V wtom, po-vidimomu, состоit smqs] lakanovskogo utverjdenix, `to sub;ekt konstituiruetsx kak vtoro< (po o`eredi) v otno[enij ozna`ay\ego. Tak obozna`aetsx "pervax [iza", kotorax xvlxetsx pri`ino< togo, `to sub;ekt otli`aetsx ot znaka (ozna`ay\ego), po otno[enij k ktoromu on tol]ko i mog formirovat]sx kak sub;ekt (Lacan 1986^ 151- 152)^ to`ka, otkuda sub;ekt smotrit na sebx, t.e. sebx konstituiruet, vseгда nahodit]sx v prostranstve Drugogo (155).

Esli popqtat]sx vossozdat] strukturu polx vizual]nosti, to mojno, ishodx iz kriterix bol]]e< ili men]]e< slojnosti zritel]nqh ob;ektov, predlojit] sleduy\uy shemu. Samqm universal]nqm i samqm wlementarnqm vidom zrenix v mire jivotnqh i rasteni< xvlxetsx *videnie sveta* (o sootno[enii "glaza" i "solnca" sm. Vavilov 1981' Moroz 1980). Sleduy[ax stupen] - wto *raspoznavanie ot del]nqh predmetov ili xvleni<*, gde funkci x glaza uje zanimaet vedu\ee mesto v vosprixtii de<stvitel]nosti. E\e bolee vqsoko< funkcie< zrenix xvlxetsx vozmojnost] *videt] kontekst*, v ktorom poxvlxytsx ob;ektq (zdes] mojet idti re`] kak o prostom sootno[enii kakih-nibud] dvuh ob;ektov, tak, v kone`nom itoge, i o kontekste mira, istorii, kul]turq i t.p.). No iz vsego, `to mq do sih por skazali o vizual]nosti, vqtekaet, `to mojno i nujno vqdelit] e\e odin, posledni<, uroven] vizual]nosti - *videnie videnix*. Poslednie dva urovn x, a v opredelenno< stepeni i uroven] videnix ob;ektov, predpolagayt tesnuy svxz] zrenix i mq[lenix, t.e. zrenix i znanix, pamxti, t.e. soznanix. Neudivitel]no powtomu, `to *videt]* ("vosprinimat] zreniem") nahoditsx v wtimologi`eskom rodstve s glagolom *vedat]* ("znat]"), a slovo *idex* svxzano s gre`eskimi slovami *idein, eidon* ("videt], zametit]"), no i "oznakomit]sx, ponxt]") i *eidos* ("vid, forma, oblik").

3

Svxzannost] zrenix i mq[lenix otkrqvaet vozmojnost], vse je v ramkah problematiki tret]ih glaz, otqskivat] granicq vizual]nosti i v sozdanii i funkcionirovanii simvoli`eskih sistem. A imenno^ svoeobraznq< predel vizual]nosti usmatrivaetsx, s odno< storonq, v processe prevra`enix zritel]nqh obrazov (predstavleni<) v simvolq - kak wto proishodit v pis]me, a s drugo< - v processe prevra`enix principial]no nezrimqh veli`in (napr., `isel, funkci<, cennostnqh sootno[eni<) v simvolq, kak wto proishodit v matematike, matemati`esko< logike, himii i t.p. Simvoli`eskie sistemq (pis]ma, numeri`eski< xzqk

matematiki, himi`eskie formulq, notnqe sistemq) zanimayt kak bq promejuto`noe polojenie mejdu vidimqm i nevidimqm mirom. Pri wtom, simvolq `erez fizi`eski vidimoe (linii, formq, kraski) otkrqvayt nevidimoe (ozna`aemoe). Primerom takih processov mojet poslujit] `tenie opqtnqh `itatele<, horo[o vladey`ih neskollkimi xzqkami, kotorge pri `tenii ne zame`ayt, kakimi bukvami (napr., latinice< ili kirilice<) i daje na kakom xzqke napisan tekst. Ta je situacix vstre`aetsx, kogda muzqka vosprinimaetsx neposredstvenno `teniem not. Wto ne zna`it, `to soderjanie (ozna`aemoe) su`estvuet nezavisimo (vne ili mimo) simvoli`esko< sistemq (ozna`ay`ego). Delo v tom, `to simvoli`eskax sistema kak raz i dojna vqrazit] (peredat]) kakoe-nibud] soderjanie, ne dublirux ego, a tol]ko ego predstavlxx. Smqsl, kak celostnoe vosprixtie, osnovqvaetsx imenno na vozmojnosti tako< nedubliruy`e< ob;ektivizacii sostoxni< soznanix. Analogi`no wtomu processu, i ob;ektq vne[nego mira ne mogut stat] "predmetami", poka ne ob;ektiviziruytsx v soznanii, kak svoem Drugom.

Powtomu xzqk v otno[enii de<stvitel]nosti ne zanimaet tu paradoksal]nuy situaci, kotoruy U. Wko obozna`il kak kartu carstva v razmere odin k odnomu. Problema tako< kartq sostoit v tom, `to ona izobrajaet poverhnost] carstva v ee polnom vide, i wtim samim karta stanovitsx faktom izobrajaemo< poverhnosti. Powtomu nujna vtorax karta, kotorax izobrajala bq poverhnost] carstva, vmeste s pervo< karto<. No togda ponadobilas] bq i tret]a karta, i tak do beskone`nosti. Takuy durnuy beskone`nost] mojno bqlo bq, po mneniy Wko, izbegnut], esli bq odna iz kart obladala soznaniem (samosoznaiem) (sr. Eco 1983^ 26). Nablydenix Wko mojno ras[irit], utverjdax, `to lybax idex shodstva mejdu soznaiem i de<stvitel]nosty nepolnocenna, potomu `to ona vseгда podrazumevaet novuy idey, na osnovanii kotoro< su`estvuet shodstvo samo< idei i e< shodnqh ve`e<' takim obrazom idex is`ezaet v beskone`nosti (sr. Cipra 1978^ 149). Iz vsego vqtekaet, `to soznanie/ samosoznaie, vmeste s

ego obektiviziruy\imi mehanizmami - xzqkom (to`nee, re`ly i pis]mom), iskusstvom, nauko< i t.d., nujno imenno dlx "ukomplektovki" (zaver[enix, no i oboga\enix) de<stvitel]nosti' ono bqlo bq bessmqslennqm, esli bq do beskone`nosti, kak wto proishodit v zerkal]nom otrajenii zerkala, umnojalo kako<-nibud] kusok de<stvitel]nosti.

Takim obrazom, wtu specifi`eskuy prozra`nost] (transparentnost]) simvoli`eskih sistem mojno sopostavit] s rolly sveta v fizi`eskom mire^ oni dayt vozmojnost] videt] ob]ektq ("soderjanie"), i pri wtom sami vidimq. No, zapolnxx smqslovoe prostranstvo, oni ni u kogo (`ego) ne otnimayt mesta. Bez simvolov smqsl jil bq vo mrake, esli voob`e jil bq. No nujno pod`erknut], `to samih simvolov nedostato`no, `to bq vzniklo videnie/ponimanie. Kak mq videli v na`ale wtogo rassujdenix, privodx citatu iz Biblii, nastox`ee videnie xvlxetsx v su`nosti pred-videniem, kotoroe vosprinimaet/osoznaet i svet i t]mu.

V konce hotelos] bq ukazat] na vozmojnost] ispol]zovanix istorii pis]ma pri rekonstrukcii istorii vizual]nosti. Pri wtom nujno predpologit], `to tut imeytsx soprikosnovenix (analogii) s razvitiem drugih vizual]no-simvoli`eskih sistem (napr., kartografii, perspektivq, jivopisi). V logi`eskom, a do nektorox< stepeni i v istori`eskom razvitii pis]ma mojno razli`at] tri osnovnqh fazq-stupeni^ piktografi`eskoe pis]mo, logografi`eskoe ili ideografi`eskoe pis]mo, i bukvennoe ili alfavitnoe ("foneti`eskoe") pis]mo. (Zdes] ne s`itaytsx "promejuto`nqe" slu`ai - sillabi`eskie i infrafoneti`eskie pis]ma.) V vizual]nom aspekte tri upomxnutqe pis]ma mojno traktovat] kak tri sposoba otobrajenix mira. Piktografix ukazqvaet na mir odnositel]no neposredstvenno, mimeti`eski^ ona "otrajaet" ili "spisqvaet" *predmetnqe otno[enix i situacii*. Logografix "otrajaet" *soderjanie (zna`enie) slov* kak osnovnqh edinic xzqka (pri`em slova, kone`no, ukazqvayt kak na predmetnuy sferu, tak i na sferu

duha, soznanix). Takim obrazom, logografix predstavlxet sobo< bolee vqsokuy stupen] simvolizacii, `em piktografix, potomu `to logografi`eski< znak ne ukazqvaet na predmet neposredstvenno, a `erez slovo (t.e. `erez ego zna`enie). (Logografi`eskie pis]ma obq`no poxvlyxysx v kombinacii s sillabi`eskimi, t.e. oni do nekotoro< stepeni u`itqvayt foneti`eskuy strukturu xzqka.) V konce imeetsx bukvennoe (alfavitnoe) pis]mo, kotoroe predstavlxet e`e bolee vqsokuy (kajetsx daje predel]nuy) stupen] xzqkovo< simvolizacii^ ot del]nqe znaki ne svxzanq zdes] neposredstvenno ni s predmetom, ni so slovom, obozna`ay`im predmet, a s *material]no-strukturnqmi komponentami slova (zvukami re`i, fonemami)*. V svxzi s wtim nujno pod`erknut], `to mejdu sluhovqmi wlementami (zvukami) i vizual]nqmi wlementami (bukvami) sozdaetsx svxz] ne po principu shodstva, a po principu sootvetstix. Imenno powtomu bukvennoe pis]mo s pomo`ly minimal]nogo `isla znakov mojet obozna`it] lyboe slovo, a `erez slovo lybo< predmet, situaci, xvlenie. S pomo`ly alfavita, kak svoe< naivqs[e< simvoli`esko< formo<, xzqk dostig naivqs[e< stepeni manipulirovanix i rasporxjenix jiznennqm mirom, ponxtqm kak bol][oe prostranstvo i bol][oe vremx (sr. Gel]b 1982' Diringer 1991' U`arevi] 1992).

Vozvra`axs] k voprosu o granicah vizual]nosti, pod`erknem e`e raz, `to neobozrimost] ili nevidimost] takih xvleni<, kak mir, wnergix, vremx, Bog, ukazqvaet na su`estvovanie "transvizual]nogo mira" (ili "transvizual]nqh mirov"). No, s drugo< storonq, obnarujenie "tret]ih glaz", kak sposoba osoznaix, t.e. videnix wto< neobozrimosti ili nevidimosti, utverjdaet videnie kak pred-videnie, pro-zrenie, absolytnoe videnie, kotoroe lejit v osnove vosprixtix i osmqslenix lybo< formq, lybogo predmeta ili su`estva, vkly`ax i nas samih.

V Zagrebe,

24 aprelx 1995 g.

LITERATURA

- Ahmatova, A. 1979. *Stihotvorenix i povmq*, Sovetski< pisatel], Leningradskoe otdelenie, Leningrad.
- Biblix. 1968. Izdanie Vsesoyznogo Soveta Evangeljskih Hristian, Moskva.
- Vavilov, S.I. 1981. *Glaz i solnce*, Nauka, Moskva.
- Gel]b, I.E. 1982. *Opqt izu`enix pis]ma*, Raduga, Moskva.
- Glezer, V.D. 1985. *Zrenie i mq[lenie*, Nauka, Leningrad.
- Zerkalo. Semiotika zerkal]nosti*. 1988. Trudq po znakovqm sistemam HH11, Tartu.
- Lazarev, A.I., Nikolaev, A.G., Hrunov, E.V. 1979. *Opti`eskie issledovanix v kosmose*, Gidrometeoizdat, Leningrad.
- Mandel]tam, O. 1990. *So`inenix v dvuh tomah. Tom 1*, Hudojestvennax literatura, Moskva.
- Moroz, O. 1980. *Svet ozareni<*, Znaie, Moskva.
- Nikiforov, A.S. 1981. *Wtydq o razume*, Sovetskax Rossix, Moskva.
- Uinston, P. 1980. *Iskusstvennq< intellekt*, Mir, Moskva.
- H]ybel, D., Vizel], T. 1982. *Central]nqe mehanizmq zrenix' v^ Mozg* (perevod s angli<skogo), Mir, Moskva, s. 167-197.
- {ehter, M.S. 1981. *Zritel]noe opoznaie. Zakonomernosti i mehanizmq*, Pedagogika, Moskva.
- Arnheim, R. 1985. *Umetnost i vizelno opa`anje*. Beograd (drugo izdanje).
- Diringer, D. 1991. *Povijest pisma*. Hrvatsko bibliotekarsko dru{tvo, Zagreb.
- Dufrenne, M. 1989. *Oko i uho*. Glas, Banja Luka.
- Eco, U. 1983. *Karta carstva u razmjeri jedan prema jedan*, "Dometi", Zadar, br. 5-6, str. 23-26.
- Frisby, J.P. 1979. *Seeing. Illusion, Brain and Mind*. Oxford Univerity Press, Oxford, New York, Toronto, Melbourne.
- Gombrich, E.H. 1984. *Umetnost i iluzija. Psihologija slikovnog predstavljanja*. Nolit, Beograd.
- Korać, Ž. 1983. *Razvoj psihologije opažanja. Traganje za subjektom opažanja*. Nolit, Beograd.
- Lacan, J. 1986. *XI seminar. Četiri temeljna pojma psihoanalize*. Naprijed,

- Zagreb.
- Lacan, J. 1983. *Spisi (izbor)*. Prosveta, Beograd.
- Merleau-Ponty, M. 1978. *Fenomenologija percepcije*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Merleau-Ponty, M. 1968. *Oko i duh*. Beograd, 1968.
- Merleau-Ponty, M. 1984. *Struktura ponašanja*, Nolit, Beograd.
- Užarević, J. 1991. *Kompozicija lirske pjesme (O. Mandeljštam i B. Pasternak)*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb.
- Užarević, J. 1992. *Pismo i smjer*, "Suvremena lingvistika", Zagreb, br. 34, str. 309-330.

Magdalena Medarić - Kovačić

MIROSLAV KRLEŽA O RUSKOM MODERNIZMU

Krležin odnos prema ruskom modernizmu vidljiv je u njegovim stavovima prema prozaicima koji - po njegovu mišljenju - dominiraju u tom razdoblju - Čehovu i Andrejevu, te u stavovima prema ruskom simbolizmu. U ovom književnom razdoblju, esejistički skiciranom u *Lunačarskom*, stilsku formaciju realizma dezintegriraju mnoga modernistička strujanja sve do pojave ruske i zatim sovjetske avangarde, a kod nas pojave ekspresionističkih stilova. Najznačajnija književna pojava ruske književnosti tog doba je simbolizam sa svojom doktrinom o dvije zbilje, a u hrvatskoj književnosti moderna, odnosno impresionističko-secesionistički stilovi. Ovaj suodnos važno je naznačiti upravo zato da bi se uočio stav Miroslava Krleže: on je jedinstven kada se radi o ruskim i domaćim književnim pojavama tog razdoblja.

Rusku književnost tog doba Krleža je okarakterizirao kao

“...jedan ograničeni, secesionistički književni period, kada je ljepota smatrana divnom *paklenom i višom laži* i kada su se svi ruski simbolisti smatrali ukletim Holandezima, koje njihova mračna i martiromanska sudbina goni po književnim neizvjesnostima, a za najveću pustolovinu toga vremena vrijedila je slobodna strofa i neobična rima.”(1)

To je vrijeme

“koje je smatralo umjetnost nadzemaljskim fetišem, koji progovara odabranicima u tišini budhističke kontemplacije...”(2)

Književni ukus za prozu tog razdoblja obilježen je modom Čehova i Andrejeva - “konjukturom čehovštine i andrejevštine”.

Usporedimo li ove Krležine misli s njegovim mladenačkim obračunom s “književnim lažima”, odnosno onim dijelom slavnog eseja iz 1919. koji govori o hrvatskoj modernoj, uvjerit ćemo se kako se njegov stav prema tom razdoblju

“neživotne, izvještačene književnosti”(3)

nije bitno izmijenio. Aspekti modernizma koje Krleža najžučnije napada su programatsko isticanje larpurlartizma, te neizvornost, nakalemljenost modernističke estetike u našim, pa i ruskim prilikama. Jer za autora *Hrvatske književne laži* hrvatska moderna je -

“magazin smeša i trulih starih rekvizita”, “iz provincijalnog inostranstva importirani drugorazredni književni rekviziti”, i “sve je to tuđe, sve je to prepisano, sve je to prekalupljeno, isplagirano i sve je to tako dosadno, tako prazno i tako savršeno suvišno.”(4)

Obračun s modernom, iako ulazi u sklop daleko šireg Krležinog cilja - obaranja tradicionalne književnosti kao oblika narodne ideologije, lažne svijesti naroda o

sebi, kao mita (5) - silovito je naglašen upravo stoga što se radi o obračunu s neposrednim književnim predšasnicima. Ne treba pri tome zaboraviti da mladi autor *Legende, Maskerate, Pana i Tri simfonije* (napadan i sam zbog tematske i stilske vezanosti uz modernističke konvencije od predstavnika avangarde Šimića i Donadinija!) (6) neizravno obračunava i sa svojim književnim djelom, kao što će to u svom budućem stvaralaštvu često puta činiti.

Ishodište iz kojeg Krleža polazi u svojoj kritici je neuki, razvlašteni pojedinac iz puka, kojemu takva književnost ne govori ništa. Ovakvo stajalište još više će biti naglašeno u razdoblju *Književne republike 1923 - 1927.*, razdoblju kad Krleža intenzivno proučava marksizam i istodobno nastoji definirati svoj estetski vrijednosni sustav. Osim toga, poslije prve varijante eseja *Hrvatska književna laž iz Plamena 1919.* i beletrističkih obračuna s estetikom moderne u *Hrvatskoj rapsodiji, Hodorlahomoru Velikom i Tri kavalira gospodjice Melanije*, njegovi iskazi o modernoj gube polemičku oštrinu i izražavaju se u razrađenijim književnopovijesnim kategorijama. *Napomena uredništva* u prvom broju *Književne republike* već bez patetične hiperbolizacije rezimira glavne stavove iz razdoblja *Plamena*, a u tom nizu treba promatrati i njegove eseje o velikim evropskim simbolistima i stanovite iskaze o ruskom simbolizmu i ruskom modernizmu uopće, koji nastaju uglavnom oko 1930.

Da bi se prikazao Krležin stav prema ruskoj prozi i drami modernističkog razdoblja, najzanimljivije je navesti njegove sudove o Čehovu i Andrejevu. Druge prozaike i dramatičare ne smatra Krleža u istoj mjeri značajnim. Garšina spominje jedino kao autora novele *Četiri dana*, a Mereškovskog uglavnom kao kršćanskog mislioca (osim u slučaju njegova djela o Napoleonu). Isti je slučaj s Zinaidom Gippius, književnicom koja je poslije odlaska iz SSSR, za Krležu, daleko poznatija kao predstavnica desnih društvenih ideja nego kao umjetnica, pa Krleža u nekim usputnim referencijama dotiče upravo tu stranu njezine aktivnosti. Dmitrija Mereškovskog u prikazu njegove knjige o Napoleonu naziva naprosto lošim piscem ("Jedna slaba knjiga", "Hrvatska revija", 1929, 9) premda znamo da je Mereškovski ipak napisao i boljih književnih tekstova, i proznih i pjesničkih. A kao mislilac, Mereškovski je za Krležu prvenstveno protivnik listopadske revolucije, ruski emigrant desno orijentiran, mistifikator ruskog pitanja, s tezama "o državopravnom uzvisivanju pravoslavnoteološkog carstva, sa svojim teokratskim i autokratskim idealiziranjem nacionalističko šovenskog misticizma". Činjenica da su D. Mereškovski i Z. Gippius bili još u carističkoj Rusiji protivnici oficijelnog pravoslavlja, da su zastupali ideje o reformi pravoslavnog kršćanstva, i bili disidenti unutar vlastite Crkve, kao da je Krleži promakla. Na sličan način, dakle iz ugla osobne ideološke opredjeljenosti, Krleža je dočekao u Zagrebu još jednog ruskog emigranta (Mereškovski je boravio u Zagrebu 1928. i 1930.). Kad se, naime, Nikolaj Rerih, ruski slikar i književnik modernist (poznat već Rusiji početkom

stoljeća, i kasnije u Evropi uz to i kao mislilac), trebao pojaviti u Zagrebu, Krležin ideološki protivnik, Ivo Brlić, napisao je o Rerihu apologetski članak. Sarkastično polemizirajući s Brlićem, Krleža je uzvratio člankom “Dolazi nam Nikolaj Konstantinovič Roerich”. Ostavljajući ipak po strani temu “Rerihamistika”, koji nam eto dolazi na liniji “sveslavjanskoj i slavenofilskoj”, Krleža se svom snagom okomljuje na Reriha - slikara, pa ga proglašava “petrogradskim scenografom drugog reda” (što ipak ne odgovara objektivnoj valorizaciji Rerihova mjesta u povijesti ruske likovne umjetnosti i teatra), s njegove slike “anzihtskartama”, “neobično skupom robom” koja “ne prelazi vrijednost najbanalnijih dekorativnih senografskih maketa”. Arcibaševa je Krleža čitao još u Ludoviceumu, a bilješka u *Davnim danima* koja se odnosi na Arcibaševljevićev pomodni roman *Sanjin* i skandal koji je izazvao, brani Arcibaševa od malograđanskih sudova književne publike i moralizatorskih napada kritike u tisku. Naravno, Krleža ne govori ništa o književnoj vrijednosti ovog romana, djela koje možda spada u subliterarnu produkciju modernističkog razdoblja. Ističući pozitivni književni program Lunčarskog u istoimenom eseju iz 1930., Krleža između ostalog kaže kako se Lunčarski založio i

“za djelatnost u smjeru progresivnom protiv praznoglave i blesave fraze o *nadljudskom* i *nadmoralnom* u arcibaševskoj, malograđanskoj anarhiji malog provincijalnog garnizona, gdje su jedine atrakcije votka i žene.”(7)

Tako se i sam pridružio kritičarima društvene klime koja je našla svoj izraz u pojavi književnog lika Sanjina.

Garšina, osebjnog modernista, Krleža spominje u više navrata ističući ipak jedino novelu *Četiri dana*, koja mu je bliska svojom ratnom tematikom. U *Izletu u Rusiju*, na primjer, Krleža će je usporediti s Vukelićevom pjesmom na istu temu - *Kod Solferina*, istaknuvši da su zanimljive radi razumijevanja našeg i ruskog stava prema militarizmu.

Čehovom se Krleža najviše bavio prikazujući kazališnu situaciju u SSSR-u sredinom 20-tih godina. Poglavlje *Kazališne Moskve* njegovog *izleta u Rusiju*, osim što daje razrađenu opoziciju repertoara akademskih kazališta nasuprot repertoaru avangardnih scena, objašnjava i razloge Krležine odbojnosti prema autoru najzastupljenijem u repertoaru režisera škole Stanislavskog - Čehova.

“U dušama građanske inteligencije predrevolucionarnog perioda vladalo je neodređeno čehovsko raspoloženje, štimung sentimentalne kantilene, kada se mašta u trajnom futuru iluzija da će čovjek jednoga dana nadvladati sve negativne strane ne samo ljudskog društva nego i svemira. Tom kramarskom *veltšmercu* Moskovski Hudožestveni Teatar izumio je, pronašao i otkrio tačno podudaran izraz: odatle ona elementarna rezonanca i onaj nezapamćeni uspjeh tih predstava, tog moglo bi se

reći gotovo filozofskog kulta slatke i zbunjene čežnje ujaka Vanje i čitave galerije čehovskih narikača za nečim, što je već Gian Battista Vico prozvao *non so che*.” (8)

Svjetski uspjeh Čehovljevih drama izazvali su i neki drugi aspekti - prije svega strukturalna novina njegove dramaturgije. Zahtjeve koje je izvođenje Čehovljevih drama postavilo pred režisere svakako je u povijesti kazališta najbolje realiziralo kazalište Stanislavskog i njegovih učenika, obilježivši tako jedno novo razdoblje u razvoju kazališnih stilova upravo Čehovljevom dramaturgijom. Već 1922. u Zagrebu je gostovala jedna grupa glumaca MHT-a. Iako je načelno odbacivao već tada njihov repertoar kao *staromodan i malograđanski*, Krleža je istakao u svom članku *Otac Augusta Strindberga* 1924. snažan dojam koji je na njega ostavila izvedba komada *Tri sestre*:

“No pokraj sve te averzije i snobizma lijevo i desno, mislim da neću nikada dok sam živ - zaboraviti onoga momenta, kada je Knipper-Čehova palila šibice od nervoze i gasila ih, i smijala se i plakala, divna žena, smijala se i lomila šibice, dok joj je onaj oficir (Kačalov) govorio o ljubavi”.(9)

(Čini se, ovi dojmovi nisu ostali bez traga i u dramskom stvaranju samog Krleže. Trebalo bi u tom pogledu ispitati njegovu dramu *Leda*, osobito didaskalije i ženske likove u njihovoj čežnji za drugim, istinitijim i punijim životom).

Sredinom dvadesetih godina, poslije iskustva avangardnog kazališta, Čehovljevo novatorstvo moglo je biti tek predmet književnopovijesne opservacije, a Krležin afinitet, kad je birao uzore među prošlim modelima evropskog kazališnog iskustva, nije bio na strani *non so che* dramatičara (Čehov, Pirandello), nego - kao što je poznato - Strindberga i Ibsena.

U eseju o Lunčarskom Krleža će potvrditi ovaj svoj stav o Čehovu, priznajući mu ipak neosporni talent,

“ingenioznu, maupassantovsku snagu.”(10)

Cijelo razdoblje 1882 - 1914. Krleža obilježava upravo Čehovljevim imenom:

“Kao perioda jakobinska, cijela marksistička predratna ruska perioda 1882 - 1914. ostala je bez svog književnog izražaja. Čehov je talent, a nije program, a Lunčarski je program, a nije talent takve snage te bi mogao biti umjetničkim (adekvatnim) formulatorom svoga programa.”(11)

Potrebu *programa*, kategorije tako važne za Krležino stvaralaštvo, upravo je programatski negirao Čehov u svojim napisima. Za Krležu je on pisac književno djelo kojeg predstavlja

“galeriju ljudi bespomoćnih, slinavih, balavih, plačljivih, dosadnih, a u glavnom sitnih i zdravih”, “sentimentalno prenemaganje u situacijama ni po čemu bezizlaznim”, “jalovo rovanje po malograđanskim slaboćama” (12)

Ovaj pak način karakterizacije govori o onom aspektu Čehovljevog djela koji je aktivistički Krležin program morao negirati usprkos očitim humanističkim vrijednostima koje to djelo u sebi nosi. I zato su Krležine simpatije na strani Lunčarskog:

“Lunačarski je stavio svoje sposobnosti za propagandu aktivističkog književnog programa: za buđenje snage i uspavane energije u sivim provincijalnim mozgovima, za puni životni elan neposrednog doživljavanja, za radost i životnu afirmaciju protiv usidjeličke muzike u sutonu, protiv čehovskog plakanja za imaginarnom Moskvom (tom simboličnom slikom neostvarljivosti sviju naših sitnih, neurasteničnih čežnja).”(13)

Poznato je kako je Andrejev bio jedan od najpopularnijih autora u razdoblju koje je prethodilo I svjetskom ratu.(14) Znatno prevodilački interes za Andrejeva postojao je i u Hrvatskoj, pa su njegova djela prevedena ubrzo nakon prvog ruskog izdanja.(15) Danas se zanimljivost Andrejeva tumači prije svega njegovom anticipatorskom ulogom u odnosu na pojavu ekspresionizma, pa je moguće da je književni senzibilitet Krleže i hrvatske čitalačke publike bio stoga prijemčiviji za neke stilske vrijednosti ovog *bizarnog talenta* (Krleža). Andrejeva je i Krleža rano počeo čitati. A u zapisima krajem 1917. andrejevskom doživljaju ruske stvarnosti suprotstavio je nosioce novih, još nerealiziranih društvenih previranja:

“Melankolični protest bolećivog pesimista, anarhista, očajnika, koji je posumnjao u svoju vlastitu sreću i u svrhu života uopće, meditacije osamljenog pojedinca stradalnika, koji se je razočarao u svojim bližnjima, kletve brodolomca i društvenog odmetnika, to je značio i bio književni program Leonida Andrejeva, bizarnog talenta, koji je u periodu oko rusko-japanskog rata značio dominantu ruske scene i novele.”(18)

U eseju *O Marcelu Proustu*, nastalom nešto ranije (1926.), Krleža je zapadnoevropskoj književnosti osim ruskih klasika iz 19. stoljeća suprotstavio i modernističke ruske književnike:

“Trebalo bi usporediti hiljade i hiljade takvih latinskih combrayskih razgovora o holandeskom sosu, Pascalu ili ananasu sa smerdjakovštinom luđačkom i neugodnom i s baroknom smerdjakovštinom ruske literature: Andrejevom i Arcibaševom.”(19)

Mračna slika naše:

“seljačke, zaostale zemlje barbarskog polukolonijalnog balkanskog stanja”,

kakvu je Krleža ponudio već 1919. hrvatskoj inteligenciji zanesenoj estetikom moderne, veoma je nalik njegovoj viziji ruske zbilje u paraleli Combray-Stjepančikovo. Modernističku estetiku smatrao je Krleža i u ruskom književnom podneblju nakalemljenom, suvišnom, pa je i Bloka nazvao

“provincijalnim lirikom”.(20)

Za Krležu je Blokova ciklus pjesama posvećenih *Neznanki* neizvorne inspiracije:

“Blokova *Nepoznata dama*, prosanjana u noćima sanktpeterburškim, isto je tako rođena na višoj, apstraktnoj liniji kasnog verlaineizma kao i Rilkeove strofe o Ledi ili Adyjeve o imaginarnoj gospođi Myliti.”(21)

Velik broj Krležinih esejističkih iskaza o evropskim pjesnicima simbolistima govori o tome da ga problem simbolizma privlači i da

“pored sve svoje kritičnosti, oseća dah te poezije na svoje stvaranje, široki utjecaj simbolizma”. (22)

U studiji o Krležinim stavovima prema njemačkoj i skandinavskoj književnosti Z.Konstantinović potvrđuje da je Krleža zamjeravao eklektičnost, neoriginalnost i najboljim njemačkim simbolistima - Georgu, Rilkeu, Hofmannstahlu. Nedvojbena je i književnopovijesno potvrđena činjenica vezanosti evropskih, pa tako i ruskih simbolista uz model francuskog simbolizma. U tom smislu može se navesti i citat iz Krležinog eseja *Mađarski lirik Andrija Ady*:

“Sve ono, što se u francuskoj lirici dogodilo između Rimbauda, Verlainea i Mallarmeja, to se dvadeset do trideset godina kasnije odražava u istočnoevropskim lirskim zonama s intenzitetom po rasama, jezicima i narodnostima diferenciranim, ali uglavnom turobno sličnim.”(23)

Ovu misao Krleža varira i u drugim esejima o pitanjima simbolizma. Osobito je intenzivno osjećao problem te ovisnosti o stranom modelu kad se radilo o pjesnicima iz onih sredina koje su, poput hrvatske, stajale daleko od tradicionalnih evropskih kulturnih centara. Govoreći o sličnosti lirskog izraza kod niza pjesnika tog razdoblja (od Adyja i Matoša do Bloka i Baljmonta), Krleža je istakao:

“Sve te lirike tek su odraz jednog stanja, zadunavskog, panonskog, scitskog, hnskog, balkanskog, slavenskog, stanja žalosnog, što gnjije pred zidinama evropske civilizacije, a istodobno je od nje odvojeno kitajskim zidom bezbrojnih kulturnih i historijskih razloga.”(24)

O ruskim simbolistima Krleža nije napisao mnogo. Česte su naprimjer, reference na Vladimira Solovjova, osobito u *Izletu u Rusiju (Uskrsna noć)* i u eseju *O patru dominikancu Jurju Križaniću* ali i drugdje. Međutim, Krležina pozornost neće se zadržati na Vladimiru Solovjovu kao pjesniku i filozofu koji je svojim utjecajem oblikovao poetike cijelog pokoljenja ruskih simbolista. Vladimir Solovjov se u Krležinim tekstovima javlja kroz Krležina umovanja posvećena povijesnim hrvatskim snatrenjima o sveslavenskoj uzajamnosti, unifikaciji Crkava kao o romantičnim iluzijama. Ponekad ga i nepravedno, olako, odredi (zajedno s Dostojevskim, Ljeskovim i Berđajevim) u “stjegonoše carske pravoslavne instrumentacije političke i teokratske propagande”, kao što je to učinio u *Izletu u Rusiju*, str.227. Najčešće se njihovim imenima služio tek kao primjerima koji ilustriraju neke šire književne pojave. Nije se njima približe

bavio; tako je čak i Andreju Bjelom posvetio povodom njegove smrti samo kratku bilješku, koja je bez većeg značenja jer je isključivo informativne naravi.(25)

A Krležine nadahnute riječi o Adyju mogle bi se primijeniti i na autora *Dvanaestorice* te nam pomažu da uočimo stanovitu tipološku analogiju u strujanjima istočnoevropskog modernizma:

“I upravo na onim nevidljivim demarkacijama unutarnjeg trenja, gdje hunska prodire u verlainovsku i zapadnjačku, gdje od kozmopolita postaje bard vezan o tlo jednog prokletog stanja, gdje se iz artizma riječi javlja dubok smisao za konkretno govorenje, u toj protuslovnoj masi prelijeva između simbolističke nijanse i pučke retorske parole, što treba da zvuči kao fraza govornička, u tome lirika Andrije Adyja postaje značajnom i u masi zakašnjelih istočnoevropskih impresionističkih lirika jednom od najmarkantnijih.” (26)

Izvan grupe simbolista nalazi se još jedan pjesnik ovog razdoblja kojeg Krleža uzgred spominje. U *Davnim danima* postoje dvije bilješke uz pročitane lektire koje se tiču Nadsona, pjesnika čija je poezija, uz Garšinovu prozu, bila vrlo popularna u Rusiji 80-ih godina prošlog stoljeća, razdoblju defetističkih raspoloženja i “dekadentnih” književnih ukusa. Danas već pomalo zaboravljen, Nadson je nekoliko desetljeća bio najomiljeniji pjesnik mlade generacije ruskih intelektualaca, što je pak više pojava društvene naravi, nego dokaz vrijednosti njegovog književnog izraza. Nadsona Krleža spominje u vezi s Domjanićem. Zapis, datiran u rujnu 1914. nosi naslov:

“Nadson i Domjanić. Wahlvarwandschaften.”

i predstavlja ironičnu iluziju na romantičarsku predodžbu o postojanju srodnih duša, *izbornih srodstava*. Drugi zapis, iz travnja 1916. ponavlja taj stav:

“Čitam Nadsona. Dosadno. Tuberkulozno. Naivno a la Domjanić.”

Ovog pjesnika nazvao je jedan povjesničar književnosti pjesnikom slabosti, uzdaha i bolećivog sanjarenja, i neke dodirne točke između Nadsona i Domjanića nedvojbeno postoje. O “duševnosti” Nadsona i njegove poezije pisao je, uostalom i sam Domjanić veoma pohvalno. (27)

Iskazi Miroslava Krleže o pojavama i osobnostima ruskog modernizma ne mogu nam, dakako, pružiti kakvu zaokruženu, cjelovitu sliku toga razdoblja ruske književnosti. Oni nam mogu biti zanimljivi upravo zato što ponajviše ocrtavaju samog Krležu, njegovu umjetničku osobnost i njezino mjesto u hrvatskoj kulturi 20.-og stoljeća.

Bilješke

1. Miroslav Krleža, *Lunačarski. Evropa danas*, Zora, Zagreb 1965., str.138.
2. isto, str.189.
3. M.Krleža, *Hrvatska književna laž. Plamen br.1*, Zagreb 1919., str.32-40.
4. isto
5. Jan Wierzbicki, *Mirolava Krleży spor z chorwacką moderną*, tom 4, Zpolskich studiow slawystycznych, seria 4, Nauka o literaturze, str.185.
6. U.Donadini, *Savremenikov barokizam. Kokot*, br.9, Zagreb 1919.
A.B. Šimić, *Novo Sunce. Sabrana djela*, Zagreb 1960., sv. II, str.31-38.
A.B. Šimić, *Prazna retorika Mirolava Krleže. Sabrana djela*, Zagreb 1960., sv. II., str.401-407. O tome više kod J.Wierzbickog, cit.djelo.
7. M.Krleža, *Lunačarski. Evropa danas*, Zora, Zagreb 1956., str.188.
8. M.Krleža, *Kazališna Moskva. Izlet u Rusiju*, Zora, Zagreb, 1960., str.211.
9. M.Krleža, *Otac Augusta Strindberga. Eppure si muove*, Biblioteka nezavisnih pisaca, Zagreb 1938., str.158
10. M.Krleža, *Lunačarski, Evropa danas*, Zora, Zagreb 1956., str.187.
11. isto, str.187.
12. isto, str.187.
13. isto, str.188.
14. I Krleža svjedoči o tome: "Istina je, Sjevernjaci su bili moda kao Sanjin (Arcibašev), Andrejev ili Przybyszewski...", u P. Matvejević, *Razgovori s Mirolavom Krležom*. Naprijed, Zagreb 1971., str.129.
15. A.M.Bešker, *Bibliografski pregled prijevoda L.N.Andrejeva kod jugoslavenskih naroda, Croatica*, god.III., sv.3, Liber, Zagreb 1972., str.275-289.
16. M.Krleža, *Davni dani*. Zora, Zagreb 1956., str.315.
17. isto, str.319.
18. M.Krleža, *Lunačarski. Evropa danas*, Zora, Zagreb 1956., str.187
19. M.Krleža, *O Marcelu Proustu. Eseji I*, Zora, Zagreb 1961,
20. isto, str.91.
21. M.Krleža, *Mađarski lirik Andrija Ady. Eseji I*, Zora, Zagreb 1961., str.102.
22. Z.Konstantinović, *Miroslav Krleža o nemačkoj i skandinavskoj književnosti*. U zborniku *Miroslav Krleža*, Prosveta, Beograd 1967.
23. M.Krleža, *Mađarski lirik Andrija Ady. Eseji I*, Zora, Zagreb 1961., str.103.
24. isto, str.102.
25. "Andrej Bjeli (Boris Nikolajevič Bugajev) rođen 1880., umro je 8.januara ove godine. Bio je predstavnik ruskog simbolizma sa Baljmontom, Brjusovim, Mereškovskim i Blokom. Putovao je mnogo, a 1911. postao antroposof pod uticajem R.Steiner. Književno djelovanje A.Bjeloga raznovrsno je i široko, te obuhvaća trideset godina: Prve su mu knjige (*Zlato u lazuru* i *Simfonije* - sjeverna i dramska) izišle 1903 - 1909. godine; posljednje

nedavno, pred smrt. Tih trideset godina najaktuelnije je rusko historijsko razdoblje, koje se odražava u njegovim djelima. Njegova druga *Dramatička simfonija* javlja se kao retouche čehovske Rusije, Srebrni golub i Petrograd ostat će u nizu djela, koja se odigravaju na pozadini revolucije 1905. Moskva je simbolički ljetopis predratnih godina. Mačić Letajev, Početak vijeka autobiografskog značaja o sebi i svojim suvremenicima, bili su posljednja tema pjesnika.”

M.Krleža, Smrt Andreja Bjeloga. Danas, god. I, br.5, Zagreb 1934.

(Spomenuti roman Mačić Letajev izvorno se zove Kotik Letaev Op.M.M.K.)

26. M.Krleža, *Mađarski lirik Andrija Ady*. Eseji I, Zora, Zagreb 1961., str.105.

27. Tekst Domjanićevog članka o Nadsonu završava riječima:

“U nas je dabome Nadson gotovo sasvim nepoznat, možda zato jer je Slaven. Kad sam njegove pjesme prvi put čitao, bilo mi je žao, što sam tolike školske godine morao gruvati kojekakove dosadne Mesijade i druge njemačke mudrosti, i što nas nikada nitko nije uputio, da ima literature, u kojoj bi mogli naši svoje domaće tipove, svoju slavensku muziku stiha, literatura u kojoj bi mogli naučiti, da i umjetnost mora biti iskrena i danas ta šaka s minijaturnom literaturom nešto znači samo po tom, što je naš narod srodan stotini milijuna naroda, koji jednako osjeća i slično govori. Rado bih, da sam tim riječima potaknuo koga od naše mladosti, da čita Nadsona. Razlika jezika neće mnogo smetati i nitko neće požaliti.”(D.Domjanić, *Nadson*. *Savremenik*, god. VII, br. 5, Zagreb 1912., str.331-332.)

Дубравка Оранч Толич

ПАРАДИГМЫ ВИЗУАЛЬНОСТИ В ХОРВАТСКОЙ ПРОЗЕ 20 ВЕКА

(Матош, Крлежа, Павличич)

Визуальность (от лат. *visus* - вид, взгляд, видение) в широком смысле слова может быть понята как впечатление и выражение ощущения зрения, т.е. как семиотика глаза. По типу знака, в котором визуальность проявляется, она может быть принципиально разделена на *первичную или иконическую* и *вторичную или словесную визуальность*. В первом типе зрение проявляется посредством своих собственных, то есть иконических знаков, в которых связь между знаком и предметом является непосредственной, а в другом - с помощью ей самой далеких словесных знаков, в которых связь между знаком и предметом является не прямой, а опосредованной, осуществляющейся с помощью культурного кода, то есть соотношения означенного и означающего. Первый тип визуальности связан с внешним, телесным зрением, а второй - с внутренним или духовным зрением. Первый выступает как восприятие пространства, а второй - как восприятие времени. В системе цивилизаций первый тип визуальности господствует в примитивных культурах, не имеющих письменности, а также в восточных культурах, основанных на иконических письмах. В ментальном развитии человека это признак детского восприятия, а в художественной системе - принцип изобразительных искусств. Второй тип является основной характерной чертой западной цивилизации ("В начале было Слово"), ментальности взрослых и литературы.

Если данное обобщенное определение и типологию дополнить исторической перспективой, то мы получим простую и ясную картину положения визуальности в диахронии европейской культуры. Вплоть до 20-го века в центре европейской цивилизации находилось Слово/ Логос (внутреннее "духовное созерцание идей" у Платона и изгнание Гомера из идеального государства, так как он производит картины картин, то есть противоположное истине, отказ Плотина писать свой портрет, так как картина не отражает истину, *Ding an sich* Канта как бытие по ту сторону возможного опыта и т.д.). С другой стороны Картина/ Непосредственное Зрение, то есть глаза, жила в своих самобытных областях (детское восприятие, живопись), в так называемых вторичных исторических линиях (александрийская константа в античной, маниристическая константа в культуре нового времени) или же на периферии культуры, там, где европейская цивилизация соприкасалась с восточными культурами.

В начале 20-го века в европейской цивилизации произошел ментальный и семиотический переворот: СЛОВО уступило свое место КАРТИНЕ, ЗРЕНИЕ свергло с престола ЛОГОС. Это привело к большим последствиям во всех областях: в области философии Бергсоном было открыто непосредственное познание, интуиция, главным органом которой является духовное око, феноменология Гуссерля очистила мир от наслоений существующих значений, чтобы достичь созерцания чистой предметной сути (*Wesensschau*); в области психологии Фрейд открыл низшие области сознания, связанные с органами чувств; в области искусства возобладали живопись, а в рамках живописи - ориентация на примитивное переживание и восточные культуры (коллаж как древняя японская техника становится в 10-х годах 20-го века основным жанром западного искусства). В области литературы в первой трети века доминировала поэзия, а в поэзии - иконический способ выражения, гомологичный с живописью (рукописные книги и "графическая заумь" в русском авангарде, так называемая конкретная и визуальная поэзия в большей части столетия) и т.д. И, наконец, именно в рамках этого самого глубокого поворота от СЛОВА к КАРТИНЕ было открыто КИНО и ТЕЛЕВИДЕНИЕ. Эти два новых визуальных средства информации стали культуропорождающими для всего 20-го века. Из этой перспективы можно сказать, что 20-й век, доживающий именно сейчас свои последние годы, был ВЕКОМ ВИЗУАЛЬНОСТИ.

В данной работе я попытаюсь коротко показать три парадигмы визуальности в хорватской литературе 20-го века: *чувственную визуальность* на рубеже 19-го и 20-го столетий (художественная культура модерна в среднеевропейском смысле - на примере А.Г.Матоша), *эпистемологическую визуальность* в первой трети 20-го века (культура авангарда или же модернизм как стиль - на примере Мирослава Крлежи) и *онтологическую визуальность* конца 20-го века (в период постмодерна - на примере Павла Павличича).

Терминологические различия состоят в следующем:

1. *Чувственная визуальность* является непосредственной перцепцией оптических особенностей действительности (цвет, свет, тени); предметная действительность посылает свои раздражения глазу, который их воспринимает в непосредственной данности без логических представлений и интерпретаций. Чувственная визуальность является основной характеристикой импрессионизма в живописи и литературе на рубеже 19-го и 20-го веков, а вместе с символистской аудитивностью и синестезией (единство всех ощущений) - и художественной культуре модерна (натурализм + импрессионизм + эстетизм + символизм, сецессион, *Jugendstil, Art Nouveau*);

2. *Эпистемологическую визуальность* (термин был мною получен на основании тезисов о "эпистемологической доминанте" в модернизме, Бриан Мак Хале) можно определить как вид восприятия действительности, в котором субъект абстрагируется от непосредственных оптических свойств предметного мира и в свое впечатление/выражение вносит субъективное "знание" или же "незнание" о предметном мире; субъект "знает" о действительности то, что не подтверждается чувственной эмпирией, он видит невидимое; предметный мир существует, но он является "искаженным", "остраненным", не поддающимся эмпирической проверке (суженная или вообще сдвинутая оптика). Эта визуальность является основной характеристикой экспрессионизма, абстракции и авангардного искусства в целом, формой "нового видения" - остранения в смысле Шкловского. И, наконец,

3. *Онтологическая визуальность* (по "онтологической доминанте" искусства постмодерна, Бриан Мак Хале) представляет собой такой облик восприятия, в котором субъект создает визуальные представления о пошатнувшейся и несуществующей действительности, с тем, чтобы таким образом посредством зрения сохранить действительность, восстановить потерянную действительность или же создать модель совершенно новой реальности. Предметный мир в онтологической визуальности отсутствует или же находится на грани существования, он фантастичен (ирреален) или же онтологически хрупок (ненадежен, охвачен катастрофой, уничтожен и т.п.). Онтологическая визуальность является основной характерной чертой культуры постмодерна (визуальные представления в фантастических фильмах, например, космический пейзаж в фильме Кубрика 2001: *Космическая одиссея*). Основными средствами онтологической визуальности являются *видения* (если речь идет о фантастической действительности) и *эйдети-ческие картины* (если речь идет об отсутствующей действительности, о действительности, которая существовала, но была потеряна).

1. ЧУВСТВЕННАЯ ВИЗУАЛЬНОСТЬ - А.Г.МАТОШ

Согласно духовному отцу модерна Эрнсту Маху, человеческое сознание представляет собой сплетение непосредственных, изменяющихся ощущений или же воспоминание о пережитых ощущениях (ср. Žmegač 1986 и 1993 гг.). Из данного чувственного определения человека протекают все основные черты модерна. Центральным сознанием в культуре модерна является чувственное восприятие, парящее между отдельными ощущениями и реальными раздражениями без прочного идейного центра (гуляющий на природе или в городской толпе, *flaneur*). В жанровой системе модерна преобладают короткие или смешанные формы как наиболее удобные рамки для накапливания непосредственных впечатлений, а в

области стиля - плюрализм как единственный способ выражения богатства ощущений. "Фланирующей духовностью" (Žmegač 1993: 60), жанровой хрупкостью и стилистическим плюрализмом были отмечены жизнь и творчество центральной личности хорватского модерна - А.Г.Матоша, а в рамках этого творчества и феномен его чувственной визуальности. В соответствии с общей распыленностью сознания и текстов в период модерна чувственная визуальность Матоша также не представляла собой единства. В ней можно выделить три основных типа:

а) *Импрессионистская визуальность*: непосредственное ощущение света, теней и цвета. Она встречается в некоторых его стихотворениях, например, в сонетах *Осенний вечер* (ср. Франгеш: 1974) или *Ноктюрн* (ср. Жмегач 1993), а также в отдельных предложениях или контекстах путевых заметок и описания пейзажей. В качестве примера может послужить визуальное восприятие Альп в путевых записках *От Мюнхена до Женевы*:

Вдруг засияло солнце, а я отираю с окна зной.

... У меня подкосились ноги от огромного удивления. Я даже вскрикнуть позабыл.

Слева, внизу курится что-то наподобие дыма над белым молоком, и вдруг сверкающая поверхность разорвалась. Леман, волшебный Леман подо мной стал лазоревым как огромный зеленоватый драгоценный камень. А над прекрасным озером как четки вселенских циклопов, как хрустальные, светом одетые облака - тянутся горы исполинские и звездоносные, у подножия которых вокруг драгоценного озера рассыпались белым жемчугом города, села и хутора...

Я даже не заметил, когда появилась мадам Клишон, я даже не заметил, что мы давно миновали Лозанну.

(Матош III: 101)

Возвышенный импрессионистский отрывок графически отделен от остального прозаического контекста - путешествия поездом. Он строится на пленаристическом ощущении света и красок: белая изморось над озером, озерная гладь блестит, озеро в лазурных (неологизм "разлазурилось") и зеленоватых ("зеленоватые драгоценные камни") красках, хутора вокруг озера белые (рассыпанный "жемчуг"), а альпийские высоты огромные и белые (тройное сравнение: великаны, достигающие высотой звезд – неологизм "звездоносные", четки космических циклопов и хрустальные облака, одетые светом).

Столь чистые картины ощущений в произведениях Матоша редкость. В близких и дальних контекстах они прерываются культурологическими реминисценциями и гротескными искажениями непосредственных ощущений. Так, например, чистое импрессионистское ощущение альпийских высот и белизны из вышеприведенного отрывка из путевых

заметок *От Мюнхена до Жене́вы* заканчивается ироническим "кокетничаньем" автора с "дядюшкой" Монбланом с "серебряным черепом". В путевых заметках *Письмо из Жене́вы* в одном и том же контексте сталкиваются эссеистская импрессионистская картина парохода, оставляющего за собой "два огромных водяных хвоста: наподобие птиц, вонзающих в воду свои сияющие крылья" и цивилизационная метонимия ливня: "Юпитер Плювиус ударил над этой долиной своей ватерклозет", III: 86, ср. Ораич 1980., и т.д.

б) *Панорамная визуальность* ("панорамное видение", Flaker 1986: 48): вид импрессионистской визуальности с выделенного места или с возвышенности. Является основной характеристикой очерков Матоша, собранных в книге *Впечатления* (подготовлена к печати в 1901 году, опубликована впервые в 1938 г.), на тему цивилизационного спектакля, Мировой выставки в Париже, состоявшейся в 1900 году: Матош посетил ее, находясь в Париже как военный дезертир. Возвышенное место, с которого Матош наблюдает за культурологическим муравейником, чаще всего - Эйфелева башня; перспектива птичьего полета делает невозможным связывание чувственных ощущений в предметное целое, так что они возникают как разрозненные ряды или под суженным углом зрения:

Шум, пыль. Африканцы с мордами как у пуделей, играет американская музыка Суса (65 музыкантов), колокола отбивают Марсельезу, на башне "старого" Парижа качается висельник из воска, пьют шампанское, вино "саке" (из риса), пьют и - воду... В русском павильоне играет военный оркестр, а рядом с картиной Жерве, представляющей коронавание нынешнего царя наигрывает какой-то музыкант на гармонике. Проказники надувают каких-то свиней, визжащих, словно резаные, грустно выпуская из-под ребер воздух, а в "Башне света", кишащей кафе, какая-то "calineuse" дала пощечину какому-то бразильскому "стиляге". (Матош III: 158).

Нанизывание несвязанных между собой явлений представляет собой предтечу экспрессионистской синхронности, а суженная перспектива, из угла зрения которой определенным инструментом не называется, а описывается как "какие-то свиньи, визжащие словно их режут" - форму остранения в смысле Виктора Шкловского. Синхронная визуальность является основной характерной чертой протоавангардной поэмы Матоша *Кошмар* (1907), в которой хорватский писатель еще до официального появления авангарда и русской "Дохлая луна" видел луну как отрезанную голову "злодея ужасного" (V: 46).

в) *Импрессионистско-символистическая визуальность*: непосредственное чувственное ощущение зрения поднимается до трансцендентальной идеи, телесное око предлагает корреляты духовному оку художника.

Ясную импрессионистско-символистическую визуальность Матош осуществил в лирике. Особенно ярким примером этого является сонет *Родство* (1910):

*Ландыш, скромный цветик, мелкий, тихий, нежный,
Дрожит, трепещет, мерзнет словно в холода,
Звенит белые псалмы снежными колокольцами
Тайно под вербою у старой мельницы.*

*Весны-красны росистый этот сын
Нам всех милей среди цветов;
Он запахом и цветом - молоко и снег,
Невинный, белый, чистый как дитя, слеза и лилия.*

*Откуда это предчувствие высшей жизни,
Что словно музыка будит запах цветов?
Где тайна души, ведома ландышу?*

*Ландыш дышит нашим тихим счастьем:
Запах твоего существа, моя Любовь,
Празднует маленький ландыш, милый цветок
(Матош V: 7)*

Стихотворение состоит из двух, четко отделенных друг от друга частей: импрессионистской словесной картины весеннего цветка – ландыша (два четверостишия) и символистской интерпретации визуально-синестезийного восприятия цветка (две терцины). В импрессионистском чувственном видении Матоша цветок маленький ("мелкий"), он покрыт росой ("этот росистый сын"), он вполне конкретно "трепещет" около "старой мельницы", его колокольчики белы как снег, молоко и другой белый цветок - лилия ("звенит... снежными колокольчиками", "Он цвета... снега и молока", "белый... как лилия"). Этот роскошный импрессионистский словесный образ, дополненный синестезийными эффектами, прерывается после второй строфы. Поэт подводит черту под своим визуальным и синестезийным восприятием колоколообразного цветка, превращая его в символ. Вначале он задает риторический вопрос о смысле видимой красоты ("Высшей жизни откуда предчувствие это"), затем отвечает на этот вопрос: белый пахучий весенний цветок - символ духовного родства (*Die Wahlverwandschaften* Гете) и идеальной, "платонической" любви. В отличие от Блока, который в стихотворении "О прерасной даме", выступал чистым символистом (лексика и поэтические образы были абстрактными),

Матош в этом и во многих других стихотворениях (*Утеха волос, Анютины глазки* и т.д.) представал как оксюморонный, конкретный импрессионистский символист, трансцендентальные идеи которого имели вполне зримые корреляты.

Совершенно по-иному обстоят дела с импрессионистско-символистической визуальностью в пейзажной прозе Матоша. Следуя Амиелиу и Барресу, Матош в принципе пейзажа открыл символ личного и национального самотождества. Однако, это самотождество не дается непосредственно в чистых ощущениях природы. Оно является трансцендентным, заданным в сознании, и лишь позднее открытым в идее и поэтической практике пейзажа. Разрыв между непосредственной чувственной данностью пейзажа и пейзажем как трансцендентальной идеей заметен на всех уровнях пейзажной прозы Матоша. Приведем один из примеров:

И снова незабываемый образ, о котором загребчанин всегда размышляет в одиночестве. На церковном холме городской символ наших ушедших политических сражений, а немного ниже - контраст Каптола с готическим мистицизмом нового желтого кафедрального собора, спиритуальным, консервативным и авторитетным. Позади меня - лес, гора, хранящие в тишине зелени ужас потрясений и землетрясений, окупанные в лазури и облаках, а дальше - села, хуторки, вхождение культуры в примитивизм и выход примитивизма из юной цивилизации, город, входящий в пейзаж, и природа, выходящая из города; под историческими высотами старого Загреба - современная новость журналистского и торгового Нижнего города, разбросанная вплоть до серебряного геральдического пояса серебряной Савы /.../, и ты почувствуешь гармонию между самим собой и пейзажем, синтез, внутреннее единство между собой и окружающей природой, между своим сознанием и инстинктом земли, ты найдешь в себе родные соки этой земли, как в грозди реметского виноградника. (Матош IV: 239)

В этом, как и во многих других примерах из пейзажной прозы Матоша, пейзаж одновременно является и темой ("незабываемая картина") и метатемой ("синтез, внутреннее единство между самим собой и окружающей природой"). Непосредственные визуальные ощущения ("желтый кафедральный собор", зелень лесов и лазурное небо, серебряная Сава, "реметская гроздь") переплетаются с культурными реминисценциями (борьба церковного Каптола и политическо-торгового Градеца) и цивилизационными впечатлениями (противопоставление исторического и современного Загреба).

Дихотомия между пейзажем как непосредственным визуальным ощущением и пейзажем как трансцендентальной идеей на стилевом уровне пейзажной прозы Матоша выражается бесконечными фигурами повто-

рения, - от повторения мотивов до лексических и синтаксических повторений. В литературе о Матоше повторения отмечены "как особая форма восприятия" (Франгеш: 43). Их функция в пейзажной прозе состоит в преодолении разницы между зрением и идеей, между чувственным восприятием пейзажа и восприятием пейзажа как символа.

Среди фигур повторения у Матоша центральное место занимает *хиазм - крестообразная фигура* ("Загреб, любимый столь большой ненавистью и ненавидимый столь большой любовью!", IV: 28, "Серые и мутные, мутные и серые облака", IV: 87, "город, входящий в пейзаж, и природа, выходящая из города", IV: 239, и т.д.). С помощью фигуры хиазма Матош выразил и свой основной тезис о пейзаже как символе: "Края - это люди, а люди - края" (IV: 99). Матош стремится в непосредственном пейзаже видеть символ своего личного и национального самотождества, но ему это никогда до конца не удается, ибо из-за непосредственных впечатлений идиллической природы выглядывает несчастная история ("миссирийское рабство", IV: 296). Это можно выразить и словами самого Матоша из одного его автосамометадискурса:

Для эллина природа не как для нас - грустная картина, а счастливый человек. Он находит не себя в природе, а природу в себе. Поэзию жизни на лоне природы человек ощутит только тогда, когда удалится от нее, когда ее потеряет. (Матош IV: 106).

Именно это состояние утраты непосредственного чувственного контакта с природой и одновременно с этим возведение природы в символ личного и национального самотождества Матош выражает посредством фигуры хиазма. Своей крестообразной формой хиазм говорит о неуверенности и тяжести восприятия, которое в непосредственных визуальных ощущениях ищет трансцендентный смысл. В фигуре хиазма у Матоша непосредственное, импрессионистское око распято на кресте трансцендентного, символического ока. Это было вершиной и одновременно концом чувственной визуальности Матоша, а тем самым и хорватского модерна.

2. ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКАЯ ВИЗУАЛЬНОСТЬ - МИРОСЛАВ КРЛЕЖА

Произведением, побудившим меня к созданию термина эпистемологической визуальности, был роман Мирослава Крлежи о художнике, *Возвращение Филиппа Латиневича* (1932). Главным героем романа Крлежи является художник-импрессионист, возвращающийся из европейского большого города в Хорватию в поисках утраченного собственного "я" как человека и художника. Роман настолько характерен для эпистемологической визуальности, что нам будут достаточны только два примера:

первый, в котором описывается кризис импрессионистской визуальности и второй, в котором главный герой видит мир глазами экспрессиониста.

Краски, к примеру, этот живой источник его самых теплых чувств, начали сереть в его глазах: если раньше краски возникали перед Филиппом сильно как поток водопада или как аккорды музыкальных инструментов, то теперь, в последнее время, эта жизненная сила отдельных красок постепенно увядала, - и ему казалось, что краски более не оживляют предметы, словно это не пелена, которыми они окружены, а лишь только контуры отдельных форм, окрашенных бледными, правильными тонами, словно контуры рисунка, заполненные акварелью по детским книжкам с картинками, без отношений, без инструментации, без вдохновения. Пустота. /.../ Кобальт, темно-желтый цвет, светло-зеленый, бледный аквамарин как мазки, как пятна, как окрашенные факты, а за этим - пустота /.../ только сочетания этих красок в непостижимом движении, без действия, мертво, глупо, невероятно, пусто, без переживания, без эмоционального фона: ничтожно, выхолощено. (Крлежа: 29).

Отрывок представляет собой парадигматическое описание кризиса импрессионистической чувственной визуальности: краски в "глазах" Филиппа начали "середь" и "увядать", они отделяются от предмета, становясь самостоятельными как бессмысленные абстрактные "мазки" и "пятна", как "окрашенные факты", как чистые "отношения" "в непостижимом движении". Филипп представляет собой автопортрет Крлежи. В данном отрывке Крлежа, с одной стороны, очерчивает свой собственный художественный кризис на распутье импрессионистской и экспрессионистской фаз, а с другой - высказывает свое критическое отношение к абстрактному искусству, которое он не мог до конца понять и принять. Хорватская литература, как культура малого языка и чувствительного геокультурного положения, не имела сильного авангарда, так как не могла принять самые радикальные выводы авангардистов, не подвергая саму себя опасности уничтожения. Все противоречия хорватской культуры во время авангарда показываются на различных уровнях опуса Крлежи. В приведенном отрывке о художественном кризисе Филиппа таким противоречием является отношение к авангардной живописи и авангардной визуальности вообще. Филипп, с одной стороны, знает, что импрессионистская матрица исчерпана, но он сам не может принять новую абстрактную живопись, и потому не пишет картины, а вербализирует их или сетует о невозможности писания картин. С другой стороны, Филипп воспринимает мир именно таким, ему самому чуждым и непонятным образом, в экспрессионистском и авангардном видении высвободившихся красок и предметов.

Второй пример относится именно к такой эпистемологической визуальности главного героя и его автора:

Сидит Филипп в кафе и смотрит на людей, проходящих по улице, и думает о том, как собственно это движение загадочно и странно:

- Проходят люди и несут в своих мрачных кишках вареные куриные головы, грустные птичьи глаза, говяжьи окорока, лошадиные бедра, а еще вчера эти животные весело махали хвостом, а куры кудахтали в курятниках накануне своей смерти, - и вот все окончилось в человеческих кишках, причем это движение и обжорство одним словом называются жизнью по западноевропейским городам на закате старой цивилизации.

Руки. Как выглядят эти массы человеческих рук,двигающихся на городских улицах? Эти человеческие руки режут, пускают кровь другим животным, создают машины, колют иглами, держат горячие утюги, лампы, знамена, бритвы, инструменты, люди их проносят по улицам и не знают чем их занять. Снимают суконные шляпы, машут тросточками, несут в руках зонтики, сигареты, книги, одна рука держит другую в магнетизме телесного прикосновения, теплые человеческие руки, потные, заскорузлые, израненные, вымытые, накрашенные, они качаются в мертвых маятниках, сопровождают движение человеческого тела как мясистые украшения в однообразных амплитудах; и так движутся человеческие руки вместе с людьми по длительному и бесплодному человеческому пути, который течет и надвигается как вода между стенами города. А люди тащат за собой свои руки, свои долги, свои гнилые зубы и заботы, жен и детей, и усталые ноги, и больное жалкое тело, они передвигают бедра и суставы, открывают рты, говорят, кричат, а кое-где появляется на устах людей улыбка. /.../ (Крлежа: 31/32).

Художник-импрессионист у Крлежи видит мир не по-импрессионистски. Сидя в кафе, художник-импрессионист смотрит на мир глазами экспрессиониста - в эпистемологическом восприятии. Он не видит непосредственных ощущений, он не видит нюансов красок и света, он видит свое необычное "знание" о предметах: осмысленное движение стало нелогичным "шевелением", вместо целостной фигуры человека он видит их кишки со съеденными частями животных ("куриные головы", "говьяжьи окорока"), а затем этих животных он представляет себе живыми в конюшнях и курятниках (еще прошлой ночью животные "весело махали хвостом", а куры кудахтали в курятниках), руки являются не составной частью человеческого тела, а бессмысленными обрубками, совершающими бессвязные действия (режут, создают машины, держат горячие утюги и знамена, снимают шляпы), люди представляют собой не сознательные живые существа, а бессмысленные куклы (тащат руки и заботы, открывают рты, кричат, ср. Жмегач 1986). В этом отрывке так же как и в многочисленных иных отрывках Крлежа выразил основной парадокс своего героя Филиппа и своего собственного искусства вообще:

главный герой, художник-импрессионист, последователь модерна с начала столетия, воспринимает мир экспрессионистским и авангардным, себе самому непонятным и неприемлемым способом, в эпистемологическом восприятии, которое вместо непосредственного видения показывает собственное искаженное "знание".

Данный краткий анализ эпистемологической визуальности Крлежи я завершу метаотрывком, который описывает основной процесс экспрессионистской фазы Крлежи и авангардного компонента в совокупности его произведений - "адский синхронизм":

Идея (без сомнения адская и нездоровая) о том, что жизненные явления собственно говоря не имеют никакой внутренней логичной или разумной связи! Что жизненные явления лежат и разворачиваются друг рядом с другом одновременно: как нечто подобное адскому синхронизму на привидениях Иеронима Босха или Брейгеля: одно в другом, одно рядом с другим, одно над другим, в смятении, в бреду, в беспокойстве, продолжающихся испокон веков. (Крлежа: 56)

3. ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ВИЗУАЛЬНОСТЬ - ПАВАО ПАВЛИЧИЧ

Термин эпистемологической визуальности я получила, отталкиваясь от "Филиппа Латиновича" Крлежи; точно так же на мысль о термине онтологической визуальности меня навел современный хорватский прозаик Павао Павличич, причем, в особенности его последняя автобиографическая фаза, начавшаяся в 90-х годах. В процессе войны 1991 года хорватская культура понесла тяжелые потери - погибло около десятка журналистов, один из поэтов покончил жизнь самоубийством (Желько Сабол), другой погиб в Дубровнике от снаряда (Милан Милишич), некоторые из писателей по разным причинам покинули Хорватию. Но только с одним из писателей произошло то, что он потерял свой собственный город - место своего самотождества. Речь идет о писателе Павле Павличиче и о его родном городе - Вуковаре. Несчастье в действительности обернулось счастьем для литературы.

Центр значительного опуса Павличича (насчитывающего на данный момент 42 книги, из них 15 романов) составляют самые разнообразные онтологические стратегии. Во встрече с потерянной реальностью к ним присоединилась и онтологическая визуальность. Онтологическая визуальность в произведениях Павличича является способом видения потерянной реальности, ее повторной реконструкцией в эйдетических картинах (живые представления об ушедших ощущениях без непосредственных раздражений, способность детского восприятия от 10 до 14 лет).

Для описания онтологической визуальности Павличича достаточно было бы привести несколько отрывков только из одной книги – автобиографической прозы *Шанудель* (она была написана в 1991/92 гг., а опубликована отдельным изданием в 1995 году). *Шанудель*, как указывает сам автор в прологе, это название улицы в Вуковаре (от немецкого *Schau, Pudel!*), на которой, в доме номер 27 в августе 1946 года родился автор. На ней он провел свое раннее детство до лета 1955 года. Книга описывает воспоминания о чувственных восприятиях (формы и краски, запахи и осязание) первых десяти лет вуковарского детства. Я выбрала отрывок, в котором описывается бабушкина кухня, поскольку онтологическая визуальность как текст окаймлена здесь авторским метатекстом о характере и функции собственных описаний:

Из всех мест, где я бывал на протяжении своей жизни, больше всех мне запомнилась бабушкина кухня. Я помню ее лучше чем все помещения, в которых я испытывал самое большое счастье в жизни, лучше, чем свое собственное отражение в зеркале, лучше, чем предложение, только что написанное мною. Я мог бы описать ее когда угодно, я мог бы ее изобразить, я мог бы даже поверить, что в одно прекрасное время вновь войду в нее, - что я во определенном смысле и делаю ежедневно.

Знаю, как это бывало. Я открывал бы двери, застекленные в верхней части и разделенные на четыре прямоугольника с занавеской, которую бабушка сама связала и накрахмалила. Я останавливался бы на слегка приподнятом порожке, обитом по краям тонкой жестяной полосой, истертой от многочисленных ног, ступавших на нее. Вспомнил бы, как через этот порог вынесли моего деда, когда он умер, и как спустя два года родился я. Подумал бы, как мое рождение пришлось кстати. И этого было бы довольно: я словно побывал там вновь, хотя всего этого уже нет более тридцати лет /.../

Печка, рядом с которой сидела бабушка, занимала почти половину кухни. Она была выложена из желтых кирпичей и хорошо сочеталась с кирпичами на полу, тоже желтоватыми, только шестиугольной формы. Печка имела четыре круглых конфорки и топилась с той стороны, где сидела бабушка. Печь была окаймлена металлической планкой, на которую вешали кухонные полотенца. Над печкой на стене висело полотно, менявшееся в зависимости от сезона. Надпись всегда была по-венгерски, вышитая голубыми или желтыми нитками. На одном был изображен мужчина, растапливающий печь - весьма похожую на бабушкину - а его жена что-то говорила ему. Волосы его были зачесаны назад, а пиджак наглухо застегнут. Он был похож на бабушкиных зятьев, празднично одетых. Духовка была приподнятой, высотой с бабушку, с красивыми большими дверцами и фарфоровой ручкой; я никогда не видел ее другой

конец, настолько темно было внутри. В печке бабушка пекла хлеб и булки, на синем, низком круглом противне, а на плитке в голубой кастрюле с голубой крышкой - жарила бы воздушную кукурузу. У нее вся посуда была голубая, даже котелок, из которого она ела на завтрак крутую кукурузную кашу, залитую молоком с цикорным кофе, только что котелок был еще с белыми крапинками /.../

Рядом с зеркалом была дверь в дом, всегда распахнутая - с весны до осени. Вот и конец, здесь можно было бы и выйти. Для меня это легко, ведь я, если и выйду, все равно останусь в бабушкиной кухне. Я и так все в жизни мерял ею, и все чудеса, случавшиеся в жизни, сравнивал с ней. Впрочем, ни я не мог бы выйти из нее, ни она из меня: я мог бы сменить работу, место жительства, поменять образ жизни, привычки, вкус, друзей - и все равно остался бы прежним, до тех пор, пока помнил бы эту кухню так, как помню ее теперь. Потому я и выхожу совершенно спокойно, зная, что по сути не могу из нее выйти. (Павличич: 15-19).

В первом метатекстовом предложении Павличич говорит о живости своего восприятия: воспоминания о бабушкиной кухне столь сильны, что однородны с действительностью - так что в нарисованную бабушкину кухню действительно можно войти, а это автор условно и делает по принципу реализованной структуры ("Знаю, как это бывало. Я открывал бы двери..."). Отрывок, посвященный бабушкиной печке, полон эйдетических картин, восстанавливающих действительность (желтые кирпичи, желтоватые шестиугольные кирпичи на полу, четыре конфорки, металлическая планка для кухонных полотенец, надписи по-аенгерски голубого или желтого цвета, фарфоровая ручка, голубая посуда, голубой котелок с белыми крапинками для цикорного кофе с молоком). В точно таких же живых ушедших картинах представлены в том же отрывке и все остальные предметы из бабушкиной кухни ("оттоманка, низенькая и бугристая", коврик с изображениями "олений и ланей на полянке, далеких холмов и озера", "желто-зеленый табурет" для гостей, на котором сидели зятья, "у одного из них было две пары ботинок на резиновом ходу, которые мне страшно нравились, одни на красной резине, а другие на черной", стол, "покрытый белой упаковочной бумагой", а во время приема пищи - "красной и белой скатертью", стакан на столе, "собственно говоря, пивная кружка, которую время от времени отчищали солью или пеплом" и т.д.).

В последней метатекстовой части автор в своих воспоминаниях о бабушкиной кухне распознает собственное "я" (точно так же, как в другом месте река Вука для него становится "частью биографии"). По тому же самому принципу зрительного эйдетического воспоминания показаны и другие предметы, явления и события из детства Павличича: двор, отец и мать, лошади и телеги, сад, тетки, катание на санках, похороны, свадьба,

больница, два парка, два магазина, рабочие фабрики "Борово", так называемые "батинаши" (по имени бывшего владельца Баты), езда поездом, чердаки, резание свиньи, пирожные и рулет, Сочельник, воскресное утро, ведро для молока и т.д. Действительность, оживленная Павличичем в эйдетических картинах больше не существует, причем не только в метафорическом смысле, поскольку автор вырос, но и в действительном смысле, так как улица, на которой все это происходило, исчезла, как исчез и весь город Вуковар. Эйдетические картины Павличича суть форма *создания действительности*. Они настолько сильны, что воскрешают действительность, как будто она на самом деле существует. Таким образом Павличич свой Шапудель как исчезнувшую действительность вновь создает в онтологической визуальности эйдетических картин.

И в заключение я хотела бы сказать следующее: в начале столетия европейская культура в радостном повороте от Слова к Картине видела мир непосредственно. В первой половине и середине столетия она разложила этот мир на части, чтобы увидеть свое "знание" и свои "желания", касающиеся этого мира. К концу столетия мир стал настолько хрупким, что зачастую нечего было видеть, так что мир нужно было вновь сотворить видением.

Источники

Krleža, M. *Povratak Filipa Latinovića*. 1988. Sarajevo.
 Matoš, A.G. *Sabrana djela*, I-XX. 1973. Zagreb.
 Pavličić, P. *Šapudl*. 1995. Zagreb.

Литература

Gombrich, E.H. *Art and Illusion. A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. 1960. London.
 Flaker, A. *Nomadi ljepote*. 1986. Zagreb.
 Frangeš, I. *Matoš /Vidrić/Krleža*. 1974. Zagreb/
 Žmegač, V. *Krležini evropski obzori*. Djelo u komparativnom kontekstu. 1986. Zagreb.
 Žmegač, V. *Duh impresionizma i secesije*. Hrvatska moderna. 1993. Zagreb.

Anica Vlašić-Anić

HARMSOVA "BITKA SA SMISLOVIMA"
I DADAISTIČKI "AVANGARDNI PALIMPSEST"
na rubovima smrti umjetnosti
zvijezdama besmislice
protiv diktature apsurdna

Molitva prije sna

28. ožujka 1931. godine u 7 sati navečer

Gospodine, usred bijela dana
obuzela me lijenost.
Dopusti mi da legnem i zaspim Gospodine,
I dok spavam prožmi me Gospodine
Snagom Tvojom.
Mnogo znati hoću,
Ali ni knjige ni ljudi neće mi reći to.
Ti Jedini prosvijetli me Gospodine
na putu stihova mojih.
Probudi me snažnog za bitku sa smislovima,
oštroumnog za upravljanje riječima
i usrdnog u hvaljenju imena Božjega
u vijeke vjekova.

prev. A.V.A.

Molitva pred snom

28 marta 1931 goda v 7 časov večera

Gospodi, sredi bela dnja
nakatila na menja len'.
Razreši mne leč' i zasnut' Gospodi,
i poka ja splju nakačaj menja Gospodi
Siloju Tvoej.
Mnogoe znat' hoću,
no ne knigi i ne ljudi skažut mne eto.
Tol'ko ty prosveti menja Gospodi
putem stihov moih.
Razbudi menja sil'nogo k bitve so
smyslami,
bystrogo k upravljeniju slov
i priležnogo k voshvaleniju imeni Boga
vo veki vekov.

HARMS 1978:22

UVOD: Za komparativno poetičko promišljanje "bitke sa smislovima"¹ kanonizirane književne tradicije i ruskog *byta* (Flaker 1988), koju je 30-ih i 40-ih god. vodio "tvorac ruske poetike apsurdna" (Flaker 1984:23) Daniil Harms, i "velike citatne polemike" (Oraić 1987) s globalnim podtekstom europske umjetnosti, kulture i civilizacije, izvedene po načelima dadaističke poetike apsurdna - pokušali smo iznaći neku univerzalnu oznaku, kojom bismo obuhvatili karakteristične podudarnosti i dadaističkih, i Harmsovih tekstova. S obzirom na prethodna

¹ Usp. HARMS 1978:22 - stih 10. Harmsova "metapoetskog teksta" (redaktori) br. 179. *Molitva prije sna (Molitva pred snom): "Probudi me jakog za bitku sa smislovima" ("Razbudi menja sil'nogo k bitve so smyslami")*, kao i stihove 102-112 u poetskom tekstu *Hnju (Hnju)* (br. 174, str. 36), gdje se djelatnost "5 oberiuta" (Harms) karakterizira kao "krsenje uobicajenih pravila rasuđivanja o smislovima" ("narusenie privyenyh pravil rassuzdenija o smyslah").

istraživanja, primjerenom nam se učinila metaforička aplikacija **avangardni palimpsest** (Vlašić-Anić 1994) koja implicira *temeljna poetička načela i dadaističkih, i Harmsovih tekstova*. To su:

a) načela “*poetike osporavanja*” (Flaker 1982, 1989): AMIMETIZAM - ESTETSKA PROVOKATIVNOST - PREVREDNOVANJE UMJETNIČKE I CIVILIZACIJSKE TRADICIJE (estetsko, moralno, etičko i socijalno) - DEKANONIZACIJA - DEHIJERARHIZACIJA - DEESTETIZACIJA - META-TEKSTUALNA I INTERTEKSTUALNA ASOCIJATIVNOST - ALOGIZAM - POMAK - SEMIOZIS - KONSTRUKTIVNA OBNAŽENOST - MONTAŽA - NIHILIZAM - DESEMANTIZACIJA - NULTA TOČKA;

b) načela “*poetike citatnosti*” (Oraić 1987, 1988): CITATNOST (intra-semiotička, intersemiotička, transsemiotička) - INTERTEKSTUALNOST - CITATNA POLEMIČNOST - CITATNI SIMULTANIZAM - ALEATORIKA - RAZLAGANJE (de-kontekstuacija, deformacija, disocijacija);

c) načela “*poetike apsurdna*”: APSURD - ALOGIZAM - SLUČAJ - NEGACIJA - NIHILIZAM - KUBISTIČKA I SEMANTIČKA NULA - ANTI-ESTETIZAM - REDUKCIONIZAM - DESTRUKCIJA - AUTODESTRUKCIJA - SAMOOSPORAVA-NJE - IKONOKLAZAM - LUDIZAM - PRIMITIVIZAM - GROTESKNA DEFORMACIJA - SIMULTANIZAM - INKOMPATIBILNOST - DISPARATNOST - KONTIGUITET.

I dadaističko je, i Harmsovo stvaralaštvo, “**palimpsestno**”: kontinuirani niz postupaka kojima se na ‘ostruganim pergamentima’ (Klaić 1995), na pozadini “značenjskog i izražajnog sustava” (Peleš 1982) kanoniziranih prototekstova obnažuju, dovode do apsurdna i potom osporavaju - konstitutivna načela tradicionalne mimetičke poetike: mimetizam; žanrovska hijerarhija i kanonizacija; organska kompozicija; individualno autorstvo; pasivna recepcija; autonomija umjetnosti. Pridjev “**avangardni**” precizira pojmovnu razinu promišljanja Harmsovih i dadaističkih “**palimpsesta**” kao “*uvijek promjenljivih, polisemantičkih, polimorfnih, pluralističkih i polifunkcionalnih avangardnih struktura*” (Flaker 1984:34).

Kvalitetu neprestane *promjenljivosti*, avangardni (futuristički) “*dinamizam formi*”² i dadaisti i Harms koriste u destruktivnoj varijanti poetike apsurdna. Npr. načelo *aleatoričkog asocijativnog dinamizma* (niz neprestanih *montažno semantičkih pomaka, intertekstualnih rezova i asemantičkih asocijativnih prozirnosti*) u njihovim tekstovima simultano generira samoosporavajući “*aleatorički jezični*”

² Kompleksno poimanje dinamizma formi ostvaruju U. Boccioni (dekompozicijom objekta i ljudskog tijela) i G. Severini (sintezom kubističke staticnosti i futurističke unutrašnje dinamike u slici). Usp. U. Boccioni, *Snaga jedne ulice*; G. Balla, *Dinamizam psa na lancu*. ELU 2:337.

nihilizam” (Žmegač 1986:202). I dinamika svevremenosti i bezvremenosti, grafički naglašena u Ballovoj *Lautgedichte* (Ball 1985:49-55, DT:32; Žmegač 1986:190) atomiziranim tvorbenim obrascima jezika; i dinamizirana likovnost Hausmannove “plakatne poezije” (Hausmann 1963) - autodestruktivno se samopokazuju i svode na *nultu semantičku točku*. I Harmsov i dadaistički (Dada 1977) izuzetan prodor u senzacionalnu dinamiku autentičnog životnog simultanizma - transsemiotičkim citatnim pomacima u literarnim i likovnim kolažima i montažama (fotomontažama i merz-plastikama), stalnim pretapanjima estetskog i neestetskog (prostora, materijala, predmeta) - do krajnosti problematizira i destruirati i “estetsku” autonomiju umjetnosti i ‘izvanestetsku’ autonomiju života.

Avangardnost dadaističkih i Harmsovih palimpsesta izrazito je naglašena i kao osebujna, *intertekstualna polisemantičnost*, opstojnost njihove značenjske punine s redovito impliciranom pozadinom/mimetičkom tradicijom. Intenzivna multi-asocijativna intertekstualna aktivnost karakterizira i autorsku, i recipijentovu poziciju, osvještavajući ih *istovremeno i činom samosvrgnuća autora i pojmom koautorskog čitanja* (Barthes 1971). Ostvaruje se kao groteskni, apсурdni simul-tanitet: i bezgranične proizvodnje višeznačnosti, i njezine polemičke destruktivnosti, i apsurdnog samoosporavanja.

Avangardna strukturna polimorfnost i Harmsovih i dadaističkih palimpsesta ostvaruje se *sintaksom montae i kolaža disparatnih, inkompatibilnih fragmentata, citata (i paracitata)* dekontekstiranih iz estetskih i neestetskih struktura. Smisao svakog citata problematiziran je napetošću koju izaziva njegova dekontekstuacija, osviještena markantnom energijom intertekstualne asocijativnosti (jer “citat je cvrčak, kome je svojstveno da nikada ne zašuti!”). U simultanističkoj polemičkoj sinhronizaciji umjetničkih kanona i civilizacijskih otpadaka sa smetišta suvremenog velegradskog svagdana - svaki citat izložen je provokativnoj ‘citatnoj agresiji’ konteksta do te mjere da producira apsurd vlastita opstojanja. Apsurd koji nastaje kao rezultat grotesknog ludiranja s naznačenim mogućnostima polisemantičkih varijacija na intertekstualnoj razini: pojam konvencionalnog smisla (u okvirima logike, jezične standardne semantike i hermeneutičkog dekodiranja) svodi se, nakon bezbrojnih aleatoričkih kombinacija iščitavanja - na besmisao, semantičku nulu. Svaki ga drugi citat u suštini osporava, ‘stišava’ dok ne ‘zašuti’ do nijanse zajedničkog samonestajanja.

Avangardni palimpsest kao “estetska provokacija” (Flaker 1989) inicira proces pluralističkog promišljanja i tradicionalnih mimetičkih, i avangardnih amimetičkih, poetičkih kategorija (estetskog čina, djela i postupka; estetskog prostora i materijala; autorstva i percepcije).

Avangardni je palimpsest uvijek *polifunkcionalan* - funkcioniра i kao ficitatna polemika” (Oraić 1987) s tradicionalnom, i kao nova koncepcija stvaralačke etike i estetike istovremeno.

Harmsova književnoumjetnička produkcija u biti je “palimpsestna” kao i dadaistička: upućuje na identičan model postupanja s kanoniziranom književnom tradicijom kao “GRADOM” (Šklovskij) za vlastiti metatekstni projekt globalne polemike i s umjetnošću i s ruskim bytom/svagdanom. Podudarnost Harmsovih, s dadaističkim avangardnim palimpsestima, može se pratiti upravo na pojmovnoj razini avangardne strukture, ostvarene na načelima POETIKE APSURDA.

**“Bitka sa smislovima« prva
ili:
"Slučaj na željeznoj doroge" protiv "Ane Karenjine"**

D. HARMS:

SLUČAJ NA ŽELJEZNIČKOJ PRUZI

**Jednom se bakica bacila
i smjesta parostroj
djeci servira i reče:
pijte kašu i sanduk.
Ujutro djeca se vraćala
sjela djeca na ogradu
i rekla: bijela vrana
budi ti, ja neću,
ni Maša nije takva.
Kako hoćete može biti
zalizat ćemo i pješćić
to što je nebo izrazilo
izlazite na stanici
zdravo zdravo Gruzija**

**kako ćemo izaći iz nje
pored ove velike
ne ograde-ah vi djeco -
odrastala paleandra
i ulijećući u vagone
isprala opet nije onog**

SLUČAJ NA ŽELEZNOJ DOROGE

**Kak-to babuška mahnula
tot čas že parovoz
detjam podal i skazal:
pejte kašu i sunduk.
Utrom deti šli nazad,
seli deti na zabor
i skazali: voronoi
porabotaj, ja ne budu,
Maša tože ne takaja.
Kak hotite možet byt'
my zaliaem i pesoček
to čto nebo vyrazilo
vylezajte na vokzale
zdravstvuj zdravstvuj Gruzija**

**kak nam vyjti iz nee
mimo etogo bol'shogo
ne zabora-ah vy deti -
vyrastala paleandra
i vletaja na vagony
peremyla ne togo**

koji je ribicu od straha
ogradio sa sedam volova
izvukao novac iz džepa
novce sive u licu.

No eto tako, a dalje je trulež
sve je juha - rekla je teta
sve je čičak - rekao je pokojnik
čak se tijelo opustilo
i cvrkutalo ljubazno,
ali zato pomalo dosadno
i kao da bi natrag.
djeca su slušala misu
ogrnuvši rame
mišić je trčao u pregaču
trzajući ramenima

a Gruzijka na pragu bez prestanka
ponavljala jedno te isto. - A Gruzin
pognuvši se pred planinom
čeprkao je prstima po blatu.

[1926]

Prev.: AVA

čto nalima s perepugu
ogradil sem'ju volami
vynul den'gi iz karmana
den'gi serye v lice.

Nu tak vot, a dal'se preli
vse supa - skazala tetja
vse čiči - skazal pokojnik
daže telo opustilos'
i čirikalo ljubezno,
no zato nemnogo skučno
i kak budto by nazad.
deti slušali obednju
nadevaja na plečo
myška begala v perednik
razdiraja dva pleča

a gruzinka na poroge
vse tverdila. - A Gruzin
peregnavšis' pod goraju
šaril pal'cami v grjazi.

[1926]

Prvi Harmsov objavljeni tekst *Slučaj na železnoj doroge (Slučaj na željezničkoj pruzi)*³ amimetičko je, dispartno nizanje, montaža alogično združenih fragmenata; nesuvislo izricanje koje intenzivno sugerira anti poetski, besmisleni diskontinuitet kakav karakterizira upravo model dadaističkog verbalnog palimpsesta, *simultanu poemu* (Šimić 1960; Žmegač 1986) i *literarni kolaž*. Poput dadaističkog simultanističkog predloška, već na žanrovskoj razini zahtjevno se podastire *recipijentovoj koautorskoj* (Barthes 1971) *svijesti* polemizirajući s *poemom*, lirsko epskom književnom vrstom: svjesno simulira obnažene konvencije i poetskog ('stih', 'strofična organizacija') i proznog iskaza istovremeno ('rečenica' - imitacija sintaktičkih odnosa s nesustavnom dijakritičkom signalizacijom). U ruskoj avangardi poema je, nakon svog "procvata" (Majakovskij, Blok,

³ Prvo objavljeno djelo D. Harmsa, u zborniku Lenjingradskog odjela Sveruskog saveza pjesnika "Zbornik pjesama", Lenjingrad 1926, str. 71-72. Ruski izvornik (SP1:3-4) redaktori Mejlah i Erl' objavljuju "po tekstu ove publikacije s ispravicima prema rukopisu (drugacijom podjelom na strofe)" (SP1:169).

Pasternak), doživjela već genetski destruktivnu metamorfozu u Hljebnikovljevoj *nat-pripovijesti (sverhpovest')* (Flaker 1984:45-56/123-132). U odnosu na Hljebnikovljevo, autorski definirano, "neimarstvo pričama" "iz raznobojnih blokova rijči različite vrste" (Flaker 1984:52) - montažu žanrovski dispartatnih, autonomnih tekstnih fragmenata u nezavršenu, otvorenu cjelinu - Harmsova destrukcija logičan je, nov radikalni pomak na magistralnoj liniji avangardne, dadaističke *redukcije žanra prema kubističkoj nuli*. Dok *natpripovijest* problematizira vremensko-prostorni mimetizam u epskoj fikcionalizaciji i dehijerarhizira tradicionalnu semantičku i stilsku arhitektoniku (uzvišenost-burleska), Harmsov "aleatorički jezični nihilizam" (Žmegač 1986:202) kakav susrećemo u dadaističkom simultanom pjesništvu, još intenzivnije približava APSURDU, *razara pojam žanrovskog modeliranja*.

Prema A. Flakeru, *apsurd* u Harmsovim proznim *Slučajevima nastaje uslijed parodističkoga odnosa prema kanonskoj prozi i drami*,⁴ tako da *parodira Harms fabularnost ustaljenih književnih vrsta, njihovu težnju da oblikuju karakter čovjekov, pjesnički jezik "velike" književnosti, njezino moraliziranje, tako karakteristično posebno za rusku književnost* (1984:371).

I intertekstualni polemički impulsi kojima na semantičkoj razini zrači ovaj *Slučaj na željezničkoj pruzi* u formi *simultane poeme*, parodistički, do apsurdna obnažuju najspektakularniji "slučaj željeznička pruga" u ruskoj i evropskoj umjetničkoj književnosti 19. st., Tolstojev realistički romaneskni kanon *Ana Karenjina*. Harmsov palimpsestni zahvat u grandioznu epsku formu, jedno od remekdjela ruskog i evropskog klasika realizma svedeno na funkciju osporavanog prototeksta, izveden je simultanističkim fragmentom, s 39 potpuno besmislenih stihova. Doima se kao virtuozna verbalna klaunijada, suštinski identična gestama "antikulturnog bijesa" (Oraić 1987) kojima su dadaisti širom Evrope izražavali vlastiti "identitet modernih klaunova" (Bergius 1977:18). *Slučaj na željezničkoj pruzi* ludistički je akt 'Davidovskog' svrgavanja "s parobroda suvremenosti"⁵ LAVA NIKOLAJEVIČA TOLSTOJA, "pisca koji je upravo na prijelazu iz dvadesetih u tridesete godine na najsvečaniji način ponovo kanoniziran u ruskoj sovjetskoj književnosti i postao onim modelom realističke književnosti na koji

⁴ O Harmsovu parodiranju proznih i dramskih kanona usp.: FLAKER 1982:270-273, 1984:368-376; JOVANOVIĆ 1981:367-377; DONAT 1979:25-29, 1981:6-16.

⁵ Cime Harms realizira "treći krik" futurističkog manifesta *Cuska drustvenom ukusu (Poscećina obščestvennomu vkusu, 1912): zbacite Puskina, Dostojevskog, Tolstoja i dr. s parobroda suvremenosti!*

se genetski, ali ne i funkcionalno, nadovezao model romana socijalističkog realizma u djelima Fadejevljevim i Šolohovljevim”.⁶

Harmsov verbalni infantilni ludizam kao da funkcioniра po dadaističkim načelima avangardne autorske etike, načelima montažno kolažnih 'rezova Tzarinih škara' (Tzara 1971):

(a) nekoliko stotina stranica kanonizirane romaneskne proze, estetski pro-vokativnim tretmanom mehaničke obrade “škarama”, poistovjećeno je s Tzarinim “novinskim člankom” - 'razrezano' na besmislene fragmente, upotrijebljene 'prepisivanjem' po 'redosljedu (asocijativnog) izvlačenja iz vrećice(=) recipijentove memorije' da bi

(b) Harms - poput Glausera - priređivač “jezične salate” (“Sprachen-salat” - Glauser 1963:132) od dekontekstiranih mikroframenata Tolstojeve *Ane Karenjine*, pomiješanih s otrcanim obavijesnim porukama, ostacima pozdravnih usklika, započetih bajki i još s mnogim fragmentima neodređive provenijencije,

(c) montirao svoju 'Harmsadu' (Vlašić-Anić 1994) - kao što je to u literarnim i likovnim “arpadama” (Oraić 1987) aleatoričkom igrom izvodio H. Arp, ili K. Schwitters u merz-tekstovima (o Anni Blume, npr.! - Philipp 1980:270-272) i

(d) postao tako pisac 'neuspoređive (dadaističke!) originalnosti' koji parodistički obnažuje i autorsku poziciju Tolstoja-klasika, i vlastito simuliranje autorskog čina izvedenog tako da sam sebe osporava, i

(e) pisac 'prijatne (dadaističke!) osjećajnosti' koji na “horizontu recipijentova očekivanja» provocira *šokantne semantičke srazove s kanoniziranim umjetničkim 'smislovima' Ane Karenjine.*

Prisjetimo li se, da je “slučaj na željeznici” Tolstojevih tragičnih karaktera Ane i Vronskog,

započevši kao

“samo jedan od običnih ništavnih slučajeva društvenoga života”

Bilo joj je tako lako i bila je tako mirna, tako je jasno vidjela, da je sve što joj se NA ŽELJEZNICI činilo tako važno, BIO SAMO JEDAN OD OBIČNIH NIŠTAVNIH SLUČAJEVA DRUŠTVENOGA ŽIVOTA i da se ni pred kim, ni pred sobom nema zbog čega stidjeti. (...) i stane mu pripovijedati sve od početka: svoje putovanje s Vronskom, svoj dolazak, SLUČAJ NA ŽELJEZNICI. (Tolstoj 1952:173-174)

⁶ S. L. N. Tolstojem, “Golijatom normativnog modela”, Harms - “David kratke price” sukobio se i u proznom slučaju *Optička varka*. O tome sukobu, kao i nav. citat, usp. u FLAKER 1982:270 273.

kulminirao Aninim samoubojstvom pod kotačima vlaka,

Harmsova 'Jarryjevsko-dadaistička' parafraza *Ane Karenjine* kao *Slučaja na željezničkoj pruzi* - aktivira svoj nesumnjivi *poetičko-ikonoklastički* naboj.

Svjesnim infantilnim nemarom Harms se poigrava s atomiziranim ostacima Tolstojeva leitmotivskog, tematsko-psihološkog kompleksa "željeznička stanica" (fikcionaliziranog sudbonosnim rekvizitorijem *realističkog milleaua*). Kod Tolstoja ga možemo pratiti u majstorskim varijacijama realističkog analitičkog postupka (Flaker 1974:333) kojim je gotovo savršeno gradiran kao jedan od značajnih elemenata dubinske romaneskne strukture, npr.:

(A) od prvog susreta Vronskog s Anom na moskovskoj željezničkoj stanici

Približavanje vlaka očitovalo se sve više i više pripremnim kretanjem u postaji, trčanjem nosača, pojavom oružnika i željezničara, te dolaskom onih koji su ga očekivali. Kroz mraznu paru vidjeli su se radnici u kožusima, u mekim pustanim čizmama, gdje prelaze preko tračnica kolosijeka, koji su se izvijali. Čuo se zvižduk lokomotive i gibanje nečega teškoga. (AK1:95)

nad kojim se već kao "loš znak« (AK1:104) nadvija 'slučaj smrt (čuvara pruge) pod kotačima vlaka'

Bio je satran čuvar pruge, pijan ili suviše umoran zbog jake studeni nije čuo vlaka, koji se kretao natraške. (AK1:102);

(B) preko Anina zlokobnog sna koji se nameće već na putovanju (željeznicom) prema Moskvi

Neprekidno su je hvatali časovi sumnje: je li vagon naprijed ili natrag, ili sasvim stoji? (...) Na časak sabere se i shvati, da je mršavi seljak, koji je ušao u dugu kaputu od nankina, kojemu je manjkao gumb, bio ložač, da je gledao toplomjer, da su vjetar i snijeg provalili za njim na vrata: ali onda se opet sve pomiješalo ... Seljak taj duga stasa stao je nešto gristi na zidu; starica je počela protezati noge preko cijele duljine vagona i napunila ga u obliku crna oblaka; onda je nešto strašno zaškripalo i lupilo, kao da su nekoga razdirali; zatim je crven ogranj zablještio oči, i onda je sve pokrio zid. (AK1:159);

(C) od prve ljubavne izjave Vronskog Ani na nekoj usputnoj željezničkoj stanici između Moskve i Petrograda

Strašni vihor trzao se i fijukao je među točkovima vagona, po stupovima, za uglom postaje. (...) Sagnuta sjena čovjeka provuče se ispod njenih nogu i začuju se udarci čekića po željezu (...) - Zašto putujem? - ponovi on gledajući joj ravno u oči. - Vi znate, da putujem zato, da budem ondje, gdje ste vi - reče - ja ne mogu drukčije. I u isto vrijeme vjetar, kao da je nadvladao neku zapreku, počne sipati snijeg s krovova vagona, strese neki otkinuti željezni lim, a sprijeda je plačno i tmurno zaridao duboki zvižduk parostroja. (AK1:1161-162);

(D) ili od prvog susreta 'bračnog trokuta' Ana-Karenjin-Vronski na petrogradskoj željezničkoj stanici (AK1:171);

(E) pa sve do Anina tragičnog samoubojstva pod kotačima vlaka na željezničkoj stanici Obiralovka (AK2:360);

(F) odnosno odlaska dobrovoljačkog puka grofa Vronskog u srpsko-turski rat (AK2:375).

Postupkom verbalnog montažnog poentilizma⁷

Harms parodistički reducira Tolstojev tematsko psihološki kompleks "željeznička stanica":

1. Na značenjsko asocijativni dijapazon glagola "**mahnut**"⁸ koji se, naoko besmisleno nabačen, već u "kontiguitetu" (Žmegač) prvog stiha uspostavlja kao dinamično osviještena intertekstualna provokacija čak nekoliko prototekstnih smislova istodobno. **Bakica (Babuška)** koja je "**kak-to mahnula**" virtuozna je groteskna inverzija Tolstojeva lika mlade, izuzetno lijepe žene u - bakicu!, s brojnim sarkastičnim aluzijama na lik 'nebeskom osvetom smrću kažnjene' (motto!) Ane-"preljubnice". Značenjska varijanta za koju smo se, kao znakovito dominantnu, odlučili i u našem prijevodu "**Jednom se bakica bacila**" - nesumnjivo upućuje ne samo na tragični čin Anina samoubojstva na "željezničkoj

⁷ Sintagmu smo oblikovali prema izrazu "montazni poentilizam« kojim S. Ejzenptejn označava postupak filmske montaze u eksperimentima Džige Vertova. Usp. SCHAUMANN 1984:85-86.

⁸ Usp. *mahnut*' 1. mahnuti, zamahnuti; 2. razg. (prygnut', brosit'sja) skociti, baciti se; *cerez zabor* preskociti ogradu; - *rukoj* dicit ruke od svega - POLJANEC 1966:376.

stanici”, pod “kotačima vlaka”, već i na cjelokupan smislenoznačenjski kompleks odnosa “Ana Karenjina : željeznička stanica” u Tolstojevu romanu *Ana Karenjina*. Druga moguća, i također nezaobilazna, frazeološka varijanta “**mahnut’ čerez zabor**” u značenju “*preskočiti ogradu*” - upućuje na Anino očajničko traženje izlaza (unutarnji monolog) “preskakanjem ograde”, posljednje - vlastiti život! - u nizu društveno, moralno i etički institucionaliziranih koje je već, zajedno s Vronskim, ‘preskočila’ (‘zakoniti’ brak, ljubav, materinstvo; moral i etika najviših društvenih krugova). Treća varijanta - također jednako, ravnopravno i istodobno značenjski aktualna - “**mahnut’ rukoj**”= “*dići ruke od svega*», aluzivno uprisutnjuje ne samo Anino samoubojstveno ‘dizanje ruku od svega’ kada je doista “preskočila posljednju ogradu” i “bacila se” pod parni vlak na “željezničkoj stanici”, već, u biti isti samoubojstveni čin ‘dizanja ruku od svega’ - i grofa Vronskog nakon njezine smrti (odlazak na “željezničkoj stanici” u srpsko-turski rat). Svim ovim varijantama pridružuje se i četvrta, “**mahnut’ na leto v derevnju**” (Ožegov 334) u smislu “*otputovati na selo*” - koja asocijativno uprisutnjuje Anina sudbonosna putovanja, dakako “željeznicom” (Moskva, Petrograd, inozemstvo), i osobito posljednje, najsudbonosnije “putovanje na selo” (seosko imanje grofa Vronskog) koje završava posljednjim “putovanjem željeznicom u smrt» na seoskoj “željezničkoj stanici” Obiralovka.

2. Na kompleksni značenjski raspon prvih četiriju stihova Harmsova simultaniističkog fragmenta, na multiasocijativnu, crnohumornu igru sa gotovo svim mogućim smislovima, i opet - svjesnim intertekstualnim odabirom “u pokret stavljenih riječi” (Barthes 1971) koje prizivaju, rastvaraju i - razaraju kanonizirani prototekst *Slučaja na željezničkoj pruzi* - Tolstojevu *Anu Karenjinu*.

**Jednom se bakica bacila
i smjesta parostroj
djeci servira i reče:
pijte kašu i sanduk.**

**Kak-to babuška mahnula
tot čas že parovoz
detjam podal i skazal:
pejte kašu i sunduk.**

Na nesumnjivo intertekstualno-aluzivnu pojavnost imenice “**parovoz**”/“*parostroj, parni vlak*”, semantički se nadovezuju i barem dvije od mogućih značenjskih varijanti glagola “**podat**”⁹ - prva, harmsovski obilježena crnim humorom = “(po)slži(va)ti, iznijeti, - nositi jelo na stol”, jer parostroj je *doista* “*djeci servirao ... kašu i sanduk*” - *Anino iznakaženo truplo*, i to ne samo Aninoj “djeci”

⁹ Usp. POLJANEC:641 - **podat’**, - **vat’** - (do)da(va)ti, pruziti, -ati (ruku); (po)sluzi(va)-ti, iznijeti, - nositi jelo na stol; dovesti, -voditi, (do-, po)staviti, - vljati (kola); pruziti, -ati, da(va)ti (milostinju, pomoc); **podat’ poezd** postaviti kompoziciju vlaka.

Serjoži i Ani, već i “jedinome djetetu” Grofice Vronske, Aninu ljubavniku grofu Vronskom; i druga, “**podat’ poezd**” = “*postaviti kompoziciju vlaka*”.

3. Na stih *silazite na stanici (vylezajte na vokzale)* koji je semantički opterećen brojnim aluzijama na Anine česte, i uvijek ‘sudbonosne’ “silaske s vlaka» i “izlaske na željezničkim stanicama»: u Moskvi gdje prvi put sreće Vronskog; na putovanju željeznicom prema Petrogradu, gdje joj Vronski na nekoj usputnoj stanici izjavljuje ljubav; u Petrogradu gdje je dočekuje muž; na željezničkoj stanici Obiralovka gdje izvršava samoubojstvo - nakon nekoliko prethodnih, grozničavih i nesvjesnih “ulazaka u vagon” i “silazaka s vlaka”. Svijest o komizmu tih nebrojenih flsilazaka” i flulazaka u željeznički vagon”, kada se oni jednim potezom reduciraju na fragment simultanističke horizontale uobličene u neutralnu obavijesnu poruku putnicima *silazite na stanici (vylezajte na vokzale)*, registrira i ironičan podsmijeh (s dadaističkom grimasom!) obnaženoj tehnici realističkog postupka - svedenog na nizanje siromašne, nekreativne varijante prečestog “ponavljanja jednog te istog”.¹⁰

4.(a) Na stih *i ulijećući u vagone (i vletaja na vagony)* koji neposredno upućuje na prizor Anina očajničkog, (samo)kažnjavajuće motto osvetničkog (! [usp. POLJANEC 65: **vletet’**, **-at’** uletjeti, ulijetati; fig. utrča(va)ti, brzo ući, ulaziti, dovesti se; **-et’** bezl razg dobiti po glavi, biti ukoren, kžænjen]) bacanja pod vlak na “željezničkoj stanici” Obiralovka

Htjela je da se baci pod prvi vagon koji je svojom sredinom došao do nje. Ali je crvena torbica, koju je ona bila zapčela skidati s ruke, zadržala, te je već bilo kasno: sredina prođe mimo nju. Valjalo je čekati idući vagon. (AK2:360)

4.(b) kao i na fragment

**djeca su slušala misu
ogrnuvši rame
mišić je trčao u pregaču
trzajući ramenima**

**deti slušali obednju
nadevaja na plečo
myška begala v perednik
razdiraja dva pleča**

fragment, koji na sam prizor Anine smrti, ali i na kobne posljedice njezina samoubojstvena Ěčna (po djecu!), upućuje: (a) i osobitim aluzivnim nabojem frazeoloških smislova glagola “**nadet’ -vat’**” (“**nadevat’ traur**” “*obući, oblačiti crni-*

¹⁰ O komizmu ponavljanih pokreta, gesta i situacija, odnosno o ponavljanju kao ‘uobicajnom postupku klasične komedije’, usp. BERGSON 1987.

nu” Poljanec:420); (b) i semantičkim ozračjem imenice “**plečo**” (*flame*”), odnosno sintagme “**razdiraja dva pleča**” (“*trzajući ramenima*”) - jer, u toku samog čina samoubojstva “bacanjem pod vlak” Ana “uvlači glavu među ramena” (!):

I upravo u trenutku kad se sredina točkova poravna s njome, ona odbaci crvenu torbicu pa se, uvukavši glavu među ramena, baci pod vagon na ruke te se lakim pokretom, kao da se sprema odmah opet ustati, spusti na koljena. (AK2:360)

4.(c) odnosno na fragment

**čak se tijelo opustilo
i cvrkutalo ljubazno,
ali zato pomalo dosadno
i kao da bi natrag.**

**daže telo opustilos’
i čirikalo ljubezno,
no zato nemnoho skučno
i kak budto by nazad.**

s izuzetno efektivnom, crnohumornom inkrustacijom “**ljubaznog**”, ali istodobno i “**ljubavn(ičk)og (Poljanec 362) cvrkutanja**” - što nas (asocijativno) vodi k Aninim predsmrtnim (tragično)ljubavni(čki)m monolozima, prizvanim simultano u samu scenu umiranja, straha pred smrću i - zauvijek prekasnog - višesmisleno znakovitog, kolebanja ‘kao da bi natrag’:

I u isti mah ona se prestravi od onoga što čini. "Gdje sam? Što to činim? Zašto?" Htjela se podići, odbaciti se nazad; ali nešto golemo, nesmiljeno lupi je u glavu i povuče za leđa. "Gospode, oprosti mi sve!" progovorila je osjećajući da se više ne može boriti. (AK2:360);

5. Na aleatoričko zajedništvo stihova

**Kako hoćete može biti
zalizat ćemo i pješčić
to što je nebo izrazilo
izlazite na stanici
zdravo zdravo Gruzija**

**Kak hotite možit byt’
my zalížem i pesoček
to čto nebo vyrazilo
vylezajte na vokzale
zdravstvuj zdravstvuj Gruzija**

- multiasocijativni preplet ikonoklastičkih aluzija na trenutke Anine dramatične odluke, donesene na “željezničkoj stanici”

"Onamo! govorila je u sebi gledajući u sjenku vagona, u PIJESAK POMIJEŠAN S UGLJENOM KOJIM SU BILI ZASUTI PRAGOVI - on-

amo, pravo u sredinu, pa ću ga kazniti, izbaviti se od svih i od sebe same."
(AK2:360, verzal: a.)

- 'logične' posljedice njezina konačnog 'moralnog pada' kojim joj se "nebo osvežuje" (motto!). U Harmsovoj metodi ludističkog korištenja polisemantičkim potencijalom crnog humora ne izostaje ni burleskno poigravanje s metaforičkim "iščitavanjem značenja" (Peleš 1982) u maniri tradicionalne hermeneutike (s naglaskom na njezinoj 'kršćansko-socijalnoj' dimenziji). Dok bi se fragment niza *to što je nebo izrazilo (to što nebo vyrazilo) / izlazite na stanici (vylezajte na vokzale)* mogao u tom smislu semantički dekodirati kao "ono što je nebo izrazilo", dakle "volja neba je" da "siđete na stanici" - ŽIVOTA! = da "umrete" (što asocira i transcendentnu 'smrt duše' koja je u kršćanstvu suđena samoubojici!) - sarkazam prethodnog stiha *zalizat ćemo i pješčić (my zalížem i pesoček)* unaprijed sugerira (harmsovski-dadaističku!) heretičku sumnju *u uzaludno lizanje neba - Tolstojevo moralizatorstvo!* - detronizirano banalnošću asocijacija na ponižavajuće, apsurdno "lizanje pijeska".

6. Na, isto tako naoko besmislen, ali jednako intertekstualno opterećen fragment niza

**No eto tako, a dalje je trulež
sve je juha - rekla je teta
sve je čičak - rekao je pokojnik**

**Nu tak vot, a dal'se preli
vse supa - skazala tetja
vse čiči - skazal pokojnik**

Uz crnohumornu aluziju na "prel"¹¹ - istodobno i kao doslovno "trulež, trulo, gnjilo mjesto", što ikonoklastički uprisutnjuje ozračje raspadanja, truljenja, smrti, semantički je znakovit i bogat asocijativni splet, povezan uz značenja "prel'sti-tel', -nica" i flprel'sčenje" (Vronski i Ana, zavodljivi ljubavnici, višestruko 'osuđeni na smrt': i na 'smrt društvenog života' koja evoluirala i u 'smrt privatnog', te konačno i na vlastitu, fizičku smrt!). I izraz "teta" - bremenit je asocijacijama na, kod Tolstoja *analitički prezentiranu*, Aninu totalnu rezignaciju, zgražanje i zgađenost sviješću o apsurdnu vlastita položaja. Stanjem, u koje dopijeva ubrzo nakon što je kao dobra i mudra fl'teta Ana" vratila mir i radost u obitelj Oblonskih, ali se već nakon sudbonosnog bala (Vronski!) prestaje baviti s Dolly i njezinom djecom - Tolstoj analitički anticipira i kasniji

¹¹ Usp. POLJANEC:715 **prel'** [truljenje, gnjilenje; gnjilost, trulost, trulež, trulo, gnjilo mjesto] **prel'stitel', -nica** [zast. zavodnik, -ca] **prel'stitel'nyj** [privlacen, zavodljiv] **prel'stit'**, **-πEat'** [(pri-, na)mamiti; zavesti, -voditi, privuci, -vlaciti; fig. ocar(va)ti, zanjati, -nositi;] **-sja na kogo** [zaljubiti, -bljivati se u koga; zavesti -voditi se] **prel'scenie** [zast. privlacenje, ocaravanje, zavod enje]

tok njezinih odnosa prema vlastitoj djeci, Serjoži i Ani (!); odnosno prema razaranju vlastite 'zakonite' (Aleksej A. Karenjin, Serjožja) i 'nezakonite obitelji' (Vronski, Ana), što je konačno približava smrtnoj samopresudi. Harmsov stih *sve je čičak - rekao je pokojnik (vse čiži - skazal pokojnik)* parodistički reduktivno, grotesknom inverzijom, kao da "sabire", do apsurdna doveden, intenzitet opširnih romanesknih stranica na kojima Tolstoj rasprostire svoje vrhunske, duboke psihološke, moralne, etičke i društvene analize Anina karaktera - karaktera !već (buduće) 'pokojnice'! - s univerzalnom, općeljudskom aksiologijom. Harmsovski sveprisutna doza crnog humora ne izostaje, dakako, ni ovdje. Lansirana elegantnim ludizmom, na vršku markantne aluzivne strelice: "**posadit' rebenka na čiž (razg.) odbiti dojenče od majke**" (RHFR/II:337) - usmjerene, dubokom intertekstualnom prodornošću, prema tragično-problematičnom kompleksu Anina karaktera u dimenziji "majčinstva" kao stanja 'odvojenosti(Serjoža) / odbije-nosti(kćerkica Ana) djeteta od majke'.

7. Na završni fragment niza

a Gruzijka na pragu bez prestanka ponavljala jedno te isto. - A Gruzin pognuvši se pred planinom čeprkao je prstima po blatu.

a gruzinka na poroge vse tverdila.- A Gruzin peregnavšis' pod goraju šaril pal'cami v grjazi.

Spominjanjem "*Gruzijke na pragu*", "**a gruzinka na poroge**", Harms nastavlja intertekstualno crnohumorno poigravanje i s Tolstojevim, i s doslovnim i s frazeološkim značenjima i smislovima istodobno: s Aninim kobnim, ponovnim i konačnim napuštanjem "*kučnog praga*" neposredno prije samoubojstva; s Aninim lucidnim stanjem svijesti koje, "**na rubu smrti**" ("**na poroge smerti**" - Ožegov 555) kao da dodiruje i "*prag spoznaje*" ("**u poroga soznanija**" - Ožegov 555), te ona, u skladu s Tolstojevim moralizatorstvom, moli "oprost za počinjene grijeh"

"Gospode, oprosti mi sve!" progovorila je osjećajući da se više ne može boriti. (AK2:360).

I dok "*Gruzijka na pragu*", koja je "*bez prestanka ponavljala jedno te isto*", "**vse tverdila**", asocira Anino zdvojno, samoubilačko vraćanje na fljedno te isto" (Vronski - ljubav - Serjoža) - osobito na njezinu posljednjem "putovanju željeznicom" u smrt; "*Gruzin, pognut pred planinom*" koji je "*čeprkao prstima po blatu*" aluzivno uprisutnjuje Anin (leitmotivski) groteskni san, koji se obistinjuje u trenutku dok ona umire

Seljačić onaj, mrmrljajući nešto, radio je oko onog željeza. (AK2: 360).

Sugestivan efekat crnog humora, impliciran u prvoj Harmsovoj intertekstualnoj “bitki sa smislovima”, kao da doista upućuje na jedno od njegovih mogućih izvorišta – “utjecaj častuške, tradicionalnog oblika ruske usmene književnosti, koja je zasigurno najveća i najvitalnija riznica crnog humora” (Ugrešić 1987:227). Kompleksna crnohumorno-asocijativna jukstaponiranost *Slučaja na željezničkoj pruzi* i *Ane Karenjine* kao da se, u biti, oslanja na principe jukstapozicije vanjskog i unutrašnjeg “dijalogizma častuške” utemeljenog na “paralelizmu koji sadrži poricanje”.¹² Britkost Harmsova crnog humora iščitava se kao do krajnosti dovedena napetost između naoko besmislenog nizanja riječi (koje kao da varira u tonalitetu i bajkovitog započinjanja priče “gdje je moguće sve”, ali i zastrašujućeg besmisla iza kojeg ne preostaje ništa) - i neočekivanosti iznenadnog otkrića: duboko *smislene* ‘*crne parodije*’, koja se agresivnim ludizmom usmjerava kanoniziranim smislovima prototeksta. Subverzivnost besmislenog, alogičnog fragmenta *Slučaj na željezničkoj pruzi* upućuje i na bliskost s nasljedem *neskladuške* u kojoj je flimovana forma, logika i smisao tradicionalne častuške razbijena u paramparčad” (Filatova-Hell’berg 1988:52). Na intertekstualnoj razini suodnosi se s *Anom Karenjinom* kao *neskladuška* prema *častuški*, tako da “narušavanjem zakonitosti žanra i logike proizvodi osobit crni humor” koji, inače, neskladušku približava “pojavama folklornog nonsensa: dječjim premetaljkama, lakrdijaškim i komedijantskim parolama, pošalicama, rugalicama, bajkama o glupanima itd.” (*ibid.*).

Mjestimična ‘vedrina’ pseudobajkovite ‘nesuvislosti’ u *Slučaju na željezničkoj pruzi* prožeta je osebujno destruktivnom dimenzijom

***crnohumornog ludiranja*
i s motivsko-tematskim kompleksom
“*dijete - dječji svijet – djetinjstvo*”,¹³**

¹² Prema E. Filatovoj-Hell’berg, Castupka kao “živ i produktivan žanr suvremenog ruskog folklora” svoju izrazitu dijalošku “konfliktnost” (ljubavno-suparnicku, spolnu, generacij-sku) realizira najčešće u minijaturnoj formi lirskog kupleta - i semantickom i sintaktičkom napetošću “suprotstavljanja”, obično “dvostihovnom razmjenoj replika” utemeljenom na “paralelizmu koji sadrži poricanje”. Osebujnim slobodoumljem koje ne priznaje nikakve autoritete i koje proizlazi iz lakrdijapkog Weltanschauunga; kao i s nerijetko vulgarnim konotacijama (ali i “potresnom iskrenoscju”), ukazuje na “tradiciju agresivnosti” koja je “sama po sebi značajan sloj folklornog nasljedja” (1988:41-53).

¹³ Tolstoj ga u svojoj romanesknoj fikciji realizira na razini brojnih dječjih likova: Anina sina Serjoze u znaku ljubavi i tragedije ‘prekinutog’ materinstva; njezine kćerke Ane s problemski disponiranim odnosom prema ‘nezakonitosti’ i ‘neostvarenosti’ majčinstva

koji je reduciran na diskretne doze simuliranog infantilizma.

Mnoštvo apsurdnih asocijacija, uz brojne crnohumorne aluzije i u 'horizontalnom' i u 'vertikalnom' iščitavanju mogućih semantičkih suodnosa, kontinuirano uspostavlja svijest o "Ani Karenjinoj" kao Tolstojevoj "priči za djecu":

1. Već u početnim stihovima

**Jednom se bakica bacila
i smjesta parostroj
djeci servira i reče:
pijte kašu i sanduk.**

**Kak-to babuška mahnula
tot čas že parovoz
detjam podal i skazal:
pejte kašu i sunduk.**

djelotvornim crnohumornim efektima Harmsova ludizma u "bitci sa smislovima" - Tolstojeva *Ana Karenjina* svodi se na obnaženu formulu "pričam ti priču". Središtem semantičkog pretapanja smisla i besmisla, i u ovoj intertekstualnoj relaciji, iznova se određuje (već analizirano) značenjsko ozračje glagola "po-dat". U njemu možemo pratiti Harmsovu aluzivnu strelicu s 'davidovskim' usmjerenjem prema "Golijatu normativnog modela" (Flaker 1982:270-273) L. N. Tolstoju, koji "postavlja kompoziciju romanesknog vlaka" (nezaobilazna asocijacija na grandioznost epske kanonizirane strukture koju Harms, i u *Slučajevima* i na razini cijelog svog opusa uostalom, gotovo opsesivno provocira i razara - osebnom umjetnošću minijature!), *istog trena*, "kak-to babuška mahnula i totčas", čim 'tamo neka bakica' 'skoči preko ograde', 'baci se', ili 'otputuje na selo' (glagol "mahnut"). Prepoznamo dakako, aluziju na činjenicu procesa nastajanja Tolstojeva romana kao 'romana u nastavcima', objavljivana u dnevnom tisku, često aktualiziranog najsuvremenijim temama (od društvenogospodarskih do političkih - Flaker 1975), koje kao da Tolstoj doista još *istog trena* ubacuje u 'vagone' svoje 'dugačke kompozicije romanesknog parostroja'. Razornost crnohumornog značenjskog kompleksa sintagme "detjam podat' kašu", "djeci servirati kašu", obogaćuje fragment novim ikonoklastičkim "srazovima" (DO) koji problematiziraju Tolstojevu poziciju svjetskog klasika umjetnosti realizma. Prema Harmsovoj 'ocjeni', 'blasfemičnoj' u odnosu na aktualnu suvremenu glorifikaciju Tolstoja (!), slavni je klasik "djeci servirao kašu", **odnosno: 1.** 'pričao kaotične, nesuvisle, zbrkane - zapravo priče za djecu' ("kaša fig. zbrka u glavi; u nego kaša vo rtu govori nerazgovijetno Poljanec 286), **odnosno: 2.** zapravo, pokušavajući programatskim moralizatorstvom 'ispravljati tuđe pogreške, razmrsivati zapletenu stvar' ("rashlebyvat' kašu is-

(jer jedine ljubavi Ane-ljubavnice i Ane-preljubnice su - Serjoza i Vronski!); te djece kao stalno prisutnog obiteljskog znaka Karenjinih, Oblonskih, Šcerbackih i Levinovih.

pravljati tuđe pogreške, razmrsivati zapletenu stvar - Poljanec 286) 'pravio, zamijesio kašu nepravilno' ("zavarit' kašu zamijesiti što, napraviti nepravilno" - Poljanec 286), **odnosno: 3.** sve to 'servirao' svome čitateljstvu - '(naivnoj) djeci', koja su ga '(dječje naivno) gutala', i još uvijek i tridesetih godina 'gutaju' kao 'dnevno servirano jelo' (!), **odnosno: 4.** a uza sve to, treba znati, i da "maslom kaši ne isportiš", odnosno da "dobra stvar nije nikada previše dobra" - pa ni najklasičniji klasicizam! - crnohumornom, nadasve aktualnom, avangardno-kritičkom 'pljuskom društvenom ukusu', 'svrgava' Harms proslavljenog klasika 's parobroda suvremenosti'.

2. Završnim stihovima

**a Gruzijka na pragu bez prestanka
ponavljala jedno te isto. - A Gruzin
pognuvši se pred planinom
čeprkao je prstima po blatu.**

**a gruzinka na poroge
vse tverdila. - A Gruzin
peregnavšis' pod goraju
šaril pal'cami v grjazi.**

Harmsov *Slučaj na željezničkoj pruzi* - na prvi pogled dosljedno besmislen i posve disparatan kaos asocijativnih otisaka - već 'na drugi, intertekstualni pogled' smisljeno i osmišljeno precizno, osvještava se kao gotovo nezavršivi, proces osporavanja Tolstojeve *Ane Karenjine*. Svodeći Tolstojev roman **na kaotični diskontinuitet 39 stihova**, Harms svoju "bitku s kanoniziranom romaneskom strukturom" proizvodi na svim razinama istodobno: 1. razini *fabularnosti*, 2. razini *mimetičke prostornovremenske fikcionalizacije*, 3. razini *Tolstojeva realističkog analitičkog postupka karakterizacije*. Završno slikovito/znakovito svedena na "**čeprkanje prstima po blatu**" (Harmsova ludistička strelica nezavršivo prodire kroz neprestano obnaživano i razarano Tolstojevo moralizatorstvo, s osobitim obzirom na moralizatorstvo suvremeno, socrealističko!) - Tolstojeva "kaša", servirana djeci" groteskno je obnažena kao spektakularna klaunijada svih, već iniciranih, "srazova" (DO) s monumentalnom arhitektonikom *smisljeno-značenjskog sustava Ane Karenjine*. :

(A) nesuvislošću apsurdnih iskaza *Slučaj na željezničkoj pruzi* provokativno simulira Tolstojevu narativnu tehniku unutarnjeg monologa, odnosno Anin posljednji, sve nesuvisliji unutarnji monolog prije samoubojstva (Gruzijka na pragu koja ponavlja jedno te isto!); (B) nizom fragmenata koji aludiraju na sam čin Anina "bacanja pod vlak" - Harms demistificira i razara *Tolstojevu metodu moralizatorske fikcionalizacije* u duhu eksponiranog motta *Osveta je moja, ja ću je vratiti* - ocijenjene kao "čeprkanje po blatu, po društveno-moralnoj prljavštini" (!); (C) aleatoričkim asocijativnim dinamizmom svojstvenim dadaističkim montažama i kolažima, Harms demonstira vlastitu metodu "aleatoričkog jezičnog nihilizma" (Žmegač 1986:202) u 'palimpsestnom' postupku s građom

(=) kanoniziranim prototekstom, postupku izrazito destruktivnom prema poetici realističke prozne fikcije, odnosno karakteru kao njezinu nosiocu; (D) nizom verbalnih znakova iz nekoliko područja ruskog ruralnog (kaša, ograda, volovi, čičak, planina, blato) i urbanog “byta” (Flaker 1988) (parna lokomotiva, željeznička stanica, vagoni, novac), koji su jukstaponirani u simultanističkoj montažnoj horizontali kao citati i paracitati ‘velikih’, ‘općeljudski univerzalnih’ Tolstojevih tema - Harms šokantno parafrazira i “*fabularni paralelizam*” (Ana/Vronski-Levin/Kitty) savršeno izveden u “*fabularnom dvojstvu "Ane Karenjine"*” (Flaker 1974:333).

Tolstojevi smislovi “gube bitku” u “srazu” koji im nameću Harmsovi smislovi. Istovremeno se i “samopokazuju” *izuzetnošću silovite snage HARMSOVA korištenja materijala ANE KARENJINE kao posljednje umjetnosti intertekstualnog samopokazivanja, obuhvaćenog u samodestruktivnom kretanju koje napreduje napuštajući tradicionalne kočnice realističkog mimetičkog postupka, i razotkrivaju čudesne konstelacije u stvarnom materijalu kanonizirane romaneskne fikcije, pokazane kao organski primjerene vlastitoj, upravo savršenoj raspadljivosti, iskoristivosti* (Hausmann, prema Bergius 1977:68). Gotovo “savršena iskoristivost” u funkciji asocijativne “raspadljivosti” zapaža se u svim fragmentima *Slučaja na željezničkoj pruzi*, čiji se destruktivni domet briljantno iskazuje u odnosu prema Ani Karenjinoj kao jednom od najvećih tragičnih romanesknih KARAKTERA ruskog i evropskog realizma. U *Slučaju na željezničkoj pruzi*, kontinuiranim prodorima u “iskoristivost”, “raspadljivost” obnaženog *obrasca realističke karakterizacije* - inscenirana je (varijetesko-kabaretistički kao za scenu “Cabaret Voltaire”!) **avangardna, intertekstualna ‘smrt Anina karaktera’ kao kanonizirane mimetičko-poetičke konvencije**. U *recipijentovoj svijesti* “smrt Anina karaktera”, kao i “smrt Tolstojeva romana *Ana Karenjina*” - inicirana je kao niz palimpsestnih, intertekstualnih pomaka, koji iscrtavaju *Harmsov prvi parodistički potez preko svega onog što je* (i prema Krleži, uostalom, *s nepravom!*¹⁴) - *kanonizirano kao vrhunski domet realističke prozne fikcije*.

Podudarnost Harmsova avangardnog palimpsesta *Slučaj na železnoj doroge* (*Slučaj na željezničkoj pruzi*) s modelom dadaističkog simultanističkog pjes-

¹⁴ Krleza također problematizira ‘klasicnu’ poziciju “tolstojevskog nacina pisanja» vrednujući ga razinom “lokalne regionalne lietrature» koja se, zahvaljujući zapravo “geografskim elementima veličine” pretvara u ukus “interkontinentalnog prostora od Rige do Beringova tjesnacač, odnosno uzdize do pojma “kontinentalnog, to jest ‘svjetskog’.” (1977:296).

ništva (usp. analizu *simultane poeme* i Schwittersove Merz poezije), možemo, dakle, pratiti:

1. NA ŽANROVSKOJ RAZINI - Kao “estetska provokacija” (Flaker 1989), parodija, Harmsov tekst incira procese: *a) dekanonizacije* (Flaker 1982) realističkog romanesknog kanona *Ana Karenjina*; *b) žanrovskostilske dehijerarhizacije* (Flaker 1982) (besmisleni, stilski kaotični, žanrovski ‘hibridni’ simultanistički fragmenti *osporavaju*, tretirajući ih kao vlastitu ‘građu’ (Šklovskij), *roman i poemu* - ‘klasične’, u književnoj tradiciji visoko plasirane žanrove); *c) žanrovskog prožimanja* depoetiziranih lirskih i epsko-narativnih fragmenata. To su procesi na kojima se konstituira i totalna destruktivnost dadaističkih jezičnih tvorevina (simultanističkih montaža i kolaža).

2. NA STRUKTURNOJ RAZINI - Kao totalno depersonalizirana jezična struktura Harmsov tekst, poput dadaističkih, *reducira* pojam književnoumjetničkog djela na obnažen verbalni niz/znak, u čijem se okviru odvija *proces redukcije žanrovsko-strukturnih konvencija prema nultoj točki: a) i ‘smrt karaktera’* (Ane Karenjine), “*kao nosioca veće prozne cjeline (romana) i ‘smrt ‘naglašenog lirskog subjekta’*” (Flaker 1984:18); *b) i destrukcija fabule* (Tolstojeva “fabularnog paralelizma”) (Flaker 1974); *c) i destrukcija naracije* (vremenskoprostornog kontinuiteta u mimetičkom oblikovanju fikcionalne zbilje).

3. NA RAZINI UMJETNIČKOG POSTUPKA - poput dadaističkih montaža i aleatoričkih kolaža inkompatibilnih, dispartnih fragmenata u provokativnoj *avangardnoj “horizontali”* (Oraić 1987) (paracitati i citati kanoniziranih prototekstova, jukstaponirani s neestetskim jezičnim materijalom), Harmsovi tekstovi *polemiki osvještavaju i obnažuju mimetičku “umjetnost kao postupak”* (Šklovskij). ‘Postupajući s umjetnošću’ (s pojmovima umjetničkog djela, estetskog materijala, estetskog oblikovanja, estetske percepcije) šokantno provokativnim nemarom, odnosno naglašenim dilentantizmom u automatiziranom, industrijski serijaliziranom postupku ‘krojenja jezičnog materijala’ (Tzara) - Harms, poput dadaista, *destruira mimetizam i Tolstojeva “realističkog analitičkog postupka”* (Flaker).

4. NA RAZINI AUTORSTVA - Harms, virtuozni parodist virtuoznih romanesknih stilista, simuliranim infantilizmom kao da se “dadaistički” poigrava s vlastitom, pluralistički disponiranom, *koautorskom pozicijom*, koju svjesno “dijeli” s autorima: *a) osporavanih prototekstova - klasikom realizma Tolstojem; b) estetskog i neestetskog verbalnog materijala neodredive provenijencije; c) recipijentima-dovršiocima jezičnog predloška; d) jezičnim procesima aleatoričkog asocijativnog dinamizma (=) nihilizma.*

5. NA METATEKSTNOJ RAZINI - *Slučaj na željeznoj doroge* uspostavlja polemički metatekstni suodnos (1) s mimetičkom poetikom RUSKOG REALIZMA (Tolstoj,) i RUSKOG SOVJETSKOG SOCREALIZMA - modelima prostornovremenskog fabuliranja, karakterizacije, autorske umjetničke naracije s estetskom, etičkom, moralnom i gnoseološko-didaktičnom funkcijom; (2) s modelom racionalnog, logičkog, zdravorazumskog poimanja i oponašanja: (a) i zbilje tradicionalnog ruskog "byta" (Flaker 1988) ("dom" Karenjinih i Vronski-Karenjine), i (b) suvremene socrealističke bytologije. Dadaistčka "globalna citatna polemika" (Oraić 1987) također je usmjerena prema: (1) mimetičkoj umjetničkoj tradiciji i (2) svim aksiološkim sustavima evropskog građanskog svagdana.

6. NA RAZINI "ASOCIJATIVNOG NAČELA U IZGRADNJI ISKAZA" (Flaker 1984:16) i "aleatoričkog jezičnog nihilizma" (Žmegač 1986:202) - Aleatorički asocijativni dinamizam (estetski provokativno ispreplitanje intertekstualnih impulsa u "citatnom trokutu" (Oraić 1987) u *Slučaju na željeznoj doroge*, varijantom aleatoričkog jezičnog nihilizma destruiira smislenoznačenjski sustav prototeksta parodijom, groteskom, alogizmom, ikonoklazmom, apsurdom. Redukcija kanonizirane književnumjetničke tradicije na apsurdni simultanistički fragment, svodi je na *stanje nulte semantičke točke*: a) polemičko-destruktivne prema "starom tekstu", mimetičkoj poetici realističkog romanesknog oblikovanja i racionalno-logičkim pretpostavkama njegove estetske egzistencije i dekodiranja (receptije njegova estetskog, etičkog, moralnog i socijalnog aksiološkog sustava); b) afirmativno-konstruktivne u odnosu na "novi tekst" koji će se ispisivati na "palimpsestu" - *očišćenom od stare literarne pozlate, od žabokrečine sentimenta, logike, racionalno-analitičkih filozofiranja ... na "palimpsestu"*, očišćenom za aracionalno, alogično, infantilno-ludističko, *fnovo osjećanje svijeta i njegovih predmeta*" (DO) koje je Harms pokušao izraziti ozračjem svoje TREĆE CISFINITNE LOGIKE (Druskin 1985).

LITERATURA:

- ADP, 1985. ANTOLOGIJA DADAISTIČKE POEZIJE.** Priredio B. Donat. (Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo).
BAL, HUGO, 1985. U: ADP - *Pjesme zvukova i glasova*, 49-55.
BARTHES, ROLAND, 1971. U: BEKER, 1986 - *Od djela do teksta*, 181-186. S originala *De l'oeuvre au texte*, "Revue d'esthetique" 3, 1971, prev. M. Beker.
BEKER, MIROSLAV, 1986. *Suvremene književne teorije* (Zagreb: SNL).

BERGIUS, HANNE, 1977. U: DADA 1977 - *Dada Berlin*, 65-74; *Da-Dandy - 'Narrenspiel aus dem Nichts'*, 12-29.

BERGSON, HENRI, 1987. *Smijeh. Esej o značenju komičnog* (Zagreb: Znanje).

DADA 1963: DAS WAR DADA. DICHTUNGEN UND DOKUMENTE. Herausgegeben von Peter Schifferli (München: Deutscher Taschenbuch Verlag).

DADA 1977: DADA IN EUROPA - WERKE UND DOKUMENTE. *Tendenzen der zwanziger Jahre - 15. europäische Kunstausstellung Berlin 1977, Teil 3.* (Berlin: Dietrich Reimer Verlag), 1977.

DONAT, BRANIMIR, 1979. *Konstrukcija i destrukcija kao putevi moderniteta. Pripovjedački eksperiment sovjetskog pisca Daniila Harmsa.* "Polja" br. 246-247 (Novi Sad) 25, 25-29.

DRUSKIN, JAKOV SEMENOVIC, 1985. »inari. "Wiener Slawistischer Almanach", Band 15, str. 381-403.

ELU. ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI (Zagreb: Leksikografski zavod). 1/A-ΔUS 1959; 2/D-INI 1962; 3/INJ-PORTL 1964; 4/PORTR-Æ, DO-DATAK, 1966.

FILATOVA-HEL'BERG, ELENA, 1988. *Dialogizm častuški.* "Scando-Slavica", T. 34 (Munksgaard-Copenhagen), 41-53.

FLAKER, ALEKSANDAR, 1974. *Socijalistički realizam.* U: *Povijest svjetske književnosti*, knj. 7, uredio A. Flaker (Zagreb: Mladost), 377-384.

1982. *Poetika osporavanja.* (Zagreb: ŠK)

1984. *Ruska avangarda* (Zagreb: SNL/GLOBUS)

1988. *Nomadi ljepote* (Zagreb: GZH)

1989. *Estetski izazov / estetska provokacija.* U: PRA 6:71-84.

FRIEDRICH, HUGO, 1969. *Struktura moderne lirike* (Zagreb: Stvarnost).

GLAUSER, FREDERICK, 1963. U: DADA 1963 - *So war das damals*, 125-132.

HARMS, DANIL, 1969. *Minijature.* Prev. A. Flaker. Forum 4-5 (Zagreb), 689-695.

1974. *Izbrannoe.* Edited and introduced by George Gibian (Würzburg: Jal-Verlag)

1978. *Sobranie proizvedenij.* Pod redakcij M. Mejlaha i V. Erl'a. Kniga I, II, III (Bremen: Kafka-Presse), SP1, SP2, SP3

1982. *Slučajevi.* Izbor, prevod i pogovor D. Mihailović (Beograd: Znak)

1987. *Nule i ništice.* Izbor, prijevod i pogovor D. Ugrešić (Zagreb: GZH).

1987. *Myr.* U: JACCARD 1987:1189-1197.

1989. *Slučajevi.* Izbor, prevod i pogovor D. Mihailović (Beograd).

HAUSMANN, RAOUL, 1963. U: DADA 1963 - *Aussichten oder Ende des Neodadaismus*, 161-166; *An Anfang war Dada.*

- JACCARD, JEAN-PHILIPPE**, 1987. *Poetika rascjepa. Apsurd i strah u djelu Daniila Harmsa*. "Filozofska istraživanja" VII/4 (Zagreb), 1189-1197.
1990. *Daniil Harms et la fin de l'avant-garde russe*. These de Doctorat (Geneve).
- JOVANOVIĆ, MILIVOJE**, 1981. *Daniil Harms kao parodičar. Starica i Zločin i kazna*. "Umjetnost riječi" XXV/izvanredni svezak (Zagreb), 367-377.
- KRLEŽA, MIROSLAV**, 1977. *Dnevnik 1918-22. Davni dani*, II (Sarajevo), 296
- ORAIĆ, DUBRAVKA**, 1987. *Kolaž - transsemiotički citatni žanr*. "Umjetnost riječi" XXXI/1, 7-32.
1988. *Citatnost - eksplicitna intertekstualnost*. U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Uredili: Z. Makovič - M. Medarič - D. Oraić - P. Pavličić (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti), 121-156.
- PELEŠ, GAJO**, 1982. *Iščitavanje značenja* (Rijeka).
1990. *Priča i značenje* (Zagreb)
- PHILIPP, ECKHARDT**, 1980. *Dadaismus. Einführung in den literarischen Dadaismus und die Wortkunst des Sturm-Kreises* (München: Wilhelm Fink Verlag)
- PRA 1-7: POJMOVNIK RUSKE AVANGARDE**, uredili: A. Flaker i D. Ugrešić (Zagreb: GZH/Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu). Svezak 1/1984; 2/1984; 3/1985; 4/1985; 5/1987; 6/1989; 7/1990.
- SCHAUMANN, GERHARD**, 1984. U: PRA 1 - *Montaea*, 83-91.
- ŠIMIĆ, ANTUN BRANKO**, 1960. *Sabrana djela* (Zagreb) II - *Dada*, 307-321; *Simultano pjesništvo*, 322-325.
- ŠKLOVSKI, VIKTOR**, 1986. *Umjetnost kao postupak*. U: M. BEKER, *Suvremene književne teorije* (Zagreb: SNL), 105-114.
- TOLSTOJ, LAV NIKOLAJEVIČ**, 1952. *Ana Karenjina*. (Zagreb: Mladost).
- TZARA, TRISTAN**, 1971. U: "Kolo" 12 (Zagreb) - *Tri dadaistička manifesta; Dada manifest. O ljubavi lomnoj i ljubavi gorkoj. VIII Kako ćemo napisati dadaističku pjesmu*, 1202; *Manifest gospodina Antipirina*. 1194-1195; *Manifest Dade 1918*, 1195-1201.
- UGREŠIĆ, DUBRAVKA**, 1987. *Slučaj Harms*. U: HARMS 1987:203-208.
- VLAŠIĆ-ANIĆ, ANICA**, 1994. *Harmsade (cisfinitni avangardni palimpsesti) i Biblija*. "KNJIŽEVNA SMOTRA" XXVI/92-94, Zagreb 4, str.166-180.
1995. *Aracionalni, cisfinitni ludizam "literarnog huligana" D.I. Harmsa*. "KNJIŽEVNA SMOTRA" XXVII/98 (4), Zagreb, str. 30-40.
- ŽMEGAČ, VIKTOR**, 1986. *Težišta modernizma* (Zagreb: SNL)

Miran Štuhec

DAS PROBLEM DER FOKALISATION

1 Die Fokalisation bzw. der Fokalisationswinkel (und der daraus resultierende Fokalisationscode) lenkt die Erzählerperspektive und ist bei der Entscheidung über den Inhalt der narrativen Strategie beteiligt. Ein genauer analytischer Ansatz weist auf den Unterschied zwischen dem Betrachtersubjekt und dem Redesubjekt, darauf, daß sich von beiden auch ihr Objekt unterscheidet und daß beide Subjekte infolge ihrer Ausrichtung auf das Objekt auf eine bestimmte Weise auch vereint sind. Das ist in der Theorie schon eine zeitlang bekannt. Doch scheinen die theoretischen Bestrebungen hinsichtlich der Fokalisation an einem Punkt angelangt zu sein, an dem es notwendig wäre, das Problem auch oder vor allem vom Standpunkt seines Systemcharakters zu klären.

2 Der Erzähler und der Fokalisator sind zwar verschiedene Kategorien, jede hat nämlich eine genau festgelegte Rolle, es sind aber auch zwei "unzertrennlich" miteinander verbundene Instanzen in der Kommunikationskette zwischen dem Erzählobjekt und der Rezeption oder genauer, zwischen dem Erzählsystem und seinem Objekt. Gerade deshalb sind wir bestrebt, beide als narratives System¹ darzustellen, das nur auf der Grundlage seiner äußeren Trennbarkeit und seiner inneren Verbindung funktioniert.

Der Erzähler ist die oberste Kategorie.

Der Fokalisator ist die Bedingung seiner Realisation.

3 Eine besondere Frage, die mit der Einführung der Fokalisation im Bereich der narrativen Strategie (Bal 1977) aufgeworfen wird und mit dem Thema meines Referats in Beziehung steht, ist das Bestehen einer personalen Erzählsituation (Stanzel 1989: 68-107). Wenn wir das Problem von der unserer Ansicht nach einzig angemessenen Ausgangsbasis betrachten, derjenigen, die dem Erzähler die oberste Rolle im Kommunikationsprozeß einräumt, dann müssen wir feststellen, daß innerhalb des narrativen Systems nur zwei Erzählsituationen, die auktoriale und die des Ich-Erzählers (und nicht drei: die auktoriale, die des Ich-Erzählers und die personale) existieren.

Im Umfeld der auktorialen Erzählsituation ist der Erzähler ein auktorialer und verbindet sich mit der äußeren Fokalisation ($NS = \text{auk}E + \text{ä}F$). Im Falle einer

¹ Vom narrativen System (NS) spreche ich, wenn ich beide Kategorien, die des Erzählers und die des Fokalisators, berücksichtige, von der Erzählsituation (ES) dagegen in dem Moment, wenn ich nur an den Erzähler, die Erzählerperspektive, an die zum Erzähler gehörende deiktische Struktur usw. denke.

inneren Fokalisation ($NS = {}_{\text{auk}}E + {}_iF$) erfolgt indes im narrativen System eine Verschiebung zur **Personalitätsvariante**. Es handelt sich also nicht um eine Veränderung, sondern nur um eine Verschiebung des Fokalisationswinkels. Der auktoriale Erzähler hat sich als Medium nämlich eine vertextete Person gewählt, und wenn das Objekt evoziert ist, eine mehrmalig vertextete Person. Beim letzteren sprechen wir von einer wechselnden inneren Fokalisation. Die Personalitätsvariante ist so eine Möglichkeit des auktorialen Erzählers, abhängig von den Ansprüchen des erzählten Textes und der außertextlichen Grundlage.

Ein interessantes Beispiel für die innere Fokalisation findet man in Zidars Roman *Jesus iz pekla* (Jesus aus der Hölle), wo die Erzählung in bestimmten Segmenten vollkommen abhängig ist von der Perzeption der vertexteten Person. Das Mittel, womit der Autor seine erwünschte Situation erreicht, ist die erlebte Rede:

Legel je na hrbet in se zagledal v ozki izsek nad seboj. Vrhovi, obeljeni z mastno belino, so se zganili in se nevarno nagnili. Toda niti od enega se ni odkrušil drobec. Napenjal in razganjal jih je ritem muziciranja v čudovito grozo. (Zidar 1977: 11)

(Er legte sich auf den Rücken und starrte auf den engen Ausschnitt über ihn. Die in fettes Weiß gehüllten Gipfel rührten sich und neigten sich gefährlich. Doch nicht einmal von einem brach ein Splitter ab. Ein musizierender Rhythmus spannte sie und sprengte sie auseinander in ein wundervolles Grauen.)

$NS = {}_{\text{auk}}E + ({}_aF \rightarrow {}_iF)$

3.1 Auch die narrative Situation des Ich-Erzählers ermöglicht eine äußere und eine innere Fokalisation: $NS = {}_{\text{Ich}}E + {}_aF$ und ${}_{\text{Ich}}E + {}_iF$. In beiden Fällen verläuft die Narration unter Berücksichtigung des Umfangs der Angaben, über die der Ich-Erzähler verfügt, und sie sind deshalb auf das Wissen der "realen" Person beschränkt. Zwischen den beiden Varianten, die zweite könnte man die **Unmittelbarkeitsvariante** nennen, gibt es einen wesentlichen Unterschied: im Fall der äußeren Fokalisation existiert in Bezug zum narrativen Objekt eine räumliche, zeitliche, verhaltens-, erfahrungs- und verstandesbezogene usw. Distanz. Das heißt, daß zwischen dem Betrachtersubjekt und dem Erzählobjekt ein Unterschied besteht, der eine Gleichsetzung des Erzählers mit der vertexteten Person verhindert. Zu einer äußeren Fokalisation in der Umgebung der Ich-Erzählung kommt es nach S. Rimmon - Kennan dann, wenn mindestens eine minimale psychologische oder zeitliche Distanz zwischen dem Erzähler und dem Fokalisator besteht (Rimmon - Kenan 1984: 74).

Die Unmittelbarkeitsvariante ist eine Art reine Möglichkeit, die Narration gründet nämlich auf Angaben, über die die vertextete Person verfügt, der innere Fokalisator im Moment des Geschehens oder in der Zeit, in der zugleich auch

die Erklärung erfolgt. Diese Situation erlaubt natürlich keine Abweichungen des Fokalisators und des Erzählers von dem Geschehen selbst. Jeder Metaeingriff würde deshalb eine Verschiebung im Fokalisationswinkel bedeuten und würde auch den Inhalt des narrativen Systems wesentlich verändern.

3.2 Wenn wir von Fokalisation sprechen, denken wir also an den, der betrachtet, und an seine Position im "innerdiegetischen Universum". Das Erzählobjekt selbst ist dabei ein zweitrangiges Problem, denn es ist vollkommen abhängig vom Fokalisationswinkel und von den perceptiven Fähigkeiten des Betrachtersubjekts. Infolge der Veränderung des Fokalisationswinkels oder des Fokalisator austausches verändert sich freilich auch die dem Erzähler vermittelte Perzeption des Objektes.

Ferner gibt es auch die Möglichkeit einer **Oberflächen-** (${}_oF$) und einer **Tiefenfokalisation** (${}_T F$), zwei Möglichkeiten, die die Voraussetzung schaffen für die Perzeption des Äußeren und des Inneren des betrachteten Objektes. Die Tiefenfokalisation ist geradezu bedingt durch die Existenz der auktorialen ES, im NS, wo der Erzähler und der Fokalisator in derselben Figur vereint sind. Der auktoriale Erzähler ist nämlich die "Person", die auch zu wissen vermag, was die vertextete Person denkt, empfindet usw. und ob sie dies, wenn es mit der angewandten narrativen Strategie und den literarästhetischen Ambitionen des Textes übereinstimmt, auch erzählt. Möglich ist sie auch in den Fällen, in denen sich die psychische Struktur der Person auf besondere Weise durch ihre Taten, Gesichtsmimik, Reaktionen usw. offenbart, wenn ihre Äußerlichkeit zum Medium wird, wodurch beispielsweise Aufregung, Betroffenheit, Angst etc. auch von der realen Person zu erkennen sind.

Die Tiefenfokalisation ist ein besonderes Problem und ein Bereich, wo die gesamte Erzählung offensichtlich in den Bereich der Fiktion übergeht oder im Umfeld nichtfiktionaler Texte bleibt. Das narrative System ${}_{\text{auk}}E + {}_aF$ (${}_T F$), das in der Sphäre nichtfiktionaler Texte eine ernste Störung bedeuten würde, ist ein durchaus natürlicher Bestandteil der literarischen Narration:

Začel je naporno premišljovati. Obrvi in čelne gube so zabrazdale, toda misli ni spravil v ritem namišljenih korakov. Vznikale so mu podobe današnjega dne, ne kot so se vrstile, ampak največ iz dogodkov, ki sta jih z ženo doživljala na cesti. In prikazovali so se mu vaščani, čemerni in prerivajoči se, kakor gozd živih šotorov. (...) Žalostno se je zamišljal Debevc v te prikazni. Vdajal se jim je brez volje, trpek in miren; ni jim imel več kaj reči in tudi one ne njemu. (Zidar 1967: 82)

(Angestrengt begann er nachzudenken. Die Augenbrauen und Stirnfalten zogen sich zu Furchen zusammen, aber er brachte die Gedanken nicht in Einklang mit dem Rhythmus der eingebildeten Schritte. Die Bilder des heutigen Tages kamen in ihm auf, nicht wie

sie aufeinandergefolgt waren, sondern meistens im Zusammenhang mit den Ereignissen, die er mit seiner Frau auf der Straße erlebt hatte. Und es erschienen ihm die Dorfbewohner, griesgrämig und aneinander stoßend, wie ein Wald lebender Zelte. (...) Traurig versank Debevc in diese Visionen. Er gab sich ihnen hin willenlos, verbittert und ruhig; er hatte ihnen nichts mehr zu sagen und auch sie nicht mehr ihm.)

3.2.1 Die Kriterien der Bestimmung der Fokalisationsart sind die Position des Betrachtersubjektes im Hinblick auf das global verstandene vertextete Objekt und die Fähigkeit seiner Tiefenschärfe.

3.3 Wie Bal richtig feststellt, ist Genette bei seiner Definition der Fokalisation deshalb inkonsequent (Bal 1992: 318ff.), weil er das betrachtende Subjekt und Objekt vermischt. Aber auch sie ist unseres Ermessens nicht systematisch und prinzipiell genug bei ihrem Modell, das auch die Perzeption der psychischen Struktur der Person berücksichtigt, oder sie ist es sogar in übertriebener Weise, wenn sie über die Möglichkeiten des referentiellen Diskurses spricht. Ihr Modell ist deshalb nicht einfach und übersichtlich genug. Allem Anschein nach muß die Definition des narrativen Systems nicht unbedingt schon am Ausgangspunkt mit der Möglichkeit einer Variante auf zweiter Ebene verwickelt werden.

Die Absicht des vorliegenden Beitrags ist, an das Problem dynamisch heranzugehen und damit verschiedenen Varianten Eingang zu gewähren in das gegebene Grundmodell. Dieses soll kein geschlossenes System darstellen, sondern eine globale Lösung sein, die gute Applikationsmöglichkeiten bietet.

4 Die Kombinationsmöglichkeiten innerhalb des narrativen Systems:

a) vom Standpunkt des Erzählers

b) vom Standpunkt des Fokalisators

basieren auf der Pämisse, daß der Erzähler die oberste Kategorie ist, und sie weisen auf den Umfang der möglichen Verschiebungen im narrativen Bereich² beliebiger Texte hin.

a) auktorialer E

äußere F (+T, OF)

innere F (+T, OF)

Ich-E

äußere F (+ OF)

innere F (+T, OF)

b) innere F (+T, OF)

äußere F (+T, OF / OF)

² Der narrative Bereich umfaßt die gegebenen Möglichkeiten; diese verwirklichen sich auf narrativer Ebene eines konkreten Textes in der Form, die den schöpferischen Intentionen des Autors entspricht.

auktorialer E
Ich-E

auktorialer E
Ich-E

Ein Beispiel für die Verschiebung innerhalb der narrativen Struktur des Textes $_{\text{auk}}\text{P} + \text{aF} \rightarrow \text{IchE} + \text{iF} (+ \text{T/O}\text{F})$ ist der Brief von Debevc in P. Zidars Roman *Sveti Pavel* (Heiliger Paulus), im narrativen Segment, wo die globale ES allerdings auktorial ist. Das Erzählsubjekt (das Subjekt des Aussagens) ist zugleich das Erzählobjekt (das Objekt der Aussage) auch in Romanen der (Unter) Bewußtseinsströmung, in Erzählsegmenten mit ES des Ich-Erzählers und Präsens:

Ko priletim na vrh, sem med večkapno streho magistrata in širokimi dimniki južne stavbe, zraven strmega grajskega pobočja. Greva mimo magistratnega stolpa z rimsko uro. Bojim se, da so tisti iz hodnika že zlezli vanj in zdaj prežijo za osjo z urnimi kazalci. (...) Moj rjavi suknjič, ki je preohlapen, naguban, se vesi, mi plahuta s svojimi polami pod razmahujočimi rokami; včasih me zaustavlja kot zavora, včasih mi pomaga naprej kot močna perot. (Kovačič 1987: 201)

(Als ich hinaufgeflogen bin, befinde ich mich zwischen dem Walmdach des Rathauses und den breiten Schornsteinen des Sügebäudes neben dem steilen Schloßhang. Wir gehen an dem Rathauerturm mit der römischen Uhr vorbei. Ich fürchte, daß diejenigen aus dem Gang schon hineingeschlüpft sind und jetzt hinter der Uhrzeigerachse auf der Lauer liegen. (...) Meine braune Jacke, die zu weit ist, faltig, hängt herunter, flattert mit ihren Bahnen unter den schlenkernden Armen; manchmal hält sie mich zurück wie eine Bremse, manchmal hilft sie mir weiter wie ein gewaltiger Flügel.)

Das narrative System $\text{IchE} + \text{iF} (+ \text{T/O}\text{F})$, die Variante der Unmittelbarkeit, ermöglicht dem Diskurs des Traumes (auch des Bewußtseins) einen ungehinderten Übergang zur Rezeption des Lesers. Eine derartige narrative Strategie sieht weder rationale Analysen, Kommentare und Metaeingriffe vor, noch gestattet sie diese. Die Aussageweise ist der innere Monolog. Die innere Fokalisation bedeutet eine Verengung des Sichtfeldes, also eine schlechtere Überschaubarkeit und weniger Angaben. Der "Mangel" an Angaben kann auch durch die niedrigere Stufe der Tiefenfokalisation bestimmt sein, wenn die Fokalisation vor den physischen Eigenschaften des perzipierten Objektes haltmacht.

Als Beispiel für das narrative System $\text{IchE} + \text{aF}$ sei ein Ausschnitt aus der Reisebeschreibung von Voranc Od Kotelj do Belih Vod (Von Kotlje bis Bele Vode) erwähnt:

Tudi nismo njene podobe občudovale v istem jeziku, zakaj jaz sem bil sin proletarskega naroda, ki se je na tem svetu naselil pred več kot

tisoč leti in ga skušal ohraniti zase, medtem ko sta se moja prijatelja prištevala k onemu narodu, ki je s svojo kapitalistično močjo v preteklem stoletju zavladal nad tem krajem. (Voranc 1973: 184)
 (Auch bewunderten wir ihr Bild nicht in derselben Sprache, denn ich war der Sohn eines proletarischen Volkes, das sich an diesem Ort vor mehr als tausend Jahren niedergelassen hatte und ihn für sich zu bewahren versuchte, während meine beiden Freunde sich zu dem Volk bekannten, das mit seiner kapitalistischen Macht im vorigen Jahrhundert über diese Orte zu herrschen begann.)

Voranc' Erzähler erzählt ein vergangenes Geschehen aus der zeitlichen Distanz und mit Hilfe der äußeren Fokalisation (der Fokalisator und der Erzähler sind in derselben Figur vereint), die eine Distanz im Bereich von Erfahrung und Verhalten darstellen. Deshalb sind der Erzähler und der Fokalisator nicht Teilnehmer des erzählten Objektes.

4.1 Eine besondere Frage der Fokalisation sind dialogische Segmente. Die einzig mögliche Lösung dieses Problems scheint diejenige zu sein, die Dialog, Monolog und Polylog als Verschiebung im narrativen System versteht, als Verschiebung zur inneren Fokalisation und zur Ich-Erzählung innerhalb beispielsweise der globalen auktorialen Erzählsituation. Das läßt sich mit der Tatsache begründen, daß die Replik tatsächlich Besitz der vertexteten Person ist und als solche das Resultat der Beziehungen und Reaktionen innerhalb des erzählten Objektes selbst. Auf der Ebene des narrativen Systems bedeutet dies, daß in derselben Figur das Erzählsubjekt und das Betrachtersubjekt vereint sind. Im allgemeinen wäre demnach der Schluß möglich, das die Diegese der Ausdruck der äußeren, die Mimesis dagegen der inneren Fokalisation ist.

F. Prešeren nahm in der 11. Terzine des Einganges seiner Dichtung *Krst pri Savici* (Die Taufe an der Savica) eine Verschiebung in der narrativen Struktur vor. Im ersten und im zweiten Vers lautet der Inhalt des narrativen Systems ${}_{\text{auk}}E + {}_{\text{a}}F$, im dritten dagegen ${}_{\text{Ich}}E + {}_{\text{i}}F$:

Dalj Čertomir jim réve ne zakriva,

Beséde te tovršam reče zbránim:

"Ne meč prégnála bó nas sréča kríva... (Prešeren 1959: 106)

(Was hilft in solcher Not das Händeringen -

bekennen muß jetzt Črtomir den Lieben:

"Kein Schwert, das falsche Glück wird uns bezwingen."³)

³ Zit. n. der Übersetzung von Klaus Detlef Olof: Die Taufe an der Savica. In: France Prešeren: Gedichte. Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras Verlag 1998. S. 99-131, hier 101.

Darauf wies auch Boris Paternu hin und er betrachtete die Situation als Übergang von der auktorialen zur personalen Erzählung (Paternu 1974: 263), die einen direkten Einblick in den dramatischen Charakter des Geschehens ermögliche.

Und noch ein Beispiel aus neuerer Zeit:

Tako se je Ivan kljub pretresenosti le zbral, da je končno povedal ljudem okrog sebe tisto, kar so pričakovali od njega. "Sreča v nesreči", je rekel. "Če bi omahnil na cesto, kot je očitno nameraval, bi imeli nezaslišan škandal. Tako pa lahko obvestimo javnost, kot je primerno: umrl je nenadne, tragične smrti... In nobenega zadržka ni, da bi ga ne pokopali z vsemi državnimiškimi in vojaškimi častmi." (Rožanc 1987: 34)

So sammelte Ivan trotz Erschütterung all seine Kräfte, um endlich den Leuten, die ihn umgaben, das sagen zu können, was sie von ihm erwarteten. "Glück im Unglück", sagte er. "Wäre er auf die Straße gefallen, wie er es offensichtlich beabsichtigt hatte, hätte es einen unerhörten Skandal gegeben. So können wir aber der Öffentlichkeit mitteilen, wie es sich ziemt: Er starb eines plötzlichen, tragischen Todes... Und es gibt keinen Hinderungsgrund, ihn mit allen staatlichen und militärischen Ehren zu bestatten.)

Die Zitate deuten auf eine Verschiebung im narrativen System mit dem Ich-Erzähler.

Die indirekte Anführung, besser gesagt Zusammenfassung des Dialogs ist ein Beispiel für die äußere Fokalisation. Innerhalb der dialogisch gestalteten Segmente gibt es auch Ausnahmen. Befindet sich die Person, die den Monolog führt, außerhalb des erzählten Objektes, wiederholt sich die Situation, diesmal auf der Erzählung zweiter Ebene $NS2 = {}_{Ich}E + {}_aF$. Im Roman *Oče naš* (Vater unser) erzählt die Geschichte der auktoriale Erzähler erster Ebene, der im gewählten Augenblick das Objekt der Aussage in das Subjekt des Aussagens verwandelt: Lamovšek beginnt aus der zeitlichen Distanz die Geschichte zu erzählen, wie er den Dorflehrer erschlagen hat, der angeblich die Schüler gegen ihre Eltern aufgehetzt hat.

$NS2 = {}_{Ich}E 2 + {}_aF$

$NS = ({}_{auk}E + {}_aF)1 + ({}_{auk}E + {}_aF)2$

4.2 Im allgemeinen könnte man den Schluß ziehen, daß die äußere Fokalisation Ausgeschlossenheit, einen globalen Überblick, Zuverlässigkeit, Gewißheit, Kompetenz und Referenz bedeutet, die innere im Gegensatz dazu Einbezogenheit, was die besagten "Eigenschaften" zumindest in Frage stellt, wenn nicht sogar schon völlig negiert.

Unter Berücksichtigung des Fokalisationswinkels ist auch die angewandte deiktische Struktur verschieden. Ihre Orientierung geht nämlich aus der äußeren und der inneren Position des Erzählers im Hinblick auf die Erzählung hervor. Beide Möglichkeiten haben so einen direkten Einfluß auf den Inhalt der sog. pragmatischen Situation, in der einzelne Ausdrücke ihre semantische Rolle nur unter Berücksichtigung des pragmatischen Kontextes, in den sie einbezogen sind, erfüllen können.

Beide Fokalisationsmöglichkeiten sind im Bereich der narrativen Strategie gleichberechtigte schöpferische Elemente, die die Rezeption im Rahmen des Ausgewählten, Gewünschten und Notwendigen bestimmen und dadurch auch den Verlauf der Rezeption des Textes durch den Leser auf der rationalen oder emotionellen Sphäre seines Bewußtseins beeinflussen.

5 Gemäß der Erkenntnis, daß auch die Abwesenheit seinen funktionellen Wert hat, ist gerade im Bereich der Fokalisation die Frage interessant, welche der vertexteten Personen kein Fokalisator ist, warum nicht und was wäre, wenn sie es wäre. Es handelt sich um die sog. negative Gegebenheit, die innerhalb des semiotischen Systems auch die Rolle des Zeichens (Lotman 1976) übernimmt und deswegen in relevanter Weise bei der Dekodierung des Textes mitwirkt.

5.1 Die Fokalisation selbst gibt unter Berücksichtigung des Inhaltes der "Übersetzung" auch Aufschluß über die Fokalisatoren. Gewiß gibt es einen Unterschied zwischen den Personen als Medien, die dasselbe Objekt verschieden sehen und sich dabei in "denselben" Beobachtungsverhältnissen befinden.

6 Die Einbeziehung des Fokalisationsbegriffs in die narrative Struktur des erzählten Textes ermöglicht einen genaueren Überblick über seinen Algorithmus. Es scheint besonders wichtig, das Problem unter Berücksichtigung seiner Systemnatur zu erörtern. Dem Erzähler muß nämlich die Möglichkeit gegeben sein, mit dem Inhalt des narrativen Systems die Elemente zu verändern, zu ergänzen und wegzunehmen, die beispielsweise seine Position gegenüber der Wahrscheinlichkeit und der Kenntnis vergrößern, verringern oder sogar relativisieren und die Frage über seine Zuverlässigkeit aufwerfen; Elemente, die den Leser in die unbekanntes Welten des Möglichen und Unmöglichen, des Komischen und Ernsten, des Grausigen, Anziehenden und Abstoßenden führen.

Literaturverzeichnis

- Bal Mieke**, Narratology, Introduction to the Theory of narrative (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1985)
-- Narratologie (Paris: Klincksieck, 1977)
-- Prema kritičkoj naratologiji, v Suvremena teorija pripovijedanja, hrsgb. V. Biti (Zagreb: Globus, 1992)
- Biti Vladimir** (hrsgb.), Suvremena teorija pripovijedanja (Zagreb: Globus, 1992)
-- Pojmovnik suvremene književne teorije (Zagreb: Matica Hrvatska, 1997)
- Genette Gerard**, Discours du récit, Figures III (Paris: Seuil, 1972)
- Greimas A. Julien**, Strukturele Semantik (übers. J. Ihwe), (Braunschweig: Fridr. Wieweg + Sohn, 1971)
- Hudeček Jože**, Golobar (Ljubljana: Mihelač, 1997)
- Kovačič Lojze**, Sporočila iz sna in budnosti (Ljubljana: CZ, 1977)
- Lotman Jurij**, Struktura umetničkog teksta (Beograd: Nolit, 1976)
- Moi Toril** (hrsgb.) , The Kristeva Reader (New York: Columbia University Press, 1986)
- Paternu Boris**, Pogledi na slovensko književnost (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977)
- Prešeren France**, Poezije (Ljubljana: DZS, 1959)
- Prežihov Voranc**, Zbrano delo, 9. knjiga (Ljubljana: DZS, 1973)
- Rimmon Kenan Shlomit**, Narrative Fiction: contemporary poetics (New York, London: Methuen, 1983)
- Rožanc Marjan**, Markov evangelij 1/8 (Ljubljana: CZ, 1987)
- Stanzel K. Franz**, Theorie des Erzählens (Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1989)
-- Tipične forme romana (Novi Sad: Književna zajednica, 1987)
- Uspenski A. Boris**, Poetika kompozicije, semiotika ikone (Beograd: Nolit, 1979)
- Zidar Pavle**, Sveti Pavel (Ljubljana: Mihelač, 1995)
-- Oče naš (Maribor: Obzorja, 1967)
-- Jezus iz pekla (Ljubljana: CZ, 1977)

Jasmina Vojvodić

ŠTO JE KOMIČNO?

(Pregled teorijskog promišljanja fenomena komičnog)

Naslovno pitanje, kao i pitanje: što je smiješno, izgleda prilično jednostavno, no čim pokušamo odgovarati na njega zaplićemo se u mogućim odgovorima. Čini nam se da je vrlo lako nasmejati se, ali kada pokušavamo eksplicirati zašto nam je određen postupak smiješan, nađemo se u nepreglednosti mogućih odgovora ili odgovaramo tautološki: smijemo se jer nam je smiješno. Komično kao teoretski problem izazvalo je velik interes u mnogih znanstvenika koji su se pokušali približiti mogućoj definiciji. Povijesni pregled (vidi: D Grlić, *Estetika*) nam ne pomaže pronaći jedan konkretan odgovor, ali nam daje pregled promišljanja problema. Antički teoretičari su počeli promatrati ovaj fenomen u sklopu komedije kao žanra, srednji vijek je sa sumnjom gledao na ovu problematiku, pa otuda i potječu sumnje u smijeh i povezivanje smijeha s đavoljim načelom. (Ivan Zlatousti je tvrdio kako se Krist nije smijao, a kršćaninu trebaju biti bliski pokora i poniznost, dok smijeh treba odagnati jer potječe od mračnih sila).¹ Renesansa predstavlja slabo teorijsko razdoblje, ali je najjača na polju komedije. Renesansna komedije je sigurno nešto najrazuzdanije u povijesti toga žanra. Novo doba za teoriju komičnog počinje s Hobbesom. Od tada komično kao fenomen dobiva svoj dignitet i samostalnost, a često su citirana njegova promišljanja kako je komično opažanje vlastite superiornosti u odnosu na nečiju ili neku slabost, odnosno, da predstavlja neku vrstu "ismijavanja s visine".

Bez obzira na povijesni diskontinuitet, najveću pažnju problemu komičnog u našem stoljeću posvetili su sljedeći teoretičari: S.Freud, H.Bergson, M.Dessoir, N. Hartmann, V. Propp, Jean Paul i C. Lalo.

U čitavom spektru definicija o komičnom teško je opredijeliti se samo za jednu. Istraživanje teorijskog promišljanja problema pokazuje koliko se, zapravo, stav prema ovome fenomenu mijenjao kroz stoljeća i ujedno koliko je različit u pojedinim kulturnim sredinama. Ovu problematiku prati svojevrsna apstraktnost ili čak nemogućnost definicije, ili da parafraziram Jean Paula, same definicije komičnog su pomalo komične. Kao zaseban fenomen komično, koje je kroz

¹ Ova intrigantna misao, čini se, nije dala mira mnogim misliocima, pa se Umberto Eco odlučio beletrizirati problem i napisati roman o "zabranjenoj knjizi" kojoj je dao izuzetno veliko značenje jer nam dozvoljava zaključiti: naša bi povijest krenula drugačije da se "zabranjena knjiga" sačuvala. Zabranjena knjiga nije ništa drugo nego drugi dio Aristotelove Poetike posvećen komediji, a ljubomorno je čuvana u labirintu kasno srednjovjekovne knjižnice. Knjiga nije sačuvana i mi smo ostali bez čvrste antičke podloge za proučavanje komičnog. (vidi: U. Eco, *Ime ruže*, 1989).

stoljeća dobivalo vrlo raznolike definicije ipak se može obuhvatiti u sjecištu nekoliko problema.

Prvi problem komičnog nalazi se u širini pojma. To je estetski, ali ujedno i filozofski, sociološki, psihološki i literarni problem, čime je gotovo nemoguće pronaći čiste estetičke definicije. To se prvenstveno odnosi na antičke teoretičare (Aristotel, Ciceron, Kvintilijan) koji su upravo i dali etičke temelje za proučavanje ovog fenomena. U svojim se odredbama komičnog navedeni autori najviše zadržavaju na elementima dopuštenosti. Komično je uvijek neka vrsta prijekora koja ne smije prijeći granicu pristojnosti, ne smije nanijeti bol ili štetu. Navedeni su se autori, zatim prvenstveno bavili komičnim u komediji, što nam u ovom slučaju otežava promatranje samog fenomena.

Komično, osim toga, obuhvaća niz manje ili više diferenciranih odrednica kao što su smiješno, ironija, komedija, vic, šala, kalambur, groteska, humor, parodija, sarkazam i sl. Mnogi od tih fenomena često kolidiraju s komičnim. O jednim su napisane čitave rasprave i štite se kao zasebni fenomeni², dok se drugima ne daje terminološki status što otežava diferenciranje. Komično sadrži niz oblika koji mogu varirati od oštre kritike (npr. satira) do bezazlenosti (humor). Terminološkom isprepletenošću najviše su pogođeni komično i smiješno, te komika i humor. Jedinstvo komičnog i smiješnog Propp naziva komikom, dok ih Hegel oštro razdvaja. Smiješno (*ridiculum*) i komično (*vis comica*) razdvaja Dunja Fališevac slijedeći H.R. Jaussa. "Smiješno se karakterizira kao osobina čovjeka, kao osobina karaktera koja ne mora biti neka stalna karakterna mana, nego i neka okazionalna mana koja povređuje određenu društvenu normu, te se s pozicije kodeksa ljudskog ponašanja može osuditi, može joj se izreći prijekor. Komično - *vis comica* - osobina je situacije, proizlazi iz prigode koja može zadesiti jednu ili više osoba, a one pritom ne moraju biti za to odgovorne, te ih ne možemo osuditi. Komično je situacija u kojoj povređujemo društvene norme i ima oblik komičnog konflikta. Komično se - u svojoj misaonoj, smislenoj proturječnosti - može samo osjetiti, a može ga osjetiti onaj tko raspoznaje u horizontu kojih normi se pojedina situacija svijetu otkriva kao komična" (Fališevac 1995: 29). Komika i humor najviše se odjeljuju na osnovi bezazlenosti: komika je nešto bezazleno, ona ne izaziva bol, dok humor ne šteti nesreću. Odatle i izraz "crni humor", a ne "crna komika". Oslobođanje neugodnih

² posebno su opsežne studije pisane o groteski (v. naprimjer, Tamarin, G. *Teorija groteske*, Mann, J. *O groteske v literature*), satiri (Pollard, A. *Satire*, Hightet, G. *The Anatomy of Satire*), smijehu (Bergson, H. *Smijeh. Esej o značenju komičnog*, Propp, V. *Problemi komike i smijeha*, Lihačev, Pančenko, Ponyrko, *Smeh v drevnej Rusi*, Bahtin, M. *Tvorčestvo Fraunsua Rable i narodnaja kul'tura srednjevekov'ja i renessansa*), te drugim elementima komičnog. Svakako bi tu valjalo smjestiti niz studija i znanstvenih radova o teoriji i povijesti komedije unutar koje se komično najviše i izučavalo.

afekata porazno je za komično djelovanje. Čim nešto nanosi bol, dovodi do nesreće, razočaranja - gotovo je s komičnim efektom, kaže Freud, dok je humor sredstvo da se ostvari uživanje usprkos neugodnim afektima koji to ometaju. Time humor zahtijeva najmanje. Sam najviše ističe tzv. Galgenhumor (humor pod vješalima) kojim se, po njegovu mišljenju, najbolje koristio Mark Twen. Komika i humor nisu formalno paralelni: komika je stvar predmeta, njegov kvalitet, a humor je stvar promatrača ili stvaratelja (Hartmann). Na temelju razlikovanja komičnog i humorističnog, prvenstveno potaknut Lippsovom diferencijacijom (Komik und Humor), piše Pirandello svoju raspravu *Humorizam*. Razlike se uvode i između duhovitog i komičnog. "Neku riječ", kaže Bergson, "nazivamo komičnom kada nas navodi da se smijemo onome tko je izgovara, a duhovitom kada se zbog nje smijemo nekom trećem ili sami sebi" (Bergson 1987:70). Isti je autor suprotstavio ironiju humoru. Ovakvih bi se parova još moglo navesti, ali zajedničko je svima da oni nemaju čvrsto teorijsko uporište i da se vrlo često miješaju.

Drugi problem leži u nemogućnosti definiranja zbog različitih prisupa, odnosno različitih uglova iz kojih teoretičari, posebno estetičari gledaju na komično. Najčešće se komično definira prema efektu koji postiže. Većina enciklopedija i književnih rječnika komično definira na temelju smijeha, dakle emocionalnog rezultata. Komično je u takvim definicijama pojava ili alogično proturječje izraženo putem smijeha ili se ocjenjuje prema reakciji smijeha koju izaziva. Takve definicije nisu slučajne, budući da je još Aristotel govorio kako je "smiješno neka pogreška ili neka ružnoća koja ne izaziva bol" (Aristotel 1983: 17). Što znači da je prvenstveno definirao smiješno, a ne ono što ga izaziva. Kant govori da "u svemu što treba izazvati neki živ grohotan smijeh mora se nalaziti neka besmislica (dakle nešto što se po sebi razumu ne može dopadati)" (Kant 1975: 215). Posebno je citirana njegova definicija smijeha po kojoj je to "afekt koji poniče iz iznenadnog preobražaja napregnutog očekivanja u ništa" (isto). Njegova je definicija preširoka i ne odnosi se samo na komično. Ono što očekujemo, a pretvara se "u ništa" može biti i razočaranje. Primijetio je to Jean Paul koji je Kantovu je definiciju nešto proširio i tvrdi da se "smiješno sastoji u iznenadnom razrješenju očekivanja nečeg ozbiljnog u smiješno ništa" (Jean Paul 1981:128).

Osim smiješnog, autori definiraju i samu pojavu komičnog ili variraju između ta dva fenomena, kao na primjer Propp. On bježi od konkretne definicije komičnog, a zanima ga koliko ima vrsta, odnosno oblika komike i smijeha. No na žalost, on ne izdvaja oblike komičnog, nego samo oblike smijeha i to uglavnom prema psihološkoj usmjerenosti. Hegel je definirao fenomen komičnog zahvaljujući distinkciji između komičnog i smiješnog. Smiješno je širi pojam i smiješan može postati svaki kontrast između suštinskog i njegove pojave, između namjere i sredstva. Smiješno je, dakle, proturječnost, dok se kod komičnog mora

postavniti još jedan dublji zahtjev. Za komično su potrebni beskrajna dobra volja i samopouzdanje, čovjek treba biti iznad svoje vlastite proturječnosti umjesto da je zbog nje ogorčen i nesretan, potrebne su blaženost i sreća subjektivnosti koja sigurna u samu sebe može podnijeti poništenje svojih ciljeva. Definiciju komičnog iz psihološkog i sociološkog kuta dao je Freud koji komično definira kao "nenadano otkriće proizašlo iz socijalnih odnosa među ljudima", mada on navodi i "uštedu afektivnog života" ili potisnutu nesvjesnu seksualnost koja se ponovno ekonomično javlja u svijesti. Komično za Freuda ima pečat infantilnosti pa ga možemo shvatiti i kao ponovno osvojeni izgubljeni dječji smijeh. Jean Paul je komično odredio kao užitak ili fantaziju i poeziju razuma oslobođenog okova i puštenog na slobodu, a postoje tri bitna elementa koja dijele to zadovoljstvo razuma od drugih zadovoljstava. Kao prvo, to je sloboda komičnog što mu omogućuje da klizi između razuma i srca. Drugi element je susjedstvo komičnog i duhovitog, dok je treći element - ljepota neodređenosti, odnosno dvojba između prividno neugodnog (ništavnost tuđeg rasuđivanja) i ugodnog (pravilnost vlastitog pogleda). Bergsonove su definicije komičnog danas već klasične. Komično on izvlači iz automatizma individualne navike i društvene konvencionalnosti. Komična je svaka mehanizacija (kretnji, govora i sl.). Osim ove temeljne Bergsonove teze postoji niz drugih, jer Bergson je postavio preda se zahtjev odrediti postupke koji proizvode komično. Komedija koristi komične postupke kao što su ponavljanje, obrat i interferencija serija, dok im je cilj uvijek isti - postići mehanizaciju života. Pirandello je komično definirao u suprotnosti s humorističnim. Komično je zapažanje protivnog što ilustrira zanimljivim primjerom stare gospođe u mladenačkim haljinama, dok je humoristično osjećanje protivnog (gospođa se kinduri kako bi zadržala svog mladog supruga). Humoristično je stoga, rashlađena komika. Hartmann je istaknuo bitne momente komičnog koji su se povijesno pojavili jedan za drugim, ali koji tek u svojoj ukupnosti daju potpunu sliku o tom fenomenu. Tako je on pokušao odrediti četiri bitna momenta komičnog, a to su: besmisao, privid značajnog ili važnog, samoukidanje privida u ništavno i samoukidanje privida u neočekivano. Navedeni momenti nisu uvijek oštro odvojeni, već prelaze jedan u drugi. Hartmann je prvenstveno pokušao odrediti komično prema fenomenima ljudskoga života. Time je stvorio tri skupine koje su neka vrsta gradacije komičnog. Prvu bi skupinu predstavljale moralne slabosti i sićušnosti koje se rado prikazuju kao snaga, a to su: nedosljednost, kolebljivost, lijenost, nestrpljenje, kukavičluk, lakovjernost i sl. U tim je slabostima stvarno komična njihova tendencija da se maskiraju i pokažu kao nešto suprotno, dok kao same moralne karakteristike nisu komične. Drugoj skupini pripadaju jači intelektualni defekti što se bliži besmislici, a to su: glupost i nepromišljenost, samoljublje, nametljivost, kruto pridržavanje konvencija. I tu je važna prikrivenost, odnosno da krutost, nelogičnost i drugi intelektualni defekti isprva izgledaju kao mudrost i

promišljenost, znači da tek njihovo "preokretanje u ništa" dovodi do komičnog učinka. Treća je skupina najnaivnija jer se defekt ne nalazi ni u inteligenciji, ni u moralu, nego u nekoj neutralnoj neskladnosti. Toj skupini pripadaju sve vrste nespretnosti i praktične bespomoćnosti kao što su mucanje, neispravno zaključivanje, promašaj društvene forme zbog nespretnosti, nedostatak duhovne prisutnosti i sl.

Na liniji fenomena ljudskog ponašanja stoji i Max Dessoire koji komičnome daje subjektivnu i objektivnu stranu, dok samo komično on definira kao svojevrsno raspoloženje koje se temelji na jednom svojstvu predmeta. Ovaj je autor potvrdio kako objektivnu komiku nije moguće dati u jednoj definiciji, budući da su individualne i kolektivne razlike vidljive upravo na tom polju, a subjektivni je proces tumačen različito: nadmetanje osjećaja, malo koje uzima masku velikog, raspadanje u svoje ništa i sl. Charles Lalo, koji komično određuje kao raspadanje harmonije dao je vrlo neodređene definicije komičnog i humora. "Komično je humor radnje kao što je duh komično inteligencije." Na sličan način definirao je i humor: "humor je komično senzibilnosti kao što je duh komično inteligencije, dok je komično humor aktivnosti" (Lalo 1974: 48).

Treći problem vezan uz ovu pojavu usko je estetički. Estetičari spore je li komično estetska kategorija. Raspon je velik: od potpune negacije, koju zastupa Jolles, do snažne obrane komičnog i njegova estetskog statusa. Kod ovih posljednjih, problematično je dakako mjesto gdje valja smjestiti komično, odnosno koja mu je kategorija bliska. Time se najviše pozabavio Max Dessoir, slijedeći Diltheyevu Poetiku. Prema njegovoj shemi komično leži uz ružno. Ružno također, kao estetska kategorija posjeduje privlačnu snagu ponora, no ukoliko ružnoća predstavlja odstupanje od norme, pod izvjesnim se okolnostima može preobraziti u komiku. Charles Lalo je također unutar svoje estetike odredio čvrsto mjesto komičnog kao jednu od devet estetičkih kategorija. Uz Harmoniju koja postoji (tu pripadaju Lijepo, Veličanstveno i Ljupko), Traženu harmoniju (Uzvišeno, Tragično, Dramatično), Lalo navodi i Izgubljenu harmoniju gdje pripadaju: duhovito, komično i humoristično. To je posljednja grupa od tri vrijednosti koja se još postavlja kao funkcija harmonije, ali se radi o izgubljenoj harmoniji. Za izgubljenu je harmoniju tipičan privid, odnosno lažno jedinstvo u kome otkrivamo skrivenu ili stvarnu nepovezanost. Mjestom komičnog, rekla bih, najdosljednije se bavio Nicolai Hartmann. On je pokušao odrediti u kojim se slojevima estetskog predmeta nalazi središte komičnog. Uzvišeno je ukorijeno u unutarnjim slojevima, ljupko u vanjskim. U vanjske bi valjalo uvrstiti i komično, budući da je komici svojsvena lakoća, no autor je svjestan da pored lakog humora postoji i duboki, filozofski humor, a komika nije srodna ljupkosti koja uvijek ostaje bezazlena. Moglo bi se, prema tome, očekivati da komika nije vezana za slojeve estetskog predmeta, nego može biti proizvoljno čas pliće, čas dublje ukorijenjena. "Zato u oblasti komičnog nema neosporne pretežnosti pojedinih

slojeva ili grupa slojeva: nema pretežnosti unutrašnjih slojeva, kao u uzvišenom, ni pretežnosti spoljašnjih slojeva, ako u ljupkom. Ovde pre vlada izvesna ravnoteža tih grupa slojeva, u kojoj komično začudo stoji bliže opštem lepom, nego li uzvišeno i ljupko" (Hartmann 1979: 523). Hartmann drži kako komično ima dvije komponente: nema dubinu nečeg simulirano značajnog, niti je komično nešto beznačajno što se krije iza značajnog.

Mjesto komičnog je u starijih estetičara, kao što smo već spomenuli, uglavnom povezano s komedijom. Aristotelove definicije prelaze okvire same komedije, no ipak su prvenstveno vezane uz komediju kao žanr. Renesansni teoretičari, kao i njemački klasični filozofi prvenstveno definiraju komično u sprezi s komedijom. Uz to se i sama komedija veže uz tragediju kao njezina suprotnost, tako da je krug zatvoren, a mjesto komičnog određuje se unutar jednog žanra.

Mjesto komičnog ne promatramo više samo u okrilju komedije. Svjesni smo, također, da ono funkcionira u prozi, poeziji, likovnim umjetnostima i glazbi. Komično je stoga estetski fenomen koji postoji u raznim umjetničkim oblicima. Sporiti bismo jedino mogli o kvantiteti komičnog u pojedinim umjetnostima. Nesumnjivo da komično ima najveći značaj za književnost, budući da se u književnosti može pojavljivati u različitim žanrovima, dok je primjerice u likovnim umjetnostima najviše vezano uz karikaturu i strip³.

Ograničavanjem komičnog na književnost za koju ono ima najveće značenje, sužavamo sam pojam i time dolazimo do četvrtog problema komičnog, a to su granični fenomeni komike, odnosno problem ograničenosti ovoga pojma. Komično se prvenstveno sužava na razini povijesnih i individualnih razlika koje nigdje nisu toliko vidljive kao na ovom području. To sve govori u prilog povezanosti komičnog uz naciju, regiju, te socijalni status. Na području humora načinjene su nacionalne distinkcije. Taine je uočio da Englezi imaju humour, odnosno šalu nekoga tko se šali i zadržava ozbiljan izraz lica, za razliku od Francuza koji posjeduju bljeskavost fantazije⁴. Na razini vremenskog trajanja, vidljivo je brzo zastarijevanje komičnog (pojedini satirični momenti, a ponekad i čitavi žanrovi vezani su za određeno razdoblje, slična je situacija i s parodijom, koja nakon nekog vremena gubi svoj intenzitet. Na vremenski odmak posebno je osjetljiv vic koji nakon nekog vremena može izgledati banalan, a što je najporaznije, gubi svoj komični učinak). Nadalje, obrazovanom se čovjeku sužava repertoar komičnog. Dessoire govori o ljudskoj potrebi za neumjerenošću

³ "...ono (komično) stvarno dominira samo u jednoj umjetnosti, u pesničkoj. Komično, zacelo, poznaje i umetnost crtanja i slikanja - setimo se karikature -, ali u njima ne igra veću ulogu. Ono je u suštini tuđe muzici i arhitekturi, i samo u programsku muziku se katkada prikrada - posredovanjem reči, čiju pratnju predstavlja muzika. Sa druge strane, i život je - bez ikakve umetnosti - pun komike" (Hartmann 1979: 487)

⁴ vidi Pirandello, L. *Humorizam*, 1963.

koja je posebno vidljiva u djece i primitivnih ljudi što se smiju pijanima, bolesnima i sakatima, dok Freud napominje kako se grubim skarednostima obrazovan čovjek ne smije, on se srami. Ono što je smiješno neobrazovanom, ruralnom, često primitivnom čovjeku nije smiješno obrazovanom čovjeku višeg socijalnog statusa.

Sama struktura i priroda komičnog vremenski se ograničava. Komično (a za ovu prigodu najbolji je primjer vic) stremlji poanti. Poanta se ne može proizvoljno odlagati. Ako prekoračimo vrijeme iščekivanja poante komika se rasplinjuje, a jednom postignut učinak ne može se ponavljati⁵. Stoga su komične teme uvijek kratke. Ako postoje u romanu, ili nekoj duljoj pripovijednoj ili dramskoj formi one sadrže nešto anegdotsko. Komični se učinak ne smije produžavati, ali s druge strane, čitava knjiga ne može sadržavati same komične elemente jer se time postiže zamor čime dokidamo željeni učinak. Izvrstan je primjer ovoj tezi dao Nabokov u svojoj monografiji o Gogolju (V. Nabokov, 1983) napominjući kako klaun koji se pojavljuje na sceni u odijelu sa šljokicama nije tako smiješan kao klaun u pogrebničkim prugastim hlačama. Pretjerano nagomilavanje komičnih elemenata dovodi do zamora, ili nas ostavlja ravnodušnima, što je najveći neprijatelj komičnog. Ono je puno efektnije kada je iznenadno i kratko, te kada se krije iza ozbiljnosti, dakle u "pogrebničkim prugastim hlačama".

Ograničenost komičnog vidljiva je i u invektivi. Invektivna, odnosno napadačka komika brzo se iscrpljuje ako je pretjerana. Napadanje, ismijavanje, magarčenje (rus. oduračivanje) na kojima se uglavnom temelji tzv. životna, dakle van-književna komika u svojoj se pretjeranosti može pretvoriti u neodobravanje i direktno osobno vrijeđanje. Ismijavati možemo neku pogrešku, ružnoću, duševnu inferiornost ali do granice izazivanja boli (v. Aristotel). Vremenski ili dubinski pretjerana invektiva može imati porazan efekt čime šala prestaje. Ovaj granični fenomen komičnog koji vuče korijene još od Aristotela, duboko je etički ukorijenjen.

Ograničavajući element komičnog je i banalnost. "Vrlo lako možemo prijeći iz dirljivog ili bolnog u banalno -, ali nigde nije opasnost tako velika kao kod komičnog" (Hartmann 1979: 516). Do banalnosti dolazi ukoliko smo preskočili poantu ili pak ako samo zaoštrenje kontrasta nije dovoljno jako. To je viljivo u ponavljanju dobroga vica čiji je efekt istorošen, pa oštri kontrast koji se nameće kao poanta zbog ranijeg prepoznavanja gubi učinak smiješnoga, a kao suprotnost može nastati nešto sladunjavo i banalno. S tim je povezano i ranije upropašta-

⁵ Hartman je napravio distinkciju između komične i ostale književnosti. Svugdje, naveo je, postoje peripetije, u svakoj drami, romanu, najčešće u epovima. Ovo zadržavanje radnje predstavlja nešto pozitivno, samo kod komičnog stvar stoji drugačije: u komičnom ne smijemo prekoračiti pripremljenu napetost, jer i najnezatnije prekoračenje, čak i jedna suvišna riječ slabi, odnosno ubija komični efekt.

vanje poante zbog njezina preranog otkrivanja. Poanta jednostavno mora stići u pravo vrijeme.

Zbog svih ovih problema, nema jedinstvene definicije komičnog. Definicije su, kao što se vidi iz čitavoga spektra literature o komičnom, vrlo raznolike. Čini se da nije teško dati okvir za proučavanje ovoga fenomena, nego da je problem fenomen suziti, dati mu okvire i postaviti ga na konkretno mjesto. Stoga teoretičari upravo zapinju na pokušajima konkretnih definicija, makar one bile i okvirne. Gotovo u svima se uviđa nepotpunost.

Širina pojma i različiti uglovi promatranja ipak nas ne ograničavaju u toj mjeri da ne možemo izvući neke pozitivne linije komičnog koje bi mogle predstavljati teze što ujedinjuju većinu teoretičara.

Prva teza govori kako komično pripada samo ljudima. O ovom se problemu raspravljalo još u antici. Aristotel je prvi zapazio da je od svih živih bića jedino čovjeku svojstven smijeh (Aristotel, *O duši*). On tvrdi kako od trenutka kada se počne smijati, dijete postaje čovjekom. Treba uzeti u obzir da i životinje mogu biti u fokusu komične situacije (npr. basna), ali one su komične zbog svoje sličnosti s ljudima. Svima su nam znani već uvriježeni bajkoviti tipovi životinja kao glupan magarac, mudra lija, snažan, ali nespretan i priglup medvjed i sl. Njihova karakterizacija zapravo je ljudska. Na tezi: komično pripada ljudima ili "ne postoji komično izvan onog što je u pravom smislu ljudsko", Bergson je započeo gradnju svoje teorije. "Neki pejzaž može biti lijep, dražestan, uzvišen, beznačajan ili ružan; nikada neće biti komičan. Smijati ćemo se životinji, ali zato što smo kod nje otkrili neki oblik ljudskog ponašanja ili ljudski izraz." (Bergson 1987: 10). Propp je potvrdio ovu tezu, ali je osporavao njeno autorstvo - da priroda nikada ne može biti smiješna, Černiševski je govorio pedeset godina prije Bergsona!

Druga važna teza je: komično ne izaziva veliku bol niti nanosi veliku štetu. Prvi je o ovom problemu opet progovorio Aristotel, koji je prvenstveno u okviru proučavanja komedije definirao smiješno. "Smiješno je neka pogreška ili neka ružnoća koja ne izaziva bol niti vodi u propast" (A. 1983:17). Hegel se pridružuje obrani ove teze. On smatra kako nije komično ukoliko neki individuum poveže svoju subjektivnost s ništavnim sadržajem i bude to nesretniji ukoliko mu to isto oduzmu. Takvom prikazivanju nedostaje prava jezgra komike. Znatno komičniji su sitni i ništavni poslovi koji se trebaju opisivati s puno ozbiljnosti velikih pripremanja, a dotičnom subjektu ništa ne propada. Propp govori kako se okolina smije kada se ljudima dešavaju male nezgode. Indikativan je njegov primjer iz Dickensova romana *Posmrtni spisi Pickwickova kluba*. Pickwicku se neprestano događaju male nezgode. Čak i ono što se isprva drži velikim (na primjer, Pickwickovo propadanje kroz led kada je klizao) postaje nezatno (kao što nam je poznato, voda je plitka i glavni se junak nije našao u smrtnoj opasnosti). Ono što zadire u veliku nepristojnost, također smatra

Propp prestaje biti smiješno. Ovaj autor tvrdi kako je smiješna polovična nepristojnost. Teza da komično ne izaziva veliku bol niti nanosi veliku štetu povezana je s emocionalnom neosjetljivošću, jer kako možemo odrediti granicu male i velike boli, ili nesreće. Time se pozabavio Bergson napominjući kako smijeh prati neosjetljivost, a smijeh nema većeg neprijatelja od emocija. Drugim riječima, ako nekoga sažaljevamo, ne možemo mu se smijati. S druge strane, sažaljenja možda i ne mora biti. Situacija u kojoj se dijete spotakne i padne nije ni upola komična, kao situacija u kojoj pada napirlitani malograđanin, ili "da car padne na paradi pukli bismo od smijeha" (Marić 1968: 20).

Treća teza o komičnom ujedno je i temeljna Bergsonova: komično predstavlja automatizam. Ovaj autor navodi kako je uvijek više komična krutost nego ružnoća. Sva ukrućena lica su smiješna. Komedije dobro znaju za ovaj princip predočavanja mehaničkog rasporeda, te često koriste komične prizore kao igru "vrag na oprugu" ili "lutka na koncu". Ne samo u pojedinoj situaciji, nego i sam čovjek postaje komičan kada je nalik na neku stvar, kada je pretjerano krut čime oponaša najobičniji mehanizam, ili automatizam, tj. kretanje bez života. Komični karakteri su stoga rastrešenjaci (Don Quijote je nešto najsmješnije što se može zamisliti, kaže Bergson). U tih rastrešenjaka prvenstveno opažamo geste, bilo automatizirane ili pretjerane. Pokreti klauna su komični jer su pretjerani. A mi se upravo smijemo pretjeranom utrošku energije. Posebno su komični besmisleni i neumjereni pokreti⁶. Komičan je onaj, kaže Freud, koji u usporedbi s nama na svoje tjelesne radnje troši suviše, a na svoje duševne premalo energije i naš je smijeh izraz nadmoći, a tu nadmoć osjećamo kao uživanje. Dok u obrnutoj situaciji: kada je tjelesni utrošak manji, a duševni veći, mi se ne smijemo, nego divimo. Stoga se u komediji nalazimo čim geste prevladaju nad djelima. Djelo je nešto što činimo namjerno, dok nam se gesta otme, ona je automatska. Ovaj automatizam koji dovodi do komične situacije ili do gestikulacijske komike najviše pogoduje nekim djelatnostima koje su već same po sebi automatizirane. Za komični automatizam posebno je popularna profesija kuhara, liječnička i to upravo rutina liječničke prakse, a posebice državni, administrativni poslovi⁷.

Četvrta teza vezana uz komično jest slučaj. "Komično je prikazivanje vladavine slučaja", kaže Max Dessoir. Pojam slučaj suprotan je pojmu sudbine na kojem se temelji tragično, no svaki slučaj mora biti zasnovan na nekoj

⁶ vidi: Freud, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Smijemo se pretjeranim pokretima, primjerice dirigentu ili kuglašu nakon bačene kugle. Dijete, čovjek iz naroda ili pripadnici određenih rasa kada nešto opisuju, pokretima prate riječi i time povezuju mimičko prikazivanje s jezičnim. Pogotovo to čine kako bi prikazali veliko (podignuta ruka, razrogačene oči) i malo (spuštanje do poda, mijenjanje glasa).

⁷ vidi Propp, *Ismijavanje profesija u Problemi komike i smeha*.

prikrivenoj zakonitosti, tako da svaka komična situacija i šala simuliraju uzročnost i opravdanost. Hazardnošću komičnoga pozabavio se i Bergson. "Komično je slučajno; ono, da tako kažemo, ostaje na površini ličnosti" (Bergson 1987: 14). Stoga ne čudi silna rastresenost u komedijama, što znači da je rastresenost neka vrsta izvora komičnog. Rastresenjak u krutosti vlastitoga ponašanja ima nehотиčne promjene, nehottično ponašanje, pokrete. "Neki čovjek koji je trčao ulicom spotakne se i padne: prolaznici se smiju. Da su mogli pretpostaviti da ga je odjednom spopala želja da sjedne na zemlju, mislim da se ne bi smijali. Smiju se zato što je sjeo protiv svoje volje. Prema tome, smijeh ne izaziva iznenadna promjena njegovog ponašanja već ono što je nehottično u toj promjeni..." (isto). Zato se uvijek smijemo rastresenjaku, njegovim nehottičnostima, slučajnostima. Komedija koristi, kaže Hegel vanjske slučajnosti iz čijih raznovrsnih i čudnovatih zapleta proizlaze komične situacije.

Peta teza: komično je iznenađenje. Iznenađenje je povezano sa slučajnošću, budući da nas određeni postupak mora dočekati nespremne. Komična situacija, a posebice kalambur obično sadrže okrenuti kauzalitet. Osim komične situacije, komična osoba svijet vidi iskrivljeno, te izvlači netočne zaključke, a tijekom razmišljanja junaka često je neočekivan. Ismijavaju se obično greške u misaonom procesu junaka (česti primjeri u parodijama). Bitno je da se iznenađenje rasvjetljuje, zato Kant kaže da šala mora uvijek sadržavati u sebi nešto što je u stanju da nas za jedan trenutak obmane. Komično je na taj način često povezivano s besmislicom. Tehnika dosjetke, primjerice, radi na principima pomicanja, misaone greške, besmislice. Upravo teško, gotovo nemoguće definiranje komičnog proizlazi iz ove okvirne teze, budući da je uvijek teško objasniti čemu se zapravo smijemo i kako da to utvrdimo analitičkim ispitivanjem, stoga se šali smijemo kada je ona nešto novo, "kada nastupa kao iznenađenje" (Freud). Komično iznenađenje nastupa ukoliko nešto malo, neznatno uzima masku velikog (parodija). To očekivanje nečeg velikog odjednom se raspada u svoje ništa, pa se naš utisak sastoji od obmane i od razrješnjenja koje zatim slijedi, budući da ne možemo ostati obmanuti. Specifičan osjećaj komike treba shvatiti tako da se duševno pripremanje na jedan jak utisak razočarava time što dolazi slab. To dobiva karakter uživanje jer se suvišna psihička snaga kao i svaka prevaga unutarne energije osjeća kao uгода (Dessoir). No ovo uživanje u komičnom, zapravo tzv. psihičko klaćenje (Baerwald) objašnjava više duševni proces, a manje samu pojavu i time se približava psihologijskom shvaćanju. Ovaj osjećaj komičnog iznenađenja Dessoir proučava na temelju tzv. zorne komike jer se komični učinak postiže kada se na naivan način jedan slučaj ogrešuje o neku poznatu zakonitost ili kad se nešto beznačajno natura umjesto značajnog koje očekujemo. Iako je zornost komike teško opisati i riječima saopćiti, ovaj je autor naveo zanimljiv primjer iz varietea: čovjek vuče užu kako bi izvukao iza kulisa konja, dolazi mu u pomoć

drugi, pa treći jer se radi o neposlušnom i teškom konju, muče se, pa im priskače četvrti, na kraju izvlače običnog drvenog konja na kotačićima. Ova je scena komična jer je zakonitost između upotrebe sile i efekta narušen, a krajnja scena zbiva se neočekivano. Dessoire je i kritizirao ljudsku potrebu za uživanjem u stalnim iznenađenjima i besmislu, tvrdeći kako komika priređuje uživanje ali ne duboku unutarnju radost. Svoj stav on gradi na stalnoj ljudskoj potrebi da bude ondje gdje se nešto dešava čemu pridodaje općeljudsko uživanje u besmislenim stvarima, a upravo to je ono što komičnom osigurava naj snažniji odjek. Suvereno preziranje svake logike (alogičnost iznenađuje) djeluje na većinu ljudi razveseljavajuće, pa ljudi, bježeći od nužde i zakonitosti, koja vlada u stvarnosti streme besmislici što se povezuje s vicem, igrom i umjetnošću.

S ovom je tezom u najužoj vezi kontrast. Može se slobodno reći da se kontrastom najčešće definira komično kao fenomen. "Komičnost se otpočetak zasniva na proturječnim kontrastima" (Hegel) i dublje je od samog smiješnog kontrasta. Pirandello također podržava ovu tezu govoreći kako je komično zapažanje protivnog, dok je osjećanje protivnoga - humoristično. Komično često koristi oblike transpozicije, tj. prelazak iz visokog u nisko (parodija) ili iz niskog u visoko (ili prividno visoko što čini ironija). Komično stoga može biti (naravno u vidu kontrasta) degradacija ili, s druge strane, pretjerivanje. Bergson koji je postavio temeljnu tezu o komičnom kao automatizmu, podržava i komično kao oblik suprotstavljanja automatizma individualne navike i društvene konvencionalnosti. Hartmann koji se bavio komičnim u sklopu slojeva nije zaobišao ni komični kontrast što je zapravo njegov najjači argument u tzv. komičnom padu. Efekt komike u, npr. uspjelom vicu, ovisi o veličini "stropoštanja u ništa" dok sadržaj može biti vrlo različit. Da se komika temelji na padu s visokog u nisko primjenljivo je, prema Hartmannovim riječima jedino na književnost. Sam postavlja pitanje kako se te iste odredbe mogu primijeniti na crtanje budući da karikaturu gledamo u cjelini, dok rečenicu čitamo sukcesivno. Drugo se njegovo pitanje odnosi na samu književnost: da li komično svuda počiva na padu u slojevima predmeta?

Propp se također pozabavio kontrastom kao jednom od bitnijih mogućih objašnjenja komičnog. U svojem analitičkom pristupu Propp pokazuje kako se najbolja komika kontrasta uspostavlja u negativnih junaka koji nose pozitivna imena (daje primjer Gogoljeva negativca, varalice iz *Kockara* koji se zove Utešitel'nyj).

Navedene teze o komičnom ne predstavljaju definiranje samoga fenomena. Da je čvrsto definiranje nemoguće, uvjerali su nas mnogi teoretičari od Aristotela do naših dana. Okvirne teza nam pomažu kako bismo se lakše snašli u nizu definicija i popratnih pojmova. Spomenute teze čak nisu ni stavovi, budući da bi se one mogle proširiti (možda suziti) a ponajviše stoga što su

isprepletene i ne dozvoljavaju nam da ih, kao u nekom jednostavnom kemijskom procesu razlučimo jedne od drugih. Možda je Propp bio u pravu kada je krenuo induktivnom metodom proučavati fenomene komike i smijeha jer su ga pojedini primjeri vodili okvirnim zaključcima, ali možda je u pravu i Jean Paul, koji je krenuo od temeljnog definiranje smiješnog, zatim uzvišenog kao kategorije nisko-visoko, pa se tek onda pozabavio komičnim kao kategorijom zadovoljstva. Jednostavno, nema "prave" definicije o komičnom koja bi vrijedila kao pozitivni zakon i na osnovu koje bi se "presuđivalo". Teoretičari komičnog se, unatoč mnogim valjanim definicijama, nalaze u terminološkoj i definicijskoj disparatnosti, što na neki način daje poseban čar ovome problemu.

Literatura

- Aristotel, *O pjesničkom umijeću*. Zagreb, 1983: August Cesarec.
- Bergson, H. *Smijeh. Esej o značenju komičnog*. Zagreb, 1987: Znanje.
- Dessoir, M. *Osnovni estetski oblici*. U: *Estetika i opća nauka o umjetnosti*. Sarajevo, 1963: Veselin Masleša.
- Fališevac, D. *Smiješno i ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti*. Zagreb, 1995: Verbum croaticum.
- Fed', N.M. *Iskusstvo komedii ili mir skvoz' smeh*. Moskva, 1978: Nauka.
- Freud, S. *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Beograd, 1973: Matica srpska.
- Grlić, D. *Estetika. Povijest filozofskih problema*. Zagreb, 1983: Nmaprijed.
- Hartmann, N. *Komično*. U: *Estetika*. Beograd, 1979: BIGZ.
- Hegel, G. V. F. *Romantične umetnosti - slikarstvo, muzika, poezija*. U: *Estetika III*. Beograd, 1970: Kultura.
- Jean Poul *Prigotovitel'naja škola estetiki*. Moskva, 1981: Iskusstvo.
- Jolles, A. *Jednostavni oblici*. Zagreb, 1978.
- Kant, I. *Analitika lepog*. U: *Kritika moći suđenja*. Beograd, 1975: BIGZ.
- Kant, I. *O lepom i uzvišenom*. Beograd, 1985: Grafos.
- Lalo, C. *Stvaranje i kontemplacija*. U: *Osnovi estetike*. Beograd, 1974: BIGZ.
- Lihačev, D.S.; Pančenko, A.M. *'Smehovoj mir' drevnej Rusi*. Leningrad, 1976: Nauka.
- Mann, Ju. *O groteske v literature*. Moskva, 1966: Sovetskij pisatel'.
- Marić, S. *Zapis o smehu*. U: *Glasnici apokalipse*. Beograd, 1968: Nolit.
- Pirandello, L. *Humorizam*. Split, 1970: Mogućnosti.
- Propp, V. *Problemi komike i smeha*. Novi Sad, 1984: Književna zajednica Novog Sada.

Sonja Ludvig

U POTRAZI ZA IZGUBLJENIM RAJEM
(M. J. Ljermontov, *Demon*)

Demonistički leitmotiv Ljermontovljeva stvaralaštva

Kada je kao petnaestogodišnjak pročitao klasični Miltonov ep *Izgubljeni raj* [*Paradise Lost*, 1667], M. J. Ljermontov je postao u neku ruku opsjednut demonističkom temom, pa u tom smislu dominantan dio njegova stvaralaštva možemo shvatiti kao više ili manje eksplicitna istraživanja literarnih potencijala ideje demonskog. Počevši od mladalačke pjesme *Moj demon* (1829), koja u najboljem duhu romantičarskog zanosa slavi zastrašujući i veličanstven, "stihijski" duh usamljenog "demon" (očigledno "genija" pjesnikova stvaralaštva), pa preko drame u stihovima *Maskarada* [*Maskarad*, 1835], koncentrirane oko čudljivog i tajanstvenog Arbenjina u čijim se emocionalnim tiradama očituje prezir prema društvu, ali naslućuju i mračne tajne iz vlastite prošlosti, romantičarska je koncepcija demonskog ostala lajtmotivom Ljermontovljeva stvaralaštva. Na osebujan se način ona očituje u najpoznatijem piščevu djelu, kompozicijski i stilski kompliciranom romanu *Junak našeg doba* [*Geroj našeg vremena*, 1840], čiji se bajronističko-buntovni glavni lik, alijenirani i senzitivni "suvišni čovjek" Pečorin, može istodobno shvatiti kao profinjeni i demonski manipulator, ali i kao žrtva tajanstvenih i suptilno nagoviještenih demoničkih sila, koncentriranih u naizgled idiličnim toplicama gradića Pjatigorska.¹

Nastanak poeme

Rad na poemi *Demon* [*Demon*]² Ljermontov je započeo 1829., a završio jedno desetljeće kasnije; no poema je objavljena tek 1860., dvadeset godina nakon Ljermontovljeve smrti (u međuvremenu je čitateljstvom cirkulirala u rukopisnim kopijama). Razlog zbog kojeg je cenzura tako dugo odgađala objavljivanje poeme i zbog kojeg je Ljermontov tako dugo prerađivao poemu (sačuvano je osam njezinih verzija; o tome v. Boss 1991: 103) nije toliko ležao u određenim implikacijama političkih sadržaja (zbog nedavnog dekabrističkog ustanka svaka se aluzija na buntovništvo i destabilizaciju poretka shvaćala vrlo osjetljivo), nego prije u njegovoj završnici koju je autor, osobito u posljednjim verzijama, višekratno mijenjao. Ljermontov je, naime, prvobitno namjeravao prezentirati glavni ženski lik, Tamaru, kao do kraja nepokoran i neiskupljen, ali saznajući

¹ O tome u Vishnevsky 1991: 55-71.

² Svi citati prema: M. Ju. Lermontov, *Stihotvorenija. Poëmy. Maskarad. Geroj našego vremena*. Leningrad: "Hudožestvennaja literatura", 1988. U daljnjem tekstu kao: *Demon*, s naznačenom stranicom; svi prijevodi sa stranih jezika moji.

kako se “najviši krugovi” (tj. carska obitelj) zanimaju za njegov rad, koncipirao je svršetak poeme više u skladu sa konvencionalnima religioznim shvaćanjima.³ Tako, za razliku od ranijih verzija koje su dosljednije finalizirale temu proklete ljubavi, u završnome, objavljenom tekstu *Demon* ne uspijeva vratiti Tamaru iz ruku anđela, nego: “I ponovo je ostao, nadmen,/ Sam, kao i ranije, u kozmosu/ Bez nade i ljubavi!...” (*Demon* 143).

Romantičarski demonizam: ljepota i prokletstvo

Ruski se romantizam počeo intenzivnije zanimati za demonističku tematiku u 1830-im godinama, koncentrirajući oko nje repetitivnu i oponentnu simboliku crpljenu iz kršćanskih izvora (zemlja i nebo, raj i pakao, Bog i Sotona); kako kaže Loginovskaja, takve su se predodžbe “koncentrirale oko jedne središnje figure – Demona” (Loginovskaja 1973: 14). Na prijelomu iz XVIII. u XIX. stoljeće, naime, u europskoj se književnosti javlja tendencija prema osuvremenjivanju sotonske figure koja je – pod jakim utjecajem Miltonova epa koji se u to doba emancipirao kao literarni klasik – postala suviše kompleksnom da bi se mogla poistovjetiti s uvriježeno kršćanskim Duhom zla. Sotona biva transformiran u (zapravo također tradicionalni) tip plemenitog prijestupnika, divnog i istodobno zastrašujućeg buntovnika kojeg nemogućnost smirenja i otpor prema autoritetu, jednako kao i gnušanje prema mediokritetu, navodi na prijestup.⁴

Književna se djela koncentriraju oko fatalnoga junaka, prokletog sudbinom, kojemu je jedna od glavnih karakteristika destruktivnost – kako prema sebi, tako i prema osobama iz svoje okoline, a nadasve prema zaljubljenim i/ili ljubljenim ženama. Unutar jednog junaka fuzioniraju se oprečne značajke ljubavi i prokletstva, ljepote i boli (koja postaje gotovo preduvjetom ljubavnih odnosa): Miltonov Satan, kao i kasniji romantičarski “demoni” (bilo u ljudskom ili fantastičnom obličju) lijepi su i veličanstveni u svom zlu, pri čemu, kako kaže Praz, “*prokleti karakter (caractère maudit) ljepote odgovara prokletom karakteru ljubavi*” (Praz 1974: 88). Ovdje valja pridodati i ideju junakove kvalitativne (misaone i emocionalne) izdvojenosti i dakle izoliranosti (genij nasuprot masi, originalnost nasuprot repetitivnosti i sl.) koja sa sobom donosi nihilistički prezir prema svijetu, ali i prokletstvo. Navedene se osobine svakako izuzetno potenciraju apliciranjem na lik Sotone kao krajnjega, izuzetnog prokletnika i prognanika: “Što je povijest mučnih lišavanja,/ Napora i bijeda gomile ljudske/ Budućih, prošlih pokoljenja,/ Prema minuti jednoj/ Mojih

³ Opš. u Boss 1991: 103-108.

⁴ Praz u tom smislu govori o demonskom karakteru tipičnoga romantičarskog junaka: “Schillerov razbojnik Karl Moor je prognani anđeo... I Schiller, po uzoru na Miliona, govori o “uzvišenosti” svog razbojnika, o “časnom zločincu, veličanstvenom monstrumu.” (Praz 1974: 68)

nepriznatih muka?” (*Demon* 135). Démonski lik također utjelovljuje potragu za autentičnom emocionalnošću i krajnjom individualnom slobodom, koja zbog svoje neostvarivosti predstavlja idealnu podlogu za kreiranje atmosfere *Weltschmerza*, najčešće popraćene skeptično-blaziranom retorikom (usp.: “no gordi duh/ Prezrivim obuhvati pogledom/ Tvorevinu boga svojeg,/ A na čelu njegovome visokom/ Ne odrazi se ništa”, *Demon* 117).

Romantičarski demonizam: *besy* i *demony*

Ruskim romantičarima, koji su se simpatetički odnosili prema pokretu dekabrizma, u demonističkom motivskom korpusu odgovarala je arbitrarnost u odnosu na ustaljene religiozno-moralne svjetonazore,⁵ kao i upotrebljivost političkih implikacija (tako je Milton, na primjer, za dekabriste postao prorokom slobode, a Kjuheljbecker ga je nazivao “titanom”). Osim utjecaja demonističke tematike u visokoj književnosti (prije svega Milton, Byron i Goethe), na ruske je romantičare trag ostavio i slavenski, folklorni demonizam, iako valja reći kako je interes za narodno stvaralaštvo bio zapravo zajedničko obilježje romantizma u raznim europskim zemljama. Shvaćanje da među tim dvama demonističkim korpusima postoje temeljne razlike odrazilo se i u potrebi za uspostavljanjem terminološke distinkcije između folklornih *bjesova* (rus. *besy*) i *demoni* (rus. *demony*) nastalih na tragu visoke književnosti.

Dominacija jedne ili druge tradicije u ruskih je autora uvjetovala i bitne razlike među tekstovima, pa su tako primjerice Gogoljevi folklorni bjesovi iz *Večeri na majuru kraj Dikanjke* [*Večera na hutore bliz’Dikan’ki*, 1831] koncipirani benigno, moguće ih je svladati jednostavnom domišljatošću, a smijeh se afirmira kao glavna snaga za svladavanje tih utjelovljenja zla. Ljermontovljev se démonski junak, nasuprot tome, kao složena, proturječna, metafizička figura evidentno oslanja na visoku literarnu tradiciju.⁶ S obzirom na tu tradiciju, na rusku su književnost ponajviše utjecala dva tipa Zlog duha, Goetheov Mefistofeles (kao svojevrsni “liberalni mislilac” s interesom za okultno, mistiku, alkemiju; u tom se liku, *nota bene*, ipak osjeća i utjecaj popularne predaje) i Miltonov Satan (kao “puritanski revolucionar” kozmičkih dimenzija, inspiriran klasičnom literaturom). Ta dva oprečna tipa ipak i dijele niz osobina, poput lažljivosti, kreiranja iluzija, mijenjanja oblića, laskanja i zavođenja, te prezir prema Božjoj “tiraniji”. Posljednju osobinu romantičari su proširili na suprot-

⁵ Iako se odmaci u tom pogledu susreću u ruskoj književnosti i ranije, npr. u Heraskova: “Ne! mene [tj. Sotonu] nije stvorio ni Bog, niti Sudbina;/ I možda sam iznikao iz svijeta sam od sebe,/ Kako bih blistao, i carevao i živio,/ Ni Boga za to, niti druga stvorenja nisam molio.” (*Vselennaja*, 1790).

⁶ Autorov interes za folklorno u poemi se uglavnom iscrpljuje korištenjem motiva gruzijskog folklora, u dekorativnoj funkciji.

stavljenost svakom autoritetu, nebeskome i zemaljskom, a Boss smatra kako je upravo "taj aspekt postao dominantan u demonističkoj tradiciji koja se razvila nakon Puškina. Njegov odnos prema moralnom statusu te opozicije bio je još uvijek ambigvitetan" (Boss 1991: 101).

No čini nam se ipak kako je ambivalentnost svjetonazora (uključujući i spomenute kategorije) opća karakteristika romantičarske umjetnosti, koja je s jedne strane glorificirala vjeru u progres čovječanstva koje će zbaciti tiraniju i stvoriti novi, slobodni svijet, a s druge prezirala to isto čovječanstvo kao sebično i iskvareno; kako kaže Russell, "ta je ambivalentnost vodila neke romantičare sklone dubljim promišljanjima prema spajanju opozicija: možebitnom sjedinjenju Boga i Sotone" (Russell 1996: 174).

Rascijepljeni Demon

Ljermontovljev Demon je također korjenito ambivalentan, unutarne podvojen lik čija je emocionalnost – epskih razmjera – sklona težnji prema Dobru, iako svoj identitet crpi isključivo iz Zla; u tom je smislu indikativno opažanje junakinje Tamare: "To nije bio pakla duh strašni,/ izopačeni patnik – o, ne!/ On bio je sličan večeri jasnoj:/ Ni dan, niti noć, – ni mrak, niti svjetlo!..." (*Demon* 126). Iako se opis Demonove "astralne" rascijepljenosti ovdje očigledno rabi kao efektna metafora krajnjeg nepripadništva i izoliranosti,⁷ spomenimo kako jedan drevni hebrejski mit takvu neopredijeljenost Lucifera, sina Zore (hebr. *Helel ben Šahar*; radi se naravno o zvijezdi Danici ili Večernjači) tumači kao znak prkosa i oholosti, zbog koje će Jahve zbaciti Lucifera u Šeol (bezdan).⁸

Motiv palog anđela u romantizmu je često kontaminiran antičkim motivom pobune titana, osobito likom **Prometeja** koji se emancipira od ranijih opisa titana kao mračnih, "podzemnih" sila. Prometej i Sotona dijele niz srodnih osobina: pobunu protiv božanskog autoriteta i nametnutog poretka, neizbježni poraz, prokletstvo i progon, a obojica su i "donositelji vatre". No među njima

⁷ U tome je Ljermontovljev Zli duh unekoliko specifičan, budući da za njega nije izgubljen samo raj, već se on odriče i vladavine nad drugim pobunjenim anđelima: "Prognanike, sebi slične,/ U očaju počeo sam zvati,/ No riječi i lica i poglede zlobne,/ Jao! ni sam nisam prepoznavao./ I u strahu, zamahnuv krilima,/ odletjeh – ali kamo? zašto?/ Ne znam..." (*Demon* 134). Lik se tako dovodi do krajnosti u svim svojim aspektima: za njega ne postoje "sive zone", već samo krajnje proturječnosti Dobra i Zla, pripadnosti i totalne izolacije. Svakodnevnica je izbrisana u ime napetosti, prekoračenja, emocionalnog patosa.

⁸ Taj je hebrejski mit kasnije kombiniran s elementima grčkog mita o Faetonovu padu zbog nevjeste vožnje kočija njegova oca Heliosa, boga sunca; i tu susrećemo iste strukturalne odnose: podređeni akter ("razmetni" sin) zadire u poredak koji je garantiran od strane nadređene instance (oca), te zbog toga biva sunovraćen iz svjetla (stanje milosti) u tamu (prokletstvo).

postoje i krucijalne razlike: Prometejeva je pobuna motivirana nesebičnim htijenjem da pomogne ljudima, dok se Sotona uzdiže iz egoističnih razloga, oholosti i zavisti (zapravo pokušava *coup d'état*). Kalk tih dvaju likova omogućio je romantizmu imputiranje pozitivnih prometejističkih karakteristika u demonske likove (ili likove s “demonskim kompleksom” koji često funkcioniraju kao *alter ego* samih književnika), koji su tako mogli figurirati i kao uzvišeni osloboditelji čovječanstva.

Demonsko zavodenje: inkubi i sukubi

Romantičarski Ljermontovljevi interes za emocionalne i estetske sadržaje, prije negoli za intelektualnu i religioznu problematiku demonističkih elemenata, uvjetovao je specifičan izbor iz dotičnog korpusa; zbog toga u središtu poeme susrećemo temu ljubavi demona i žene, odnosno temu zavodenja smrtnoga, zemaljskog bića od strane nadnaravnoga, besmrtnoga i nadmoćnog duha. Mogućnost ljubavnog odnosa između tjelesnog i bestjelesnog bića predstavljala je zajedničku točku brojnih poganskih religija (sjetimo se samo Zeusovih ljubavnih pustolovina), koja se dolaskom kršćanstva počela tumačiti u demonskom ključu, iako su tijekom čitavog srednjovjekovlja ranije religiozne predodžbe ostale vrlo žive u folklornim običajima i predajama (npr. vilenjaci i troli koji zavode ili otimaju smrtnike u skandinavskih naroda, vodeni duhovi i rusalke u Slavena).

Kršćanska je teologija dopustila postojanje ljubavnih odnosa između ljudi i demona, kao i ljudi i anđela. Ideju da su anđeli, iako duhovna bića, sposobni stupiti u tjelesne odnose sa ženom, uveo je u teologiju Augustin (*De civitate Dei*) oslanjajući se na biblijski odlomak o sjedinjenju sinova božjih s ljudskim kćerima⁹ (taj je motiv elaboriran i u apokrifnoj *Knjizi Henohovoj*), iako uz ogradu kako anđeli ipak nisu toliko grješni da bi tu mogućnost doista i ostvarili. Prema drugim tumačenjima (npr. pape Benedikt XIV. i Inocent VIII.) u spomenutom se odlomku ipak radi isključivo o zlim dusima. Smatralo se kako demoni mogu zadobiti tjelesno obličje na razne načine: materijalizacijom iz zraka i drugih elemenata, zaposjedanjem ljudskoga ili životinjskog tijela (osobito zmije, psa, jarca i vrane), te korištenjem mrtvih trupala, pri čemu je omiljeni trik bio preuzimanje lika osobe u koju je žrtva već zaljubljena.

Prema Crkvenom mišljenju koje je utemeljio Toma Akvinski, demoni su bili bespolni, pa su se mogli javljati kako u muškom, tako i u ženskom obličju, odnosno kao inkubi ili sukubi (jedan te isti demon mogao se muškarcu javiti kao sukub, a ženi kao inkub). Spomenimo kako se teolozi i demonolozi nikad nisu uspjeli usuglasiti oko pitanja plodnosti odnosno sterilnosti tako utjelovljenih

⁹ “Kad su se ljudi počeli širiti po zemlji i kćeri im se narodile, opaze sinovi Božji da su kćeri ljudske pristale, pa ih uzimahu sebi za žene koje god su htjeli.” (Post VI, 1-2)

duhova (prema Lutheru, Đavao je mogao začeti jedino s djevicom), a možebitni plod nečistih veza gotovo je uvijek bilo čudovišno stvorenje, izgleda tipičnog za srednjovjekovne bestijarije (rijetka su ekstremno neobična djeca, poput djevojčice u obliku vrča koju je navodno rodila neka žena u XVII. st.). Također ne postoji suglasnost oko zadovoljstva koje ljudski partner¹⁰ ima u takvom odnosu; ranije su se teorije (u XV. st.) priklanjale "hedonističkoj" verziji, smatrajući kako se tu radi o vezi *maxima cum voluptate* (tj. s najvećom nasladom), dok kasniji demonološki autoriteti, poput čuvenog inkvizitora Nicolasa Rémyja, tvrde kako "ne može postojati ništa hladnije i neugodnije" (cit. prema *Ėnciklopedija koldovstva i demonologii* 1996: 407), te da zavedene osobe pristupaju odnosu *timore et pavore* (uz bojazan i drhtanje). Što se tiče samih demona, prevladava mišljenje kako su oni, budući duhovne prirode, frigidni, te ne osjećaju nikakvo tjelesno zadovoljstvo, nego zadovoljštinu pronalaze u podčinjavanju svoje ljudske žrtve i njezinom sagrješenju. Češće nego svjetovnjake, inkubi i sukubi napastovali su žitelje samostana, uglavnom opatice.¹¹ Kao što smo spomenuli, sukub (od lat. *succubus*, muški rod od *succuba*, prostitutka) je demon koji preuzima žensko obličje radi zavođenja muškaraca; kako se smatralo da su žene općenito pohotljivije od muškaraca, sukube u demonološkim spisima susrećemo relativno rijetko (smatralo se da inkuba ima devet puta više). Među najpoznatije slučajeve pojave sukuba sigurno spada jedno od iskušenja sv. Antuna, kome se noću Đavao znao pojavljivati u liku žene, "šireći prljave misli" i "oponašajući ženske pokrete".¹² Duhovi utjelovljeni u lik muškarca, inkubi (od lat. *incubus*, ležati povrh), osobiti su po tome što je smatrano da potječu od anđela, palih zbog strasti za ženom (radi se dakle o "karnalnoj" varijaciji Luciferova pada). Iako postoje mišljenja da su inkubi utjelovljenja demona nižih razreda, ponekad susrećemo i anegdote o samome Sotoni kao zavodniku; ali kako se općenito smatralo da on ne može osjećati ljubav i privrženost (za razliku od drugih demona koji su znali podljeći ženskim čarima), te da je njegova mizoginija možda čak i jača od mizantropije,¹³

¹⁰ Gotovo isključivo žena; u rijetkim slučajevima kad su se demonologija i inkvizicija pozabavile muškim iskustvom zabilježena je zanimljiva kombinacija demonske frigidnosti i nimfomanije: demonice su uglavnom "poput ledene pećine" (*Ėnciklopedija koldovstva i demonologii* 1996: 407), ali neobično zahtjevne.

¹¹ Francuski romanopisac J.-K. Huysmans zato je šaljivo nazivao takve demone "eklezijastičkim mikrobima" (v. Rudwin 1973: 223).

¹² V. *Ėnciklopedija koldovstva i demonologii* 1996: 439

¹³ Sukob između žene i Vraga potječe još iz Raja, kada se Zli duh u obliku zmije poslužio ženom kao posrednikom pri Adamovu padu: "Neprijateljstvo ja zamećem između tebe i žene, između roda tvojeg i roda njezina: on će ti glavu satirati, a ti ćeš mu vrebati petu" (Post, III, 15).

Sotonina je uobičajena motivacija pri takvim pothvatima pokazivanje svoje mržnje prema Gospodu (T. Akvinski, *Summa Theologiae*).

Demonsko zavodjenje: povratak izgubljenom raju

Kako je Ljermontovljevi Demon u tjelesnom smislu daleko kreposniji (ili frigidniji?) od svojih srednjovjekovnih i renesansnih preteča (sva se erotika svodi na jedan “fatalni” poljubac),¹⁴ motivaciju za ženino zavodjenje moramo tražiti drugdje: sam Demon tumači svoju žudnju za Tamarom kao istinsku ljubav i nagnuće za moralnom preobrazbom (“U njemu osjećaj odjednom progovori/ Negdanjime materinskim jezikom./ Je li to bio znak preporoda?”, *Demon* 120). Demonov se poljubac unekoliko nadovezuje na kršćansku paradigmu o Božjem dahu koji je oživio Adama (s time da se ovdje radi o obrtanju principa u pravcu ne-postojanja),¹⁵ a možda i na neoplatonističke i hermetičke predodžbe o sjedinjenju suprotnih principa u prvobitno Jedinstvo, koje su se preko idealističke filozofije odrazile na stvaralaštvo romantizma.

Sjedinjenje je tu, međutim, lažno, travestirano, budući da je i sam Demon razjedinjeno, alijenirano biće; prema Origenu, primjerice, zlo je Ne-biće, ništavilo, odsutnost, kao i sam Đavao koji je apoteoza zla (v. Stanford 1997: 84). Demon je tu utjelovljenje odvojenosti i parcionalizacije koje romantizam, također na neoplatonističkom tragu, izjednačuje sa zlom i smrću (prema Novalisu “svako je zlo i iskvarenost izoliranje – ono je princip odvajanja”, cit. prema Abrams 1973: 181), i kao takav suprotan je Tamari, djetinje “nevinom” biću, utjelovljenju jedinstva prirode. Ali Demonovo je djelovanje proturječno: on istodobno katalizira Tamarinu pozitivnu preobrazbu (kao seksualnog bića) i inicira njezinu dezintegraciju (kao koherentnog bića). Sjedinjenje hladnog, sterilnog Demona (hermetičari bi rekli: principa mjeseca) i životne Tamare,¹⁶ povezane s principima plodnosti (sunce i voda), ne uspijeva jer ljubav, kao katalizator, očigledno nije istinska – ona je više izraz Demonove potrebe za samoispunjenjem (dakle, sebično nagnuće) nego čin obostranog davanja, smrti-radi-rađanja.

¹⁴ Nedostatak erotskih motiva, toliko svojstven ruskoj književnosti, u djelima s dominantnom demonističkom tematikom djeluje (u kontekstu općeeuropske literature, ali i folklorne tradicije) začuđujuće, iako ima svoju logiku. Psihološki bi, naime, bilo teško objasniti Demonovu senzualnost prema neusporedivo inferiornijem biću kojeg, osim toga, ne sagledava “puristički”, već “funkcionalistički”, tj. kao sredstvo svog preporoda, a ne kao nezavisni objekt obožavanja.

¹⁵ Prema bogumilskoj predaji, čovjeka je iz blata stvorio Sataniel (rus. *Satanail*), ali kako mu nije uspio udahnuti život zamolio je Boga da to učini, obećavši kako će čovjek pripadati obojici (v. Rjazanovskij 1915: 22).

¹⁶ Čiji je osmijeh “kao život, kao mladost živ” (*Demon* 119).

Kao utjelovljenje ambivalentnosti, razdvajanja, otuđenosti, Demon pokušava povratiti "izgubljeni Raj" pomoću ljubavi kao vjerojatno jedinstvene sile kojoj romantizam priznaje sposobnost kohezije raspadnutih dijelova (kako pojedinca tako i čitavog svijeta). Ali Demon je upravo ono što bi Plotin nazvao dušom okrenutom prema sebi, koja predstavlja suprotnost ljubavi; ona nije njegovo istinsko nagnuće, već prije potreba nijekanja samoga sebe, želja za izbavljenjem od, kako bi rekao Milton, "vrućeg Pakla koji uvijek u njemu gori" (Milton 1996: IX, 216). Tako nam se glede poeme kao vjerojatnija nameće tradicionalna demonska motivacija zavođenja žene radi osvete celestijalnom protivniku, što osobito dolazi do izraza u finalnom sučeljavanju anđela-čuvara i Demona oko pokojničine duše (inače topos religiozne literature), koju posljednji doživljava kao zasluženi plijen: "Presjekavši slobodni put,/ Nadvi se iz bezdana pakleni duh./ Bio je moćan kao vjhor bučni,/ Blistao je poput munje,/ I gordo u drskosti bezumnoj/ Progovorio: "Ona je moja!" (*Demon* 142). Tamarina je duša spašena, pa princip nepobjedive životne snage tako trijumfira nad Zlom i samom smrću; tu možemo pronaći sučeljavanje romantičarskog motiva *reverdie* (tj. ponovnog buđenja prirode i njezina zelenila),¹⁷ kao vjere u obnoviteljske potencijale prirode, i kontrastnog motiva alijeniranoga i izoliranoga "prokletog" junaka (bio on Demon ili Pjesnik, dobrovoljni prognanik iz svijeta) koji tone u tamu i razočaranje: "I prokleo je Demon poraženi/ Maštanja svoja bezumna,/ I ponovo je ostao, nadmen,/ Sam, kao i prije, u kozmosu/ Bez nade i ljubavi!..." (*Demon* 143).

Pad anđela i paklene muke

Demonov je lik izrazito nostalgičan: on je prognanik koji živi u i od svojih prisjećanja na prošlost, otuđen od sadašnjosti kao tuđe i nezanimljive, u kojoj je i sam sebi postao strancem ("Svijet za mene posta gluh i nijem", *Demon* 134). Njegove muke nisu materijalne, već psihičke, duševne, a sastoje se u neograničenim užasima i očajanju svijesti koja je jednom poznavala "One dane, kad u kući svjetla/ Blistao je on, čisti kerubin" (*Demon* 116), a sad je *zauvijek* prognana i *nikad* ne može zaboraviti svoje ranije stanje sreće i slave "prvenca stvaranja": "U borbi s moćnim uraganom,/ Kako često sam, podižući prašinu,/ Odjeven u munju i maglu,/ Bučno jurio oblacima/ Ne bih li u bujici ustalasan stihije/ Uznemireno srce zaglušio,/ Spasio se od misli neizbježnih/ I nezaboravno zaboravio!" (*Demon* 134). U citiranom segmentu autor slijedi postmiltonovsku literarnu tradiciju minimaliziranja Sotoninih fizičkih patnji (npr. Bulgakovljevog Wolanda boli "samo" koljeno) ili njihovoga potpunog potiskivanja kako bi se istakla unutarnja, duševna bol. Ideja pokajanoga demonskog pobunjenika javlja se u kršćanskoj predaji inače vrlo rano, pa već *Knjiga tajni Henohovih* prikazuje

¹⁷ Opš. o tome u Abrams 1973: 437-441.

anđele kako “neprestance plaču” (v. Rudwin 1973: 11), a tu sliku susrećemo i u (takoder apokrifnoj) *Viziji sv. Pavla*.

U ključnom se momentu Ljermontovljeve poeme (susret s Tamarom) privremeno prekidaju Demonove patetične evokacije prošlosti, ali samo kako bi se budućnost anticipirala kao povratak, ponavljanje, “druga prošlost”: “Mene dobru i nebesima/ Ti mogla bi vratiti jednom riječju” (*Demon* 132). Svojom duševnom krizom junak zapravo ponavlja drevnu ljudsku težnju za blagoslovom pomirenja s otuđenim (alijeniranim) Bogom, što u romantičara zadobiva formu pokušaja ponovnog zadobivanja, u zrelijoj formi, ranijeg stanja integriteta sa sobom i svijetom. Prema Abramsu (1973: 123), karakterističan oblik za obradu takve tematike u romantizmu je bila upravo poema. Tako smo ovdje svjedoci *drugog* pada anđela, i to na promijenjenoj razini – jer je problematika ovdje možda načelna, ali ipak terestrička, za razliku od prvog pada koji se odvijao u kozmičkim razmjerima. No uzrok ponovnog pada je isti: to je demonska *superbia*, oholost, koja se u teologiji uglavnom smatra motivom Đavlove pobune,¹⁸ pa sukladno tome i najvećim grijehom.¹⁹ No, osim oholosti, u kršćanskoj tradiciji od *Novog zavjeta* naovamo susrećemo i nekoliko drugih, jednako uvjerljivih razloga, poput Sotonine moralne posrnulosti ili doslovnog istjerivanja s Neba, a postoje i tvrdnje kako je do silaska došlo svojevremeno odlukom Đavla i njegovih anđeoskih pratilaca (v. Russell 1982: 180-182). Neki Apokrifni spisi nude verzije koje se razlikuju od uvriježenih Crkvenih učenja, budući da u prvi plan stavljaju vezu između seksa i zla;²⁰ prema *Knjizi Henohovoj* i *Knjizi jubileja* anđeli-čuvari koje je Jahve poslao na zemlju podlegli su pohoti prema ženama, pa je Bog većinu tako palih anđela zbacio u bezdan, a jednu je desetinu ostavio radi iskušavanja čovječanstva (v. Stanford 1997: 49-51 i Rudwin 1973: 18). U svakom slučaju, zahvaljujući raznolikim i ponekad oprečnim tumačenjima pada anđela koje nude ti prvobitni izvori, u religijskoj i sekularnoj literaturi razvio se niz raznovrsnih legendi i interpretacija koje se oslanjaju na razna biblijska (ili apokrifna) učenja.

Požuda i tjelesnost tako su ostale čvrsto ukorijenjene u domeni grešnosti i demonskih pojava, a inzistiranje na toj vezi u nekih utemeljitelja kršćanskih doktrina, poput Augustina, samo je učvrstilo taj pesimistički svjetonazor. Crkva je Sotonu i njegove demone od najranijih vremena držala gospodarima

¹⁸ Tu je ideju izveo iz određenih biblijskih odlomaka Euzebije iz Cezareje, u III. stoljeću.

¹⁹ Usp. “da u čovjeku [Bog] obori oholost, da dušu njegovu spasi od jame i život mu od puta u podzemlje”, Job 33, 17-18.

²⁰ Drugi Apokrifi, poput *Knjige tajni Henohovih*, podržavaju oholost kao motiv pobune anđela: “I jedan od anđela višeg reda, pošto bijaše odbacio poredak pod sobom, začne nemoguću misao da smjesti svoje prijestolje više od oblaka nad zemljom, kako bi mogao postati jednak po činu bilo kojoj vlasti. A ja ga zbacih sa visina skupa s njegovim anđelima, pa je neprestano letio zrakom ponad bezdana” (cit. prema Stanford 1997: 52).

zemaljske ljubavi, a tjelesnu su ljubav prvi kršćanski misionari smatrali nekom vrstom demonske opsjednutosti, pa je, prema njima, uživanje u njoj (kao i bilo koji drugi hedonizam) sa sigurnošću vodilo u Pakao. Rana je Crkva celibat smatrala jednim savršenim stanjem, te se dugo kolebala sankcionirati brak (to je učinjeno na koncilu u Trentu); tako Origen kaže: “Brak je nečist i nije svet, to je forma senzualne strasti” (cit. prema Rudwin 1973: 266). Spomenimo kako, prema Talmudu, Sotonin grijeh nije suprotstavljanje Bogu, nego zavist prema čovjeku, dok se u kršćanstvu uvriježilo učenje prema kojemu je čovjek stvoren nakon Đavlova pada.

Pad anđela i pokajanje

Prema bogumilskom učenju Sataniel (rus. *Satanail*) je prvi sin Božji koji je, opijen ukazanim mu častima, u svojoj ludosti pokušao navesti neke anđele na pobunu, nudeći im oslobođanje od radnih obveza; nakon svrgavanja od imena mu je oduzet nastavak *-iel* koji prema apokrifima označava Sotonino božansko, a ne anđeosko porijeklo. U vezi sa Sotoninim padom i prokletstvom oduvijek je bilo povezano i pitanje mogućnosti njegova pokajanja, pomilovanja i povratka na Nebo: teologija tradicionalno smatra kako je Đavlovo sagrješenje neokajivo, a prokletstvo nerazrješivo.²¹ Ta dogma ipak nije bila otprve općenito prihvaćena: neki su značajni oci Crkve (poglavito Origen, ali i Grgur iz Nice, Klement Aleksandrijski, Ivan Skot Erigena i dr.) smatrali kako Vrag može biti spašen na Sudnji dan tzv. *apokatastazom* (grč. povratak), tj. vraćanjem u prvobitno stanje milosti. Osim rijetkih iznimaka (uglavnom kod srednjovjekovnih heretičkih sekti) ovo mišljenje nije ostavilo nekog većeg traga sve do pojave pijetizma u XVIII. st., kao i trenda univerzalizma u teologiji XIX. st., kao ideje prema kojoj će naposljetku svi, uključujući i Sotonu, biti spašeni (v. Russell 1996: 170).

Revidističke su tendencije doživjele svoj vrhunac kod romantičarskih umjetnika, koji su u Sotoni vidjeli najbolje utjelovljenje vlastita duha: odvažnoga i nepokornog, individualističnoga i usamljenog, misterioznoga i sumornog, slobodoljubivoga i buntovnog. Portretiranje “dobrog Vraga” nije bilo usmjereno prema formuliranju neke nove teološke pretpostavke, već je osmišljeno kao svojevrsni izazov kanoniziranim crkvenim shvaćanjima, ali i kao politički program (u simbolici bunta protiv nepravednoga i represivnog autoriteta). Treba reći kako romantizam ipak nije sagledavao Vraga isključivo kao pozitivnog junaka, jer je on sadržao i simbole negativnih stanja poput okorjelosti srca, izolacije, sebičnosti, pomanjkanja ljubavi (u tom se aspektu vjerojatno osjeća utjecaj

²¹ Taj je stav potkrijepljen nekim biblijskim odlomcima kontrastiranjem konačnog opraštanja izvornog grijeha čovječanstva i Đavlove propasti: “da smrću uništi onoga koji ima vlast nad smrću, to jest đavla, i da oslobodi sve koji cijeli život bijahu podvrgnuti ropstvu strahom od smrti” (Heb., II, 14-15):

romantičarskog medijevalizma). Kako kaže Russell, “nije postojao jedan ili možda dva romantičarska Sotone, nego doslovce toliko Sotona koliko je bilo romantičara. Njihovo je korištenje Sotone rijetko bilo zamišljeno kao ozbiljan intelektualni komentar principa zla [...]” (Russell 1996: 176).

Čini nam se kako je i Ljermontovljevi Demon takav “raspršeni” i nekonzekventan junak, čija se karakterizacija koleba između romantičarskog (“reformatorskog”) demonizma i klasične kršćanske interpretacije. Neotklonjivost Demonova prokletstva i izgnanstva zahvaljujući finalu poeme ipak ostavlja na čitatelja najjači dojam, a nad simpatijom za Vraga ipak trijumfira osjećaj svjetske boli: “Moja je tuga neprestance tu,/ I kraj joj, kao ni meni, neće doći” (*Demon* 135).

Uzvišeno vs. lijepo

Na putu možebitnoga Demonovog iskupljenja (a ono zapravo nije garantirano ničim izvan njegove vlastite vizije koja bi lako mogla biti i autoiluzijom), i to putem ljubavnog sjedinjenja s Tamarom kao svojevrsnim idealom zemaljske ljepote²² (usp. Danteova Beatrice, Faustova Helena Trojanska), stoji intervencija anđela-čuvara, emisara božanske instance: Demonova *apokatasta* spriječena je Tamarinim uzašašćem. Ta se dva lika, dakle, nalaze u oponentnom odnosu koji se može sagledavati kao odnos kategorija “lijepog” i “sublimnog” (uzvišenog), estetičke dihotomije nastale u kasnom XVIII. stoljeću (E. Burke), a preuzete od strane romantizma (o tom konceptu opširnije u Abrams 1973: 98 i Russell 1996: 173-174). Lijepo je omanje po svojim razmjerima, podvrgnuto nekom poretku, smireno, povezano s ljubavlju, a u promatrača izaziva ugodu; svi se ti atributi s lakoćom apliciraju na lik Tamare, “prekrasnog stvorenja”, “skladnih, izražajnih pokreta, punih mile jednostavnosti”, koja do Demonova dolaska živi u skladu s okolnom prirodom i patrijarhalnim poretkom. Sublimno je pak veličanstveno po svojim razmjerima (što sugerira beskonačnost), uznemireno, asocira na bol, a u promatrača izaziva proturječne osjećaje straha i obožavanja; krajnji je i vrhunski simbol sublimnoga bio upravo Sotona, ali i Božanstvo, iako su istini za volju romantičari radije pronalazili njegove tragove u uzvišenoj i divljoj Prirodi.

Čini nam se kako u Ljermontova nalazimo obje spomenute emanacije sublimnog: demonski junak uza sav svoj negativni naboj sadrži i esenciju za romantičare najviših manifestacija ljudskog duha (heroizam, patnja, uzaludna ali ne manje ustrajna individualna potraga za izgubljenom čašću, usprkos svim preprekama i sl.), a *setting* poeme zastrašujući su i zadivljujući egzotični kavkaski predjeli: planine prekrivene vječnim snijegom, rijeke izvijene “kao zmija” i bučne “poput lavice”.

²² Konkretno, egzotične, južnjačke ljepote: “Ondakad je svijet izgubio raj,/ Kunem se, ljepotica takva/ Pod suncem juga nije cvala” (*Demon* 119).

Komplementarni je odnos dvoje junaka vjerojatno i pod utjecajem njemačke idealističke filozofije, koja svijet sagledava kao kretanje uvjetovano prinudnim približavanjem opozicija (prvobitne opozicije subjekta i objekta, kao i daljnjih: uma i prirode, svjesnog i nesvjesnog, slobode i nužnosti). Postojanje bilo kojeg sustava prema Schellingu je moguće jedino putem suprotnosti, antiteza koje se manifestiraju u napetosti odbijanja i privlačenja: a nisu li upravo Demon i Tamarina klasični reprezentanti nepomirljivih suprotnosti koje se privlače pa makar i po cijenu samouništenja? Zbog toga posmrtno Tamarino uzašašće (anđeo odnosi njezinu dušu prema sjedinjenju s prapočelom) možda i dovodi u pitanje čitav sustav oponentnog suodnosa dvaju ključnih likova, stavljajući ih u podređeni položaj prema “božanskom poretku” kao vrhunskom (nad)sustavu. Taj je sustav u stanju inkorporirati sve proturječnosti, pa i onu tipično romantičarsku temu spasa žene čije sagrješenje i pad (s aspekta svakodnevnog morala) biva iščitano kao nevinost i vjernost (s transcendentnog aspekta), te zatim preokrenuto u iskupljenje i uspon; Ljermontov ovdje ponavlja Goetheovo “Spasena je!”. S aspekta logike samog teksta, međutim, taj novouvedeni transcendentni sustav funkcionira kao strano tijelo, kao destabilizator, prije negoli neka garancija reda i jedinstva. Tekst ulazi u novi proces prevrednovanja i interpretacija: kulminacija je novi početak, a finalno obećanje “vječnog mira” ne djeluje više tako spokojno i “nepomućeno”.

S druge strane, završno Tamarino spasenje možda i ne treba sagledavati kao junakinjino uzašašće; naime, finalno bi sjedinjenje kontrastnih principa donijelo i Demonovo iskupljenje, te nestanak napetosti koje su nužne kako u mikrokozmosu poeme (zbog njihovih fabularno dinamičnih motiva), tako i na nivou makrokozmosa (svijeta), gdje demonsko/zlo tradicionalno postoji kao nužna protuteža božanskom/dobru. Osim toga, smireni bi i potpuni Demon (ako Tamaru uzmemo kao ženski dio njegove osobnosti, tj. animu) prestao biti nepomirljivim buntovnikom (pa i patnikom). Iz ta dva razloga božanska intervencija u finalu poeme prestaje djelovati kao umetnuta i artificijelna, jer izlazi na površinu njezina motivacija očuvanja “nužnosti zla” (kako kažu Hegel i Schelling); tako ni ova varijanta svršetka poeme nije toliko optimistična koliko su to čitatelji “s najvišeg mjesta” željeli.

Prvobitni čovjekov grijeh

Tamarina životna priča unekoliko slijedi kršćanski model priče o čovjekovu prvobitnom grijehu, u kojoj praroditelji bivaju izbačeni iz svog edenskog obitavališta i stanja nakon što podlegnu iskušenju demonskog bića, ali njihovi grijesi bivaju iskupljeni Kristovim žrtvovanjem.²³ Iako judaizam i kršćanstvo

²³ Spomenimo kako se Kristova smrt prvobitno smatrala gestom općeg pomirenja Boga i čovječanstva, ali je Irenej, “otac dogmatike”, uveo u II. st. doktrinu prema kojoj je

dijele koncepciju prema kojoj osobni grijeh predstavlja neki ljudski čin suprotan volji ili zapovijedi moralno savršenog božanstva, doktrina o prvobitnom grijehu izrazito je kršćanska. Ona se zasniva na interpretacijama *Poslanica* apostola Pavla koje su razradili Augustin i kasnije Anselmo Kanterberijski.

Prema augustinijanskom učenju izvorni je grijeh imao katastrofalne posljedice za pripadnike ljudskog roda, koji se zbog njega rađaju s teretom praroditeljske krivice, a grešna se priroda prenosi biološkim nasljeđivanjem putem muškog sjemena. Te se ideje u ne spominju u biblijskoj priči (Post., III), nego potječu upravo od Pavla: “Prema tome, kao što po jednom čovjeku uđe grijeh u svijet a po grijehu smrt, tako smrt prijede na sve ljude jer svi sagriješise” (Rim., V, 12). No mnogi suvremeni teolozi smatraju kako se tu zapravo radi o Augustinovoj pogrešnoj interpretaciji odlomaka iz *Poslanica* (v. Quinn 1997: 544-545), te da se moralna krivica ne može prenositi s jedne osobe na drugu bilo genetski, bilo nekom vrstom kauzaliteta. Struktura takve *Heilsgeschichte* (blaženo i nevino stanje – upad sotonskih elemenata koji unose sumnju, nemir – sagrješenje – iskupljenje) u Ljermontovljevu je tekstu iskorištena radi izgradnje *Bildungsgeschichte* koja se njezinim odrednicama koristi u svrhu simboličnog prikaza etapa u razvitku, ili bolje rečeno evoluciji ljudske svijesti, iako su zbog specifične, demonističke tematike (koja sa sobom donosi “fantastične” aktere religijskog porijekla) neki elementi svete priče i dalje zadržani.

Tako je majur Tamarina oca neka vrst “nižeg raja”, odnosno stanja nepomućene, ali neprepoznate nevinosti. Junakinjin život ima formu *spirale* (što je karakteristično za romantizam, v. Abrams 1973: 183-187), odnosno kružnog tijeka koji sadrži napredak i gdje je završno stanje kvalitativni augmentativ početnoga; drugim riječima, on ponavlja spomenutu svetu (pra)priču. Za Tamaru – Arkadija je izgubljena, a Elizij dobiven – no ponovno pasivno, intervencijom nadređene instance. Uzrok njezina “pada” iz stanja prvobitne nedužnosti (tj. jedinstva sa sobom i svijetom) jest znanje o zlu (tj. razdvajanje od sebe i svijeta, unutarnje stanje konflikta) koje u susretu s Demonom nevoljko stječe.

Ali čini se kako dosljedna evolucija tog tipa spoznaje u složenije, više jedinstvo nije provedena, nego je prije deplasirana utjecajem nadređene božanske instance kao vrhunske više svijesti, nadređene dotad razvijenim sustavima. Autoru se tako možda čini da odabire manje zlo: upletanjem izvanjskog sustava sankcionira potencijalno narušavanje temeljnih tekstualnih odrednica, odnosno izbjegava transformaciju “duha izгона” (čijim utjecajem ljudska, junakinjina svijest i dostiže viši stupanj) u pozitivnu supstancu (čime bi se anulirala nužna konfliktnost). Ali upravo božanska intervencija tu djeluje kao strano, rušilačko tijelo, kao svojevrсни relikv prošliosti ili misaoni komformizam koji u kontekstu

žrtvovanje sina Božjeg oslobodilo mrtve iz vlasti Vraga kamo su dospjeli Adamovim padom (v. Stanford 1997: 80).

već formiranih semantičkih struktura zapravo razgrađuje tekst više no u slučaju da je priča o evoluciji svijesti dovedena do svog logičnog kraja: pred nama se formira ironični odnos samog teksta prema namjeri vlastita autora. Finale se poeme tako realizira u pasivnom ključu, usprkos impliciranom divljenju za slobodarstvo i “potamnjeni” heroizam Demonova lika.

Ljubavni trokut ili posmrtni sud

Suprotstavljenost dobra i zla, “živog” i “mrtvog” (ti se epiteti asigniraju središnjim junacima), ne razrješava se dakle niti njihovim međusobnim uništenjem, niti pobjedom jednog po cijenu poraza drugog, niti njihovom integracijom: rješenje tog načelnog problema prolongirano je silaskom anđela koji donosi “višu pravdu”, sprječavajući tako njegovo raspletanje na zemaljskoj razini. Neimenovani anđeo uglavnom funkcionira kao instrument Višeg autoriteta, iako ga možemo susresti i u drugoj ulozi. Odnos Demona, Tamare i anđela možemo, naime, sagledavati kao rudimentarni oblik ljubavnog trokuta (kojeg je u jednoj od verzija poeme Ljermontov razvio u punoj mjeri), s tipiziranim, kontrastnim likovima tamnoga, fatalnog ljubavnika nasuprot ispravnome, svijetlom. Za ulogu posljednjeg Tamarin bi nesuđeni ženik bio očigledno nedostatan: moćnome “zlom duhu” morao je biti kontrastiran ravnopravniji, nebeski suparnik, deskribiran u stilu viteških romana ili epske poezije (“blistava čela”, “jasna osmijeha”, *Demon* 130). Protivnici stoje u zrcalnom odnosu, u kome jedan utjelovljuje tradicionalne, društveno uvažavane vrline vjernosti, postojanosti i pravednosti, dok je njegov tamni dvojnik agresivan, “dekadentan”, promjenjiv lik. S druge strane, obojica su srodni po svojim fantastičnim, celestijalnim kvalitetama i porijeklu: oni su “kerubini”. Iako se ova oznaka u poemi vjerojatno koristi isključivo kao zajednički nazivnik za anđele (bilo postojane ili pale), spomenimo kako su u anđeoskoj hijerarhiji, koju je u IV. st. razvio Pseudo-Dionizije u svom traktatu *Božanska imena*,²⁴ kerubini smješteni u najvišu trijadu, odmah iza serafina, što im omogućuje neposredni dodir s *thearhiom*, božanskim načelom koje osvjetljava kozmos.

U sučeljavanju Demona i anđela susrećemo i reminiscenciju pradavna sukoba Lucifera s arkandjelom Mihaelom, koji je u srodnoj, viteškoj maniri poveo boj protiv pobunjenih anđela. Osim toga, borba anđela i demona jedan je od ključnih elemenata eshatološke literature (grč. *éschatos*, posljednji) koja se može ticati borbe za dušu nekog pojedinca (individualna eshatologija) ili sudbine čitavog svijeta, tj. čovječanstva (opća eshatologija). Iako u *Bibliji* susrećemo samo relativno neodređene napomene o posmrtnoj sudbini čovjeka, a uloga je demona, izuzev lakonskog spomena na raspravu koju su Mihael i đavao vodili nad

²⁴ Opš. u Russell 1992: 32; *Ėnciklopedija koldovstva i demonologii* 132.

Mojsijevim tijelom,²⁵ ondje potpuno nedefinirana, korpus eshatoloških predodžbi razvija se već u ranom kršćanstvu. Za rani razvitak eshatologije vjerojatno je zaslužan utjecaj detaljnih opisa sudbine pokojnikove duše u spisima raznih poganskih religija (npr. egipatska knjiga mrtvih), pri čemu su likovi podzemnih božanstava zamijenjeni kršćanskim pandemoniumom, a magijska zaklinjanja pokojnikovim dobrim djelima.

Borba za dušu pokojnika jedan je od nerijetkih literarnih motiva, osobito u srednjovjekovnim moralitetima u kojima se uprizoruje neka vrst sudske parnice čiji ishod ovisi o dobrim ili lošim djelima koja je pokojnik vršio za života. Takva je zagrobna scena zapravo nastavak neprekidnog utjecaja demonskih i anđeoskih sila na čovjekovu dušu, budući da prema popularnoj (prvenstveno katoličkoj) predaji svakom čovjeku na ramenima sjede dvije suprotne snage: anđeo-čuvar na desnom ramenu šapuće dobre savjete u desno uho, dok njegov demonski protivnik na suprotnoj strani šapatom pokušava čovjeku usaditi zle misli (v. Rudwin 1973: 137, 142). Staroruska je (individualna) eshatologija razvila i učenje o tzv. *mytarstvima*,²⁶ odnosno “postajama muka”, kojih prema žiću sv. Vasilija ima ukupno dvadeset, a protezale su se na ljestvici između zemlje i neba. Na tim postajama sjede demoni-“carinici” (rus. *mytari-besy*) koji ponekad nose lik onoga grijeha ili poroka za koji su zaduženi, te zaustavljaju dušu sporeći s njezinim anđelima-zaštitnicima oko pokojnikovih zemaljskih postupaka.²⁷

U dijelu opće eshatologije koja tematizira “pravne bitke” između snaga dobra i zla, a oko sudbine cjelokupnog čovječanstva, Đavao zasniva svoj zahtjev za vladavinom nad ljudskim rodом pozivajući se na prvobitni čovjekov grijeh. U tim parnicama Đavla najčešće zastupa demon Belial, kao *procurator nequitiae infernalis* (opunomoćenik paklene zloće), kao *advocata humani generis* (odvjetnica čitavog čovječanstva) nastupa najčešće Blažena Djevica, a ponekad i Krist, dok se u ulozi suca pojavljuju Bog, Krist ili Salomon (opš. u Russell 1992: 85-87).

Nasuprot “svijetlome” anđelu, Demon se savršeno uklapa u romantičarski trend fatalnih ljubavnika, progonjenih svojom mračnom prošlošću, ljepote potamnjele aluzijama na ranije prijestupe, čiji odnos prema objektu žudnje Praz naziva upravo “odnosom demona prema žrtvi” (Praz 1974: 83). Demon predstavlja svojevrsnu varijantu **vampira**: njegovo je srce “beskrvno”, pogled mu u mraku

²⁵ “Mihael arkandeo, kad se u borbi za Mojsijevo tijelo prepirao s đavlom” (Jd 9).

²⁶ Prema Rjazanovskom (1915: 116), riječ potječe iz hebrejskog jezika, u kome je označavala porezne punktove ili carinarnice; usp. i hrv. mitnica.

²⁷ O dubokoj ukorijenjenosti predodžbi o “postajama muka” u ruskoj kulturi svjedoči i Dostojevskijeva uporaba tog motiva u romanu *Brača Karamazovi*, gdje se tri poglavlja u kojima su opisane “muke” Dmitrija Karamazova prilikom istrage o ubojstvu naslovljuju “Hod duše po *mytarstvima*”.

“žari”, od njega se osjeća na “grobnu hladnoću”, a “otrovan” mu je poljubac za ljudsko biće smrtonosan. Kao utjelovljenje (vampirske) uznemirujuće, nekonvencionalne ili nesputane seksualnosti, a možda i arhaične seksualnosti poganskih kultova plodnosti, Demon je prijetnja ustaljenim tabuima partijarhalnog društva. Zato Tamarin bijeg u samostan nije samo usmjeren na očuvanje duševnog mira, nego predstavlja i pokušaj potiskivanja vlastite seksualnosti kao sile koja ne podliježe svjesnoj kontroli; u psihološkom smislu “demon” je projekcija njezinih potisnutih žudnji i strahova. No uza svu dominantnost i agresivnost, Demon je i ambivalentan, “fluidan”, ranjiv, senzualan i emocionalan, dakle – neobično feminiziran, nasuprot maskulinom, “junačkom” i “čvrstom” anđelu-čuvaru. Pobjeda koju u ritualiziranom, verbalnom duelu odnose muški nad ženskima, ili u najmanju ruku seksualno ambivalentnim principima, restauracija je patrijarhalnih vrлина, ali i pobjeda kulture nad nagonom, civilizacije i organizirane religije nad barbarskim i destruktivnim silama.

Demonski genij

No spomenute iracionalne, nekontrolirane snage u čovjeku još su od Platonovih vremena (usp. *Ion, Fedar*)²⁸ smatrane krucijalnom sastavnicom umjetničkog stvaralaštva, bilo da su se tumačile kao autohtone čovjekove osobine ili kao nešto što potječe iz nadnaravnoga, božanskog ili demonskog izvora. Kao i u pjesmi *Moj demon*,²⁹ u poemi *Demon* su unutar uzvišeno-strašnog demonskog lika fiksirane poetičke i autobiografske odrednice samog autora. U oba teksta lirski je junak fantastičnog podrijetla, u poemi evidentno kršćanskog, dok ga se u kraćoj pjesmi može povezati s antičkim prizivanjima *genija*, duha ili nižeg božanstva koji je upravljao čovjekovim postupcima tijekom čitavog života. Prema nekim verzijama, svaki je muškarac imao dva genija, dobrog i zlog, u antici obično prikazivanih u liku zmija (v. *Ėnciklopedija sv'erhestestvennyh suščestv* 111-112); u grčkoj mitologiji genij posjeduje određenu srodnost s *daimonom* (demonom), duhom neutralna karaktera koji ljudima dijeli savjete. Grci tek u kasnijem razdoblju počinju odvajati dobre bogove i demone, kojima Platonov učenik Ksenokrat pripisuje zla djela koja su dotad smatrana odgovornošću bogova, te tako pri kraju helenističkog razdoblja demon zadobiva isključivo konotacije zla (opš. u Russell 1982: 110).

Pojam genija, s druge strane, postupno će ekspandirati od oznake za duha relativno marginalnog značenja do obilježja izvanrednih kreativnih i misaonih (umjetničkih i/ili znanstvenih) sposobnosti. Jedno od ključnih djela o toj temi

²⁸ Stvaralačko se nagnuće u Platona sagledava kao “božansko bezumlje” i kao jedna od četiriju vrsta ludila.

²⁹ Koju je Ljermontov napisao 1929., dakle iste godine kad je započeo rad na poemi *Demon*.

jest rasprava Pseudo-Dionizija *O uzvišenome*, u kojoj se autor odjeljuje od tradicionalnih definicija dobrog književnog djela kao produkta uravnoteženih i pravilno upotrijebljenih tehničkih elemenata, te njegov izvor vidi u izuzetnima moralnim, emocionalnim i imaginativnim sposobnostima koje se stječu u geniju. Ta koncepcija nije bila od većeg utjecaja sve do XVIII. stoljeća, kad pojam genija postaje predmetom opširnih filozofskih polemika koje se prvenstveno vode oko izvora genijalnosti, odnosno oko toga jesu li uzroci genijalnosti zemaljske ili nadnaravne prirode.

No u romantizmu se, pod utjecajem idealističke filozofije, javljaju tendencije prema postupnom uklanjanju uloge božanskog faktora u teorijama o genijalnosti, budući da se kao temeljni elementi počinju shvaćati sam čovjek i svijet, ljudski um i priroda, subjekt i objekt. Temeljno postaje pitanje može li “nastati umjetnost bez *nadljudskosti* i *natprirodnosti*” (Grlić 1983: 204), pri čemu načela tumačenja genijalnosti, iako demitologizirana, zadržavaju dotadašnju strukturu u kojoj ulogu “božanske” komponente preuzima bilo Priroda, bilo ljudski duh. Romantičarski umjetnici, poput Schillera, genijalnost shvaćaju kao “naivnu”, ludističku stvaralačku djelatnost koja se ne priklanja općeprihvaćenim pravilima, već postupa sukladno mašti i osjećajima. Genij posjeduje izvanredne potencijale, ali je obilježen i posebnom milošću (romantičarske teorije tu crpe inspiraciju iz renesansnih učenja o geniju kao božanskom izabraniku), pa ne samo da se pobunjuje protiv svih ograničenja, nego se u neku ruku i nalazi izvan ili iznad njih. Na romantičarsku su poetiku velik utjecaj imale Schellingove postavke, prema kojima je konstitutivni faktor umjetničke genijalnosti nesvjesno; taj element, koji se ne može potpuno shvatiti dar je Prirode, a njemački ga filozof naziva “poezijom”, kao svim onim što je u umjetničkom stvaralaštvu zanosno, nejasno i iracionalno. Poput Schillera, koji u umjetnosti i imaginativnim sposobnostima vidi ujedinjujuće čimbenike fragmentiranoga i otuđenog svijeta, i Schelling postavlja koncepciju umjetničke imaginacije kao jedinstvene silnice koja briše suprotnosti između prirode i uma, svjesnog i nesvjesnog, subjekta i objekta. U skladu sa Schellingovom idejom kako je uobičajeno stanje umjetnika – nemir, beskonačno traženje i pronalaženje novog, nastaju i Ljermontovljevi stihovi o Demonu kao “nemirnome duhu” “žednom spoznaje”, koji “u pustinji svijeta” obitava “bez spokoja” (*Demon* 116), gdje je identifikacija junakovih promišljanja i emocija s autorovima evidentna.

Demon kao (anti)junak

Pod utjecajem građanskih revolucija koje su uzdrmale politički poredak Europe, ali i stoljetnu simbiozu društva i kršćanstva, Demon (ili Vrag, Sotona, Lucifer itd.) je u romantičarskoj umjetnosti postao junakom – ili barem anti-junakom, koji uza čitav niz ponekad namjerno hiperboliziranih negativnih osobina ostaje i simpatetički lik, ponajviše zahvaljujući svom potencijalu buntovništva i težnje

prema probijanju krajnjih granica, makar i po cijenu vlastitoga, neizbježnog poraza. Nasuprot tradicionalnom, "feudalnom" Vragu koji je sagledavan kao razbojnički pobunjenik protiv zakonitog vladara, romantičarski je, individualistički Vrag postao simbolom borbe protiv tiranije i licemjerja, te se mogao isticati kao mučenik i gotovo svetac. S druge strane, romantizam zadržava i određeni medijevalistički senzibilitet shvaćanja Vraga kao reprezentanta destruktivnih snaga kako u svijetu (ljudskom društvu i prirodi), tako i unutar pojedinca.

Takav karakteristično romantičarski, ambivalentni pristup demonskom akteru nalazimo i u Ljermontova, čiji junak, usprkos svojoj žudnji za moralnim preporodom, ostaje izvorištem nijekanja i destrukcije. U autobiografski inspiranim, međusobno proturječnima duševnim nagnućima fantastičnog aktera poeme nalazimo romantičarsku ideju prokletstva izuzetnog pojedinca, te opis duševne krize koja se javlja kao rezultat neostvarivih težnji i nepomirljivih emocija kako junaka poeme, tako i njegova autora. Usprkos tome što je Demon viši, astralni entitet krajnje ekspanziranoga emocionalnog dijapazona, on je i podređeno biće. Ljermontovljev je Demon – ono što Lukàcs zove "nemoćnim božanstvom" (Lukàcs 1968: 64), čija je moć još uvijek djelatna i živa, ali više ne prožima svijet; ipak, ona je neukidiva jer je njome uvjetovan poredak svijeta uspostavljen nakon njegovog pada.

Literatura

Lermontov, Mihail Ju., *Demon*. U: *Stihotvorenija. Poëmy. Maskarad. Geroj našego vremeni*. Leningrad: "Hudožestvennaja literatura", 1988.

Abrams, M. H., *Natural Supernaturalism: Tradition and Revolution in Romantic Literature*. New York: W. W. Norton & Co., 1973.

Adler, Mortimer J.; German, William (ur.), *The Great Ideas I&II*. Chicago, 1986. Poglavlja: *Good and Evil*, str. 605-636; *Sin*, str. 753-773.

Biblijski priručnik. Ur. Ante Kresina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i GZH, 1989 (*The Lion Handbook to the Bible*. Tring, 1973).

Billington, James H. (Bilington, Džejms), *Ikona i sekira. Istorija ruske kulture, jedno tumačenje*. Beograd: "Rad", 1988 (*The Icon and the Axe. An Interpretative History of Russian Culture*. New York, 1966).

Blagoj, D. *Faust v adu (ob odnom neizučennom zamysle Puškina)*. U: *Ot Kante-mira do naših dneja*. Sv. 1. Moskva 1972.

Boss, Valentin, *Milton and the Rise of Russian Satanism*. Toronto: University of Toronto Press, 1991.

Botting, Frank, *Gothic*. London and New York: Routledge, 1996.

Carey, John, *Milton's Satan*. U: *The Cambridge Companion to Milton*. Edited by Dennis Danielson. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

- Chevalier, J.; Gheerbrant, A., *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1983.
- Delumeau, Jean (Delimo, Žan), *Strah na zapadu (Od XIV do XVIII veka)*. *Opsednuti grad*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1987.
- Dudek, Andrzej, *The Devil in 19th century russian poetry*. U: "Slavia Orientalis", sv. XLI, 1992, br. 1, str. 19-26.
- Ėnciklopedija koldovstva i demonologii. Moskva: Lokid; Mid, 1996. (Prijevod djela: *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology*. By Russel Hope Robbins, London: Crown Publishers, 1959.)
- Enciklopedija mistika*. Ur. Marie-Madeleine Davy. Zagreb: Naprijed, 1990.
- Ėnciklopedija sverhestestvennyh suščestv. Sost. K. Korolev. Moskva: Lokid; Mif, 1997.
- Goethe, Johann Wolfgang, *Faust*. Zagreb: ABC naklada, 1995.
- Grić, Danko, *Estetika II*. Zagreb: Naprijed, 1983.
- Gurevič, Aron, *Kategorii srednevekovoj kul'tury*. Moskva: Iskusstvo, 1972.
- Gurevič, Aron, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*. Beograd: Grafos, 1987 (*Problemy srednevekovoj narodnoj kul'tury*. Moskva: "Iskusstvo", 1981.).
- Hristianstvo. Slovar'*. Pod obščej redakciej L. N. Mitrohina, A. I. Leščinskogo, M. I. Odincova i R. T. Raškovej. Moskva: "Respublika", 1994.
- Huie, Bryan T., *Satan and the Fallen Angels*. Internet adresa: <http://www.aristotle.net>; 1997.
- Kolakowski, Leszek (Kolakovski, Lešek), *Religija*. Beograd: BIGZ, 1987.
- Loginovskaja, E., *Mesto demonizma sredi romantičeskikh motivov v slavjanskih literaturah*. U: *Doklady i soobščeniya predstavlennye na VII meždunarodnom s'ezde slavistov (Varšava, 21-27 av. 1973 g.)*. Bucuresti: Centul de Multiplicare, 1973.
- Lukàcs, Georg, *Teorija romana*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1968. (*Die Theorie des Romans*, Neuwied am Rhein 1963 (1916).).
- Manujlov, V. A., *Lermontovskaja ěnciklopedija*. Moskva 1981.
- Milton, John, *Paradise Lost*. London: Penguin books, 1996.
- Novičkova, T. A., *Russkij demonologičeskij slovar'*. St. Peterburg: Peterburgskij pisatel', 1995.
- Peterson, Michael L., *The problem of evil*. U: *A Companion to Philosophy of Religion*. Ed. by Philip L. Quinn and Charles Taliaferro. Cambridge (USA): Blackwell, 1977, str. 393-401.
- Pigin, A. V., *Iz istorii ruskoj demonologii XVII veka*. Sankt Peterburg: "Dmitrij Bulanin" & Böhlau.
- Praz, Mario (Prac, Mario), *Agonija romantizma*. Beograd: Nolit, 1974. (*La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*. Firenze: Sansoni Editore, 1930.).

- Quinn, Philip L., *Sin and original sin. U: A Companion to Philosophy of Religion*. Ed. by Philip L. Quinn and Charles Taliaferro. Cambridge (USA): Blackwell, 1977, str. 541-548.
- Rjazanovskij, F. A., *Demonologija v drevnerusskoj literature*. Moskva, 1915.
- Russell, Jeffrey Burton, *Lucifer. The Devil in the Middle Ages*. Ithaca and London: Cornell UP, 1992 (1984).
- Russell, Jeffrey Burton, *Mephistopheles. The Devil in the Modern World*. Ithaca and London: Cornell UP, 1996 (1986).
- Russell, Jeffrey Burton (Rasel, Džefri Berton), *Mit o đavolu*. Beograd: Prosveta, 1982 (*The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity*. Cornell, 1977).
- Sandulov, Jurij, *D'javol: istoričeskij i kul'turnyj fenomen*. St. Peterburg: "Lan", 1997.
- Stanford, Peter, *The Devil: A Biography*. London: Mandarin, 1997.
- Šejnman, M. M., *Vera v d'javola v istorii religii*. Moskva: "Nauka", 1977.
- Todorov, Tzvetan (Todorov, Cvetan), *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Rad, 1987 (*Introduction à la littérature fantastique*. Paris:Éditions du Seuil, 1970.).
- Vishnevsky, Anatoly, *Demonic games, or the hidden plot of Mihail Lermontov's "Knjažna Meri"*. U: "Wiener Slawistische Almanach" 27 (1991). Str. 55-71.
- Zamarovský, Vojtech, *Junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*. Zagreb: Školska knjiga, 1973.
- Zelenin, D. K., *Očerki ruskoj mifologii: Umeršie neestestvennoju smert'ju i rusalki*. Moskva: "Indrik", 1995. (Petrograd, 1916.).

SZOMBATHELY

Monika Kozári

KÁLMÁN TISZA UND DIE BALKAN-FRAGE IM JAHRE 1878

Das Jahr 1878 begann für die Österreichisch-Ungarische Monarchie damit, daß Rußland bei Plevna einen Sieg errang und gegen Konstantinopel vordrang. Der russisch-türkische Krieg näherte sich seinem Ende. Die allgemeine Stimmung unter den türkenfreundlich Gesinnten - in erster Linie durch den Umstand motiviert, daß die Türkei nach dem Freiheitskampf Rákóczi und später nach 1849 die Führer des ungarischen Freiheitskampfes aufgenommen hatte - erwartete, daß die Österreichisch-Ungarische Monarchie endlich Rußland angreifen werde. Im Leitartikel der Neujahrsausgabe der oppositionellen Zeitung *Pesti Napló*, in dem sie Kálmán Tisza, den ungarischen Ministerpräsidenten, auffordert, das Volk gegen Rußland zu führen, heißt es:

„A múlt év szégyent, anyagi veszteséget s erkölcsi süllyedést hozott hazánkra s minden baját áthárította az új esztendőre. Alázó békével s káros kiegyezéssel kínálkozik az új év, vagy belső válsággal s óriási háborúval.

Úgy üdvözljük a véres háborút s a kínos válságot, mint biztató reményt.” ...

„Így nem folyhatnak az ügyek tovább, azt mindenki érzi, s ha valaki tagadná, nézzen keletre és fontolja meg lelkében, hogy ott mi történik, s itthon olvassa végig a kiegyezést és számítsa át a budgetet állandó deficitjével s aztán mondja ki, hogy ő megnyugszik benne.”

„Tagadhatatlan, hogy Tisza Kálmán bukása szükséges, hogy azonnal, logikai kényszerűséggel, más politika jusson érvényre úgy a keleti kérdésben, mint a kiegyezési kérdésekben és a belügyekben. ... nem érvényesítette a magyar nemzet befolyását a külügyek terén s megtúrte, hogy a Monarchia három éven keresztül Oroszországgal szövetségben oly keleti politikát csináljon, mely végveszedelembé ejté Törökországot s bizonytalanná teszi fajunk jövőjét; ...”

„Tiszának csak egy módja van, melyen bukását még elkerülheti, mi több az ország bizodalját vissza szerezheti magának: az actió Oroszország ellen. ...Nem Tisza kell, hogy vigye ez actiót, eddigi politikája nem jogosítja őt fel arra, hogy nemzete élére álljon; de elfogadjuk az actiót tőle is szívesen s a nemzet kitörő lelkesedéssel követne bárkit, követi Tiszát is, csak vezesse őt az orosz ellen.”¹

¹ „Das vergangene Jahr brachte unserer Heimat Schande, materielle Verluste sowie moralischen Niedergang und wälzte all seine Sorgen auf das neue Jahr ab. Das neue Jahr bietet sich mit demütigendem Frieden und mit schädlichem Ausgleich oder mit innerer Krise und einem ungeheuren Krieg dar. Wir begrüßen den blutigen Krieg und die peinvolle Krise wie eine verheißungsvolle Hoffnung.”...

Wenn auch nicht im Geiste und mit der Argumentation von *Pesti Napló* wollte Gyula Andrássy, der gemeinsame Außenminister, doch die österreichisch-ungarischen Interessen auf dem Balkan schützen. Dabei war ihm Kálmán Tisza ein guter Partner, die österreichische Seite der Monarchie dagegen nicht, weder der Monarch, noch das Militär, noch die liberale Regierung. Auf der gemeinsamen Ministerratssitzung am 24. Februar 1878, auf der Andrássy sagte, daß sich innerhalb von hundert Jahren nur einmal eine solch günstige Chance zu einem Krieg bietet, durch den die Monarchie alle mit den Slawen bestehenden Konflikte beilegen könnte, wurde der Außenminister überstimmt. Der zu erwartende Sieg Rußlands rückte die Lösung der Balkan-Frage als anstehende Aufgabe in den Vordergrund. Solche territorialen, ethnischen und konfessionellen Probleme und Streitigkeiten hätten behoben werden müssen, die es selbst bis auf den heutigen Tag nicht gelang zu lösen.

Vor 1875 war die Österreichisch-Ungarische Monarchie um Bewahrung der Ruhe und des Status quo auf der Balkan-Halbinsel bemüht, um einer Orient-Krise vorzubeugen. Für sie war es am günstigsten, wenn die schwächer werdende Türkei die Geschicke des Balkans in Händen hielte und er nicht unter die Oberhoheit des Rivalen Rußland geraten würde. Dazu, daß sie an die Stelle der zerfallenden Türkei tritt, hatte sie nicht genügend Kraft, so wurde Rußland teils als Verbündeter, teils als Gegner betrachtet. Zugleich war der Balkan ein ausgezeichnetes Terrain zu dynastischer Expansion, und der Wiener Hof sowie die sogenannte militärische Partei bereiteten sich seit langem darauf vor, die

„So kann es nicht weitergehen, das spüren alle, und wenn es jemand bestreiten würde, dann soll er nach Osten blicken und bedenken, was dort vorgeht, und er soll zu Hause den Ausgleich durchlesen und das Budget mit den ständigen Defiziten durchrechnen und danach sich damit einverstanden erklären.“

„Es ist nicht zu leugnen, daß Tizas Sturz notwendig ist, damit bald eine andere Politik sowohl in der orientalischen Frage als auch in den Fragen des Ausgleichs und in der internen Angelegenheiten zur Geltung kommt. ... Er setzte den Einfluß der ungarischen Nation in den auswärtigen Angelegenheiten nicht durch und duldete, daß die Monarchie drei Jahre lang im Bündnis mit Rußland eine Orientpolitik führte, die die Türkei in höchste Gefahr stürzte und auch die Zukunft unseres Geschlechts unsicher macht; ...“

„Tisza hat nur ein einziges Mittel, dem Sturz zu entgehen und das Vertrauen des Landes zurückzugewinnen: die Aktion gegen Rußland. ... Diese Aktion muß nicht unbedingt von Tisza geführt werden, seine bisherige Politik berechtigt ihn nicht, sich an die Spitze seiner Nation zu stellen; aber wir nehmen die Aktion auch von ihm gerne an, die Nation würde jedem - sogar Tisza - mit heller Begeisterung folgen, der sie gegen Rußland führt.“

westliche Hälfte der Halbinsel zu erobern. In erster Linie beschäftigte sie der Plan, Bosnien und die Herzegowina zu besetzen.

Hinsichtlich des Balkans folgte die Monarchie demnach zwei einander widersprechenden außenpolitischen Konzeptionen: einer konservativen, auf dem Prinzip der Solidarität beruhenden Status-quo-Politik und einer Politik der dynastischen Expansion. Die Krise im Osten zwang die Führer der österreichisch-ungarischen Diplomatie zur Entscheidung. Gyula Andrassy war – im Hinblick auf das oben Gesagte – ein Anhänger der Status-quo-Politik, der aber ab 1875 dazu überging, einige Elemente der dynastischen Expansionspolitik – konkret den Erwerb Bosniens und der Herzegowina – in die offiziellen außenpolitischen Pläne der Monarchie einzubauen. Der militärischen Partei gegenüber jedoch vertrat er die Ansicht, daß mit der Besetzung gewartet werden müsse, bis die internationalen Bedingungen für eine Expansion gegeben seien und die Monarchie eine internationale Berechtigung oder Rechtsgrundlage zur Besetzung habe, bzw. bis die unterschiedlichen politischen Kräfte innerhalb der Monarchie auch einer Eroberung zustimmten.

Aber niemand außer Franz Joseph, der österreichischen militärischen Partei und Andrassy wollte in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie Bosnien und die Herzegowina. Kálmán Tisza vielleicht am allerwenigsten. Andrassy erwartete aber gerade von ihm Hilfe und Unterstützung in seiner Orientpolitik. Tisza befand sich nicht in der Lage, daß er ihm dies verweigern konnte, so geriet er zwischen zwei Mühlensteine. Auf der ungarischen Parlamentssitzung folgte eine Interpellation, den russisch-türkischen Krieg und die Balkan-Frage betreffend, der anderen. 1878, von Ende Januar bis zum Frühjahrsende interpellierten im Abgeordnetenhaus die Abgeordneten Miksa Ürményi, Lajos Csernátóy, Ignác Helfy, Ernő Simonyi, Baron Béla Bánhidý und Dániel Irányi; der Abgeordnete Simonyi z.B. sogar viermal.

Noch Ende Januar – als der Abschluß eines russisch-türkischen Waffenstillstandsvertrages jeden Tag zu erwarten war – bat Andrassy telegraphisch Kálmán Tisza, aus außenpolitischen Überlegungen eventuelle Interpellationen den russisch-türkischen Waffenstillstand betreffend zu umgehen, man sollte diese vertagen und den Zeitpunkt für ihre Beantwortung sollte die Regierung festlegen. Ähnlich sei auch die englische Regierung vorgegangen – schrieb Andrassy. Es sei nämlich nicht das Ziel der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, die Unterzeichnung des Waffenstillstands zu verhindern, im Gegenteil man wolle Rußland „in flagranti“ erwischen. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie gehe davon aus, daß die Lösung der Balkan-Frage keine russisch-türkische innenpolitische Angelegenheit sei, sondern europäische Interessen berühre, somit von allen die Pariser Verträge von 1856 unterzeichnenden Mächten gebilligt werden müsse. Andrassy bat Tisza von all dem niemandem zu berichten.

Währenddessen ließ Kálmán Tisza die Frage, ob Rußland nicht doch militärisch anzugreifen sei, nicht in Ruhe. Am 14. Februar 1878, als er sich mit einem sechs Seiten langen Brief an Andrassy wandte, war er sich über den Standpunkt des Außenministers wahrscheinlich noch nicht im klaren. Sehr vorsichtig spornete er Andrassy zu energischem Auftreten an. Tizas Brief war die Reaktion darauf, daß sich Andrassy mit dem Vorschlag, die Balkan-Frage nach dem russisch-türkischen Krieg auf einer Konferenz der Großmächte zu lösen, an die europäischen Mächte gewandt hatte. (Aufgrund dieses Vorschlages von Andrassy wurde der Berliner Kongreß, der am 13. Juni 1878 begann, organisiert.) Tisza schrieb, daß mit diesem Vorschlag für eine Konferenz der Augenblick gekommen sei, schnell und energisch Entscheidungen in bezug auf die Frage Krieg oder Frieden zu treffen, wenn man die Interessen der Monarchie nicht weiter gefährden wolle. Er erinnerte Andrassy daran, daß er ihn auch schon früher darum gebeten hatte, einen Krieg im Interesse der Monarchie und Ungarns möglichst zu vermeiden. Seine diesbezüglichen Hoffnungen hätten sich jedoch stark verringert – schrieb er, er hielt eine Lösung durch einen Kongreß oder eine Konferenz nur dann mit ihren Interessen vereinbar, wenn der Kongreß so schnell wie möglich zusammengerufen würde und mit seiner Arbeit beginnen könnte. Diese Trödelei bedeute für die Monarchie, daß sie einen eventuellen Krieg unter immer ungünstigeren Umständen auf sich nehmen werden müsse. Tisza warf die Frage auf, was in dem Falle passieren würde, wenn die Beschlüsse der Konferenz in irgendeinem Punkt die Interessen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie verletzen würden? Dieser Aspekt dürfe nicht außer Acht gelassen werden und fordere dringend ein entschlossenes Auftreten. Dann fügte er sich wiederholend hinzu, daß es sicher besser wäre, die existentiellen Interessen der Monarchie mit friedlichen Mitteln zu gewährleisten, aber wenn nach menschlichem Ermessen dies nicht möglich sei, sollte lieber jetzt im Interesse der Selbstverteidigung zur Waffe gegriffen werden, als daß man später gezwungen sei, dies unter ungünstigeren Bedingungen zu tun. Mit Recht stellt sich hier ein Zweifel an der Ehrlichkeit Tizas ein – oder sollte es sich dabei eher um einem diplomatischen Schachzug seinerseits handeln, wenn er vom Vorrang einer friedlichen Lösung schreibt.

Tisza wußte nicht, daß er bei Andrassy offene Türen einrannte. Andrassys Antwort kam prompt. In dem Antworttelegramm heißt es, daß er mit Beruhigung den Brief gelesen habe und ihm danke. Die Entscheidungen der gemeinsamen Sitzung des Ministerrates vom Oktober 1875 sind uns bereits bekannt. Der Krieg gegen Rußland wurde von der Tagesordnung genommen, auch im Briefwechsel zwischen Andrassy und Tisza kam er nie wieder zur Sprache. Zum Hauptthema zwischen ihnen und auch ganz allgemein gesehen fürs ganze Land wurde die Bosnien-Herzegowina-Frage.

Die Krise in Bosnien kam für die ungarische Innenpolitik und für die Regierung Kálmán Tisza zu einem ungünstigen Zeitpunkt. Die Regierung hatte sich Ende Oktober 1875 gebildet. Die Bosnien-Krise fiel in das dritte Regierungsjahr. Gerade in das Jahr, in dem die Parlamentswahlen stattfanden. Tisza erachtete die finanzielle Sanierung des Landes als wichtigstes Vorhaben. Diesem diente die Wirtschaftspolitik von Kálmán Széll, die reich an uns bekannten Elementen war: Restriktionen, einschränkenden Maßnahmen, Verringerung des Staatsapparates, Zusammenziehung von Ämtern, Kündigungen, Aufnahme von Krediten, Steuererhöhungen. Weder Kálmán Széll, noch Kálmán Tisza erfreuten sich damals großer Beliebtheit. Zur Erreichung wirtschaftlicher Vorteile – aber vor allem aus politischen, innenpolitischen Erwägungen – kündigte Ungarn im November 1875 den 1867 mit Österreich geschlossenen wirtschaftlichen Ausgleich. Die Regierung beabsichtigte auch die seit dem Ausgleich von der linken Mitte gestellten Forderung nach Schaffung einer selbständigen ungarischen Bank zu verwirklichen. Die Verhandlungen zum wirtschaftlichen Ausgleich brachten der Regierung allerdings keine eindeutigen Erfolge und auch die Bank-Frage wurde nicht so erledigt, wie sie es erwartet hatte. Es wurde keine selbständige ungarische Bank geschaffen, sondern die österreichische Bank wurde dualisiert. Innerhalb der regierenden Liberalen (Szabadelvű) Partei führten die Probleme zwischen 1876 und 1877 zu einer zwischenzeitlichen Krise, Parteiaustritte folgten. 1878 wurde die auf dem Ausgleich basierende rechte Oppositionspartei gegründet, die „Vereinigte Opposition auf öffentlicher Rechtsgrundlage“ („közjogi alapon álló Egyesült Ellenzék“), die sich den Sturz Kálmán Tizas zum Ziel gesetzt hatte.

Die Wirtschaft jedoch erlebte 1878 dank der Wirtschaftspolitik von Kálmán Széll einen Aufschwung. Das Defizit verringerte sich, das Gleichgewicht begann sich einzustellen. In einer derartigen wirtschaftlichen und innenpolitischen Situation kam die Bosnien-Frage denkbar schlecht. Sowohl die Krise, wie auch die Okkupation im Sommer 1878 spalteten weiter die Liberale Partei. Weitere Austritte waren die Reaktion darauf. Tisza hätte Andrassy decken müssen, und eine solche Politik betreiben müssen, mit der er nicht einverstanden gewesen wäre. Die Okkupation Bosniens bedeutete eine enorme wirtschaftliche Belastung für das Land, die den Erfolg von Szélls Wirtschaftspolitik gefährdete.

Die Opposition – wenn auch aus unterschiedlichen Gründen – trat im ungarischen Parlament einstimmig gegen die Besetzung Bosniens und der Herzegowina auf. Die linke Opposition – d.h. die Partei von 1848 und die Unabhängigkeitspartei – waren dagegen, weil dies innerhalb der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zu einem Übergewicht der Slawen führen und neue gemeinsame Angelegenheiten zwischen Österreich und Ungarn schaffen würde. Die rechte Opposition, die „Vereinigte Opposition auf öffentlicher Rechts-

grundlage“, trat aus konservativen Gründen für die Integrität der Türkei ein, aber auch sie war gegen das Anwachsen slawischer Elemente. Der Führer der Vereinigten Opposition, Albert Apponyi schreibt in seinen „Erinnerungen“ über diese Zeit:

„A világ szemei csakhamar kinyíltak. Hovatovább nyilvánvaló lett, hogy Andrassy politikája az egyetlen utat követte, amelyen nagy háború kockázata nélkül Oroszország hódító terveit megghiúsítani lehetett. A sanstefanoi béke után, ... Andrassy keresztülvitte annak az elvnek az elismerését, hogy a háború következményeinek megállapítása, egyáltalán a török birodalom területének kérdései, európai kérdések, amelyeket a hadviselők egyedül nem szabályozhatnak, hanem csak egy európai kongresszus. Nyilvánvalóan ezen a ponton állott helyre az egyetértés Andrassy és az angol politika közt. Ezzel bontotta meg tulajdonképp már akkor a benső egyetértést Németország és Oroszország közt is, egy olyan elv felállításával, amelyet Németországnak lehetetlen volt magáévá nem tenni, melynek alkalmazása azonban az orosz politika céljaiba ütközött. Így jött létre 1878-ban a berlini kongresszus, egyenesen, mint Andrassy diadala.

Amint azonban Andrassy politikájának körvonalai ekképp kibontakozni kezdtek, előtérbe lépett egy részletkérdés, mely a magyar közvéleményt nagyon felizgatta: Bosznia és Hercegovina megszállásának kérdése. Mindenki beszélt róla, és bár hivatalosan politikánk céljául soha meg nem jelölték (aminthogy a dolog természete szerint nem is jelölhették meg), alig volt kétséges, hogy tervezik. A magyar közvélemény, mondhatni egyértelműleg, a megszállás ellen foglalt állást. Egyrészt a török birodalom integritásának dogmája, másrészt egy új szláv néptörzsnek kapcsolatba hozatala a monarchiával és a dualizmus megingatásának veszélye: ezek voltak az ellenzés fő motívumai, melyekhez némelyeknél pénzügyi aggodalmak is járultak.”²

² „...Der Welt gingen bald die Augen auf. Mit der Zeit wurde es sogar offenkundig, daß Andrassys Politik den einzigen Weg ging, auf dem Rußlands Expansionspläne ohne Kriegsrisiko zu vereiteln waren. Nach dem Frieden von San Stefano ... ließ Andrassy den Grundsatz anerkennen, daß die Feststellung der Kriegsfolgen, überhaupt die Gebietsfragen des türkischen Reiches europäische Fragen sind, die nicht allein von den Kriegsmächten, sondern nur von einem europäischen Kongreß geregelt werden können. Offensichtlich wurde damit das Einverständnis zwischen Andrassy und der englischen Politik wiederhergestellt. Damit löste er eigentlich schon damals das innige Einverständnis zwischen Deutschland und Rußland auf, mit der Aufstellung eines Grundsatzes, den Deutschland annehmen mußte, dessen Anwendung aber die Ziele der russischen Politik verletzte. So kam es 1878 zum Berliner Kongreß, gleichsam als Triumph Andrassys.

Als die Konturen der Politik von Andrassy allmählich sichtbar wurden, trat eine Teilfrage in den Vordergrund, die die öffentliche Meinung erregte: die Frage der Okkupation von Bosnien und der Herzegowina. Jeder sprach davon, und obwohl es offiziell nie zum

Die ungarische Presse verfolgte die Ereignisse auf dem Balkan mit Argusaugen. Das Organ der Regierung *A Hon* berichtete seit 1875 ständig von der orientalischen Frage. Zu der Zeit schrieb noch der Hauptredakteur, Mór Jókai, daß kein vernünftiger Diplomat weder in Österreich noch in Ungarn an eine energische Intervention, geschweige denn an eine Annexion denken dürfe. *A Hon* war nach dem Ausbruch des russisch-türkischen Krieges ebenfalls dagegen, daß die Österreichisch-Ungarische Monarchie militärisch auf der Seite der Türkei in die Kriegeauseinandersetzungen eingreift, aber das Blatt berichtete von türkenfreundlichen Kundgebungen, Volksversammlungen und Sammelaktionen. Dem Brief Kossuths, in dem er dringend zum Eingreifen aufforderte, leistete Jókai in eigener Person Widerstand. 1878 jedoch – als sich Tisza offiziell zum Vertreter der Politik Andrássys machte – änderte sich der Ton des Blattes. Es hatte die unpopuläre Aufgabe übernommen, die Unvermeidbarkeit der Okkupation Bosniens zu beteuern, indem die Möglichkeit und Notwendigkeit, daß die eigenen Truppen die benachbarten türkischen Provinzen besetzen, anerkannt wurde. Der Ton der Zeitungen war im allgemeinen türkenfreundlich und russenfeindlich. In dieser Hinsicht spiegelten sie ausgezeichnet die öffentliche Meinung, wie sie bereits oben dargestellt worden ist. Darunter gab es keine Ausnahme, nicht einmal die zu den Richtlinien der *A Hon* in krassem Gegensatz stehende Zeitung der Oppositionellen, *Pesti Napló*, das Sprachrohr der unzufriedenen Bürger, wie dies im bereits erwähnten Leitartikel der Neujahrsausgabe zum Ausdruck kam.

Während Kálmán Tisza im Parlament die offizielle Balkan-Politik der Österreichisch-Ungarischen Monarchie verteidigte, kämpfte er zwischen Mai und Juni 1878 hinter den Kulissen mit Andrássy gegen eine Okkupation Bosniens und der Herzegowina, wodurch er den Außenminister gegen sich aufbrachte. Am 22. Mai widmete sich Tisza dieser Problematik in einem fünfseitigen, eng beschriebenen Brief. Daß er dies nicht das erste Mal versucht, geht schon daraus hervor, daß er seinen Brief mit der Bemerkung beginnt, daß seine Ansichten Bosnien betreffend seiner Exzellenz nicht unbekannt seien, ganz besonders seit dem letzten Gespräch der beiden – von dem aus dem Brief nicht zu ersehen ist, wann und wo es stattfand. So teilt er jetzt nur mit, daß er nach wie

Ziel unserer Politik erklärt worden war (und von der Natur der Dinge her auch nicht hätte erklärt werden können), war kaum zu bezweifeln, daß es geplant wird. Die öffentliche Meinung in Ungarn nahm sozusagen eindeutig gegen die Okkupation Stellung. Das Dogma der Integrität des türkischen Reiches einerseits, die Verbindung eines neuen slawischen Volksstammes mit der Monarchie und die Gefahr der Erschütterung des Dualismus andererseits: dies waren die wichtigsten Motive der Mißbilligung, dazu kamen noch bei einigen auch finanzielle Bedenken.“

vor davon überzeugt sei, daß eine Annektion der beiden betreffenden Provinzen auch dann Unheil bedeuten würde, wenn es sich – um ein noch größeres Unheil zu verhindern – zwangsläufig ergeben würde.

Unverändert hielt er es nicht für erwünscht und würde sich auch nicht darum bemühen, dies teilte Tisza Andrassy in einem Brief mit, in dem er schrieb, daß er auch weiterhin nicht bereit sei, seine Ansichten in bezug auf die Okkupation zu verschweigen, die seiner Meinung nach als Aktion, die zu Lasten des gerade geforderten 60-Millionen-Kredites ginge, unbedingt notwendig sei und dies nur dann tragbar sei, wenn sie Teil allgemeiner Aktionen gegen die russischen Überschreitungen und Expansionsbestrebungen wären.

Wenn eine Okkupation unumgänglich sein würde, so meinte Tisza, könnte sie auch nur unter der Bedingung zustande kommen, daß das Inkrafttreten des Friedensvertrages von San Stefano verhindert würde, und daß damit die Tatsachen – die gesamte Balkanhalbinsel betreffend – beweisen, daß das Ziel der Monarchie nicht darin besteht, sich heimlich Gebiete zu verschaffen, den türkischen Staat zu zerstückeln, eine Einigung über die Köpfe der dort ansässigen Bevölkerung hinweg zu erzielen, sondern in der – mit anderen Mitteln nicht mehr möglichen – Verhinderung der Schaffung neuer, die Interessen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie verletzender Staatengebilde. Aus diesem Grunde sei es gar nicht vorteilhaft – nach Tizas Ansicht, wenn versucht würde, die Zustimmung der Türkei zu einer Okkupation geheimzuhalten.

Gereizt reagierte Andrassy postwendend am 26. Mai 1878 auf den Brief. Er schrieb, daß Tisza sehr gut seine Ansichten kenne, die er auch weiterhin vertreten würde. Deshalb hätte es ihn sehr überrascht, daß Tisza eine mögliche, mit Einverständnis der Porta erfolgende Besetzung Bosniens und der Herzegowina interpretiere als heimliche Gebietsbeschaffung, Aufteilung der Türkei und Einigung über die dort lebenden Menschen hinweg. Diese Auffassung widerspräche den Tatsachen. Die geplante Besetzung der Provinzen sei eng verknüpft mit anderen geplanten, die russische Gebietseroberungen zurückdrängenden Maßnahmen. Im Antwortbrief Andrassys heißt es:

„Éppen azért, mert én köteles vagyok az általunk tervezett valamennyi lépés együttes hatását szem előtt tartani, nem oszthatom azt a nézetet, hogy Bosznia és Hercegovina megszállása egyoldalú akció volna, és nem a krízis megoldását célozná”.³

³ „Gerade deshalb, weil ich dazu verpflichtet bin, die Auswirkungen all unserer Schritte vor Augen zu haben, kann ich die Ansicht, daß die Besetzung Bosniens und der Herzegowina eine einseitige Aktion wäre und nicht auf die Beseitigung der Krise abzielte, nicht teilen.“

Während Andrassy allem, was ihn von seinen Okkupationsabsichten abbringen wollte, hartnäckig widerstand, beunruhigte Kálmán Ghyczy, den Präsidenten des Abgeordnetenhauses und langjährigen Freund Kálmán Tizsas, die zu erwartende Besetzung Bosniens und der Herzegowina. Bereits zu Beginn der Unruhen in der Herzegowina, seit 1875 sieht er Andrassy's Politik mit kritischen Augen. In sein Tagebuch schreibt er

„szemmel látható volt folytonos pártolása a boszniai lázadásnak és a folytonos, sokszor indokolatlan beavatkozás Törökország belügyeibe”.⁴

Ghyczy rügte Andrassy, daß er bewußt die Annexion der Provinzen vorbereite. Auch mit dem Plan Tizsas, Rußland anzugreifen, zeigte er sich nicht einverstanden:

„Részemről helyeseltem a különben beállandó nagy európai conflagráció miatt, hogy a Monarchia fegyveres kézzel előlegesen mindjárt nem lépett fel Oroszország ellen a török védelmére, bíztam Törökország saját ellenállási képességében s a külügyminisztérium részéről colportált azon állításban, hogy hiba volna a jól felkészült erős oroszba előzőleg bekapni s ennek akkor lesz ideje, ha az orosz a háborúba belefárad, visszaveretik, vagy győzedelmeskedve is meggyengül.

Fennakadtam ugyan már azon, hogy a Sz. Stephanoi béketárgyalások alatt a Monarchia életjelt nem adott, de a berlini congressus ismét némileg megnyugtatót, abban is kilátszott ugyan már a végleges annexióra való hajlam. De világosan kimondva még nem volt.

Figyelmeztettem ezekre többször Tizsa Kálmánt, rosszalván mindig az annexiót, s annak előre látható következményeit. Tizsa mindig kitérőleg válaszolt, általánosságban biztosítván, hogy mindezekből nem fog az országra kár háramlani, minden jel el lesz intézve.”⁵

⁴ „Die ständige Befürwortung der Unruhen in Bosnien, die oft unbegründeten Eingriffe in die inneren Angelegenheiten der Türkei waren offenkundig.“

⁵ „Ich meinerseits befürwortete wegen der unterschiedlich entstandenen großeuropäischen Conflagration, daß die Monarchie nicht sofort im voraus mit der Waffe in der Hand zur Verteidigung der Türkei gegen Rußland antrat, ich hatte Vertrauen in die der Türkei eigenen Widerstandsfähigkeit und in die seitens des Ministeriums koloportierte Aussage, daß es ein Fehler wäre, gegen das gut ausgerüstete, starke Rußland anzutreten, und daß dazu die Zeit gekommen wäre, wenn Rußland kriegsmüde, zurückgeschlagen oder sein Siegestaumel schwächer geworden wäre.

Schon darüber bin ich ins Stocken geraten, daß die Monarchie während der Verhandlungen in San Stefano kein Lebenszeichen von sich gab, aber der Berliner Kongreß, wo schon die Neigung zu einer endgültigen Annexion durchschien, beruhigte mich wieder einigmaßen. Aber klar ausgesprochen wurde sie noch nicht.

Am 13. Juni 1878 begann der Berliner Kongreß, und er beendete zur allgemeinen Überraschung seine Arbeit erst einen Monat später, genau am 13. Juli. Die Teilnehmer hatten mit kurzen, einige Tage dauernden Beratungen gerechnet, besonders deshalb, daß dem Kongreß viereinhalb Monate vorbereitende Verhandlungen vorausgegangen waren, in denen es gelungen war, einen großen Teil der strittigen Fragen zwischen den Verhandlungspartnern zu klären. Entsprechend den Vorstellungen von Andrassy waren die sieben die Pariser Verträge von 1856 unterzeichnenden Staaten - Frankreich, Deutschland, Großbritannien, Italien, Rußland, die Österreichisch-Ungarische Monarchie und die Türkei - mit jeweils drei Bevollmächtigten und einem verhältnismäßig großen Hilfspersonal auf dem Berliner Kongreß vertreten. Die Delegationen wurden von den bedeutendsten Diplomaten und Staatsmännern dieser Zeit geführt, wie z.B. dem Gastgeber, dem deutschen Ministerpräsidenten Bismarck, dem englischen Ministerpräsidenten Lord Beaconsfield, dem russischen Außenminister Gorcsakov und dem gemeinsamen Außenminister der Österreichisch-Ungarischen Monarchie Gyula Andrassy.

Der Bitte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie folgend, schlug England dem Kongreß vor, die Monarchie mit dem Recht auszustatten, Bosnien und die Herzegowina zu besetzen, sozusagen, sollte eine christliche Großmacht das elendige Schicksal der dortigen Christen mildern. Deutschland unterstützte diesen Vorschlag weitgehend. So war Bismarck im Interesse stabiler Verhältnisse in Europa und der Bevölkerung im Osten für die Behandlung dieser Fragen auf dem Kongreß. Die Bosnien-Herzegowina-Frage sei nicht nur ein österreichisch-ungarisches Problem, sondern es sei eine allgemeine Pflicht, nach wirksamen Mitteln zu suchen, um ein brennendes Europa zu verhindern. Dazu seien Reformen in Bosnien und der Herzegowina nicht genug, sondern es müsse ein starker Staat sein, der zur Beilegung der Unruhen über die notwendige Kraft verfüge, die Ordnung wieder herstellen, das Schicksal und die Zukunft der Bevölkerung gewährleisten könne. Im Namen Deutschlands schließt sich Bismarck dem Vorschlag Englands an und empfiehlt der Hohen Versammlung dessen Annahme.

Mit Ausnahme der Türkei wurde der Antrag von allen Teilnehmern angenommen. Auch Rußland hatte nichts dagegen einzuwenden. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie war mit der internationalen Befugnis ausgestattet worden, die beiden Provinzen zu besetzen. Die Kosten der Okkupation wollte

Mehrmals machte ich Kálmán Tisza darauf aufmerksam, immer die Annexion mißbilligend und auf voraussehbare Konsequenzen hinweisend. Jedes Mal gab Tisza eine ausweichende Antwort, ganz allgemein versichernd, daß aus allem dem Land kein Schaden erwachsen werde, daß alles gut geregelt sein werde.“

das gemeinsame Außenministerium durch einen Sonderkredit in Höhe von 60 Millionen Forint abdecken, um den Andrassy die Parlamente der beiden Landesteile und die Delegationen bat. Am 8. Juni 1878 stimmten die Delegationen für den Kredit. Franz Joseph gab am nächsten Tag den Befehl zur teilweisen Mobilmachung. Die Truppen marschierten an Eszék und Vukovár vorbei und überschritten am 29. Juli die österreichisch-ungarisch-bosnische Grenze. Lange, erbitterte Kämpfe folgten, und es gelang erst am 20. Oktober - unter großen Menschen- und Sachverlusten - die Okkupation der beiden Provinzen zu beenden.

Im Sommer 1878 lief das Mandat der Abgeordnetenversammlung von 1875-78 aus. Wahlen hätten abgehalten werden müssen. Um heftige Parlamentsdebatten wegen der Okkupation zu vermeiden, ersuchte Kálmán Tisza Franz Joseph darum, die Abgeordnetenversammlung vorzeitig und persönlich zu beenden. Der Monarch tat der Bitte des Ministerpräsidenten Genüge und beendete am 30. Juni 1878 - noch zur Zeit des Berliner Kongresses - die Abgeordnetenversammlung. Im Interesse der ungarischen Regierung wäre es gewesen, wenn die Parlamentswahlen noch vor der Okkupation abgewickelt worden wären. Das gelang allerdings nicht. Die Wahlen wurden Anfang August 1878 abgehalten. Tisza sah mit Befürchtungen den Wahlen entgegen. Zur Gewinnung unsicherer Wahlkreise wendete die Liberale Partei große Summen auf. In Siebengürgen wurden 40.000 Forint und im Inneren des Landes 100.000 bis 120.000 Forint Wahlkosten veranschlagt, trotzdem konnte bei den Wahlen lediglich eine Mehrheit von 77 Personen erreicht werden. Aber die Liberale Partei wurde nicht gestürzt. Kálmán Tisza unterlag in seinem alten Wahlkreis in Debreczin Ernő Simonyi, dem Politiker der Unabhängigen Partei, Mór Jókai verlor in der Josephstadt, er wurde von Dezső Szilágyi, der gerade aus der Liberalen Partei ausgetreten und unter den Farben der Vereinigten Opposition angetreten war, gestürzt.

Mit dem Wahlsieg hatten die Liberale Partei und Kálmán Tisza zwar erst die erste Kraftprobe überstanden, aber dennoch atmete Tisza auf. Kálmán Ghyczy begab sich nach den Wahlen nach Karlsbad zur Kur. Er fuhr sowohl hin als auch zurück über Wien und traf dort am 20. August 1878 mit Tisza zusammen - wie Ghyczy schreibt. Ghyczy brachte die Ereignisse in Bosnien zur Sprache:

„Könnyen veszed a dolgot, bízván a nyolczvan majoritásban - ez meg is lesz sok kérdésben: de Boszniára nézve alig, erre nézve meg fog a párt szakadni az adrese (felirati - M.K.) vitában, vagy ha az adrese igen ügyesen lesz szerkesztve, azután, mert ki szavazzon a kormány részére kedvezőleg Boszniát illetőleg, midőn senki sem tudja, hogy valóban mit akarunk Boszniával. Gr. Andrassy csalódhatott, de saját nyílt ígéretét sem tartotta meg. A boszniai

kérdés szaporította a szélső balt. Részemről nem kétlem, hogy a király akarja az annexiót, törekedni kell, hogy változtassa meg szándékát, melyet évek óta előkészített. Az a hiba bosszulja most meg magát, hogy kezdetben nem engedték elfojtani a törökök által az akkor még csekély hercegovinai mozgalmat. /:Erre Tisza nem szólott./

A berlini congressus csak occupatiót engedélyezett, nem annexiót, csak administratiót.

Magamról veszek példát, magam sem tudnék, úgy mint a dolog most áll Boszniára egy krajcárt sem szavazni, - ezt ismételve is mondtam, - lelkiismeretemre, meggyőződéseimre hivatkozva.

Az adresse vitában a valóságos kormánypárt nem szóland, oly nagy a pressio az országban az annexió ellen...

A delegatio alig szavaz meg sokat Boszniára, mert a németek (womit er die Österreicher meinte - M.K.) is ellenzik.

/:Ebben csalódtam, mert Tisza tudott alkalmas delegatiót választani s ebben segítette őtet a szélső bal is a delegatio megválasztásában résztvevőtől való tartózkodásával./ ...”⁶

Tiszas Antwort lautete:

⁶ „du nimmst - vertrauend auf die Majorität von 80 Personen - die Sache leicht - in vielen Fragen wird es auch so sein: aber kaum in bezug auf Bosnien, die Partei wird sich während der Adressendiskussion oder, wenn die Adresse sehr geschickt abgefaßt wird, danach spalten, wer soll dann zugunsten der Regierung für Bosnien stimmen, wenn niemand weiß, was wir wirklich mit Bosnien vorhaben. Graf Andrassy mag wohl enttäuscht sein, aber auch er hat sein öffentlich gegebenes Versprechen nicht eingelöst. Die Bosnien-Frage mehrte die Reihen der Linksradikalen. Ich für meinen Teil hege keinen Zweifel daran, daß der Monarch die Annexion will, man sollte danach streben, daß er seine Absicht, die er seit Jahren vorbereitet hat, ändert. Jetzt rächt sich der Fehler, daß der Türkei anfangs nicht erlaubt wurde, die zu der Zeit noch geringen Unruhen in der Herzegowina zu unterdrücken. /:Darauf sagte Tisza kein Wort./

Der Berliner Kongreß hat nur die Okkupation, keine Annexion, lediglich Administration zugelassen.

Wenn ich von mir selbst ausgehe, könnte ich selbst - so wie die Sache jetzt steht - für Bosnien keinen Groschen bewilligen, - das habe ich wiederholt gesagt, - mich auf mein Gewissen und meine Überzeugung berufend.

In der Adressendiskussion hatte sich die eigentliche Regierungspartei nicht geäußert, so groß ist der Druck im Lande gegen die Annexion...

Die Delegation wird kaum viel Geld für Bosnien bewilligen, da es auch die Deutschen (womit er die Österreicher meinte - M.K.) mißbilligen.

/:Darin irrte ich mich, denn Tisza gelang es, eine geeignete Delegation zu wählen, und dabei haben ihm durch ihre Stimmenthaltung in der Frage der Delegation auch die Linksradikalen geholfen./:...”

„Átlátom, átlátom mindezen veszélyeket, de abban nyugszom meg, hogy a pánszláv üzelmek terjedését meg kell gátolni s ez csak Boszniában lehetséges. A török nem képes kormányozni ezen tartományt, általában rútul igyekszik magát kivonni a berlini congressus határozati alól, - hamis, tehetetlen s nekünk pénzünket is vissza kell kapnunk, melyet az occupatoria s az internált emigránsokra költöttünk.”⁷

Ghyczy war also nicht Tiskas Meinung:

„Bosznia mohamedánjainak ellenséges fellépése azt bizonyítja, hogy van ott befolyása a portának a mohamedán elemre s így kormányozhatna is. Ausztria évtizedekig, a mostani vad generatio kihaltáig nem fogja pacificálhatni Boszniát, - beékelve az által a szláv tömegbe, még inkább ki lesz téve a panszlavizmus üzelmének. Mit csinálunk Boszniával? Nekünk nem kell, az osztrákoknak sem kell, a horvátoké lesz, s ez nagy lépés a foederalismusra. Az emigránsokra költött tíz milliót a porta talán még megfizeti, ha lesz miből, de az occupatio költségeit alig tartozik megfizetni, nem kívánta, s annak részletei iránti megegyezést a berlini congressusban /: rászédvén e részben gr. Andrásst /: fenntartotta. - E feltétel, az occupatio részletei iránt való megegyezés nélkül létesülvén az occupatio, költségeinek megfizetésére a porta nem köteleztethetik.

Tisza: Europai mandatum az occupatio s abba a török beleegyezett.

Én (d.h. Ghyczy - M.K.): De a részleteknek a fenntartásával s így nem perfect a beegyezés.

Tisza: Az occupatio europai mandatum lévén s azzal katonai becsületünk s morális súlyunk is együtt járván, az occupationnak végbe kell menni, az arra szükséges költséget sem a ministerium, sem az ország nem tagadhatja meg: kezdetben nem lesz annexió, de okvetlenül azzá fog fejlődni a tények hatalma által: a szegény Hercegovina Ausztriáé lehet, a gazdag Bosznia a mienk. A ministerium azt hiszi, hogy a Boszniai administratióra Magyarország nem költhet. Beszélünk magunk között eziránt már Szélllel, de a Boszniában levő katonaságot nem lehet elhagyni.

Én: oda lyukadtam ki. Ha lehetséges végeztessék be az occupatio az országgyűlés egybehívásáig. Legyen Bosznia autonóm tartomány, török souverinitás, és Ausztria protectioja alatt, az osztrák hadi positiok megtartásával: de mondják meg világosan az országnak, hogy mit akarnak, hogy ilyes valamit akarnak; a homályban, melyben van az ügy, lehetetlen az országgyűlésnek jó szavazatát várni, oly módon, melyet említettem, talán lehet s a válasz feliratnak helyes szerkesztése mellett - az országgyűlésen, delegatióban az occupatio költ-

⁷ „Ich habe diese Gefahren überschaut und überschau sie immer noch, aber meiner Ansicht nach muß die Ausbreitung der panslawistischen Umtriebe verhindert werden, und das ist nur in Bosnien möglich. Die Türken sind nicht imstande, über diese Provinz zu regieren und versuchen im allgemeinen sich den Beschlüssen des Berliner Congresses schändlich zu entziehen, - sie sind falsch und unfähig, wir solten auch unser Geld zurückbekommen, das wir für die Okkupation und für die internierten Emigranten ausgegeben haben.”

ségeinek megszavazását várni. De többet nem lehet várni. És ki fizeti a török államadósságnak Boszniára eső részét? Kértem, hogy valami ilyent gondoljanak ki, különben megbuknak.

Tisza: Tehát elmegyünk.

Én: Az a legkevesebb, de a baj az, hogy más ministerium nem lehetséges, mint olyan, mely Boszniát kész annectálni, ha a király szándékát meg nem változtatja, és ebből igen sok calamitás, még Verfassungsbruch következhetik. Igen szomorú jövődónek nézek elébe, ha a boszniai kérdésnek jó módon eleje nem vétetik.

Tisza: Kezdetben előreláttam s megmondottam az annexio után támadó belügyi nehézségeket. A török conventio nem létesülésében Andrassy nem hibás, a törökök teszik a nehézségeket, a török viszonyokat ismerők azt mondják, hogy Sarajevo elfoglalása után a török megköti a conventiot. /: én: - a publikum másképp tudja! /: Kezdetben valami olyan lesz, amit mondottak: de utóbb mégis annexio. Andrassy a delegatióban azt fogja mondani: Hogy addig maradunk Boszniában, még pacificáljuk s a török megfizeti minden kiadásainkat.

Én: Tehát örökre. Kezdetben a kis hercegovinai mozgalmat a vörös könyv szerint is a török könnyen elnyomhatta volna: Andrassy közbejött, akadályozta, hogy azután mindjárt háborút nem indított, felfogom: de a Sz. Stefanói békekötés alkalmával már fel kellett volna szólalnia.

Tisza: Akartuk, öt órai minisztertanács volt ez iránt, a német ministerium (hier war wirklich Bismarck gemeint - M.K.) egyáltalában nem engedte.

Én: A delegatio lehet, utóvégre, megszavazza a mit a ministerium kívánt, de a Ház másképen fogja megboszulni magát.

Tisza: Három hét múlva vagy háború lesz egyrésről Ausztria, Anglia és Franciaország: másrésről az orosz és török között, vagy bevégezve lesz az occupatio, akkor tisztábban látandunk.

Én: A szultán lehet az orosz mellett, de a török nemzet nem. S azzal váltam el Tiszától, hogy az országgyűlés előtt, meddig az ügy talán már tisztábban lesz látható, még beszélünk a tárgyról.”⁸

⁸ „Der feindliche Auftritt der Mohammedaner von Bosnien beweist, daß die Pforte dort auf das mohammedanische Element einen Einfluß ausübt und so dort auch regieren könnte. Österreich wird jahrzehntelang, bis zum Aussterben der jetzigen wilden Generation Bosnien nicht pazifizieren können, - in die slawische Masse interpoliert wird es noch mehr den panslawistischen Umtrieben ausgesetzt sein. Was machen wir mit Bosnien? Wir brauchen es nicht, die Österreicher wollen es auch nicht, es wird den Kroaten gehören, und das ist ein wichtiger Schritt zum Föderalismus. Die für die Emigranten aufgewendeten zehn Millionen wird die Pforte vielleicht noch bezahlen, falls sie es kann, aber sie ist kaum verpflichtet, die Kosten der Okkupation zu tragen, sie hat sie nicht gewollt und am Wunsch nach Verständigung über deren Einzelheiten auf dem Berliner Kongreß festgehalten - womit Graf Andrassy hintergangen wurde. Da die Okkupation ohne Verständigung über ihre Einzelheiten stattgefunden hat, kann die Pforte nicht verpflichtet werden, deren Kosten zu zahlen.

Tisza: Ein europäisches Mandat ist die Okkupation und damit waren die Türken einverstanden.

Ich (d.h. Ghyczy - M.K.): Aber mit Einwänden hinsichtlich der Einzelheiten - und so ist das Einverständnis nicht perfekt.

Tisza: Die Okkupation ist ein europäisches Mandat, und damit gehen unsere Militärsehre und unser moralisches Gewicht einher, die Okkupation muß vollzogen werden und die dazu nötigen Kosten dürfen weder das Ministerium noch das Land verweigern: anfangs wird es keine Annexion geben, aber es kommt notwendigerweise dazu durch die Macht der Tatsachen: die arme Herzegowina kann Österreich bekommen und wir das reiche Bosnien. Im Ministerium glaubt man, daß Ungarn für die Administration von Bosnien kein Geld auszugeben hat. Unter uns haben wir schon mit Széll darüber gesprochen, aber das Militär in Bosnien kann man nicht weglassen.

Ich: Darauf war ich ausgewiesen. Wenn es möglich ist, sollte die Okkupation bis zur Einberufung des Parlaments vollzogen werden. Sei Bosnien eine autonome Provinz, unter türkischer Souveränität und dem Protektorat von Österreich unter Beibehaltung der österreichischen Kriegspositionen: aber man sollte dem Land deutlich erklären, was man will, daß man etwas Derartiges will; im Dunkel, das die Angelegenheit umhüllt, kann man unmöglich ein gutes Abstimmungsergebnis erwarten, auf jene Weise, die ich erwähnt habe und mit der richtigen Abfassung der Antwortadresse kann man im Parlament, in der Delegation die Bewilligung der Kosten für die Okkupation erwarten. Aber mehr ist nicht zu erwarten. Und wer bezahlt den Anteil Bosniens an den türkischen Staatsschulden? Ich bat sie, sich etwas Derartiges auszudenken, sonst würden sie gestürzt.

Tisza: Wir gehen also hin.

Ich: Das ist das Mindeste, das Problem besteht aber darin, daß kein anderes Ministerium in Frage kommt, nur eines, das bereit ist, Bosnien zu annektieren, wenn der Monarch seine Absicht nicht ändert, und daraus können sich viele Kalamitäten, ja sogar Verfassungsbruch ergeben. Ich sehe einer sehr traurigen Zukunft entgegen, wenn die Bosnien-Frage nicht im Guten beigelegt werden kann.

Tisza: Anfangs habe ich die innenpolitischen Schwierigkeiten nach der Annexion vorhergesehen und -gesagt. Am Nichtzustandekommen der türkischen Konvention trägt Andrassy keine Schuld, die Türken machen die Schwierigkeiten, Kenner der türkischen Verhältnisse sagen, daß die Türkei nach der Okkupation von Sarajewo die Konvention abschließt. /: Ich: Das Publikum weiß das anders! :/ Anfangs passiert etwas Derartiges, was gesagt wurde, aber schließlich kommt es doch zur Annexion. Andrassy wird in der Delegation sagen: Wir bleiben solange in Bosnien, bis wir es pazifiziert und die Türken all unsere Kosten bezahlt haben.

Ich: Also auf ewig. Anfangs hätten die Türken die kleinen Unruhen in der Herzegowina wie im roten Buch beschrieben leicht unterdrücken können: Andrassy hat eingegriffen, er hat verhindert, daß er dann gleich keinen Krieg angefangen hat, verstehe ich: aber dann beim Friedensabschluß von St. Stefano hätte er seine Stimme erheben müssen.

Weiter heißt es dann in Ghyczys Tagebuch:

„Ugyanezen alkalommal ebédem voltam a Hotel Frankfurtban Tiszával, Széllal és más miniszterekkel. Széllen már látszott, hogy nincs a dolgok menetével megelégedve. Az ebédről korábban távozván, mint a többiek, búcsúzás közben hátam mögött állva, mondotta nekem de úgy, hogy a jelenlevők mind meghallhatták, hogy neki kezdetben egészen mást mondtak, azt t. i., hogy kevés pénz kell, semmi baj sem lesz, s most másképp üt ki a dolog és sok követeltetik. Mondotta, hogy azt, ami most kívántatik, még megteszi, de tovább nem megy semmi esetre sem s ezt én feléje fordulva helyeseltem is.”⁹

In einem Brief vom 5. Oktober 1878 bat Tisza Ghyczy, zum Monarchen nach Wien zu fahren, weil Franz Joseph interessiert an seiner Meinung zur entstandenen Lage sei:

„Igen tisztelt Barátom!

A lapokból bizonytalán értesültél azon válságos helyzetről, melybe a kormány adja isten hogy ez oka - a Széll lemondása folytán jutott.

Csak természetesnek fogod találni, hogy ezen helyzetben mind a felség mind csekély egyéniségem óhajtott, hogy te is mond el nézetet a helyzet és a teendők felől.

Ő felségének ma Bécsbe kellvén utaznia nem akartalak táviratilag zavarni, de az ő megbízása folytán írom e sorokat melyekkel tudatom, hogy ha egészséged és egyéb viszonyaid a Bécsbe menetel engedik a felség nagyon örülni fog veled ezen komoly percben értekezhetni.

Tisza: Wir hatten vor, den Ministerrat für fünf Uhr zu dieser Sache einzuberufen, aber das deutsche Ministerium (hier war wirklich Bismarck gemeint - M.K.) hat es überhaupt nicht zugelassen.

Ich: Es ist möglich, daß die Delegation schließlich bewilligt, was das Ministerium verlangte, aber das Parlament wird sich anders rächen.

Tisza: Entweder bricht nach drei Wochen der Krieg zwischen Österreich, England und Frankreich einerseits und Rußland und der Türkei andererseits aus, oder die Okkupation wird abgeschlossen sein, dann werden wir klarer sehen.

Ich: Der Sultan kann auf Seiten der Russen stehen, aber die türkische Nation nicht. Ich habe mich von Tisza damit verabschiedet, daß wir darüber noch vor der Parlamentssitzung sprechen werden, bis dann wird man ein klareres Bild über die Sache haben.”

⁹ „Bei selbiger Gelegenheit aß ich im Hotel Frankfurt mit Tisza, Széll und anderen Ministern zu Mittag. Széll war es schon anzusehen, daß er mit dem Gang der Dinge nicht zufrieden ist. Sich vom Mittagessen früher als die anderen entfernend, sagte er mir beim Abschied hinter mir stehend - so, daß alle Anwesenden es hören konnten, daß ihm anfangs etwas ganz anderes gesagt worden war, nämlich, daß wenig Geld verlangt werde, daß es keine Schwierigkeiten geben werde, und jetzt liefe alles ganz anders, es werde viel gefordert. Er sagte, daß er das, was jetzt verlangt werde, noch tue, aber weiter gehe er keinesfalls, und ich habe - mich ihm zuwendend - dem zugestimmt.”

Kérlek légy szíves elhatározásodat és azt hogy ha mint reményilem méisz Bécsbe az mikor lesz és hova szállassz velem táviratilag azonnal tudatni, hogy ő felségét azonnal értesíthessem.

Bevégezve ezzel megbízatásomat hozzá teszem még azt, hogy nekem mindenesetre nagyon nagy óhajom veled mielőbb értekezni és előre is jelzem, hogy a fentebbi ügyben adott értesítésed után fogok ez irányban hozzád kérelemmel járulni.

Addig is tisztelettel vagyok
Budapest Oct 5-kén 878

igaz tisztelő barátod
Tisza Kálmán¹⁰

Ghyczy antwortete ihm mit einem Telegramm, dessen vorverfaßten Text er auf die Rückseite von Tizas Brief schrieb. Seine Handschrift verlangt dem Leser einiges ab.

„A levelet későn érkezőn tegnap haza este későn vettem. Ma árvezik Testvérem ... birtokát, ezért nem maradhatok el. Kedden délután vonaton indulva este Bécsben leszek. Megszállok a magyar királynál. Ezen táviratot

¹⁰ „Mein sehr geehrter Freund!

Aus den Zeitungen bist Du bestimmt über die kritische Lage unterrichtet, in welche die Regierung nach Szélls Rücktritt - wollte Gott, daß das der Grund ist - geraten ist.

Du wirst es für selbstverständlich halten, daß in dieser Situation sowohl der Monarch als auch meine Wenigkeit wünschten, auch Deine Ansicht über die Situation und die Obliegenheiten kennenzulernen.

Da Seine Majestät heute nach Wien fahren mußte, wollte ich Dich telegraphisch nicht stören, in seinem Auftrag schreibe ich aber diese Zeilen, mit denen ich Dich wissen lasse, daß der Monarch, wenn Deine Gesundheit und die sonstigen Umstände die Fahrt nach Wien ermöglichen, sich sehr freuen würde, mit Dir in dieser ersten Minute konferieren zu können.

Ich bitte Dich, mich über Deine Entscheidung sowie darüber, wann Du nach Wien fährst und wo du absteigst, sofort telegraphisch zu informieren, damit ich Seine Majestät sofort verständigen kann.

Meinen Auftrag damit ausgeführt, füge ich noch hinzu, daß es mein sehnlichster Wunsch ist, baldmöglichst mit Dir zu konferieren und ich merke im voraus an, daß ich mich nach Deiner Nachricht die obige Angelegenheit betreffend noch mit einer diesbezüglichen Bitte an Dich wenden werde.

Bis dahin verbleibe ich in Verehrung

Dein ergebener Freund
Tisza Kálmán

Budapest, am 5. Oktober 1878”

Komáromon át csak a gyorsabb expeditio végett küldém, rendes állomásom Igmánd helyett.”¹¹

Nach dem ewigen Kalender fiel der 8. Oktober 1878 wirklich auf einen Dienstag. Ghyczy war am 9. Oktober bei Franz Joseph zur Audienz. Zu 12 Uhr mittags ging er zum Monarchen und verbrachte etwa eine Dreiviertelstunde bei ihm. Zurück in seinem Gasthof angelangt, schrieb er den Inhalt ihres Gespräches nieder, und dies übernahm er später in sein Tagebuch:

„Ő Felsége: Köszöni, hogy eljöttem, nem is mert határozottan felhívni, de óhajtja tudni nézeteimet a situatioról.

Én: Nekem pártom nincs, magam állok, az időt legközelebb falun töltöttem, ezért csak egyéni nézeteimet mondhatom, ...

A situatio igen nehéz. Kezdetben, miután szükséges, hogy a ministerium a törvényes factorok előtt igazolja eddigi politikáját és fejtse ki nézeteit a jövőről, elkerülhetetlen, hogy azt a mostani ministerium tegye, más nem teheti /: Széll akkor más visszalépett :/ s az illetékes factorok csak így fognak a múlttól és a jövőről a tényállás teljes ismeretével nyilatkozhatni.

De ez csak kezdete a végnek. Lehet, hogy most kezdetben sikerül a kormánynak nehéz küzdelmek után, kedvező delegatiót összehozni, annak szavazata nagyrészből a birodalmi tanács (das österreichische Parlament – M.K.) delegatiojának magatartásától függ, ha ez merev lesz, ez s a magyar közvélemény nagy pressiót fog a magyar delegatióra is gyakorolni, melynek eredményéről nem lehet jót állani.

De határozottassék most bármi, ha a monarchia politikájának célja továbbá is Bosznia annexiója lesz, sem Tisza, sem más ministerium nem fogja magát Magyarországon fenntarthatni. ...

Én nagy aggodalommal nézek a jövő elébe, igen szomorúnak látom. Financiónk gyengesége oka a monarchia gyengeségének, a minapi 60 millió is mily nehezen szereztetett be, semmi esetre sem oly módon, mint ily összegeket más teljes hitelű nagy államok beszerezni szokták – és Csis Leitaniában sincs jobban a dolog, mint nálunk, midőn Prétis (der österreichische Finanzminister – M.K.) most még nem kész házakat kénytelen elzálogosítani, /: Ő Felsége mosolygott :/ még financiaink nem javul, a monarchia nagyobb erőfeszítést nem fejthet ki, most is egy válságos háború esetén csak a bankópréssel segíthetnénk.

Ő Felsége: Rossz expediens lenne.

¹¹ „Gestern spät zu Hause angekommen, habe ich den Brief erst am späten Abend erhalten. Heute wird das Gut meines Bruders versteigert, deswegen kann ich nicht wegbleiben. Dienstag nachmittag mit dem Zug abfahrend, werde ich am Abend in Wien ankommen. Ich steige im „Ungarischen König“ ab. Dieses Telegramm habe ich zwecks schnellerer Expedition über Komárom statt von meiner ordentlichen Station Igmánd abgeschickt.“

Én: Nincs más.

Ő Felsége: Nem lenne más? Ön is azt véli, hogy a mostani ministeriumnak maradni kell?

Én: Az országgyűlés elé annak kell lépni politikája védelmére, a törvényes factorok csak így nyilatkozhatnak s azoknak nyilatkozata fog a továbbiakra nézve határozni.

Ő Felsége: Kár, hogy a financzminister nélkül kell az országgyűlés elé lépniök ...

Én: Valóban nagy baj, de most nem lehet azon segíteni ...

Az audientia után hozzám jöttek a fogadóba Wenckheim és Tisza, megkérdeztek az audientia lefolyásáról, elmondottam nekik mindent őszintén, azután felhívtak, a képviselőház elnökségének elvállalására, - én tiltakoztam, az övékétől eltérő nézeteim alapján is – s nem is ígértem meg az elnökség elvállalását.

Az országgyűlés megnyilván, nagy bajt okozott a Széll lemondása folytán beállott ministeri crisis, és a már jelentkezni kezdett pártszakadás, ennek nyomása alatt, miután sok oldalról állítatott, hogy a Széll lemondása által igen megingatott ministeriumnak bukása igen könnyen bekövetkezhetik, ha én, mint az akkori körülmények között egyedül biztosan megválasztandó jelölt az elnökséget el nem vállalom; egy ily tényből eredő zavarnak okozója lenni nem akarhatván, elnöknek ismét megválasztattam, de kijelentettem Tiszának, hogy alkalmas pillanatban az országgyűlés folyama alatt is le fogok köszönni.”¹²

¹² „Seine Majestät: Er bedankt sich, daß ich gekommen bin, er wagte nicht, mich ausdrücklich aufzufordern, aber er möchte meine Meinung über die Situation kennenlernen.

Ich: Ich gehöre keiner Partei an und stehe allein, die letzte Zeit habe ich auf dem Lande verbracht, deswegen kann ich nur meine persönlichen Ansichten darlegen, ...

Die Situation ist sehr kritisch. Anfangs, da es nötig ist, daß das Ministerium seine bisherige Politik vor den gesetzlichen Faktoren rechtfertigt und seine Ansichten über die Zukunft darstellt, ist es unvermeidbar, daß es das derzeit amtierende Ministerium tut, ein anderer kann es nicht tun /: Széll war damals schon zurückgetreten. ./, die zuständigen Faktoren können sich nur so in völliger Kenntnis der Sachlage über Vergangenheit und Zukunft äußern.

Das ist aber bloß der Anfang vom Ende. Es kann der Regierung anfangs gelingen, nach schweren Kämpfen eine günstige Delegation zusammenzustellen, ihr Votum hängt größtenteils vom Verhalten der Delegation des österreichischen Parlaments ab, wenn das sich unbeugsam verhält, werden das und die ungarische öffentliche Meinung auf die ungarische Delegation großen Druck ausüben, von dessen Ergebnis man nichts Gutes erwarten kann.

Was auch immer jetzt beschlossen wird, wenn das Ziel der Politik der Monarchie auch weiterhin die Annexion bleibt, können sich weder Tisza noch ein anderes Ministerium in Ungarn halten. ...

Ich sehe mit großer Sorge der Zukunft entgegen, sie scheint mir sehr düster. Unsere Finanzschwäche ist der Grund für die Schwäche der Monarchie, wie schwer auch

Im Oktober 1878 trat die neue Abgeordnetenversammlung zusammen. Gyhyczy wurde erneut zum Präsidenten des Abgeordnetenhauses gewählt. Tisza mußte Rechenschaft über die Regierungspolitik in der Pause zwischen den beiden Abgeordnetenversammlungen, d.h. Sommer 1878, über den Einzug in Bosnien, darüber, was für Kosten dies verschlungen hat, sowie über die ohne Billigung des Parlaments durchgeführten Maßnahmen, wie Nutzung strategischer Eisenbahnstrecken, gewaltsame Einschränkung des Versammlungsrechts, Entsendung des militärischen Vorspannes, Einsatz der Honved, ablegen und dies alles mit einer Rumpfregierung, aus der der Finanzminister wegen seiner gegensätzlichen Ansicht zur Regierungspolitik ausgeschieden war. Außerdem war Tisza beim

jüngst die 60 Millionen beschafft wurden, keineswegs auf die Weise, wie die kreditwürdigen Großstaaten solche Summen zu beschaffen pflegen – auch in Cis Leithanien steht es mit der Sache nicht besser als bei uns, wenn Pretis (der österreichische Finanzminister – M.K.) gezwungen ist, noch unfertige Häuser zu verpfänden, /: Seine Majestät schmunzelte :/ bis sich unsere finanzielle Lage nicht bessert, kann die Monarchie keine größeren Anstrengungen machen, sowohl jetzt als auch im Falle eines Krieges kann uns nur mit der Banknotenpresse geholfen werden.

Seine Majestät: Das wäre ein schlechtes Expedieren.

Ich: Es gibt keine andere Möglichkeit.

Seine Majestät: Gibt es wirklich keine andere Möglichkeit? Auch Sie sind der Meinung, daß das derzeit amtierende Ministerium bleiben soll?

Ich: Es muß zum Schutz seiner Politik vor das Parlament treten, die gesetzlichen Faktoren können sich nur so äußern, und ihre Erklärung wird dann bestimmend für die Zukunft sein.

Seine Majestät: Schade, daß sie ohne den Finanzminister vor das Parlament treten müssen...

Ich: Das ist wirklich ein großes Problem, aber dem läßt sich jetzt nicht abhelfen.

Nach der Audienz kamen Wenckheim und Tisza zu mir in den Gasthof, um sich nach dem Verlauf der Audienz zu erkundigen, ich erzählte ihnen alles ehrlich, dann ersuchten sie mich, die Präsidentenwürde des Abgeordnetenhauses anzunehmen, - ich protestierte, auch wegen meiner von den ihrigen abweichenden Ansichten – und versprach die Annahme der Präsidentenwürde nicht.

Nach der Eröffnung der Parlamentssitzung verursachten die durch den Rücktritt von Széll entstandene Ministerkrise sowie die sich schon zeigenden Zeichen der Parteisplaltung große Schwierigkeiten. Unter diesem Druck, da vielerseits behauptet wurde, daß es sehr leicht zum Sturz des durch Szélls Rücktritt stark erschütterten Ministeriums kommen kann, wenn ich als der unter den damaligen Umständen einzig wählbare Kandidat, die Präsidentenwürde nicht annehme, ließ ich mich, um nicht zum Verursacher solcher sich aus den Tatsachen ergebenden Störungen zu werden, erneut zum Präsidenten wählen, habe jedoch Tisza offenbart, daß ich zu einem günstigen Zeitpunkt sogar während der Parlamentssitzung zurücktreten werde.“

Zusammentritt des Abgeordnetenhauses bereits nur noch geschäftsführender Ministerpräsident, denn die gesamte Regierung hatte am 4. Oktober offiziell abgedankt.

Wenden wir uns wieder dem Tagebuch Ghyczys zu, aus dem sich die Ereignisse wie folgt rekonstruieren lassen:

„Kezdődött azután a felirati hosszadalmas és keserű vita. Megtörtént a szabad-
elvű, vagyis ministeri pártból kilépése az úgynevezett egyesült ellenzéknek s a
pártonkívülieknek, elfogadtatott egy tartalmában önnönmagával ellenkező vá-
lasz felirat, de a ministerium véglegesen megalakult.”¹³

Die Unabhängige Partei reichte einen Antrag auf eine Anklage gegen die Regierung ein. Die Vereinigte Opposition ging selbstverständlich nicht soweit, sie wandte sich mit einem Mißtrauensantrag an das Parlament.

Auf die Frage, warum Kálmán Tisza letztendlich nicht durch diese Krise gestürzt worden ist, geben uns die Lebenserinnerungen von Albert Apponyi eine Erklärung. Apponyi bemängelte zunächst, daß Tisza noch auf der vorhergehenden Abgeordnetenversammlung im Juni 1878 nicht ehrlich das Wesentliche der von der Monarchie verfolgten Balkan-Politik mitgeteilt hatte, und warum er nicht um die Befugnis zur Fortsetzung dieser Politik bat, und warum er nicht versucht hatte, die Stimmung im Parlament für sich zu gewinnen. Später allerdings mußte auch Apponyi eingestehen, daß dies unmöglich gewesen wäre, denn, wenn die Regierung sich offen zur Besetzungspolitik bekennend vor die Wähler getreten wäre, wäre dies ihr Sturz gewesen. Trotzdem wäre es eine moralische und verfassungsmäßige Pflicht aller politischen Faktoren und vor allem der Regierung gewesen, sich ihren Wählern gegenüber zu bekennen – meint Apponyi. Er schreibt:

„Tisza Kálmán azonban nem azért volt a taktika nagymestere, hogy a dolgok ilyen egyszerű és logikus lefolyását megengedje”.¹⁴

Tizas Taktik bestand darin, die Mitglieder der Liberalen Partei während der Wahl nicht in ihren Äußerungen einzuschränken, so konnten die Mitglieder der

¹³ „Und dann setzte eine langwierige und erbitterte Diskussion zum Adreßentwurf ein. Es trug sich zu, daß die sogenannte vereinigte Opposition und die Unabhängigen aus der liberalen, genauer der Partei der Minister, austraten, ein widersprüchlicher Adreßentwurf wurde durchgebracht, das Ministerium kam aber schließlich zustande.“

¹⁴ „Kálmán Tisza war allerdings nicht aus dem Grund Meister der Taktik, daß er der Angelegenheit so einfach und logisch ihren Lauf ließ.“

Liberalen Partei auch ruhig ihre Argumente gegen die Okkupation vorbringen. Dazu schreibt Apponyi:

„Ezt az állásfoglalást később, mikor a parlament összeült, »aggodalom kifejezésének« keresztelték el. Ezzel tették lehetővé, hogy a képviselőjelöltből, aki csak az imént a kormány politikájának legnevezetesebb tényét bírálta, kormánypárti képviselő lehessen, anélkül, hogy önmagát egyenesen meghazudtolja. »Aggodalom« - ez volt a műszó, mely hidat épített az ellenzéki állásfoglalás és kormánypártiság közt. A híd a teherpróbát kiállotta; a hatalmi épület épségben maradt. ... Hogy azonban igazságos legyen el kell ismernem, hogy a kormány választási győzelmét, az imént ecsetelt taktikán kívül, az ellenzék akkori helyzete is elősegítette, és hogy ebben némi magyarázatát is találhatjuk annak a feltűnő ténynek, hogy ezt a taktikát szigorú felfogású férfiak is eltűrték.”¹⁵

Große Veränderungen gab es zu der Zeit in der Opposition. Pál Sennyey zog sich aus gesundheitlichen Gründen völlig aus dem aktiven politischen Leben zurück. Er war der einzige Politiker, der auch die Unterstützung eines Teils der Liberalen Partei hätte gewinnen können und die Chance zur Bildung einer Regierung gehabt hätte. Die linksextremistische Partei war auch zahlenmäßig sehr klein und als Opposition auf Rechtsgrundlage mit dem „Stempel der Regierungsunfähigkeit“ versehen. Die unabhängige liberale Partei fand aufgrund der Verhandlungen zum wirtschaftlichen Ausgleich schwer ihre Daseinsberechtigung.

„Nagyon tarka-barka társaság volt tehát, több csoportra bontva a 67-es alapon álló ellenzéken; csupa alkalmi alakulás, közös elvi alap nélkül.

Tulajdonképp nem különben állott a dolog a Szabadelvű Párton sem; de ott egy erős egyéniség tudta a heterogén elemeket egy szürke politika eltűrésében és a hatalmi monopólium élvezetében egyesíteni. Az ellenzéken,

¹⁵ „Dieser Standpunkt wurde später, als das Parlament zusammentrat, als Ausdruck der Besorgnis gewertet. Dadurch wurde ermöglicht, daß Abgeordneten-Kandidaten, die eben noch an den bekanntesten Tatsachen der Regierungspolitik Kritik übten, als Abgeordnete der Regierungspartei auftreten konnten, ohne sich selbst Lügen strafen zu müssen. Besorgnis – war das Kunstwort, das eine Brücke schlug zwischen dem Standpunkt der Opposition und dem der Regierungspartei. Die Brücke hatte die Belastungsprobe bestanden; das Machtgebäude blieb unversehrt. ... Gerechterweise muß ich allerdings zugeben, daß der Wahlsieg der Regierung außer der eben geschilderten Taktik auch durch die damalige Lage der Opposition begünstigt wurde, so daß sich darin auch eine gewisse Erklärung für die Tatsache finden läßt, daß diese Taktik selbst von Männern mit strengen Auffassungen geduldet wurde.”

ahol több volt a tömeg fölé emelkedő egyéniség, éppen az az egy hiányzott, aki dominálta volna valamennyit” -¹⁶

führt Apponyi aus. Seiner Meinung nach war sich die Opposition dessen bewußt, daß sie nicht in der Lage war, die Regierung zu bilden. Deshalb vertraten sie die Ansicht, daß der Teil der Liberalen Partei, der gegen die Okkupation war, die neue Regierung bilden sollte. Denn sie hielten die Zeit für einen Sturz Tizas für gekommen, wegen der Erfolglosigkeit des wirtschaftlichen Ausgleichs und der Durchführung der Okkupationspolitik sowie aufgrund der Vereitelung der an ihn geknüpften nationalen Hoffnungen. József Szlávy hätten sie gern als Ministerpräsidenten gewonnen, aber Szlávy, der vom 5. Dezember 1872 bis zum 21. März 1874 schon einmal Ministerpräsident gewesen war, war nicht bereit, ein zweites Mal diesen Posten zu übernehmen. Apponyi meint dazu:

„Szlávy talán attól is idegenkedett, hogy a király személyes politikájával ellentétbe jusson. Az új pártalakulásban nem bízott sem ő, sem a többi »aggodalmaskodó« szabadelvű-párti notabilitás. Egyáltalán ennek a nemrég alakult kormányzópártnak fenntartásához, mint valami önmagában jóhoz, babonaszerűen ragaszkodtak sokan olyanok is, akiknek semmi személyes érdeke ehhez nem fűződött; talán a Deák-párt utolsó éveinek tapasztalata folytán, talán, mert Tisza Kálmánban azt a férfiút látták, akinek pártvezéri képessége egyedül alkalmas hasonló züllési jelenségek megakadályozására; talán azért is, mert az uralkodó kedvenc gondolatával szemben hatályos oppozíciót csinálni nem akartak. Így tehát bevitték a választásoknál követett taktikát a parlamentbe. Olyan felirati javaslatot nyújtottak be – el is fogadták -, mely teli volt aggódalmakkal, de konzekvenciákat nyíltan nem vontak le azokból. Ha én vagyok kormányon és az én politikámnak egy kimagasló tényével szemben a képviselőház többsége ekkép nyilatkozik meg, akár fűzött hozzá nyílt bizalmatlansági szavazatot, akár nem: egy percig sem maradok meg állásomban ezzel a többséggel. De Tisza Kálmánnak jobb gyomra volt – mondjuk így: a speciális magyar politikát gyakorlatiasabban fogta fel. Ő elfogadta ezt a felirati javaslatot... Az egyesült ellenzék felirati javaslatait én szerkesztettem és a vitát az ellenzék részéről én vezettem be. Teljes szívvel-lélekkel vettem bele magamat kettős feladatomba: a megszállási politikának és a többség kétszínű taktikájának

¹⁶ „Eine bunt zusammengesetzte Gesellschaft war also die in mehrere Gruppen aufteilbare, auf der Grundlage von 1867 stehende Opposition; eigentlich nur ein gelegentlich Entstandenes ohne gemeinsame Leitprinzipien.

Aber anders stand es auch nicht um die Liberale Partei; aber dort konnte eine starke Persönlichkeit die heterogenen Elemente, die sich aus der Duldung einer grauen Politik und dem Genuß des Machtmonopols ergeben, vereinigen. In der Opposition, in der es mehr aus der Masse herausragende Persönlichkeiten gab, erwies sich gerade das als Mangel, daß es keinen gab, der alle dominiert hätte.”

bírálatába. Az utóbbit talán még szenvedélyesebben ostromoztam, mint magát a politikát... Jelentékeny szónoki sikert értem el, de egyebet semmit. A kormánypárt kétszínű felirati javaslatát nagy többséggel elfogadták.

Így csempészték át a megszállási politikát egy, annak elítélése jegyében született képviselőházon. Így maradtak együtt kormány és többség, mélyreható tárgyi ellentét dacára, ...”¹⁷

Tisza kapituliert erneut vor dem Willen des Monarchen – schlußfolgerte der in der Opposition verbleibende Apponyi. Nach dieser Adressen-Debatte festigte sich die Stellung der Regierung. Tisza blieb bis zum 5. Dezember 1878 geschäftsführender Ministerpräsident. An diesem Tag ernannte ihn der Monarch erneut zum Ministerpräsidenten. Finanzminister wurde Graf Gyula Szapáry. Daß Tisza an der Regierung blieb, konnte er seiner eigenen taktischen Geschicklichkeit verdanken und dem Umstand, daß es im Land keine regierungsfähige Kraft gab sowie der Tatsache, daß Franz Joseph ihm nicht sein Vertrauen entzog, und daß sich Tisza hinsichtlich der Bosnien-Herzegowina-Frage – wie dies Apponyi

¹⁷ „Szlávy hielt wahrscheinlich auch der Gedanke zurück, mit der persönlichen Politik des Königs in Widerspruch zu geraten. Auf die Entstehung einer neuen Partei vertraute er wie auch die andere besorgte Notabilität der Liberalen nicht. An dem Bestehen der vor kurzem gebildeten Regierung als einer guten Sache hielten sich abergläubisch auch viele fest, die überhaupt keine persönlichen Interessen daran knüpften; teils aufgrund der Erfahrungen in den letzten Jahren mit der Deák-Partei, teils, weil sie in Kálmán Tisza den Mann sahen, dessen parteiführerischen Fähigkeiten allein in der Lage waren, ähnliche Verfallserscheinungen zu verhindern; teils auch deshalb, weil sie dem Lieblingsgedanken des Herrschers gegenüber keine wirksame Opposition betreiben wollten. So wurde also die während der Wahlen angewendete Taktik ins Parlament getragen. Ein Adreßentwurf wurde eingereicht – und auch angenommen, der voller Befürchtungen war, aber offenkundig wurden daraus keine Konsequenzen gezogen. Wenn ich an der Regierung wäre und sich die Mehrheit des Abgeordnetenhauses einem wesentlichen Eckpfeiler meiner Politik gegenüber derart äußern würde, gleich, ob damit ein offener Mißtrauensantrag verbunden gewesen wäre oder nicht: ich würde nicht eine Minute länger bei dieser Mehrheit in meiner Stellung bleiben. Kálmán Tisza hatte einen besseren Magen – anders gesagt: er faßte die spezifische Politik Ungarns praktischer auf. Er nahm den Adreßentwurf an. ... Den Adreßentwurf der vereinigten Opposition habe ich verfaßt und die Diskussion seitens der Opposition auch eingeleitet. Mit Leib und Seele stürzte ich mich in die zweifache Aufgabe: die Kritik an der Besetzungspolitik und die an der doppelzüngigen Taktik der Mehrheit. Letztere habe ich vielleicht mit noch mehr Leidenschaft betrieben als die Politik selbst ... Einen ansehnlichen rhetorischen Erfolg habe ich erreicht, mehr nicht. Der heuchlerische Adreßentwurf der Regierungspartei wurde mit großer Mehrheit angenommen.

So wurde die Besetzungspolitik durch ein zu deren Verurteilung geborenes Abgeordnetenhaus geschmuggelt. So blieben Regierung und Mehrheit zusammen, zum Trotz tiefgreifender sachlicher Gegensätze, ...“

richtig sah – dem Willen des Monarchen beugte. Hätte er all dies nicht getan, hätte er wohl von seinem Ministerpräsidentenstuhl Abschied nehmen müssen, denn – wie es eindeutig aus dem Tagebuch von Kálmán Ghyczy hervorgeht – hielt Franz Joseph an der Durchführung seiner Okkupationspolitik fest.

Das Abgeordnetenhaus und die Delegation stimmten für das Gesetz über die Ratifizierung des Berliner Vertrages, über neue außerordentliche Kriegsausgaben und über die Organisation der Verwaltung Bosniens sowie dessen Einbeziehung in den gemeinsamen Zollraum. Als das neue Jahr begann, war die Krise überstanden. Vielleicht glaubte auch Tisza das, was er Ghyczy gegenüber formulierte, daß alles gut geregelt sein werde?!

Quellen- und Literaturverzeichnis

Zur Balkan-Politik der Österreichisch-Ungarischen Monarchie:

Diószegi István: Andrassy és a „keleti kérdés” 1875-ben. In: *Valóság* 3/1975, S. 67-71.

Ders.: Die Anfänge der Orientpolitik Andrassys. Der Berliner Kongreß von 1878. Wiesbaden 1982, 245-257.

Palotás Emil: Célok és a történeti realitás. Osztrák-magyar gazdasági törekvések a Balkánon a berlini kongresszus időszakában. In: *Századok*, 6/1979.

Kozári Monika: A keleti válság és a nagyhatalmak balkáni célkitűzései (1875-77). In: *Történelmi Szemle*, 3/1987-88, S.318-329.

Zur Besetzung Bosniens:

Bencze László: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.

Zur Epoche:

Magyarország története II/2. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985.

Zum Briefwechsel zwischen Andrassy und Tisza:

Der Briefwechsel zwischen Andrassy und Tisza ist im Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu finden (Politisches Archiv, Intern. 1878.).

Das Tagebuch von Kálmán Ghyczy wird im Handschriftenarchiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften aufbewahrt:

Ghyczy Kálmán Emlékirata. Ms 4851/1. Signatur: Ms 4852/179.

Zu meinen Zitaten aus den veröffentlichten Memoiren von Albert Apponyi:

Dr. Gróf Apponyi Albert: „Emlékirataim. Ötven év.” A Pantheon Irodalmi Intézet Rt. Kiadása. Második, átnézett kiadás. Bp., évszám nélkül.

Карой Гадани, Виктор Моисеенко

РУССКИЕ СЛОВА В ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ
(опыт лингвострановедческого словаря)

Русские слова проникали в язык хорватской письменности издавна, несмотря на то, что хорваты и русские на протяжении своей культурной истории не вступали в прямые массовые языковые контакты. Проникновение русизмов всегда осуществлялось по письменным каналам через разные славянские языки-посредники: церковнославянский в его восточнославянской редакции, сербский (особенно в его славяно-сербской разновидности), а также через чешский и польский языки.

Именно поэтому часто очень трудно, а в отдельных случаях и просто невозможно определить точно, где мы имеем дело с «настоящим», а где с «мнимым» русизмом или «фальшивым» славизмом. Основная причина этого заключается в том, что в отдельных генетически близкородственных славянских языках многие слова с общеславянскими корнями могут полностью совпадать по их семантике, и, в то же самое время, обладать минимальными внешними формальными грамматическими и словообразовательными различиями.

Авторы учитывали это обстоятельство, и поэтому при отнесении того или иного слова к русским заимствованиям, помимо собственных соображений, руководствовались также и другими мнениями по данному вопросу, нередко учитывали разные точки зрения, высказанные предшествующими исследователями.

Начиная с середины 19-го столетия, характерная русская лексика, хотя и в небольшом количественном составе, начинает проникать непосредственно из русской художественной литературы, преимущественно из произведений русских писателей-классиков: Пушкина, Гоголя, Тургенева, Гончарова, Достоевского, Толстого. Этот процесс происходит постоянно, несмотря на то, что русские книги и вообще русская печатная продукция к хорватам по разным причинам всегда поступали нерегулярно и в ограниченном количестве.

На рубеже 19-го и 20-го веков и в последующие десятилетия отдельные новые русские слова и выражения продолжают проникать и закрепляться в хорватском литературном словоупотреблении. Новая русская лексика эпизодически появляется на страницах хорватской прессы, в художественных и публицистических произведениях хорватских писателей (А.Матош, М.Крлежа, А.Цесарец, Д.Цесарич и др.). По прошествии

определённого времени часть из них фиксируется и закрепляется в современных хорватских словарях разных типов.

Проблема идентификации заимствованных русских лексических элементов в хорватском и других славянских литературных языках уже не раз привлекала внимание исследователей. Начиная с «патриарха славянской филологии» Й.Добровского*, рассматривались разные её аспекты, в том числе сложная проблема атрибуции собственно заимствованных русизмов в ткани других славянских языков. Предпринимались также попытки практической дифференциации неологизмов-русизмов, от других славизмов в первую очередь от церковнославянизмов, издревле функционирующих во всех письменных славянских языках.

В числе исследователей этой проблемы хорватские лингвисты и историки литературного языка: Т.Маретич (Т.Maretić, *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*. – In.: Rad JAZU, knj.108, Zagreb, 1892, s.68-98; Т.Маретич, *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*. I. izd., Zagreb, 1899; II. izd. 1931; III. izd. 1971; Т.Маретич, *Hrvatski ili srpski savjetnik za sve koji žele dobro govoriti i pisati književnim jezikom našim*. Zagreb, 1924; Т.Маретич, *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII., XIII. i XIX. vijeka*. – In.: Rad JAZU, knj. 243, Zagreb, 1932, s.13-90), Ст.Ившич (St.Ivšić, *Slavenske tuđice u Petra Preradovića*. – In.: *Hrvatska njiva*, br.2, Zagreb, 1918), М.Храсте (M.Hraste, *Strani elementi u srpskohrvatskom narodnom i književnom jeziku*. – In.: *Radovi slavenskog instituta*, Zagreb; 1958, s.43-50), Л.Йонке (Lj.Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*. I izd., Zagreb, 1964; Lj.Jonke, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb, 1971; Lj.Jonke, *Zasluge i slabosti hrvatskih vukovaca*. – In.: *Jezik*, br.I, Zagreb, 1978/1979), З.Винце (Z.Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978), историк словенского литературного языка А.Брезник (A.Breznik, *Jezikoslovne rasprave*, Ljubljana, 1982; *Življenje besed*, Ljubljana, 1967), известные чешские слависты – компаративисты Б.Гавранек (B.Havránek, *Studie o spisovném jazyce*, Praha, 1963) и А.Едличка (A.Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a lingvistická*, Praha, 1948), финский славист и русист В.Кипарски (V.Kiparski, *Russische historische grammatik*. Band III, Heidelberg, 1975), специалист в области истории славянских литературных языков англичанин Р.Оти (R.Auty, *Uzajamni utjecaji u jezičkom preporodu Čeha, Slovaka i Južnih Slavena*. – In.: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. МСЦ. Реферати и саопштења. Св.1, Београд, 1977), польская славистка Т.Орлось (T.Orłoś, *Zapożyczenia*

* J.Dobrowski, *Die Bildsamkeit der slavischen Sprache aus der böhmischen Sprache dergestellt*, Prag, 1799; J.Dobrowski, *Institutionis linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae, 1822).

słowiańskie w czeskiej terminologii botanicznej i zoologicznej. Kraków, 1972), бoгемист В.Шмилауэр (V.Šmilauer, Jungmannův Slovník česko-německý. – In.: Slavica Pragensia XVII. Philologica 3-4, Praha, 1974), канадский славист-социоллингвист Дж.Томас (G.Thomas, Linguistic Purism. London, New York, 1991), специалист в области русской исторической лексикологии Л.Л.Кутина (Л.Л.Кутина, Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем. – В сб.: Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. Москва, 1970), украинский лексиколог-медиевист Е.В.Опельбаум (Е.В.Опельбаум, Восточнославянские лексические элементы в немецком языке. Киев, 1971); историк славянских литературных языков Г.А.Лилич (Г.А.Лилич, Роль русского языка в развитии словарного состава чешского литературного языка (конец 18-начало 19 века. Ленинград, 1982) и другие исследователи.

Настоящая публикация знакомит читателя с тем оптимальным составом русских слов, которые наиболее часто встречаются в хорватских письменных контекстах. В их числе, в частности, отдельные русизмы, которые можно обнаружить в книгах средневековых хорватских авторов, начиная с первых дошедших до наших дней печатных хорватских вокабуляров Ф.Вранчица (F.Vrančić), Б.Кашица (B.Kašić), Я.Микали (J.Miçaglia), Ю.Хабделича (J.Habdelić), И.Белостенеца (I.Belostenec), А.Ямбрешица (A.Jambrešić), Й.Стулича (J.Stulli), Й.Вольтича (J.Voltiggi), И.Мажуранича и Я.Ужаревича (I.Mažuranić i J.Užarević) и других.

Русские слова и выражения находим также у хорватских писателей 19-го и 20-го века, таких как М.Богович (M.Bogović), К.Ш.Джалски (K.Š.Đalski), М.Крлежа (M.Krleža), А.Матош (A.Matoš), у сербских писателей-классиков Б.Нушица (Б.Нушић), Й.Стери-Поповича (J.Стерија Поповић) и других. Немало русских слов с соответствующими пометами зафиксировано и в современных лексикографических изданиях: в 23-х томном историческом словаре–тезаурусе, изданном Югославянской академией наук и искусств в Загребе (Rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Izd. Jugoslavenska akad. znanosti i umjetnosti, knj. I-XXII (sv.1-97), Zagreb, 1881-1973), изредка в Словаре церковнославянского языка хорватской редакции (Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije. Lexicon linguae slavonicae redactionis croaticae. Sv.1-7, Zagreb, 1991-1997), в этимологических словарях П.Скока (Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj.I-IV, Zagreb, 1971-1974; II. izd. 1988) и А.Глухака (Gluhak A. Hrvatski etimološki rječnik, Zagreb, 1993), очень часто в словаре иностранных слов и заимствований Б.Клаича (Klaić B. Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice, I. izd., Zagreb, 1978) и других.

Основной массив русской лексики, которая представлена в данной публикации, отражает важнейшие события и имена русской и российской истории разных эпох. Здесь собран довольно пёстрый по своему составу лексический материал. Это реалии, которые включают важнейшие географические названия, исторические и этнические территории, известные названия и фамилии. Здесь же понятия, связанные с историей православия на Руси, с историей Московского царства, России, Советского Союза и нового российского государства конца 20-го века. Среди них также персонажи русского фольклора, произведений русских писателей-классиков, советских авторов. Здесь же элементы русского просторечия, городского жаргона, наиболее частотные сложно-сокращённые слова и аббревиатуры. В список объясняемых по-хорватски слов внесены названия редких животных и эндемичных растений из различных географических и климатических зон и поясов евроазиатского материка. Здесь немало слов, которые отражают культурные традиции и бытовой уклад не только русского этноса, но также многочисленных неславянских народов и народностей, населявших и населяющих Россию.

По отношению к некоторым из этих слов этимологическое значение «русизм» является в определённой степени условным. Однако для всей этой лексики общим является то, что в хорватский язык она вошла благодаря посреднической роли русского языка и лишь после того, как предварительно грамматически и семантически адаптировались в русском языке.

В последние десять лет в хорватском литературном языке стали появляться отдельные новые слова и выражения, отражающие реальность российской перестроечной и постперестроечной действительности. Подобная лексика представлена в словарном составе современного хорватского языка единичными случаями. Это своеобразные спорадические «лексические метеориты», которые находятся на периферии хорватского литературного словоупотребления. Для того, чтобы «закрепиться» в нём, подобная лексика ещё должна пройти проверку временем.

В настоящей публикации фиксируется определённое число русских лексических и семантических неологизмов последних лет, которые спорадически проникают в хорватскую прессу и другие издания. Это преимущественно лексика русского политического жаргона и элементы современного городского просторечия, которые в большинстве своём ещё не отражены в существующих двуязычных хорватско-русских и русско-хорватских лексикографических изданиях.

В данной публикации авторы сочли неуместным отражать русскую нецензурную речь (бытовое сквернословие, бранные и непристойные слова), получившую в современной социолингвистике теперь уже «официальный» термин-название «русский мат». Эта древняя, характерная и традиционная часть русского устного словоупотребления ранее всегда была табуизирована и строго ограничена в русском «официозном» языковом общении и литературном словоупотреблении. В связи с процессами демократизации российского общества и снятием цензурных преград, в последние годы обцененная лексика из устной речи стала активно проникать на страницы русскоязычной прессы и художественных произведений. Самые живучие из её слов теперь приобретают своеобразный характер нормативности.

Поэтому для тех, кто более углублённо интересуется русской ненормативной, эмоционально-экспрессивной лексикой сниженного характера, относящейся к области нонстандарда, а также русским «блатным жаргоном», специально демонстрируем довольно полный список новейших словарей и другой литературы по этой тематике.

1. Словарь новых слов русского языка 1950-1980 гг. / Под ред. Н.З. Котеловой. С-Петербург, 1995.
2. Балдаев Д.С. Словарь блатного воровского жаргона. В двух томах. Москва, 1997.
3. Белянин В.П., Бутенко И.А. Живая речь. Словарь разговорных выражений. ПАИМС, Москва, 1994.
4. Быков Вл. Русская фея. Словарь современного интержаргона асоциальных элементов. Траст –ИМАКОМ. Смоленск, 1993.
5. Буй В. Заветная русская идиоматика. Весёлый словарь крылатых выражений. Москва, 1995.
6. Дуличенко А.Д. Русский язык конца XX столетия. Verlag Otto Sagner. München, 1994 (Slavistische Beitrage, Bd. 317).
7. Елистратов В.С. Словарь московского арго. Москва, 1994.
8. Елистратов В.С. Язык старой Москвы. Лингвоэнциклопедический словарь. Москва, 1997.
9. Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / Под ред. Е.А.Земской. Москва, 1996.
10. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Москва, 1994.
11. Караулов Ю.Н. О состоянии русского языка современности. Москва, 1991.

12. Караулов Ю.Н. О некоторых особенностях современного состояния русского языка и науки о нём // Русистика сегодня. 1995, №1.
13. Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Речевые одежды Москвы // Русская речь, 1994, №№ 2-4.
14. Колесников Н.П., Корнилов Е.А. Поле русской брани. Словарь бранных слов и выражений в русской литературе (от Н.С.Баркова и А.С.Пушкина до наших дней). Ростов-на Дону, 1996.
15. Макловски Е., Кляйн М., Шуплов А. Жаргон – энциклопедия московской тусовки. Научное издание. ACADEMIA, Москва, 1997.
16. Международный словарь непристойностей. Под ред. А.Н.Кохтева. Москва, 1992.
17. Мокиенко В.М. Из истории жаргонной лексики и фразеологии. // Русистика / Russistik. Berlin, 1991, №1.
18. Мокиенко В.М. Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное.// Русистика / Russistik. Berlin, 1994, №1.
19. Мокиенко В.М. Словарь русской блатной лексики (матизмы, обценнизмы, эвфемизмы с историко-этимологическими комментариями). Dieter LENZ Verlag, Berlin, 1995.
20. Поливанов Е.Д. Революция и литературные языки Союза ССР. // Поливанов Е.Д. Статьи по общему языкознанию. Москва, 1968.
21. Росси Жак, Справочник по ГУЛАГУ. т.1-2, Москва, 1991 (1-е изд.: Jacques Rossi, The GULAG Handbook. Overseas, London, 1987).
22. Фаевна М. Новые явления и тенденции в русском языке (лингвострановедческий анализ) // ATSEL. Newsletter, 1991, Febr., p.8-10.
23. Феньвеш И. Современные словари русского сленга. – In.: Studia Slavica Savariensia 1996, №1-2.
24. Ферм Л. Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет). Uppsala, 1994.
25. Шмельёва Т.В. Ключевые слова текущего момента // Collegium, 1993, № 1, Киев.
26. Язык и культура. Киев, 1994.
27. Aufbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen. Baldur Panzer (Hrsg.) Peter Lang Verlag. Frankfurt am Main, 1993.
28. Rathmayr R. Von Коммерсант bis джаст-ин-тайм: Wiederbelebungen, Umwertungen und Neubildungen im Wortschatz der Perestroika. – In.: Slavistische Beiträge, Band 274. Slavistische Linguistik 1990. Verlag Otto Sagner. München, 1991.

29. Sprachlicher Standard und Substandard in Südosteuropa und Osteuropa.- In.: Osteuropa-Institut an Freien Universität Berlin, Band 25. Berlin, 1994.
30. Vocabulaire de la Perestroika. Préface de M.Tatu. Ed. Universitaires. Paris, 1990.
31. New in Russian Lexicon: Vocabulary '85-'88. Изд-во «Дмитрий Була-нин», С-Петербург, 1995-1997.
32. Sanchez Puig, M.: Специфика деноминации потребителей наркоти-ческих средств. – Russian Linguistics, 1992. vol.16.

Skraćenice

<i>adm.</i>	– administrativni izraz		izraz
<i>bot.</i>	– botanika	<i>muz.</i>	– muzika, glazba
<i>buky.</i>	– bukvalno	<i>neut.</i>	– neutrum, srednji rod
<i>crkv.-slav.</i>	– riječ se upotrebljava u crkvenoslavenskom jeziku	<i>nar.</i>	– narodski, narodni izraz
<i>čest.</i>	– čestica	<i>neg.</i>	– negacija, negativno
<i>češ.</i>	– češki	<i>nesvr.</i>	– nesvršeno
<i>dem.</i>	– deminutiv	<i>num.</i>	– numerale, broj
<i>etn.</i>	– etnografija	<i>osl.</i>	– oslovljavanje
<i>fig.</i>	– figurativno, preneseno značenje	<i>pej.</i>	– pejorativno značenje
<i>folk.</i>	– folklor, folklorni izraz	<i>pl.</i>	– plural, množina
<i>fiz.</i>	– fizika	<i>plt.</i>	– plurale tantum
<i>geogr.</i>	– geografija	<i>pogrd.</i>	– pogrdno
<i>geol.</i>	– geologija	<i>polj.</i>	– poljski
<i>glag.</i>	– glagol	<i>poljopr.</i>	– poljoprivreda
<i>gram.</i>	– gramatika	<i>pravosl.</i>	– riječ se upotrebljava u pravoslavnoj crkvi
<i>grč.</i>	– grčki jezik	<i>prezr.</i>	– prezrivo
<i>hip.</i>	– hipokoristik, riječ (izraz) odmila	<i>prid.</i>	– pridjev
<i>hist.</i>	– historijski (u prošlosti)	<i>prov.</i>	– provincijalizam
<i>ind.</i>	– indeklinabilna, nesklonjiva imenica	<i>razg.</i>	– razgovorni izraz
<i>intj.</i>	– interjeksija, uzvik	<i>rel.</i>	– religija, religijski pojam
<i>iron.</i>	– ironički	<i>rus.</i>	– ruski
<i>isp.</i>	– isporodi!	<i>skrać.</i>	– skraćenica, kratica
<i>izg.</i>	– izgovori!	<i>sport.</i>	– sportski termin
<i>izv.</i>	– izvedenica	<i>stan.</i>	– stanovnik, stanovnica
<i>kaz.</i>	– riječ se tiče kazališne umjetnosti	<i>starosl.</i>	– staroslavenski
<i>knj.</i>	– književnost, literatura	<i>svrš.</i>	– svršeno, trenutno
<i>kuh.</i>	– kuhinja, kuharski izraz	<i>šah.</i>	– šahovski izraz
<i>ling.</i>	– lingvistika	<i>šalj.</i>	– šaljivo
<i>lov.</i>	– lovački izraz	<i>šatr.</i>	– šatrovački izraz
<i>mat.</i>	– matematika	<i>tat.</i>	– tatarski
<i>mit.</i>	– mitologija	<i>trg.</i>	– trgovački izraz
<i>mor.</i>	– mornarica, mornarski	<i>turkm.</i>	– turkmenski
		<i>ukr.</i>	– ukrajinski
		<i>umj.</i>	– umjetnost
		<i>vis.</i>	– visoki stil
		<i>voj.</i>	– vojska, vojnički izraz
		<i>v.</i>	– vidi!

<i>vulg.</i>	– vulgaran, prostački izraz	<i>žarg.</i>	– žargon
<i>zast.</i>	– zastarjelo	<i>želj.</i>	– željeznica
<i>zool.</i>	– zoologija	<i>žen.</i>	– ženski rod

A

abrek – (*knj.*) hajduk, uskok na Kavkazu (Čečenac, Čerkez i dr.).

ad – (*rel.*) pakao, had; (*prid.*) **adov, adski.**

ahnuti; ahati – (po)vikati “ah”, (za)čuditi se, (za)diviti se; uzdahnuti, jauknuti; (*fig.*) udariti; zagrmjeti (top), opaliti.

akanje– (*ling.*) specifična osobina ruskog jezika: izgovor nenaglašenog **o** kao **a**; **akati.**

alilujščik - (*prezr.*) laskavac, ulizica; **alilujščina** – laskanje, ulizivanje.

almaz – dijamant; **almazni.**

Altaj – republika u sklopu Rusije

(ranije je **Altajski kraj** u Sibiru), glavni grad Barnaul.

altin – 1. nekadašnji srebrni i bakreni novac u carskoj Rusiji; 2.(*kao pridjev*) zlatom ukrašen, divan, krasan.

Amur – velika rijeka u istočnoj Aziji, većim djelom i granica između Rusije i Kine. Iz nje u evropske ribnjake preseljena vrsta šarana, koja i u Hrvatskoj dobro uspeva, a i zove se **amur.**

Anti – (*hist.*) (*rus.* Anty) plemenski savez istočnih Slavena; spominju se u bizantskim hronikama od druge pol. 4. st.

arap – (*zast.*) crnac, crnkinja.

arbuz – (*bot.*) lubenica.

arhaluk – kaftan, kratak kaput, ogrtač (starinski).

arkan – laso; zamka, omča.

armjak – seljački kaput, ogrtač (starinski, od debela sukna).

Armenija – jedna od kavkaskih država (do 1991 g. jedna od petnaest saveznih republika u SSSR), glavni grad Erivan (Jerevan) (drugim imenom i *Jermenija*);

Armen *pored Armenac*; (*žen.*) **Armenka**; (*prid.*) **armenski; armenski jezik** – jedan od indoevropskih jezika sa mnogo perzijskih, grčkih i sirijskih utjecaja; ima i vlastito pismo nastalo u 4. st. n.e.; **armenski radio** – (*fig.*) pod takvim imenom 60-80-h god. u SSSR popularni ilegalni serial viceva političke i svaki-dašnje tematike.

artel – 1. radna zadruga, zajednica koja preuzima i vrši neki posao; 2. udruženje radnika ili obrtnika u svrhu zarađivanja i izdržavanja članova i njihovih obitelji iz zajedničke blagajne, naročito u bivšoj carskoj Rusiji.

aršin – prijašnja ruska mjera (= 72,12 cm); **mjeriti koga na svoj aršin** – prosuđivati nekoga po vlastitom nahodenju.

ataman – (*hist.*) 1. kozački vojni poglavica; predvodnik kozačkog odreda (u ruskoj carskoj regularnoj vojsci); 2. harambaša, razbojnički poglavica; (*prid.*) **atamanov, atamanski.**

atomohod – (*mor.*) brod na atomski (nuklearni) pogon.

atu – (*uzvik, lov.*) drži!, hvataj!

aul – (*geogr.*) naziv sela na Kavkazu i u Srednjoj Aziji.

auknuti – doviknuti, dozvati vičući “au”.

avgustejši – “preuzvišeni” (titula članova ruske carske obitelji).

avosj – (*čest.*) – možda, može biti; **na avosj** – nasumce, na sreću; **avosjka** – (*razg.*) mreža, mrežasta torbica (za kupovanje).

az – ime prvog slova glagoljske i ćirilske azbuke (*v.*); **od az do ižice** – od početka do kraja; *mn.azy* – “prvi koraci”.

azbuka – (*starosl.*) (az + buki – prva dva slova) staroslavenska i ruska, glagoljska i ćirilska abeceda; (*prid.*) **azbučni.**

Azerbejdžan – jedna od novih kavkaskih nezavisnih država, glavni grad Baku; **Azerbejdžanac**; (*žen.*) **zerbejdžanka**; (*prid.*) **azerbejdžanski.**

Azev Jevno – ruski policijski agent-provokator (1869-1918) ubačen među revolucionare; godinama radio za caristički režim i odavao svoje drugove; ime mu postalo sinonim ubačenog i dobro prikriivenog špijuna.

B

baba – (*zast.*) udata seljanka; prosta, neobrazovana žena; (*prov.*) žena, supruga; (*nar.*) ženska; (*fig., iron.*) (o muškarcu) papučar, plašljivac.

babuška – baka, baba, starica.

bagren, bagrjan (*rus. i starosl.* bagrjanyj) – grimizan, purpuran, skerletan, crven, rumen.

baj – bej; bogataš, veleposjednik (u Srednjoj Aziji).

bajan – (*muz.*) ruska harmonika.

bajkalski – (*prid.*) u nazivu Bajkalsko jezero – najveće gorsko jezero u Aziji i najdublje na svijetu (Rusija).

Bajkonur – prvi sovjetski raketodrom; sada pripada Kazahstanu (istočno od Aralskog jezera).

baks – (*rus.-amer., razg.*) američki dolar.

balagan – (*zast.*) vašarska daščara, šupa; cirkuska baraka; vašarska predstava, lakrdija; (*fig., nar.*) gruba šala, krevljenje, lakrdijaštvo.

balalajka – glazbalo, ruska narodna tambura trokutasta oblika sa tri žice.

balanda – (*nar.*) (vrlo rijetka) čorba, čorbuljak.

bandura – (*muz.*) ukrajinsko starinsko žičano glazbalo; **bandurist(a).**

- banja** – rusko parno kupalište, kupaonica (zgrada, prostorija).
- baraban** – (*muz.*) bubanj.
- baranka** – 1. kolač (pecivo u obliku koluta), đevrek; 2. (*razg.*) volan (u auta).
- barin** – u staroj Rusiji milostivi gospodin.
- barinja** – milostiva gospođa.
- barišnja** – milostiva gospođica.
- bariš** – (*rus., zast.* baryš) dobit, profit, čar; korist, prednost. **barišnik** – čardžija; prekupac; trgovac konjima, stokom.
- barsuk** – (*zool.*) jazavac.
- barščina** – (*hist.*) tlaka, rabota, kuluk.
- barzroj** – (*rus.* borzroj - “brzi”) vrsta ruskog hrta.
- baskak** – (*hist.*) tatarski haračlija.
- basmač** – (*turkm.*) 20-30-h god. XX. st. “bijeli”, kontrarevolucionar u Srednjoj Aziji.
- basurman** – (*rus., zast.* basurman i busurman) inovjerac, stranac; (*nar. psovka*) bezbožnik, čovjek bez savjesti.
- Baškortostan** – (bivša **Baškirska ASSR**) – autonomna republika u sastavu Rusije, glavni grad Ufa; **Baškircac**; (*žen.*) **Baškirkica**.
- bašlik** – vrsta kukuljice, kapuljače.
- bašmak** – (duboka) cipela.
- batog** – (*hist.*) batina, motka, štap; palice, batine.
- batrak** – sluga (na selu), nadničar, poljoprivredni radnik.
- bačuška** – (*rus., nar.* batjuška) otac; svećenik; (*fam. oslovl.*) prijatelju, druškane, dragi moj; *isto*: **baćenjka** (batjenjka) dragi moj, prijatelju, brajko.
- bekeša** – starinski ogrtač, kaput (muški).
- Bender Ostap** – poznato lice iz romana ruskih pisaca Iljfa i Petrova “Zlatno tele” i “Dvanaest stolica”; tip “poslovnog” čovjeka u prvim godinama SSSR.
- berdiš** – (*hist.*) starinsko rusko oružje (sjekira).
- berjosta** – brezova kora (bijeli gornji sloj); **berestjane gramote** – staroruske iz XII-XVI st. natpisi na brezovoj kori pronađeni duboko u zemlji za vrijeme arheoloških iskopina u Novgorodu, Pskovu i dr. starinskim ruskim gradovima.
- Besarabija** – pokrajina u Moldaviji i Ukrajini (ime po Basarabu I. vlaškom vojvodi iz 14. st., koji je ujedinio rumunjske zemlje); **Besarabljanin**, **Besarabljanka**; **besarabijski**.
- beslovesan** – (*crkv.-slav., rus.*) nerazuman, glup.
- bespolezan** – (*crkv.-slav., rus. (isp. polza)*) beskoristan, nekoristan.
- bespopovac** – (*rus.* bespopovec) pripadnik (ruske) sekte koja ne priznaje svećenike (tzv. starovjerci ili raskoljnici (v.))
- bespredel** – (*žarg.*) ponašanje u društvu bez ikakvih pravila, normi, načela i principa.
- bespridanica** – (*zast.*) djevojka (udavača) bez miraza.

besprizorni – (*rus.* besprizornyj) osirotjelo, zapušteno i nenadzirano dijete: “besprizorni su čopori malih nesrećnika koji nisu prošli kroz kulturu domaćeg ognjišta” (B. Nušić u predgovoru drami *Ujež*).

bilina – ruska narodna epska pjesma.

birjuk – (*prov., zool.*) kurjak, vuk.

bistro – (*rus.* bystro) brzo, hitro.

bivenj – kljova, očnjak (u slona, mamuta).

bjelobiljetnik – (*rus.* belobiletnik) u ruskoj vojnoj terminologiji izraz koji označava obveznika proglašenog nesposobnim za vojnu službu.

bjelogardijac – pripadnik ruske Bijele garde, proturevolucionarne formacije za vrijeme oktobarske revolucije; *uopće*: proturevolucionar, protuboljševik.

bjelomor – (*razg.*) vrsta uobičajenih među Rusima specifičnih cigareta (v. *papirosa*).

bjeluga – (*zool.*) moruna.

bjeluha – (*zool.*) polarni dupin.

bjes, (mn.) besi – (*rus.* besy) vrag, đavo, zao duh; (*fig.*) sklonost; **bjesovski**.

blagodat – (*rus.-crkv.*) milost, sreća; blaženstvo.

blagodejanije – (*rus.-crkv.*) dobročinstvo, dobro djelo;

pomoć, usluga; potpora, stipendija.

blagogovnje – (*rus.-crkv.*) duboko poštovanje, uvažavanje; divljenje, strahopoštovanje; pijetet.

blagorođe – (*rus.* blagorodije; “vaše blagorođe”) titula nižeg oficira i činovnika u carskoj Rusiji.

blagovon – ugodan miris; miomiris, aroma; mirisi, parfemi.

blagovremen – (*zast.*) pravovremen, pravodoban.

blat – 1. (*zast.*) šatrovački govor; 2. (*vulg.*) veza, protekcija.

blatnoj – (*prid.*) lopovski, šatrovački.

blin – (*kuh.*) ruska palačinka (slana od kiselog tijesta).

blinčik – (*kuh.*) palačinka (od prijesnog tijesta).

bljudo – 1. pladanj, velik tanjur, zdela, činija; 2. jelo.

bljusti – (*rus.-crkv.*) čuvati, braniti, paziti na, brinuti se za koga-što.

bogadeljnja – (*zast.*) dom staraca, -ica; sirotište, sirotinjski dom.

bogatir – (*rus.* bogatyr’) junak (u nekih starijih hrvatskih pisaca analogijom na hrvatski pridjev *bogat*, dolazi u značenju: *bogataš*).

bogdihan – (*hist.*) ruski naziv za nekadašnjeg kineskog cara.

bogoiskatelj – (*rel.*) “bogotražilac”, pristaša “bogoiskateljstva”, “bogotražnja” – religijsko-filozofskog pokreta u nekadašnjoj Rusiji, koji je rješenje društvenih proturječja tražio u povratku religiji, Bogu (glavni predstavnik Dostojevski).

bojar, bojarin i boljar, boljarin – (*hist.*)

1. velikaš, bogataš; 2. veliki feudalni zemljoposjednik u staroj Rusiji.

boljeljščik – (*sport.*) navijač.

boljševik, boljševikinja, boljševički – (*rus.* boljšoj – “veći”) na II. kongresu RSDRP (*v.*) u srpnju 1903. u Londonu došlo je do razilaženja u partiji prilikom pretresanja organizacionog pitanja: većina članova glasala je za Leninovu tezu o pitanju centralnih ustanova partije, a manjina za tezu oportunističke Martova; od tada su se Lenjinovi pristaše počeli zvati boljševicima (većinaši), a Leninovi protivnici menjševicima (*v.*) (manjinaši).

boljševizacija – prilagođivanje boljševičkim idejama, pretvaranje neboljševika u boljševike; u najširem smislu: širenje komunizma (ruskog tipa).

boljševizam – 1. priznanje boljševičkih ideja; 2. na Zapadu česta zamjena za izraz: komunizam (ruski).

Bolšoj teatar – (*v.*) **GABT**.

bomž – (*razg.*) (*žen.*) **bomžiha** (*skrać.* za *rus.* “(ljudi) bez opredjeljonnogo mesta žiteljstva”) – koji nemaju tzv. *propiske* (*v.*), registracije boravka; u zadnje vrijeme u Rusiji i drugim nekim zemljama na mjestu bivšeg SSSR: skitnica, beskućnik, prosjak, siromah.

Boristen (Borysthenes) – antičko ime za rijeku Dnjepar.

boršč – (*kuh.*) gusta juha od zelenja, s mesom ili bez njega.

boržom – poznata u Rusiji ljekovita mineralna voda (prema banjskom mjestu Boržomi u Gruziji).

bosjak – (*zast.*) golac, odrpanac, probisvijet, skitnica; **bosjački, bosjačiti** – živjeti životom bosjaka.

botvinja – (*kuh.*) ruska hladna riblja juha s kvasom i blitvom.

Bože carja hrani – Bože čuvaj cara – početne riječi nekadašnje ruske carske (državne) himne (Begović).

brakosočetanje – (*crkv.-slav. i rus.*) sklapanje braka; ženidba, vjenčanje (Sterija).

Brest-Litovsk (danas samo **Brest**) – grad u Bjelorusiji, koji je ušao u svjetsku povijest jer je u njemu 15.XII.1917. zaključeno primirje između Centralnih sila (Austro-Ugarske i Njemačke) i Rusije; ova se, među ostalim, odrekla i prava na Litvu, na što misli i Krleža spominjući taj grad.

brodjaga – skitnica, lualica, protuha.

buben – (*muz.*) daire, tamburin, def.

buđonovka – ruska vojnička kapa iz vremena revolucije i građanskog rata slična kacigi kakvu su nosili vojnici vojskovođe Budjonnyja (*čit.* Buđonija).

bugor – (*žarg.*) 1. zločinac, zlikovac, kriminalac; 2. za **bugrom** – (*fig.*) na Zapadu; van granica SSSR.

buhara – (po imenu grada *Buhare* u bivšem SSSR) vrsta ćilima, saga.

bukvalan – (*starosl. i rus.*) (bukva – slovo)

doslovan; stvaran, točan; **bukvalnost** – doslovnost, točnost.

bukvar – početnica (iz koje djeca počinju učiti čitanje).

bukvojed – (*iron.*) formalist, pedant, glupan, cjepidlaka, čovjek koji formalno shvaća tekst, a ne gleda dublje njegov sadržaj (Krlježa).

bulava – 1. buzdovan, topuz, palica; žezlo atamana odn. hetmana, znak njegove vlasti; 2. (*sport.*) čunj.

bumaška (bumažka) – 1. (*dem.*) papirić, listić papira; 2. (*razg.*) akt, dokument, isprava, legitimacija; 3. (*zast.*) novčanica, banknota (M.Matković).

bunčuk – (*hist.*) atamanov (v.) štap s konjskim repom.

buran – snježna vijavica, mećava.

burevjesnik – 1. (*zool.*) zlogodica, burnica, albatros (ptica); 2. (*fig.*) simbol neslomljive težnje za postignućem revolucionarnog cilja; kako pjeva u svojoj istoimenoj pjesmi Maksim Gorki (Krlježa).

Burjati – mongolski narod u Rusiji; **Burjatska** autonomna republika ili **Burjatija**; glavni grad Ulan-Ude.

burka – plašt, ogrtač od valjane vune i kozje kostreti (na Kavkazu).

burlak – (*zast.*) hajoš, lađar, čamdžija; seljak pečalbar, nekadašni radnik na Volgi koji je na konopcu vukao (tegljo) lađe uz vodu; **burlački** – lađarski.

burmistr – (*zast.*) upravnik plemićkog imanja (u doba kmetstva u Rusiji).

bursa – (*zast.*) sjemenište, bogoslovija; **bursak** – (*zast.*) sjemeništarc, bogoslov.

C

Carь Kolokol – (*hist.*) Car Zvono, golemo zvono na otvorenom prostoru u moskovskom Kremlju; tamo je i **Carь Puska** – Car Top (Krlježa).

celina – ledina, neobrađena zemlja.

central – (*hist.*) centralna robijašnica (u carskoj Rusiji).

cokanje – (*ling.*) nerazlikovanje i zamjenjivanje u govoru glasova **c** i **č**.

crnorizac – (*crkv.-slav. i rus., zast.*) monah, kaluđer, redovnik (onaj koji nosi crnu rizu, tj. haljinu od crne čohe).

Č

čaj – čaj; **čajnaja** – čajana, čajni restoran; **čajhana** – čajana (u Sr. Aziji).

čaldon – pristanovnik; urođenik u Sibiru.

Čapajev, Vasilij Ivanovič (1887-1919) – junak građanskog rata u Rusiji; u suvremenom ruskom gradskom folkloru junak brojnih viceva.

čapka – kapa, klobuk, šešir.

čarodej – (*rus. i starosl.*) čarobnjak, mađioničar, vrač.

čast – dio, čest, čestica (Sterija).

častuška – ruska narodna pjesma vedroga karaktera, kratka pjesmica (obično četiri stiha), poskočnica.

Čečnja – 90-h god. XX st. nakon raspadanja SSSR samoproglašena kao nezavisna “Čečenska islamska republika” (ranije je jedna od kavkaskih autonomnih republika u sastavu Rusije); glavni grad Groznij; **Čečenac, Čečenka, čečenski.**

Čeka – (*skrać. za rus. Črezvyčajnaja komissija*) (Izvanredna komisija za borbu s kontrevolucijom i sabotажom), kasnije zamijenjena za (*isp.*) **GPU (OGPU), NKVD, KGB**, sada **GRU** (*v.*).

čekanka – žigosanje na metalu.

čekist – pripadnik, član Čeke.

čelobitije – dubok poklon (tako da se čelom udarilo (bilo) o zemlju) kakav su ruski carevi zahtijevali od svojih podanika.

čelnok – (*trg.*) (*fig. i bukv.:* “kao čunak u razboja, šivaćeg stroja”) – suvremeni ruski putujući trgovac za jeftinom robom u Tursku, Kinu, Poljsku i dr. mjesta.

čeljuskinac – pripadnik ruske ekspedicije koja je god. 1933. trgovačkim brodom “Čeljuskin” istraživala mogućnost plovidbe sjevernim putem u Tihom ocean; (*geogr.*) **rt Čeljuskin.**

čerkeska – dugačak kaput s redenicima (nizovima metaka, fišeka).

Čerkez – pripadnik naroda u srednjem i sjeverozapadnom Kavkazu; **Čerkeskinja; prid. čerkeski.**

černobilizacija – posljedice tragedije na černobilskoj atomskoj stanici u Ukrajini.

černosotenci – (*v.*) čornaja sotnja (kod Krleže); *prid. černosotenski.*

černozem – (*čit. černozyom*) zemlja crnica, humus; vrlo plodno tlo.

černuha – (*žarg.*) opisivanje situacije samo u crnim bojama.

červonjec – (*hist.*) 1. u carskoj Rusiji zlatnih deset rubalja; 2. novčanica SSSR sa zlatnom podlogom, uvedena u svrhu stabilizacije valute 1922.; 3. (*šatr.*) 10 papirnih rubalja.

Čičikov – (*knj.*) Tip iz Gogoljeva romana *Mrtve duše* (“junak” putuje po Rusiji i od vlastele kupuje “duše” mrtvih njihovih kmetova).

čin – zvanje, položaj, zanimanje.

činovnik – službenik, predstavnik; (*fig.*) birokrat.

čislo – (*rus. i starosl.*) broj, brojka.

čistka – (*hist.*) povremena revizija članova boljševičke komunističke partije i provjeravanje njihove idejnosti; (*fig.*) uklanjanje neprijateljskih elemenata iz neke zajednice uopće.

čornaja sotnja – (*hist.*) (“crna stotina”, “crna četa”) krajnje desničarska reakcionarna organizacija u predrevolucionarnoj Rusiji; pripadnici čornih sotnji, tzv. **čornosotenci** – crnostotinaši, ubijali su napredne elemente i vršili druga zločinstva za održanje carskog samodržavlja.

čort (*pl. čerti*) – vrag, đavo.

Črezvičajka – (*v.*) Čeka; **črezvičajan, -jna, -jno** – izvanredan, neobičan.

čtec – (*crkv.-slav. i rus.*) – čitalac, čitač, lektor (pravoslavni svećenik nižeg čina kome je dužnost čitanje za pijevnicom; kod katolika je za sličan posao sačuvan također stari izraz: *štilac*).

Čudi (mn.m.roda) i **Čudj** (jed.ž.roda) – finsko pleme, gotovo izumrlo; (*hist.*) u staroj Rusiji opći naziv za finska plemena; (*geogr.*) **Čudsko jezero** – na granici između Rusije i Estonije.

čudo-judo – (*mit.*) čudovište iz ruske bajke.

čugun – sirovo (lijevano) željezo.

Čukči – pripadnici sibirskog plemena na Kamčatki i u arktičkim krajevima; (*geogr.*) **Čukotski poluotok; Čukotsko more.**

čum – (*etn.*) nomadski šator u Sibiru.

čumak, čumački – (*hist.*) u starini Ukrajinac koji je kao vozar, rabadžija, s volovskom zapregom putovao na veće udaljenosti po sol, žito i ribu.

Čuvaši – narod ugro-finskog podrijetla; živi na desnoj obali Volge; **Čuvaška autonomna republika** u sklopu Rusije; glavni grad Čeboksari (luka na Volgi); (*prid.*) **čuvaški.**

čuvstvo – (*rus. i starosl.*) osjećanje, osjećaj; srdačnost, toplina, ljubav.

D

dača – ljetnikovac, ljetnja vila; **dačnik** – koji, koja je na ladanju, na ljetovanju u ljetnikovcu.

Dagestan – autonomna republika uz Kaspijsko jezero u sastavu Rusije; glavni grad Mahačkala.

Darginci – narodnost u Dagestanu (*v.*).

dejanje i dejstvo – (*starosl. i rus.*) djelo, čin, postupak.

dekabristi – sudionici ustanka u Rusiji (u Petersburgu – Petrogradu) 14. prosinca (*rus.dekabr'*) 1825; ovaj ustanak organizirala je protiv carskog samodržavlja revolucionarno nastrojena grupa plemića i vojnih osoba, no bez učešća širokih narodnih masa. Cilj je ustanka bio: uvođenje parlamentarizma, ograničenje ili potpuno ukidanje carske vlasti, uvođenje jednakosti za sve staleže, sloboda savjesti, tiska i biračkog prava. Carska je vlast ustanak krvavo ugušila i povješala vođe ustanka. Nazori dekabrista formirali su se pod utjecajem ideja francuske buržoaske revolucije; (*prid.*) **dekabristički.**

demokrad – (*slož.:* *imen.* demokrat + *glag.* krasti-kradem) “demokrat koji krađe”.

desjatina – (*hist.*) stara ruska mjera za površine (2400 četvornih hvati ili 1,0925 hektara).

detdom – (*skrać. za rus.* detskij dom) dječji dom.

deva – (*zast.*) djeвица, djevojka.

devka – (*zast.*) seljačka djevojka; (*vulg.*) djevojčura, bludnica.

- devočka** – curica, djevojčica.
- diba** – (*hist., rus.* dyba) mučila, sprava za mučenje istežanjem.
- dijak i djačok** – (*hist.*) pisar, dijak; crkvenjak u staroj Rusiji.
- djadjuška** – (*hip.*) ujko, striko.
- djedovština** – (*žarg.*) kršenje, narušavanje vojnog pravilnika; fizičko i moralno vrijeđanje mladih vojnika od strane starijih.
- djenjgi** – (mn.m.roda) novac, novci.
- djujm** – palac, col (starinska ruska mjera = 25,4 mm).
- djužina** – tuce(t).
- dnevnik** – 1. tekst u kome su kronološkim redom zapisivani događaji; 2. đaćka knjižica.
- Dnjepar** – jedna od najvećih evropskih rijeka (2285 km); izvire u Valdajskom visočju u Rusiji, preko Ukrajine utječe u Crno more.
- Dnjeprostroj** – izgradnja Dnjeprogesa (*rus.* Dneprovskaja hidroelektričeskaja stancija); još u vrijeme izgradnje 30-h god. u bivšoj kraljevskoj Jugoslaviji stvorio izraz za ogromnu branu na Dnjepriu koja snabdijeva električnom energijom čitavo Zaporožje.
- Dnjestar** – rijeka u Ukrajini i Moldaviji, duga 1360 km; izvire u Karpatima, utječe limanskim ušćem u Crno more.
- dobrovoljac** – (*rus.* dobrovoljec) onaj koji dobrovoljno stupa u vojsku (u ratu).
- Dolgoruki** – (*hist.*) ruska kneževska obitelj, poznata još iz vremena Rjurika (Jurij Vladimirovič, zvan Dolgoruki).
- Domostroj** – (*hist., knj.*) ruski pisani spomenik iz 15. ili 16. st. s pravilima za organizaciju obiteljskog života i uređenja kuće. Poznat po izuzetnoj strogosti.
- domovoj** – (*folk.*) najobičniji naziv za “kućnog duha” u narodnom vjerovanju Rusa (kod Hrvata “domaći”, “kućnik”, “kućanin”).
- domra** – (*muz.*) stari ruski žičani narodni instrument orijentalnog podrijetla; sličan balalajci (v.) ili tamburi; kruškolika i duga vrata sa 3-4 žice. Srodan instrument je *dombra* iz Kazahstana.
- Don** – velika rijeka u evropskom dijelu Rusije; duga 1970 km, utječe u Azovsko more.
- Donbas** – (*skrać. za rus.* Doneckij ugoljnij bassejn) veliko rudarsko područje u Ukrajini i djelomično u Rusiji (osobito ugljen).
- Donec** – rijeka u Rusiji i Ukrajini, najveći pritok Dona; **donec** – (*hist.*) donski kozak.
- dozor** – (*voj., zast.*) straža, izvidnica, patrola.
- dragocjenost** – (*rus. i starosl.*) skupocjenost; dragulj, nakit.
- droška** – (*rus.* drožki) ruska niska kočija sa dva ili tri sjedala; najamna kočija, fijaker; **droškar** – kočijaš, fijakerist.
- druška** – djever na ruskoj svadbi.
- družba** – (*starosl. i rus.*) prijateljstvo.

drveni rubalj – (*razg.*) inflacioni i giperinflacioni rubalj.

duda i dudka – (*muz.*) frula, svirala, dudik; zviždaljka.

duhan – (*hist.*) krčma (i dućan zajedno) na Kavkazu; **duhanščik** – krčmar (na Kavkazu).

duhoborac – član ruske relig. sekte.

duhovenstvo – svećenstvo.

duma – 1. (*hist.*) ruski sabor (velikaška skupština) od XVII. stoljeća do revolucije 1917. g.; potkraj samodržavlja neka vrsta parlamenta; 2. u najnovije vrijeme (90-h g.) ruski parlament – izborna najviše zakonodavno tijelo; 3. (*muz.*) ukrajinska narodna pjesma lirsko-epskog karaktera, nalik na zapadnjačku baladu.

durak – vrsta kartaške igre (prema rus. *durak* – budala, glupan, “crni Pero”, švarcpeter).

durdom – (*vulg.*) ludnica.

dušečka i dušenjka – (*dem., hip., osl.*) dragica, srdašce, dušica.

dvorecki – (*hist.*) kućni upravitelj, majordom.

dvornik – pazikuća, nastojnik kuće; **dvorničiha** – pazikuća (ženska), kućepaziteljka.

dvornja – (*hist.*) u staroj Rusiji spahijska čeljad, služinčad, posluga.

dvorjanin – plemić; **dvorjanka** – plemkinja; **dvorjanski** – plemićki; **dvorjanstvo** – plemstvo.

F

fabzavkom – (*rus. skrać.* fabrično-zavodskoj komitjet) tvornički komitet (upravni odbor).

farcovka – (*razg.*) nelegalna trgovina (sa strancima); **farcevati** – baviti se nelegalnom trgovinom, špekulacijom (sa strancima); **farcovščik** – trgovac-švercer, špekulant.

G

GABT – (skrać. za rus. Gosudarstvennyj akademičeskij boljšoj teatr) Državno akademsko Veliko kazalište.

gajdamaki – 1. u 18. stoljeću ukrajinski ustanici što su se borili protiv poljskog plemstva (šljahte) koje ih je ugnjetavalo;

2. u doba građanskog rata u Rusiji od 1917. do 1919. vojske Centralne ukrajinske vlade, a također odredi Petljure i Skoropadskoga.

Galicija – nekadašnja austrijska krunska zemlja na području Poljske (Krakov, Lavov), danas zapadni dio u Poljskoj, a istočni u Ukrajini (Haljučyna); u prvom svjetskom ratu pozornica velikih bitaka između Austro-Ugarske i Rusije, odakle

i prvotni naziv znamenite Krležine drame koja je kasnije dobila naslov “U logoru”.

galuške – (*kuh.*) ukrajinsko jelo (valjušci od brašna).

gardemarin – (*rus.-franc.*) u carskoj Rusiji kadet u mornarici, pitomac pomorske akademije.

garnec – starinska ruska mjera za žito = 3,28 l.

gaz – automobil sovjetske produkcije proizveden u gradu Gorkom na Volgi (sada Nižni Novgorod); skrać. od: Gorkovski avtomobiljnyj zavod.

general-gubernator – (*hist.*) generalni guverner (u carskoj Rusiji vojno-administrativni upravitelj gubernije).

general-prokuror – vrhovni državni tužilac u carskoj Rusiji.

gimnastjorka – vojnička

košulja.

glasnost – publicitet, otvorenost.

glavk – (*skrać. za rus.* glavnyj komitet) glavni odjel (u upravi).

glavkom – (*skrać. za rus.* glavnokomandujuščij) vrhovni zapovjednik, komandant oružanih snaga.

glubinka – (*razg.*) zabačeno mjesto, bogu za ledima.

gluhomanj – (*razg.*) zabit, zabitno, zabačeno mjesto, selendra.

glupost – (*rus. i starosl.*) blesavost, umna zaostalost, (*razg.*) budalaština, ludorija, besmislica.

golovomojka – (golova – glava + moju – mijem, perem), **dobiti golovomojku** – biti ukoren, biti podvrgnut tzv. “pranju glave”, grdnjama, psovanju od pretpostavljenoga, dobiti “obrisač”.

gopak - ukrajinski narodni ples.

gorbimanija – (*rus.-eng.*) u jedno vrijeme (krajem 80-ih g.) izražaj masovnih simpatija Amerikanaca prema sovjetskom predsjedniku M.S.Gorbačovu.

gorilka i **gorelka** – (*nar., ukr.-rus.*) ukrajinska votka, rakija.

gorsovjet – (*skrać. za rus.* gorodskoj sovet) gradski sovjet.

goslitizdat – (*skrać. za rus.* Gosudarstvennoe literaturnoe izdateljstvo) Državni nakladni zavod – za vrijeme postojanja SSSR.

gosplan – kraće umjesto Gosudarstvennaja planovaja komissija sovetu ministrov SSSR – Državna planska komisija SSSR – znanstveni plansko-ekonomski organ Sovjetskog Saveza.

gosudar – titula nekadašnjeg ruskog cara: gospodar.

gosudarstvo – država, zemlja.

GPU(OGPU) – (*skrać. za rus.*Gosudarstvennoe političeskoje upravljenje) – Državna politička uprava;

izgovara se: gepeú. Isto što **Čeka** (*v.*), kasnije **NKVD**, **KGB**; danas **GRU** – (*skrać. za rus.* Gosudarstvennoe razvedyvateljnoe upravlenie).

govenje – (*rel., rus.* govenje) duhovne vježbe, post; priprema za pričest; **goveti** – postiti, vršiti duhovne vježbe.

gramota – (*rus.*) 1. znanje čitanja i pisanja; pismenost; 2. listina, isprava, potvrda, dokument.

graždanka (graždanica) – građanska, svjetovna ćirilica (za razliku od crkvene), temelj današnjega ruskog pisma, nastala u doba Petra Velikoga (1672. – 1725.).

gribojedovština – (po ruskom piscu Aleksandru Sergejeviču Gribojedovu; 1795.–1829.) društveni problemi rješavani u okviru dvadesetih godina devetnaestog stoljeća (komedija *Gorje ot uma – Teško pametnome*).

gromada – grdosija, ogromna gomila, masa, kolos; **gromadan** – golem, krupan, ogroman, divovski, gorostasani; neizmjeran.

groš – (*hist.*) ruski groš = 0,5 kopjejeke.

Gruzija – sada nezavisna država u Zakavkazju. Do 1991. god. **Gruzijska SSR** – savezna republika u bivšem SSSR.

guba – (*geogr.*) morski zaljev, zaton (na sjeveru Rusije)

gubernija – u bivšoj carskoj Rusiji najviša upravna jedinica; *prid.* **gubernijski.**

gubernator – upravitelj, upravljač; guverner. U bivšoj carskoj Rusiji upravni činovnik koji je stajao na čelu jedne gubernije. 90-h god. XX. stoljeća u Rusiji je ponovo uvedena dužnost gubernatora; (*prid.*) **gubernatorov, gubernatorski; (žen.) gubernatorica; (prid.) gubernatoričin.**

gudok – (*muz.*) starinska ruska narodna violina s tri žice; **gudočnik** – (*hist.*) svirač na gutku.

gusli – (*muz., plt.*) vrsna gusala (slična citri).

H

harašo – (horošo) dobro, lijepo.

hata – (*prov.*) seljačka kuća u Ukrajini i na zapadu Rusije.

hetman – (*hist.*) ukrajinski poglavar, vojni zapovjednik.

hetmanština – (*hist.*) hetmanska vlast nad Ukrajinom u 16.-18. st.; vojna diktatura u Ukrajini 1918. g.

hljebosol – gostoljubiv čovjek, radogost (Đalski).

hodataj – (*rus. i starosl.*) pravni zastupnik, zaštitnik, zagovornik, posrednik.

hohol – čuperak, ćuba, pramen.

Hohol – (*razg., šalj.*) Ukrajinac; **Hohluška** – (*razg., šalj.*) Ukrajinka

horugev – (*crkv. i rus.; zast. voj.*) barjak.

horunžij – (*zast., vojn.*) kozački potporučnik u carskoj Rusiji.

hozjajstvo – gospodarstvo, (poljo) privreda (Krsto Špoljar); *isp.* kolhoz.

hrabri – smion, srčan, neustrašiv; **hrabrost** – smjelost, neustrašivost, odvažnost.

Hucul – karpatski Ukrajinac; **Huculka; huculski.**

hudožestvo – umjetnost; **hudožestveni** – umjetnički; **Hudožestveni teatar** (kraće umjesto *Moskovski akademski hudožestveni teatar*; МНАТ) reprezentativno svjetski glasovito kazalište u Moskvi; osnivači 1897. god. prvaci ruskoga scenskog realizma Konstantin Sergejevič Stanislavski (pravim imenom Aleksejev, 1863. – 1938.) i Vladimir Ivanovič Njemirovič-Dančenko (1858. – 1943.).
hudožnik – umjetnik; slikar (Krstó Špoljar).
hutor – salaš, farma; 1. poljski posjed, poljoprivredno dobro s domaćinstvom, stokom i zgradama; 2. (*ukr.*) malo seoce, zaselak, selište.
hvastun – (*razg.*) hvalisavac, hvastavac, hvališa, razmetljivac.

I

ikati – (*ling.*) slova **е, я** ispred naglašenog slova izgovarati kao *i*; **ikanje**.
ikonostas – (*pren.*) gipertrofiran broj odlikovanja (ordenja i medalja) izloženim (kao ikone) na grudima jedne ličnosti.
iljušin – tip sovjetskih aviona (po konstruktoru Sergeju Vladimiroviču Iljušinu (1894. – 1982.)).
imeniteljni – (*rus.* imenitel’nyj) prvi padež, nominativ (izraz svojedobno upotrebljavan kod srpskih pisaca pa i kod samoga Vuka Karadžića; deklinacija pridjevska).
inok – (*rel.*) monah, redovnik; kaluđer.
ishod – (*knjiž.*) izlaženje, izlaz; završetak, kraj, rezultat.
ispravnik – (*hist.*) načelnik okružne policije (u carskoj Rusiji).
itog – zbroj, ukupna svota, suma; (*fig.*) rezultat.
iuduška – (*prezr.*) podmukao izdajnik; lažni pobožnjak.
izba – seoska (drvena) kuća, brvnara.
izdatelj – izdavač, nakladnik.
izjaviteljni – (*gram.*), (*starosl. i rus.*) indikativ.
izumrud – (*min.*) smaragd.
izvina, izvinjenje – isprika; **izviniti** – oprostiti; **izviniti se** – ispričati se, zamoliti za oprostjenje.
izvoščik – kočijaš, fijakerist.
ižica – (*ling.*) posljednje slovo starinske ruske azbuke.

J

jak – sovjetski tipovi aviona nazvani po konstruktoru A.S.Jakovljevu.
jakati – hvalisavo isticati sebe, svoje “ja”.
Jakuti – (*mn. m. r.*) – narod turskog podrijetla u istočnom Sibiru; **Jakutija** – autonomna republika u današnjoj Rusiji; glavni grad Jakutsk.

Jalta – grad i luka na južnoj obali poluotoka Krimea u Rusiji i bivšem SSSR, sada u Ukrajini. Osobito poznat po konferenciji saveznika (Roosevelt, Churchill, Staljin) održanoj početkom mjeseca veljače 1945. u svrhu koordinacija savezničkih ratnih planova.

jam – (*hist.*) poštanska stanica u Rusiji na kojoj su se mijenjali konji.

jamščik – (*hist.*) kočijaš, vozač, fijakerist.

jantar – (*min.*) žuta, crvena ili smeđa smola prastarog crnogoričnog drveća; služi u elektricitetu i za različite uresne predmete.

jaranga – šator od krzna (u nomada na Sjeveru).

jarost – (*rus. i starosl.*) ljutina, bijes, gnjev, pomama.

jarovizacija – (*poljopr.*) ubrzavanjem razvoja mijenjanje ozimih biljnih kultura u proljetne ili dvogodišnih u jednogodišnje; (*glag.*) **jarovizirati**.

Jasnaja Poljana – mjesto u Rusiji, nedaleko od Moskve; poznato je po tome što se tamo rodio veliki ruski književnik Lav Nikolajevič Tolstoj; tamo je i memorijalni muzej Tolstojev; (*prid.*) **jasnopoljanski**.

javka – 1. lozinka, parola, geslo, znak raspoznavanja (riječju unaprijed dogovorenom) na straži, kod ilegalaca i sl.; 2. osoba koja povezuje ilegalce (uz dogovorene znake raspoznavanja).

jedinoličnik – (*zast.*) individualni, inokosni zemljoradnik; **jedinolični**.

jefrejtör – (*voj.*) desetar, frajt (čin između običnog vojnika i kaplara).

jeger – (*voj.*) lovac; vojnik lovačkih pukova.

jeljcinofobija – mržnja prema ruskom predsjedniku B.N.Jeljcinu.

jendova – starinski ruski vrč za vino.

jepanča – starinski plašt, ogrtač ruskih plemića.

jer- ime slovu u staroslavenskoj azbuci i posebni lingvistički termin u slavenskim gramatikama; bila su ih dva: *jerj ili tanko jer* (tanki poluglas), znak: ѣ, i *jer ili debelo jer* (debeli poluglas), znak: ѧ. U hrvatskom se jeziku iz jednog i drugog razvilo **a**, dok u drugim slavenskim jezicima i u hrvatskim narječima javljaju refleksi (uglavnom **e** i **o**). U suvremenoj ruskoj grafici, tzv. *graždanki* (*v.*) znakovi ѣ i ѧ za se upotrebljavaju u posebnoj pravopisnoj funkciji: ѣ - tzv. «meki znak», ѧ - tzv. »tvrđi znak»; (*prid.*) **jerski**.

jerlaš – starinska ruska igra karata, slična vistu i preferansu.

jeres – (*rel.*) hereza, krivovjerje; (*fig., razg.*) glupost, besmislica (Krlježa).

jeretik – (*rel.*) heretik, krivovjerac.

Jermenija – isto što i Armenija; **Jermenin** isto i **Jermen**; *žen.* **Jermenka**; *prid.* **jermenski**.

jermolka – (*etn.*) kapa, kapica (u patrijarhalnih Židova u Ukrajini i Rusiji).

jerunda – (*razg.*) besmislica, glupost, budalaština.

jery – (*ind., ling.*) ćirilčko slovo ѣ.

jesaul – (*voj., zast.*) kozački kapetan (u ruskoj carskoj vojsci).

jeseter i **jesetra** – (*zool.*) kečiga, moruna; **jesetrina**, **jesetrin**.

jestastvo – 1. (*knj.*) bit, suština; (*razg., zast.*) priroda, narav.
ježegodnik – (*knj.*) godišnjak (almanah).
ježemjesičnik – (*knj.*) mjesečnik (časopis).
junoša – (*starosl. i rus.*) mladić, momak.
jurodivi – (*rus.* jurodivyj) naziv za tzv. svetu budalu, «božjeg čovjeka»; luđaka od rođenja na kojem se tobože vršila «volja božja»; dosta čest tip u starijoj ruskoj književnosti (pridavala im se proročanska moć).
jurta – (*rus.-tat.*) 1. sklopljivi nomadski šator od rešetkaste građe prekriven filcem; često i kao natkrovlje iznad kola i saonica (kibitka); 2. (*etn.*) drvena koliba, brvnara pokrivena zemljom, travom, kožom i sl. (kod sibirskih naroda); 3. (*prov.*) u starom ruskom jeziku **jurt**: posjed jedne obitelji ili roda; zemlja, parcele kozačkog sela.

K

kabak – (*zast.*) krčma, birtija, gostionica; (*fig.*) nered, prljavština, svinjac; prostačko, nepristojno vladanje.
kabala – (*hist.*) ropstvo (zbog duga); ropstvo, robovanje.
kabarga – (*zool.*) vrsta srne u Sibiru i Dalekom istoku; mošutnjak, mošus.
Kabardinac – predstavnik jednog kavkaskog naroda; **Kabardinka**; **kabardinski**.
kabardinka – (*etn.*) kaftan s patronama na grudima.
Kacap – (*razg., šalj.*) naziv za Rusa među Ukrajinčima.
kačestvo – kakvoća, kvaliteta.
Kaćuša – (*dem.*) od rus. Katerina - Katica
kaćuša i katjuša – (*voj., šalj.*) reaktivan minobacač na kamionu.
kadrovik – kadrovac; kadrovik.
kaftan – gornji kaput, ogrtač.
kagal – (*hist.*) židovska općina u Rusiji, Ukrajini i Poljskoj.
kajf i kejf – (*šatr., vulg.*) narkotik, droga; omama od narkotika; (*fig.*) ćef, prohtjev za nasladom; “pod gasom”, “dobre volje”.
kajur – gonič pasa ili jelena upregnutih u saonice.
kalač – (*etn.*) bijelo pecivo u obliku pereca, lokota.
kalim – otkupnina za nevjestu (kod Turkmena, Tatara i dr. ist. naroda).
Kaliningrad – (po sovjetskom istaknutom državniku M.I.Kalininu, 1875-1946) – poslije Drugog svjetskog rata novo ime grada Königsberga (inače u sovjetsko doba je bio i grad **Kalinin**, prijašnji i sadašnji **Tver**).
Kalmikija, Kalmička autonomna republika u Rusiji, oko Volge i Kaspijskog jezera, glavni grad Elista; (*stan.*) **Kalmik**; (*žen.*) **Kalmikinja**; (*prid.*) **kalmički**.
kamarinska – ruski narodni ples živahnih pokreta (takt dvočetvertinski i tročetvertinski) i pjesma uz taj ples.

Kamčadali – staromongolidska podrasa: Samojadi, Čukči, Ketj (s Jeniseja), Oroki (ili Nanajci).

Kamčatka – poluotok u sjeveroistočnoj Aziji (pripada Rusiji), glavni grad Petropavlovsk-Kamčatski; **Kamčaćanin, Kamčaćanka, kamčatski.**

kamerher – (*zast.*) viši dvorski činovnik u carskoj Rusiji.

kamerjunker – (*zast.*) niži dvorski činovnik u carskoj Rusiji.

kancelaritis – izraz ruskog pisca Korneja Čukovskoga, kojim karakterizira kvarenje čistog ruskog jezika elementima iz kancelarijskog jezika i stila.

kancelarština – uredski posao; (*fig.*) suvišan formalizam, birokratizam.

kandali – okovi, lanci (*i fig.*).

Karačajevac – pripadnik jedne kavkaske narodnosti; **Karačajeвка.**

karaimi – židovska sekta nastala u 8. st., odbacuju Talmud; danas nekoliko tisuća pripadnika u Ukrajini i Moldaviji; **Karaim, Karaimka; karaimski.**

Karakalpakija, Karakalpačka autonomna republika u Uzbekistanu, glavni grad Nukus; (*stan.*) **Karakalpak, (žen.) Karakalpakinja.**

karakul i karakil – (prema Kara-Kulo, grad u Uzbekistanu) vrsta crne ovce sa skupocjenim krznom (perzijaner, astrahan).

Karakum – velika pješčana pustinja između Aralskog jezera i rijeke Sir-Darja u Turkmeniji.

karandaš – (ruski naziv po franc. karikaturistu imenom Caran d'Ache (1858. – 1909.), koji je rođen u Moskvi) – olovka, pisaljka (Đalski).

karavaj – (*etn.*) hljebac, pogača, okrugao kruh.

karbovanec – (*ukr.*) rubalj.

Karelija – autonomna republika u sjeverozapadnom dijelu Rusije; glavni grad Petrozavodsk; (*stan.*) **Karelijac i Karelac; Karelijka; karelski.**

kareta – kočija.

katorga – (*hist.*) robija; galija.

kaurka – čudotvoran konj u ruskim narodnim bajkama.

Kavkaz – gorje u Prednjoj Aziji, najviši vrh Elbrus (5633 m); (*stan.*)

Kavkažanin, Kavkažanka; (prid.) kavkaski.

kazačok – ukrajinski narodni ples; počinje umjereno pa postaje sve brži; plesač se često spušta u čučanj.

Kazahstan – nezavisna država (ranije republika u SSSR) između Kaspijskog mora i Kine; glavni grad Akmola (bivši Akmolinsk); **Kazah, Kazahinja; kazaški.**

kazakin – kratak ogrtač, polukaftan.

kazjonština – birokratizam, birokratski formalizam; šablon, rutina.

kazna – (*hist.*) državna blagajna, erar, riznica; (*zast.*) hazna, blago, novac, gotovina.

kaznačejstvo – državna blagajna, erar.

kaznačej – blagajnik.

- kaznokrad** – (*zast.*) pronevjerilac, kradljivac državne imovine, defraudant.
- KGB** – *skrać.* za rus. **Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti** – Odbor za državnu sigurnost.
- keržak** – (*zast.*) staroobrednik; **keržanka** i **keržačka**.
- kibitka** – 1.ruska laka putnička kola ili saonice, obično s natkrovljem; 2. vrsta mongolskog šatora.
- kijot (kivot i ćivot)** – (*grč. i rus.*) u ruskom pravoslavlju okvir za ikonu; ormarić s ikonama.
- kika** – (*hist.*) ukras na glavi udatih žena u staroj Rusiji.
- kikimora** – (*folk.*) avet, strašilo, sablast, bauk, mora, utvara (u ženskom liku); (*fig., šalj., vulg.*) vještica, nakaza, strašilo, rugoba (o ženi).
- Kipčaki** i **Kipčaci** – narod iz grupe Turaka; od 11. do 13. st. nastanivali područje sjev. od Crnoga mora i Kaspijskog jezera. Sredinom 13. st. pokoreni od Mongola, ušli su u sastav Zlatne Horde. (*prid.*) **kipčački**.
- kirasir** – (*hist., voj.*) oklopnik; konjanik teške konjice u ruskoj carskoj vojsci.
- Kirgiz(s)tan** – (Kirgizija) nezavisna država u središnjoj Aziji (ranije u sklopu SSSR), glavni grad Biškek; **Kirgiz**, **Kirgiskinja**; **kirgiski**.
- kiselj** – rusko jelo od krumpirova brašna preliivenog voćnim sokom.
- kislorod** - (*kem.*) kisik (kod nekih starih hrvatskih pisaca).
- kistenj** – (*hist.*) perni buzdovan, topuz; oružje ruskih hajduka i razbojnika.
- kišlak** – selo, naselje u Srednjoj Aziji.
- kitajka** – vrsta tkanine, nankin.
- kiver** – (*hist., voj.*) čako (kruta, visoka vojnička kapa).
- kizjak** – gorivo od sušene govede balege u južnim stepnim krajevima Rusije i Sjevernog Kavkaza.
- kizljarka** – (*hist.*) vrsta kavkaskе rakije od grožđa.
- klobuk** – (*hist.*) kapa ruskih kaluđera; kamilavka.
- ključnik** – (*zast.*) ekonom, upravljač kućom.
- knut** – (*rus.*) 1. kožni bič s olovnim kuglicama ili bodljama na kraju koji se upotrebljavao za kažnjavanje u Rusiji za vrijeme carizma (do 1845. kada je zamijenjen trostrukim kožnim remenom); 2. (*fig.*) strog režim, vladavina nasilja; *isto i knuta*.
- knjaz** – (*rus.*) 1.knez, osobito kao titula poglavara države kod starih Rusa; 2. u srednjem vijeku i sve do propasti ruskog samodržavlja najviša plemićka titula; (*žen.*) **knjaginja**; (*prid.*) **knjaževski**; (*izv.*) **knjaževina** i **knjažestvo**.
- kobza** – starinski ukrajinski muzički instrument sa 8 žica, sličan liri; uza nj **kobzari** (ukrajinski narodni pjevači, pjesnici) pjevaju narodne pjesme, biline.
- kočevati** – skitati se, lutati, živjeti nomadskim životom (Krlježa).
- kočevje** – seoba; boravište nomada; nomadski logor.
- kočevnik** – čergar, nomad.
- kokošnik** – (*etn.*) ženska kapa u obliku visokog dijadema u staroj ruskoj nošnji.

koldun – (*folk.*) čarobnjak, vještac, vrač, madžioničar.

koleški asesor – u predrevolucionarnoj Rusiji titula jednoga od nižih drž. činovnika (bilo je još npr. koleških registratora i koleških savjetnika); *isp.* **koležskaja sekretarša** – tajnica (odn. žena tajnika) kolegija (nekadanjeg odjela neke državne ustanove) (Krlježa).

kolhoz – (*skrać. za rus.*) kolektivnoje hozjajstvo; krupno, ujedineno mehanizirano seljačko gospodarstvo; zasnovano na kolektivnoj obradi zemlje; seljačka radna zadruga; **kolhozni, kolhoznik, kolhoznica.**

kolodka – (*hist.*) negve, puto, bukagije (na nogama robijaša); **kolodnik** – (*zast.*) robijaš.

kolokol – zvono.

kolomejka i kolomijka – ukrajinska plesna melodija (po imenu grada Kolomije na rijeci Prutu).

koltun – (*rus.*) gnojna kožna bolest na glavi (kosa se sljepljuje u debeo okruglast grumen, “poljska kika”).

kombat – (*skrać. za rus.* komandir bataljona) komandant bataljona.

kombjed – (*skrać. za rus.* komitet bjednoty) odbor sirotinje; kombjedi su stvoreni u lipnju 1918. kao odbori sirotinje po selima, radi pravilne podjele zemlje seljacima, opskrbe vojske i radničkih središta hranom. Pošto su izvršili svoj zadatak, kombjedi su krajem 1918. spojeni sa seoskim sovjetima.

komdiv – (*skrać. za rus.* komandir diviziji) komandant divizije.

komesarijat – u SSSR od 1917. do 1946. (do stvaranja ministarstava) centralno tijelo državne uprave.

Komsomol – (*skrać. za rus.* **Kommunističeskij sojuz molodježi**) Savez komunističke omladine; **komsomolac, komsomolka, komsomolski.**

komuna – u Rusiji prvih godina postojanja RSFSR (*v.*) naziv nekih autonomnih osobito nacionalno teritorijalnih jedinica.

komunalka - (*razg.; skrać za rus.* kommunaljnaja kvartira) zajednički stan.

kondov(i) – (*prov., zast.*) ravna čvrsta stabla, bez čvorova (drvo); (*fig., zast.*) starinski, iskonski (obično o navikama i običajima na ruskom evropskom Sjeveru i Sibiru).

kopejka i kopjejka – stoti dio rublja, ruski sitni novac (ime navodno odatle što se nekada kovala s likom koplja).

korsak – (*zool.*) stepska lisica.

Košcej Besmrtni – (*folk.*) ličnost iz ruske narodne priče: mršav, koščat starac, besmrtn, bogat i zao.

koščunstvo – (*crkv.-slav. i rus.*) bogohulstvo, bogohuljenje, hula, blasfemija; (*fig.*) opakost, vrijeđanje, klevetanje.

koševoj – (*hist.*) ataman, načelnik kozačke stanice.

košt – (*zast., njem.-rus.*) životni troškovi.

kovarstvo i **kovarnost** – lukavost, neiskrenost, himbenost, podmuklost; nevjera, izdajstvo.

kozak – (*rus. i ukr.*) jedan od slobodnih stanovnika pograničnih krajeva Rusije oko rijeke Dona, Kubana, Tereka i dr. koji su do vremena carice Katarine II.(18.st.) živjeli u svojim slobodno organiziranim zajednicama, tzv. sječama (npr. poznata sječ u Zaporozju), provodeći život u stalnim ratovima protiv Turaka, a i drugih napadača. Za vrijeme Katarine II. njihove su slobostine ograničene i od njih su formirane posebne vojne jedinice; **kozački, kozakinja**.

kozmizam – smjer u ruskoj književnosti koji za predmet umjetničkog stvaranja uzima svemir i svemirske pojave (Krlježa).

kozmodrom i **kosmodrom** – (*grč.*) uzletišta za rakete određene da putuju u svemir (u hrvatskom jeziku riječ prvi put javno upotrijebljena 12.IV.1961. prigodom leta sovjetskog kozmonauta Jurija Gagarina na raketi Vostok).

kozmonautika – (*grč.preko rus.*) pojam *kozmonautika* u hrvatskom jeziku upotrabljava se naporedo sa *astronautika*. Taj se naziv proširio u bivšem Sovjetskom Savezu, kamo ga je prenio poznati francuski učenjak A.J.Sternfeld; koji još prije drugoga svjetskoga rata prešao u SSSR; za odnos *kozmonautika* – *astronautika* u hrvatskom jeziku karakterističan je ovaj primjer: "Trojica američkih astronauta i dvojica sovjetskih kozmonauta ...dobili su nagradu ..."(Novine).

krajnost – pretjeranost.

kraska – boja; bojanje.

Krasnaja Armija – Crvena armija; oružane snage SSSR od 1918. do 1946., kada je propisano novo ime – *Sovjetska armija*; **krasnoarmejac** (kod Krlježe i **Krasnaja gvardija**).

Krasnaja ploščad – Crveni trg (u Moskvi) (Krlježa).

Krasnyj Oktjabr – Crveni oktobar (Krlježa).

krečet – (*zool.*) sokol bjelozor, sivi sokol; u ruskom srednjovjekovlju sokol za lov.

kremalj i **kremlj** – 1.gradska tvrđava, unutrašnji grad (u Astrahanu, Kazanu, Tuli, Nižnjem Novgorodu i dr.); 2. u Moskvi – **Kremalj odn. Kremlj** – sjedište sovjetske i ruske vlade, a u novinarskom jeziku često i izraz za samu bivšu sovjetsku, a sada rusku vladu i njezinu politiku; **kremaljski**.

krepostnik – (*hist.*) pristaša kmetstva; vlasnik kmetova; (*fig.*) krajni nazadnjak, reakcionar; **krepostničestvo** – kmetstvo, nazadnjaštvo.

krepostnoj – (*hist.*) kmetski, spahijski; kmet, neslobodnjak.

krilatka – (*zast.*) havelok, kaput s pelerinom.

krjuki – (*muz.*)(*rus.* krjuk – "kuka") u srednjovjekovnoj ruskoj crkvenoj muzici posebni notni znakovi.

krmčaja i krmčija (knjiga) – (*starosl. i rus.* – kormčaja - “kormilarska knjiga”) zbornik crkvenih i svjetovnih pravila i propisa za pravoslavnu crkvenu upravu i crkveno sudstvo.

Kronštat – ratna luka pred ulazom u Peterburg u Finskom zalivu (na otoku Kotlinu); mornari iz te luke odigrali su značajnu ulogu u ruskim revolucijama 1905. i 1917.; **kronštatski** (Krleža).

krutoj – (*žarg.*) bogataš, skorojević; koji dobro situiran.

krutost – tvrdoća, strogost, oštrina.

kružok – društvo, društvance, intimni krug.

Kuban – 1. rijeka u Rusiji, utječe u Azovsko more; 2. istoimena pokrajina na jugu Rusije.

Kubanac – kubanski kozak; **Kubanka, kubanski.**

kubanka – (*etn.*) šubara kubanskih kozaka.

kuhmister – (*rus.-njem.,zast.*) vlasnik aščinice, malog restorana; kuhar.

kuhmisterska – aščinica, malen, jeftin restoran, menza.

kulak – (*rus.* kulak - “pesnica”) naziv za bogatog, a škrtog seljaka, gazdu, protivnika sociojalizma i kolektivizacije; **kulakinja, kulački.**

kulebjaka – (*kuh.*) ruski kolač, pirog s mesom, ribom, kupusom.

kuleš – (*nar.*) rijetka kaša (izletnička).

kulič – (*kuh.*) ruski uskršni kolač.

Kulikovo polje – područje u oblasti Tule u Rusiji, znamenito po bitki u kojoj je godine 1380. moskovski knjaz Dimitrije Donski pobijedio Tatare pod vodstvom hana (emira) Mamaja (Krleža).

kult ličnosti – pojam koji je u širu uporabu lansirao sovjetski političar Nikita Hruščov (1894. – 1970.) svojim referatom *O kultu ličnosti i njegovim posljedicama* na XX. kongresu KPSS (1955).

kumač – crveni katun (platno).

Kumik – ime jednog kavkaskog naroda (u Dagestanu); **Kumikinja.**

kumir – slika, kip ili lik komu se iskazuje obožavanje; idol, fetiš.

kumis - (*rus.* kumys) kobilje kiselo mlijeko.

kunak – (*etn.*) prijatelj, pobratim (na Kavkazu).

kuntuš – (*etn.*) starinski poljski i ukrajinski kaftan.

kupčaja – (*zast.*) ugovor o kupovini, kupoprodajni ugovor; tapija.

kuranti – (*hist.*) sat na tornju s glazbom; kremaljski sat.

kurčatovij(um) – (po ruskom fizičaru Igoru Vasiljeviču Kurčatovu) umjetno dobiveni transuranski kemijski element (tablični broj 104, oznaka *Ku*).

kurgan – nadgrobni brežuljak, humak čunjastog oblika, mogila starih nomada u ruskim stepama i zapadnoj Aziji.

kurenj – (*prov.*) koliba; kozačka kuća; (*hist.*) kozačka vojna jedinica.

kursovka – lječilišna doznaka (za liječenje izvan sanatorija).

kurtag – (*rus.-njem., hist.*) dan primanja na carskom dvoru (u carskoj Rusiji).

kušak – pojas, pas, opasač.
kutja – (*nar.*) uskrсно jelo kod Rusa i Ukrajinaca; koljivo, žito.
kvartalni – (*zast.*) rajonski policijski nadzornik u carskoj Rusiji.
kvas – rusko narodno bezalkoholno piće

L

ladan – (*crk.*) tamjan.
ladanka – amajlija, talisman, amulet kod pravoslavnih.
ladja – (*zast.*) na ruskom Sjeveru veliki čamac, barka, jedrilica; (*šah.*) kula, top.
lager – 1. logor, tabor; 2. više udruženih zemalja, politička grupacija, savez, blok; **socijalistički lager** – nekadašnji naziv za države politički okupljene oko SSSR i finansijski i vojnički udružene u SEV i Varšavski pakt.
Lajka – ime pseta koje je god. 1957. bilo poslano kao “posada” drugog sputnjika (*v.*) u svemirske visine; kasnije su bili šiljani u svemir i drugi psi; rezultati opažanja o vladanju tih životinja u svemirskim prilikama poslužili su kao osnova pri stvaranju uvjeta za slanje čovjeka u svemirske prostore.
lanita – (*crkv.-slav. i rus.*) (*ob. pl.*) obrazi.
lanj – (*zool.*) jelen šarenjak, šareni lopatar; srna, košuta lopatara.
lapot – (*rus.* lapotj) u staroj Rusiji opanak od lika; (*fig., vulg.*) seljačina, prostak.
lapersdak – (*etn.*) kaftan poljskih i ukrajinskih Židova.
lapša – (*kuh.*) rezanci.
larjok – (*nar.*) trgavačka kolibica, trgovinica, kiosk.
latnik – (*hist.*) oklopnik.
Latvija – država na Baltiku (bivša Latvajska republika u sklopu SSSR) – isto što i Letonija, glavni grad Riga; **Latvijac** i **Latvijka**; *prid.latvijski* – isto što i **Letonac**, **Letonka**, **letonski**. Latvijski jezik – spada u porodicu indoevropskih jezika i srodan je s litavskim.
lavra – (*grč. i rus., crk.*) naziv nekih osobito znamenitih pravoslavnih manastira; **Kijevska (Pećerska) Lavra** - jedan od najvećih ruskih manastira, osnovan u XI. st., a kasnije izgrađivan stoljećima, tako da danas predstavlja značajan kompleks umjetničkih spomenika XI.-XVIII. st. (Krlježa).
ledokol – (*mor.*) brod ledolomac.
ledostav – zimsko sezonsko zamrzavanje, zaleđivanje velikih vodenih prostora u Rusiji.
ledohod – proljetno kretanje leda na rijekama u Rusiji.
lejbgardija – (*voj.*) tjelesna garda u carskoj Rusiji.
lenjinizam – polit. učenje i djelovanje V.I.Lenjina (1870. –1924.), te učenje i djelovanje inspirirano njegovom mišlju i djelom; razrada općih marksističkih teorija i njihova primjena na ruske društvene prilike početkom XX. st., a zatim i u praksi niza tzv. revoluc. pokreta i radničkih stranaka širom svijeta.

lenta – široka svileni traka preko ramena na kojoj se nose visoki ordeni.

lešij – (*folk.*) šumski duh.

Lezgin – Lezginac (na Kavkazu); **Lezginka**.

lezginka – kavkaski ples.

licej – privilegirana srednja i viša škola u carskoj Rusiji.

lihač – (*zast.*) fijakerist luksuzne kočije.

liman – prošireno riječno ušće (u moru), morski rukavac, zaljev; slano jezero (blizu mora).

limonka – (*razg.*) ručna granata (oblika limuna).

Litva – država na Baltiku (bivša Litavska republika u sklopu SSSR), glavni grad Vilnius (Vilno); **Litvanac**, **Litvanka**; (*prid.*) **litvanski** – isto što i **Litavac**, **Litavka**, **litavski**.

Livonija – historijska pokrajina između Baltičkog mora i Čudskog jezera na krajnjem sjeveru Latvije.

Livonci – narod srodan Estoncima i Fincima; (*žen.*) **Livonka**; (*prid.*) **livonski**.

los – (*zool.*) los, sob, sjeverni jelen; **losiha** – ženka losa, soba, sjevernog jelena.

losos – (*zool.*) mladica, semga (riba).

Lubjanka – ime poznate zloglasne tamnice u Moskvi.

lubok – (*rus.*) 1. liko, lika, lub, pozder; 2. primitivna slika, drvorez; 3. (*fig.*) petparačka, bezvrijedna, losa slika (literatura), kič.

luča – (*starosl. i rus.* luč) – zraka, zračak, trak, tračak.

Lunohod – (*lat.-rus.*) “hodač po Mjesecu” – sovjetsko automatsko vozilo na osam kotača za istraživanje Mjesečeve površine (bez ljudske posade, upravlja se sa Zemlje).

Lunjik i **Lunik** – (*rus.* lunnik prema *luna* – “mjesec”) ime nekolikim sovjetskim umjetnim satelitima.

Lžedimitrij – (*hist.*) Lažni Dimitrije, Dimitrije Samozvanac, tobožni sin ruskog cara Ivana IV.: uz pomoć Poljske i Katoličke crkve pokušao se domoći ruskog prijestolja na kojem se nalazio Boris Godunov; to mu je za kratko vrijeme i uspjelo, ali je vrlo brzo bio svrgnut i ubijen; to “smutnoje vremena” opisao je Puškin u drami *Boris Godunov* (kasnije opera M.P. Musorgskoga) gdje je kao Samozvanca prikazao mladog teologa Grišku Otrepjeva; ali za to nije imao povijesne podloge, nego se upravljao prema narodnoj predaji.

Lj

Ljah – (*hist., zast.*) naziv za Poljake među Ukrajincima i Rusima.

ljubaznost – (*rus.* ljubeznostj) prijaznost, ljupkost; usluga, pomoć; (*prid.*)

ljubazan.

ljubimac – (*rus.* ljubimec) miljenik.

ljubopitan – (*rus.* ljubopytnyj) radoznao, znatiželjan; zanimljiv, interesantan;

Ljudmila – rusko žensko ime, znači: “mila, draga, ljupka, simpatična, ugodna ljudima”.

ljuljka – (*prov.*) lula ukrajinskih kozaka.

M

magarič – (*nar.*) čast, čašćenje, gošćenje (pri sklapanju posla); mito.

mahorka – krdža (loš duhan).

majak – (*mor.*) svjetionik (*i fig.*).

majovka – (*hist.*) tajna proslava 1. svibnja (u carskoj Rusiji).

makitra – (*prov.*) glineni lonac, čup (na jugu Ukrajine i Rusije).

maklak – (*zast.*) posrednik, mešetar; prekupac, preprodavac, pretržac; staretinar.

makovka – (*razg., zast.*) kupola, kube, lukovica (na crkvi).

malahaj – šubara s naušnicima; gornji kaput, kaftan.

malica – (*prov.*) odjeća od jelenje kože.

Maloros i **Malorus** – (*hist.*) Ukrajinac.

mamont – (*zool.*) (*rus. iz jakut.*) mamut; izumrla vrsta golemih slonova iz pleistocena; njegovi ostaci izvanredno dobro sačuvani u vječito smrznutoj zemlji nalaze se često u sibirskim krajevima.

manilovština – (*knj.*) sentimentalnost, slatunjavost, plitko besplodno sanjarenje (po imenu Manilova iz Gogovljevih “Mrtvih duša”).

manjerka – (*voj., zast.*) (*rus. iz franc. mannée* – “puna košara”) vojnička posuda sa hermetičkim poklopcima za dopremu tople hrane na borbene položaje.

maral – (*zool.*) sibirski jelen.

Marijska – autonomna republika (u sastavu Rusije) u porječju srednjega toka rijeke Volge; glavni grad Joškar-Ola. Stanovnici *Marijci*, *Mari* odnosno *Čeremisi*, narod ugrofinskog podrijetla. Jezik im se računa među ugrofinske jezike.

maslenica – (*etn.*) poklade, karneval.

masovik – (*rus.* “massovik”) dobar organizator, čovjek koji zna zanijeti ljude oko sebe, koji umije djelovati na narodne mase.

masovka – u filmskom jeziku velika masovna scena, prizor u kojem nastupaju velike mase statista.

mat – (*ling.*) bestidne, nepristojne, prostačke riječi; psovka, kletva.

materni – (*vulg.*) ružno psovački.

matrjoška – (*razg.*) drvena lutka (u seljačkoj ženskoj haljini).

maz – automobil proizveden u tvornici automobila u Minsku (**M**inskij avtomobilnyj zavod).

mazanka – ukrajinska kućica, koliba od gline (ili oblijepljena glinom, ilovačom).

medsestra – (*skrać. za rus.* medicinska sestra) bolničarka.

mciri – (*rus.* mcyri – prema nazivu poeme Ljermontova) novic isposnik, manastirski đak (gruzinski).

menčikov – vrsta ogrtača (ime po ruskom knjazu Menčikovu, ministru Petra Velikoga).

mendelevij – (*pored mendelevijum*) – kemijski element, otkriven 1955., tablični broj 101; *znak* Md (ime po ruskom kemičaru Dimitriju Ivanoviču Mendelejevu (1834. – 1907.), sastavljaču periodičnog sistema kemijskih elemenata po atomskoj težini).

ment – (*vulg.*) milicionar, milicajac; policajac.

mentik – (*zast.*) koporan (husarski).

menjševici – doslovno “manjinjaši”; manjina ruske socijaldemokratske stranke koja je poslije rascjepa (1903. god.) zastupala desno krilo sociojaldemokratskog pokreta protiv revolucionarne politike **boljševika** (v.); menjševici su pripadali II. internacionali; *prid.* **menjševički**.

metež – (*hist.*) (*rus.* mjatež) (po)buna, ustanak.

mezonin – mansardna nadgradnja u potkrovlju, mansarda (iznad sredine kuće) (Krlježa).

mičman – (*mor.*) u ruskoj mornarici najniži oficirski čin.

mičmanka – mornarska kapa (sa štitom).

mig – naziv sovjetskog reaktivnog lovačkog i borbenog aviona (po imenima konstruktora A.J.Mikojana i M.J.Gureviča).

milo – (*rus.* mylo) sapun.

miločka – (*osl.*) draha, dragica, mila moja; zgodna, privlačna žena (djevojka).

milostiv – (*osl. u pismu, zast.*) poštovani gospodine.

mir – (*rus.*) 1. svijet; 2. (*hist.*) ruska seljačka zemljišna zajednica, seoska općina u carskoj Rusiji; (*prid.*) **mirski** – (*hist.*) općinski; **mirjanin** – svjetovnjak; svjetovni svećenik; (*žen.*) **mirjanka**.

miropomazanje – (*crkv.-slav. i rus.*) u pravoslavnoj crkvi pomazanje posvećenim mirisnim uljem; obred koji se obavlja poslije krštenja.

mjestoimenije – (*gram.*) zamjenica (kod starijih, osobito srpskih, gramatičara).

mješčanin – (*hist.*) građanin, stanovnik grada (za razliku od seljaka); obrtnik, majstor, gazda; (*fig.*) malograđanin, filistar, purger; **mješčanka**.

mješčanstvo – građanstvo uopće, a inače malograđanstvo, malograđanština, filistarstvo, nazadnjaštvo, natražnjaštvo, reakcionarstvo (kod Otokara Keršovanija: *antimješčanstvo*).

mnijenje – (*rus.* mnjenije) mišljenje; odluka (sudska).

mogila – grob, jama, humak, gomila, kurgan.

Moguća kućka (Velika petorica) – ruski skladatelji 2.pol. XIX. st. Balakirev, Borodin, Kjuj, Musorgski, Rimski-Korsakov.

Moldavija i Moldova – država u jugoistočnom dijelu Europe (bivša republika u sastavu SSSR), glavni grad Kišinjev; **Moldavci** – romanski narod, potječe – kao i Rumuni – od romaniziranih Dačana; **Moldavac; Moldavka, moldavski.**

Molnija – “Munja” – naziv ruskog komunikacijskog satelita.

Molotovljev koktel – (po sovjetskom državniku Molotovu) eksplozivna zapaljiva granata ručne izrade.

moneta – novac (kovani).

monopoljka – (razg.) monopolizirana votka (rakija).

Mordvini – etnička skupina u Rusiji. Žive u autonomnoj republici Mordoviji u sjev.- zapad. dijelu Privolške uzvisine; glavni grad Saransk; mordvinski jezici pripadaju ugro-finskoj jezičnoj skupini; **Mordvinac, Mordvinka; mordvinski.**

morž – 1. (zool.) morski konj; 2. (razg.) kod Rusa naziv za ljubitelje zimskog kupanja (u rijekama, jezerima); **moržiha** – ženska morža.

Moskva – glavni grad Rusije. U književnosti, osobito starijoj, “*Treći Rim*” zato što se Ivan III. Vasiljevič (1440. – 1505.), veliki knjaz moskovski i “svih Rusa”, po ženi Zoe (Grkinji) smatrao nasljednikom Istočnorimskog Carstva i zaštitnikom pravoslavlja nakon što su Turci god. 1453. zauzeli Carigrad, “*drugi Rim*”; *prid. moskovski; Moskovljanin* – stanovnik Moskve; (*žen.*) **Moskovljanka.**

Moskovija – stari naziv za Rusiju.

moskoviti – rusiti, rusizirati, rusificirati.

moskvič – (*rus.* Moskvič – “Moskovljanin”) ime jednoga tipa sovjetskog automobila.

mošti – (*crkv.-slav.i rus.*) relikvije; ostatak, predmet religioznog štovanja, obično tijelo ili dio tijela, odjeća ili dio odjeće kojeg vjerskog mučenika. Kod katolika: *moći*, kod pravosl. *mošti*.

mrzavčik – (*rus., nar.* “*merzavčik*”) boca sa 1/8 l votke.

mužik – (*zast.*) seljak; (*nar.*) muškarac; muž; (*fig., pog.*) seljačina, seljo, prostak, neotesanac, paor.

N

nabat – zvonjenje za uzbunu (*i fig.*) (Krlježa).

nadjel – (*hist.*) okućnica, parcela, čestica (što se davala seljaku u carskoj Rusiji).

nagajka – kratak višestruki bič od remenja s olovnim kuglicama na kraju.

nagrada – odlikovanje.

nalička – (*žarg., prost.*) gotovina, plaćanje u gotovini.

napjev – melodija.

narječje – (*ling.*) dialekt, govor.

narkom – (*skrać. za rus.* narodnyj komissar) zvanje članova vlade u SSSR do 1947., kada je zamijenjeno nazivom – ministar; **narkomat** – (*skrać. za rus.* narodnyj komissariat).

narodnjiki – narodnjaci; ruski malograđanski revolucionari, značajna politička snaga prije rasprostranjenja marksizma u Rusiji.

narodovoljac – (*hist., pol.*) član stranke “Narodna sloboda” (*rus.* “Narodnaja volja”); **narodovoljstvo** – politički pokret “Narodna volja” u Rusiji 80-ih godina XIX. st.

narte – polarne saonice s jelenjom ili psećom zapregom.

narzan – kavkaska mineralna voda.

nasilje – prinuda, prinuđivanje, prisila, prisiljavanje, primoravanje, pritisak.

nastojatelj – (*crkv.*) prior, starješina samostana, opat, iguman; protorej.

nasuš(t)ni – (*rus. i starosl.*) bitan, prijeko potreban, važan, hitan.

Nataša – (*rus.*) žensko ime od (*lat.*) Natalija.

naturščik – (*rus. prema lat.* natura) živi model, maneken (kod Hrvata većinom u značenju naturalist).

nauka – znanost.

naučni – znanstveni.

nebosklon – vidik, vidokrug, obzor, obzorje, horizont.

nedoroslj – (*hist.*) nepunoljetan plemićki mladić; (*iron.*) priglupe, neobrazovan mladić (čovjek).

Nenac – pripadnik jednog naroda na krajnjem sjeveru Rusije (zovu ih i Samojedi); (*prid.*) **nenački**.

nenecki – (*rus. prid. prema Nenci, nenački*); **Nenecki nacionalni okrug** – područje u Arhangelskoj oblasti Rusije, nastanjeno pretežno Nencima; glavni grad Narjan-Mar.

NEP – ruska skraćenica za: **nova ekonomska politika**; ekonomska politika koja je u SSSR uvedena 1921. poslije ratnog komunizma s ciljem jačanja saveza radnika sa srednjim seljakom i u svrhu obnove privrede.

nepmani – privatni poduzetnici i trgovci koji su u vrijeme NEP-a (v.) prigrabili u svoje ruke trgovinu manufakturom i sitnom robom te se time obogatili.

neponjatan – nepojimljiv, neshvatljiv, nedokučiv

(J.Ibler); **neponjatnost** – nepojimljivost, neshvatljivost, nedokučivost (Tresić Pavičić).

nerpa – (*zool.*) foka, tuljan.

Neva – rijeka u Rusiji, na kojoj leži Sankt-Petersburg;

Nevski prospekt – glavna ulica u Sankt-Petersburgu.

nervčik – (U Klaićevom “Rječniku stranih riječi”,

1. izd., Z., 1978. (s.939–940) sa ozn. *rus.*) čovjek kome izvanredno rade živci, na koga sve djeluje, koji brzo i oštro reagira, neurastenik, bolesno neuravnotežen čovjek, razdražljivac, nemirnjak, živčanolabilna osoba; “čovjek koga svaka i najmanja sitnica životna guši u grkljanu i cackle mu se oči kao od neke neizrecive tuge” (Krlježa, *Bitka kod Bistrice Lesne*).

nezaležnost – (*ukr.*) nezavisnost, samostalnost; u najnovijim ruskim kontekstovima taj se ukrajinizam upotrebljava kao negativna oznaka ukrajinske državnosti; (*prid.*) **nezaležni**.

NKVD – (*izg.* enkavede, -ea; *skrać.* za bivši sovjetski

Narodnyj **Komissariat Vnutrennih Djel**) Narodni komesarijat unutrašnjih poslova – koji je 1944. preimenovan u ministarstvo.

Nogajci – nar. skupina u Sjevernom Kavkazu. Po vjeri su muslimani-suniti; nogajski jezik pripada kipčaćkoj grupi tur. jezika; pismo je adaptirana ruska ćirilica; **Nogajac, Nogajka; nogajski**.

Nogajske stepe – polupustinja između rijeka Terek i Kuma u Dagestanu (v.).

NJ

njet – ne, nije (Begović).

njičevo – (*rus.* ničego) 1. (*razg.*) ništa, ništavilo; 2. dosta dobro, nije loše; može se podnijeti (Krlježa).

Njižni Novgorod – starinski grad na Volgi (bivši *Gorki* - od 1932. do 1992. god.).

O

običaj – (*rus.* običaj) navika, običaj.

objem i objam – (*rus.* objom) opseg; (*mat., fiz.*) zapremina, volumen; (*fig.*) veličina, količina.

obida – uvreda (Dončević).

objet – (*crkv.-slav. i rus.*) zavjet, obećanje; žrtva, žrtveni dar.

obkom – (*skrać.* za *rus.* **oblastnoj komitet**) pokrajinski odbor.

oblast – kraj, pokrajina, okrajina, teritorij; predio; (*fig.*) područje, poprište, polje (rada).

oblik – vanština, izgled, pojava; (*fig.*) lik, karakter.

oblomovština – (*knj.*) lijenost, bezvoljnost, parazitizam; život bez cilja; duševna tromost, nepokretljivost, ukočenost, učmalost, neodlučnost (prema imenu plemića Oblomova, glavnog junaka istoimenog romana ruskog romanopisca I.A. Gončarova (1812. – 1891.)).

oborotenj – (*folk.*) čovjek kadar pretvoriti se u životinju, stvar; vukodlak, vampir.

obraz – lik, slika; ikona (Begović).

obrazac – (*rus.* obrazec) uzorak, model; uzor, primjer; vrsta.

obraznost – slikovitost, živopisnost.

obred – (*crkv.-sl. i rus.* obrjad) ceremonija.

obriv – (*rus.* obryv) strma padina, strm obronak, ponor, bezdan, provalija, urvina.

obzor – 1. pregledavanje, istraživanje, ispitivanje; 2. oris, vidik; 3. smotra, pregled, prikaz (događaja).

očevidan – očit, očigledan, jasan, nesumnjiv, neosporan.

odbor – (*rus.* otbor, otborka) – izbor, odabiranje; selekcija.

odličan – (*rus.* otličnyj) – izvrstan, sjajan;

odnos i odnošaj – (*rus.* otnošenije) veza; vladanje, ponašanje, držanje; shvaćanje, pogled na što.

odobriti – pristati, suglasiti, primiti s odobravanjem.

oduševiti – oduhoviti, oživiti.

oduševljenje – zanos, polet, žar.

odzovisti – naziv za pripadnike jednog manjeg dijela članova RSDRP (v.) koji su (1908. god.) zahtijevali da se iz Državne dume odzovu socijaldemokratske poslanici i da se prekine sav rad u ilegalnim organizacijama.

ogorčiti (se) – (ra)zalostiti (se), rastužiti (se).

OGIZ – (*skrać. za rus.* Objedinenie gosudarstvennyh izdatelstv) Savez državnih nakladnih zavoda.

OGPU – (v.) GPU

ogroman – golem, gorostasan; mnogobrojan; (*fig.*) snažan, jak.

ohranka – ruska carska tajna policija specijalno za borbu protiv naprednih društvenih snaga.

okolnost – (*rus.* okolnostj) prilika; (*prid.*) **okolni** – zaobilazan.

okolotok – (*zast.*) okolica, susjedstvo; policijski kvart, okrug (u carskoj Rusiji); (*zast.*) vojnička ambulanta, bolnica (uz vojn. jedinicu); (*želj.*) odsjek, dio (pruge).

okolotočni – (*hist.*) (*rus.* okolotočnyj (nadziratelj) policijski nadzornik (u gradskom kvartu).

okop – (*voj.*) rov, šanac, nasip; **okopni** – rovovski.

okrug – (*adm.*) distrikt

oktobarska revolucija – koja je izbila 25. oktobra 1917. (po julianskom, starom, kalendaru; po gregorijanskom, novom, kalendaru bilo je to 7. novembra) u Rusiji; ta je revolucija, kojom su rukovodili boljševici (v.), oborila vlast cara, krupnih zemljoposjednika i buržoazije, ustanovila vlast sovjeta i uspostavila diktaturu proletarijata; *kraće*: Oktobar, Veliki oktobar.

oladja - (*kuh.*) uštipak, prženica.

Oleg – (*rus.*) muško ime prema *Olga*.

Olga – (*rus.*) žensko ime prema (*germ.*) Helga “uzvišena”, “veličanstvena”.

omulj – (*zool.*) vrsta endemijske bajkalske ribe (mladica).

opasnost – pogibao.

opasan – riskantan, pogibeljan.

- opašenj** – (*hist.*) starinski ljetni kaput, ogrtač širokih rukava.
- općina** – (*rus.* obččina) (*hist.*), (seoska) općina, zadruga, zajednica.
- općinstvo** – (*rus.* obččestvo) društvo; sredina, okolina; udruženje, organizacija.
- opit** – (*rus.* opyt) pokus, eksperiment; (*prid.*) **opitni**.
- opričnik** – (*hist.*) član specijalne vojske cara Ivana Groznog; **oprič(n)ina** – 1. konfiscirana zemlja neposredno podređena caru; 2. specijalna vojska cara Ivana Groznog.
- opširan** – prostran, širok, velik; (*fig.*) opsežan, mnogostran, raznovrstan, iscrpan.
- opštežitije** – (*crkv.-slav. i rus.*) 1. manastir, samostan; 2. zajednički stan, dom, internat.
- oseledec** – (*ukr., hist.*) dugi čuperak (na obrijanoj glavi zaporoških kozaka).
- Osetija** – *hist.* oblast u sr. dijelu Kavkaza; razdijeljena na Sjevero-Osetinsku autonomnu republiku u sastavu Rusije i na Južno-Osetinsku autonomnu oblast u sastavu Gruzije; **osetinski (osetski)** jezik pripada iranskoj grani indoevr. jezika; nastavak je nekadašnjih skitsko-sarmatskih jezika; jako prožet kavkaskim utjecajima; **Osetin(ac), Osetinka**.
- osmina** – (*rus.* osjmina) starinska ruska mjera = 100 l.
- osminik** – (*rus.* osjminnik) starinska ruska mjera = 1/4 desetine.
- Ostjak** – naziv za etničku grupu u sjev.-zap. Sibiru. Jezik im pripada uralskoj jezičnoj skupini; (*prid.*) **ostjački**.
- otkup** – (*hist.*) zakup državnih poreza; otkupnina; mito.
- otkupščik** – (*hist.*) zakupac državnog poreza.
- otpor** – odupiranje, odolijevanje, obrana.
- otrok** – (*zast.*) dječak, momče. **otročeski** – dječaćki.
- otročestvo** – dječaćstvo.
- otrub** – (*hist.*) zemljište izdvojeno iz općinskog u privatno vlasništvo.
- ovaplotiti** – (*rus.* plotj – put, tijelo) utjeloviti, otjeloviti, poosobiti, uobličiti, uputiti.
- ovaploćenje** – utjelovljenje, lik, slika, ostvarenje, opredmećenje, oživljenje.

P

- pahan** – (*šatr.*) šef, poglavica, tzv. “autoritet” ruske kriminalne sredine.
- palač** – krvnik, dželat (*i fig.*).
- pamjat** – (*crkv.-slav. i rus.*) spomen, uspomena, sjećanje; **vječnaja pamjat** – vječna uspomena (kod pravoslavnih u upotrebi kao kod katolika “počivao u mirau”, “pokoj vječni”).
- pampuška** – (*prov.*) pogača; uštipak.
- pan** – (*hist.*) (poljski) spahija; gospodar, gazda (u Ukrajini).

papert – (*rus.* papert') paperta, preprata, trijem, porta, predvraće, prostor pred glavnim crkvenim vratima; kod pravoslavnih predvorje crkve, tzv. ženska crkva.

papirosa – specifična vrsta ruskih cigareta (sa muštiklom od papira).

parohod – parobrod.

parovoz – parna lokomotiva.

partizanština – (*fig., pej.*) neorganiziran, nediscipliniran, neplanski rad.

partkom – (*skrać. za rus. partijnyj komitet*) partijski komitet.

partorg – (*skrać. za rus. partijnyj organizator*) sekretar partijske organizacije.

partsjezd – (*skrać. za rus. partijnyj sjezd*) partijski kongres.

Pasha – Vaskrs, Uskrs, Vazam; jedan od glavnih pravoslavnih blagdana, koji je pomičan i slavi se u proljeće.

pasha – (*kuh.*) pasha ili kulič (*v.*) (rusko uskršnje slatko jelo od sira).

pastva – (*crkv.*) župljani.

pavlovna *pored* **pavlovnija** – tzv. carsko drvo, deset do petnaest metara visoko ukrasno stablo, podrijetlom iz Japana, s ljubičastim grozdastim cvjetovima; evropsko ime po Ani Pavlovnoj, kćeri ruskog cara Pavla I (1754. – 1801.) (Đalski).

pažeski korpus – (*voj., hist.*) privilegirana plemićka srednja vojna škola u carskoj Rusiji.

penjka – (*hist.*) kudjelja, kudjeljno vlakno (jedan od tradicionalnih eksportnih artikala u staroj Rusiji).

Peredvižniki – (*hist.*) umjetnici na tzv. pokretnim izložbama; društvo ruskih slikara i kipara, osn. 1863.; odbacivši idealističku šablonu akademizma, tražili svoj likovni izraz u prirodi i stvarnom životu.

percovka – (*rus.* perez – "biber, papar") žestoka, zabiberena rakija.

peredovik – u sovjetskoj privredi udarnik (*v.*), prednjak, uzoran radnik.

perekladnoj – (*zast.*) u carskoj Rusiji poštanski, koji se izmjenjuje na poštanskim stanicama (kola, konji); **perekladni** – (*rus.* perekladnyje) poštanska kola (s konjima).

perepljas – ruski narodni ples.

perm – (*geol.*) (po ruskom gradu Permu) paleozojska era; (*prid.*) **permski**.

pernač – (*hist.*) perni buzdovan (kod ukrajinskih hetmana).

Peter(s)burg *pored* **Sankt-Petersburg** – bivši Petrograd (1914. – 1924.) i Lenjingrad (1924. – 1993.). Osnovan je carom Petrom Velikim 1703. god.

petraševci – (*hist.*) članovi tajnih kružoka što ih je po Rusiji osnivaio Mihail Vasiljevič Petraševski, sociojal-utopist; nepomirljivi protivnik carskog samodržavlja, 1849. god. osuđen na smrt, ali je pomilovan na doživotnu robiju; umro je u Sibiru; petraševcima je pripadao i Dostojevski i njihove je nazore izložio u *Zapisima iz mrtvog doma* i u romanu *Poniženi i uvrijeđeni* (Krlježa).

Petruška – (*kaz.*) Todor lakrdijaš (lutka).

pismena – (*plt.*) stara pisana slova.

- pismenost** – (*zast.*) književni spomenici.
- piščalj** – (*hist., voj.*) puška-kremenjača, arkebuza.
- pjatiljetka** – razdoblje od pet godina, petoljetka u SSSR - petogodišni plan socijalističke izgradnje odnosno socijalističke privrede.
- plastun** – (*hist., voj.*) kozački pješak izvidnik.
- plot** – (*rus. plotj*) 1. put, koža, tijelo (*isp.* “O prokletstvo krvi, ludila i ploti”; Krleža); 2. ljubavna strast, putenost; 3. ten, boja kože; *prid.* **plotan** i **plotski** – puten, tjelesan, seksualan.
- pobrežje** – obala, primorje, obalni pojas.
- počva** – tlo, zemlja, zemljište; osnova, temelj, baza (Krleža); **počvenik** – čovjek vezan uza zemlju, uz rodnu grudu (Cesarec).
- podao** – nizak, nitkovski; vrlo loš, slab; (*hist.*) prostog, niskog porijekla, neplemićki; **podlost** – niskost, nitkovluk, podao postupak.
- podnebesje** – (*starosl. i rus.*) nebeske visine.
- podozrenje** – sumnja, sumnjičenje; nagađanje, slutnja; **podozrijevati** – sumnjati, sumnjičiti; *prid.* **podozriv** – sumnjiv, nepouzdan; sumnjičav, nepovjerljiv (Krleža).
- podporučnik** – (*zast., voj.*) niži oficirski čin u ruskoj carskoj vojsci.
- podpraporščik** – (*zast., voj.*) zastavnik u ruskoj carskoj vojsci.
- podroban** – detaljan; **podrobnost** – potankost; pojedinost, detalj.
- podvig** – pothvat, djelo, napor, trud.
- podzol** – (*rus. zola* – “pepeo”) vrsta tla; karakterizira vlažne i svježije klime, tlo siromašno rudnim sastojcima; *hrv. izraz:* pepeluša; (*prid.*) **podzolni**; **podzolitati** – pretvoriti u podzol, načiniti nešto sličnim podzolu.
- poftoriti** i **povtoriti** – (*rus. povtoritj*) ponoviti, opetovati, repetirati.
- pogoda** – (*ukr. i rus.*) lijepo vrijeme.
- pogon** – naramenica, epoleta.
- (po)granični** – koji ima veze sa granicom, pripada granici.
- pogrom** – (*rus. pogrom*) organizirani napadaj na neoboružano stanovništvo; masovno strijeljanje; hajka na ljude; pokolj; **pogromaš** – organizator pogroma ili sudionik u njemu.
- pogružen** – (*rus. pogruzitj* – utonuti, zadubiti se) skrušen, utonuo u misli na svoj položaj; pokajnički, potišten, utučen, slomljen, deprimiran, klonuo, pokoran, krotak, ponizan, tih u ponašanju.
- polnoglasije** – (*ling.*) – punoglasje, pleofonija, metateza; pojava, osobito značajna za istočnoslavenske jezike, da prema praslavenskim glasovima *er, el, ol, or* između dvaju suglasnika nastaje *ere, ele, olo, oro* (za razliku od npr. hrvatskoj jezika gdje u takvim slučajevima imamo *lě, rě, la, ra*) npr. *prasl.* berg, rus. bereg, hrv. breg-brig-brijeg*; odn. *prsl.*gord, rus. gorod, hrv. grad*.
- Polovci** – ili Kumani, plemena turskog porijekla, koja su iz južnoruskih stepa oko 1100. god. stigla u Vlašku i Moldaviju; pred najezdom Mongola naselili su

se u Mađarskoj, gdje su se asimilirali, dok je jedan dio prešao u Bugarsku, Trakiju i Malu Aziju; **Polovac, Polovčanka, polovački.**

polza – (*crkv.-slav i rus.*) korist, hasna, dobitak, uspjeh;

polezan – koristan, hasnovit; **polzovati** – koristiti, hasniti, pruditi.

pomestje – (*hist.*) (velik) posjed, imanje, dobro; spahiluk, stečeno imanje, veleposjed.

pomeščik – u carskoj Rusiji veleposjednik, spahija, vlastelin.

pomor – (*hist.*) primorac (na Sjevernom primorju, na Bijelom i Barenčovom moru).

ponjatije – pojam, shvaćanje, razumijevanje (kod starih hrvatskih pisaca: **ponjaće**).

popečitelj – (*rus.-slav.*) skrbnik, staratelj, tutor; (*hist.*) okružni načelnik školstva u carskoj Rusiji; **popečiteljstvo** – grana državne uprave u carskoj Rusiji; resor.

popučik – “suputnik”, naziv kojim se u SSSR obilježavali pisci koji u svojim djelima ne polazili s marksističkog stajališta, ali simpatizirali tekovine Revolucije i negirali temelje na kojima je izgrađeno buržoasko društvo (lojalni vanpartijci).

poradak – (*rus.* porjadok) red; način; (*voj.*) raspored, formacija.

poriv – (*rus.* poryv) zanos, polet, oduševljenje, izljev, žestina, snaga, nagon, instinkt, naglo očitovanje osjećaja, raspoloženje.

poroda – pasmina, rasa, vrsta, soj (životinja); vrsta (biljna); (*zast.*) rod, porodica, rodbina; pleme; (*zast.*) podrijetlo; (*geol.*) stijena, naslaga, sloj, žila (rude).

poručnik – (*zast., voj.*) oficirski čin u carskoj Rusiji.

posadnik – (*hist.*) knežev namjesnik u gradu u staroj Rusiji.

posilni – (*rus.* posyljnyj) u staroj srpskoj i u bivšoj (između dva svjetska rata) jugoslavenskoj vojsci oficirski sluga, služak, momak, “purš”.

postupak – (*rus.* postupok) djelo, čin; (*pl.*) **postupci** – navike, običaji, vladanje, ponašanje.

posvetiti – (*rus.* posvjatit') uputiti; pokloniti s posvetom (knjigu); (*hist.*) proizvesti (za viteza).

Potemkin (Potjomkin i Počemkin) – 1. Grigorij Aleksandrovič Potemkin (1739. – 1791.) ruski generak-feldmaršal; favorit Katarine II. Znatno utjecao na vođenje državnih poslova; reorganizirao vojsku i mornaricu; vrhovni zapovjednik u rus.-tur. ratu (1789. – 1791.); 2. oklopnjača ruske crnomorske flote (zapravo **Knjaz Potemkin Tavričeski**) na kojoj su 14-24. 6. 1905. zavladao pobunjeni mornari. O ovoj pobuni snimio je 1925. god. S.M.Ejzenštejn film kojim je ušao među klasike sovjetske kinematografije.

Potemkinova sela – izraz kojim se označava opsjena, varka, lažan sjaj; predočivanje lažnih činjenica kao da su istinite, goli dekor iza kojega ništa ne stoji. Po predaji, ruski je državnik G.A.Potemkin gradio umjetna sela kako bi prevario

caricu Katarinu II, predstavljajući joj u ružičastim bojama uspjehe svoje kolonizacije Tavrije i Krima.

povetrije – (*rus.*, *zast.* povetrije) epidemija.

povinovati se – (*crkv.-slav.* i *rus.*) pokoriti se, podložiti se čemu, poslušati, prilagoditi se.

povod – 1. razlog, pobuda, motiv; 2. povodac, uzda, ular.

praporščik – (*rus.* prapor – “zastava”) zastavnik, najniži oficirski čin u carskoj i sovjetskoj armiji.

praviteljstvo – vlada, ministarsko vijeće.

praznik – (*rus.* prazdnik, *izg.* “praz’nik) blagdan, svečanost; neradan (slobodan dan). **praznovati** – slaviti, svetkovati; ne raditi, odmarati se.

predel – granica, međa (prostora, vremena); (*pl.*) predio, kraj, zemlja.

predmet – stvar; činjenica; tema, siže (rasprave); struka, disciplina; (*gram.*) objekt.

predohrana – (*rus.* predohranit’ – “spriječiti, upozoriti na opasnost”) predobrana, profilaksa, prevencija, osiguranje od opasnosti; sačuvanje, izbjavljenje, predusretnuće, zaštita, spreč enje.

predostrožan – (*rus.* predosteregat’ – “opominjati”) oprezan, obziran, koji pazi na opasnost; **predostrožnost** – oprez, obzir.

predšestvenik – prethodnik, predšasnik, preteča.

predvoditelj – (*hist.*) (izborni) predvodnik (“maršal”) plemstva (u kotaru, guberniji u carskoj Rusiji).

preispodnji – (*crkv.-slav.* i *rus.* preispodnjaja – “pakao”) pakleni, najgori, krajni, najniži, najdonji.

prelest – (*starosl.* i *rus.*) dražest, draž, čar, ljupkost, privlačnost, milina, divota.

prelestan – divan, dražestan, ljubak, mio, zanosan.

prenebregavati – (*rus.* prenebreat’) zanemarivati, zapuštati; (*svrš.*) **prenebregnuti (prenebreći)** – zanemariti, zapustiti.

prepodoban – 1. pravedan, svet, presvet; čestit; 2. (*prenes.*) lažno svet, pretvorljiv, prijetvoran; **prepodobije** – titula pravoslavnih svećenika (vaše, njegovo); velečasni.

prevashoditeljstvo – (*rus.* prevoshodit’el’stvo) nekada titula visokoj gospodi; visost, preuzvišenost, ek selencija (titula).

prevashodno – sjajno, divno, izvrsno, odlično.

prevashodstvo – (*rus.* prevoshodstvo) nadmoć, premoć, prednost.

prevoščik – (*isp. rus.* izvoščik - fijakerist) prevozilac, prijevoznik, fijakerist.

pričina – uzrok, razlog, motiv.

pridanoje – (*etn.*) miraz; oprema za novorođenče.

prihod – (*crk.*) parohija, župa, crkvena općina; župljani, parohijani.

prijut – zaklon, zaklonište, sklonište, utočište, azil; (*zast.*) dječji dom, sirotište.

prikazčik – (*zast.*) trgovački pomoćnik, prodavač; (*hist.*) upravitelj, ekonom spahijskog imanja.

priključenije – događaj, doživljaj, slučaj, zgoda, pustolovina.

primirje – (*rus.* peremirije) primirje.

priroda – priroda; (*fig.*) bit, osnovna osobina; prirodno svojstvo, narav, karakter; (*prid.*) **prirodan** – rođeni, urođeni, prirodni, pravi.

prismotra – (*rus.* prismotr) paska, nadzor.

pristav – (*hist.*) šef mjesne policije, policijski oficir u carskoj Rusiji.

pritok – 1. pritok(a) (rijeke); 2. (*fig.*) naraštanje, jačanje, dizanje.

privrženik – (*rus.* priverženec) pristaša, pristalica; **privržen** – predan, vjeran, sklon komu-čemu.

prizrak – viđenje, prikaza, priviđenje, utvara; nešto zamišljeno, stvoreno u mašti.

prizvuk – (*fiz.*) prizvuk.

prjamolinejnost – (*iz rus.* prjamaja linija) izravnost, direktnost, neposrednost, otvorenost, "pravocrtnost" (Krlježa).

prjanik – (*kuh.*) medenjaka s mirodijama (kolač); paprenjak.

proči, pročaja – (*rus. i crkv.-slav.*) ostali, dalji, daljnji; **i pročaja** – i tako dalje; dovijeka, zauvijek.

prof ... – (*kratica u složenicama*) a) stručni, staleški; b) sindikalni.

profsojuz – (*kr. za rus.*

professional'nyj sojuz) savez strukovnih organizacija, isto što i sindikat u hrvatskom jeziku.

proizvol – samovolja; samovlašće, despotizam, tiranija.

proizvoljan – (*rus.* proizvol'nyj) samovoljan, svojevoljan, hotimičan, učinjen na vlastitu ruku, bio koji, koji god.

proletkult – (*skrać. za rus.-lat.* "proletarskaja kul'tura") pravac u sovjetskoj književnosti i umjetnosti – težnja za stvaranjem posebne proleterke kulture i zabacivanje svega što toj kulturi ne odgovara.

prolijev – (*geogr.; rus.* prolív) – tjesnac, rukav (u mora, jezera).

proljotka – (*zast.*) laka, otvorena kola s 2 sjedala; fijaker.

pronicati, (*nesvr.* proniknuti; *rus.* pronikat' i proniknut') prodirati, probijati se, dopirati, uvlačiti se; pogađati, prožimati.

propast – 1. bezdan, provalija, ponor; 2. mnoštvo, gomila, masa.

propiska – prijava, registracija (stanara).

proščaj(te) – pozdrav samo pri rastanku: zbogom.

pružina – opruga, pero; **pružnost** – gipkost, elastičnost.

prvoprijestolni (prvostolni i prvi prijestolni) – (*zast.*) Moskva kao grad prvog ruskog carskog prijestola (Krlježa).

puđ – stara ruska mjera za težinu, 16,3805 kg.

Pugačov Jemeljan Ivanovič (o.1742.–75.), donski kazak, podigao ustanak 1773.–75. protiv Katarine II; pomagali ga seljaci; poslije početnih uspjeha poražen, uhvaćen i pogubljen u Moskvi.

purga – mećava, vijavica, snježna oluja u ruskim sibirskim stepama.

pustinj – (*zast.*) malen zabačen pravoslavni samostan (udaljen od naseobina).

pustinja – (*geogr.*) (*rus.* pustynja) područje koje zbog velike oskudice vlage nema razvijenog vegetacijskog pokriva.

puška – top; (*v.*) Car Puška.

Puškin – grad u Rusiji južno od Sankt-Petersburga; današnje ime za nekadašnje *Carskoje selo* (od 1920. do 1937. god. *Detskoje selo*).

putešestvije – put, putovanje.

putina – masovni pokret ribe; sezona ribolova.

R

rab – (*crkv.-slav. i rus.*) rob, sluga; **rab božji** – vjernik, kršćanin; *žen.* **raba** – prema *rab* (raba božja).

rabfak – (*skrać.* za *rus.* **rabočij fakuljtet**) radnički fakultet.

rabotnik – radnik.

raka – (*crkv.*) sanduk s relikvijama svetaca.

raskol – (*hist., rel.*) raskolništvo, otpadništvo, šizma; staroobredništvo (*v.*).

raskoljnik – 1. (*hist., rel.*) šizmatik, pripadnik pravoslavne ruske sekte *staro-vjeraca* ili *staroobrednika*; ispočetka protivnici reforme patrijarha Nikona (17 st.); podijelili se na “*popovce*” i “*bespopovce*”; progonjeni od carske vlasti; postoje i danas po čitavom svijetu; 2. (*fig.*) sektaš, razbijaš, frakcionaš, disident.

Raskoljnikov – lik iz romana F.M.Dostojevskoga *Zločin i kazna*; student koji ubija staru lihvarku da bi njenim novcem pomagao siromašne, ali se postepeno kaje i predaje u ruke vlastima (Krlježa).

raskoš – (*rus.* *roskoš'*) (iz)obilje, bujnost;

raskošan – luksuzan, rasipan; sjajan, divan; (iz)obilan, bujan (bilje).

Rasputin Grigorij Jefimovič (1872. – 1916.); *rus.* monah; tobožni vidovnjak; utjecao na politiku cara Nikole II.

rastočitelj – rasipnik, raspikuća.

razborka – (*žarg.*) „razvedrivanje odnosa” među kriminalcima.

razglagolstvije – (*rus.* *razglagolstvovanije*) naklapanje, brbljanje, besadržajno raspravljanje, “mlaćenje prazne slame” (J.Ibler).

razgrom – rušenje, razorenje, razbijanje, opustošenje, uništenje; (*voj.*) poraz; propast, slom, rasulo; nered, zbrka, metež, kaos.

razgul – obijesno veselje, zabava; pirovanje, pijanče(va)nje, lumpanje, terevenčanje; (*fig.*) razularenost, razuzdanost, pomama, obijest, razbješnjenost, bješnjenje.

Razin – Stjenjka (Stjepan) Timofejevič (? – 1671), donski kozak, vođa seljačkog ustanka 1670.-1671., pogubljen; junak ruskih narodnih pripovijedaka i pjesama.

razjariti (se) – razljutiti (se); razbjesnjeti (se).

razmjer – veličina, opseg, površina; visina, broj (cipela, rublja).

razmotriti, razmotrivati – (*rus.* rassmotrijet') razgledati, pregledati; ispitivati, istraživati; raspraviti o predmetu, uzeti u postupak.

raznočinac – u Rusiji potkraj XVIII. i početkom XIX. st.; naziv za onaj dio inteligencije koji je potjecao iz tzv. nižih staleža.

razval – rušenje, razrušenje, propadanje; raspad, rasulo, slom; nered.

rediska – rotkvice - (*pren.*) za vrijeme Oktobarske revolucije i neposredno poslije nje tim su izrazom nazivali kamuflirane neprijatelje sovjetske vlasti: odozgo su bili crveni, a iznutra bijeli.

rezba – (*umj.*) rezbarenje, rezbarija.

rjasa – (*crkv.*) svećenička mantija, sutana.

Rjurik – varjaški (normanski, vikinški) knez iz IX. st., koji je s braćom Sineusom i Truvorom zavladao u Novgorodu i osnovao dinastiju (Rjurikovići) što je vladala Rusijom do 1598. god.

roditeljni – (*gram.*) stari naziv za genitiv kod nekih jugoslavenskih gramatičara.

Romanovi – ruska carska dinastija od 1613. do 1917.

god. (posljedni car Nikolaj II. svrgnut i pogubljen s čitavom familijom poslije Oktobarske revolucije).

rosomaha i rosomak – (*zool.*) sibirski šumska divlja životinja-mesožder; nesit; ždera.

rota – (*voj.*) četa; **rotni** – četni.

rotmistr – (*voj.*) konj(an)ički kapetan u carskoj Rusiji.

rozga – (*hist.*) šiba, prut; **rozge** – šibanje.

Roždestvo – ruski pravoslavni blagdan rođenja Isusa Krista; Božić.

rožok – (*muz.*) rog; oboa, duda, cucla.

RSDRP – (*skrać. za* Rossijskaja socialdemokratičeskaja rabočaja partija) Ruska sosijalnodemokratska radnička partija (v. boljševizam).

RSFSR – (*skrać. za* Rossijskaja sovjetskaja federativnaja socialističeskaja respublika) Ruska sovjetska socijalistička republika.

rubalj – ruska novčana jedinica = 100 kopječki.

rubaska – košulja, rubina, rubača (Đalski).

rusak – (*razg.*) Rus, ruski čovjek.

rusalka – (*folk.*) šumska i vodena vila kod Rusa i starih Slavena.

Rusin – 1. jedan od naziva za Ukrajince, Maloruse, Rutene, Rusnake (u Karpatima i Bukovini); 2. pripadnik jednog ogranka ukrajinskog naroda u bivšoj Jugoslaviji, osobito u Srijemu i Vojvodini; neki se od njih deklariraju i kao Ukrajinci; a neki i kao Rusi; no većina kao Rusini; (*prid.*) **rusinski** (pored **ruski**); (*žen.*) **Ruskinja** (rijetko *Rusinka*).

rusistika – nauka o ruskom jeziku i književnosti; **rusist(a)** – stručnjak u rusistici; tko se bavi rusistikom; (*žen.*) **rusistkinja**; (*prid.*) **rusistički**; **rusizam** – izraz iz ruskog jezika u nekom drugom jeziku; **rusificirati** – rusiti, porusivati; pretvarati nerusko u rusko; *isto i rusifikovati; jednako i rusizirati*;

Rusj – (*hist.*) Rusija.

rusofil – prijatelj Rusa i svega što je rusko; (*žen.*) **rusofilka**; (*prid.*) **rusofilski**; (*izv.*) **rusofilstvo**.

rusofob – neprijatelj, mrzitelj Rusa i svega što je rusko; (*prid.*) **rusofopski**; **rusofobija** – neprijateljstvo, mržnja prema Rusima.

rusoman – strastven, fanatičan rusofil.

rutenij – (*kem.*) (*pored rutenijum*) element; atomska tež. 101,7, tablični br. 44, znak Ru; srebrnastobijeli metal iz grupe platine (ime po polatinjenom nazivu za Rusiju – Rutenija; element je pronađen u uralskoj platinskoj rudi).

S

Saam - narod na evropskom ruskom sjeveru; **Saamka, saamski**.

Sadko – junak ruskih narodnih pjesama (opera skladatelja Rimskog-Korsakova).

sajgak – (*zool.*) vrsta antilope (u stepama oko Dona, Volge, Urala i u Kazahstanu).

sajka – pšenični hljepčić, pogačica.

saklja – kuća kavkaskih brđana.

Salut i Saljut – ime nekim sovjetskim svemirskim laboratorijama.

Samara – 1. rijeka u Rusiji, lijevi pritok Volge; 2. na njenom utoku u Volgu leži veliki grad **Samara** (bivši Kujbišev).

saman – (*rus.-tur.*) nepečena glina sa slamom kao građevni materijal; upotrebljava se za gradnju kuća u srednjoj Aziji i u južnim krajevima Rusije i Ukrajine; **samanka** – nabijena kuća od samana.

samarkand – vrsta ćilima na uzlove, tkaju ih azijska nomadska plemena.

Samodijci - (*isto što i Samojedi* (*v.*)) – zajednički naziv nekih srodnih sjevernih naroda.

samodržavlje – apsolutizam, oblik carske vlasti u bivšoj carskoj Rusiji.

Samojed – (*isp.* Nenci)

pripadnik uraloaltajskog nomadskog naroda u području sjevernog Urala; Samojedi ili Nenci su poznati po uzgoju sobova i lovu na krznaše; (*prid.*) **samojedski**.

samoljot – avion.

samostijni – (*ukr. i rus.*) samostalan, nezavisan (vlast, država).

samostijnik – (*pol.*) sljedbenik, pristaša samostalnosti, nezavisnosti države.

samovar – prenosiva naprava (često vrlo lijepo izrađena) za kuhanje čaja.

samozvanac – (*hist.*) obmanivač.

sanovnik – dostojanstvenik, osoba na visokom položaju, u visokom činu.

sarafan – gorni haljetak ruskih seljanki, bez rukava, s poramenicama; seže do ispod koljena, a ima veliki izrez oko vrata.

saraj – (*rus.-tat.*) (drvena) staja, spremište, kolnica, šupa.

Sarmatija – stari naziv za današnju južnu Rusiju; **Sarmat** – pripadnik naroda koji je u početku naše ere živio u prostoru od Baltika do Crnoga mora; (*prid.*)

sarmatski.

sastav – (*rus.* sostav) tijelo, zbor, skup (ljudi).

saženj – starinska ruska mjera; hvat (= 2,134 m).

sbitenj – (*rus.* zbiten') vruć napitak od meda, žalfije i različitih mirodija.

Seč – (*hist.*) samoupravna organizacija ukrajinskih kozaka.

semga – (*zool.*) mladica, losos (riba).

SEV – (*skrać. za rus. Sovjet Ekonomičeskoj Vzaimopomošči*) Vijeće za ekonomsku uzajamnu pomoć; organizacija za ostvarivanje šire ekonomske suradnje među zemljama bivšeg tzv. Istočnog bloka i usklađivanje dugoročnih planova razvoja zemalja članica (od osnutka god. 1949. do raspadanja krajem 80-ih god. članice su: SSSR, Bugarska, Mađarska, Poljska, Rumunjska i ČSSR, a kasnije su pristupile Albanija i Demokratska Republika Njemačka).

sevrjuga – (*zool.*) zvjezdasta moruna, jesetra; **sevrjužina** – meso morune, jesetra.

Sibir – ruski dio sjeverne Azije između Urala na zapadu i ihog ocea na na istoku; 10 mil. km² (1/4 az. kopna) i 20 mil. st. Klima kontinentska; zime vrlo hladne (apsolutni minimum – 69,8°). Na sjeveru su tundre, na jugu tajga i stepa (v.). Najnaseljeniji stepski krajevi (stanovnici: Rusi, Nenci, Burjati, Jakuti i Čukči (v.).

Sibirjak – Sibirac.

sirječ – (*crkv.-slav. i rus.*) to jest, naime, zapravo.

skaska – (*rus.* skazka) priča, bajka, gatka.

skripka – (*muz.*) violina.

slavjanofilstvo – idejna struja među ruskom inteligencijom 40-ih god. XIX. stoljeća; u početku su slavjanofili istupali kao protivnici kmetstva i despotizma, proučavali su narodni život i skupljali ruski folklor; kasnije su stali na pozicije reakcionarnih

branitelja kmetstva skrivajući svoje pravo lice pod krinkom tobožnje narodnosti.

slet i sljot – (*fig.*) masovni sastanak (susret).

slovar – (*ling.*) rječnik; leksikon; leksik, jezično blago.

slovesnost – (*rus.* slovestnost') pismenost; književnost.

složen – (*rus.* složnyj) sastavljen; zapleten, zamršen, kompliciran, težak;
složenost – (*rus.* složnost') zapletenost, zamršenost.

slučaj – događaj.

slušatelj – slušalac, slušac.

sljuda – (*kem.*) "rusko staklo", lapis specularis, tinjac, liskun.

smerđakovština – (*knj.*) izvedenica prema prezimenu *Smerđakov*, kako se zove jedan pokvarenjak u romanu Dostojevskoga *Braća Karamazovi* (ubojica oca Karamazovih) (Krlježa).

smion – neustrašiv, srčan, odvažan, hrabar (*v.*); **smjelost** – odvažnost, neustrašivost, srčanost.

smjes(a) -mješavina.

SNG – (*skrać.* za *rus.* *Sodružestvo Nezavisimyh Gosudarstv*) Udruženje nezavisnih država (u okviru raspadlog SSSR).

snimak – otisak, kopija; fotografija.

sobaka – pes.

sobitije – događaj.

sobolj i **sobol**– (*zool.*) samur (vrsta kune); **sobolovina** – krzno od sobolja, samurovina.

sobor – stolna crkva, saborna crkva, katedrala (Begović); inače i crkveni sabor; koncil; a u prošlosti i sabor velikaša; **Uspenski sobor** – katedrala u moskovskom Kremlju.

sobornost – (*knj., zast.*) ruski (tobožni) vjerski i etnički kolektivizam.

sobranije – sastanak, skup, skupština, zbor; zbirka, zbornik; zakonik, kodeks; cjelokupna djela.

sobranje – rusizam u bugarskom i makedonskom jeziku; znači bugarski parlament; isto i makedonska skupština.

socijalistički realizam – (*knj.*) vodeći književni pravac u SSSR – pojam koji se različito definira: od potpune negacije, tj. da ga uopće nema, sve do "književnost u službi socijalističko-komunističke propagande" (na Zapadu). Statut Sovjetskog udruženja književnika definira ga na sledeći način: "Istinsko, historijski konkretno prikazivanje stvarnosti u njezinom revolucionarnom razvoju sa svrhom ideološkog preobražaja i odgoja radnih masa u duhu socijalizma".

sojuz – savez; **Sojuz** – 1. kraće umjesto Sojuz Sovjetskih Socijalističkih Respublik (SSSR).

sojuznik – saveznik.

Sojuz njerušimyj respublik svobodnyh – bivša sovjetska državna himna.

sopka – 1. visoka gora s golim vrhom u Sibiru; 2. vulkan na Kamčatki.

sorok – (*num.*) četrdeset; **sorokovoj** – četrdeseti, broj četrdeset; **sorokovnik** – četrdesetnik, ruska mjera za tekućinu (= 40 vedara).

sovhoz – (*skrać.* za *rus.* *sovjetskoje hozjajstvo*) (sovjetsko gospodarstvo).

sovjet – (*rus.*) vijeće; naziv za vijeće radnika, seljaka i vojnika u Rusiji; organ državne vlasti u SSSR; (*prid.*) **sovjetski**.

Sovjetski Savez – kraće umjesto *Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika*; **Sovjeti** – u novinarskom jeziku česta zamjena za SSSR, pa i **Sovjet** za državljanina SSSR.

sovok – (*iron. i neg.*) bukvalno “lopatica za smeće”: 1. bivši SSSR; 2. *skrać.* za sovjetski čovjek.

sposobnost – mogućnosr, moć.

sputnjik – ruski naziv za umjetni satelit; Sputnjik I. krenuo je na kruženje oko Zemlje 4. listopada 1957.; bio je težak 87 kg i kretao se na visini od 230 do 930 km, a jedan krug oko Zemlje načinio je za 96 minuta; nestao u siječnju 1958.

srazmjeran – (*rus.* sorazmernyj) proporcionalan, prilagođen, podešen, usklađen, odmjeren, suglasan.

srednjak – (*hist.*) seljak; **srednjački** (imanje, posjed); **srednjakinja** (seljanka).

sredstvo – mogućnosti, sposobnosti.

stahanovski pokret – pokret za veću produktivnost rada nastao u SSSR 1935 g.; naziv dobio po rudaru Alekseju Stahanovu; **stahanovac** – radnik koji je osobito ističe u pojačavanju produktivnosti rada; udarnik velikog stila.

Staljingrad – ime grada na Volgi u razdoblju 1925. – 1961. (ranije se zvao Caricin; današnje ime Volgograd).

Staljingradska bitka – jedna od većih bitaka u II. svjetskom ratu; vodila se između sovjetskih i njemačkih armija od 23.7.1942. do 2.2.1943.; ta je bitka bila prekretnica II. svjetskog rata na Istočnom frontu; u njoj su Njemci i njihovi sateliti izgubili 75 divizija.

staljinizam - po imenu sovjetskog državnika I.V.Staljina (pravo prezime Džugašvili) (1879. – 1953.) – politička praksa i niz teorijskih postavki, što su se javili nakon Lenjinove smrti u SSSR i međunarodnom komunističkom pokretu. Staljinizam se javio kao politika željezne šake i nasilja u političkom i državnom životu i doveo do nečuvenih zloupotreba, osobito u političkom aparatu, službi sigurnosti i vojsci. Veliki montirani procesi, masovni progoni i ubojstva nevino optuženih ljudi ruske i svih drugih nacija 30-40-h godina udarili su žig opresije i nazatka cijelom jednom razdoblju sovjetske historije.

stanica – veliko kozačko selo.

starosta – u staroj Rusiji – seoski knez.

stepa i **step** – travna vegetacijska formacija s niskim grmljem, s malom godišnjom količinom padavina.

stepen – (*rus.* stepen’) stupanj; mjera, odnos, razina, nivo.

stiljaga – jedan od izraza za pojam *tunjejadec* (*v.*).

stormovik – (*rus.* šturmovik) tip sovjetskog borbenog aviona.

strast – žudnja, čežnja; žarka, vatrena ljubav; (*prid.*) **strastven** i **strastan**.

strog – ozbiljn, oštar.

strogost – ozbiljnost, oštrina; izrazitost.

subotnik – dobrovolni rad kakav se u cijelom SSSR vršio svake subote sredinom travnja u čast Lenjinova rođendana (“radni praznik rada” za razliku od 1. Maja kada se također slavio “praznik rada” ali kao slobodan dan).

suglasje i **suglasnost** – (*zast.*; *starosl.* i *rus.* soglasije) sloga, prijateljstvo; međusobno razumevanje, pristanak, odobrenje.

suhar – dvopek, prepečenac.

suhoparen – (*rus.* suhoparyj) suhonjav, mršav.

suprematizam – (*umj.*) naziv smjera u slikarstvu, nastao 1913. u Moskvi pod utjecajem kubizma i futurizma; osnivač Kazimir Maljevič (*Crni kvadrat na bijeloj površini* i dr.).

suprug – muž;

supruga – žena; **supruzi** – bračni par, supružnici.

surik – (*kem.*) minij, crveni olovni oksid; crvena boja (Krlježa).

svirelj – (*muz.*) frula, svirala, diple.

svita – (*hist.*) pratnja, pratioci (visoke ličnosti).

svjež – (*staroslav.* i *rus.*) frišak; skorajši; čist, čio; krepak.

svod – svodenje; zbornik, kodeks.

svodnik, -ilja – podvođač, -ica.

svojstvo – osobina, priroda, karakter.

Š

šaman – čarobnjak-zakljinjač duhova kod naroda sjeverne i centralne Azije.

šapka – kapa, šubara.

šaška – 1. (*voj.*) lako zakrivljena kozačka sablja; 2. pion u igri dama.

šaške – (*rus.* šaški) vrsta igre na šahovskoj dasci, “dama”.

šašlik – (*kuh.*) ražnič (obično od janjetine).

šči – (*kuh.*) juha od kisela ili svježa kupusa ili od zelenja.

T

Tadžikistan – država u jugozapadnom dijelu Azije; glavni grad Dušanbe;

Tadžik, Tadžikinja, tadžički.

tajga – tip četinarske šume; sibirski prašuma - tipične tajge nalaze se oko Oba, Jeniseja, Lene i drugih sibirskih rijeka.

Tajmir – poluotok u Sibiru između Karskog mora na zapadu i Laptevskog mora na jugu; glavno naselje i luka Dudinka.

tajna – činjenica poznata užem krugu osoba za koju postoji opravdan opći ili individualni interes da se saznanje o njoj ne proširi.

tarantas – ruska starinska duga putnička kola; pokrivena, bez pera.

tarpan – (*rus. iz mong.*) vrsta izumrlog (istrijebljenog) divljeg konja.

TASS – (*skrać. za rus. Telegrafnoje Aгенstvo Sovetskogo Sojuza*) Telegrafska agencija Sovjetskog Saveza.

Tatarija i Tatarstan – autonomna republika u okviru Rusije; glavni grad Kazan; **Tatarin, Tatarka; tatarski.**

Tbilisi – glavni grad Gruzije (staro ime **Tiflis**; neki Hrvati ga pišu i fonetski **Dbilisi**).

terem – (*hist.*) visoka bojarska kuća, kula (u staroj Rusiji).

tihožitije – miran, staložen, ničim nesmetan život bez ikakvih uzbuđenja.

točka – mjesto; punkt.

točnost – egzaktnost, preciznost.

tolkovati – (*rus. tolkovat'*) tumačiti, objašnjavati.

tolpa – gomila, svjetina, svjet, mnoštvo, masa (naroda); hrpa.

tolstolobik – (*rus. tolstyj* – debeo; tust)

Toljati – ime nekadašnjeg grada Stavropolja (na Volgi); po talijan. političaru Palmiru Togliattiju, gen. sekretaru KP Italije (1893. – 1964.); najveća tvornica putničkih kola u Rusiji.

toržestvo – slava, proslava, svečanost, pobjeda, trijumf; (*prid.*) **toržestven** - svečan; **toržestvovati** – održavati svečanost, slaviti pobjedu, pobjednički klicati, likovati, trijumfirati.

tovarišč – drug, prijatelj; riječ je nekad bila vrlo uobičajena i u hrvatskom jeziku u obliku *tovariš, tovaruš*.

traktir – (*zast.*) krčma gostionica; svratište s restauracijom.

transbajkalski – koji se nalazi iza bajkalskog jezera u Sibiru ili prelazi preko njega (Krlježa).

transsibirski pruga – (Čeljabinsk – Vladivostok) najduža željeznička pruga u Rusiji i na svijetu (7416 km).

trepak – ime ruskog narodnog plesa.

trockizam – (prema imenu svoga vođe Lava Trockoga) – političri pravac u SSSR koji se razilazio sa staljinističkom političkom linijom; istaknuti njegovi predstavnici i simpatizeri bili su optuženi za špijunažu i sabotažu te osuđeni na smrt u moskovskim procesima; **trockist(a)** – pristaša trockizma; (*žen.*) **trockist-kinja**; (*prid.*) **trockistički.**

trojka – kola ili saona sa zapregom od tri konja.

trudodan – (*rus. trudoden'*) radni dan u kolhozu; težatnik.

tuja – crnogorično drvo, smrekuša, klek.

Tula – srednjoruski grad poznat po svojim radovima u srebru (*tula-srebro; nijelo*) i proizvodnjom poznatih širom svijeta tulskih samovara (v.).

tula-srebro – ime prema ruskom gradu Tula blizu Moskve; predmeti od srebra (ponekad i drugih metala) ukrašeni niello-tehnikom (punjenje udubina srebro-sulfidom, pečenje i poliranje).

tundra – (*rus. iz finsk.*: tunturi – močvara, obrasla mahovinom) golema ravnica na krajnjem sjeveru, obrasla oskudnim raslinjem, mahovinama, lišajima, niskim grmljem i dr.

Tunguzija – pokrajina u Sibiru; simbol daleke nepoznate divlje zemlje; u mislima joj je redovito smještaj u Aziji.

tunjejadec – badavadžija, parazit, lijenčina, muktaš; u SSSR jedan od općenito primljenih naziva za stiljage (*v.*), brodjage (*v.*) i dr.; zanimljivo je da je taj izraz kod Srba upotrabljavao već Dositej Obradović (o.1739. – 1811.).

tupoljev – (po imenu konstruktora A.N.Tupoljeva (1888. – 1972.)) tip sovjetskih aviona, od prvih do najsuvremenijih nadzvučnih.

tur – (*zool.*) 1. (*Bos primigenius*) izumrlo veliko govedo od kojega potječu neke suvremene vrste; još u srednjem vijeku je bio rasprostranjen na teritorijama sadašnje južne Rusije i Ukrajine; 2.kavkaski planinski jarac.

Turkmenija i Turkmenistan – nezavisna država u jugozapadnom djelu srednje Azije (ranije republika u sklopu SSSR); glavni grad Ašhabad; **Turkmen, Turkmenkinja.**

tusovka – (*razg.*) terevenka, skup, gomila, sastanak; rok-šou.

Tuva ili Tuvinska autonomna republika u azijskom dijelu Rusije; glavni grad Kizil.

tvoriteljni – (*gram.*) padež instrumental (kod nekih starijih gramatičara).

U

ubitek – (*rus. ubytok*) gubitak, šteta.

ubijediti – uvjeriti; **ubjeđenje** – uvjerenje.

učilište – škola.

udarnik – radnik-pionir, peredovik (*v.*); počasno zvanje radnika koji u socijalističkom takmičenju premašuje normu; (*zen.*) **udarnica**; (*prid.*) **udarnički**; (*izv.*) **udarništvo.**

Udmurtija i Udmurtska autonomna republika u sklopu Rusije; glavni grad Iževsk; **Udmurt, Udmurtkinja.**

ujezd – (*hist.*) kotar; srez u carskoj Rusiji.

ukaz – akt šefa države, naredba; edikt, rješenje državne vlasti; (*prid.*) **ukazni.**

Ukrajina – nezavisna država u centru Europe; glavni grad Kijev; **Ukrajincac, Ukrajinka** (stari nazivi za Ukrajince: Ruteni, Rusini, Malorusi).

ukus – tek, okus (jela); stil, način.

Uljanovsk – (do 1924. g. Simbirsk); grad na Volgi; rodno mjesto V.I.Lenjina (Uljanova).

Ural – gorje i rijeka u Rusiji; (*prid.*) **uralski; uralo-altajski jezici** - jezična skupina u koju spadaju ugrofinski, samojedski i altajski jezici.

uravnilovka – ravnomjerna rasporedba proizvedenih dobara ili ostvarenog dohotka među proizvođačima bez obzira koliko je tko i što uložio u proces proizvodnje; nivelacija, glajhšaltung.

urjadnik – (*hist.*) kotarski policajac u carskoj Rusiji; kozački podoficir u carskoj Rusiji.

uspjeh – napredak, napredovanje, uspjeh

Uspenski sobor – stolna crkva u moskovskom Kremlju, nekad glavna katedrala cijele Rusije (krunidbe careva, posvećivanje patrijarha) (Krlježa).

Uspenje Bogorodičino – (*crkv.-slav. i rus.*) Velika Gospa, Uzašašće Bogorodičino; **uspjenje** – smrt.

ustav – statut, propis, uredba, pravilnik; ustav (samostanski).

ustroj – (*rus.* ustrojstvo) priređivanje, uređivanje, organiziranje; oprema.

uštrb – (*rus.* uščerb) štete, gubitak.

uvaževati – (po)štovati, cijeniti; voljeti.

uzakoniti – prizna(va)ti pravilnim, potvrditi što.

Uzbekistan – država u središnjoj Aziji; glavni grad Taškent; **Uzbek, Uzbekinja, uzbečki**.

uzduh – (*zast.*) (*rus.* vozduh) zrak.

uzor – (*rus.* uzor) obrazac, uzorak, model; primjer, vrsta.

V

vahmistr – (*voj., zast.*) narednik (u konjici, stražmeštar (u carskoj Rusiji).

vahta – (*fig.*) poletan, živahan rad.

Vahtangov – (Jevgenij Bagrationovič, 1883. – 1922.) sovjetski glumac i režiser, osnivač glasovitog kazališta u Moskvi (*Teatr imeni Vahtangova*).

valjenke i **valenki** – čizme od valjanog sukna, pusta ili čohe; obuvaju se preko druge obuće (naročito za gaženje snijega).

vanjka – (*zast.*) bijedan fijakerist.

vanjka-vstanjka – koprčalo (uspravljiva lutka).

varenik – (*kuh.*) okruglica, knedla s nadjevom od kisela kupusa, sira ili voća.

varenjec – (*kuh.*) kiselo mljeko (od grijanoga).

Varjag – 1. (*hist.*) Norman; 2. (*razg.*) “padobranac”, nov radnik, primljen sa strane, izvana.

Varšavski pakt – ugovor Sovjetskog Saveza sa zemljama tzv. Istočnog bloka; sklopljen u Varšavi 14. svibnja 1955., o prijateljstvu i međusobnoj pomoći na svim područjima.

vaseljena – (*crkv.-slav. i rus.* vselelnaja) svjet, ekumena;

vaseljenski sabori – (*rus.* vselenskije sobory) u pravoslavnoj crkvi naziv za svesvjetske skupove crkvenih pastira.

Vashod i **Voshod** – “Istok” (ime sovjetskim svemirskim brodovima).

Vasilisa Prekrasna – kći morskog cara; žena čudesnih sposobnosti, izvanredne mudrosti i ljepote; tema ruskih narodnih skaski i umjetničkih obrada.

vaspitanje – (*crkv.-slav. i*

rus. vospitanije) odgoj, obrazovanost.

Vastok i Vostok – ime sovjetskog svemirskog broda kojim je 12. travnja 1961. sovjetski pilot-kosmonaut Jurij Aleksejevič Gagarin prvi put u historiji obletio naš planet i, pošto je u letu proveo 108 minuta, uspješno se vratio na Zemlju.

vastorg i vostorg – ushit, ushićenje, zanos, oduševljenje, razdraganost (kod Matoša u članku *A.Harambašić* nalazimo i množinu: *vastorzi* Njegoševi).

vatnik – vatiran, vatom podstavljen kaput.

vatruška – (*kuh.*) kolač sa sirom ili voćem.

Vavedenje i Vavedenje – (*crkv.-slav. i rus.* Vvedenjeje v hram Bogorodicy) pravoslavni crkveni blagdan (4. prosinca) koji se slavi kao dan kada je Bogorodica (nakon poroda Kristova) uvedena (po hebrejskim običajima) u hram.

Vaznesenje – (*crkv.-slav. i rus.* Voznjesenjeje Hristovo; Spas) pravoslavni blagdan Uznesenje (Vaznesenje Hristovo – Spasovo).

važan – (*rus.* važen, važnyj) značajan; utjecajan, mjerodavan, dostojanstven (ličnost); ohol, nadut, nadmen;

važna šiška – (*fig.*) velika zvjerka; **važnost** – značajnost; oholost, nadutost, taština.

velikan – div, div-žena, gorostas, ljudina, ljudeskara.

velikodušan – (*crkv.-slav. i rus.* velikodušnyj) plemenit, širokogrud.

velikolijepan – (*rus.* velikolepnyj) (pre)krasan, divan, sjajan, raskošan, lijep; odličan, izvrstan, izvanredan.

Velikorus i Velikorus – (*hist.*) Rus.

veljmoža – (*zast.*) velikaš, velikodostojanstvenik; magnat.

verhuška i vrhuška – (*rus.* verh – “vrh, gornji dio”) *općenito*: vrh; *prenes.*: gornji sloj, “vrhovi društva”, skupina ljudi “u vrhu”, politička elita, “cvijet” rukovodilaca.

veriga – lanac (što su ga na tijelu ruski pravoslavni grešnici nosili za pokoru).

vezdehod – terenski automobil.

vihuhalj – (*rus.* vyuhol’) (*zool.*) vrsta rovke, dežman, mošuš.

vina – krivnja.

vinegret – (*kuh.*) jelo koje Hrvati zovu “ruska salata”.

visjelica – vješala; **visjeljnik** – obješeni, kažnjenik vješanjem.

vispren – (*rus.* vysprennyj) uzvišen, uznosit; spreman, prikladan, mudar; (*izv.*)

visprenost.

vitjaz – (*zast. rus.* vitjaz’) junak, delija, vitez.

viziga – hrskavica od jesetre; upotrebljava se u ruskoj kuhini.

vjeruju – (*rus.-crkv.*) “simbol vjere”; principi, načela.

vjesi – (*rus.* vesy) vaga, težulja.

- vjethi** – star, trošan, ruševan; pohaban, izlizan (odjeća); (*fig.*) nemoćan, oronuo, iznemogao; **Vjethi zavjet** – Stari zavjet (biblije); **vjethozavjetni** – starozavjetni.
- VLKSM** – (*skrać. za rus. Vsesojuznyj Leninskij Kommunističeskij Sojuz Molodjoži*) Svesavezni lenjinski savez omladine).
- vlasjanica** – (*zast.*) pokajnička haljina od kostrijeti.
- vobla** – (*kuh.*) omiljena među Rusima sušena na zraku riba uopće.
- vojenopljeni** – ratni zarobljenik (Krlježa).
- vojenština** – vojnička klika, soldateska.
- vojlok** – pust, pustina.
- Volga** – 1. rijeka u Rusiji (najduža u Evropi); 2. marka sovjetskog automobila; (*prid.*) **volški**.
- voljnaja** – (*hist.*) otpusnica, isprava o oslobođenju kmeta u staroj Rusiji.
- volkonskoit** – (*hem.*) mineral pronađen u Rusiji (Volkonskoje u Uralskoj oblasti); sadrži 25-35 % kromovog oksida te se upotrebljava kao slikarski pigment.
- volok** – (*hist.*) u staroj Rusiji – prevlaka (razmak između 2 plovne rijeka, gdje su nekada čamce vukli).
- volokita** – 1. zatezanje, zavlacenje, nesvršavanje poslova (u upravi, na sudu); birokratizam; (*razg.*) gnjavatorska, birokratska posla; 2. (*razg. zast.*) ženskar.
- volost** – (*hist.*) (seoska) općina u carskoj Rusiji.
- volšeban** – (*rus. volšebnyj*) čaroban, magičan, tajanstven; **volšebnik** – čarobnjak, magičar, mađioničar.
- vopros** – pitanje.
- vor** – lopov, kradljivac, tat; zločinac, krivac.
- vorožiti** – gatati, vraćati; **vorožba** – gatanje, vraćanje, čaranje; čarolija.
- vorvanj** – (*rus. vorvan'*) čvrsta tvar, slična masti iz šupljina čeonih kosti ulješure i kita; spermacet; cetaceum; služi u fabricaciji finih svijeća, pomasti, pomade; u hrvatski je jezik ušla u obliku *vrvanj*.
- voščina** – (*hist.*) očevina, djedovina, baština, krupno nasljedno imanje u staroj Rusiji.
- Votjaki** – stari naziv za Udmurte.
- votka** – (*rus. vodka*) rakija.
- vožak** – (*bukv. "koji vodi"*) vodič, pratilac; predvodnik; vođa, rukovodilac; organizator.
- vražda** – (*crkv.-slav. i rus.*) 1. neprijateljstvo, zavada, osobito između dviju obitelji, dvaju plemena i sl.; 2. otkupnina, obično u novcu, umjesto krvne osvete, krvnina.
- vrsta** – (*rus. versta*) mjera za dužinu (= 1066, 8 m).
- vremenščik** – (*hist., prezr.*) u staroj Rusiji ljubimac, miljenik vladara, favorit; privremeni diktator.
- vsjo ravno** – (*razg.*) svejedno (Krlježa).
- vsuje** – (*crkv.-slav. i rus.*) uzaludno, badava (Sterija).

vtori – (*rus.* vtoroj) drugi (redni broj).
vtuz – (*skrać.* za *rus.* vysišeje tehničeskoje učebnoje zavedenije) Visoka tehnička škola.
vuz – (*skrać.* za *rus.* vysišeje učebnoje zavedenije) visoka škola, akademija.
vzjatka – mito; **vzjatočnik** – podmitljivac, korupcionaš.
vzvar i **uzvar** – (*prov.*) kompot od suhog voća.

Z

zabava – razonoda.
zabota – briga; nastojanje, trud, skrb, staranje.
začin – (*nar.*) početak; (*lit.*) uvod (u narodnu priču, pjesmu); **začinitelj** – začetnik, pokretač, inicijator; **začinščik** – pokretač, začetnik, krivac (tučnjave).
zadaća – (*rus.* zadača, zadanije) zadatak.
ZAGS – (*skrać.* za *rus.* Zapis' Aktov Graždanskogo Sostojanija) Matični ured.
zagovor – urota, zavjera; tajni sporazum, komplot; **zagovorščik** – urotnik, zavjerenik.
zaklad – (*zast.*) zalaganje, davanje zalog; zalog, polog, kaucija; jamstvo.
zakon – pravilo, načelo, ; naredba, naređenje.
zalom – (*zool.*) volški sleđ.
zaljev – (*rus.* zaliv) draga, zaton.
zamak – (*rus.* zamok) dvorac, utvrđen vlastelinski “burg”; palača uopće.
zamjetka – znak, oznaka, biljeg; (za)bilješka, notica; člančić, kratak izvod, opis; (marginalna) bilješka, napomena, primjedba, opaska (na rubu).
zapeta – (*rus.* zapjataja) zarez, koma, “črknja”.
zapiska – (za)bilješka, pisamce, notica; **zapiske (znanstvene)** – zapisi, članci, bilješke.
Zaporožac – (*hist.*) kozak iz Zaporoške Seči (samoupravne organizacije ukrajinskih kozaka); **zaporožec** – tip automobila proizvedenog u Zaporožju.
zapovednik – zabran, branjevina.
zaraza – (*razg.*) epidemija, infekcija.
zatišje – tišina, bezvjetrica; (*fig.*) tiho, mirno, osamljeno mjesto; zastoj, prekid, obustava.
zav – (*razg., skrać* za *rus.* zavedujuščij) rukovodilac, šef čega.
zavještanje – (*crkv.-slav. i rus.*) oporuka, testament; zavjet, amanet.
zavod – 1. tvornica; 2. naklada.
zbitije i **sobitije** – (*rus.* sobytije) zbivanje; događaj.
zbornaja – (*sport.; rus.* sbornaja) kraće umjesto **zbornaja komanda** – sovjetska ili ruska reprezentacija, državni tim.
zbornik – (*rus.* sbornik, *izg.* zbornjik) zbirka, kolekcija (knjiga).

zdravstvuj, zdravstvujte – pozdrav samo pri sastanku: zdravo, zdrav bio, zdravi bili, dobar dan i sl.

zemljanka – zemunica; podzemni bunker.

zemstvo – od 1864. god. samoupravna okružna ili kotarska vlast u bivšoj carskoj Rusiji (odlučivala o ekonomskim i školskim pitanjima); ukinuta 1917. god.

zenitka – (*voj., razg.*) protuavionski top.

zimnik – (*razg.*) zimski put (preko snijega).

zijati – (*starosl. i rus.*) zjapiti.

zipun – (*zast.*) zobun(ac), gunj od abe (grubog sukna).

zjelo – (*starosl. i rus., zast.*) vrlo, veoma.

zlodej – zlikovac, zločinac, zlotvor; **zlodejski, zlodejstvo.**

znahar – (*rus.* znahar') nadriliječnik, vidar, vrač; **znaharka, znaharstvo.**

znak – oznaka; žig, marka.

znamenatelj – (*starosl. i rus., mat. i ling.*) nazivnik.

znamja – (*starosl. i rus.*) stijeg, zastava, barjak (Krleža).

zolutnik – starinska ruska mjera = 4,26 g.

Zoluška – (*knj.*) pepeljuga.

zrcalo – (*rus. hist., zast.* zercalo) trostrana prizma kao simbol pravde na sudovima u staroj Rusiji.

zubatka – (*zool.*) dalekoistočni zubatac.

zubr – (*zool.*) divlji bik, vrsta bizona u Bjelorusiji i na Kavkazu.

zubrovka – rakija s daricom.

zvateljni – (*gram.*) peti padež, vokativ (kod nekih starih gramatičara).

zverboj – 1. (*bot.*) bogorodična trava, pljuskavica; votka, rakija na pljuskavici;

2. lovac na morske životinje na ruskom Sjeveru (tuljan, morž i dr.).

zvuk – glas; (*muz.*) ton; (*ling.*) vokal, konsonant.

zvučnost – punoća zvuka, tona, zvonkost; blagoglasnost.

Ž

žalejka – (*muz.*) ruska pučka, pastirska frula.

žalovanje – (*zast.*) dar, nagrada. **žalovati** (*zast.*) nagrađivati.

žar-ptica – (*knj., mit.*) rajska ptica iz ruskih narodnih bajki; ptica s ognjenim, zlatnim perjem; feniks.

ždanovizam – (*pol.*) naziv za pretjeranu dogmatičnost; za sprečavanje književne slobode izražavanja, za najkruću političku usmjerenost u umjetnosti (prema prezimenu sovjetskog političara A.A.Ždanova (1896. – 1948.), koji je mnoge sovjetske javne radnike i pisce osuđivao zbog "bezidejnosti").

žemčug – biser, perle.

žir – masnoća; mast, salo, loj; ulje; (*kem.*) masnoće, masne tvari.

žitelj – stanovnik.

žitije – (*starosl. i rus.*) u historiji književnosti naziv za životopis nekog sveca odn. starog vladara.

živopisnost – slikovitost; (*fig.*) izrazitost, jasnoća (stila); (*prid.*) **živopisan**.

žučka – (*razg.*) pas čuvar.

žulik – (*razg.*) lupež, lopov, varalica; mangup, bitanga, probisvijet.

župan – (*etn.*) starinska poljska, ukrajinska i ruska kabanica.

župel – (*starosl. i rus.*) bauk, strašilo.

Л.Н.Моисеенко

ЕЩЁ РАЗ О ЦВЕТЕ В ДРЕВНЕРУССКОМ ЯЗЫКЕ И ЛИТЕРАТУРЕ

*«Я уже давно подозревал, что
русская литература вышла вовсе не
из гоголевской «Шинели», а из «Слова
о полку Игореве»*

(Николай Переяслов)

Суждение о том, что для древнерусского книжно-письменного языка, в том числе для художественных произведений раннего периода (11-13 вв.), было характерно своеобразное «цветовое табу», а «проявление интереса к цвету» относится лишь к переломному для древнерусской литературы 17 веку, уже стало общим местом (А.М.Панченко, О цвете в древней литературе восточных и южных славян // ТОДРЛ, т.23, Ленинград, 1968, с.3-15). Вл.Набоков, например, прямо заявлял, что вся русская литература вплоть до Пушкина, Лермонтова и Гоголя в плане отражения цветового пространства была примитивно «подслеповатой» (Владимир Набоков, Эссе «Николай Гоголь». - В сб.: В.Набоков, Лекции по литературе. М., 1996, с.88).

Каким был словарный состав древнерусского языка, мы можем определить сегодня лишь с приблизительной точностью. Почти не сохранилось следов живой стихии русской народно-разговорной речи эпохи средневековья, а лексика древних письменных памятников не вся дошла до наших дней, не вся вошла даже в словарные картотеки. То немногое, что сохранило время, требует осмысления и упорядочения новыми поколениями исследователей. В статье рассматривается лишь небольшой фрагмент из истории русских цветоименований, основанный на тексте «Слова о полку Игореве». По нашим представлениям, словарный состав и особенности стиля этого древнейшего художественного памятника позволяют представить в общих чертах поэтическую цветовую картину мира, какой её видел и отразил в слове человек Древней Руси - анонимный автор «Слова».

Обратиться к этой теме нас побудило высказывание акад. Д.С. Лихачёва о том, что «автор «Слова» обладал повышенным чувством цвета, *типичным* (курсив наш - Л.М.) для эпохи высокого развития древнерусской живописи, наступившей в 12 веке» (Д.С.Лихачёв, Слово о походе Игоря Святославича - предисловие к «Слову о полку Игореве», Библиотека поэта, Большая серия. 2-е изд., 1967, с.27). Как бы противоречия самому

себе, это же констатирует и акад. А.М.Панченко, говоря о том, что «для ранней эпохи наиболее окрашенным является самое талантливое произведение древнерусского словесного искусства – «Слово о полку Игореве» (А.М.Панченко, цитир. произв., с.10). От себя заметим, что оба эти высказывания о цвете в самом известном памятнике древнерусской литературы двух её авторитетнейших знатоков, к сожалению, не подкреплены текстологической аргументацией.

В науке высказывалась гипотеза о том, что между дробностью членения цветового пространства и этапом развития языка устанавливается прямая зависимость (В.Berlin, P.Kay. Basic color terms: their universality and evolution. Berkeley-Los Angeles, 1969, p.17). Её смысл таков: чем длительнее развивается лексико-семантическая система любого языка, тем более разнообразными становятся возможности отражения цветовой картины мира в этом языке, тем больше слов-цветонаименований и «цветных/цветовых» выражений появляется в этом языке.

Уже праславянский язык располагал палитрой слов для отражения цветовой картины мира, унаследовав, в частности, из праиндоевропейского названия основных ахроматических цветов: *šьgnь(jь) и *bělъ(jь), развивая на основе этих корнеслов производные, включая композиты. Ахроматические цвета обозначали также слова *sědъ, *sěръ, *sivъ, *sizъ и некоторые другие.

Праславянский лексический фонд включал в себя также основные хроматические цвета и их оттенки: * bag(ъ)г-, *čъgv(j)епь(jь) = *šьgmьп(jь) (ст.-слав. □|@|Σ| - «красный»), *sinь(jь), *zelenъ(jь), *žьltъ(jь) = *žoltъ(jь), слова с генетически родственными корнями *rud-/ryd-/rъd-, известные во многих индоевропейских языках и некоторые другие.

Вместе с тем, с древнейшей поры славянские языки не располагали некоторыми общими для них словами-названиями, актуальными для отражения цветовой картины окружающего мира. Так, например, отсутствует название для обозначения интенсивного коричневого цвета.

В славянских языках и диалектах и сегодня широко распространены наименования, восходящие к праславянским *gnědъ(jь) и *smědъ(jь), которые очень хорошо сохранили цветовую семантику, отражающую преимущественно неопределённую буро- и грязнокоричневую гамму цветов и оттенки. В современных южнославянских языках, в частности, в хорватском, наряду с заимствованиями романо-германского происхождения эпохи средневековья (kestenast, braon), с древнейшей поры для обозначения «коричневого» цветового ряда не менее широко используются исконные прилагательные smedъ, rđav, mrk - все с примарным значением «тёмный, сумрачный, грязный». Для отражения этого же цветового ряда в

восточнославянских языках помимо слова **бурый**, с «затемнённой этимологией», широкое распространение получил неологизм 17 века - прилагательное **коричневый**.

Отсутствие у славян общего названия для обозначения коричневого цвета показательно. Оно объясняется тем, что во всех индоевропейских языках коричневый цвет и его оттенки всегда имели универсально низкий ранг среди основных цветов. Наличие в языке основного слова для обозначения «коричневого», всегда предполагает хронологически более раннее присутствие в нём основных терминов для чёрного, белого, красного, зелёного, жёлтого и синего (P.Kay, Ch.K.McDaniel, The linguistic significance of the meanings of basic color terms. - In.: Language, 1978, V.54).

Развивая это положение, исследователи считают, что «...с диахронической точки зрения эта универсальная иерархия цветов предполагает, что прилагательные, обозначающие цвета и тона более низкого ранга, с большей вероятностью могут быть новообразованиями, кальками или заимствованиями (курсив наш - Л.М.), чем прилагательные, называющие цвета и тона более высокого ранга» (Х.Андерсен, Взгляд на славянскую прародину: доисторические изменения в экологии и культуре(1) // ВЯ, 1996, №5, с. 89-90). История славянских цветообозначений в целом подтверждает данное положение.

Этот историко-этимологический экскурс, включающий краткие сведения из праславянского и других славянских языков, предпринят нами в связи с периодически возникающими у отдельных исследователей сомнениями относительно подлинности «Слова», и разгорающейся, затухающей или вяло текущей полемики в печати по этому поводу. Каждый читающий эти строки, исходя из собственных знаний и исследовательского опыта, при желании может сам сравнить и решить для себя какие из слов-цветообозначений в «Слове о полку Игореве» - древнерусском письменном памятнике 12-го века, являются исконными, соответствующими словоупотреблению той эпохи, а какие можно (хотя бы гипотетически) отнести к заимствованиям более позднего времени. В данном случае, как нам представляется, сама генетика древнерусских цветоименований, формальный набор известных слов-цветоименований, которые едва ли возможно фальсифицировать, выступают в качестве весомых аргументов, которые подтверждают подлинность средневекового шедевра.

Сравнительный статистический «цветовой» анализ «Слова» впервые десятилетие назад предпринял японский славист Ё.Накамура (Ё.Накамура, «Слово о полку Игореве» и «Повесть о доме Тайра». Сравнение с

точки зрения системы цветов. - В кн.: «Слово о полку Игореве». Комплексные исследования. М., 1988, с. 80-89), который выявил следующие количественные характеристики: **синий** (8 раз), **червлёный** (6), **чёрный** (4), **серый** (3), **зелёный** (3), **белый** (2), **багряный** (1), **бусов** (1), **сизый (шизый)** (1). По его наблюдениям, чаще всего цветом обладают природа и природные явления (земля, море, Дон, туча, туман(мгла) и т.д., затем идут животные (волк, орёл, ворон и т.д.), оружие и воинские атрибуты (меч, шлем, щит, чолка, хоругвь и т.д.) (Ё.Накамура, цит.произв., с. 84). При этом исследователь справедливо замечает, что при обсуждении колорита литературного произведения помимо слов-цветообозначений, необходимо учитывать все те слова и выражения, которые вызывают моментальные ассоциации самих вещей или явлений с цветом.

Статистические выкладки японского слависта послужили нам своеобразной отправной точкой для собственных наблюдений, которые сосредоточены преимущественно в области цветовой семантики, символического употребления цветоименований и цветовых ассоциаций в «Слове».

Мы солидарны с мнением предшествующих исследователей о том, что «Слово» делает красочным не только немалое число собственно прилагательных-цветообозначений, но и наличие словосочетаний с высокой степенью ассоциативности типа **кровая заря, серебряная седина, златое солнце**, которые пробуждают и усиливают словесное цветовыражение. «Цвето-световой» эффект в этом произведении достигается и иными приёмами, о которых при дальнейшем изложении также пойдёт речь.

Д.С.Лихачёв, в частности, указывает, что художественная система «Слова» построена на контрастах (Д.С.Лихачёв, цит. произв., с.20). Это контраст по линии «свет - тьма»: |◇□□)⊗}||◇|◇|◇ - |⊙|◇ |□□ |□□|◇; ⊗}|L(LΣ, |□Σ)⊗}|L(LΣ)|L}Σ - |L|◇, |L| |□|L}Σ| и т.д. Специфической особенностью «Слова» является то, что контраст реализуется в тексте не по линии предполагаемой логически оппозиции «чёрный»/«белый», а в паре «чёрный»/«золотой». **Златыми** представлены стол (престол), седло, стремя, шлем. К ним можно отнести и **злачёрный** шлем, и **златоверхий** терем. **Чёрным** окрашены ворон, туча, земля, связанные с описанием неприятеля - половцев. К этой группе семантически примыкают ахроматические прилагательные-цветообозначения **серый** (волк) и **бусов/босый** (ворон, волк).

В «Слове» различается и другой вид оппозиции - по контрасту колорита: тёплый/холодный колорит. К тёплому относятся цветообозначения **багряный** (столп), **чер(в)лёный** (стяг, чолка, шит), **кровавый** (заря, вино). Холодный колорит составляют: **синий Дон, синее море**, находящиеся на вражеской территории; **синяя молния** и **синяя мгла** - это

дурные приметы; **вино** может быть также **синего цвета**, когда оно «со скорбью смешано».

Современные исследователи символической гармонии цветов и воздействия цвета на эмоции человека заметили, что при добавлении к семи основным цветам «ньютоновского» спектра ещё одного – «искусственного» **пурпурного (багряного)** как смеси **красного** и **синего** или **красного** и **фиолетового** получается цветовой круг, где дифференцируемые по контрасту цвета в прямом и переносном смысле являются диаметрально противоположными. При этом считается, что составленный подобным образом цветовой круг представляется будто бы оптимальным инструментом при описании эмоциональных проявлений при цветовосприятии (Н.В. Серов, Хроматизм мифа. Ленинград, 1990, с.19). Пример символической гармонии цветов и цветового равновесия в «Слове» по линии **красный - черный - синий** находим в поэтической фразе с описанием надвигающейся грозы: «...»

Оппозиция по линии **красный - синий** вызывает определённые ассоциации и размышления этимологического характера. Они, в частности, связаны с тем, что история славянских обозначений **синего** (и близкого к нему **голубого**) цвета сложна и для древнего периода не совсем ясна. Многозначность и «размытость» семантики слова *sinyъ(jь) как цветообозначения в древнейший период давали и дают повод исследователям для заключения, что «в эпоху ранних древнерусских памятников прилагательное **синий** не являлось цветообозначением, что современное значение у слова появилось позднее» (М.А.Суровцева, К истории слова **синий** в русском языке // Уч.зап. Кишинёвск. ун-та, т.71, Кишинёв, 1964, с.112-119).

В «Материалах для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» И.И.Срезневского (т.3-й, СПб, 1903, стлб. 356-357) почти все представленные значения древнерусского прилагательного **синий** имеют свето-цветовой компонент: **тёмно-голубой, синеватый, отливающий голубым светом; тёмный, иссиня тёмный; чёрный («синя □ко сажа»); потемневший, сумрачный**¹. Исходя из этого, в словосочетание **синий**

¹ Подобную ситуацию прослеживаем в некоторых других славянских языках. В частности, в «Словаре Югославянской академии» (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. XV, Zagreb, 1956, s. 41-43) в хорватском языковом материале 14-ого века, обнаруживаем такое же удивительное разнообразие и «разброс» по цветовому ряду значений прилагательного sinj (sinji):a) modar, plav, tamnoplav - «синий/сизый, голубой, тёмно-голубой; b) žučkast, ugasitožut, smeđožut, siv, sivkast, pereljastosiv – «желтоватый, тёмно-жёлтый, буро-жёлтый, серый/седой, серова-

Дон мы можем мысленно подставить любое из перечисленных выше оттеночных значений этого древнерусского прилагательного. А в словосочетании **синее вино**, метафорической природы, имеем иной случай. Здесь для определения истинного, заложенного самим автором «Слова» цветового значения, современному читателю уже потребуется усилие воображения, помноженное на знание истории древнерусских цветовых символов². П.Я. Черных, например, считает, что синее вино в «Слове» - это «тёмное вино», «синие молнии» – это эпитет «отливающие голубым цветом тёмно-голубые». (Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка, т.2, М., 1994, с. 163)

тый/седоватый, пепельно-серый»; с) mrk, taman, crn – «бурый (смуглый), тёмный, чёрный». Представляет интерес и толкование этого слова: Sinj (sinji) - koji je boje između ljubičastog i zelenog ili između žutog i mrkog; caeruleus. Taj se pridjev uzima za različne boje, koje prelaze od svijetloplavog do tamnoplavog i tamnožutog ili tamnosivog... (s.41) – «**Синь (синий)** - в цветовом ряду между фиолетовым, лиловым и зелёным или между жёлтым и бурым; caeruleus. Это прилагательное обозначает разные цвета, которые переходят от светло-голубого до тёмно-синего, тёмно-жёлтого и тёмно-серого».

² Нам представляются актуальными и сегодня наблюдения А.А.Блока, который в своих критических очерках о художественных переводах (1920 г.) обращал внимание на полисемию символов цветообозначений **синий** и **голубой** в русском языке, где оба они употребляются дифференцировано, в отличие, например, от франц. bleu или нем. blau, в которых эти цветообозначения обозначают и синий, и голубой цвет спектра. Поэт указывал на недопустимость смешения или невнимательного употребления этих двух русских цветоименований, которые уже давно дифференцированно отражают цветовую картину мира. Говоря о названии пьесы символиста Метерлинка, которая обошла русские сцены под неверным, по его мнению, заглавием «Синяя птица», А.Блок делает заключение о пагубности отрыва от русской культурно-письменной традиции: «Называя её **синей**, а не **голубой**, мы порываем с традицией; но ведь всякое слово традиционно, оно многозначно, символично, оно имеет глубокие корни; последние тайны нашего сознания заложены именно в корнях языка; поэтому нам нужно бережно относиться к слову; легко растерзать слух чуткого читателя или театрального зрителя, сразу навязав ему ряд ложных ассоциаций». (А.А.Блок, О «Голубой птице» Метерлинка. - Собр. соч., т.Х11, с. 243-244. Цитир. по изд.: Русские писатели о переводе 18-20 вв. Ленинград, 1960, с. 582).

О семантических трансформациях **синего** и **голубого** у русских писателей 20-го века см.: Л.Моисеенко, Художественно-изобразительная роль синего цвета в прозе В.Набокова. - In.: Studia Slavica Savariensia I, 1994, с.178-184, а также: Л.Моисеенко, Цветовые символы и синестезия как элементы индивидуального стиля Владимира Набокова.- In.: V Nemzetközi szlavistikai napok, II.k., Szombathely, 1995, с.655-662.

Символическое употребление цвета характерно не только для эпического, но и для других жанров древнерусской литературы, в частности, для популярных особенно в 15-17 вв. «Хождений» древнерусских путешественников, в которых цветовая картина мира представлена широко и выходит за географические рамки Руси. И в них мы обнаруживаем с очевидностью элементы полисемии «чистого цвета», а также символическое употребление цвета: «Море же б **синее**, а дороги **белы** лежать по морю - издали видеть. А какъ къ морю близко приедешь, ино море стоитъ по обычаю **лазорево**» («Хождение» Василия Познякава (1558 - 1561 гг.) (ППСб., т. 6, вып. 3, 1887, с. 18). По поводу употребления цветowych прилагательных у этого др.-русского автора, В.В. Колесов пишет следующее: «Быть может, в оттенках цвета особенно проявляется субъективизм автора...; у Познякава, например, для характеристики Красного моря («Черного моря») употребляется прилагательное **синее**, а для дорог, пролегших по нему, - слово **белые**, тогда как для моря, рассматриваемого вблизи, слово **лазорево**. Здесь нет на одного *буквального и однозначного* термина цветообозначения, каждое из слов имеет множество других значений, например, **синий** - это ещё и «блистающий», а **белый** - «матово-ровный». Средневековый автор связан в употреблении синтагм и реальным, и даже *своим собственным пониманием смысла слова, и тем более символическим* (курсив везде наш - Л.М.)» (В.В. Колесов, Древнерусский литературный язык, Ленинград, 1989, с. 80-81).

В других древнерусских литературных контекстах, например, в «Житии Андрея Юродивого» семантика прилагательного **синий** в составе фразеологизированного сочетания «**синя** **Пки сажа**» может быть ясной и вполне определённой и указывать на единственное цветовое значение «чёрный» (П.Я. Черных, Очерки русской исторической лексикологии. Древнерусский период. Москва, 1966, с. 90-91). В древнерусских образованиях окказионального характера типа: **синь пороха в глазу; ни синь пороха** то же самое цветовое значение «чёрный» выявляется лишь методом этимологической фразеологической реконструкции (Т.И. Иванова, К истории фразеологизмов, включающих сочетание «синь порох». - В сб.: Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. Москва, 1974, с. 264-269).

Специалисты в области семантики отмечают, что в современных языках с развитой лексической системой, в частности, в русском, обозначения красного цвета в количественном отношении преобладают над синими (Р.В. Алимпиева, Художественно-образительная роль синего и голубого цветов в поэзии С. Есенина // Уч. зап. Калининградск. ун-та. Вып. 4, филол. науки, 1969, с. 174-187). Это закономерность, свойственная

не одному, а многим, возможно всем языкам, во всяком случае на древнем этапе их развития (Н.Ф.Пелевина, О соотношении языка и действительности (обозначение синего и красного цветов) // Филологические науки, 1962, №2, с.150-151).

Немногочисленность древнерусских «цветовых» контекстов, в последнюю очередь обусловленная их жанровыми особенностями, а также не всегда видимые «невооружённым глазом» различия в семантическом объёме отдельных слов-цветообозначений, отягощённые общим недостаточным уровнем изученности рассматриваемой проблемы - всё это, по нашему убеждению, не позволяет пока делать на этот счёт окончательные обобщения и выводы. Вместе с тем, наши собственные конкретные наблюдения не только не подтверждают высказанную исследователями точку зрения, но и показывают прямо противоположное: в «Слове» прилагательное **синий** «опережает» в количественном отношении всю вместе взятую группу красного цвета в составе прилагательных **багряный, чер(в)лeный, кровавый**.

Переходя к описанию группы красного цвета, остановимся коротко на ассоциативно-эмоциональной стороне цветообозначения и цветовосприятия. Известно, что любое эмоциональное переживание стремится к тому, чтобы окрасить в *свой цвет* всё наше мировосприятие, т.к. «...в эмоции сознание деградирует и внезапно преобразует мир причинных связей» (Жан-Поль Сартр, Очерк истории эмоций. - В кн.: Психология эмоций. Тесты. Издан. Московск. ун-та, 1975, с. 165). Экспериментальные данные говорят о том, что между неосознаваемыми и эмоционально-значимыми стимулами возникают достаточно прочные временные связи (ассоциации), которые лежат в основе возникновения так называемых безотчётных или беспричинных эмоций. Цвет же на бессознательном уровне восприятия вызывает именно безотчётные эмоции. Общеизвестно, что красный цвет вызывает возбуждение.

Именно за цветовыми символами «проглядывает» сильное натурное (относящееся к природному фактору) начало: «...красный цвет остаётся красным, а зелёный - зелёным не только потому, что каждый из этих стимуляторов органов чувств наделён присущим ему цветовым качеством, но и вследствие того, что они представляют собой *основу традиционной символики* (выделено нами - Л.М.), которой нельзя абсолютно свободно манипулировать с момента её исторического возникновения» (К.Леви-Стросс, Структурная антропология (пер. с франц.), Москва, 1985, с.88). Поэтому у автора «Слова», который описывает реальные исторические события, но языком поэтическим, «лисицы брешут на **черлёные** щиты» - так раздражает их красный цвет, а заря - предвестник беды - у него не красная и даже не багровая, а **кровавая**.

В целом группа прилагательных красного цвета в связанных сочетаниях в «Слове» при выявлении ассоциативного семантико-психологического объёма даёт, по нашим наблюдениям, следующий набор компонентов: 1. Цвет; 2. Горячий, яркий; 3. Торжественный, красивый; 4. Сила; 5. Тревога; 6. Кровавый, кровопролитный. Переходя к белому цвету, сразу обозначим его место в цветовом континууме «Слова» как срединное, находящееся в точке пересечения двух пар контрастирующих цветов: **красного - синего** и **золотого - чёрного**. Кроме того, отметим также его особенности в качестве абстрактного цветообозначения.

По наблюдениям исследователей, «в определённые исторические периоды среди множества цветообозначений в языке выделяются слова, которые обладают способностью выражать самым обобщённым образом данную цветовую субстанцию, самое важное, самое основное представление о цвете, поэтому они могут называть любой оттенок цвета» (Р.Н.Бахилина, История цветообозначений в русском языке. М., 1975. с.8). Они обладают способностью называть самые различные оттенки ахроматического и хроматического цвета.

Наличие абстрактных цветоименований в славянских языках уже в древнейшую эпоху является одной из характерных черт их семантической системы. Помимо способности обобщённо называть цвет, такие абстрактные цветообозначения наделены и другими качествами: не связана с производящей основой, имеют неограниченную сочетаемость, стилистически нейтральны. В русском языке, как и в других генетически близкородственных славянских языках, прилагательное **белый**, наряду с **чёрный**, **зелёный**, **жёлтый**, является именно таким абстрактным цветовым словом.

Являясь одним из основных цветов, слово **белый** способно называть различные оттенки цвета, в том числе слабые хроматические оттенки, близкие к белому. Вместе с тем, **белый** очень рано теряет свою выразительность как цветообозначение в русском и других славянских языках и требует уточнения. Поэтому в качестве цветового образа, способного наиболее выразительно называть чистый, яркий, без примесей цвет, уже в древности используются сравнения типа: **белый как снег, как волна** (белая овечья шерсть), **как молоко, как сыр** и т.д.

Белый - это нейтральное слово с многими значениями. Его понятийное содержание определяется целым рядом соприкасающихся лексико-семантических вариантов (Р.В.Алимпиева, Семантическая структура слова **белый** // Вопросы семантики. Вып.2, Изд-во Ленинградск. ун-та, 1976. с.13-26). Цветовое значение слова **белый** является первым и главным, доминирующим. Оно в большей степени обусловлено парадигматически и в меньшей - синтагматически. В своём главном значении прилагательное **белый** способно неограниченно сочетаться с самыми разными словами,

которые обозначают предметы и явления окружающего мира. У восточных славян белый цвет всегда являлся символом красоты, а эпитет **белый** в славянском фольклоре чаще всего употребляется в смысле «достойный любви или похвалы» (А.А.Потебня, О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков, 1914, с.34).

Рассуждения о абстрактной и конкретной цветовой природе прилагательного **белый** ни в чём не противоречат тому, что мы обнаруживаем в тексте «Слова». Однако сам контекст этого письменного памятника, к сожалению, объективно представляет минимальную возможность для углублённого анализа, т.к. в нём всего два случая словоупотребления: **белая хорюговь** и **белый гоголь** - оба в нейтральном цветовом значении. Относительно того, почему **белый** - одно из наиболее частотных «цветовых» слов во всей древнерусской литературе, так «скупо» представлено в «Слове», мы можем лишь строить предположения. Причиной этого могли послужить жанрово-стилистические особенности этого произведения, отражающие его общую героико-эпическую тональность. Можно предположить, что отчасти причина могла заключаться и в личном восприятии именно этого цвета автором.

К группе белого цвета формально примыкают также прилагательные **жемчужная** и **серебряный** в функциях метафорической (**жемчужная душа, серебряные берега**) и цвето-световой (**серебряные струи, серебряная седина**, где существительное **седина** одного корня с прилагательным-цветообозначением **седой**).

В отличие от **белый**, антонимическое ему прилагательное **чёрный** в четырёх случаях употребления (**чёрный ворон, тучи, земля, наполома (пелена)**) имеет не только основное цветовое значение, но также носит оценочный характер «отрицательный», «горестный, безрадостный, тяжёлый, траурный», «предвестник горя, несчастья», «низкий, коварный, злой». Все эти значения возникают на основе потенциальной семы «плохой, неприятный, зловещий», которая берёт начало от ассоциативного представления, сопровождающего восприятие чёрного цвета.

Ахроматические цветообозначения **серый** (все три случая в сочетании с существительными **волк-волки**) и **бусов** – «тёмно-серый, пепельный» (с существительными **ворон** и **волк**) выступают как синонимы со значением оценочного характера «хищный, коварный, кровожадный».

Сизый(шизый) в сочетании с существительным **орёл** имеет оценочный характер со значением «храбрый, бесстрашный». Характернейшие для древнерусского эпоса эпитеты «сизый орёл», «сизый сокол» уходят своими корнями в праславянский язык-основу и имеют прямые аналогии в других славянских языках. Ср., например, хорватские фольклорные выражения: *siv orao* – «могучий орёл», *siv zelen soko(1)* – «храбрый сокол», *siv*

kragulj – «бесстрашный кречет (боевой охотничий сокол)» (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. XV, Zagreb, 1956, s.88-89).

Наблюдения показывают, что автор «Слова о полку Игореве» широко использует различные характерные для древнерусской эпической традиции символы, которые объединяет в поэтические картины. Герои, изображённые в их единстве с жизнью Вселенной, и анимизированная природа несут высокий заряд эстетической эмоциональной напряжённости. Этому в немалой степени способствует употребление в «Слове» многочисленных эпитетов, среди которых и слова-цветообозначения, обладающие прямыми цветовыми и переносными значениями. Поэтические достоинства «Слова о полку Игореве» - древнерусского и мирового средневекового художественного шедевра, всегда будут оставлять его свежим и привлекательным для последующих поколений читателей, которые найдут в нём новое и созвучное им. И у исследователей этого удивительного памятника культуры всегда будет возможность сказать что-то своё, не повторяя полностью того, что уже до них писалось.

Иштван Пожгаи

СУФФИКСАЛЬНЫЕ РЕДУЦИРОВАННЫЕ ЗВУКИ В СИНАЙСКОМ
ПАТЕРИКЕ

1. Введение

Синайский патерик (Син. 551) был списан со старославянского оригинала в XI–XII вв. на восточнославянской территории. Памятник хранится в Государственном Историческом музее в Москве. Он состоит из 184 листов. Рукопись была издана В. С. Гольшенко и В. Ф. Дубровиной в 1967 г. в Москве¹. Наш анализ проводится по их изданию. В рукописи кроме основного почерка различается еще 7 иных почерков. Иные почерки мы будем указывать под общим названием “иной почерк”, приписывая к этому римские цифры от II по VIII (основной почерк был бы I, но этого мы не будем указывать отдельно). В заключении и подсчетах все иные почерки мы будем брать вместе из-за незначительного их количества. В работе будут указаны все примеры, содержащие буквы =, ' и апостроф, или показывающие отсутствие как букв =, ' так и апострофа на месте редуцированных гласных, но где примеров будет слишком много, там в виде исключения, после нескольких примеров будет дано лишь количество примеров. Примеры будут помещены по алфавитному порядку, и слова, образованные от тех же корней, будут отделены друг от друга запятой. Слова, образованные при помощи чередования гласных, будут отделены друг от друга точкой с запятой. Примеры будут представлены по своему наиболее употребляемому правописанию. Эта работа является сокращенной частью нашей докторской диссертации.

2. Органические редуцированные в слабой позиции

В этой главе мы не указываем окончаний у имен и причастий, поскольку данный пример встречается неоднократно. Таким образом мы желаем избежать того, чтобы при каждом примере написать, что он стоит в косвенных падежах за исключением род. п. мн. ч. Те формы, в суффиксах которых согласный, стоящий рядом с редуцированным, показывает праславянскую палатализацию или йотацию, указаны после остальных примеров данного слова.

¹ Гольшенко В. С., Дубровина В. Ф.: *Синайский патерик*. Москва 1967.

2.1. Органические редуцированные заднего ряда в слабой позиции

На месте этимологически слабого органического редуцированного заднего ряда найдена буква = в следующих суффиксах.

2.1.1. В суффиксах --w- и -v=w-

2.1.1.1. В суффиксе --w-

ved=w-: 43.4, 47v.9, prived=wimi: 112v.1, naved=w[: 95v.12, pr\ved=we: 174.6. Mvr'g=wi: 166.2. povr'z=w-: 114.11, 123v.19, Mvr'|z=we: 144v.2-3,3-4, ot=vr'z=w[sA: 11v.3. povl=k=wem=: 58.14; izvl\k=we: 109v.19, obl\k=w[: 55.5. izgas=wa: 16v.4, ugas=wa: 126v.1. v=zdvig=w- (sA): 54.3, 61v.19, 70v.13-14 (иной почерк V). v=zle|g=wi: 55.5-6. obli;iv=we: 103v.6. v=l\z=w-: 9.11, 86.4, 117.12, 120.2-3, 142.6-7, 146.1, izl\z=w-: 30.12, 146.4-5. s=nemog=wa sA: 13.16, iznemog=wu: 81.2. um'r=w-: 6.5-6, 6v.18, 8.12,16, 25v.7-8 (иной почерк IV), 30.16-17, всего 18 примеров (1 в ином почерке), izm'r=we: 146.8. prines=w-: 58v.16-17 (иной почерк V), 84.3. pr\nik=w[: 147.10. un'z=w-: 74.5-6,9. pad=wi: 164v.9, v=pad=w-: 53.16, 164v.5, pripad=wi: 173v.6-7 (иной почерк VIII). upas=wa: 146v.20. rospor=|wi: 131v.15-16. nedorast=wei: 56.13. rek=w-: 10.13, 17v.11, 19v.10, 25.12, 26v.6, 27.6, 27v.21 (иной почерк IV), всего 49 примеров (9 в ином почерке), prorek=w[: 73v.8. obr\t=w-: 9v.19, 58v.10, 172v.6, 173v.5 (иной почерк VIII), 175v.3, us=r\t=wi: 33v.8. postig=wI: 173v.8 (иной почерк VIII). prost'r=wi: 54.4. istek=wi: 87.19, Mtek=wi: 174.4. pretr=g=w[: 85v.8. uhas=wem=: 147v.1. w'd=w-: 30.18, 37.7-8, 45v.5-6, всего 12 примеров, priw'd=w-: 12v.10, 15v.5, 16v.13 (иной почерк II), всего 48 примеров (3 в ином почерке), v=w'd=w-: 30.11, 98v.5, 102.12, dow'd=wem=: 18.2-3, 61.8, pr\w'd=w-: 3.13, 44.4-5, pod=|w'd=wi: 60.18-19, iw'd=w-: 92v.13, 164v.4, 172.3, s=w'd=w-: 63v.6-7, 104.1, 135.11-12, 146.19, ot=w'd=w-: 51v.20, 159.17, 158.14-15, ob'w'd=we: 177v.16; s\d=w-: 151.11, 172.12-13. navyk=we: 145v.10. na; 'n=w-: 79v.18-19, 137v.2. v=z'm=w-: 10v.-13-14 (в первом слове буква = утрачена), 11.13, всего 17 примеров, im=w-: 21.13, 87v.10, 91v.2, 114.11, 146v.1, 175.17, priim=w-: 42.5, 44v.5, 52.17, 178.3, poim=w-: 112v.16, 131.1, 146.17, 156v.1, 158v.6, iz'm=we: 125.18.

2.1.1.2. В суффиксе -v=w-

priblixiv=w- sA: 9v.3, 83v.19, 117.8,16. zabludiv=we: 21.13. pobol\v=we: 44v.6. ubo|/v=wi sA: novoob=dov\v=w[(sic!): 154.5.

50v.5–6. byv=w-: 4v.11, 11v.1, 12.4, 13.1, всего 31 пример (1 в ином почерке), pr\byv=w-: 23.14, 30.11, 71.19–20 (иной почерк V), 92v.11. v=zb\|s'n\v=we: 109v.18–19. povel\v=w-: 43.17, 134.8–9. vid\v=w-: 8.12–13, 34.17, 34v.2–3, всего 17 примеров (1 в ином почерке). v=zvrativ=w- sA: 21.17–18, 117.2, obrativ=w[: 92v.3. vr\div=we: 174v.15. pov\dovav=we: 110v.16, pov\dav=w[mu: 154v.19. v\rovav=w-: 56v.1, 99v.10. niz'|v\siv=we: 57.19–20, privAzav=we: 85v.7. Mv\qav=w-: 11.6, 33v.13–14, 54v.13–14, 91v.13, 130v.12–13, 131.12, 147v.14, s=v\qav=w[: 129v.4. pogasnuv=w[: 126.13, ugasiv=wi sA: 175.6. m'noϕlav=wem=: 123.14. v=zglasiv=wa: 87v.7. s=gniv=wa: 11v.5. s=- gnuwav=wa sA: 154v.8. gor\v=w-: 128v.5–6, s=gor\v=we|m=: 23.14–15. zagrdiv=wa: 103v.7. dog=nav=we: 175v.13. dav=w-: 32v.8, 43.17, 132v.16, 136.9, 157.2 (иной почерк VI), rasprodav=wi: 20.14. udariv=w-: 8.10, 98v.15, 123v.19. da|rovav=wago: 106.12–13. odol\v=we: 44v.3. v=zd=hnuv=wi: 50.5. s=d\av=w[: 156v.20. xiv=wi: 154.6. z=vav=waago: 179v.3. uz'|r\v=wA: 145v.17–18. iskav=w-: 58v.7, 81.14, 87v.9, 171.1, v=|ziskav=we: 175v.2–3. pokazav=wem=: 37.7. katihDmisav=we: 97.15. v=sklepav=w-: 49v.13, 93.10. v=skliknuv=we: 43.14. pr\kloniv=wa: 61v.18. kon';av=w[: 71v.4, 102.8, 152.18–19, s=kon';av=w- (sA): 65.5, 104.17, 154v.12. kopav=w-: 57.13, 58v.15–16 (иной почерк V), 63.6, 137.10–11, 137.20–137v.1, iskopav=w[: 62v.6. pokoriv=w[sA: 20v.8. s=|kryv=wem=: 64.2–3. kr'stiv=|wema: 63v.7–8, pr\kr'stiv=w[: 39.2. uloviv=we: 85.7. v=zloxiv=w[: 39.1, pr\loxi|v=w[mu: 158.1–2. prilu;iv=w- sA: 32v.12, 44v.17, 146.13, 114.15, s=lu;i|v=wiih= sA: 147.7–8. razl\niv=w[: 92v.2. ot=mahnuv=we: 9v.3. minuv=w-: 61v.2, 147v.20,13–14. uml=;av=w[: 120v.14. moliv=|w[: 54v.12–13. pomudiv=we: 114v.2, zamud\v=w[: 61.11–12, 120.3. pomysliv=wa/: 95v.5. m'n\v=wi: 132v.8. pr|m\niv=wa sA: 154v.11. pomAnuv=wi sA: 164v.6. obnaxiv=w-: 9v.2, 95v.20. u|nyv=wa: 162.11–12. ob\qav=wa sA: 129.13. razoriv=wa: 138v.16. s=pav=|wa: 13.1–2. piv=we: 10.15, ispi|v=wem=: 9v.14–15. posti|v=w[sA: 38v.11–12. ispraviv=wi sA: 33v.18. uprazniv=wem=: 108.13. v=prosiv=waago: 147v.9. pustiv=w-: 57.18–19, 159.6. ra;iv=w[: 3.9. posadiv=we: 156v.2; be|s\dovav=wa: 180v.20–181.1. oskud\v=w-: 131.9–10, 155v.17. posluwav=w[: 20v.9; slywav=w-: 19v.11–12, 20.3, 42.5, 47.20, 52.13–14, 109.15, 146.20, 168.20, 175v.4, 182v.15, uslywav=wi: 167.11. prosl'ziv=wem=: 12v.8.

os'mAnu|v=w[: 73v.12–13. usp\v=wem=: 101.16. osramiv=we sA: 165.1. stav=w-: 137.20, 167.15, v=stav=w-: 50.1, 102.1, 136v.13, 171v.9, nasta|v=w[F: 45v.9–10, nedosta|v=w[: 171.3–4; pr\|sto/v=w=: 182v.17–18; ostaviv=w-: 19.6,17, 47v.4, 55v.5–6, 139v.4, 154v.20–155.1, 175.19, 175v.14, pred'postaviv=w=: 178.7. pr\star\v=wa: 128v.10. postra|dav=waago: 52v.1–2. ustroiv=w[: 171.7. pristupiv=w-: 15.8–9, 105.13–14. v=sypav=wi: 124v.15. posA|zav=w=: 165.15–16. s=tvoriv=w-: 27.11 (*иной почерк IV*), 57.12, 62.13, всего 18 примеров (2 в ином почерке). 8tvr'|div=wem=: 152v.19–20. isto;iv=w[: 54v.13. ist=qiv=wi: 57.12. razum\v=w-: 33v.16, 77v.1, 86.11, 124v.13. v=shot\v=w[: 81v.5–6. s=hraniv=wa: 76v.8. isc\l\v=wago: 27v.4 (*иной почерк IV*), ic\liv=wi: 153v.20, c\lovav=wa sA: 103.18. M;a/v=wiih= sA: 174.20, pri;a/v=|we: 44v.4–5. ;[div=w- sA: 34v.1, 46.14, 132v.12, 159v.1. v=z=piv=wi: 174.3. /viv=w: 3v.7, 73v.15.

2.1.2. В суффиксе ==k- (=c-, =i-)

kl\t=k-: 13.4–5,12, 32.3,6–7, всего 21 пример (2 в ином почерке), kl\t=c-: 28v.9, 29.5, 30.20–30v.1, всего 15 примеров. krot=k-: 4v.18, 28v.15–16, 64.17, 65.8, 65v.13, 70v.2 (*иной почерк V*), 78.2, 89v.12–13. kr\p=kyA: 125.1, kr\p=i;a): 100.18. k'nig=i;6: 166.12 — В этом примере речь идет не о суффиксе ==k- (=i-), а скорее суффикс -i;i (который является суффиксом, извлеченным из тюркских заимствованных слов²) был подложен или к корню через звук =; или к гипотетической форме *-k'nig=k-, которая, может быть, когда-то существовала, и звук k ассимилировался, потом исчез. Поскольку трудно было решить, где указать этот пример, в конце концов мы поместили его тут. — obl'g=i;iti: 4v.4,19, 5.9, 108v.14, 163.16. polu|t=ku: 59.1–2. p\s=k-: 99v.8, 122.12, 122v.10 (*иной почерк VI*), p\s=c\: 121v.11, 147.11. pAt=k-: 89v.19, 164.17. r\d=k0: 116.10. slad=k-: 90v.7 (последняя буква выскоблена, позже написана буква а), 108.18, 120.11–12. ;etv'r't=k-: 35v.12, 55v.16. na;At=k-: 38v.19, 109.18–19.

2.1.3. В суффиксе ==t- (=i-)

Фомы действительного причастия настоящего времени глагола w'p=tati: w'p=i;a: 138.19, w'p=i;[qa: 152v.19.

² Balczy Emil, Hollós Attila: *Ószláv nyelv*. Budapest 1987, 103. o.

Вайан А.: *Руководство по старославянскому языку*. Москва 1952, с. 232.

2.1.4. В суффиксе --h- (--s-, --w-)

vet=h-: 117v.4, 118.1,13, 135.3, 148v.14, vet=s\ : 133v.15, zavet=wav=: 102v.5.

2.1.5. В суффиксе --p-

vr't=p- / v'r't=p-: 3v.5, 4.3-4,8, 7v.16,20, 10.19, 10v.14,18, 11.8, 12.16, 15.3,5, 36.12, 58.19, 95v.17, 97v.15, 111.16-17, 155v.7. Форма, содержащая в своем суффиксе =, является старославянской, пока форма, содержащая ', считается древнерусской³. Эти написания через =, несомненно, восходят к старославянскому протографу.

2.2. Органические редуцированные переднего ряда в слабой позиции

На месте этимологически слабого органического редуцированного переднего ряда найдена буква ' в следующих суффиксах:

2.2.1. В суффиксе -'n- (-'n'-)

al';'na: 96.9. obav'nik=: 45.9. bi;'nikom': 34.17. blix'nii: 110v.2, 154.10, 155v.19, 175v.2, 180v.19. blud'nica: 9.12, 19.2,4,12-13,14,15, 53v.4, 156.7, 156v.17-18, 175.4, blud'nyi: 31.3, 14v.2, blud'ni;'|stva: 31v.2-3, pr\blud'nik=: 53.4; blAd'nA: 138.19-20. box'stv'nyi / (преимущественно под титлом) ѿxstv'nyi: 21.4,15-15, 21v.4,5, всего 26 примеров (7 в ином почерке), bezbo|x'nyA: 160.7-8. bol'ni: 80v.16. s=bor'n'i: 14v.11-12, 17.17, 18v.1, 22.14 (иной почерк III), 27v.3 (иной почерк IV), 33v.19, 35.3, 56v.2, 73.12-13. zabral'nika: 146v.18. brat'n'-: 6.7, 30v.12, 38v.9-10, 63.1,6, 101.1-2, 139.7, 163.6,14, 163v.11, 163v.12, 164.5. braw'na: 58.7, 69.9 (иной почерк V), 89.8, 108v.10, 118.10. neby|t'na: 26.2-3 (иной почерк IV). b\|d'n\m':20.13-14, b\|d'ni|ci:115.16-17, pob\|d'nyi: 43.10, v=zb\s'n\|ti: 95v.8-9, 109v.18-19, 127v.1. povar'nica: 73v.13. vel'blud'nik=: 75.2. vin'|ni:120v.7-8. nenavist'nici:65v.1, zavist'ni|ka:153v.18-19. vital'nicD: 121v.3. zatvor'nik=: 31.2,15,19, 31v.7,13, 45.15, 96.18. vr\men'no: 98.15, malovr\men'ny|h=: 108.13-14. v=n\|w'nii: 7v.12-13. vyw'nii: 31.11, 110v.17 (az utóbbi példában az y betű helyén = betű áll). prav'd'n-: 73v.3, 127.4, 138.14. dov'l'no: 148.2. vr'hov'nii: 102v.19, 103v.9. propov\|d'nika: 146v.18. v\;'n-: 30.17, 98.14-15,

³ Vasmer Max: *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. Erster Band, Heidelberg 1953, p.190.

98v.3, 108.12, 111v.5, 130.17, 154v.17, 182v.18–19. bezglav'nago: 136.2, 160.8, bezglav'nika: 33v.12. bezglDm'nyA: 118v.17. gnus'nyh=: 54v.16. ugod'nik=: 68.5, 103v.18, 126v.19–20, bogougod'no]: 20.8. bLgougod'n\i: 118v.19. grad'nyi: 24.19 (*иной почерк IV*), 45.14–15, 20. gr\w'n-: 38v.18, 46v.19–20, всего 8 примеров, gr\w'nik=: 53v.6, 101v.7, 179v.14, gr\w'nica: 50.6, z=logr\w'na: 50.12. dav'nyh=: 172.12, izdav'na: 102v.5, 165v.14. dal'nii: 176.6. velikodarov'nika: 95v.12. podvix'nyi: 80.3, nepodvix'nu: 46.13. dv'r'nik=: 79.18, 102.13–14. nadex'nyh=: 176.20. pAt'desAt'nyh=: 123.9. div'n\m': 56.2. podob'n-: 66v.2, 142v.16, 146v.15, 177.14, nepodob'n-: 53v.17–18, 54v.11, 99v.15, 142.18, 163.12, pr\podob'nyi: 122v.6 (*иной почерк VI*), 144v.5–6. domaw'nii: 56.4, 167v.6–7, 170.18, 181v.1. d\w'nyi: 20.6, 53.8, 100v.6, 119v. 10, 165.17, d\hv'nym': 44v.2. d=xdev'nyA: 167.9. dl=x'nyi: 140.12, 155v.12, dl=x'niky / d=l=x'|nky: 155v.13, 157.1–2 (*иной почерк VI*). d'n's'nAgo: 20.1, d'n'w'nAgo: 18.9–10, 19.16, 27.20 (*иной почерк IV*), 55.2, 109.14 — Хотя это прилагательное написано с буквой ' , она вероятно не обозначала редуцированного, а то смягченный n' не смог бы ассимилировать полумягкий s? в мягкий š'. Однако, можно предположить и то, что в говоре писцов все-таки произносился редуцированный по аналогии с другими прилагательными, поскольку ассимиляция, упомянутая выше, характеризует прежде всего старославянский язык⁴, и она может восходить к оригиналу. —, v'sed'n'no]: 118v.11. d\latel'nika: 67v.13, ned\l'n\i: 77v.10. nedDx'nyA: 122.18. xel'nyh=: 168.19. xivot'nym=: 128v.13. xit'nica: 17.9, 17.11–12, 59.18–19, 59v.12. xl=d'nuF: 76v.4. xAd'nyA: 121v.10. zad'nii: 127.1, 127.5. zem'nyi: 129.2–3, 148.14, 150v.4, zem'nik=: 136v.15. zolot'nik= / zlot'nik= / zlat'nik=: 21.17, 29.15, 18–19, всего 15 примеров. zra;'na/: 166v.4, dobrozra;'na: 4v.7, sv\tozra;'nu: 70v.7 (*иной почерк V*), b\lozra;'na: 91v.2, bLgozra;'na: 135.13. zlov\r'nyih= (sic!): 17v.2, z'|lov\ - r'naago (sic!): 22v.1–2 (*иной почерк III*). l=xaime|n'naago: 180v.6–7. naim'nik=: 109.7, priAt'nom=: 178.4. istin'n-: 15.1, 4, 24v.12–13 (*иной почерк IV*), 30v.11, 33v.5–6, 110.8–9, 120v.11. kamen'|nik=: 152v.11–12. okan'n-: 50.12, 50v.1; mnogoc\n'nago: 153.1. kliros'nik=: 104v.16–17, 144v.1, 156.18, 20, 156v.6–7. s=kl\t'nik=: 29v.6, 103.9–10. klAtv'nik=: 31v.11; nepr\klon'nyi: 127v.9. iskon'no]: 147.5. zakon'n-: 76v.5, 135v.12, 140.5, zakon'nik=:

⁴ Вайан А.: *Ibidem.* с. 80.

140.5,7,15,19, 140v.3,6,7–8,10,13, 141.3,14, bezakon'nyi: 12.10, 54v.11–12; na;Al'ni: 56.14. kon'nik=: 47v.6. korabl'nik=: 50v.12, 51.20–51v.1, 63.2,7, 120.5,9–10, 120v.7,18, 152v.16, 153.8 (иной почерк VI), 153.20. pokos'no: 174.15. kow'nica: 37v.13–14, 124v.15, 125.18,19–20. kras'n-: 4v.8, 30.7,10, 52.5, 136.18, 136v.3, 181v.5. s=krov'na/: 147.15. kr'st'nyum': 5.5, 120.9. iskr\p'nu: 122v.7 (иной почерк VI). kup'no: 89v.4. iskus'nik=: 173v.3 (иной почерк VIII). k=nix'no]: 28.14. kr=; 'm'nica: 135.20, 135v.3,9–10, 136.2, 142.7,16, 142v.5–6. razli;'n-: 52v.15,16, 53.6,7. pol'z'no: 43v.19. pril\x'n-: 118v.18, 147v.6, 151.8–9, pr\d'lex'ny: 126.16. luka|v'nii: 163.11–12. l\s'no: 10.1. ltv'nik=: 48.3, 64v.8, 90.9, 101v.16. moq'na: 122.17, nemoq'n-: 100.11, 107v.20, 157.15 (иной почерк VI), 160.10–11, 171v.5–6, pomoq'nik=: 88.3, 100.18. pr\mudr'nik=: 43v.16. mux'stv'no: 44.4. bezml=v'nik=: 42v.11 (иной почерк VI), 43.19, 113v.9. m=q'nik=: 69v.2, 88.6. s=mysl'n-: 76v.6, 136v.4, 154.8, v'semysl'no: 143v.14. s=mr't'n- / s=m'r't'n-: 65v.3, 143v.16, 148v.16–17, 180v.4, po|l=s=mr't'na: 175.18–19. m\d'nica: 79v.11,13, всего 18 примеров. nħ s'no]: 19v.11. noq'n-: 16.12, 70.20–70v.1 (иной почерк V), 174.10, v'sAkonoq'no]: 118v.11. dobronrav'n-: 6.17, 29.9, 76.15, 73.14, 102v.14, 117v.10. nyn\w'nii: 58v.2 (az y betú helyett = betú van), 78.6, 125v.10–11, 176v.11. ob'q'nik=: 20.6,11, 47.5, 55.19. ov'n-: 34v.5,19. ogn'n-: 30v.13, 45v.14, 70v.15 (иной почерк V). o;'n\i: 118.13. z=lopamAt'niku: 53.3. sħ s'no]: 138.17. opas'no: 153.8–9 (иной почерк VI). pe;at'l'n'na: 148v.19. besplod'no: 180.9. pl'n'nika: 21.16, 109v.4, 177v.17–18. pr\ispod'nih=: 139v.11. pl=t'n-: 165.17, 180.5, bespl=t'nago: 176.13. post'n-: 63.10, 107v.18, 108v.14, 118.8, post'nik=: 9.8, 28v.16, 44.3–4,20, 64.14, 82.11, 130.15. protiv'n-: 79.19–20, 85.10,16–17, 180.1. nepr'q'no]: 92v.20. pr\d'nih=: 100v.16. pustyn'n\i: 98v.8, pustyn'nici: 104.3. put'nu[: 20v.19, s=put'nik=: 126.15. p'weni;'na: 128.12. rabot'nic[: 40.19 (иной почерк V). b\loobraz'n-: 25.7 (иной почерк IV), 71v.9, bL agoobraz'no]: 108.6. izdre;en'nyum': 73.18, neizdre;en'na: 84. 20–84v.1; neporo;'no: 144v.20. ri|z'nyum': 118v.7–8. odinorod'nu: 25v.7 (иной почерк IV), rodi|tel'nica: 31.14–15, s=rod'nici: 90.9–10. ru;'nyim': 82.1. r'v'nost': 27v.11–12 (иной почерк IV), 32v.13, 175v.20, r'v'nitel': 22.5 (иной почерк III). rAd'nik=: 181v.20, izdrAd'no]: 118v.13. svobod'n-: 25v.4 (иной почерк IV), 133v.18–19, 136.16. svoistv'na: 96v.3, 142v.17–18. sv\q'naago: 36.17. nasel'nik=: 16.18, 56.10.

sil'nii: 113.1. skv'rn'n- / skvr'n'n- / skv'r'n'n-: 19v.6, 19v.17, 25v.11 (*иной почерк IV*), 67v.6–7, 114.20–114v.1, 123v.8. slav'nyh=: 150v.8, pravoslav'nyi: 17v.14–15, 149.15, 180.16–17, pr\slav'n-: 44v.8, 55v.3, 91v.3, 122v.12 (*иной почерк VI*), 138.7–8, 146.18–19; sloves'n-: 66.9, 76.7, 104.9, besloves'n-: 20v.17, 21.3, 128v.13. slux'b'nik=: 34.1. sl\d'nyh=: 173.15, posl\d'nii: 92v.8, 139v.6–7, 139v.20–140.1, 175v.12–13. sra;i;'na: 54.1. pristav'nik=: 23v.8–9, 91v.11, 101v.13–14; stanov'no[: 172.13, nepr\|stan'no: 164.6–7. nastol'nik=: 104.13, pr'vonastol'nik=: 103.16, pr'vostol'nika: 146v.19. stran'n-: 39.19–20, 48v.4, 61.14,14, 88.17–18, 108v.18, stran'nik=: 14.19, 39.16, 100v.12, 113.11–11, 127v.2,4, 167v.4, 169v.7,17, stran'nopri|Asta: 60.17–18, stran'no|l[b'c': 172v.14–15. strast'nice: 19.8, strast'nik=: 54.13–14, 78v.20, strast'n-: 133.18, 137.2, 154v.3–4 drDgos=stra|st'no]: 129.6–7. straw'n-: 15.9, 54.15, 56.6, 121.1–2. strun'n-: 18v.10, 36.13, strun'nik=: 4.15–16, 12v.15, 36v.9–10, 39v.12–13 (*иной почерк V*), 40v.19–20, 127.17, 127v.19. stud'nyi: 175.18, 178.11, bestud'na/: 19.9. neostDp'no: 163.18. stl=p'nik= / st=lp'nik= / st=l'p'nik=: 16v.1–2,9, 17.15, всего 21 пример (7 в ином почерке). st'klAni;'nu[: 51v.6. sud'nyi: 31v.12.]dinosuq'n\i: 29v.16. su|t'nyi: 44.16, 93.16–17. sl=n;'nyi / sL n;'nyi: 78. 11, 121v.5. usypal'nic\ : 61v.12. v=sto;'n'|i (sic!): 23v.6–7, isto;'nik=: 57.5, 117v.9–10,10. otrav'nik=: 52v.20. trapez'niku: 132.6. potreb'no: 44v.16. trud'na: 101.4, trud'nik=: 173v.18 (*иной почерк VIII*), 176.9–10, 177.7. tu;'nym': 116.17. t='n-: 19v.17, 100.16–17, 108.2, 151.4, prit=q'n-: 92v.19–20, 108.6. t=qet'ny|h=: 179v.20–180.1. t'l\n'no: 43.5. t'm'n-: 15.11, 73v.15, t'm'nica: 76v.12,15, 77.1,2,5,20, всего 29 примеров, t'm'ni;'nik= (a főnévben kétszer található meg az -'n- suffixum): 136.18–19, 77v.6. t'r'nov'na/: 126v.10. t\les'n-: 44v.2, 71v.2–3, всего 7 примеров. um'n\i: 118v.16. razum'n-: 107v.11, 118v.16. utr\w'nii: 17.1 (*иной почерк II*), 36.3. prohod'n\m': 30.15, Mhod'niku: 171v.15, zahod'nyh=: 158v.2; ow'l'nik=: 7v.5, 58.17; v=sad'niky: 120.6; v=sAd'niky: 49v.1 (Последнее слово образовано от основы настоящего времени. Так как в словаре можно найти именно этот единственный пример⁵, не исключена и описка, если мы имеем дело не с “hарах legometon”). hu|l'no: 53.4–5, hul'nik=: 15.15, 33.17. huq'nik=: 157v. 6,7. сѣ

⁵ Срезневский И. И.: *Словарь древнерусского языка*. Репринтное издание. т. I, часть I, Москва 1989, с. 432.

kv'nyı: 28v.21, 61.9, всего 12 примеров (1 в ином почерке). ;rev'nuF: 29.10. ;[v'stv'nyh=: 107v.12. ;r'm'nago: 85.7, 85v.4, 86.16. ;'st'n-: 27.4 (иной почерк IV), 32.2, 63v.6, 72.20, 72v.8-9, 73.9, 125v.20, 156.17, 161.3, ;'st'n\iwa: 107v.11, pri;'t'nici: 61.13, 61v.4-5. ;[d'n-: 66.17, 76v.1-2, всего 11 примеров. pri;Ast'nik=: 20v.7-8,18, 150.16,17. oby;'nyı: 111v.8, 170.14, 175.3, 177.8,16, oby;'nika: 96.19. /zv'|na: 74.8-9.

2.2.2. В континуантах праславянского суффикса *-ьк-

2.2.2.1. В суффиксе -'к- (-'с- / -' ; -)

gor'kyA: 12.11-12, 108.20, 114v.6. d=;'kD: 151.2. tAx'ko: 104.6. otAx' ;alo: 167v.16.

2.2.2.2. В суффиксе -'с- (-' ; -)

blud'cA: 67.8. b\l'c-: 92.16, 108v.19, 109.1. samovid'ci: 119.2. vr'v'c[: 61.1. v\n' ;ati sA: 70.10, 116v.2-3. dv'r'ca: 35v.18, 45v.3, 46.6, 70v.5 (иной почерк V), 111v.15, 166v.13 (иной почерк VI). drev'ce: 137v.19. doma;Ad'ci: 56.10. z=l'ca: 30.14, 107.3. lihoim'c[: 53.1, 109.8, mytoim'ci: 53v.3. kl\t'ca: 5v.7, 28v.2-3 (иной почерк IV), всего 15 примеров (1 в ином почерке). kon'c-: 29.9, 32v.5, всего 10 примеров, kon';ati: 23.12, 71v.4, всего 13 примеров, kon';ina: 42.17, 136v.13, 143.10,10-11, kon';ani/: 105.16, s=kon';ati (sA): 9.10, 11.19-11v.1, 12v.15, всего 19 примеров (2 в ином почерке), s=kon';anii: 176v.13, iskon';a]t': 68.7. koryt'ce: 85v.6. kup'cA: 136v.16. kr=;ax'c[: 59.3. bgol[b'ci (sic!): 172v.3, slovol[b'ca: 110.8, ѿ ol[b'ci: 9.2. pr\mudr'c-: 63v.17, 70.5-6, 112v.17. mr'tv'c- / m'r'tv'c-: 13v.10, 164.10,12,16. ov'ca: 66.9, ov';ii: 115v.20, ov';Ati: 79.4. b\loriz'c-: 42.12,15, 60.17, 62v.5,8, 118v.13-14, 138v.6-7, ;r'noriz'ca: 114v.15,17. bL goslov'ca: 32.6. sl\p'c-: 51. 16,19, 51v.5. star'c-: 3.9, 3v.10, 4. 17, 7.5, всего 155 примеров (9 в ином почерке), star' ;e (звательный п.): 3v.6, 27v.7 (иной почерк IV), всего 10 примеров (2 в ином почерке). stol'ci: 41v.9-10, pr\stol'c[: 41v.11. sl'n'ce (sic!): 108v.11, 109.6. s'r'd'ce: 19v.12, 53.13, 124v.17, 148.17. s's'ci: 38v.16. tvor'c-: 18v.14, 31v.14-15. ;r'n'c-: 169v.10-11, 170v.13,19-20, 172.4-5. ;'t'c[: 118.5. ot=w'l'c- / Mw'l'c- / ow'l'c-: 7v.15, 8v.15, 12v.6-7, всего 25 примеров (1 в ином почерке).

2.2.3. В суффиксе –'sk– (–'st'–, –'sc'–)

aleGandr'sk– / aleGan'dr'sk–: 28v.1, 69.8 (*иной почерк V*), 101.3, 102v.12, 146v.19, aleGan'dr'st–: 139.19, 142v.10–11,13–14, Inoan'dr'ska: 160v.4. aᄁ gel'st\m': 148v.17. apostol'skuumu: 22.13 (*иной почерк III*), aᄁpostol'sk\i (sic!): 22.14–15 (*иной почерк III*) (отсутствие II праславянской палатализации, если оно не является опискою, может указать на новгородский диалект третьего писца), oᄁsto|l'skyi (sic!): 24v.9–10 (*иной почерк IV*), apostol'sc\i: 15v.7 (*иной почерк II*). afron'skyA: 145.1. ѣ x'sko: 156v.15. b\l';'sk–: 111v.1, 152.11. b\sov'sk–: 79.6, 176.9. vavilon'skuF: 86v.14, 87v.13. vison'skyA: 110.20. v'sA;'sk– / v'sA;'sk– / vsA;'sk–: 20v.1, 31.19, 39v.6–7 (*иной почерк V*), 143.19, 180.8, 182v.15. galat'skD|mD: 96.17–18. grad'skyA: 137.10. d\t'sk–: 11v.8, 147.1. egIp't'sk–: / egIp't'sk–: 21.12–13, 108.16–17, 158.12–13, egIp't'stii: 124.6. elin'sky: 109v.7. elion'skyA: 13.18, elion'st\': 134v.5, eleon'st\i: 31.2. eliot'skyi: 31.1. er'm'ska: 127.15. erihon'st\m': 6v.14. xen'sk–: 11v.8, 26.11 (*иной почерк IV*), 54.11, 90v.16. xidov'sky: 122v.17 (*иной почерк VI*). idol'st\i: 142v.19. ier'dan'sk– / |r'dan'sk– / |r'dan'sk–: 5v.13–14, 7v.4–5, 8v.1–2, ier'dan'st\i: 125.2. ierusalim'sku: 11.1, ѣ lim'skyi: 95.6, ѣ lm'st\': 21v.9. kalamon'skyA: 125v.9. kanon'skyim': 29v.19. kilik'sky: 36.6. kr'st'/n'sk–: 29v.13, 130v.15, 131v.5–6, 143v.2, 148v.10. kIan'ska: 160.16. kIpr'sko: 18.1. lad'skago: 113.7. livan'sky/: 107v.1 (*иной почерк VI*). manastyr'sk–: 65.1, 99.3–4. mir'skyi: 108.19, 115.7, 150.20. mor'sk–: 50v.8–9, 85.10, 99v.8, mor'st–: 12v.3, 117.6. mux'sk–: 11v.8–9, 178v.20. m'niw'sk–: 46.1, 55.8–9, 83v.13, 107v.13–14, m'niw'st\m': 71.10 (*иной почерк V*), 128v.11. ѣ i'sky: 101.15. pl=t'sk–: 53.6, 82.5, 108.16. popov'sko: 122.2, popov'st\i: 11v.6–7,16–17. prozvI|ter'sky: 27.11–12 (*иной почерк IV*), prozvIte|r'st\': 145.15–16. ;r'noriz;'skyA: 115.8. rim'sk–: 102v.14, 103.8, 104v.7, ri|m'sc\m': 102v.15–16, ri|m'st\': 105v.19–20. skIt'skyi: 35.10, 81.15. star;'sky: 38.3. stromAt'skyi: 1123.9. sIr'skom': 73v.10. sur'sky: 96.3. faran'skago: 89v.9. fini;'skyA: 12v.19. 0ivaid'stii: 21.14. ѣ rkv'sky: 101.15. ;L ;'ska: 172v.1. ;r'n;'skyi: 115.5.

2.2.4. В суффиксе –'stv–

blaxen'stva: 140.4. blud'ni; '|stva: 31v.2–3. bogat'stvo / ѿ
gat'stvo: 137.1, 139v.2–3, 142.1–2, ubox'stva: 141v.20. veli;'stvo:
146v.3, 148.19–20. voj'in'stvo: 148.14–15, voin'stvuA: 101v.1,7–8.
v=dov'stv\': 56.15, 90.17. vl=w'stva: 101.18. v'selev'stvo: 103v.19.
s=v\d\tel'stvovati: 44.6, 89v.9–10, 110.9, izv\st'stvuFqe:
139.20. glav'stvo: 38.5, 130v.19, 141v.7,11. nev\glas'stvo: 182.3.
gov\in'stva: 151v.13. bL gdar'stvovati / blagodar'stvo-
vati: 30v.18, 83v.8, 95v.11–12, 149.2. d\v'stv'n=: 119.5, ѿ v'stvom':
76v.8, d\v'stvuFqih=: 95v.3. episkup'stvo: 64v.12, 86.20.
pr\zor'stvo: 180.14. igumen'stvo: 3.10–11, 66.7–8. lihoim'stvo:
36v.6, lihoim'stvu]t': 158.8. istin'stvoval=: 137.18.
`kaan'stvo: 22v.12 (иной почерк III). kovar'stvo: 41v.12.
krD;in'stvuA: 138.5. kDp'stvo: 127.11. laskr=d'stvo: 36v.6.
ѿ qnol\p'stva: 64.20, bezl\p'stv\': 165v. 20. mux'stvom': 44v.2.
bezml=v'stvu: 86.12, bezml=v'stvovati: 12.12–13, 28v.20–21, 29.5,
40.1, 43v.1, 64v.15, 119v.3–4, 155.5–6. m'nox'stvo / mnox'stvo: 30v.14,
93.9, 118v.8, 148v.1, 163.6. mysl'stvu: 100v.11, s=mysl'stvo: 133.2,
36v.20, 137.9, 151v.14. m'niw'stvo: 45.12. naprasn'stvu: 105v.15. ѿ
;'stvo: 117v. 13. obraz'stvu]t': 91.2. rav'n'stvo: 119.17. bL
gorod'stvo: 136.3. rumAn'- stvom': 122.20. sv\t'l'stvo: 138.16. ѿ
t'stvu: 168.15. v=sl\d'stvuFqiim=: 15.15. star\iwin'stvo:
104.7–8, 147.3. stran'stvo: 10.11, 118.17–18, prostran'stvo: 127.3,
171.18, stran'stvovati: 56.10–11, 73.2, 181.20. nestroin'stvo:
160v.14. su]t'stva: 78v.12. sr'hl'stvom' (sic!): 118v.8. bL
gotvor'stvo: 136.15. tr=x'stv\': 59v.17. dl=gotr'p\l'stvom':
105v.17. tAx'stvom': 127.2. hval'stvovati: 56.19, 62v.11, bL
gohval'stvovati: 9.14, 9v.6–7, всего 12 примеров, bL
gohval'stviti: 162v.11–12,15–16. ;r'n;'stv\': 39v.13–14.
;'st'n'stvu: 138.16, ne;'|stiv'stva: 29v.20–30.1. [not'stv\': 71.6
(иной почерк V).]st'stvo: 5.14,16, 43.4, 44.9, 54.9,11,12,12, 56v.8–9,
100v.3, 107v.17.

2.2.5. В суффиксе –'l–

s=bir'liv=: 7.11, 119.10. obid'livu: 109.8. obrat'liva:
100v.3. gn\v'liv=: 119.5. v=zdr'x'liv=: 29.4–5, 45.17, 101.9, 119.4–5,
134v.14, 151v.4. os'la: 74v.9,11, 75.3,9,11, 111.8. pe;at'l'n'na:
148v.19. osed'la]Ft': 111.3–4 — В старославянском языке тут

наблюдается =⁶, так эту форму с ' можно принять за древнерусскую. — sv\|t'1-: 35v.3, 91v.3, 100v.1. posluw'1iva: 28v.16. strast'liv=: 139.20. bezum'1': 174.2 — По словарю в этом прилагательном суффикс не содержал редуцированного⁷, однако А. Вайан тут видел суффикс -'1-⁸. Другой пример лингвиста (obid'1'), который он указал у этого суффикса (ученый отдельно рассматривал те случаи, когда за суффиксом -'1- следовала флексия -'), по нашему мнению, может доказать то, что 1 в этом суффиксе не может являться вставочным потому, что в противном случае, при йотации вместо obid'1' должна была бы возникнуть *obixd'. —, bLgorazum'liv=: 132v.14.

2.2.6. В суффиксе -'b-

vra;'by: 53.9. l\;'ba: 53.2. mol'ba: 141v.6, 166v.16 (иной почерк VI). slux'ba: 5v.16-17, 9v.12, 13v.11, всего 24 примера (4 в ином почерке), slux'b'nik=: 34.1. c\|l'bu: 52v.17.

2.2.7. В суффиксе -'d-

vrax'doF: 176.9. prav'|dy: 77v.19-20, neprav'da: 107v.7 (иной почерк VI), prav'd'n=: 157.4 (иной почерк VI), neprav'di|vaago: 172v.10-11, oprav'dani]: 100v.7. nap'du: 67v.5.

2.2.8. В суффиксе -'t- (-' ; -)

m' ; 'ty: 182.8-9,18. skr'x' ; [qa: 117.14. hr'b'tu: 75v.6.

2.2.9. В суффиксе -'zn-

l[b'zn-: 91v.6, 97v.4-5, 150v.2.

2.2.10. В суффиксе -'w-, образующем имя существительное

d=qer'wi: 90.5, 90v.2.

2.2.11. В суффиксе -'w- (прасл. *-jъs-), образующем сравнит. степень

bol'w-: 31v.6, 44v.12-13, 75v.11, 100v.12, 118.11, 122.4, 140v.12. vAq'wei: 176v.12. gor'wa: 175v.6. m'n'w-: 135.6,8,11, 148v.6, 181.8-9. tAx'we: 99v.8. Dn'wi: 176v.13.

⁶ Фасмер М.: *Этимологический словарь русского языка*. т. III, Москва 1987, с. 589.

⁷ Срезневский И. И.: *Ibidem*. т. I, часть 1, с. 63.

⁸ Вайан А.: *Ibidem*. с. 233.

2.2.12. В суффиксе -'w- (прасл. *-ы s-), образующем действ. причастие пр. времени

u|gotovl'wa sA: 155v.7–8. poklo|n'wa sA: 27.10–11 (иной почерк IV), pr\klon'wi sA: 164v.18. nDx'wago sA: 164.20. ml=v1'w[: 74v.15. v=zdraq'wa/: 160.7. postavl'we: 122.9,10. s=tvor'w-: 4v.10, 20.16–17. 65v.13, 66v.16, 102.2, 117v.7, 121.14. /v1'wem=: 132.2. Архаические формы действительного причастия пр. времени попали сюда вероятно из протографа, так как в изучаемом памятнике лишь незначительное количество причастий от глаголов IV класса образовано по образцу глаголов с основой пр. времени на согласный.

3. Вторичные редуцированные в слабой позиции

В суффиксах, или точнее между корнями и суффиксами найдены нами три буквы =, которые могут обозначать вторичные редуцированные:

tug=liv=: 10.11, 113v.15 — Словарь дает это прилагательное без буквы ', так мы можем допустить, что редуцированный здесь был вторичный. Однако нужно учесть и то, что словарь дает единственно один из вышеуказанных примеров, написанных через =⁹. В то же время существует и суффикс -=l-, но он образует существительное, напр. слово ug=l=¹⁰. Однако стоит вспомнить, что известен и суффикс -l-, и он уже употребляется для образования прилагательных, напр. в слове krDgl=¹¹. Заслуживает внимания, что корень обоих прилагательных (tug=liv= и krDgl=) оканчивается на согласный g (между прочим корень существительного ug=l= тоже оканчивается на g). Так можно предположить, что эти прилагательные были образованы не с помощью гораздо чаще употребляемого суффикса -'l- потому, что не было желательно, (по крайней мере у прилагательных) чтобы последний согласный корня превратился в l'. Найденные в памятнике прилагательные v=zdr'x'liv= и posluw'liva не возражают этому предположению, поскольку эти формы по всей вероятности были образованы от глагольных корней *dъrž'- и *sluš'-, где I праславянская палатализация произошла благодаря гласному e. — uz=la: 170.16.

4. Органические редуцированные в сильной позиции

⁹ Срезневский И. И.: *Ibidem*. т. III, часть 2, с. 1032.

¹⁰ Х. Тот Имре: *Музейное евангелие*. In: *Studia Slavica Hungarica XI*, 1965, с. 232.

¹¹ Balczyk Emil, Hollós Attila: *Ibidem*. 121. о.

4.1. Органические редуцированные заднего ряда в сильной позиции

На месте этимологически сильного органического редуцированного заднего ряда найдена буква = в следующих суффиксах:

4.1.1. В суффиксе –v=w–

i|zgor\v=w': 23.15–16.

4.1.2. В суффиксе –=k– (–=c–, –=i–)

pabrad=k=: 113v.2. kl\t=k=: 17.4 (иной почерк II). krot=k=: 20v.14, 66.4–5, 67v.1, 101.8–9. kr\p=k=: 20v.1, 40v.17. p\s=k=: 116v.12. pAt=k=: 35v.12–13, 55v.2, 59.18, 164.18. sla...=k= (выскоблена одна буква (вероятно d)): 176v.6. ostat=k=: 177v.12, nedostat=i'no: 177v.13. ;etv'r't=k= / ;etv'rt=k=: 58v.19 (иной почерк V), 59.17–18, 86.2. ;l=n=k=: 85v.9.

4.1.3. В суффиксе –=p–

vr't=p=: 3v.2,17, 4.9, всего 13 примеров. Это существительное существует и с ' в суффиксе (v'rt'p=), которое является древнерусской формой, пока форма, содержащая =, принимается за старославянскую форму¹². Примеры изучаемой рукописи, несомненно, возникли под влиянием протографа.

4.2. Органические редуцированные переднего ряда в сильной позиции

На месте этимологически сильного органического редуцированного переднего ряда найдена буква ' в следующих суффиксах:

4.2.1. В суффиксе –'n–

bran'n=: 85.9. vin'n=: 26v.10 (иной почерк IV), 135.17, 137.7, povin'n=: 26v.2 (иной почерк IV), 175.11. prav'd'n=: 157.4 (иной почерк VI). dov'l'n=: 28v.21. v\r'n=: 22.9 (иной почерк III). gr\w'n=: 52v.13, 104.10, 105.9, 167.3. podvix'n=: 31.2, 41.2. belzdruh'n=: 118.19–20. dl=x'n=: 141.2. d\v'stv'n=: 119.5. Ъ lgo|d\t'n=: 149v.10–11, z=lod\istv'n=: 158.15. prizra;'n=: 66.13, do- brozra;'n=: 77v.7,

¹² Vasmer Max: *Ibidem*. Erster Band, p.190.

109v.2–3, blagozra; 'n=: 76v.16. kras' n=: 170.3. iskus' n=: 98.12. nemoq' n=: 116.16. s=pr\m\ 'n' n=: 118.20–118v.1. dobro|nрав' n=: 15v.17 (иной почерк II), 45.16–17, 159.9. ov' n=: 34. 13, 34v.1. ogn' n=: 23v.13, 40v.7–8. pe; al' n=: 14.6–7, 42.16, 91v.9, 166v.7, 172.2. be|spl=t' n=: 8v.18–19. rav' n' stvo: 119.17. radost' n=: 160.1. sil' n=: 127v.5. skr' b' n=: 87.20. sla|v' n=: 150v.8–9, pravoslav' n=: 22v.5 (иной почерк III). stran' n=: 8v.13, 110.19, 123.20–123v.1. straw' n=: 57v.7. strun' n=: 73.4. trepet' n=: 133.18. trud' n=: 63.17. t=; ' n=: 104.12. neic\l' n=: 16v.12. m'nogoc\ 'n' n=: 152v.13. oakan' n= (sic!): 180v.12. ;'st' n=: 136.15, 175v.18, ;'st' n' stvu: 138.16. ;[d' n=: 119.6, 131v.16–17, 172v.8. beqad' n=: 81v.8. priAt' n=: 45.3, ђlgopriAt' n=: 174.19.

4.2.2. В суффиксе –'с– (–' ;–)

b\l' c': 62v.10, 82v.15, 83.2, 108v.6,8, 109.1–2,5, 119v.14, 138v.9, 151v.3, 154.3,5, b\l' ; i: 118v.1 (Притяжательное прилагательное стоит в местном падеже ед. ч. В суффиксе притяжательного прилагательного напряженный редуцированный повидимому выпал, так редуцированный в суффиксе –' ;– был в сильной позиции.), b\l' ;'sk–: 152.11, 111v.1. v\ 'n' c': 43.10,13–14. golub' c': 73v.11–12. gr= 'n' c': 93.1, 137v.1. srebroprodav' ;ii: 132.6,8,12–13,16,19, 135.8–9, srebrodav' ;ii: 135.5, srebroroda|v' ;i]: 135.9–10 — В этом примере речь идет не о суффиксе –'с– (–' ;–), а скорее суффикс –;ii (который является суффиксом, извлеченным из тюркских заимствованных слов¹³) был подложен или к корню через звук ; или к форме –prodav' c–, и звук с ассимилировался под влиянием ;, потом исчез. —. podvigodav' c': 108.3. dv' r' c': 128v.20. domo|d' r' x' c': 33v.1–2. kon' c': 127.19, 133.16, 152.20, 152v.10. kup' c': 48v.9, 55.17, 82.11–12, 133.20, 136.6. hristol[|b' c': 24v.20–25.1, ;Lklb' c': 34v.13, trudol[|b' c': 121.16, stran' - nol[|b' c': 172v.14–15. m' r' tv' c': 51v.15, 52.8. pis' ;i/: 148.1 (то же самое можно сказать, что уже было изложено выше насчет существительного srebrodav' ;ii). ;r' noriz' c': 40v.18, 67.19–20, всего 11 примеров, ;r' noriz' ;'skyA: 115.8, b\loriz' c': 47.2. skor' c': 10v.18, 26v.20–21 (иной почерк IV). bogoslov' c': 122v.14 (иной почерк VI). sl\p' c': 51.17. sl= 'n' ;'nago: 121v.5. star' c': 3.3,14, 3v.5,9,14–15, 4.2, 4v.7, 6.15,18, всего 305 примеров (16 в ином

¹³ Baleczky Emil, Hollós Attila: *Ószláv nyelv*. Budapest 1987, 103. o.
Вайан А.: *Руководство по старославянскому языку*. Москва 1952, с. 232.

почерке), star' i' (им. и вин. п. ед. ч. притяжательного прилагательного, правильно было бы star' ii): 27.7, 27v.11 (*иной почерк IV*), 45v.2, 65.11, 82v.9, star' i- (косвенные падежи притяжательного прилагательного): 7.19, 16.17, 28.12, 38v.11, 45v.5, 10-11, 15, 59.12, 63.8, 64.20, 76.2, 84v.12, 93v.18, 158v.6, 159v.1, 161v.18, 163v.1 — Слабый напряженный редуцированный в суффиксах притяжательного прилагательного во всех примерах выпал, или эти формы стали стянутыми. Найдены нами такие формы: star' i, star' i[, star' iA, star' ia вместо star' ii, star' i[, и т. д. (парадигму склонения мы взяли от П. Я. Черныха им./вин. ед. ч. v=l; ii, род. ед. ч. v=l; ' /, дат. ед. ч. v=l; '[, и пр.¹⁴). —, star' i'sky: 38.3. studen'c': 56v.7, hl\b'c': 24v.6-7 (*иной почерк IV*), 113.18. i'van' i[: 65v.2 ((то же самое можно сказать, что уже было сказано выше насчет существительного srebroadav' ii). ir'n'c': 125.1, 125v.7, 171v.16, 173.18, 176.6, ir'|n'|'stv\': 39v.13-14, ir'n' i'skyi: 115.5. i't'c': 80.14, 117v.11, 18. ot=w'l'c' / Mw'l'c' / ow'l'c': 7v.17-18, 8.1, 12v.9, всего 22 примера (1 в ином почерке).

4.2.3. В суффиксе -'sk-

d\vi;'sk=: 164v.2. xen'sk=: 179v.5. i l lm'sk=: 3.4. kr'st' /n'sk=: 130v. 16, 131.11, 132v.13. ma|nastyr'sk=: 138v.16-17. 0ivai|id'sk=: 46.20-46v.1.

4.2.4. В суффиксе -'stv-

box'stv'nyi / ъ x'stv'nyi: 22.11, 22v.8 (*иной почерк III*), 24.20, 27.2 (*иной почерк IV*), 32v.12-13, 65v.6-7, 12, 102v.6-7. dar'stvi[: 123v.11. mux'stv'no: 44.4. pronyr'stvii: 44.16. i[v'stv'nyh=: 107v.12.]piskup'stvi]: 24v.4 (*иной почерк IV*).

4.2.5. В суффиксе -'l-

os'l=: 74.20, 74v.6, 12, 14, 75.1, 4, 7, 111.4. sv\t'l'stvu: 138.16.

4.2.6. В суффиксе -'b-

slux'b'nik=: 34.1.

4.2.7. В суффиксе -'d-

prav'd'n-: 73v.3, 127.4, 138.14.

¹⁴ Черных П. Я.: *Историческая грамматика русского языка*. Москва 1954, с. 194.

4.2.8. В суффиксе –'т–

м' ; 'т=: 173v.14 (иной почерк VIII), 182.13.

5. Вторичные редуцированные в сильной позиции

Лишь в одном случае найдена буква = на месте этимологически сильного вторичного редуцированного заднего ряда в суффиксе –l–, или точнее между корнем и суффиксом: uz=|l=: 170.12–13. Несмотря на то, что известен и суффикс –=l–, редуцированный мы считаем вторичным ввиду того, что это существительное принято реконструировать без редуцированного¹⁵.

6. Выпавшие редуцированные

В суффиксах, сравнивая с корнями, выпало мало редуцированных, большинстве с апострофом.

6.1. Выпавшие редуцированные без апострофа

На месте органического редуцированного мы не нашли ни буквы = или ', ни апострофа в следующих суффиксах:

В слабой позиции:

–n– (<–'n–): nepodobna: 163.7.

–i– (<–'i–): starie (звательный п.): 124v.5.

В сильной позиции:

–l– (<–=l–): sr'hl'stvom': 118v.8.

Касаясь суффикса –'n–, мы считаем уместным заметить, что имеются слова (/sn–, vesn–, desn–, xelezn–, naprasn–, prisn–, t\sn–), в которых, уже и в древнейших старославянских рукописях, этот суффикс пишется без буквы ' ¹⁶, что может указать на то, что в суффиксах этих слов редуцированный выпал уже в праславянском языке. Оспаривается, что редуцированный действительно выпал ли в этих словах, или только из-за орфографической традиции тут не поставлена буква '. Например, в этом суффиксе В. М. Марков не принимает выпадения редуцированного в праславянском языке¹⁷. Однако С. П. Обнорский отрицает то, что эти слова содержали редуцированный в праславянском

¹⁵ Фасмер М.: *Ibidem.* т. IV. с. 154.

¹⁶ Марков В. М.: *К истории редуцированных гласных в русском языке.* Казань 1964, с. 74–77.

¹⁷ Марков В. М.: *Ibidem.* с. 74–77.

языке¹⁸. Ради полноты мы указываем эти оспариваемые слова, найденные нами в изучаемом памятнике: *prisn-*: 69v.8,11, 75.14–15, всего 14 примеров, *prisnoŭva*: 23.10, 32v.7,17, 73v.2. *desnyi*: 5v.5, 54.5, 64v.8–9, 134.12, 182v.10. *t\sn=m'*: 126v.8, *t\snotD*: 126v.11, 126v.17–18. *naprasn-*: 44.12, 160v.8, 177v.16.

6.2. Выпадение редуцированные с апострофом

В 4 главе нашей диссертации изложены подробно те доводы, на основе которых мы не придаем фонетического значения паеркам, т. е. апострофам, но тут за недостатком места мы не будем касаться их. На месте органического редуцированного переднего ряда найден апостроф в следующих суффиксах:

В слабой позиции:

-'n- (< *-'n-*): *blax'nawe sa*: 149.10. *s=bor'n\i*: 160.14. *v\r'n-*: 79v.14, 90.6, 109.19, 178.4, *z=lov\r'n-*: 17v.11, 32v.5, 102v.18, 103v.6–7, *bla|gov\r'na*: 108v.3–4, *pravo|v\r'no*: 14v.13–14. *okaan'ne*: 163v.16. *bezm\r'nyi*: 134v.10, 121v.5.

-'c- (< *-'c-*): *dv'r'cami*: 137.5. *star'ca*: 66v.7.

-'sk- (< *-'sk-*): *egiar'sky*: 59v.16.

В сильной позиции:

-'n- (< *-'n-*): *ŭlgov\r'n=*: 120.17, 142v.8, *z=lov\r'n=*: 55.18.

По нашему мнению в этих словах апостроф появился по аналогии с слабой позицией, и он не обозначал редуцированного звука.

7. Мена редуцированных

7.1. “Простая” мена редуцированных

Перед слогом, содержащим гласный переднего ряда, на месте органического редуцированного переднего ряда найдена буква = в суффиксе следующего слова: *brat=ne*: 15.2.

7.2. Межслоговая ассимиляция

Перед слогом, содержащим гласный заднего ряда, на месте органического редуцированного переднего ряда найдена буква = в суффиксе следующего слова: *nap=du*: 67v.3.

¹⁸ Обнорский С. П.: *Къ истории глухихъ въ Чудовской псалтыри XI вѣка*. In: РФВ, т. 68, 1912, с. 342.

Перед слогом, содержащим гласный переднего ряда, на месте органического редуцированного заднего ряда найдена буква ' в суффиксе следующего слова: $v=1 \setminus z' we: 60v.19$ (иной почерк VII).

8. Вокализация редуцированных

У суффиксов встречается один пример, где произошло прояснение редуцированного в сильной позиции. На месте этимологически сильного органического редуцированного заднего ряда найдена буква о в суффиксе $=k-$ следующего слова: $slanotok=: 113.8$.

Эта вокализация вероятно характеризует не столько произношение писцов (хотя полностью не отказываемся и от этого), сколько язык протографа. По мнению Дюлы Дечи древнеболгарский о, возникший от =, с одной стороны можно объяснить влиянием письменных македонских форм, а с другой стороны произносительной нормой, распространенной среди интеллигенции¹⁹. Из болгарских диалектов лишь в средних зонах можно обнаружить о на месте праславянского *ъ в префиксах и суффиксах, напр.: *возглавица, вовезде, вознего, песок*²⁰. Боряна Велчева пишет, что в суффиксах, в префиксах и постпозитивных членах изменение $= > o$ чаще наблюдается в современном болгарском языке в диалектах вокруг Софии, Ботевграда и Салоники, а также в фракийских и мезийских диалектах, напр.: *soberi, sopna se, ... danok, vetъro*²¹. Она же пишет еще, что вокализацию редуцированного в данной рукописи вообще принято считать диалектным признаком, указывающим на западно-древнеболгарское происхождение²².

По мнению А. М. Селищева, изменение редуцированного суффикса $=k-$ в о в македонских (за исключением северной полосы) и юго-западных болгарских диалектах произошло фонетическим путем, однако, в северно-македонском, в средне- и северо-западных, а также в восточных болгарских диалектах прояснение редуцированного не является результатом фонетического изменения, так как в этих диалектах из = возник не о. По его мнению, в этих диалектах суффикс $-ok-$ заимствован не от остальных диалектов, а он появился по аналогии с такими словами, в которых искони был суффикс $-ok-$ как, напр. в словах *висок, широк*,

¹⁹ Décsy Gyula: *La vocalisation des jers en bulgare*. In: *Studia Slavica*, Budapest 1955, tomus I. fasciculus 4., p. 373.

²⁰ Décsy Gyula: *Ibidem*. p. 373.

²¹ Velcheva Boryana: *Proto-Slavic and Old Bulgarian Sound Changes*. Columbus, Ohio 1980, p. 124.

²² Velcheva Boryana: *Ibidem*. p. 124.

*слепок*²³. В настоящем случае возникновение вокализации в протографе мы связываем с фонетическим путем, так как суффикс *-ok-*, появившийся не фонетическим путем, раньше всего обнаруживается в памятниках, возникших в раннюю среднеболгарскую эпоху²⁴. Однако Синайский патерик не смог быть списан со среднеболгарского оригинала, поскольку в памятнике не встречаются признаки среднеболгарских рукописей (мена юсов, мена букв *Д* и *=* и пр.), но в то же время наблюдаются архаические признаки (оформление нескольких букв, неоднократно бросающееся в глаза архаическое образование действительного причастия пр. времени у глаголов IV класса, и т. д.). Нужно учесть и то, что в памятнике, среди корней найдена форма *m'ne* (55.16, 178v.3) вместо *mene*, которая характерна для рукописей, возникших в Македонии²⁵. Так, по этим данным мы с большой долей вероятности можем определить, что протограф изучаемого памятника возник в Македонии, по всей вероятности в ее южной или средней части.

9. Выводы

По регулярной постановке букв *=* и *'* можно определить, что слабые органические редуцированные в суффиксах редко подверглись изменению, их сохранность хорошая. Органические редуцированные в слабой позиции сохранились без изменения в 1945 случаях (114 примеров в ином почерке). Органические редуцированные выпали всего в 23 случаях, в 3 случаях без апострофа (1 пример в сильной позиции), в 20 случаях с апострофом, (3 примера в сильной позиции). В 22 случаях выпали редуцированные переднего ряда (3 примера в сильной позиции), а однажды редуцированный заднего ряда. Большинство редуцированных выпало в суффиксе *-'n-*, всего 18 (3 примера в сильной позиции), из которых 17 с апострофом (3 примера в сильной позиции), поэтому можно предположить, что в этом суффиксе падение редуцированных началось раньше всех. Правда, что в памятнике этот суффикс наблюдается чаще всех, но и так, сравнивая пропорциональности, в нем выпало больше всех редуцированных. Подтверждается и другими рукописями, что падение редуцированных в суффиксе *-'n-* началось раньше, чем в других суффиксах, напр. Пандектами Антиоха XI в.²⁶, Изборником Свято-

²³ Селищев А. М.: *Очерки по македонской диалектологии*. фототипно издание, София 1981, с. 24.

²⁴ Селищев А. М.: *Ibidem*. с. 25.

²⁵ Вайан А.: *Ibidem*. с. 176.

²⁶ Копко П. М.: *Изслѣдование о языкѣ Пандектовъ Антиоха XI в.* In: Извѣстія II Отд. И. А. Н. т. XX (1915) кн. 3, с. 147.

славовым 1073 г.²⁷, Музейным Евангелием конца XII – начала XIII вв.²⁸, Июльской Служебной минеей конца XI – начала XII вв.²⁹, Октябрьской Служебной минеей 1096 г.³⁰. Небольшое количество примеров, свидетельствующих о падении редуцированных, вновь позволяет нам предположить, что падение редуцированных началось не просто в слабой позиции, а в изолированной слабой позиции, согласно определению И. Фалева³¹. Поскольку редуцированные в суффиксах почти никогда не были в изолированной позиции, они так и не могли исчезнуть. Так, хорошая сохранность редуцированных в суффиксах объясняется тем, что эти редуцированные не были в изолированной позиции. (В корнях изучаемого памятника наоборот, редуцированные намного чаще были в изолированной позиции, и поэтому они чаще и исчезли.) После этого мы показываем следующей таблицей, между какими согласными произошли изменения.

Между какими согласными	Выпавшие редуцированные	Мена редуцированных	Межслоговая ассимиляция	Вокализация	Все изменения итого
b n	1				1
x n	1 с апострофом				1
z w			1		1
n n	1 с апострофом				1
p d			1		1
r n	15 с апострофом (3 в сильной позиции)				15
r s	1 с апострофом				1
r c	2 с апострофом				2
r i	1				1
t k				1 в сильной	

²⁷ Еленски И. И.: *Редуцированные гласные в Святославовом изборнике 1073 года*. Автореферат. Москва 1955, с. 12.

Соколова М. А.: *К истории русского языка в XI веке. (Рукопись московской Библиотеки им. Ленина, № 1666)*. In: Известия по русскому языку и словесности. т. III. Ленинград 1930, с. 105.

²⁸ Х. Тот Имре: *Музейное евангелие*. с. 230.

²⁹ Карягина Л. Н.: *Редуцированные гласные в языке Июльской Служебной минеей конца XI-начала XII вв.* In: Материалы и сообщения по истории русского языка. Москва 1960, с. 43.

³⁰ Х. Тот Имре: *Малоизвестный фрагмент служебной минеей на месяц октябрь*. In: Studia Slavica Hungarica 33/1-4, Budapest 1987, с. 26.

³¹ Фалев И.: *О редуцированных гласных в древнерусском языке*. In: Язык и литература 1927, т. II. вып. 1, Ленинград, с. 121.

				позиции	1
t n		1			1
h l	1 в сильной позиции.				1

По таблице можно определить, что изменения произошли между билабиальным и зубным согласными в 2 случаях (1 пример в сильной позиции), между зубными в 2 случаях, между зубным и переднеязычным в 20 случаях (3 примера в сильной позиции), между переднеязычными в 1 случае, между зубным и заднеязычным в 2 случаях. Изменения произошли между акустически низким и высоким согласными в 4 случаях (1 пример в сильной позиции), между высокими в 23 случаях (3 примера в сильной позиции). Изменения произошли между акустически диффузными согласными в 4 случаях, между диффузным и компактным в 22 случаях (4 примера в сильной позиции), и между компактными в 1 случае.

Заслуживает внимания, что между *r* и *n* редуцированный выпал 15 раз с апострофом (3 примера в сильной позиции), а сохранился в 21 случае. Это позволяет заключить то, что между этими согласными редуцированный легче выпал, чем между иными согласными. Если остановиться у примеров суффикса *-'n-*, тут было всего 19 изменений (3 примера в сильной позиции), из которого 15 (78,95 %) приходится на положение между *r* и *n*, пока редуцированный, сохранившийся между этими согласными был 21, что представляет собой лишь 3,05 % всех редуцированных, сохранившихся в суффиксе *-'n-* (689 примеров (46 в ином почерке)). Стоит упомянуть, что во многих памятниках часто отсутствует буква *'* на месте редуцированного после *r* напр.: в Архангельской Евангелии 1092 г.³², в Музейной Евангелии конца XII – начала XIII вв. и Ефремовской кормчей XII в.³³, в Октябрьской Служебной минее 1096 г. и Ноябрьской минее 1097 г.³⁴. По мнению М. А. Соколовой в Архангельском Евангелии, где *er* стояла перед буквой *r*, отсутствие буквы *'*, обозначающей редуци-

³² Соколова М. А.: *Ibidem.* с. 105.

³³ Х. Тот Имре: *Музейное евангелие.* с. 229.

³⁴ Гринкова Н. П.: *Евгениевская Псалтырь, как памятник русской письменности XI века.* In: Известия ОРЯС, т. 99, 1925, с. 301.

рованный суффикса, было обусловлено тем, что писец так хотел избежать того, чтобы буква τ была окружена двумя ерями, так как в рукописи подобных написаний почти нет (всего 5 примеров, из которых 2 находится на конце строки)³⁵. Однако в Синайском Патерике только один случай может объясниться так ($\delta\nu'\tau'sami: 137.5$), и написания, упомянутые выше, гораздо чаще встречаются, поэтому объяснение М. А. Соколовой для изучаемого нами памятника не может быть применимым.

³⁵ Соколова М. А.: *Ibidem.* с. 105.

Карой Гадани

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ В СЛОВЕНСКИХ ЗЕМЛЯХ В XVII-XVIII ВЕКАХ

Стиль протестантских текстов указывает на оригинальность словенской Реформации, протекавшей под сильным влиянием Гуманизма. Ввиду чисто религиозного предназначения, ему свойственно почти полное отсутствие светской линии, характерной для эпохи средневековья. Однако в рамках протестантской программы полностью достигается жанровая расчлененность - от средств художественного выражения в некоторых псалмах, до специальных теологических или юридических фрагментов. В то же самое время в разных протестантских произведениях с очевидностью просматриваются и различные диалектные языковые особенности. В целом же создание у словенцев собственных книжно-литературных идиомов на народной основе, связанных с влиянием идей Реформации, свидетельствует о демократизации на уровне изменений в языковой ситуации. Появление литературных идиомов на основе народной речи вызвало к жизни конкуренцию между ними и неродными языками (латынью, немецким, а также итальянским и венгерским), ограничению сфер функционирования последних. Одновременно, проникновение народно-разговорного в своей основе книжного языка словенских протестантов в сферу достаточно высокой культуры, приводило к расширению коммуникативных возможностей народного языка, отныне получившего пусть и ограниченную возможность использовать его в качестве языка письменности. Правда, в XVII веке, в период контрреформации в словенских землях наблюдается постепенный отход от традиций, заложенных в XVI веке. Несмотря на относительную неблагоприятность общей атмосферы в Европе, эпоху барокко в XVII веке в словенских землях все же можно рассматривать как период расширения культурной традиции литературного языка именно в сфере речевого общения. Эти процессы происходят здесь скорее „вопреки”, нежели „благодаря” - при отсутствии соответствующей кодификации - последующие словенские грамматики издаются лишь в XVIII веке. Отсутствуют и столь необходимые в подобной ситуации словенские словари. Элементы барокко особенно интенсивно проникают в жанр, композицию и стилистику. Наиболее влиятельными в этот период становятся горенские диалекты.

Языковая коммуникация по-словенски в этот период отличается социальной пестротой и разнообразием. Мы считаем необходимым внести определенные коррективы и исправления на устоявшуюся уже в словенской историографии точку зрения о том, что в XVII-XVIII вв. в словенских

землях высшие слои - дворянство, богатые и средние горожане (которые принадлежали преимущественно к немецкой или итальянской национальностям, в то время, как крестьяне и беднейшие горожане являлись словенцами) использовали во всех сферах коммуникации немецкий, латынь и итальянский языки при полном пренебрежении к словенскому языку. Последним же, якобы, пользовались только низшие классы общества.

Новые материалы выдоизменяют эту картину. Действительно, в Габсбургской монархии к середине XVIII века установилась своеобразная языковая иерархия: на ее вершине находился латинский язык, который, хотя и терял постепенно свои позиции, все же еще сохранялся в церкви, науке, школе. На втором месте стоял итальянский язык, на котором говорило высшее общество. Третье занимал немецкий - язык официальных документов, чиновничества, богатых и средних горожан, интеллигенции. И только на самом последнем были языки славянские, в том числе и словенский - язык низших слоёв населения, крепостных крестьян, беднейших горожан. Однако статус словенского языка был уже в этот период значительно выше, чем представляется, а коммуникативная функция значительно полнее - он имел достаточно широкое хождение в некоторых семьях дворян и состоятельных горожан. Вот некоторые факты, свидетельствующие об этом. В национальной библиотеке Вены сохранились три книги, содержащие информативные записи разговоров с людьми, желавшими вступить в иезуитский орден. С 1648 по 1737 г. в него вступили 42 выходца их словенских земель, главным образом из среды дворян и горожан. 20 из них прибыли из Крайны и все говорили по-словенски. Причем, 17 из них на вопрос о знании языков на первое место ставили словенский и только на второе - немецкий язык.

До середины XVIII века дворянство в Крайне, как предполагают исследователи, было двуязычным. Об этом свидетельствует, в частности, переписка представителей дворянских фамилий во Внутренней Крайне, Триесте (Горице) и других местах, которая велась по-словенски, с употреблением уже выработавшихся на словенской языковой почве определенных эпистолярных стереотипов. В то время словенский язык не считался зазорным и для дворян, и они пользовались этим славянским языком наравне с немецким и итальянским. Прежде всего это относилось к центральной словенской провинции - Крайне. Среди иезуитов, выступавших в первой половине XVIII века с проповедями на словенском языке, были два барона - Людвик Нойхауз и Даниэль Вальвасор. Перу последнего принадлежит знаменитое энциклопедическое описание герцогства Крайнского (J.W.Valvasor, Die ehre des hertzogthums Crain, Nürnberg, 1689), из которого мы узнаём, что в XVII веке словенский язык на этой территории являлся языком официального общения. Одна из глав этой книги посвящена

подробному описанию особенностей этого языка и носит название „Краньско-словенский язык” (Kranjsko-slovenski jezik).

Среди горожан Крайны словенский язык был ещё более распространён. Здесь, например, в 1750 году все городские судьи за исключением судей Любляны, Нового Места и Кршко присягали на словенском языке. В последующие десятилетия положение резко меняется не в пользу словенского языка, т.к. во 2-й половине XVIII века после реформ Марии Терезии и Иосифа II онемечивание словенских городов происходит быстрыми темпами. Подобные процессы в это время проходили и в других славянских землях Габсбургской империи, в частности, в чешских городах.

В конце XVII- первой половине XVIII века словенский язык в литературных произведениях и научных трудах употреблялся довольно редко. Мы уже упоминали об „иерархии” языков на словенской этнической территории. В это время в словенских землях, как и во всей Австрийской империи, языком литературы и науки был по преимуществу латинский. На словенской этнической территории немецкий язык использовался только в тех случаях, когда авторы предназначали свои сочинения для возможно более широкого круга читателей. О том, что до середины XVIII века немецкий язык не занимал в Габсбургской монархии главенствующего положения, свидетельствует тот факт, что кафедра немецкого языка в Венском университете была открыта только в 1749 году.

Словенский язык достаточно широко использовался в устной форме в церкви, где проповеди читались преимущественно по-словенски. В литературе словенский язык использовался в качестве „низкого стиля”. Например, в хорватском переводе мольеровской комедии „Жорж Данден” по-словенски говорили слуги и другие лица низкого происхождения. В представлениях на немецком языке для краньских господ на словенском языке также говорили персонажи из низших сословий, в частности, им широко пользовались в сценах крестьянской свадьбы. В „высоком стиле” словенский язык употреблялся чрезвычайно редко. Так, например, в упомянутой выше, написанной по-немецки книге И.Вальвасора „Слава герцогства Крайны”, некий Йозеф Зизенчели поместил оду на словенском языке, восхваляющую этот труд.

В канун национального возрождения появились и первые переводы на словенский язык официальных документов - патентов от 1754, 1764, 1766 гг. (Orožen M. Jezik učnih knjig v 19. stoletju. - In: XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj, Ljubljana, 1979. S. 157-158.)

С наступлением контрреформации с 1615 по 1672 г. книги на словенском языке не издавались. Лишь в 1672 году люблянский епископ Янез Людвик Шенлебен выпустил в свет сборник, включающий переводы

на словенский язык евангелия, катехизиса, некоторых словенских церковных песнопений. В конце XVII века духовную литературу на словенском языке выпускали новоместский каноник Матия Кастелиц, капуцин Янез Светокрижский, иезуит Ерней Басар и другие. Таким образом, XVIII век на словенских землях можно представить обобщенно как время спорадического, пульсирующего развития словенской речевой практики, очень слабо нормированной и кодифицированной, которая в центре и на периферии словенской этнической территории (Любляна, Каринтия, Штирия, Прекмурье) закрепляет локальные языковые элементы, (особенно в лексике), сохранившие свой местный характер во многом до наших дней.

Elizabeta Bernjak

VPRAŠANJA KONGRUENCE V SLOVENSKEM
IN MADŽARSKEM JEZIKU

0. Jezikovna sistema, ki sta na narodnostno mešanem (dvojezičnem) območju v stalnem stiku prek svojih govorcev, sta izpostavljena medsebojnemu vplivanju. Tako prihaja med obema jezikovnima sistemoma do interference in transference, zlasti če jezika nista niti genetsko niti tipološko sorodna, kar velja v danem primeru za slovenski in madžarski jezik. Vzporedna raba dveh jezikov postavlja poseben način obravnave, protistavo, ki se uresničuje na vseh jezikovnih ravneh, zlasti pa na morfosintaktični ravnini. S protistavo lahko ugotovimo razlike, podobnosti in enakosti med jezikovnima sistemoma in predvidimo morebitne jezikovnosistemsko pogojene interferenčne napake. V pričujočem sestavku želim izpostaviti nekatere poteze kongruence v slovenščini (nadalje sj) in madžarščini (nadalje mj) kot stičnih jezikih, ki so zaradi sistemsko različnih ali podobnih pravil pogosto vzrok negramatičnosti povedi in otežujejo razumevanje sporočila.

1. Kongruenca (ujemanje) je tista vrsta slovnične, skladenjske vezi med besedami samostalniške besedne zveze (v mj prilastkove strukture) oz. med stavčnimi členi (osebka = os. + povedek = pov.), ko se odvisna beseda (ali stavčni člen) v sklonu, številu, osebi ali tudi spolu (sj) ravna po svojem nadrejenem delu; v sj prilastek po odnosnici (lepa hiša), povedek po osebku (Hiša je naša, Drevo je ozelenelo) ali en njegov del po drugem (To mesto so Brežice). Kadar v stavku ni osebka imamo ujemanje na ničti zaimpek srednjega spola ednine (Grmelno je.). V mj se lastnostni in količinski prilastek oblikovno ne ravna po odnosnici (szép ház, szép házak), oblikovno ujemanje med odnosnico in prilastkom je le pri apozicijskem prilastku (npr. A házat, a pirosat); povedek se ravna po osebku v številu in osebi (Én olvasok. Mi olvasunk.), imenski povedek pa samo v številu (A ház szép. A házak szépek.).

Kongruenca je torej pomembno gramatično sredstvo za tvorjenje povedi oz. besedila, ki temelji na koreferenci odvisnega in nadrejenega dela v besedni zvezi oz. med stavčnimi členi in je na besediloslovni ravnini podobna vlogi anafore (koherence). Posebna značilnost kongruence na morfosintaktični ravnini pa je zaznamovanost slovnične, skladenjske vezi na obeh delih samostalniške besedne zveze oz. stavčnih členov z enakimi oz. podobnimi, t.i. ponovljenimi morfemi, kar kaže na pojav redundance.

V sj razlikujemo štiri kategorije ujemanja: v spolu, sklonu, številu in osebi, v mj v osebi, številu, sklonu in določnosti (kar omogoča predmetna spregatev glagola). V podredni samostalniški frazi, sestavljeni iz prilastka in odnosnice, se levi pridevniški prilastek v sj vedno ravna po spolu, sklonu in številu po

odnosnici (izjema so ničto pregibni prilastki tipa bomba punca, bomba punce) desni ujemalni samostalniški prilastek po sklonu in številu (gospod učitelj, gospoda učitelja, gospodje učitelji, Ivan Cankar in ničto pregibni Ana Horvat). Poleg desnega ujemalnega prilastka pozna sj tudi desnega neujemalnega, in sicer: imenovalnega (hotel Lipa), nepredložnega rodilniškega (pridelovanje krompirja), nepredložnega dajalniškega (pomoč sosedu) in predložno sklonskega (razmišljanje o vojni).

V mj obstajajo podredne sintagme (po madžarski slovnični tradiciji se poimenujejo po določilu in ne po odnosnici), katerih dvojna morfološka zaznamovanost spada delno v kongruenco, delno v zaznamovanje skladijskih razmerij med deli strukture. Tako se ravna ujemanje v številu in osebi v osebkovi in svojilni sintagmi po podrejenem delu, zaznamovanost pa po nadrejenem delu, npr. *a tanár említette példa, a fiú(nak a) könyve*. Nasprotno pa uravnava skladijska razmerja nadrejeni del, zaznamovanost pa se odraža na podrejenem členu: *a tanár ø említette példa, a fiú ø könyve*. Podobno je pri predmetni sintagmi: ujemanje po določnosti se ravna po podrejenem delu, zaznamovanost pa poteka preko nadrejenega dela z osebno glagolsko končnico: *látja az erdőt: lát egy erdőt*. V izražanju skladijskega razmerja ima tudi tu odločilno vlogo nadrejeni del, zaznamovanost pa se udejanja preko podrejenega dela. Torej je kongruenca v številu, osebi in določnosti obratne smeri kot skladijsko razmerje. Sklonska kongruenca je istosmerna s skladijskim razmerjem, morfološka zaznamovanost je odvisna od nadrejenega dela in se udejanja preko podrejenega: *ezt az ember; csizmát, pirosat*. Kongruenca v mj se dejansko udejanja pri apozicijskem prilastku, in sicer v sklonu in številu: *csizmákat, pirosakat*. Morfološka zaznamovanost odvisne besede je v nekaterih jezikih (tudi v sj) obvezna, v drugih nepotrebna ali fakultativna (v mj) in je zaželeno, če ima taka redundanca tudi komunikacijsko vrednost. V mj se udejanja v primerih, kadar sta odvisni in nadrejeni deli sintagme zaradi besednoredne umestitve ločena drug od drugega, npr. pri kongruenci *os. in pov.*, pri kongruenci odnosnice in apozicijskega prilastka in ko kongruenca prestopi okvir strogega sintagmatskega razmerja (npr. kadar je posesivno razmerje izraženo izven sintagme), zlasti pa kadar kongruenca presega meje stavčja znotraj večstavčne povedi in se odvisna beseda umesti v drugo stavčje.

Kongruenca v mj je lahko znotraj ozkega sintagmatskega razmerja delna, npr. v svojilni prilastkovi strukturi z ravnim besednim redom: *a fiúk könyve oz. az ő könyvük*.

V mj lahko kongruenca popolnoma izostane, zlasti v sintagmah z lastnostnim in količinskim prilastkom: *jó ember, jó ember: *jót ember, két ember: *két emberek*, v sj je levi prilastek (pridevniška beseda) vedno ujemalen: *dober človek, dobri ljudje, dva človeka, toda pet ljudi* (za števniskim prilastkom od pet dalje in za količinskimi izrazi je tudi v sj delna kongruenca: števnik je v

imenovalniku, odnosnica v rodiliku množine). V sj je prav tako ujemanen desni samostalniški prilastek tipa *človek žaba* (rod. človeka žabe, kongruenca v številu in sklonu), neujemalni pa so vsi ostali tipi desnih samostalniških prilastkov.

1.2. Vrste ujemanja: razlikujemo oblikovno in smiselno kongruenco ter ujemanje po bližni členov.

1) Oblikovno ujemanje pomeni ujemanje podrejenega in nadrejenega člena v obliki po pravilih danega jezika.

2) Smiselno ujemanje je pravzaprav oblikovna inkongruenca (omogoča ga pomen uravnalnega/nadrejenega dela, v sj npr. pri ničtem pregibanju, v mj je pretežno smiselno ujemanje). Toda ne pomeni vsaka oblikovna inkongruenca vedno smiselnega ujemanja, npr. v mj *az ő házuk, az emberek háza* (dobesedno 'on hiše' (njihove hiše), 'ljudje hiša' (hiša ljudi), ali *hűtlen lettek a szavak* (besede so postale nezveste); *őket jónak tartom* (imam jih za dobre); v sj: *To mesto so Brežice* ('Ez a város Brežice voltak'), *Prišlo je pet ljudi* ('Öt emberek jött'). V teh primerih gre za jezikovnozgodovinsko pogojene inkongruence.

Neprekrivanje med oblikovnim in dejanskim pomenskim ujemanjem in iz tega izhajajoča dvojnost zaznamovanja je najbolj opazna pri ujemanju v kategoriji števila, zlasti v mj, npr. *a fiú és a lány vizsgázik/vizsgáznak*. Smiselno ujemanje je opaziti tudi pri kongruenci v osebi in določnosti, kjer je prav tako možna dvojnost glede na oblikovno in smiselno kongruenco, npr. v kongruenci slovnične osebe (Te vagy az, aki segíthet az övéinek / aki segíthetsz a tiednek); ali na področju določnosti kongruence (*elvitte három könyvemet / elvitt három könyvemet*).

V sj, ki pozna kategorijo slovnicega spola, lahko prihaja še do smiselnega ujemanja v spolu. Ujemanje v spolu velja samo za sj in je zato pogost izvor interferenčno pogojenih napak. Običajno se povedek ravna po spolu osebka: *Peter je prišel – Marija je prišla – Dete je prišlo*.

Ujemanje v sklonu med osebkom in povedkom: v mj se v povedku rabi isti sklon kot je sklon osebka, v sj pa razen tega še rodilnik, če je jedro osebka v rodilniku množine oz. pri pridevniškem rodilniku, npr. *Tone je dobrega zdravja*.

3) Ujemanje po bližni nastopa takrat, če v strukturi nastopata vsaj dva nadrejena člena z različno kongruenčno močjo. Pri tem se podrejeni člen ravna po nadrejenem členu, ki mu je najbližji. V današnji jezikovni rabi se to v mj uresničuje (pogosto na račun smiselnega ujemanja) zlasti pri številskostnem ujemanju (npr. *A fiúk és a lányok vizsgázik*), a tudi pri ujemanju v osebi (npr. *Mi is, ti is sokat dolgoztatok*) in po določnosti (*A műszaki dolgozókat és egy ügyintézőt megjutalmaztak*). Taka raba je običajna, kadar priredno zložena jedra niso med sabo v preprostem vezalnem razmerju, npr. *nemcsak én, hanem ő is sokat dolgozik*. Pravilo pa se ne sme kršiti, kadar se med priredno zložena osebka jedra vrine povedek, npr. *a fiú vizsgázik és a lányok; őt szeretem, nem téged*.

2.0. Kako se uresničuje smiselna in oblikovna kongruenca znotraj prisojevalne sintagme, zlasti pri ujemanju povedka z osebkom? Smiselno ujemanje ima lahko dvoje oblik:

- (1) množinski osebek – edninski povedek
- (2) edninski osebek – množinski osebek

2.1. Smiselno ujemanje, v katerem je nadrejeni (uravnavalni) člen množinski, podrejeni (ujemalni) pa edninski, je odvisno od pomena osebkov in povedka. Množinski osebek lahko izzove smiselno (edninsko) ujemanje (oblikovna inkongruenca), če je lastnoimenski množinski samostalnik (*pluralia tantum*), ki pomeni eno samo enoto, npr. *Az Egyesült Államok megválasztotta új elnökét.* (V tem primeru je v sj obvezno oblikovno ujemanje: osebek: v 3. os. mn. ž. sp. – povedek: v 3. os. mn. ž.sp. Združene države Amerike so izvolile svojega predsednika.)

2.2. Ob množinskem nadrejenem členu lahko ostane podrejeni člen v ednini, če ta pomeni skupno, pojmovno ali snovno ime, če je samostalniška besedna zveza v vlogi osebkov razširjena s količinskim prilastkom, količinskim izrazom ali je priredno zložena. Take vrste smiselno ujemanje omogoča pomen jedra sintagme. Pri ujemanju povedka z osebkom je lahko glagolski del imenskega povedka v množini, npr. *A régi magyarok harcias nép voltak.* / Stari Madžari so bili borbeno ljudstvo.

2.3. Edninski nadrejeni člen lahko sovпада s smiselnim ujemanjem, če spada med naslednje kategorije:

(A) skupno ime (ljudstvo/nép), samostalnik s količinskim prilastkom (*két ember*, v sj dva človeka – oblikovno ujemanje, toda: *pet ljudi* – smiselno ujemanje), če je v mj količinski izraz (samostalniški zaimek) *mindenki* (v sj vsakdo, vsi), če je osebek priredno zložen iz edninskih jeder (*a fiú és a lány*), tedaj je v sj povedek v dvojini ali množini.

(B) Sem prištevam še tip osebkov s prislovnim določilom spremstva (v mj), v sj osebek z indirektnim predmetom v orodniku, ki izraža recipročno razmerje, npr. *a fiú a lánnyal / deček z dekletom ter*

(C) samostalniško besedno zvezo s priredno zloženim prilastkom (npr. *jó és rossz fiú*, v sj dober in slab deček sta prišla).

2.3.1. (A) V mj ločimo pri kongruenci povedka z osebkom 3 variante:

- a) edninski osebek – edninski povedek
- b) edninski osebek – množinski povedek
- c) množinski osebek – množinski osebek

Pri a) gre za čisto oblikovno ujemanje, ki je najmanj redundantno:

(i)	a nép beszéli	(ljudstvo govori)
(ii)	két ember jön	(prihajata dva človeka)
(iii)	a többi is örül	(tudi ostali se veselijo)
(iv)	az első és a második	(prvo in drugo uvrščeni sta dobila)

helyezett jutalmat kapott nagrado)

Pri b) gre za smiselno ujemanje, ki pa je danes že arhaično, npr. *a nép beszél, a többi is örülnek*.

Pri c) gre za oblikovno ujemanje, ki je najbolj redundantno, z dvojno zaznamovanostjo množine na osebku in povedku: *két emberek is jönnek, a többi emberek is eljöttek*.

(B) V primeru z recipročno rekcijo razširjeno edninsko samostalniško zvezo (prislovno določilo spremstva) se lahko pojavi samo varianta edn. os. – edn.pov, ko je osebek v 1. ali 2. osebi ekspliciten, npr. *Én a lánnyal sétálok*. Tudi ob eksplicitnem osebku v 3. osebi je taka raba običajna, a se pod vplivom slovanskih jezikov pojavlja tudi smiselna kongruenca, ki interferenčno deluje na oblikovno, npr. **a fiú a lánnyal sétálnak*: edninski os. – množinski pov. (z materjo se sprehajava).

(C) Pri priredno zloženem osebku: edn. + edn. je v mj običajno varianta a), npr. *A fiú és a lány sétál* (a tudi b)/*sétálnak*).

Smiselno ujemanje je v mj pomembno tudi na besediloslovni ravnini, pri besedilotvorni koheziji. Tako smiselno besedilotvorno ujemanje, ki presega povedotvorna pravila, je smiselno ujemanje v številu, npr. *A tömeg énekel. Vidáman integetnek*. Toda če tako ujemanje nastopi za osebkom, ki je skupno ime, ali za količinskim izrazom znotraj stavčja ene povedi, prihaja do kršitve norme, npr. **A tömeg énekelnek*.

Ob priredno zloženih edninskih osebkih prihaja lahko do smiselnega ujemanja s povedkom, npr. *A fiú és a lány parkban sétál/sétálnak*. Smiselno ujemanje bo v sledečem stavku obvezno, ne glede na to, ali se ujemanje uresniči tudi v predhodnem stavku, npr. *A fiú és a lány a parkban sétál. Később leülnek egy padra*.

Smiselno ujemanje kot besedilotvorno sredstvo se kaže tudi v številskostnem ujemanju anaforičnih zaimkov: Anaforični osebni in kazalni zaimek se pojavi v novem stavku v množini, ne glede na navedene značilnosti osebka, npr. *A házaspár a szőlőben kapál. Nem messze tőlük gyerekek szaladgálnak*.

3. Ujemanje v besedni zvezi

Glede na skladenjska razmerja razlikujemo: podredne, priredne in soledne, v okviru podredne še prisojevalne sintagme.

3.1. Podredna sintagma sestoji iz jedra in določila, v primeru samostalniške besedne zveze (SZ) je jedro (odnosnica) samostalnik, določilo je prilastek. Besednovrstno sta lahko oba dela iz iste ali različne besedne vrste; četudi sta istobesednovrstna, je različna njuna distribucija, torej imata različno stavčnočlensko vlogo. V mj se sintagma poimenuje po stavčnočlenski vlogi določila, v sj pa po jedru oz. odnosnici. Npr. *szép könyv* – v mj je prilastkova, v

sj je *lepa knjiga* samostalniška besedna zveza; *könyvet olvastam* – v mj predmetna sintagma, v sj *bral sem knjigo* glagolska besedna zveza ipd.

3.2. Priredno zložena besedna zveza sestoji iz dveh enakih sestavin, iz dveh enakih besednih vrst z enako infleksijo, imata enako stavčnočlensko vlogo, enako distribucijo, sta medsebojno zamenljiva, kateri koli del je izpušljiv.

3.3. Prisojevalna sintagma sestoji iz dveh delov, ujemata se v slovničnem številu in osebi, v sj tudi v slovničnem spolu in sklonu. Njuna distribucija ni identična, medsebojno nista zamenljiva, izpust pa je slovnično reguliran. Nimata skupne besednovrstne vrednosti.

3.4. Soredje ni ne priredna ne podredna zveza med deli besedne zveze, ampak sta dela logično enakovredna.

3.5. Skladenjska razmerja med deli besedne zveze izražajo skladska sredstva (skladenjske oblike in slovnične besedne vrste), ki se v obeh jezikih razlikujejo in skladske vezi (slovnične vezi).

3.5.1. V prisojevalni sintagmi je skladska vez ujevanje: osebek ujemalno vpliva na povedek, v sj v spolu (m., ž., s.), sklonu (imenovalnik), številu (ed., dv., mn.), osebi (1.2.3.), v mj v številu (ed., mn.) in osebi (1.2.3.); glagolski del imenskega povedka se z osebkom prav tako ujema v osebi in številu, imenski del povedka pa samo v številu.

3.5.2. V podredni sintagmi je skladska vez zveza jedrne in od nje odvisne besede. Pri levem ujemalnem prilastku (sj) je ujevanje v spolu, sklonu in številu, pri desnem v sklonu in številu; v mj je le smiselno ujevanje med prilastkom in odnosnico, oblikovno se ne ujemata, le pri razlagalnem/apozicijskem prilastku lahko govorimo o oblikovnem ujevanju. V sj razlikujemo še primični prilastek, kjer je skladska vez primik in vezalni prilastek, kjer je skladska vez vezava.

Pri ujemalnem prilastku se pridevniški prilastek na levi in samostalniški na desni strani jedra po sklonu in številu (levi tudi po spolu) ravna po odnosnici, npr. *lep deček lepa hiša lepo dete / lepa dečka, ..., lepemu dečku, ...; mesto Ljubljana mesta Ljubljane*.

V mj je v podredno besedni zvezi medsebojna zaznamovanost med odnosnico in določilom (prilastkom) le pomenska, oblikovno je kongruenca zaznamovana samo na odnosnici, npr. *szép ház, szép házak, szép háznak*. Zaznamovanost oblikovne kongruence je v mj pri apozicijskem prilastku – ujevanje v številu in sklonu (*csizmát, szépet*) in v prisojevalni sintagmi med imenskim delom povedka in osebkom – v številu (*A ház szép, A házak szépek*).

3.6. Največ razlik v kongruenci izkazujeta oba jezikovna sistema pri SZ z levim prilastkom in pri ujevanju v prisojevalni sintagmi. Kongruenca je lahko obvezna, v okviru le-te eno-/dvovariantna, lahko je neobvezna ali pa t.i. obvezna inkongruenca.

3.6.1. Obvezna, enovariantna kongruenca v mj je med osebkom in povedkom, v konkurenci števila in osebe pri posesumu (pri svojljni strukturi), razen če je posezor v 3. osebi množine in pri apozicijski prilastkovi sintagmi (v številu in sklonu).

Obvezna enovariantna kongruenca v sj je med osebkom in povedkom, med levim ujemalnim prilastkom in odnosnico (sp., skl., štev.) ter med desnim ujemalnim samostalniškim prilastkom in odnosnico (v štev. in skl.).

3.6.1.1. Obvezna kongruenca v osebi:

- Mj: V kakršni osebi je osebek, v takšni je tudi povedek, npr. (*én*) *eszem*, (*te*) *eszed*,...; *én dolgozok*, *te pedig henyélsz*...

- Sj: (*jaz*) *jem*, (*ti*) *ješ*,... *jaz delam*, *ti pa lenariš*.

3.6.1.2. Obvezna enovariantna kongruenca v številu:

- Mj: edn. os. – edn. pov.

Množ. os. – množ. pov.

A gyerek eszik.

A gyerekek esznek.

- Sj: edn. os.-edn.pov. dvoj.os. – dvoj.pov. množ.os. – množ.pov.

Otrok je.

Otroka jesta.

Otroci jejo.

3.6.1.3. Kongruenca v spolu je obvezna samo za sj: *Peter(m) je delal(m)*, *Marija(ž) je delala(ž)*, *Dete(s) je delalo(s)*. Pri poimenovanju za spolske pare je prav tako normalno ujemanje po spolu: *Janez (m) je inženir(m)*. *Marija (ž) je profesorica (ž)*. Pri privedno zloženem osebkem se pridevniški prilastek ujema ali s prvim členom ali po slošnih pravilih: *naš ata in (naša) mama / naša ata in mama*.

V mj, ki ne pozna slovničnega spola, se spolski par ne zaznamuje, ali pa se poimenuje z naravnim spolom leksemsko (nő, -né ali asszony), npr. *János mérnök*, *Mária tanár(nő) / mérnök*.

Obvezna kongruenca v spolu je prav tako med levim prilastkom in odnosnico (*lep(m) konj(m)*, *lepa(ž) krava(ž)*, *lepo(s) tele(s)*) in pri desnem prilastku in njegovi odnosnici (*gopod(m) učitelj(m)*, *gospa(ž) učiteljica(ž)*, *gospodična(ž) učiteljica(ž)*), mj ustrezni so neujemalni (*szép ló/tehén/borjú* oz. *tanár úr*; toda *tanárnő* 'učiteljica', *kisasszony* 'gospodična').

3.6.1.4. Obvezna kongruenca med prilastkom in odnosnico v spolu, sklonu in številu:

- Sj: *lepa hiša*, *lepi hiši*, *lepe hiše*; *lepima hišama*, ...*sosed mizar*, *soseda mizarja*, ... *pri sosedu mizarju*.

- Mj: Kongruenca v številu in osebi pri svojilni strukturi: *az én kabátom*, *a te kabátod*, *a mi kabátunk*; v številu in sklonu pri apozicijskem prilastku: *vettem disznót*, *kövéret*.

3.6.2. Dvovariantna kongruenca izhaja iz dvojnosti, t.i. oblikovne in pomenske (smiselne) kongruence, npr. dvovariantna kongruenca glede na slovnično število v mj: *az apa és a gyerekek sétál/sétálnak*; v sj edninsko in needninsko jedro zahteva enovariantno kongruenco v množini, npr. *Oče in otroci se sprehajajo*. Dvovariantna kongruenca se kaže tudi glede na slovnično osebo, npr. *Én vagyok az, aki beszél/beszélek* oz. v sj *Jaz sem ta, ki govori/govorim*.

3.6.3. Možna/izbirna inkongruenca se pojavlja v mj pri številskostnem ujemanju prislovnega določila stanja, npr. *vidámnak/vidámaknak láttam őket*; v sj možne

inkongruence ni, povedkov prilastek se ujema s slovničnimi lastnostmi osebk ali predmeta, npr. *Sava teče motna, videl sem jih vesele, videl sem jo vesel*. V mj je možna inkongruenca še pri ujemanju v osebi nedoločniškega polstavka, npr. *neked kell látni/látnod*. V sj take možne inkongruence pri nedoločničnem polstavku ni, ker v sj nedoločnik ni pregiben. Možna inkongruenca v številu med ovedkom in edninskim osebkom ob prislovnem določilu spremstva: *Ezért kezdtem/kezdtünk el anyáddal a szőlő miatt lelkessedni*. Prav tako je v mj opaziti omahovanje pri rabi števila za zaimkom mind: *Mind itt van/vannak?*

Možna inkongruenca v sj je le v številu v stavkih, tipa: *Na pot sta šla tako Tine in Tone / Na pot je šel tako Tine kot Tone*.

3.6.4. Obvezna inkongruenca obstaja v mj med svojilnim prilastkom (posesorjem) in odnosnico (posesumom), npr.

a magam munkája: magam-nak

a maguk munkája: maguk-nak

Regularna kongruenca je v takih primerih zbledela, v sj pa je obvezna (svoje delo).

3.6.4.1. Inkongruenca v osebi:

a) V mj je opaziti tudi neke vrste izmikanje redundanci, tj. zaznamovanosti ujemanja v osebi pri svojilni strukturi, npr.

a tanuló leckéje: az ő leckéje *účenčeva naloga: njegova naloga*

a tanulóknak leckéje: az ő leckéjük *naloga učencev: njihova naloga*

(V sj je v tem primeru opaziti delno inkongruenco v sklonu in številu, kadar je svojilni prilastek -posesor- v neednini, npr. naloga učencev, naloge učencev, nalogam učencev,...).

b) Če imajo priredno vezalno zloženi osebki različnih oseb skupni povedek, je ta v množini, oseba pa se ravna po osebk z najmanjšim zaporedjem: *A gazda (3) és én (1) önfeledten néztük (III,1) a jelenetet*. V primeru priredno zloženih osebkov nevezalnega tipa je osnova za ujemanje v osebi oseba najbližjega osebka: *Nem te (2), hanem Pista segít (3)*. Inkongruenca glede osebe se v mj pojavlja pri vikanju: v mj se vika s 3. osebo, npr. *Hova megy Ön/Maga/tanár úr*, toda ni neujemanja v številu: *Hova mennek Önök/Maguk?*

c) V sj se pojavlja inkongruenca v osebi: če je katera od sestavin priredno zloženega osebka osebni zaimek, se osebe ujemajo po načelu 1>2>3: *Vidva in oče (2+1) boste (3) šli domov*; če je osebek razširjen z orodniškim spremstvenim predmetom, npr. *Z gospodarjem sva šla na izlet*, ali v obrazcih tipa *Podpisani, izjavljam...*

3.6.4.2. Inkongruenca v spolu se ravna po obrazcu: m>ž/s: *Tončka(ž) in Jure(m) sta šla (m) domov*. Posebnosti: *Korenje (s) in repa(ž) sta dobro kazala (m)*. Če je ob količinskem pridevniku prilastkovo jedro osebka v rodilniku množine, je spol edninskega pridevniškega povedka srednji, npr. *Pet ljudi je prišlo*. Nasploh je

ob osebk v neimenovalniku povedek v srednjem spolu, npr. *Petru se je sanjalo, V dimniku je zavijalo.*

3.6.4.3. Inkongruenca v številu

a) V sj:

- če je osebek priredno zložen, se rabi osebna glagolska oblika načeloma v dvojini ali množini, glede na to, koliko jeder ima tak zložen osebek in v katerem številu so ta jedra: ed.+ed = dv *Borut in Metka pridno študirata.*

ed+ed+ed/ed+need = mn *Tine, Tone in Jure spuščajo zmaja, Ti in tvoja brata boste odšli na morje.*

- kadar je ob količinskem prilastku jedro osebk v rodilniku množine, je povedek v ednini: *Pet ljudi je prišlo;* (v mj stoji odnosnica za količinskim prilastkom v ednini in tako tudi povedek: *Öt ember jött*);

- če je povedkovo določilo samostalnik v množini ali dvojini, je vez kljub edninskemu osebk v množini ali dvojini: *To mesto so Brežice, Ta kip sta Rodinova ljubimca.*

- Pri logičnem osebk in kadar osebek ni v imenovalniku, se v sj rabi ednina: *Z njegovim zdravjem je šlo navzdol; Otrokom se je sanjalo.*

- Pri vikanju je povedek v sj v 2. osebi množine (torej neujemanje v osebi in številu): *Kam greste (III,2) gospod/Vi:?*

b) V mj.

- Če je osebek skupno ime in je v ednini, je povedek, pogosto v množini: *Tehetséges nép (I) vagyunk (III)*

- Če je osebek po obliki množinski samostalnik, a izraža enotni pojem, je povedek v ednini: *Az Egyesült Államok (III) háborús politikát folytat (I).*

- Če je osebek priredno zložen in so člani zveze lastna imena, je povedek lahko v množini: *Péter és Pál (I+I) nyárban összeférnek (III).*

- Če je osebek priredno zložen iz edninskih občnih imen, je povedek v ednini: *Ajtó, ablak (I+I) nyitva van (I).*

- Če je osebek priredno zložen iz edninskega in needninskega osebk, je povedek v možni kongruenci (v ednini/množini) ali se ujemanje ravna po najbližjem osebk: *Zúgott (I) a vár (I) s az utcák (III).*

4. Namesto zaključka: Na podlagi protistave kongruence v slovenskem in madžarskem jeziku lahko postavimo naslednje hipoteze: največje razlike pri kongruenci izkazujejo tisti sistemsko relevantni pojavi, ki niso sistemski del obeh jezikov, tako kategorija slovničnega spola, kategorija slovničnega števila – dvojine ter kategorija določnosti. Ti so tudi glavni sistemski vzrok interferenc, kar potrjujejo tudi empirično ugotovljene napake v jezikovni rabi dvojezičnih govorcev. Podobna in enaka pravila ujemanja v obeh jezikih (pravila izbirne kongruence, pravila enovariantne obvezne kongruence) lahko delujejo v ugodnih sociokulturnih okoliščinah transferenčno. Povsem različna pravila, tako pravila smiselne ujemanja, ki se zlasti v madžarkem jeziku nanašajo na ujemanje v

samostalniški besedni zvezi, pa so pogleg sistemsko neobstoječih kategorij eden izmed glavnih razlogov za kršitev pravil in norme v enem od jezikov. S protistavo delnih jezikovnih sistemov dobljeni rezultati bi lahko bili podlaga za pedagoško slovnico in jezikovne priročnike v dvojezičnih šolah.

Literatura:

Toporišič, J. (1986) Slovenska slovnica. Založba Obzorja. Maribor
Jászö, A. (1991) A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó. Budapest

Matilda Bölcs:

KLJUČNE RIJEČI MEDIJA I DVOJEZIČNOST

"Služiti se jezikom znači i djelovati, uspostavljati i provoditi društvene odnose. S druge strane, govoreći prenosimo informacije koje se ne tiču samo izvanjskog svijeta i unutarnjih stanja, već i društvenog položaja što ga uživamo u svojoj zajednici, društvenih činitelja koji igraju ulogu u svakom komunikacijskom činu." - Berruto ovako uvodi disciplinu koja se bavi uporabom jezika što se tiče njegovih društvenih i kulturalnih funkcija.

Prirodne ljepote Hrvatske, bogata baština, otvorenost su samo neki od razloga zbog kojih u Mađarskoj sve veći broj ljudi želi naučiti barem osnove hrvatskog jezika. To je posebno važno za gradišćanske Hrvate kojima "hrvatski književni jezik služi kao nepresušno vrelo pri stvaranju gradišćanskohrvatske jezične nadgradnje." Iako Petar Guberina u svojoj lingvističkoj raspravi od prije 57 godina piše kako se "Narod kao cjelina služi iz kulturnih i socijalno-tehničkih razloga samo književnim jezikom", a dijalekat je "po prostoru ograničeniji i ne širi se pismom", sadašnjica nas uči složenijem sagledavanju živog jezičnog tkiva. "... gradišćanskohrvatski mora zadržati neke svoje sposobnosti, koje proizlaze iz posebnosti njegove osnove, njegove čvršće veze s njemačkim, mađarskim" - naglašavaju Lukenda-Mamić.

Javna upotreba hrvatskog u raznim sferama života u suvremenim uvjetima hrvatsko-mađarskog dvojezičja zaslužuje daleko veću pažnju od toga što joj je do sada poklonjeno.

Polazeći od teorije valentnosti koja "ne pristupa riječima kao pasivnim gradbenim elementima u procesu oblikovanja rečenice, nego im pristupa kao jedinicama leksičkog sustava koje sadrže podatke o semantičkoj povezanosti riječi u rečenice". - moramo zaključiti kako još uvijek robujemo klasičnim gramatikama i odbijamo misao objektivne procjene novijih doprinosa jezičnoj teoriji i praksi.

Komunikacijskih nastavnih materijala za mađarsko jezično područje skoro da nema kao ni materijala za proširivanje stručnog vokabulara u čitanju i razumijevanju stručnih tekstova, naročito ne onih koji bi motivirali studente i druge zainteresirane za aktivan odnos prema građi.

Kao najmanje jedinice diskursa najčešće se spominju rečenice, fraze, izričaji, smisaone jedinice i govorni činovi. U suvremenom frazeološkom rječniku, sastavljenom na temelju građe iz publicističke, znanstvene i književnougjetničke literature, mogao bi se naći dio rječničkog fonda koji je za svakodnevno komuniciranje i za čitanje dnevnog tiska. Prijevod bi morao biti što vjerniji izvorniku, mada zbog različitih izražajnih mogućnosti i rješenja tih dvaju jezičnih sustava izrazi neće biti posve istovjetni.

Slijede ilustrativni primjeri minimalnog rječnika sintagmatskih i frazeoloških izraza onima koji cijene svoje jezično blago i koji žele upoznati tuđe.

A

Ako se ne varam.
Ha nem tévedek.

B

bankomat	<u>bankomat</u> bankjegykiadó automata basnoslovna karijera mesés karrier bodovni prag ponthatár bodovno stanje ponthelyzet
borba	<u>borba</u> za pozicije pozícióharc

C

cijena	<u>cijena</u> za mir a béke ára crkvena glazba egyházi zene cvjetna povorka virágkarnevál
--------	--

D

dan	<u>Dan</u> hrvatske knjige A Horvát Könyv Napja Dani hrvatskog pučkog teatra Horvát Népszínházi Napok dentalna oprema fogorvosi felszerelés dežurni liječnik ügyeletes orvos dječje selo
-----	--

gyermekfalu
dnevnícki zapisi
naplófeljegyzések
dobrotvorni prilózi
jótékony adományok
dodatna zarada
mellékkereset
došao sam do zaključka
arra a következtetésre jutottam
državna nasljednica
utódállam
državni proračun
állami költségvetés
dužna mjera
szükséges intézkedés

E

eksperiment

eksperiment na žabi
békakísérlet
eksplozivna naprava
robbanószerkezet
električni ručni alati
elektromos kéziszerszámok
Europski dom
Európa Ház

G

gledateljska pitanja
a nézők kérdései
gospodarska reforma
gazdasági reform
gostujućí umjetnici
vendégművészek
gradska rasvjeta
városi világítás
gradski oci
városatyák
građanska dužnost
állampolgári kötelesség

H

Hrvatski festival zabavne glazbe
Horvát Szórakoztató Zenei Fesztivál

I

inflacija

inflacija je usporena
az infláció lelassult
iza zatvorenih vrata
zárt ajtók mögött
izborna obećanja
választási ígérek
izgubljena generacija
elveszett nemzedék
izložbeni prostor
kiállítóhelyiség
iznimne prigode
különleges alkalmak
iznošenje prljavog rublja
a szennyes kitergetése
izvlačenje lota
lottóhúzás

izvlačenje

J

junak

Ja ne sporim.
Nem vitatom.
junak našeg vremena
korunk hőse

K

knjiga

Kakav je ulov?
Milyen a fogás?
kazneni zavod
büntetésvégrehajtó intézet
knjiga žalbe
panaszkönyv
knjiško tržište

	könyvpiac
	kreditna kartica
	hitelkártya
	krvna slika
	vérkép
	kučni meni
	házi menü
kula	<u>kula</u> od karata
	kártyavár
	kupovna moć
	vásárlóerő
	lokalni izbori
linije	helyi választások
	<u>linije</u> odbrane
	védővonalak
	lovni turizam
	vadászturizmus

M

	Majčín dan
	Anyák Napja
	malogranični promet
	kishatárforgalom
	masovni ukus
	tömegízlés
	Međunarodni dan knjige
	Nemzetközi Könyvnap
	mirovni proces
	békefolyamat
	mješovito poduzeće
	vegyesvállalat
	modni nakit
	divatékszer
muvana	<u>muvana</u> grada
	városi nyüzsgés

N

	nadzorna komisija
	ellenőrző bizottság
	na lokalnoj razini

helyi szinten
 neizbježni izdaci
 elkerülhetetlen kiadások
 neometni promet
 zavartalan közlekedés
 neosnovane optužbe
 alaptalan vádak
 ničija zemlja
 senki földje
 nova poduzetnička klasa
 új vállalkozói réteg

O

Olimpijski odbor
 Olimpiai Bizottság
 opasno po zdravlje
 egészségre ártalmas
 operacijski stol
 műtőasztal

P

palica

palica za šetnju
 sétapálca
 parlamentarne stranke
 parlamenti pártok
 parovni ples
 párostánc

pas

pas lutalica
 kóbor kutya

plin

plin u bocama
 gázpalack
 Policijska akademija
 Rendőrákadémia
 politički zaokret
 politikai fordulat
 porezna olakšica
 adókedvezmény
 porezna prijava
 adóbevallás

povrat povrat poreza
 adó-visszatérítés
 pravna država
 jogállam
predaja predaja oružja
 fegyverátadás
 predsjednički kandidat
 elnökjelölt
 prisilni rad
 kényszermunka
 prvoaprilska šala
 áprilisi tréfa
 pučka kuhinja
 népkonyha

R

 radna knjižica
 munkakönyv
 radna terapija
 munkaterápia
 robna razmjena
 árucseré
rok rok za prijavu
 jelentkezési határidő

S

 slijepi kolosijek
 holtvágány
 slobodno tržište
 szabadpiac
snage snage sigurnosti
 biztonsági erők
sreća Sreća je prevrtljiva.
 A szerencse forgandó.
 srednji tečaj
 középárfolyam
 staviti na dnevni red
 napirendre tűzni
 stočni fond
 állatállomány

stočni sajmovi
 állatvásárok
 stručna javnost
 szakmai nyilvánosság
 Sve ima svoju cijenu.
 Mindennek ára van.
 Svjetski dan kazališta
 Színházi Világnap

Š

škola

Škola hrvatskog folklor
 Horvát Folklóriskola
 štedna knjižica
 betétkönyv
 štrajkaški odbor
 sztrájkbizottság

T

telegram

tehnička roba
 műszaki áru
 tehnički crtač
 műszaki rajzoló
 tekući poslovi
 folyó ügyek
telegram sućuti
 részvétávirat
 temeljna ljudska prava
 alapvető emberi jogok
 temeljni zahtjev
 alapvető követelmény
 Teniski savez
 Tenisz Szövetség
 tipske kuće
 típusházak
 tržišna ekonomija
 piacgazdaság
 tržište kapitala
 tőkepiac
 tržni odnosi

	piaci viszonyok tvornički proizvodi gyári termékek
	U
ubod	<u>ubod</u> insekata rovarcsípés
udruženje	<u>Udruženje</u> obrtnika Kisiparosok Egyesülete ultrazvučni pregled ultrahangvizsgálat
upala	<u>upala</u> mozga agyhártyagyulladás upotrební predmeti használati tárgyak urešena svijeća díszgyertyák uskršnji blagdani húsvéti ünnepek
	V
	većinski vlasnik többségi tulajdonos visoka državna odlikovanja magas állami kitüntetések vojna industrija hadiipar vojni analitičari katonai elemzők
vreća	<u>vreća</u> za spavanje hálózsák
	Z
	Zagrebačka škola šansone Zágrábi Sanzoniskola zajedničko kućanstvo közös háztartás zatvoreni sastanak zárt ülés

zemlja	<u>z</u> emlja obećanja az ígélet földje
zid	<u>z</u> id plača siratófal zrakoprazni prostor légüres tér

Literatura

- 1/ Lukenda, M., Mamić, M.: Gradišćanskohrvatsko i hrvatsko pravno nazivlje, Nemzetközi Szlavisztikai Napok, Szombathely 1995.
- 2/ Pranjić, K.: Jezik i književno djelo, Zagreb 1973.
- 3/ Rosandić, D., Silić, J.: Osnove fonetike i fonologije, Zagreb 1974.
- 4/ Samardžija, M.: Metode i problemi teorije valentnosti, Zagreb 1993.
- 5/ Velčić, M.: Uvod u lingvistiku teksta, Zagreb 1987.

Z.Szentesi Orsolya

**A MAGYAR ÉS A HORVÁT NYELV SZÓFAJI RENDSZEREINEK
ÖSSZEHASONLÍTÓ ÁTTEKINTÉSE**

1. A szófaji felosztások elméleti keretei, a szófajtan helye a magyar és a horvát leíró nyelvészetben

A magyar leíró nyelvészetben az utóbbi másfél évtizedben rendszeres tudományos érdeklődés övezi a szófajtani leírás problémakörét, melynek eredményeként egy részletesen kidolgozott és napjainkban precízen, következetesen alkalmazott elvi rendszer érvényesül a szavak szófaji besorolása, illetve a kialakított szófajok rendszerezése terén. A horvát leíró nyelvészetnek hagyományosan csekélyebb az érdeklődése a szófaji felosztás elméleti problémái iránt – s az utóbbi években is inkább csak az eddig részletesen kevésbé kutatott szófajok (pl. határozószók) illetve a régebbi grammatikákban olykor önálló szófajként nem is létező kategóriák (pl. partikulák) gyakorlati kutatása jellemző. Valószínűleg a magyarhoz képest mindenképpen szerényebb elvi érdeklődés is oka annak, hogy az öt áttekintett horvát grammatika¹ szófaji felosztásai egymáshoz képest igen kevés különbséget mutatnak: egy hagyományos alapú szófaji rendszerezést követnek, így továbbra sem teljes következetességgel alkalmazzák a besorolásban érvényesítendő hármast (morfológiai, szintaktikai-szintagmatikai és szemantikai jellemzőkből álló) szempontrendszert.

A szófajtanak az előbbiekből is érzékelhető státuszkülönbségéről árulkodik továbbá az a tendencia is, hogy míg a magyar középiskolai és egyetemi nyelvtanok² a szófajok számbavétele előtt rövidebb-hosszabb bevezetőben ismertetik a felosztás szempontrendszerét, kitérve a legtöbb esetben a nem tiszta szófajúság eseteire is, addig a horvát/szerbhorvát grammatikákban (egyetemi, főiskolai jegyzetként használatos és akadémiai nyelvtanok) a rendszerezés elvi alapjairól csupán nagyon szerényen – egy-két mondatban -, vagy egyáltalán nem esik szó,

¹ A horvát nyelv szófaji rendszerezéseinek vonatkozásában dolgozatunk alapjául a következő horvát nyelvtanok szolgáltak: Brabec-Hraste-Živković: Gramatika hrvatsko-srpskog jezika. Školska knjiga, Zagreb 1970.; Mrazović-Vukadinović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, i dr. 1990.; Težak-Babić: Gramatika hrvatskoga jezika. Školska knjiga, Zagreb. 1992.; Barić-Lončarić-Malić-Pavešić-Peti-Zečević-Znika: Hrvatska gramatika. Školska knjiga, Zagreb 1995.; Raguž: Praktična hrvatska gramatika. Medicinska naklada, Zagreb 1997.

² Bencédy-Fábián-Rácz-Velcsovné: A mai magyar nyelv. 1968., Rácz-Takács: Kis magyar nyelvtan. 1987., Hajas: Magyar nyelv (középiskolai tankönyv). 1997., A. Jászó Anna (szerk.): A magyar nyelv könyve. 1994.

a többszófajúság illetve az alkalmi szófajváltás jelenségeit pedig nagyrészt csak esetenként, az érintett szófajok tárgyalásánál veszik számba.

A magyar szófajkutatásban már régóta egy általánosan elfogadott szempontrendszer van alkalmazásban, amely együttesen veszi számba a szó alaktani viselkedését, tipikus mondatrészi szerepét, bővíthetőségét és jelentésének természetét. Az áttekintett horvát nyelvtanok szófajleírásaiban illetve az osztályozási szempontrendszer – mint mondtuk szerényen kifejtett – elvi megállapításainál viszont csak a szó jelentésfajtája és alaktani (tőre és toldalékolhatóságra vonatkozó) mutatói szerepelnek irányadóként, s a szó szintaktikai-szintagmatikai jellemzőit egyáltalán nem veszik számításba.

Tény, hogy a magyar grammatikákban (MMNy., MMNyR.) és a szófajtani tanulmányokban (Berrár 1982, Keszler 1995, Keszler 1998) meglehetősen árnyalt, többszintűen tagolt szófajrendszerezésekkel találkozunk – szemben a horvát nyelvtanokkal, ahol a kilenc, esetenként tíz szófaj csupán két nagy csoportba sorolódik be: az egyikbe a toldalékolható, a másikba a nem toldalékolható fajok tartoznak, további alosztályokat pedig (pl. mondattani szempont szerint) e két nagy csoporton belül nem különböztetnek meg a szerzők.

2. A két nyelvi rendszer szófajainak összevetése

Tipológiailag eltérő nyelvekről lévén szó az egyes szófajkategóriák természetesen nem fedik egymást teljesen. A két nyelv szófajainak első pillantásra radikálisnak tűnő számszerű különbsége (a magyarban a legújabb szófajtani szakirodalom /Keszler 1998/ mintegy 23 fajt különít el, szemben a horvát nyelvtanok kilenc-tíz szófajával) azonban nyilván nem a nyelvi rendszerek ekkora fokú különbözőségéből fakad, hanem sokkal inkább a rendszerezésekben fellépő eltérő precizitásigényből. Hiszen már pusztán az említett számarányok fényében is előrevetíthető, hogy a horvát nyelvtanokban szófajként megnevezett kategóriák keretei sokkal tágabbra szabottak, mint a magyar munkákban (az igék például magukba foglalják mind az igeneveket, mind pedig a segédigéket), ami azt eredményezi, hogy a magyar nyelvészetben is alkalmazott hármas szempontrendszer a horvátban kevésbé érvényesül.

2.1. Alapszófajok

A magyar nyelv minden alapszófajának megvannak a párhuzamos megfelelői a horvátban, ami várakozásunknak megfelelő – hiszen ezek a kategóriák az indoerópai nyelvek többségében szintén alapvető funkciójúak. Megegyezők alaktani és mondattani mutatóik is, tehát általában toldalékolhatóak, önálló mondatrészt alkotnak, bizonyos típusú bővítmények járulhatnak hozzájuk, jelentésük pedig autoszemantikus, önálló fogalmi jelentés.

Van azonban az alapszófajokon belül két olyan szófajkategória, amelynek általános megítélésében egy-egy horvát nyelvtan a többihez képest elég eltérő képet mutat: ezek a számnevek és a névszók. Az igenevek, tehát egy teljes alapszófaji csoport tekintetében pedig mind az öt horvát nyelvtan egységesen más besorolást alkalmaz (hasonlóan az európai grammatikák többségéhez), mint a magyar nyelvtanok.

A számnevek önálló szófajúságának megkérdőjelezhetőségéről a magyar szakirodalomban is szó esik (Keszler 1995, 1998), formálisan azonban minden rendszerezésben önálló kategóriaként veszik számba a szerzők. Az áttekintett horvát nyelvtanok közül négyben ugyanez az eljárás tapasztalható, egyben³ viszont a számnevek nagy része (a főnévi ragozásúak) a főnevek alá vannak besorolva ún. kvantifikatív főnevekként, míg a tőlük eltérő ragozásúakat mellékneveknek illetve határozószóknak tekintik a szerzők (az utóbbi csoportba jórészt a határozatlan számneveket utalják), vagyis a számnév mint önálló szófajkategória ebben a nyelvtanban nem létezik.

A határozószók alaktani és mondattani sajátosságai szinte teljes párhuzamot mutatnak mindkét nyelvben, elvileg, tehát azonos státuszúak lehetnének a magyar és a horvát szófajcsoportosításokban. A magyar nyelvtanokban és szófaj-tani munkákban nem vetődik fel az a lehetőség, hogy – csupán korlátozott toldalékolhatóságuk miatt – a határozószók ne az alapszófajok között szerepeljenek. Ezzel szemben a vizsgált öt horvát nyelvtan közül négyben az ún. nem toldalékolható szófajcsoportba kerülnek a határozószók (noha korlátozottan fokozhatók, illetve szintén korlátozottan bizonyos helyviszonyt jelölő előljárószókat kaphatnak). Megemlítendő, hogy a horvát nyelvtanok a nem toldalékolható csoportba egyébként csupa olyan szófajt sorolnak be, amelyeknek csak viszonyjelentése van, szintaktikailag nem önálló részei a mondatnak, nem kapcsolódhat hozzájuk bővítmény, sem pedig toldalékmorféma – tehát a határozószóknak ebbe a környezetbe való elhelyezése pusztán behatárolt toldalékolhatóságuk alapján nem egészen látszik indokoltnak.

Nemcsak a horvát, illetve a szláv grammatikaírói hagyomány része, hanem más európai nyelvtanok jellemzője is, hogy az igenevek nem képviselnek önálló szófajkategóriát, hanem valamilyen formában az ige alakrendszerének részei. (Ennek oka az is lehet, hogy a magyar nyelv igenevei, főként a melléknévi és a főnévi, olyan toldalékfelvevő jellemzőkkel és sokrétű szintaktikai funkcióttárral rendelkeznek, amely egyedülállóvá teszi őket az európai nyelvek rendszerében, illetve ami mindenképpen indokolja önálló szófajként való létüket.) A horvát nyelvtanokban az infinitív és a particípiumok kivétel nélkül az ige konjugációs paradigmájának részeként vannak számbavéve. Áttekintésük négy műben – sem grammatikailag, sem pedig jelentésánál nem egészen indokolhatóan – beéke-

³ Mrazović – Vukadinović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. 1990.

lódik a módkategóriák tárgyalásába, míg egy nyelvtenban⁴ a személyragozott alakoktól világosan elkülönítve szerepelnek ún. személytelen igei alosztályokként. (A magyar és a horvát igenévrendszer alapvető összehasonlítása e munka későbbi részében olvasható.)

2.2. A viszonyozók és a mondatértékű szavak

A legújabb magyar szófajrendszerezésben (Keszler 1998) e két csoportba sorolt szófajok horvát nyelvi megfelelőit (amennyiben ott önálló szófajnak tekintik őket) és a magyarban nem létező előljárósói csoportot a horvát nyelvtenok egységesen a „nem toldalékolható” szófajcsoporton belül veszik számba. Mint már említettük, további árnyalást ezen a csoporton belül sem alkalmaznak a szerzők.

Egybevetve a magyar nyelv viszonyozóit és mondatértékű szavait a horvát nyelv nem toldalékolható szófajaival azt tapasztaljuk, hogy nyelveinkben magából a rendszerek objektív különbözőségéből fakadóan négy olyan szófajta létezik, amelyeknek a másik nyelvben nincsen lexémaszintű funkcióbeli megfelelője: egy csak a horvátban van meg, három pedig csak a magyarban. A horvátban meglevő és a magyarban nem létező szófaj az egész indoeurópai nyelvcsaládra annyira jellemző, már említett előljárósói csoport – ezeknek a funkcióját a magyarban gyakorlatilag a ragok és a névutók látják el. A két nyelv közül viszont csak a magyarban használatosak a névelők, a névutók és a névutó-melléknevek.

A horvátban a főnév/névszó határozottságára a befogadó a nyelvi kontextusból és a beszédhelyzetből következtethet, illetve amennyiben mellékneves főnévi szerkezetről van szó, a melléknév ragozása esetenként nyelvtanilag is utal az utána álló főnév határozott vagy határozatlan voltára. Határozatlan névelői funkciót ugyan a horvátban is betölthet az 'egy' (jedan) számnév, használata azonban korlátozottabb a magyar határozatlan névelőénél. A magyar névutók kifejezte jelentések a horvátban a megfelelő esetvégződést vonzó előljárósókkal, illetve – ritkábban – pusztán esetvégződésekkel adhatók vissza. A névutó-melléknevek kifejezésére közvetlen formális eszköze nincsen a horvát nyelvnek, lévén hogy olyan rendszersajátosságokkal rendelkezik, amelyek folytán szükségtelen egy ilyen kategória létezése. A magyarban a névutó-melléknevek segítségével tulajdonságként tudunk megnevezni egy, a névutóban foglalt körülménykategóriát, tehát az eredetileg határozói szerepű névutós szerkezet alkalmassá válik jelzői szerep betöltésére. A horvátban az előljárósós névszói szerkezetek, illetve pusztán esetragos névszók (mint említettük, ezek felelnek meg a magyar névutós szerkezeteknek) ilyenfajta adjektívizálásra nincsen szükség, mivel formai átalakítás nélkül funkcionálhatnak jelzőként és

⁴ Mrazović – Vukadinović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. 1990.

határozóként egyaránt.⁵ /Tehát a Vészfék indok nélküli meghúzása büntetéssel jár. és a Ne húzzuk meg indok nélkül a vészféket! mondatok vastagon jelölt szerkezeteinek a horvátban mindkét esetben a bez razloga előljárósós kifejezés felel meg./ A horvát nyelvtanok oldaláról közelítve elmondhatjuk, hogy az általuk a nem toldalékolható csoportba sorolt összes többi szófaj (határozósók, partikulák, kötősók és indulatszók) önálló szófajként létezik az újabb magyar szófaji felosztásokban is. A partikulák vonatkozásában párhuzamos vonás szófajtanaink között, hogy ez a kategória mindkét oldalon csak az újabb (vagy újabb szemléletű⁶) munkákban jelenik meg önálló szófajként. (Abban viszont, hogy mit tekintenek partikulának, ismét különbségek mutatkoznak a magyar és a horvát rendszerezések között.)

3. A két nyelv eltérő státuszú szófajai

Ebben a részben az újabb magyar szófajtanai munkák azon kategóriáit vesszük számba, amelyeknek van direkt funkcióbeli megfelelése a horvát nyelv rendszerében, viszont ott nem említik őket önálló szófajcsoportként.

3.1. Igenevek

A magyar t.k. öt igenévi alakjával szemben (főnévi, három melléknévi és a határozói) a horvátban szintén öt igenév áll – a főnévi igenév és két-két ún. igei melléknév illetve igei határozósó. Nyelveink igenévi csoportjainak különböző belső strukturálódása azonban előrevetíti, hogy nem minden típus esetében beszélhetünk pontos jelentési és funkcióbeli megfelelésről. Alaktani és szintaktikai sajátosságokban pedig további eltérések mutatkoznak az egyes igenévtípusokon belül, ami még komplexebb kérdéssé teszi igeneveink összevetését.⁷ A két nyelv főnévi igenevei viszonylag kevés jelentés- és használatbeli, illetve szintaktikai-szintagmatikai különbséggel szolgálnak, alaktanilag viszont disztinktív vonás a magyar infinitívusz személyragozási lehetősége.

Összetettebb kérdés elé állítanak bennünket a melléknévi és a határozói igenevek részleges átfedései. A magyar melléknévi igenévnek mint terminusnak a horvát glagolski pridjev ('igei melléknév') megjelölés lenne az ekviva-

⁵ Hogy egy előljárósós vagy esetragos kifejezés a horvátban mikor lesz jelző, mikor határozó, azt jelentéstartalma mellett nagyrészt tulajdonképpen az dönti el, hogy igei vagy névszói alaptaghoz kapcsolódik szintagmatikusan, amit a mondat szórendje is érzékeltet.

⁶ pl. Mrazović – Vukadinović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. 1990.

⁷ A két nyelv igenévi rendszerének részletes alaktani, szintaktikai és funkcionális összevetése meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit, ezért erre egy későbbi munkában fogok sort keríteni.

lense, ennek a csoportnak az elemei azonban semmiképpen nem azonosíthatók a magyar participiumrendszerben meglevőkkel (már csak a fent jelzett számszerű különbségek miatt sem).

A horvátban két „igei melléknév” van, mindkettő előidejűséget fejez ki, azaz egy már végbement igei folyamatot jelölnek tulajdonságként. Az egyik cselekvő, a másik szenvedő értelmű⁸: pl. *čitao*='aki olvasott' és *čitan*='amit/akit olvastak', vagyis 'az olvasott'. Mint a példákból is kitűnik, a magyar nyelvben csak az utóbbira van azonos funkciójú szófaj, ez pedig a *befejezett melléknévi igenév*; míg cselekvő előidejű participium nincsen a magyarban.⁹ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy minden magyar befejezett melléknévi igenév szenvedő igei melléknévvel lenne horvátra fordítható. A horvátban ugyanis szenvedő értelmű igei melléknév – logikusan – csak tárgyias igéből keletkezhet, hiszen a tárgyatlan vagy mediális ige kifejezte cselekvésnek, történésnek, stb. nincsen "azt elszenvető tárgya", ezért ezekből logikailag szükségtelen passzív igeneveket létrehozni. A magyarban viszont befejezett melléknévi igenév tárgyias és tárgyatlan igéből egyaránt képezhető – jóllehet az alapige tranzitív vagy intranszitiv volta eltérő logikai-szemantikai viszonyt eredményez a melléknévi igenév és a jelzett névszó között (a névszó tárgya, illetve alanya lesz az alapigébe foglalt cselekvésnek, történésnek). A magyar nyelv tárgyatlan alapigéjű befejezett melléknévi igenevei tehát nem fordíthatók le automatikusan egy-egy passzív igei melléknévvel – a megoldást ehelyett a horvát nyelv már említett aktív igei melléknévei kínálják. A horvátban némely mediális igéből képzett cselekvő¹⁰ igei melléknév egyben melléknévként is funkcionál, azaz előfordulhat önálló formában is (nemcsak mint valamilyen analitikus igei szerkezet része), s ilyen funkcióban a tárgyatlan alapigéjű magyar befejezett participiumok jelentésbeli horvát megfelelői.

A magyar folyamatos melléknévi igeneveknek a horvátban szintén nincsenek rendszerszerű megfelelői, csupán esetenkénti jelentés- és funkcióbeli ekvivalensei, melyek az ún. "jelen idejű igei határozószók"¹¹ csoportjában keresendők. Mint a horvát szófajkategória elnevezése is utal rá, alapvetően adverbialis és nem melléknévi funkciójú csoportról van szó, amely szintaktikai tulajdonságait tekintve főként különféle határozók (idő, mód, ok, cél, stb.) szerepét tölti be a mondatban – általában az állítmányhoz kapcsolódva. Ezen igei

⁸ "glagolski pridjev radni" és "glagolski pridjev trpni"

⁹ Önállóan használatos szóalakként tulajdonképpen a horvátban sincs meg, mert a leírt cselekvő előidejű participiumi alak csak bizonyos igei szerkezetek részeként fordul elő – pl egy kopulatív létigével együtt idő- ill. módkategóriákat kifejezve (vö. *čiao bih* ='olvasnék').

¹⁰ A "cselekvő" megjelölés a szófajt jelölő horvát terminus része – glagolski pridjev radni – és grammatikai, nem pedig szemantikai-logikai kategóriát jelöl.

¹¹ "glagolski prilog sadašnji"

határozószók némelyike azonban – eredeti szófajiságának megőrzése mellett – melléknevesült, azaz kettős szófajú: a melléknevekével megegyező, nemek szerinti végződéseket vehet fel, illetve a melléknévi esetragozásnak megfelelően deklinálható, ennél fogva jelzői szerep betöltésére is alkalmas (szemben az eredeti szófajértékében való használatával, amikor semmilyen toldalékot nem vehet fel és csak határozói mondatrész lehet). Ezek az adjektivizált jelen idős igei határozószók a legtöbb esetben valóban folyamatos melléknévi igenévvel fordíthatók magyarrá, de mint említettük, a melléknevesülés csak korlátozott számú igei határozószóra terjed ki a horvátban, ezért rendszerszerű megfelelés köztük és a magyar folyamatos melléknévi igenévi csoport között nincsen.

A beálló melléknévi igenévnek nincsen a horvátban szószintű megfelelése, jelentése csak szerkezetes körülírással adható vissza.

Összegezve a magyar melléknévi igenevek horvát nyelvi párhuzamos jelenségeit, a következőket mondhatjuk el:

- a magyar particípiumok közül csak a befejezett melléknévi igenévnek van rendszerszerű alaki megfelelője a horvátban, azzal, hogy az alapige tárgyias vagy tárgyatlan jellegétől függően más-más horvát particípium felel meg nekik;
- a folyamatos melléknévi igenévnek csak esetenkénti, bizonyos horvát igei határozószókból melléknevesült ekvivalensei vannak;
- a beálló melléknévi igenévnek egyáltalán nincsen direkt, lexéma-szintű megfelelése a horvátban.

Az áttekintett aktív és passzív igei mellékneveken kívül a horvát igenévrendszer tartalmaz még jelen és múlt idejű particípiumokat is – azaz a részben már szintén említett igei határozószókat.¹² Ezek az alakok az alapigében foglalt cselekvést vagy történést a mondat állítmányában kifejezett igei tartalom körülményeként nevezik meg – amely funkciót a magyarban a határozói igenév látja el. Míg azonban a magyarban a –va/-ve képzős határozói igenév az állítmányhoz képest elő- és egyidejűséget egyaránt képes kifejezni (**Rendezve az anyagiakat elbúcsúztunk egymástól. és Az iratokat rendezve eszembe jutott valami.**), addig ezen időviszonyok szemléltetésére a horvátban két különböző particípiumalak hivatott: a múlt, illetve a jelen idejű.¹³

3.2. A segédigék

E csoport kapcsán a két nyelv szófaji rendszerezéseinek legszembetűnőbb különbsége, hogy horvát részről egy műben sem tekintik önálló szófajnak a hor-

¹² “glagolski prilog sadašnji” és “glagolski prilog prošli

¹³ Mint már szó volt róla, a jelen idejű igei határozószós alakok némelyike melléknevesülhet és ilyenkor a magyar folyamatos melléknévi igenevek mintájára funkcionál.

vát segédigei csoportot, míg az újabb magyar szakirodalmak rendszerezéseiből az tűnik ki, hogy a magyar nyelv segédigéinek önálló szófajúsága nem kétséges (sőt, funkció, illetve szintaktikai-morfológiai sajátosságai tekintetében olyan különbségek vannak közöttük, hogy több segédigei altípus létrehozása is indokolt).

A horvát nyelvtanok az igék alá besorolt altípusként veszik számba a segédigéket, melyek nem önálló (nesamostalni) megjelenési módjukkal és nem teljes fogalmi jelentésükkel (nepotpuno pojmovno značenje) különülnek el a többi igétől. Amit a horvát szerzők a segédigei alcsoportba sorolnak¹⁴, az az újabb magyar szófaji besorolások jelértékű segédige, illetve segédszó kategóriájának felel meg, hiszen mindkét esetben az összetett igealakok (a horvátban analitikus képzésű az indicativus minden múlt és jövő idős alakja, illetve a feltételes mód mindkét ideje) képzésében funkciót nyelő, tk. pusztán grammatikai jelentésű szavakról van szó.

Négy horvát grammatika az említetteken kívül nem különít el további segédigéket, az ötödikben¹⁵ azonban – az előbbi, grammatikai morféma jellegűek mellett – megjelenik egy külön igei alkategória, az ún. modális igéké. A szerzők ebből pontban a magyar kell, tud, akar, lehet, stb. segédigék horvát jelentésbeli ekvivalenseit veszi sorra, ez a kategória tehát nagy vonalakban¹⁶ megfelel a legutóbbi (Keszler 1998) szófajfelosztás „egyéb (esetleges) segédigéinek”.

3.3. Igekötők

Az igekötőket a szláv nyelvek egyike sem tartja sem önálló szófajnak, de még csak lexémának sem, csupán az igéhez előlről kapcsolódó nyelvtani morfémának. A horvát nyelv igekötői rendszerében – szemben a magyarral – a jelentésárnyaló szerepnél talán még jelentősebb e prefixumok grammatikai funkciója, a horvát (szláv) igekötőknek sok esetben ugyanis aspektus-meghatározó szerepük van, azaz számos befejezetlen ige párja képezhető a megfelelő igekötőknek az alapigéhez való hozzáadásával. Ehhez mérten a horvát nyelvtanok az igekötőket rendszerint az ige képzését tárgyaló alfejezetekben veszik számba.

A magyar és a horvát igekötők effajta „státuszkülönbségének” oka alighanem abban is keresendő, hogy a magyar nyelvben az igekötők legősibb (egyszótagú, főként primér helykategóriákat és befejezettséget kifejező), szintén csupán képző- illetve jelfunkciójú rétegén kívül igei prefixumként szerepelnek olyan – eredetileg adverbális – lexémák is, amelyek ezeknél jóval komplexebb jelenté-

¹⁴ a *htjeti* és a *biti* ige – az utóbbi mindkét aspektusú ragozásával

¹⁵ Mrazović – Vukadinović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. 1990.

¹⁶ A segédigék kérdésköre magyar részről sem teljesen lezárt, horvát részről pedig – úgy tűnik – még inkább rendezésre vár a témakör - ezért a két nyelv segédigei rendszerének precízebb, átfogó összehasonlítására ezúttal nem vállalkozom.

seket hordoznak (pl. körül-, félre-, vissza-, haza-, stb.), és amely jelentéskategóriákat nemcsak a horvát, de az európai nyelvek többsége is csak valamilyen határozószói elem hozzáadásával tud kifejezni.

3.4. Mondat értékű szófajok

Ezt a csoportmegjelölést az újabb magyar szófaji felosztásokhoz hasonló módon, tehát több szófajt magába foglaló gyűjtőfogalomként egyik horvát nyelvtan sem használja. A sem az alapszófaji, sem a viszonyozói csoportba be nem sorolható egyéb lexémákat négy horvát grammatika¹⁷ az indulatszók kategóriájába utalja, ezen belül pedig a hagyományos – az indulatszók MMNy.-béli rendszerével rokon – felosztást alkalmazza. Az ötödik horvát nyelvtanban¹⁸ szófajnál magasabb szintű gyűjtőmegjelölésként szintén nem szerepel a „mondatszó” terminus, szerepel viszont a partikulák – igen árnyalt és számos alcsoportot magába foglaló – szófajának egyik altípusaként (ekvivalenti rečenice), amelybe a felelőszók, az interakciós szavak, az indulatszók és a hangutánzószók tartoznak.

3.4.1. Módosítószók

A horvát nyelvben a módosítószók egyik horvát grammatika szerint sem képeznek önálló szófaji kategóriát. Négy nyelvtan a partikulákhoz sorolja őket, ezen belül azonban mindenütt elkülönítik alcsoportjukat a tényleges¹⁹ partikuláktól „modális partikulák”, illetve „értékelő, benyomáskifejező partikulák” elnevezések alatt.

A több szempontból is túlhaladottnak minősíthető ötödik horvát nyelvtanban²⁰ a módosítószók és a partikulák nevük említése nélkül a határozószók közé vannak besorolva, de pusztán csak néhány szemléltető példa szintjén említik meg őket a szerzők mint a valódi határozószókhoz képest speciális vonásokkal rendelkező kivételes eseteket.

A magyar és a horvát nyelv szófajtani rendszerezéseinek fenti összevetéséből általánosan az tűnik ki, hogy az újabb nyelvtanainkban és szófajtani munkáinkban prezentált szófaji besorolások, felosztások olykor nagyobb mértékben különböznek egymástól, mint amennyire azt a két nyelv természetes tipológiai különbözőségei indokolnák. Ennek okai véleményünk szerint elsősorban abban keresendők, hogy a magyar és a horvát nyelvészetben a szófajtani rendszere-

¹⁷ Brabec-Hraste-Živković: Gramatika hrvatskosrpskog jezika. 1970.; Težak-Babić: Gramatika hrvatskoga jezika. 1992.; Barić-Lončarić-Malić-Pavešić-Peti-Zečević-Znika: Hrvatska gramatika. 1995.; Raguž: Praktična hrvatska gramatika. 1997.

¹⁸ Mrazović – Vukadinović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. 1990.

¹⁹ Keszler B. (1998) által annak tekintett

²⁰ Brabec-Hraste-Živković: Gramatika hrvatskosrpskog jezika. 1970.

zések szintjén csak részben azonos szempontrendszer érvényesül, amelynek alkalmazásában ráadásul nem egyforma következetességgel jár el a két fél. Horvát részről időszerű lenne kibővíteni az osztályozási szempontok körét a szó mondattani sajátosságainak kritériumával, illetve nyomatékot adni a létrejött hármas szempontrendszer horvát szófajtanban való precíz alkalmazásának.

Szakirodalmi hivatkozások:

BENCÉDY-FÁBIÁN-RÁCZ-VELCSOVNÉ: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest. 1968.

A mai magyar nyelv rendszere I-II. Szerk.: TOMPA JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1961-62.

BERRÁR JOLÁN: Próbák és problémák a mai magyar nyelv tankönyv új kiadásához – A szófajok. In: NytudDolg. 33. 7-32., 1982.

KESZLER BORBÁLA: A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. In: Nyr. 119. (1995) 293-306.

RÁCZ-TAKÁCS: Kis magyar nyelvtan. Gondolat, Budapest. 1987.

KESZLER BORBÁLA: Probleme der Wortartklassifizierung in der ungarischen Gegenwartsprache. In: Acta Linguistica Hungarica. Vol 45. (1998) 291-310.

$\alpha > 8 \approx 4P ; \forall \Delta 4\beta$

XV2<ZT:,>4β ≡ &≡BΛ≡Φ, 2∇4<ΦH&≡&∇>4β

9 $\bar{\Xi} \approx 6$ β2Z8 B≡ΦH≡β>>≡ &4*≡42<,>β,H Φ&≡6 Φ:≡&∇Δ>Z6
Φ≡ΦH∇&, Λ≡Δ<4Δ∅,HΦβ B≡B≡:>ββ ,(≡ >≡&Z<4 Φ:≡&∇<4 4
≡H8∇2Z&∇βΦ.: ≡H *Δ∅(4N. % >,< B≡β&:β HΦβ :,8Φ4P,Φ84, 4
Φ:≡&≡∃Δ∇2≡&∇H,:.:>Z, ⊥:,<,>HZ *Δ∅(≡(≡ β2Z8∇.

94>(&4ΦH∇<, B,Δ,&≡*P48∇<, ∇ H∇80, BΔ,B≡*∇&∇H,:β<-Λ4:≡:(∇< >
&Φ,(∇:.(8≡ Φ:,*4H.: 2∇ ⊥H4<4 42<,>,>4β<4.

% 8∇0*≡< β2Z8, >∇Δβ*∅ Φ 4Φ8≡>>Z<4 Φ:≡&∇<4 4<,,HΦβ ∃≡: .: T≡,
8≡:4P,ΦH&≡ *Δ,&>4N 4 B≡2*>4N 2∇4<ΦH&≡&∇>46.

"AΔ≡Π,ΦΦ 2∇4<ΦH&≡&∇>4β &,P,> 4 BΔ4 <>≡(4N 42*,Δ08∇N & Π,:≡<
B:≡*≡H&≡Δ,>, Φ∅*.:∃Z 0, ≡H*.:.:>ZN Φ:≡& >,*>≡2>∇P>Z" - B4T,H
7≡ΦH≡<∇Λ≡&. (7≡ΦH≡<∇Λ≡& 1994., 105) % *≡8∇2∇H,:.:ΦH&≡ &,P>≡ΦH4
⊥H≡(≡ - 4 & >∇T4 *>4 ≡P,>.: P,H8≡ &Z*,:β ζ,(≡Φβ - BΔ≡Π,ΦΦ∇, &
*∇:.:>,6T,< >∇ ≡Φ>≡&, 1 H≡<∇ JH4<≡:≡(4P,Φ8≡(≡ Φ:≡&∇Δβ Δ∅ΦΦ8≡(≡
β2Z8∇ (1963 (.) B≡ΦH∇Δ∇,<Φβ BΔ≡&,ΦH4 ∇>∇:42 BΔ≡4ΦN≡0*,>4β Φ:≡& 4
&ZΔ∇0,>46 >∇ ∃∅8&∅ "∇".

% 1 H≡<, *∇>>≡(≡ Φ:≡&∇Δβ &ΦHΔ,P∇,HΦβ BΔ4<,>≡ 650
2∇4<ΦH&≡&∇>46 >∇ ∃∅8&∅ "∇". (7Δ≡<, >4N & Φ≡ΦH∇& Φ:≡&∇Δβ
&N≡*4H 4 >,Φ8≡: .: 8≡ Φ≡∃ΦH&,>>≡ Δ∅ΦΦ84N Φ:≡& 4 &ZΔ∇0,>46.)

A≡*∇&:β ζ,, ∃≡: .: T4>ΦH&≡ 4>≡β2ZP>ZN Φ:≡& Φ≡ΦH∇&:β H
2∇4<ΦH&≡&∇>4β 42 ΛΔ∇>Π∅2Φ8≡(≡ β2Z8∇, &≡ΦBΔ4>βHZ, Δ∅ΦΦ84<
β2Z8≡< & ≡Φ>≡&>≡< & A,HΔ≡&Φ8∅ ⊥B≡N∅. 32&,ΦH>≡, PH≡ 42 3500
Δ∇2:4P>ZN 2∇4<ΦH&≡&∇>46 ⊥H≡6 ⊥B≡N4 - ∃:∇(≡*∇Δβ 9≡<≡>≡Φ≡&∅ -
Φ≡NΔ∇>4:∇Φ.: :4T.: B≡:≡&4>∇. 32 >4N, 8∇8 ∅8∇2Z&∇,HΦβ & Φ:≡&∇Δ,,
& XVIII &,8, ∃Z:≡ 2∇4<ΦH&≡&∇>≡ 126, & XIX-< 140, ∇ & XX-< &Φ,(≡ 45.
!8∇*,<48 7≡ΦH≡<∇Λ≡& Φ≡B≡ΦH∇&:ββ >Z>,T>,, B≡:≡0,>4, Φ BΔ,*Z*∅ς4<,
8≡>ΦH∇H4Δ∅,H: "...Δ∅ΦΦ846 β2Z8 & >∇T4 *>4 B,Δ,04&∇,H B≡*≡∃>Z6 B≡
<∇ΦTH∇∃∅ ΛΔ∇>Π∅2Φ8≡<∅ XVIII &,8∇ B≡H≡8 :,8Φ4P,Φ84N ∇>(:≡
∇<,Δ48∇>42<≡&, 8≡H≡ΛZ6 4<,,H 8∇8 BΔ,4<∅ς,ΦH&∇, H∇8 4 >,*≡ΦH∇H84."
(7≡ΦH≡<∇Λ≡& 1994., 81.)

EΔ,*4 2∇4<ΦH&≡&∇>46 >∇ "∇" ≡H>≡Φ4H,:.:>≡ <>≡(≡ 4
(,Δ<∇>42<≡& (113): ∇2∇ΔH, ∇:8≡(≡:., ∇(>H, ∇4ΦH, ∇Δ,ΦH, ∇∃2∇Π,
∇∃≡>,>H, ∇*Δ,Φ∇H, ∇&H≡∃∅Φ, ∇6Φ∃,Δ(4 H*. ?>4 B,Δ,N≡*4:4 & Δ∅ΦΦ846
β2Z8 B≡ΦH,B,>>≡, >∇P4>∇β ≡H XVI-(≡ 4 B≡ XX &,8. #≡: .: T4>ΦH&≡ Φ:≡&
4 & ⊥H≡< Φ:∅P∇, &≡T:≡ & Δ∅ΦΦ846 β2Z8 &≡ &Δ,<,>∇ A,HΔ∇ %, :48≡(≡.

$=\forall < \Rightarrow (\Rightarrow <, > : T, (\& \Phi, (\Rightarrow 58) \Phi : \Rightarrow \& \exists Z : \Rightarrow 2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > \Rightarrow 42$
 $B : \Rightarrow : \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow \beta 2 Z 8 \forall, 4 N \exists \Rightarrow : \Rightarrow T 4 > \Phi H \& \Rightarrow H \forall 80, \& X V I I I \&, 8, (44) \exists : \forall (\Rightarrow * \forall \Delta \beta$
 $A, H \Delta \vartheta 4, (\Rightarrow \Delta, \Delta \Rightarrow \Delta < \forall <. = B \Delta : \forall 8 \forall *, < 48, \forall : \Rightarrow \beta, \forall 8 H, \forall \& H \Rightarrow \Delta, \forall \Delta 4 \Delta <, H 48 \forall,$
 $\forall B H, 8 \forall 4 * \Delta.$

$=, \exists \Rightarrow : \Rightarrow T \Rightarrow, 8 \Rightarrow : 4 P, \Phi H \& \Rightarrow (41) \Phi \Delta, * 4 2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > 46 \Phi : \Rightarrow \&$
 $: \forall H 4 > \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow B \Delta \Rightarrow 4 \Phi N \Rightarrow 0 *, > 4 \beta, B \Delta 4 T, * T 4 N \& \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 4 6 \beta 2 Z 8 (\forall & > Z <$
 $\Rightarrow \exists \Delta \forall 2 \Rightarrow < \& X V I I I 4 X I X \& \& \cdot, \geq \perp H \Rightarrow H B \Delta \Rightarrow \Pi, \Phi \Phi \Phi \Rightarrow H \&, H \Phi H \&, > \Rightarrow$
 $\Phi : \Rightarrow \& \forall \Delta \bar{ } > \forall P \forall : \Phi \beta \vartheta 0, \& X V 4 2 \forall <, H, > , \zeta, 4 \& > \forall T, < X X \&, 8, . = B \Delta :$
 $\forall \Delta \Delta 48 \Phi, \forall \Delta, \forall : \forall > (4 > \forall, \forall \& (\vartheta \Phi H, \forall B \Phi 4 * \forall, \forall \Delta, > \forall \forall H \Delta 4 \exists \vartheta H 4 * \Delta.$

$\Gamma \forall 80, >, < \Rightarrow (\Rightarrow (31) \Phi : \Rightarrow \& > \forall " \forall " (\Delta, P, \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow 4 \Phi H \Rightarrow : \Rightarrow 8 \Rightarrow 0,$
 $\Phi H \forall \Delta \Rightarrow \Phi : \forall \& \beta > \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (\forall >, \Pi, \forall *, \forall B \Rightarrow \Phi H \Rightarrow : \Rightarrow, \forall > (: \Rightarrow, \forall B \Delta : \Rightarrow)$
 $B \Delta \Rightarrow 4 \Phi N \Rightarrow 0 *, > 4 \beta. E \Delta, * 4 (\Delta, P, \Phi 8 4 N 2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > 46 \& \Phi H \Delta, P \forall \bar{H} \Phi \beta 4$
 $* \Delta, \& >, (\Delta, P, \Phi 8 4, (7) : \forall : \Delta \forall \& 4 H, \forall B \Rightarrow 8 \Delta 4 \Delta, \forall \Phi H \Delta \Rightarrow \Rightarrow < 4 \Phi : \Rightarrow \& \forall, B, \Delta, T, * T 4,$
 $B \Rightarrow 20, (* \Rightarrow X I X \&, 8 \forall) : \forall : \Rightarrow (\Rightarrow \Delta 4 \beta, \forall > \forall : \Rightarrow (4 \beta, \forall > \forall \Delta N 4 \beta, \forall H \Rightarrow < 4 * \Delta.$

$7 \Delta \Rightarrow <, \& Z T, \Rightarrow B 4 \Phi \forall > > Z N 2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > 46 \& 1 H \Rightarrow <, \Phi : \Rightarrow \& \forall \Delta \beta$
 $\& \Phi H \Delta, P \forall \bar{H} \Phi \beta , \zeta, 4 H \forall H \forall \Delta \Phi 8 4, 2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > 4 \beta (4 N \& \Phi, (\Rightarrow 15),$
 $(\forall \& > Z < \Rightarrow \exists \Delta \forall 2 \Rightarrow < 42 X V I \&, 8 \forall : \forall < \exists \forall \Delta, \forall \Delta \exists \vartheta 2, \forall \Delta < \beta 8, \forall \Delta H : \Rightarrow : 4 * \Delta, \&$
 $\Phi : \Rightarrow \& \forall 4 H \forall : \Rightarrow \beta > \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (14), > B \Delta : \forall \Delta 8 \forall, \forall \& \forall \Delta 4 \beta, \forall \exists \exists \Delta, \& 4 \forall H \vartheta \Delta \forall, \forall$
 $H \forall 80, \forall > : (46 \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (14), > B \Delta : \forall : \Rightarrow 4 (\forall H \Rightarrow \Delta, \forall * \forall B H, \Delta, \forall \vartheta H 4 * \Delta.$
 $B \Delta \Rightarrow 4 \Phi N \Rightarrow 0 *, > 4 \beta. 3 H \forall : \Rightarrow \beta > \Phi 8 4 6 \beta 2 Z 8 \Rightarrow 8 \forall 2 \forall : * \Rightarrow \& \Rightarrow : \Rightarrow \geq \exists \Rightarrow : \Rightarrow T \Rightarrow, \& : 4 \beta > 4,$
 $> \forall \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 4 6 (8 \forall 8 4 \& \Phi, \Rightarrow \Phi H \forall : \Rightarrow : > Z, 2 \forall B \forall * > \Rightarrow, \& \Delta \Rightarrow B, 6 \Phi 8 4, \beta 2 Z 8 4) H \forall 80,$
 $B \Delta 4 A, H \Delta, A, \Delta \& \Rightarrow <, \Phi H \Rightarrow \Delta \Rightarrow > > 48, \& H \Rightarrow < P 4 \Phi : \Rightarrow, 4 4 H \forall : \Rightarrow \beta > \Phi 8 \Rightarrow 6 8 \vartheta : \Rightarrow H \vartheta \Delta Z$
 $4 \forall \Delta N 4 H, 8 H \vartheta \Delta Z. \# \Rightarrow : \Rightarrow T 4 > \Phi H \& \Rightarrow \forall > : (4 \Pi 4 2 \Rightarrow \& > \forall " \forall " \exists Z : \Rightarrow$
 $2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > \Rightarrow \& > \forall P \forall : \Rightarrow, X X \&, 8 \forall (6) : \forall (> \Rightarrow \Phi H 48, \forall < \Rightarrow \Rightarrow \forall : 4 H *.$
 $3 2 \&, \Phi H > \Rightarrow, P H \Rightarrow \perp H \Rightarrow H B \Delta \Rightarrow \Pi, \Phi \Phi \& > \forall T 4 * > 4 \vartheta \Phi 8 \Rightarrow \Delta 4 : \Phi \beta \& >, \Phi 8 \Rightarrow : \Rightarrow 8 \Rightarrow$
 $\Delta \forall 2, \forall > \forall B \Delta \forall 8 H 48, \perp H \Rightarrow \Rightarrow \exists \Rightarrow 2 > \forall P \forall, H, P H \Rightarrow \Phi, (\Rightarrow * > \beta B \Rightarrow P H 4 \& : \exists \Rightarrow <$
 $\Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \Rightarrow < B \Delta, * : \Rightarrow 0, > 4 4 * \Rightarrow : 0 \Rightarrow > \forall N \Rightarrow * 4 H : \Rightarrow \Phi \beta 8 \forall 8 < 4 > 4 < \vartheta < \Rightarrow * \Rightarrow \Phi : \Rightarrow \& \Rightarrow$
 $\forall > : (\Rightarrow \forall <, \Delta 48 \forall > \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow B \Delta \Rightarrow 4 \Phi N \Rightarrow 0 *, > 4 \beta.$

$\%] H 4 \Rightarrow \Rightarrow (4 P, \Phi 8 \Rightarrow < \Phi : \Rightarrow \& \forall \Delta, : 4 T : \Rightarrow, \Phi 8 \Rightarrow : \Rightarrow 8 \Rightarrow 4 \Rightarrow \beta 2 Z P > Z N \Phi : \Rightarrow \&$
 $> \forall " \forall " \Rightarrow \exists \zeta, \Phi : \forall \& \beta > \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow B \Delta \Rightarrow 4 \Phi N \Rightarrow 0 *, > 4 \beta (7) : \forall \vartheta, \forall \exists Z, 5 4 2 > 4 N$
 $H \vartheta \Delta, \Pi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (\forall 6 \& \forall, \forall : Z 6, \forall (\forall), 5 (\Rightarrow : \forall > * \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (\forall B, : \Rightarrow \Phi 4 >, \forall 8 \Pi 4 \beta,$
 $\forall \exists \Delta 48 \Rightarrow \Phi), 3 \forall 2, \Delta \exists \forall 6 * 0 \forall > \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (\forall : Z P \forall, \forall \Delta N \forall : \vartheta 8), \Rightarrow * \Rightarrow T \&, * \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow$
 $(\forall * < 4 \Delta \forall : \Rightarrow), \Rightarrow * \Rightarrow B, \Delta \Phi 4 * \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (\forall \exists \forall 2), \Rightarrow * \Rightarrow > \Rightarrow \Delta \&, 0 \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (\forall \Delta < \forall * \forall), \forall$
 $H \forall 80, \Rightarrow * \Rightarrow 8 \forall 2 \forall N \Phi 8 \Rightarrow (\Rightarrow (\forall 8 Z >) B \Delta \Rightarrow 4 \Phi N \Rightarrow 0 *, > 4 \beta.$

$\% 8 \forall 8 \Rightarrow < \&, 8, B \Rightarrow \beta \& 4 : 4 \Phi : \Rightarrow. \perp H 4 2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > 4 \beta \& \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \Rightarrow <$
 $\& \Rightarrow 8 \forall \exists \vartheta : \beta \Delta, B \Delta, * \Phi H \forall \& : \beta, H \Phi \beta \& B \Delta 4 : \Rightarrow 0, > \Rightarrow \Rightarrow 6 > 40, \cdot \forall \zeta, 6 8 \Rightarrow, P > \Rightarrow * \forall : \Rightarrow 8 \Rightarrow$
 $>, B \Rightarrow : > \vartheta 8 \forall \Delta H 4 > \vartheta 2 \forall 4 < \Phi H \& \Rightarrow \& \forall > 46 H \forall \exists : 4 \Pi, N \vartheta 1.$

	$\alpha 278$	$\Delta, \& \succ \equiv \Phi H$ \therefore	XIV &.	XV &.	XVI &.	XVII &.	XVIII &.	XIX &.	XX &.	% Φ , (\equiv)
1.	$K \Delta \nabla > \Pi \theta 2 \Phi 846$						126	140	45	311
2.	$=, <, \Pi 846$				2	5	40	53	13	113
3.	$A \equiv \therefore \Phi 846$				6	8	44			58
4.	$9 \nabla H 4 > \Phi 846$			2		4	17	12	6	41
5.	$\exists \Delta, P, \Phi 846$	7			4	11	7	2		31
6.	$E H \nabla \Delta \equiv \Phi: \nabla \& \beta > \Phi 846$	31								31
7.	$\Gamma \nabla H \nabla \Delta \Phi 846$		1		12			2		15
8.	$3 H \nabla: \therefore \beta > \Phi 846$				1	1	10	1	1	14
9.	$\vdash (: 46 \Phi 846$				1		2	5	6	14
10.	$? \exists \zeta, \Phi: \nabla \& \beta > \Phi 84,$	7								7
11.	$\Gamma \theta \Delta, \Pi 846$				2	1	1	1		5
12.	$\exists \equiv \therefore \nabla > * \Phi 846$						4	1		5
13.	$! 2, \Delta \exists \nabla 6 * 0 \nabla > \Phi 846$							3		3
14.	$\Sigma \&, * \Phi 846$				1					1
15.	$A, \Delta \Phi 4 * \Phi 846$				1					1
16.	$\equiv \Delta \&, 0 \Phi 846$						1			1
17.	$3 \Phi B \nabla > \Phi 846$						1			1
18.	$7 \nabla 2 \nabla N \Phi 846$								1	1

	%Φ,≡	45	1	2	30	30	253	220	71	653
--	------	----	---	---	----	----	-----	-----	----	-----

X∇ΦΦ<∇HΔ4&∇β *∇>>Z, HV∃:4ΠZ - N≅Hβ ⊥H≅ H≅:∃.8≅ ∂2846
 Δ∇2Δ,2 >∇ΦH≅βζ,(≅ B≅:≅0,>4β - P,H8≅ &Z*,∃β,HΦβ, PH≅ Φ H≅P84 2Δ,>4β
 8≅:4P,ΦH&∇ 2∇4<ΦH&≅&∇>46 >∇ ∃∂8&∂ "∇" >∇ B,Δ&≅< 4 &H≅Δ≅<
 <,ΦH∇N ≅8∇2Z&∇ HΦβ XVIII 4 XIX &&. 1>∇P4H, B,Δ&Z6 B≅H≅8
 4>≅β2ZP>ZN Φ:≅& - B≅ &Φ,< N≅Δ≅T≅ 42&,ΦH>≅6 BΔ4P4>,: ∃Z:≅ ≅H8ΔZH≅
 & +&Δ≅B∂ ≅8>≅ - B≅β&4:Φβ & Δ∂ΦΦ8≅< β2Z8, 4<,>≅ & H≅ &Δ,<β.
 %H≅Δ≅6 0, - Φ&4*,H:β<4 8≅H≅Δ≅(≅ β&:β,<Φβ 4 <Z Φ∇<4 - &
]H4<≅:≅(4P,Φ8≅< Φ:≅&∇Δ,, 42*∇>>≅< & 60-Z, (≅*Z ,ζ, >, <≅(
 ≅HΔ∇0∇H.:Φβ. ≅≅ ≅ Φ∂ζ,ΦH&∂, H, & P,< ∂∃,0*∇ H P4H∇H,:6
 Φ≅&Δ,<,>>Z, B,Δ4≅*4P,Φ84, 42*∇>4β, Φ:∂T∇H,:6 4 2Δ4H,:6 ≅H*,∃:∃>Z,
 Δ∇*4≅- 4 H,:B,Δ,*∇P4, ∇ H∂Δ4ΦH≅& 4 BΔ,∃Z&∇ ζ4N & B≅Φ:,*>,, &Δ,<β &
 X≅ΦΦ44 Δ,8:∇<Z, >∇*B4Φ4, ∇ HV80, Δ,P.: Φ∇<4N >≅Φ4H,:6 β2Z8∇.

3ΦB≅:∃.2≅&∇>>∇β :4H,Δ∇H∂Δ∇

1. 7≅ΦH≅<∇Δ≅&, %∃. α2Z8≅&≅6 &8∂Φ ⊥B≅N4
 A,*∇(≅(48∇-AΔ,ΦΦ, 1994.
2.]H4<≅:≅(4P,Φ846 Φ:≅&∇Δ.: Δ∂ΦΦ8≅(≅ β2Z8∇ (Γ≅< 1 !)
 32*∇H,:∃.ΦH&≅ ;≅Φ8≅&Φ8≅(≅ I>4&,ΔΦ4H,H∇, 1963.

M,Δ(≅&4P %4>Π,>, 1V*Λ≅&4P #,Δ>V*,H

] %?9 O3α ΓX!7Γ?%73 E%α13 IAX!%9+=3α
(≅H ;.% .9≅<≅≅Φ≅&∇ *≅>∇T4N *,>,6)

? Φ > ≅ & > ≅ 6 Π , : ∴ 4ΦΦ:,*≅&∇>4β β&:β,HΦβ Δ∇ΦΦ<≅HΔ,H.:
2>∇P,>4, N∇Δ∇8H,Δ∇ Φ4>H∇8Φ4P,Φ84N ≅H>≅T,>46 <,0*∅ 8≅<B≅>,>H∇<4
Φ≅P,H∇>4β, B≅*P,Δ8>∅H.: 4N 2>∇P4H,∴>≅ΦH.: 4 B,ΔΦB,8H4&>≅ΦH.:
BΔ4 Δ∇2(Δ∇>4P,>44 &4*≅& ∅BΔ∇&:,>4β.

% 8∇P,ΦH&, ≅ Φ > ≅ & > ≅ (≅ < , H ≅ * ∇ 4ΦB≅:∴2≅&∇:Φβ
ΦΔ∇&>4H,∴>≅-4ΦH≅Δ4P,Φ846 <,H≅*.

9≅<≅≅Φ≅& & Φ&≅,6 "X≅ΦΦ46Φ8≅6 (Δ∇<<∇H48," & ≅H>≅T,>44
(:∇(≅:≅& ≅(Δ∇>4P4:Φβ ≅∃ς4<4 ∅8∇2∇>4β<4 >∇ 2∇&4Φ4<≅ΦH.:
N∇Δ∇8H,Δ∇ ∅BΔ∇&:,>4β. "7Δ≅<, &4>4H,∴>≅(≅ B∇*,0∇, 8≅H≅Δ≅(≅
≅∃Z8>≅&,>≅ *6ΦH&4H,∴>Z, (:∇(≅:Z HΔ,∃∅ H, BΔ4>4<∇ H ≅>4 *Δ∅(4,
B∇*,04 Φ BΔ,*≅(∇<4 4 ∃,Φ BΔ,*≅(≅&: P∇ΦH≅ B≅P4H∇,H >∇Δ≅*
>,Φ<ZΦ:,>>ZN Δ∇2∅<>Z<4, ∃,22∇8≅>>ZN *≅∃Δ≅*,H,∴>Z<4, Δ≅Φ8≅T.:
B≅(Δ∅0∇,H 2,<: & 2:≅8: P,>44" /9≅<≅≅Φ≅& 1952, VII, 561/.

Γ≅P>≅ H∇8 0, ≅∃ς,, BΔ∇&4:≅ Λ≅Δ<∅:4Δ∅,HΦβ 9≅<≅≅Φ≅&Z<
≅H>≅Φ4H,∴>≅ "Φ≅P4>,>4β" >∇Δ,P46, BΔ4:∇(∇H,∴>ZN, P4Φ:4H,∴>ZN.

=∇8≅,Π, >,<>≅(4, Φ4>H∇8Φ4P,Φ84, BΔ∇&4:∇, ∅ΦH∇>∇&:4&∇ ζ4,
2∇&4Φ4<≅ΦH.: BΔ4,<≅& Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅6 Φ≅P,H∇,<≅ΦH4 ≅H*,∴>ZN
(Δ∅BB Φ:≅& ≅H Δ∇2:4P4β 4N ∴,8Φ4P,Φ84N 2>∇P,>46, BΔ4>4<∇ HΦβ 4
∅H&,Δ0*∇ HΦβ 9≅<≅≅Φ≅&Z<.

%≅≅∃ς, 0, 9≅<≅≅Φ≅& 42∃,(∇,H BΔ≅ΦH≅(≅ B,Δ,P4Φ:,>4β Φ:≅&,
N∇Δ∇8H,Δ42∅ ζ4NΦβ ≅*≅H4B>≅ΦH.: Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅6
8≅>ΦHΔ∅8Π44. E,*≅&∇H,∴>≅, ≅> >, ≅HΔ4Π∇,H &∇0>≅ΦH4 Φ∇<≅(≅
BΔ4>Π4B∇ Φ&β24 Λ≅Δ< Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅6 Φ≅P,H∇,<≅ΦH4 ∅ H,N 4:4
4>ZN (Δ∅BB 4 Φ,Δ46 Φ:≅& Φ 4N BΔ4>∇*:,0>≅ΦH.: 8 ≅*>≅6 ∴,8Φ48≅-
Φ,<∇>H4P,Φ8≅6 Φ4ΦH,<,, Φ ,*4>ΦH&≅< 4:4 ∃:42≅ΦH.: 4N Φ<ZΦ:≅&≅(≅
Φ≅*,Δ0∇>4β. ≅ 9≅<≅≅Φ≅& 4 H∅H ΦHΔ,<4HΦβ 8 ≅∃≅∃ς,>4 BΔ∇&4:∇.
ΛΔ≅ΦH≅6 4 BΔ4H≅< >,B≅:∴Z6 B,Δ,P,>∴. 8≅>8Δ,H≅≅ - 4>*4&4*∅∇:∴>ZN
2>∇P,>46 Φ:≅&, Φ&β2∇>>ZN ≅*≅Δ≅*>≅ΦH.: Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅(≅
∅BΔ∇&:,>4β, & BΔ,*ΦH∇&:,>44 9≅<≅≅Φ≅&∇ BΔ≅H4&≅Λ,P4: Φ∇<≅<∅
Φ∅ς,ΦH&∅ (Δ∇<<∇H4P,Φ84N ∇∃ΦHΔ∇8Π46, &>∅HΔ,>>,6 BΔ4Δ≅*,
BΔ∇&4: 4 2∇8≅>≅& Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅(≅ B≅ΦHΔ≅,>4β.

ΔΔ∇&4:∇, >∇B4Φ∇>>Z, & ∃Δ∇<<∇H48, !8∇*,<44 X≅ΦΦ46Φ8≅6,
BΔ≅*≅:0∇ H HΔ∇*4Π44 9≅<≅≅Φ≅&∇. % (:∇&, I-6 "? Φ≅P4>,>44 <,>

Φθς,ΦH&4H,∴>ZN "Δ∇ΦΦ<∇HΔ4&∇ HΦβ ≅∃E,8H4&>Z, Λ≅Δ<Z, θB≅HΔ,∃:,>4, 8≅H≅ΔZN P∇ΦH≅≅BΔ,*,β,HΦβ 2∇&4Φ4<≅ΦH∴. ≅H H≅(≅, ∇ >, *Δθ(≅(≅ Φ:≅&∇. "3<,>∇ Φθς,ΦH&4H,∴>Z,, ≅2>∇P∇ ζ4, &,Φ 4 <,Δθ HΔ,∃θ H 4<,>4 & B∇*,0, Δ≅*4H,∴>≅<, >∇BΔ4<,Δ: **Bθ* <θ84, P,H&,Δ48 ≅&Φ∇, Λθ>H Φ∇N∇Δθ 4 BΔ≅P. 7 Φ,<θ 0, BΔ∇&4:θ ≅H>≅ΦβHΦβ 4 Φ:,*θ ζ4, 4<,>∇: ∇<∃∇Δ N:∃∇, &≅2 ≅&Φ∇, ∃≅P8∇ &4>∇, ΦH∇8∇> &≅*Z 4 BΔ≅P. "Γ∇<0, B≅<,ς,≅ BΔ4<,P∇>4,, (≅&≅Δβς,, ≅ &>4<∇>44 Φ≅ΦH∇&4H,∴,6 8 Φ4>H∇8Φ4P,Φ84< &∇Δ4∇>H∇<: "3>≅(*∇ &<,ΦH≅ Δ≅*4H,∴>≅(≅ B≅ΦH∇&:β,HΦβ B∇*,0 H&≅Δ4H,∴>Z6 Φ BΔ,*:(≅< Φ, >∇BΔ: ∃∇Δ8∇ Φ *Δ≅&∇<4, 8∇*8∇ Φ &≅*≅ 4 BΔ≅P." /X≅ΦΦ46Φ8∇β ∃Δ∇<<∇H48∇ 1802, 253/.**

≅∇Δβ*θ Φ T4Δ≅84<4 ≅∃≅∃ς,>4β<4, θ8∇2Z&∇ ζ4<4 >∇ ΦB≅Φ≅∃Z "θBΔ∇&:,>4β" ∃≅:∴.T4N Φ,<∇>H4P,Φ84N (ΔθBB Φ:≅&, Φ&β2∇>>ZN Φ H,<4 4:4 4>Z<4 ∴,8Φ48≅Φ,<∇>H4P,Φ84<4 4:4 Φ,<∇>H48≅(Δ∇<<∇H4P,Φ84<4 8∇H,(≅Δ4β<4, T4Δ≅8≅ BΔ4<,>β,HΦβ BΔ4,< &Z*:,>4β >,∃≅:∴.T4N Φ,Δ46 Φ:≅&, ∇ 4>≅(*∇ *∇0, θ8∇2∇>4β ≅H*:,∴>ZN Φ:≅& Φ≅ ΦB,Π4Λ4P,Φ84<4 Λ≅Δ<∇<4 Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅6 Φ≅P,H∇,<≅ΦH4.

%≅H BΔ4<,Δ 42 8Δθ(∇ "Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>4β" Φθς,ΦH&4H,∴>ZN: "E:≅&≅ ≅N≅H>48 /H.,. ≅N≅Hθ 4<, ζ46, Pθ&ΦH&θ ζ46/ HΔ,∃θ,H 4<,>4 & B∇*,0, Δ≅*4H,∴>≅< Φ BΔ,*:(≅< *≅, >∇BΔ4<,Δ: ≅N≅H>48 *≅ PH,>4β 8>4(/X≅ΦΦ46Φ8∇β (Δ∇<<∇H48∇ 1802, 254/.

Γ∇84< ≅∃Δ∇2≅<, &<,ΦH≅ *4ΛΛ,Δ,>Π4∇Π44 Δ∇2>ZN H4B≅& Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>46 2∇*∇P4 ≅B4Φ∇>4β >,Δ,*8≅ Φ&≅*4:4Φ∴. 8 <,N∇>4P,Φ8≅<θ Φ≅ΦH∇&:,>4 B,Δ,P>,6 Φ:≅& Φ ≅*4>∇8≅&Z<4 B∇*,0>Z<4 4:4 B∇*,0>≅BΔ,*:≅0>Z<4 Φ&β2β<4 ∃,2≅ &Φβ8≅6 B≅BZH84 ≅∃ς,6 (Δ∇<<∇H4P,Φ8≅6 4:4 Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅6 N∇Δ∇8H,Δ4ΦH484 4N, ∃,2 42θP,>4β Φ≅H>≅T,>46 4 &2∇4<≅H>≅T,>46 <,0*θ Δ∇2>Z<4 Φ:≅&,Φ>Z<4 (ΔθBB∇<4".

94T∴. & ΦH∇H∴., =∴,7≅T∇>Φ8≅(≅ ≅ ΔθΦΦ8≅< Φ4>H∇8Φ4Φ, /1819/ >∇<,P,>Z ∃≅:,, ≅HP,H:4&≅ BθH4 4 B,ΔΦB,8H4&Z *∇:∴>,6T,(≅ 4ΦΦ:,*≅&∇>4β ⊥H≅6 ∃≅:∴. T≅6 BΔ≅∃:,<Z.

=∴,7≅T∇>Φ846 ≅∃Δ≅ς∇,H &>4<∇>4, >∇ >,B≅:≅Hθ B,Δ,P>,6 Φ:≅& BΔ4 42:≅0,>44 BΔ∇&4: Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅6 Φ≅P,H∇,<≅ΦH4 & Φ4ΦH,<, Δ∇2>ZN P∇ΦH,6 Δ,P4, - >,*≅ΦH∇H≅8, H4B4P>Z6 *:β ∃Δ∇<<∇H484 !8∇*,<44 X≅ΦΦ46Φ8≅6. Γ≅, PH≅ 2*,Φ∴. ≅H>≅Φ4HΦβ 8 BΔ∇&4:∇< B≅ Λ≅Δ<, 42:≅0,>4β Φ8≅Δ,, >∇B≅<4>∇,H 4Φ8: P,>4β, - 2∇β&:β,H 7≅T∇>Φ846. Γ∇8, & (Δ∇<<∇H48, (≅&≅Δ4HΦβ: "Eθς,ΦH&4H,∴>Z, 4<,>∇ H∇84,-H≅ /*∇:,, *∇,HΦβ B,Δ,P,>∴. 42 25 Φ:≅&, ∇ & B,Δ&≅< 42*∇>44 - 42 21 Φ:≅&∇/

$H\Delta, \exists \bar{H} > \Delta, *8 \equiv * \forall H, : : > \equiv (\equiv B \forall *, 0 \forall \Phi B \Delta, * : \equiv (\equiv < 8". / \exists \Delta \forall < < \forall H 48 \forall$
 $X \equiv \Phi \Phi 46 \Phi 8 \equiv 6 ! 8 \forall *, < 44 1818, 200/. \equiv \perp H \equiv B \Delta \forall & 4 : \equiv >, * \forall, H$
 $4 \Phi P, \Delta B Z \& \forall \zeta, (\equiv \Phi B 4 \Phi 8 \forall \Phi \partial \zeta, \Phi H \& 4 H, : : > Z N \Phi H \forall 8 < \partial B \Delta \forall \& : , > 4, < - 4 N$
 $> \forall \Phi \forall \< \equiv *, : , >, \Phi \Delta \forall \& >, > \equiv \exists \equiv : : T, . \Gamma \forall 8, \& \forall 8 \forall *, < 4 P, \Phi 8 \equiv \Phi B 4 \Phi 8, >$
 $\partial 8 \forall 2 \forall > Z : < 4 : \equiv \Phi H : , \delta \Delta \equiv H \equiv \Phi H : , B \Delta 4 \& , H : 4 \& \equiv \Phi H : , \Phi > 4 \Phi N \equiv 0 * , > 4 , ,$
 $\exists : \forall (\equiv \Phi 8 : \Rightarrow > \equiv \Phi H : , \& > 4 < \forall > 4 , \partial \& \forall 0 , > 4 , B \equiv P H , > 4 , \partial \Phi : \partial 0 : 4 \& \equiv \Phi H : . 4 * \Delta .$
 $7 \Delta \equiv <, H \equiv (\equiv , " \& \Phi , \Phi \partial \zeta, \Phi H \& 4 H, : : > Z , B \Delta \equiv 4 \Phi N \equiv * \beta \zeta 4 , \equiv H (: \forall (\equiv \equiv \& \Phi : \equiv 0 > Z N$
 $\Phi B \Delta, * : \equiv (\equiv < B \Delta 4, H \Delta, \exists \bar{H} \partial > \forall \Phi H \equiv (\equiv 0, * \forall H, : : > \equiv (\equiv \Phi B \Delta, * : \equiv (\equiv < 8"$
 $/ 7 \equiv T \forall > \Phi 8 46 1819, 88/.$

$\% \Phi \equiv P, H \forall, \< \equiv \Phi H : . \Phi \partial \zeta, \Phi H \& 4 H, : : > Z N \Phi \Delta \forall 2 > Z < 4 B \forall *, 0 \forall < 4 \exists, 2$
 $B \Delta, * : \equiv (\equiv \& 4 B \Delta 4 B \equiv \Phi \Delta, * \Phi H \& , B \Delta, * : \equiv (\equiv \& - N \forall \Delta \forall 8 H, \Delta \equiv, \Phi \& \equiv 6 \Phi H \& \equiv$
 $\Delta \partial \Phi \Phi 8 \equiv (\equiv \beta 2 Z 8 \forall, \& \equiv H : 4 P 4 , > \forall B \Delta 4 < \Delta, \equiv H 8 : \forall \Phi \Phi 4 P, \Phi 8 4 N : " \equiv \perp H \equiv$
 $\Phi \& \equiv 6 \Phi H \& \equiv * : : 0 \equiv *, 6 \Phi H \& \equiv \& \forall H : . >, \Phi : \partial P \forall 6 \equiv, > \equiv B \equiv \Phi H \equiv \beta > \equiv, B \equiv$
 $H \& \Delta * Z <, \< \equiv 0, H \exists Z H : , >, \< \equiv (4 < B \Delta \forall \& 4 : \forall < ; \forall \< \equiv 0, H \exists Z H : , 4 B \equiv * > \equiv < \partial$
 $2 \forall 8 \equiv \partial" / 7 \equiv T \forall > \Phi 8 46 1820, 94/.$

$7 \equiv T \forall > \Phi 8 46 B \Delta, * : \forall (\forall, H 4 \Phi 8 \forall H : . \equiv \exists \zeta 4, > \forall P \forall : \forall 4 : 4 \equiv \Phi > \equiv \& \forall > 4 \beta,$
 $> \forall 8 \equiv H \equiv \Delta Z N \< \equiv 0 \equiv \partial H \& \Delta * 4 H : . B \Delta \forall \& 4 : \forall \Delta \partial \Phi \Phi 8 4 N (: \forall (\equiv \equiv \& . 7 \Delta \equiv <$
 $H \equiv (\equiv , B \Delta 4 4 2 \partial P, > 44 " \Phi 4 > H \forall 8 \Phi 4 \Phi \forall \partial B \Delta \forall \& : , > 4 \beta" \Phi : , * \partial, H \equiv \exists \Delta \forall H 4 H : .$
 $\equiv \Phi \equiv \exists \equiv, \& > 4 < \forall > 4, > \forall \Phi : \equiv \& \equiv \equiv \exists \Delta \forall 2 \equiv \& \forall H, : : > Z, \Phi \& \beta 2 4 4 \Phi \equiv H \equiv T, > 4 \beta$
 $< , 0 * \partial \Delta \forall 2 > Z < 4 P \forall \Phi H \beta < 4 \Delta, P 4.$

$E H \forall H : . \beta = : , 7 \equiv T \forall > \Phi 8 \equiv (\equiv \& >, \Phi : \forall \< \equiv (\equiv > \equiv \& \equiv (\equiv \& 4 2 \partial P, > 4,$
 $\Delta \partial \Phi \Phi 8 \equiv (\equiv \Phi 4 > H \forall 8 \Phi 4 \Phi \forall . \equiv \& \Phi, 0, , (\equiv 8 \equiv > \Pi, B \Pi 4 \beta <, \Phi H \forall < 4 \Phi : \forall \exists \forall .$
 $\equiv 8 \equiv H \equiv \Delta Z, 4 2 < Z \Phi : , 6 = : , 7 \equiv T \forall > \Phi 8 \equiv (\equiv \& \equiv 2 \Delta \equiv 0 * \forall \bar{H} \Phi \beta \& \Delta \forall \exists \equiv H \forall N$
 $! . \% .) \equiv \exists 4 \forall T \forall, ; = . A, H, \Delta \Phi \equiv > \forall 4 \equiv H P \forall \Phi H 4 ! : , A, T 8 \equiv \& \Phi 8 \equiv (\equiv .$

$? H \Phi H \forall H : . 4 7 \equiv T \forall > \Phi 8 \equiv (\equiv 4 * , H B \Delta \beta < \forall \beta : 4 > 4 \beta 8 X \partial \Phi \Phi 8 \equiv 6$
 $(\Delta \forall < < \forall H 48, \forall 8 \forall * . ! . M . \% \equiv \Phi H \equiv 8 \equiv \& \forall . I B \Delta \forall \& : , > 4, \equiv B \Delta, * : , \beta, H \Phi \beta$
 $! . M . \% \equiv \Phi H \equiv 8 \equiv \& Z < H \forall 8 : " I B \Delta \forall \& : , > 4, < \Phi : \equiv \& > \forall 2 Z \& \forall, H \Phi \beta H \Delta, \exists \bar{\partial}, \< \equiv,$
 $8 \forall 8 4 < : 4 \exists \equiv \Phi : \equiv \& \equiv < \partial B \equiv H \Delta, \exists : , > 4, 4 2 \&, \Phi H > \equiv (\equiv B \forall *, 0 \forall \& * \Delta \partial (\equiv < \Phi : \equiv \& , \equiv H$
 $>, (\equiv 2 \forall \& 4 \Phi \beta \zeta, < " / \% \equiv \Phi H \equiv 8 \equiv \& 1831, \S \S 113, 118/.$

$\% \equiv \Phi H \equiv 8 \equiv \& H \zeta \forall H, : : > \equiv 4 \Phi \Phi : , * \partial, H (\Delta \forall < < \forall H 4 P, \Phi 8 4 , \Phi < Z \Phi : \equiv \& Z,$
 $\Phi \& \beta 2 4, \& 2 \forall 4 \equiv * , 6 \Phi H \& 4 \beta 4 \Phi \equiv H \equiv T, > 4 \beta < , 0 * \partial \Lambda \partial > 8 \Pi 4 \beta < 4 \Delta \forall 2 > Z N$
 $B \Delta, * : \equiv (\equiv \&, \forall H \forall 8 0, < , 0 * \partial \Delta \forall 2 > Z < 4 B \Delta, * : \equiv 0 > Z < 4 8 \equiv > \Phi H \Delta \partial 8 \Pi 4 \beta < 4 . 1 * , \Phi : .$
 $\equiv 8 \forall 8 \exists Z B \Delta, * \equiv B \Delta, * : , \beta, H B \partial H : . * \forall : : >, 6 T 4 N \Delta \forall 2 Z \Phi 8 \forall > 46 ! ! . A \equiv H, \exists > 4 \&$
 $\perp H \equiv 6 \equiv \exists : \forall \Phi H 4.$

$\% \equiv \Phi H \equiv 8 \equiv \& \equiv P, > : . H \equiv > 8 \equiv * 4 \Lambda \Lambda, \Delta, > \Pi 4 \Delta \equiv \& \forall : H 4 B Z$
 $\Phi 4 > H \forall 8 \Phi 4 P, \Phi 8 4 N 2 > \forall P, > 46 4 \Lambda \partial > 8 \Pi 4 6 B \Delta, * : \equiv (\equiv \& . ? * > \forall 8 \equiv$
 $\partial \Phi H \forall > \forall \& : 4 \& \forall, H 4 * \Delta \partial (4, \Phi B \equiv \Phi \equiv \exists Z 4 \& 4 * Z \partial B \equiv H \Delta, \exists : , > 4 \beta B \Delta, * : \equiv (\equiv \&$
 $8 \equiv * \forall B \Delta, * : \equiv (4 \Phi : \partial 0 \forall H 4 : 4 \Phi \Delta , * \Phi H \& \equiv < \partial B \Delta \forall \& : , > 4 \beta * : \beta H, N 4 : 4$

4>ZN ≡(ΔV>4P,>>ZN Φ,<V>H4P,Φ84N ΔV2Δβ*≡& Φ:≡& /Φ,Δ*4H.:Φβ >V 8≡(≡>4Эθ*.: / RH≡>4Эθ*.:, - >V*,βH.:Φβ >V 8≡(≡>4Эθ*.: / RH≡>4Эθ*.: 4 H.*./, 4:4 ≡8V2Z&V HΦβ 8V8 ЭZ 2VΦHZ&T4<4 & Φ≡ΦHV&, H≡(≡ 4:4 4>≡(≡ (ΔV<<VH4P,Φ8≡(≡ ≡Э≡Δ≡HV /θΔ≡*4H.:Φβ & ≡HPV, &Z6H4 & : *4 4 H.*./ JH≡ - ΔV2>Z, &4*Z (ΔV<<VH4P,Φ84 Φ&β2V>>≡(≡ 4:4 Λ≡Δ<V:.:>≡(≡, & Φ B ≡ <≡ (V H , : . : >≡ (≡ θB≡HΔ,Э:.,>4β BΔ,*:≡(≡&.

%≡ΦH≡8≡&θ BΔ4>V*:,04H ≡Δ4(4>V:.:>≡, ΔV2(ΔV>4P,>4, Φ & ≡ - Э ≡ * > ZN, Φ V <≡ Φ H ≡ β H , : . : > ZN 2>VP,>46 BΔ,*:≡(≡& 4 4N & Φ B ≡ < ≡ (V H , : . : > ZN, Λ ≡ Δ < V : . : > ZN Λθ>8Π46, Φ≡ΦH≡βς4N & H≡<, RH≡ BΔ,*:≡(4 β&:β HΦβ :4T:.(ΔV<<VH4P,Φ84< ΦΔ,*ΦH&≡< &ZΔV0,>4β θBΔV&:.,>4β.

?ΦHV,HΦβ H≡:.:8≡ Φ≡0V:,H:., RH≡ Λ≡ΔHθ>VH≡&Φ8≡, >VBΔV&:.,>4, & ≡Э:VΦH4 Φ4>HV8Φ4ΦV Φ:≡&≡Φ≡P,HV>46 - BΔ4 β&>≡< ΦHΔ,<:.,>44 8 Φ4ΦH,<VH42VΠ44 H4B≡& Φ:≡&≡Φ≡P,HV>46 - Φ*.:V:≡, &≡ &Φβ8≡< Φ:θPV, >V >VPV:.:>ZN ⊥HV BVN Φ&≡(≡ ΔV2&4H4β, >,8≡H≡ΔZ6 TV(,Φ:4 >, >V2V*, H≡ & ΦH≡Δ≡>θ ≡H Φ,<V>H4P,Φ84 Φ≡*,Δ0VH:.:>≡6 4 Δ,V:4ΦH4P,Φ8≡6 8≡>Π,BΠ44 !.M.%≡ΦH≡8≡&V 4 >, 4ΦB≡:.:2≡&V:≡ ,, Π,>>≡(≡ ≡Φ>≡&>≡(≡ β*ΔV.

% 8≡>Π, 50-N (≡*≡& XIX &,8V &ZN≡*4H & Φ&,H "?BZH 4ΦH≡Δ4P,Φ8≡6 (ΔV<<VH484 ΔθΦΦ8≡(≡ β2Z8V" /I 4 A,;, 1858/ K.3. #θΦ:V,&V. A≡ Φ4>HV8Φ4P,Φ8≡<θ θB≡HΔ,Э:.,>4 &H≡Δ≡ΦH,B,>>Z, P:,>Z BΔ,*:≡0,>4β "ΦθH.: >, RH≡ 4>≡,, 8V8 Φ:≡&V, BΔ4Φ≡,*4>β,<Z, 8 (:V&>Z< P:,>V< BΔ,*:≡0,>4β B≡ΦΔ,*ΦH&≡< Φ ≡ (: V Φ ≡ & V > 4 β 4:4 θ B Δ V & : , > 4 β" 4:4 &>,T>, >,2V&4Φ4<≡(≡ BΔ4Φ≡,*4>β,>4β /#θΦ:V,& 1858, § 125/. "AΔ4Φ≡,*4>β,<Z, B≡ΦΔ,*ΦH&≡< Φ ≡ (: V - Φ ≡ & V > 4 β 4<,>θ HΦβ Φ:≡&V<4 ≡ B Δ , * , : 4 H , : . : > Z < 4; B≡ΦΔ,*ΦH&≡< θ B Δ V & : , > 4 β - * ≡ B ≡ : > 4 H , : . : > Z < 4; >, Φ ≡ (: V Φ θ , < Z , 4 >, θ B Δ V & : β , < Z , />VBΔ., ≡P,>.: N≡Δ≡T46/ - ≡ Э Φ H ≡ β H , : . : Φ H & , >> Z < 4".

% (ΔV<<VH48, #θΦ:V,&V Э≡:.:TVβ "BθHV>4ΠV". E:≡&V, BΔ4Φ≡,*4>β,<Z, B≡ΦΔ,*ΦH&≡< θBΔV&:.,>4β, >VBΔ., &≡ΦN≡* Φ≡:>ΠV 4:4 :θP Φ≡:>ΠV, >V2Z&V HΦβ *≡B≡:>4H:.:>Z<4. A≡ ,(≡ ≡BΔ,*:.,>4 , Φ:≡&V ≡ЭΦH≡βH:.:ΦH&,>>Z, ΦθH:.. HV84,, 8≡H≡ΔZ, >, Φ≡(:VΦθ HΦβ 4 >, θBΔV&:β HΦβ. A≡ <>,>4 % ,6Φ<V>V, ⊥H≡H BΔ4>Π4B HV8 4Φ8θΦH&,>, RH≡ ΦV< V&H≡Δ ≡HΦHθB4: ≡H>,(≡.

"32 2VB4Φ≡8 B≡ ΔθΦΦ8≡6 (ΔV<<VH48," !!.A≡H,Э>4 - >≡&Z6 ⊥HV B & 42θP,>44 θBΔV&:.,>4β & ΔθΦΦ8≡< β2Z8,. A≡H,Э>β Δ,T4H:.:>≡ &≡2ΔV0V,H BΔ≡H4& &≡ΦH≡8≡&Φ8≡(≡ 4 B≡2*,>,, T4Δ≡8≡ ΔVΦBΔ≡ΦHΔV>4&T,(≡Φβ ≡H>≡T,>4β 8 *≡B≡:>,>4 8V8 8 P:,>θ

$\vartheta B \Delta \nabla \& \beta, \leq \leq \vartheta$. " $\Theta H \equiv \exists Z B \Rightarrow \beta H_4$, $\vartheta B \Delta \nabla \& \beta, > 4\beta >$, $\Delta \nabla \Phi B \equiv 2 \nabla \equiv \Phi$. & $H \vartheta < \nabla >$, $\Phi, * \vartheta, H B \Rightarrow 4 < \nabla H$.: $B \equiv * > 4 < H \equiv$.: $8 \equiv H \nabla 84$, $\Phi: \vartheta P \nabla 4$, $8 \equiv (* \nabla B \nabla *, 0$
 $* \equiv B \equiv >, > 4\beta \equiv B \Delta, *, \beta, H \Phi \beta \Lambda \equiv \Delta < \nabla$.: $> Z < 2 > \nabla P, > 4, < * \equiv B \equiv > \beta, < \equiv (\equiv$ $= \nabla B \Delta,$
 $& 4 > 4 H. B \Delta \beta < \equiv (\equiv \exists \exists, 8 H \nabla B \Delta 4 *, 6 \Phi H \& 4 H, .: .: > \equiv (< \nabla (\equiv, B \nabla *, 0 \Phi B \Delta, * \equiv (\equiv <$
 $B \Delta 4 B \Delta, * \equiv 0 > \equiv (< \nabla (\equiv, 8 \nabla 8 > \nabla *, \beta H. : \Phi \beta > \nabla \# \equiv (\nabla / . + \Phi : 4 0, * \equiv B \equiv > \beta, < \equiv,$
 $\Phi \nabla < \equiv B \equiv \Phi, \exists, >, \vartheta 8 \nabla 2 Z \& \nabla, H > \nabla B \nabla *, 0 * \equiv B \equiv >, > 4\beta, H \equiv \equiv \exists \vartheta B \Delta \nabla \& \beta, > 44 >$,
 $< \equiv 0, H \exists Z H. : 4 \Delta, P 4.) \Delta \vartheta (4 < 4 \Phi: \equiv \& \nabla < 4, \Phi \& \beta 2. : <, 0 * \vartheta * \equiv B \equiv > \beta, < Z < 4$
 $* \equiv B \equiv >, > 4, < \equiv 0, H \exists Z H. : H, \Phi >, 6 T \nabla \beta 4 \exists \equiv, \equiv H * \nabla, > > \nabla \beta. \Gamma \nabla 84 < \equiv \exists \Delta \nabla 2 \equiv <$
 $\& H \equiv \Delta \equiv \Phi H, B, > > Z N P. : > \equiv \& B \Delta, * \equiv 0, > 4\beta >, .: .: 2 \beta B \equiv * \&, \Phi H 4 B \equiv * \Delta \vartheta \exists \Delta 4 8 4$
 $\Phi \equiv (< \nabla \Phi \equiv \& \nabla > 4\beta, \vartheta B \Delta \nabla \& \beta, > 4\beta 4 \equiv H \Phi \vartheta H \Phi H \& 4 \beta H \equiv (\equiv 4 * \Delta \vartheta (\equiv (\equiv, 4 \exists \equiv$
 $>, \Phi \equiv (< \nabla \Phi \vartheta, < Z < 4 4 >, \vartheta B \Delta \nabla \& \beta, < Z < 4 < \equiv (\vartheta H \exists Z H. : 4 * \equiv B \equiv >, > 4\beta) / \Lambda \equiv H, \exists > \beta$
 $1958, I-A, 114 / . \Gamma \nabla 84 < \equiv \exists \Delta \nabla 2 \equiv <, \& B \Delta \equiv H 4 \& \equiv \&, \Phi H \Delta \nabla * 4 \Pi 4 \equiv > \equiv < \vartheta$
 $" \nabla B \Delta 4 \equiv \Delta \equiv - (\Delta \nabla < < \nabla H 4 P, \Phi 8 \equiv < \vartheta 4 : 4 \Phi, < \nabla > H 4 8 \equiv - (\Delta \nabla < < \nabla H 4 P, \Phi 8 \equiv < \vartheta \vartheta P, > 4$
 $\equiv \& H \equiv \Delta \equiv \Phi H, B, > > Z N P. : > \nabla N B \Delta, * \equiv 0, > 4\beta, \Phi \equiv P, H \nabla, < Z N > \nabla \equiv \Phi > \equiv \&$,
 $\vartheta B \Delta \nabla \& \beta, > 4\beta, \Phi \equiv (< \nabla \Phi \equiv \& \nabla > 4\beta 4 \equiv H \Phi \vartheta H \Phi H \& 4 \beta H \equiv (\equiv 4 * \Delta \vartheta (\equiv (\equiv, \Lambda \equiv H, \exists > \beta$
 $\vartheta 8 \nabla 2 Z \& \nabla, H > \nabla >, \equiv \exists N \equiv * 4 < \equiv \Phi H. : 4 2 \vartheta P, > 4\beta \& \Phi, 6 \Phi: \equiv 0 > \equiv 6 \Phi 4 \Phi H, < Z$
 $\Phi \& \beta 2, 6 <, 0 * \vartheta \Phi: \equiv \& \nabla < 4 - 8 \nabla 8 H, \Phi >, 6 T 4 N, H \nabla 8 4 \exists \equiv, \equiv H * \nabla, > > Z N.$

$!! \Lambda \equiv H, \exists > \beta \equiv \exists \Delta \nabla H 4: \& > 4 < \nabla > 4, > \nabla * \& \nabla B \Delta 4 2 > \nabla 8 \nabla$
 $B \equiv * P 4 > 4 H, .: .: > \equiv 6 \Phi \& \beta 2 4, B \equiv - \Delta \nabla 2 > \equiv < \vartheta B \Delta \equiv \beta \& \beta \zeta 4 N \Phi \beta \& \Delta \nabla 2 > Z N$
 $\Phi: \vartheta P \nabla \beta N, B \equiv H \Delta \nabla * 4 \Pi 4 4 \equiv H > \equiv \Phi 4 < Z N 8 \vartheta B \Delta \nabla \& \beta, > 4 : 1 / \vartheta 8 \nabla 2 Z \& \nabla, H : 4$
 $* \equiv B \equiv > \beta, < \equiv, 4 : 4 >, \vartheta 8 \nabla 2 Z \& \nabla, H > \nabla B \nabla *, 0 * \equiv B \equiv >, > 4\beta; 2 / \beta \& \beta, H \Phi \beta : 4$
 $\Phi \& \beta 2. : <, 0 * \vartheta * \equiv B \equiv > \beta, < Z < 4 * \equiv B \equiv >, > 4, < H, \Phi >, 6 T, 6 4 : 4 \exists \equiv, \equiv H * \nabla, > > \equiv 6.$
 $] H 4 B \Delta 4 2 > \nabla 8 4 !! \Lambda \equiv H, \exists > \beta \Phi P 4 H \nabla: \Phi \vartheta \zeta, \Phi H \& \vartheta \zeta 4 < 4 H \equiv: .: 8 \equiv \&$
 $8 \equiv < \exists 4 > \nabla \Pi 4 \beta N: * \equiv B \equiv > \beta, < \equiv, \vartheta 8 \nabla 2 Z \& \nabla, H > \nabla B \nabla *, 0 * \equiv B \equiv >, > 4\beta - \Phi \& \beta 2. :$
 $" H, \Phi >, 6 T \nabla \beta"; * \equiv B \equiv > \beta, < \equiv, >, \vartheta 8 \nabla 2 Z \& \nabla, H > \nabla B \nabla *, 0 * \equiv B \equiv >, > 4\beta - \Phi \& \beta 2. :$
 $" \exists \equiv, \equiv H * \nabla, > > \nabla \beta".$

$; >, \beta \Phi > \nabla B \Delta 4 \Lambda \equiv * \nabla \& H \equiv \Delta \equiv (\equiv \& Z * \& 4 > \vartheta H \equiv (\equiv !! \Lambda \equiv H, \exists >, 6$
 $B \Delta 4 2 > \nabla 8 \nabla. 1 \nabla \equiv B \Delta, *, >, > 4\beta < 4 " H, \Phi >, 6 T \nabla \beta" 4 " \exists \equiv, \equiv H * \nabla, > > \nabla \beta" \Phi \& \beta 2. :$
 $< \equiv 0, H \Phi H \equiv \beta H. : B \Delta 4 2 > \nabla 8 \equiv \exists \beta 2 \nabla H, .: .: > \equiv \Phi H 4 / >, \equiv \exists \beta 2 \nabla H, .: .: > \equiv \Phi H 4 \Phi \& \beta 2 4.$
 $\% 4 \Phi H \equiv \Delta 4 4 \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv 6 \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 P, \Phi 8 \equiv 6 < Z \Phi: 4 \vartheta 8 \Delta, B 4 \equiv \Phi. : 4 <, > \equiv H \nabla 8 \equiv,$
 $B \equiv > 4 < \nabla > 4, 4 \Phi B \Delta 4 2 > \nabla 8 \equiv < B \Delta, * \Phi 8 \nabla 2 \vartheta, < \equiv \Phi H 4 \Phi H \nabla: 4 \Phi \& \beta 2 Z \& \nabla H. :$
 $4 <, > \equiv B \Delta 4 2 > \nabla 8 \equiv \exists \beta 2 \nabla H, .: .: > \equiv \Phi H 4, \nabla \Phi B \Delta 4 2 > \nabla 8 \equiv < >, B \Delta, * \Phi 8 \nabla 2 \vartheta, < \equiv \Phi H 4 -$
 $B \Delta 4 2 > \nabla 8 >, \equiv \exists \beta 2 \nabla H, .: .: > \equiv \Phi H 4" / \#, \equiv T \nabla B 8 \equiv \& \nabla, 1, < \Phi 8 \nabla \beta, ; 4: \equiv \Phi: \nabla \& \Phi 8 4 6,$
 $\Lambda \nabla > \equiv \& 1981 / .$

$; Z \Phi: .: , \& Z \Phi 8 \nabla 2 \nabla > > \nabla \beta \Lambda \equiv H, \exists >, 6, \equiv 8 \nabla 2 \nabla: \nabla \exists \equiv: .: T \equiv, \& : 4 \beta > 4, > \nabla$
 $B \equiv \Phi, * \vartheta \zeta, 4 2 \vartheta P, > 4, \vartheta B \Delta \nabla \& \beta, > 4\beta.$

% $\equiv \Pi, > 8, \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta ! ;$, $A, T 8 \equiv \& \Phi 846 \exists Z: B \Delta \equiv * \equiv : 0 \nabla H ; ; < 4 * , 6$
 $! ! . A \equiv H, \exists > 4. 3 < , > \equiv \Rightarrow \& \& ;$, $B \Rightarrow \beta H 4 \beta " \Phi 4 : . : > \equiv (\equiv " 4 " \Phi : \forall \exists \equiv (\equiv "$
 $\vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta$.

$A, T 8 \equiv \& \Phi 846 \equiv B \Delta , * ; : 4 : \Phi 4 : . : > \equiv , \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4, 8 \nabla 8 " H \nabla 8 \vartheta$
 $2 \nabla \& 4 \Phi 4 < \equiv \Phi H . : \Phi \vartheta \zeta , \Phi H \& 4 H ; . : . > \equiv (\equiv 4 : 4 B \Delta , * ; \equiv (\nabla \Phi \Phi \vartheta \zeta , \Phi H \& 4 H ; . : . > Z <$
 $\equiv H (: \forall (\equiv : \nabla , B \Delta 4 8 \equiv H \equiv \Delta \equiv 6 < , 0 * \vartheta * \nabla > > Z < B \nabla * , 0 \equiv < 4 : 4 * \nabla > > Z < B \Delta , * ; \equiv (\equiv < \Phi$
 $* \nabla > > Z < B \nabla * , 0 \equiv < , \Phi \equiv * > \equiv 6 \Phi H \equiv \Delta \equiv > Z , 4 \Phi : \equiv \& \nabla \Delta > \equiv 6 4 : 4 (\Delta \nabla < < \nabla H 4 P , \Phi 8 \equiv 6$
 $\Phi H \equiv \Delta \equiv > \equiv 6 (: \forall (\equiv : \nabla , \Phi * \Delta \vartheta (\equiv 6 \Phi H \equiv \Delta \equiv > Z , \Phi H . : > , \equiv \exists N \equiv * 4 < \nabla \beta \Phi \& \beta 2$
 $. : " / A, T 8 \equiv \& \Phi 846 1956, 285/ . E : \forall \exists \equiv , \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4, \Phi \equiv H \& , H \Phi H \& , > \equiv$
 $\equiv B \Delta , * ; : \beta \equiv \Phi . : 8 \nabla 8 \Phi \& \beta 2 . : > , > , \equiv \exists N \equiv * 4 < \nabla \beta , H . . H \nabla 8 \nabla \beta , B \Delta 4$
 $8 \equiv H \equiv \Delta \equiv 6 2 \nabla \& 4 \Phi 4 < Z 6 8 \equiv \Phi \& , > > Z 6 B \nabla * , 0 > , \beta \& : \beta , H \Phi \beta \equiv \exists \beta 2 \nabla H ; . : . > Z < 4 > ,$
 $B \Delta , * \Phi 8 \nabla 2 Z \& \nabla , H \Phi \beta \Phi : \equiv \& \nabla \Delta > Z < 4 / . : 8 \Phi 4 P , \Phi 8 4 < 4 / 4 : 4 (\Delta \nabla < < \nabla H 4 P , \Phi 8 4 < 4$
 $\Phi \& \equiv 6 \Phi H \& \nabla < 4 \vartheta B \Delta \nabla \& ; \beta \zeta , (\equiv \Phi : \equiv \& \nabla$.

% $\Pi ; \equiv < , (\equiv \Delta \nabla \Phi \Phi < \equiv H \Delta , > 4 , \Lambda \nabla 8 H \equiv \& \Phi 4 : . : > \equiv (\equiv 4 \Phi : \forall \exists \equiv (\equiv$
 $\vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta \equiv \exists > \nabla \Delta \vartheta 0 4 \& \nabla , H \Phi , < \nabla > H 4 P , \Phi 8 \vartheta , \nabla > , (\Delta \nabla < < \nabla H 4 P , \Phi 8 \vartheta$
 $B \Delta 4 \Delta \equiv * \vartheta 4 N \Delta \nabla 2 : 4 P 4 \beta . 3 N \equiv H \beta A, T 8 \equiv \& \Phi 846 \equiv H < , P \nabla : \Delta \beta * \equiv \Phi \equiv \exists , > \equiv \Phi H , 6 \&$
 $(\Delta \nabla < < \nabla H 4 P , \Phi 8 \equiv < \Lambda \vartheta > 8 \Pi 4 \equiv > 4 \Delta \equiv \& \nabla > 4 4 \Phi : \forall \exists \equiv \vartheta B \Delta \nabla \& ; \beta , < Z N \Lambda \equiv \Delta < , \equiv$
 $* \nabla : , 8 \equiv H H \equiv (\equiv , P H \equiv \exists Z \Delta , 8 \equiv < , > * \equiv \& \nabla H . : 4 \Phi B \equiv : . : 2 \equiv \& \nabla H . : \perp H 4$
 $\equiv \Phi \equiv \exists , > \equiv \Phi H 4 \& 8 \nabla P , \Phi H \& , 8 \Delta 4 H , \Delta 4 \beta * : \beta \Delta \nabla 2 (\Delta \nabla > 4 P , > 4 \beta$
 $\Phi 4 : . : \equiv \vartheta B \Delta \nabla \& ; \beta , < Z N 4 \Phi : \forall \exists \equiv \vartheta B \Delta \nabla \& ; \beta , < Z N \Lambda \equiv \Delta < .$

% $\equiv \zeta 5 , 6 H \Delta \nabla 8 H \equiv \& 8, \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta \& 2 (: \beta * Z A, T 8 \equiv \& \Phi 8 \equiv (\equiv B \Delta > \Pi 4$
 $B 4 \nabla : . : > \equiv H : 4 P > Z \equiv H \& 2 (: \beta * \equiv \& A \equiv H, \exists > 4 4 ? \& \Phi \beta > 4 8 \equiv - 7 \vartheta : 4 8 \equiv \& \Phi 8 \equiv (\equiv$

$) . ? \& \Phi \beta > 4 8 \equiv - 7 \vartheta : 4 8 \equiv \& \Phi 846 H \equiv 0, \Phi H \Delta , < 4 : \Phi \beta \Phi \vartheta 2 4 H . : \equiv \exists \exists , <$
 $B \Rightarrow \beta H 4 \beta \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta . ? * > \nabla 8 \equiv \Rightarrow \equiv H > \equiv \Phi 4 : 8 P 4 \Phi : \vartheta \vartheta B \Delta \nabla \& ; \beta , < Z N \exists \equiv : ,$
 $T 4 \Delta \equiv 846 8 \Delta \vartheta (\Lambda \equiv \Delta < , P , < ! ! . A \equiv H, \exists > \beta : H \nabla 8 4 , \Lambda \equiv \Delta < Z , 8 \equiv H \equiv \Delta Z , 2 \nabla \& 4 \Phi \beta H 4$
 $\equiv H " N \nabla \Delta \nabla 8 H , \Delta \nabla \Pi ; \equiv (\equiv \equiv \exists \equiv \Delta \equiv H \nabla " , 4 \equiv H : , 8 \Phi 4 P , \Phi 8 \equiv (\equiv 2 > \nabla P , > 4 \beta$
 $(\equiv \Phi B \equiv * \Phi H \& \vartheta \zeta , (\equiv \Phi : \equiv \& \nabla , \nabla > , H \equiv : . 8 \equiv \equiv H " \Lambda \equiv \Delta < \nabla : . : > \equiv (\equiv " , (\equiv 2 > \nabla P , > 4 \beta .$
 $/ ? \& \Phi \beta > 4 8 \equiv - 7 \vartheta : 4 8 \equiv \& \Phi 846 1912, 239-240/ .$

$! ; A, T 8 \equiv \& \Phi 846 \Phi \equiv N \Delta \nabla > 4 : T 4 \Delta \equiv 8 \equiv , B \Rightarrow 4 < \nabla > 4, \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta 4$
 $\equiv H 8 \nabla 2 \nabla : \Phi \beta \equiv H H \Delta \nabla * 4 \Pi 4 \equiv > \equiv 6 \Lambda \equiv \Delta < \vartheta : Z , \Phi H \nabla \& \beta \zeta , 6 \& \Pi , > H \Delta \& > 4 < \nabla > 4 \beta$
 $" H \Delta , \exists \equiv \& \nabla > 4 \beta " \Phi \equiv \Phi H \equiv \Delta \equiv > Z (\equiv \Phi B \equiv * \Phi H \& \vartheta \zeta , (\equiv \Phi : \equiv \& \nabla . ? > * \nabla : \Phi : * \vartheta \zeta ,$
 $\equiv B \Delta , * ; : > 4, \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta / B \equiv * P , \Delta 8 4 \& \nabla \beta " B \Delta , * \& \nabla \Delta 4 H ; . : . > Z 6 " , (\equiv$
 $N \nabla \Delta \nabla 8 H , \Delta / : " \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 , \Phi H . : B \equiv * P 4 > , > 4, \Phi \vartheta \zeta , \Phi H \& 4 H ; . : . > \equiv (\equiv 8 \nabla 8 \equiv < \vartheta \exists Z$
 $H \equiv > 4 \exists Z : \equiv * \Delta \vartheta (\equiv < \vartheta \Phi : \equiv \& \vartheta " / A, T 8 \equiv \& \Phi 846 1956, 61/ .$

$> \equiv (4, \Phi \equiv \& \Delta , < , > > Z , \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 \Phi H Z , 2 \nabla 4 < \Phi H \& \equiv \& \nabla \& T 4 , \vartheta ! ; A, T$
 $8 \equiv \& \Phi 8 \equiv (\equiv B \Rightarrow \beta H 4 \beta \Phi 4 : . : > \equiv (\equiv 4 \Phi : \forall \exists \equiv (\equiv \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta , \equiv H N \equiv * \beta H \equiv H$
 $A, T 8 \equiv \& \Phi 8 \equiv (\equiv 8 \nabla 8 \& H \Delta \nabla 8 H \equiv \& 8, \Phi \equiv * , \Delta 0 \nabla > 4 \beta \perp H 4 N B \Rightarrow \beta H 4 6, H \nabla 8 4 \&$
 $\equiv \exists \zeta , < B \Rightarrow 4 < \nabla > 4 4 \vartheta B \Delta \nabla \& ; > 4 \beta .$

Σ4Λ≅8≅, Δ∇ΦΒΛ≅ΦΗΔ∇>, >4, Β≅:∅Ρ4:∇ ΗΔ∇8Η≅&8∇, ≅ΗΡ,Η:4&,, &Φ,(≅ &ΖΔ∇0,>>∇β & ΦΗ∇Η.:., ;).9,Φ>48 "7 &≅ΒΛ≅Φ∅ ≅ ΒΔ4(:∇(≅:.:>≅< ∅ΒΔ∇&.:>44 & Φ≅&Δ,<,>>≅< Δ∅ΦΦ8≅< β2Ζ8,". 1*,Φ.: Δ∇2Δ∇∇≅Η∇>∇ Η≅Ρ8∇ 2Δ,>4β, 4*∅ζ∇β ≅Η ?&Φβ>48≅-7∅:48≅&Φ8≅(≅, - Φ∅0,>>≅, Β≅>4<∇>4, ∅ΒΔ∇&.:>4β. Α≅ <,>4 ∇&Η≅Δ∇ ΦΗ∇Η.:4, ∅ΒΔ∇&.:>4, ,ΦΗ.: Η≅:.:8≅ Η∇<, (*, "∅Β≅ΗΔ,∃:,>4, 8≅Φ&,>>≅(≅ Β∇*,0∇ 4<,>4 Φ∅ζ,ΦΗ&4Η:.:>≅(≅ /:4∃≅ : ∃≅(≅ Φ∅∅ΦΗ∇>Η4&>≅(≅ Φ:≅&∇/ &ΖΖ&∇,ΗΦβ :;8Φ4Ρ,Φ84< 2>∇Ρ,>4,< 4:4 (Δ∇<<∇Η4Ρ,Φ84<4 ≅Φ≅∃,>>≅ΦΗβ<4 (≅ΦΒ≅*ΦΗ&∅ ζ,(≅ Φ:≅&∇" /9,Φ>48 1957, 15/. +Φ:4 ⊥Η≅ ∅Β≅ΗΔ,∃:,>4, >, &ΖΗ,8∇,Η 42 Φ&≅6ΦΗ& (≅ΦΒ≅*ΦΗ&∅ ζ,(≅ Φ:≅&∇, Η≅ ∅ΒΔ∇&.:>4β >,Η, ∇ ,ΦΗ.: "Β∇*,0>≅, ΒΔ4<Ζ8∇>4,". Α≅ ≅∃Ξ,<∅ ≅Ν&∇ΗΖ&∇,<ΖΝ Λ∇8Η≅& Β≅>βΗ4, ∅ΒΔ∇&.:>4β & ⊥Η≅6 ΗΔ∇8Η≅&8, Φ≅&Β∇*∇,Η Φ Φ4:.:>Ζ< ∅ΒΔ∇&.:>4,< ∅ !:.,Α,Τ8≅&Φ8≅(≅, ∇ &>≅&.: &&≅*4≅, Β≅>βΗ4, "Β∇*,0>≅(≅ ΒΔ4<Ζ8∇>4β" - Φ:∇∃Ζ< ∅ΒΔ∇&.:>4,< & Β≅>4<∇>44 Α,Τ8≅&Φ8≅(≅. Ε4:.:>≅, 4 Φ:∇∃≅, ∅ΒΔ∇&.:>4, 9,Φ>48 Δ∇2(Δ∇>44Ρ4&∇,Η, 4ΦΝ≅*β 42 Η≅(≅, "ΗΔ,∃∅,Η" :4 (≅ΦΒ≅*ΦΗ&∅ ζ,, Φ:≅&≅ ∅Β≅ΗΔ,∃:,>4β: ∇/ Φ≅&ΔΤ,>>≅ ≅ΒΔ,*:,>>≅6 Β≅*,0>≅6 4:4 ΒΔ,*:≅0>≅- Β∇*,0>≅6 Λ≅Δ<Ζ 4:4 ∃/ : ∃≅6 42 >,Φ8≅:.:84Ν Λ≅Δ< Φ Η,< 4:4 4>Ζ< 2>∇Ρ,>4,<.

32:≅0,>>≅, Β≅>4<∇>4, &≅ΒΛ≅Φ≅& ∅ΒΔ∇&.:>4β ∃Ζ:≅ >,Φ8≅:.:8≅ Δ∇>.:Τ, >∇<,Ρ,>≅ ∅!.1≅:≅Η≅&≅6 /1≅:≅Η≅&∇ 1954, 6/. Α≅ΡΗ4 Β≅&Η≅Δβ,ΗΦβ ≅≅ 4 & 8∇>*4*∇ΗΦ8≅6 *4ΦΦ,ΔΗ∇Π44 %.Α.;∇:∇ζ;>8≅ /;∇:∇ζ;>8≅ 1960/. ?Η:4Ρ4, Φ≅ΦΗ≅4Η Η≅:.:8≅ & Η≅<, ΡΗ≅ ;∇:∇ζ;>8≅ Β≅*,&(Δ∇,Η *∇:.:>,6Τ,6 *4ΛΛ,Δ;>Π4∇Π44 β&.:>4β, 8≅Η≅ΛΖ, 9,Φ>48 Φ&β2Ζ&∇,Η Φ "Β∇*,0>Ζ< ΒΔ4<Ζ8∇>4,<".

Γ,>*,>Π4β Φ∅24Η.: Β≅>βΗ4, ∅ΒΔ∇&.:>4β ΒΔ≅ΦΗ∅Β∇,Η &≅ "%&*,>44" 8 ∇8∇*,<4Ρ,Φ8≅6 "∅Δ∇<<∇Η48, Δ∅ΦΦ8≅(≅ β2Ζ8∇" ∅ ∇8∇*,<48∇ %%. %4>≅(Δ∇*≅&∇ /%4>≅(Δ∇*≅& 1954, 30/.

#∅8&∇:.:>≅ Φ:,*∅,Η ΗΔ∇*4Π4≅>>≅<∅ ≅ΒΔ,*:,>4 ∅ΒΔ∇&.:>4β =.:!;8Φ∇>*Δ≅&. 3ΦΝ≅*β 42 ΗΔ,∃≅&∇>46 Φ≅ ΦΗ≅Λ≅>Ζ (≅ΦΒ≅*ΦΗ&∅ ζ,(≅ Φ:≅&∇, ≅> &Ζ*,:β,Η & ≅Φ>≅&>≅< Η, 0, (Δ∅ΒΒΖ β&.:>46, ΡΗ≅ 4 9,Φ>48, ΒΔ∇&*∇, Φ *Δ∅(4<4 >∇4<,>≅&∇>4β<4. ≅≅ ∅ΒΔ∇&.:>4,< ≅> ΦΡ4Η∇,Η Η≅:.:8≅ Φ4:.:>≅, ∅ΒΔ∇&.:>4, & Β≅>4<∇>44 Φ&≅,(≅ ΒΔ,*Τ,ΦΗ&,>>48∇, Η., Φ:∅Ρ∇4, "8≅(*∇ Φ:≅&≅... "ΗΔ,∃∅,Η" *Δ∅(≅(≅ Φ:≅&∇ & ≅ΒΔ,*:,>>≅6 Λ≅Δ<," /!;8Φ∇>*Δ≅& 1963, 313/.

ΓΔ∇8Η≅&8∇ ∅ΒΔ∇&.:>4β ∅ =.Σ&,*≅&≅6 Φ:,*∅ ζ∇β: "Α≅* ∅ΒΔ∇&.:>4,< Β≅>4<∇,ΗΦβ Η∇8∇β Φ&β2.: Φ:≅&, ΒΔ4 8≅Η≅Λ≅6 4<β 2∇&4Φβζ,, ≅Η (:∇(≅∇, *Δ∅(≅(≅ 4<,>4 4:4 >∇Δ,Ρ4β, ΦΗ≅4Η & Λ≅Δ<,"

$8 \equiv \Phi \&, > \equiv (\equiv B \forall *, 0 \forall \Phi \equiv \exists \exists, 8 H > Z < 4:4 8 \equiv < B : , H 4 \& - > Z < 2 > \forall P ,$
 $> 4 , < " / \Sigma \&, * \equiv \& \forall 1964, _6/. "] H \equiv 6 \Phi \& \beta 2. : \equiv N \& \forall H Z \& \forall \bar{H} \Phi \beta \& \Phi, \Phi : \vartheta P \forall 4$
 $B \Delta 4 \Phi \equiv, * 4 >, > 4 \beta 8 (: \forall (\equiv \forall <, 4 <, > \forall < 4 > \forall \Delta, P 4 \beta < B \forall *, 0 > Z N \Lambda \equiv \Delta < 4$
 $B \Delta, * : \equiv 0 > \equiv - B \forall *, 0 > Z N (\Delta \vartheta B B \Phi > \forall \Delta , P - > Z < 4$
 $/" \equiv \exists \Phi H \equiv \beta H, : : \Phi H \&, > > Z < 4 " / 2 > \forall P, > 4 \beta < 4 " / \Sigma \&, * \equiv \& \forall 1966, 141/. ? * > \forall 8 \equiv$
 $\Sigma \&, * \equiv \& \forall \equiv \Pi, > 4 \& \forall, H 8 \forall 8 \vartheta B \Delta \forall \& : \beta, < Z, H, 0, \Lambda \equiv \Delta < Z \Phi$
 $\equiv \exists \Phi H \equiv \beta H, : : \Phi H \&, > > Z < 4 2 > \forall P, > 4 \beta < 4, 8 \equiv H \equiv \Delta Z, B \Delta 4 * \forall > \equiv \equiv (: \forall (\equiv, :$
 $\vartheta B \equiv H \Delta, \exists : \beta \bar{H} \Phi \beta 8 \forall 8 , * 4 > \Phi H \&, > \equiv \equiv \& \equiv 2 < \equiv 0 > Z, / N \equiv H \beta \perp H \equiv \& 4 * \equiv \equiv H \equiv : : 8 \equiv$
 $42 B \Delta 4 <, \Delta \equiv \& 4 >, \Phi \equiv H \&, H \Phi H \& \vartheta, H \Phi \Lambda \equiv \Delta < \vartheta : 4 \Delta \equiv \& \forall > \equiv \equiv \vartheta \Sigma \&, * \equiv \& \equiv 6$
 $\equiv B \Delta, *, : , > 4 \bar{\vartheta} B \Delta \forall \& : , > 4 \beta 4 " 4 <, > \equiv (\equiv B \Delta 4 < Z 8 \forall > 4 \beta " / : \& \equiv 6 H 4 \& (\forall \& \forall > : ,$
 $\& Z \exists \Delta \forall H : : \Phi \beta 42 : , \Phi \forall 4 * \Delta. / \Sigma \&, * \equiv \& \forall 1966, 140/.$

$E \equiv H \geq T, > 4, 8 : \forall \Phi \Phi 4 \Lambda 4 8 \forall \Pi 4 \equiv > > Z N \Delta \vartheta \exists \Delta 4 8 \vartheta \Delta \forall 2 > Z N \forall \& H \equiv \Delta \equiv \&$
 $* 4 \Lambda \Lambda, \Delta, > \Pi 4 \Delta \vartheta \zeta 4 N 4 : 4 \equiv (\Delta \forall > 4 P 4 \& \forall \zeta 4 N B \equiv \beta H 4, \vartheta B \Delta \forall \& : , > 4 \beta,$
 $B \equiv 8 \forall 2 \forall \equiv > 40, \& \Phi \& \equiv * > \equiv 6 / >, \Phi 8 \equiv : : 8 \equiv \vartheta B \Delta \equiv \zeta, > \equiv 6 / H \forall \exists : 4 \Pi,$
 $\Lambda \Delta 4 \& \equiv * \beta H \Phi \beta \& >, 6 * \forall > > Z, H \equiv : : 8 \equiv H, N \forall \& H \equiv \Delta \equiv \&, \vartheta 8 \equiv H \equiv \Delta Z N$
 $8 : \forall \Phi \Phi 4 \Lambda 4 8 \forall \Pi 4 \equiv > > Z, 8 \Delta 4 H, \Delta 4 4 \Phi \Lambda \equiv \Delta < \vartheta : 4 \Delta \equiv \& \forall > Z > \forall 4 \exists \equiv : , \equiv H P, H : 4 \& \equiv.$

!%Γ?XΨ

AX3;+XΨ 3=Γ+XAX+Γ3XI+;ΨM K!7Γ?%

	B,Δ,&,2 *Δ≡&∇, >∇∃: *∇: 2∇ Δ≡ΦH≡<, ∅BΔ∇&:β: <∇T4>≡6	Δ∇ΦB≡:≡04:Φβ & :;Φ∅, 2∇ ∃;Φ≡<..., ,N∇: & :;Φ, 42 ∃;Φ∇...	*≡<48 & :;Φ∅, 2∇ ∃;Φ≡<..., BΔ4&:;8∇: >∇T, &>4<∇>4,	& :;Φ∅, 2∇ ∃;Φ≡<..., Δ≡Φ:∇ (∅ΦH∇β HΔ∇&∇
!.;A,T8≡&Φ846	E4: ∃: >≡, ∅BΔ∇&:; >4,		E: ∇∃≡, ∅BΔ∇&:; >4,	
;.)9,Φ>48	E4: ∃: >≡, ∅BΔ∇&:; >4,	E: ∇∃≡, ∅BΔ∇&:; >4,	A∇*,0>≡, BΔ4<Z8∇>4,	
%.A.;∇:∇ζ;>8≡	E4: ∃: >≡, ∅BΔ∇&:; >4,	E: ∇∃≡, ∅BΔ∇&:; >4,	AΔ4<Z8∇>4,	E&≡∃≡* >≡, BΔ4Φ≡,*4> >4,
ε.!1≡:≡H≡&∇	E4: ∃: >≡, ∅BΔ∇&:; >4,	E: ∇∃≡, ∅BΔ∇&:; >4,	AΔ4<Z8∇>4,	
=.;!;8Φ∇>*Δ≡&	IBΔ∇&:; >4,	EP,B:; >4,	AΔ4<Z8∇>4,	
=. _ .Σ&,*≡&∇	E4: ∃: >≡, ∅BΔ∇&:; >4,	3<,>>≡, BΔ4<Z8∇>4,		

32∅P,>4, :4H,Δ∇H∅ΔZ B≅ H,<, B≅8∇2Z&∇,H, PH≅ ∅.3.X≅08≅&∇
 ≅B4Δ∇,HΦβ BΔ4 Δ∇ΦΦ≅HΔ,>44 ∅BΔ∇&:,>4β >∇ <∇ΦΦ∅ B,Δ,N≅*>ZN
 Φ:∅P∇,&. ∅.!.1≅≅H≅&∇ ΦP4H∇,H, PH≅ ⊥H≅ B≅βH4, &Φ, ,ς, >∅0*∇,HΦβ &
 ∅H≅P>,>44. % P∇ΦH≅ΦH4, B≅ ,, <>,>4 , &∇0>≅ &ZP:,>4H.: H∇84,
 Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>4β, & 8≅H≅ΔZN >∇:4P4, ≅ ∃ β 2 ∇ H , : ∴ > ≅ 6 Φ&β24 ∅
 (:∇&>≅(≅ Φ:≅&∇ ≅8∇2Z&∇,HΦβ >,2∇&4Φ4<Z< ≅H HΔ,∃≅&∇>4β Φ4:∴.>≅(≅
 ∅BΔ∇&:,>4β (:∇(≅:∇ & ∅28≅< Φ<ZΦ:, ⊥H≅(≅ Φ:≅&∇, >∇BΔ4<,Δ, &
 Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>4βN >∇N≅*4H.:Φβ 2∇ (≅Δ≅*≅<, & ≅HB∅Φ8, 4 H.*.
 /1≅≅H≅&∇ 1971, №2.

A≅ 2∇<,P∇>4 X≅08≅&≅6, >,≅∃N≅*4<≅ ΦHΔ≅(≅ Δ∇2(Δ∇>4P4&∇H.:
 HΔ4 H4B∇ Φ&β24 <,0*∅ (:∇&>Z< 4 2∇&4Φ4<Z< 8≅<B≅>,>H≅<
 Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>4β, 8≅H≅ΔZ, ≅(∅H ∃ZH.: BΔ,*ΦH∇&:,>Z & Φ:,*∅ ς4N
 BΔ4<,Δ∇N: 1/ ∅P∇ΦH&≅&∇H.: & 8≅<4ΦΦ44, 2/ ≅P∅H4H.:Φβ &
8≅<4ΦΦ44, 3/ Δ∇∃≅H∇H.: & 8≅<4ΦΦ44. A,Δ&Z, *&∇ Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>4β
 ΦN≅*>Z & H≅<, PH≅ ≅∃∇ ≅>4 ≅∃∅Φ:≅&:,>>Z,, >,Φ&≅∃≅*>Z,, >≅ & H≅ 0,
 &Δ,<β B≅ H4B∅ Φ&β24 ≅>4 Δ∇2:4P∇ HΦβ <,0*∅ Φ≅∃≅6.

?∃∅Φ:≅&:,>>≅ΦH.: B,Δ&≅(≅ H4B∇ Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>46 ∃≅:,,
 0,ΦH8∇β, ∃≅:, ≅(Δ∇>4P,>>∇β; ≅∇∇ <≅0,H ∃ZH.: 8&∇:4Λ4Π4Δ≅&∇>∇ 8∇8
 "(Δ∇<<∇H4P,Φ8∇β Φ&β2∇>>≅ΦH.:". 1∇&4Φ4<Z6 8≅<B≅>,>H & H∇84N
 Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>4βN &∇Δ.:4Δ∅,HΦβ :4T.: ∴,8Φ4P,Φ84: ∅P∇ΦH&≅&∇H.: &
8≅<4ΦΦ44, & ΦB≅Δ,, & Δ∇2(≅&≅Δ,, & H∅Δ>4Δ, 4 H.*.

?∃∅Φ:≅&:,>>≅ΦH.: &H≅Δ≅(≅ H4B∇ Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>46 >≅Φ4H 4>≅6
 N∇Δ∇8H,Δ. M≅Hβ ΦH,Δ0>,&≅6 (:∇(≅: "≅ΦHΔ≅ >∅0*∇,HΦβ" &
 Δ∇ΦBΔ≅ΦHΔ∇>4H,., & Φ4:∅ ≅BΔ,*,:,>>≅6 ∴,8Φ4P,Φ8≅6 >,B≅:>≅HZ
 /8≅>ΦHΔ∅8Π4β ∃,2 Δ∇ΦBΔ≅ΦHΔ∇>4H,;β >,2∇&ΔT,>>∇β: ≅≅P∅H4:Φβ...,
 ≅ &≅2>48/, 2∇&4Φ4<Z6 8≅<B≅>,>H <≅0,H ∃ZH.: &ZΔ∇0,> Δ∇2:4P>Z<4
 Λ≅Δ<∇<4 Φ ≅∃ΦH≅βH,∴. ΦH&,>>Z< 2>∇P,>4,<: ≅P∅H4H.:Φβ & 8≅<4ΦΦ44,
& HΔ∅*≅< B≅≅0,>44, >∇ B≅ς∇*4 4 H.*.

ΓΔ,H46 H4B Φ&β24 ≅H:4P∇,HΦβ H,<, PH≅ 2∇&4Φ4<Z6 8≅<B≅>,>H
 ≅∃:∇*∇,H *≅ΦH∇H≅P≅6 Φ&≅∃≅*≅6 & Λ≅Δ<∇N Φ&≅,(≅ &ZΔ∇0,>4β 4
 ≅∃∅Φ:≅&:,> :4T.: &>,β2Z8≅&Z<4 Λ∇8H≅Δ∇<4: Δ∇∃≅H∇: & 8≅<4ΦΦ44,
Δ∇∃≅H∇: B≅* >≅&Z6 (≅*, Δ∇∃≅H∇: Φ BΔ4βH,;,<. EΔ.: ∅P∇ΦH&≅&∇H.: &
8≅<4ΦΦ44 - B≅* >≅&Z6 (≅*, Φ BΔ4βH,;,<. 7Δ≅<, H≅(≅, (:∇&>Z6 P:,> ⊥H≅(≅
 H4B∇ Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>46 ≅∃:∇*∇,H Φ&≅6ΦH&≅< >,2∇&4Φ4<≅(≅,
 ≅*4>≅P>≅(≅ ∅B≅HΔ,∃:,>4β /%Φ, ≅H*ZN∇:4, ∇ HZ? - α Δ∇∃≅H∇:/. 3<,>>≅
 ⊥H≅H H4B Φ:≅&≅Φ≅P,H∇>46 Φ∅ς,ΦH&,>>≅ ≅H:4P∇,HΦβ ≅H B,Δ&ZN
 &∅N 4 >, <≅0,H ≅BΔ,,:βH.:Φβ B≅βH4,< ∅BΔ∇&:,>4β, H∇8 8∇8

/X≅08≅&∇ 1978, 78/

%.!.#,:≡T∇B8≅&∇ BΔ,*∇(∇,H ≅H8∇2∇H.:Φβ ≅H Δ∇2*,:>4β
 ∅BΔ∇&.:>4β >∇ Φ4:..>Z6 4 Φ:∇∃Z6 H4BZ. ΛΔ4*,Δ04&∇βΦ.: T4Δ≅8≅(≅
 B≅βH4β ∅BΔ∇&.:>4β, ≅∇ Δ∇2(Δ∇>4P4&∇,H & 4 * Z ∅ B Δ ∇ & - : , > 4
 β B ≅ H,< 4:4 4>Z< > ∇ ∃ ≅ Δ ∇ < Φ : , * ∅ ζ 4 N B Δ 4 2 > ∇ 8 ≅ & : 1/
 BΔ,*Φ8∇2∅,≅ΦH.: / >,BΔ,*Φ8∇2∅,≅ΦH.:, 2/ ≅∃β2∇H,.:.>≅ΦH.: /
 >,≅∃β2∇H,.:.>≅ΦH.:, 3/ BΔ4Δ≅*∇ Φ4>H∇8Φ4P,Φ8≅(≅ ≅H>≅T,>4β
 &Zβ&:β,≅(≅ Φ&β2.: .

"Γ,≅Δ,H4P,Φ84 H∇84N &4*≅& <≅0,H ∃ZH.: &≅Φ,<.:, >≅ Δ,∇:..>≅ &
 Δ∅ΦΦ8≅< β2Z8, BΔ,*ΦH∇&.:>Z BβH.: :

1/ BΔ,*Φ8∇2∅ ζ∇β ≅∃β2∇H,.:.>∇β Φ&β2.: Φ Φ≅∃ΦH&,>>≅
 Φ4>H∇8Φ4P,Φ84<4 ≅H>≅T,>4β<4 /H.. Φ Φ4>H∇8Φ4P,Φ84< 2>∇P4>4,<
 B∇*,0>≅6 Λ≅Δ<Z/: **B4Φ∇H.: B4Φ.: ≅, >∅0*∇H.:Φβ & B≅≅ζ4; #ZH.:
 (Λ≅2,; +<∅ >, Δ∇∃≅H∇,HΦβ; B≅ΦHΛ≅,>>Z6 ΦH∅*,>,H∇<4;**

2/ BΔ,*Φ8∇2∅ ζ∇β ≅∃β2∇H,.:.>∇β Φ&β2.: Φ Φ,<∇>H48≅-
 Φ4>H∇8Φ4P,Φ84<4 ≅H>≅T,>4β<4: &Z>∅H.: 42 P,≅*∇>∇, &∃4H.: &
 ΦH,>∅, B≅*≅6H4 8 *≅<∅;

3/ BΔ,*Φ8∇2∅ ζ∇β >,≅∃β2∇H,.:.>∇β Φ&β2.: Φ Φ≅∃ΦH&,>>≅
 Φ4>H∇8Φ4P,Φ84<4 ≅H>≅T,>4β<4: 8≅Δ<∇>Z B:∇H.:β, ∃,:42>∇ Φ>,(∇, *≅
 ∃Δ∇H∇;

4/ >,BΔ,*Φ8∇2∅ ζ∇β ≅∃β2∇H,.:.>∇β Φ&β2.: Φ Φ,<∇>H48≅-
 Φ4>H∇8Φ4P,Φ84<4 ≅H>≅T,>4β<4, H.,. Φ 8≅8Δ,H>Z< 2>∇P,>4,< B∇*,0>≅6
 Λ≅Δ<Z: **B≅Φ,:4H.:Φβ & :.Φ∅/2∇ :.Φ≅</, ∅ :.Φ∇;**

5/ >,BΔ,*Φ8∇2∅ ζ∇β >,≅∃β2∇H,.:.>∇β Φ&β2.: Φ Φ,<∇>H48≅-
 Φ4>H∇8Φ4P,Φ84<4 ≅H>≅T,>4β<4: **B4Φ∇H.: >,*:, Δ∇∃≅H∇H.: & ≅(≅Λ≅*;
 Δ≅2≅&Z, >∇ 2∇8∇H, /≅∃:∇8∇/; *≅< ∅ *≅Λ≅(4.**

EH,B,>.: BΔ≅H4&≅B≅ΦH∇&.:>>≅ΦH4 &Z*,:.>>ZN &4*≅&
 ∅BΔ∇&.:>4β Δ∇2:4P>∇: ≅*>4 42 >4N Δ∇2:4P∇ HΦβ B≅ &Φ,< 8∇H,(≅Δ4β</1
 4 5,4 4 3/, *Δ∅(4,, Φ≅&B∇*∇β B≅ ≅*≅<∅ 8Δ4H,Δ4 , Δ∇2:4P∇ HΦβ B≅
 &∅< /1 4 4,5 4 2,5 4 3,2 4 3/ 4:4 Φ≅&B∇∇β B≅ *&∅< 8Δ4H,Δ4β<,
 Δ∇2:4P∇ HΦβ B≅ ≅*≅<∅ /1 4 2,1 4 3,2 4 4,5 4 4/" /#,≅T∇B8≅&∇ 1977, 50-
 51/.

),.:>4, ∅BΔ∇&.:>4β >∇ &4*Z, ≅Φ>≅&∇>>Z, >∇ BΔ4<,>,>44 HΔ,N
 >∇2&∇>>ZN 8Δ4H,Δ4,&, <≅0>≅ BΔ,*ΦH∇&4H.: & H∇∃:4Π,, &2βH≅6 42
 Δ∇∃≅HZ #,:≅T∇B8≅&≅6 /1977, 51-52/.

%3)Ψ IAX!%9+=3α

AX31=!73 E%α13	7≡<B:,8ΦZ BΔ42>∇8≡& Φ&β24	AX3;+XΨ
1.ΑΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 1.∇β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.: 1.Ε≡∃ΦΗ&, >>≡ Φ4>Η∇8Η4Ρ,Φ84, ≡Η>≡Τ,>4β	1.1.1.	7∂Β4Η.: 8>4(∂ %Φ,< 2∇<≡:Ρ∇Η.:
1.ΑΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 1.∇β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.: 2.Ε,<∇>Η48≡-Φ4>Η∇8Φ4Ρ,Φ84, ≡Η>≡Τ,>4β	1.1.2.	%≡6Η4 & 8≡<>∇Η∂
1.ΑΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 2.=,≡∃β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.: 1.Ε≡∃ΦΗ&, >>≡ Φ4>∇8Η4Ρ,Φ84, ≡Η>≡Τ,>4β	1.2.1.	ΕΗΔ∇>4ΠΖ 8>4(4
1.ΑΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 2.=,≡∃β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.: 2.Ε,<∇>Η48≡- Φ4>Η∇8Φ4Ρ,Φ84, ≡Η>≡Τ,>4β	1.2.2.	--
2.=,ΒΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 1.∇β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.: 1.Ε≡∃ΦΗ&, >>≡ Φ4>∇8Η4Ρ,Φ84, ≡Η>≡Τ,>4β	2.1.1.	--
2.=,ΒΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 1.∇β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.: 2.Ε,<∇>Η48≡-Φ4>Η∇8Φ4Ρ,Φ84, ≡Η>≡Τ,>4β	2.1.2.	?Ρ∂Η4Η.: Φβ ∂ Δ,84
2.=,ΒΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 2.=,≡∃β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.: 1.Ε≡∃ΦΗ&, >>≡ Φ4>∇8Η4Ρ,Φ84, ≡Η>≡Τ,>4β	2.2.1.	--
2.=,ΒΔ,*Φ8∇2∂,<≡ΦΗ.: 2.=,≡∃β2∇Η,∴.>≡ΦΗ.:		Α,Η.: >∇ ∂:4Π,

2.E,<v>H48≡- Φ4>Hv8Φ4P,Φ84, ≡H>≡T,>4β	2.2.2.)≡< 2v 2v∃≡Λ≡<
--	--------	----------------

∫Hv 8:vΦΦ4Λ48vΠ4β ≡Φ>≡&v>v >v 4*, Δv&>≡Π,>>≡ΦH4
 ∂P4HZ&v,<ZN BΔ42>v8≡& Φ&β24. ?>v ≡0,H ∃ZH.: >,Φ8≡:..8≡ 42<,>v
 BΔ4 &&,*>44 4,ΔvΔN44 BΔ42>v8≡&.

∂Δv<<vH4P,Φ84 >v4∃≡:., 2>vP4<Z< ,ΦH.: ≡Φ>≡&v>4β ΦP4HvH.:
 BΔ42>v8 BΔ,*Φ8v2∂,<≡ΦH4 / >,BΔ,*Φ8v2∂,<≡ΦH4, Hv8 8v8 ≡> BΔβ<≡
 >vBΔv&:.> >v vBBvΔvH Φ&β24: &ZΔv24H,.,< BΔ,*Φ8v2∂ ζ,6 Φ&β24
 β&:β,HΦβ Λ≡Δ<v Bv*,0v /4:4 BΔ,*:(v 4 Bv*,0v/ 2v&4Φ4<≡(≡
 Φ∂ζ,ΦH&4H,.:>≡(≡; >,BΔ,*Φ8v2∂ ζvβ Φ&β2.: 2v&4Φ4<≡6 Bv*,0>≡6
 Λ≡Δ<Z Φ∂ζ,ΦH&4H,.:>≡(≡; >,BΔ,*Φ8v2∂ ζvβ Φ&β2.: 2v&4Φ4<≡6
 Bv*,0>≡6 Λ≡Δ<Z Φ∂ζ,ΦH&4H,.:>≡(≡ Φ ≡BΔ,*:β,<Z< , Φ:≡&<
 &ZΔv0v,HΦβ ∃≡:., Φ:≡0>≡ - 8≡>Hv8H>Z< <,ΦH≡B≡:≡0,>4,< ⊥H≡6 Λ≡Δ<Z
 B≡ ≡H>≡T,>4 8 ≡BΔ,*:β,<≡<∂ Φ:≡&∂, H,< PH≡ ≡>v &N≡*4H & H∂ 0,
 Φ4>Hv(<∂, PH≡ 4 ≡BΔ,*:β,<≡, Φ:≡&≡, v Hv80, Φ≡≡H>≡T,>4,< Φ<ZΦ:≡&
 ≡BΔ,*:β,<≡(≡ Φ:≡&v 4 2v&4Φ4<≡6 Bv*,0>≡6 Λ≡Δ<Z, H., H,<4 0,
 ΦΔ,*ΦH&v<4, 8v84<4 &ZΔv0v,HΦβ BΔ4<Z8v>4,., ?Φ>≡&Z&vβΦ.: >v
 ∃≡:..T,6 2>vP4<≡ΦH4 BΔ42>v8v BΔ,*Φ8v2∂,<≡ΦH4 /
 >,BΔ,*Φ8v2∂,<≡ΦH4, Φ:,*∂,H Δv2:4PvH.: & HΔv*4Π4≡>≡ T4Λ≡84N
 Δv<8vN ∂BΔv&:,>4β BΔ,0*, &Φ,(≡ *&v &4*v Φ&β24: 1/ BΔ,*Φ8v2∂ ζ,
 ∂BΔv&:,>4, 4 2/ >,BΔ,*Φ8v2∂ ζ, ∂BΔv&:,>4,., 4:4 4<,>≡, BΔ4<Z8v>4,
 /⊥H≡ >v2&v>4, N≡Λ≡T≡ B,Δ,*v,H Φ∂ζ,ΦH&≡ *v>>≡(≡ &4*v Φ&β24/.

?Φ>≡&v>46 BΔ4B4ΦZ&vH.: Δv2:4P>∂ 2>vP4<≡ΦH.: *∂<
 *Δ∂(4< Δv2:4P4H,.:>Z< BΔ42>v8v<, B≡-&4*4<≡<∂, >,H, >≡ *:β
 ∂*≡∃ΦH&v 8:vΦΦ4Λ48vΠ44 Π,.,Φ≡≡∃Δv2>≡ ≡∃ΔvζvH.:Φβ Φ>vPv:v 8
 ≡*>≡<∂ 42 >4N, v 2vH,< 8 *Δ∂(≡<∂. %≡2<≡0>v Hv8vβ
 B≡Φ,*≡&vH,.:>≡ΦH.: 1/ ≡∃β2vH,.:>≡ΦH.: / >,≡∃β2vH,.:>≡ΦH.:, 2/
 Φ≡∃ΦH&,>≡ Φ4>Hv8Φ4P,Φ84, ≡H>≡T,>4β / Φ,<v>H4P,Φ84, ≡H>≡T,>4β.
 ∫Hv B≡Φ,*≡&vH,.:>≡ΦH.:.

ΔvΠ4≡>v:..>v B≡H≡<∂, PH≡ B,Δ&Z6 BΔ42>v8 /≡∃β2vH,.:>≡ΦH.: /
 >,≡∃β2vH,.:>≡ΦH.: / *4ΛΛ,Δ,>,Π4Δ∂,H &4*Z Φ&β24 4 & BΔ,*Φ8v2∂ ζ,<
 4 & >,BΔ,*Φ8v2∂ ζ,< ∂BΔv&:,>44, & H≡ &Δ,<β 8v8 &H≡Λ≡6 /
 Φ≡∃ΦH&,>≡ Φ4>Hv8Φ4P,Φ84, ≡H>≡T,>4β / Φ,<v>H48≡-Φ4>Hv8Φ4P,Φ84,
 ≡H>≡T,>4β / & (Δv>4ΠvN >,BΔ,*Φ8v2∂ ζ,(≡ ∂BΔv&:,>4β >, β&:β,HΦβ
 Δv2:4P>Z<: >,BΔ,*Φ8v2∂ ζ, ∂BΔv&:,>4, &ZΔv0v,H &Φ,(v Φ,<v>H48≡-
 Φ4>Hv8Φ4P,Φ84, ≡H>≡T,>4β. IP,H 4,ΔvΔN44 Δv2:4P4H,.:>ZN

$B\Delta 42 > \forall 8 \equiv \& \quad B\Delta 4 * \forall \Phi H \quad 8: \forall \Phi \Phi 4 \Lambda 48 \forall \Pi 44 \quad \& 4 * \equiv \& \quad \vartheta B \Delta \nabla \& : , > 4 \beta$
 $H \Delta, N \Phi H \vartheta B, > P \nabla H Z 6 \quad N \nabla \Delta \nabla 8 H, \Delta.$

$A \equiv \langle , \rangle 4 \quad \% . ! \# , : \equiv T \nabla B 8 \equiv \& \equiv 6, \Delta \nabla 2 (\Delta \nabla > 4 P, > 4, \& 4 * \equiv \& \quad \vartheta B \Delta \nabla \& : , > 4 \beta$
 $B \equiv \quad B\Delta 42 > \forall 8 \nabla < \quad B\Delta, * \Phi 8 \nabla 2 \vartheta, \leq \Phi H 4 \quad / \quad >, B\Delta, * \Phi 8 \nabla 2 \vartheta, \leq \Phi H 4,$
 $\equiv \exists \beta 2 \nabla H, : . : > \equiv \Phi H 4 / >, \equiv \exists \beta 2 \nabla H, : . : > \equiv \Phi H 4, \Phi \equiv \exists \Phi H \& , > \equiv \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 P, \Phi 8 4 N$
 $\equiv H > \equiv T, > 4 6 B, \Delta \Phi B, 8 H 4 \& > \equiv >, H \equiv : . : 8 \equiv B \equiv H \equiv < \vartheta, P H \equiv B \equiv 2 \& \equiv : \beta, H \& Z$
 $* , : - \beta H : . : \& > \vartheta H \Delta, > >, \equiv * > \equiv \Delta \equiv * > Z, 8 : \forall \Phi \Phi Z \beta \& : , > 4 6 4 \Phi \equiv$
 $\equiv H >, \Phi H 4 4 N * \Delta \vartheta (\Phi * \Delta \vartheta (\equiv <, \geq 4 B \equiv H \equiv < \vartheta, P H \equiv * \nabla > > Z,$
 $B\Delta 42 > \forall 8 4 \quad N \nabla \Delta \nabla 8 H, \Delta 4 2 \vartheta \quad \bar{H} \& \equiv \equiv \exists \zeta, B \equiv * P 4 > 4 H, : . : > \vartheta \quad \bar{\Phi} \&$
 $\beta 2 : . : 4 > \nabla 4 N \equiv \Phi > \equiv \&, \leq 0 > \equiv \Delta \nabla 2 (\Delta \nabla > 4 P 4 H : . : \Phi \equiv H \&, H \Phi H \& \vartheta \quad \zeta 4, \beta \& : , > 4 \beta$
 $\& > \vartheta H \Delta 4 * \Delta \vartheta (4 N \& 4 * \equiv \& \quad \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 P, \Phi 8 \equiv 6 \quad 2 \nabla \& 4 \Phi 4 \leq \Phi H 4 \quad \Lambda \equiv \Delta < Z \quad \Phi : \equiv \& \nabla :$
 $\Phi \equiv (: \nabla \Phi \equiv \& \nabla > 4 \beta 4 \quad B \Delta 4 < Z 8 \nabla > 4 \beta.$

$\Pi H 4 0, B\Delta 42 > \forall 8 4 \quad B\Delta 4 < , > 4 < Z 4 \quad * : \beta \quad \nabla > \nabla : 4 2 \nabla \quad B \equiv * P 4 > 4 H, : . : > \equiv 6$
 $\Phi \& \beta 2 4, \& \quad 8 \equiv H \equiv \Delta \vartheta \quad \bar{\&} \Phi H \vartheta B \nabla \bar{H} \quad B\Delta, * : \equiv 0, > 4 \beta \quad \& \quad \Phi \equiv \Phi H \nabla \&, \quad \Phi : \equiv 0 > \equiv (\equiv$
 $B\Delta, * : \equiv 0, > 4 \beta. \quad \Gamma \nabla 8 4 < \quad \equiv \exists \Delta \nabla 2 \equiv <, B \equiv * \nabla > > Z < \quad B\Delta 42 > \forall 8 \nabla < \quad < \equiv (\vartheta H \quad \exists Z H : . :$
 $\equiv N \nabla \Delta \nabla 8 H, \Delta 4 2 \equiv \& \nabla > Z 4 \quad \Phi \equiv H >, \Phi, > Z \quad <, 0 * \vartheta \quad \Phi \equiv \exists \equiv 6 \quad \& \Phi, \quad \& 4 * Z$
 $B \equiv * P 4 H, : . : > \equiv 6 \quad \Phi \& \beta 2 4 \quad / \# , : \equiv T \nabla B 8 \equiv \& \nabla, 1, < \Phi 8 \nabla \beta, ; 4 : \equiv \Phi : \nabla \& \Phi 8 4 6, \Lambda \nabla > \equiv \&$
 $1981, 396/.$

$\% > \nabla \Phi H \equiv \beta \zeta, 6 \quad \Delta \nabla \exists \equiv H, \exists Z : \nabla \quad B\Delta, * B\Delta 4 > \beta H \nabla \quad B \equiv B Z H 8 \nabla \quad \Delta \nabla 2 \&, \Delta > \vartheta H \equiv$
 $4 \quad \langle > \equiv (\equiv \Phi H \equiv \Delta \equiv > >, \equiv N \nabla \Delta \nabla 8 H, \Delta 4 2 \equiv \& \nabla H : . : \Delta \nabla 2 > Z, H, \equiv \Delta, H 4 P, \Phi 8 4, B \equiv * N \equiv * Z$
 $8 B \equiv > \beta H 4 \quad \vartheta B \Delta \nabla \& : , > 4 \beta 4 \quad \Delta \nabla 2 (\Delta \nabla > 4 P, > 4 \quad , (\equiv \& 4 * \equiv \&.$

$\Lambda \Delta \equiv \&, * , > > Z 6 \quad \nabla > \nabla : 4 2, \quad \nabla \quad H \nabla 8 0, \quad 4 \Phi \Phi : , * \equiv \& \nabla > 4, \quad > \nabla 4 \exists \equiv : , ,$
 $N \nabla \Delta \nabla 8 H, \Delta > Z N \equiv \Phi \equiv \exists, > \equiv \Phi H, 6 \quad H, \equiv \Delta 4 6 \quad \Delta \nabla 2 > Z N \quad B, \Delta 4 \equiv * \equiv \& \quad \beta 2 Z 8 \equiv 2 > \nabla > 4 \beta \quad \&$
 $\Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv < \beta 2 Z 8, B \equiv 2 \& \equiv : \beta \quad \bar{H} \Phi * : \nabla H : . : \Phi : , * \vartheta \quad \zeta 4, \& Z \& \equiv * Z.$

1. $3 \Phi \Phi : , * \equiv \& \nabla > 4, B \equiv 2 \& \equiv : \beta, H \equiv \exists \exists \beta \Phi > 4 H : . : B \Delta 4 \Lambda \equiv * \vartheta \quad P \Delta, 2 \& Z P \nabla 6 > \equiv$
 $\Phi : \equiv 0 > \equiv (\equiv <, N \nabla > 4 2 < \nabla \quad \vartheta B \Delta \nabla \& : , > 4 \beta. \quad + \Phi H, \Phi H \&, > \equiv \equiv, \quad P H \equiv \quad > \nabla \exists : * , > 4 \beta$
 $\equiv \Phi \equiv \exists, > \equiv \Phi H, 6 \quad \vartheta B \Delta \nabla \& : , > 4 \beta \quad \& \quad B : \nabla >, \quad " \nabla 8 H 4 \& > \equiv (\equiv \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 \Phi \nabla " \quad * \nabla, H$
 $< \nabla H, \Delta 4 \nabla : 4 * : \beta \quad N \nabla \Delta \nabla 8 H, \Delta 4 \Phi H 4 8 4 \quad \& H \equiv \Delta \equiv \Phi H, B, > > Z N \quad P : , > \equiv \& \quad B\Delta, * : \equiv 0, > 4 \beta,$
 $H \nabla 8 \quad 8 \nabla 8 \quad B \equiv \Phi : , * > 4, \quad \Phi \& \beta 2 \nabla > Z \quad \Phi \quad > \nabla 4 \exists \equiv : , , \quad 8 \Delta \vartheta B > Z < \quad \Delta \nabla 2 (\Delta \nabla > 4 P, > 4, <$
 $8 \equiv < B \equiv >, > H \equiv \& \quad B\Delta, * : \equiv 0, > 4 \beta \quad \& \quad \Phi \equiv H \&, H \Phi H \& 4 4 \quad \Phi \quad 4 N \quad 8 \equiv < < \vartheta > 4 8 \nabla H 4 \& > \equiv -$
 $\Phi, < \nabla > H 4 P, \Phi 8 4 < 4 \quad \Lambda \vartheta > 8 \Pi 4 \beta < 4.$

2. $I B \Delta \nabla \& : , > 4, \quad \& \quad T 4 \Delta \equiv 8 \equiv < \quad H \Delta \nabla * 4 \Pi 4 \equiv > \equiv < \quad , (\equiv \quad B \equiv > 4 < \nabla > 4 4$
 $B\Delta, * \Phi H \nabla \& : \beta, H \quad \Phi \equiv \exists \equiv 6 \quad B \equiv * P 4 > 4 H, : . : > \vartheta \quad \bar{\Phi} \& \beta 2 : . : , \quad \& \quad 8 \equiv H \equiv \Delta \vartheta \quad \& \quad 8 \nabla P, \Phi H \&, \quad$
 $2 \nabla \& 4 \Phi 4 \leq (\equiv \quad 8 \equiv < B \equiv >, > H \nabla \quad \& \Phi H \vartheta B \nabla \bar{H} \quad B \nabla * , 0 > Z, \quad \Lambda \equiv \Delta < Z \quad 4 < , > 4$
 $\Phi \vartheta \zeta, \Phi H \& 4 H, : . : > \equiv (\equiv \% \quad \perp H \equiv < 2 \nabla 8 : \quad P \nabla, H \Phi \beta \equiv \exists \zeta \equiv \Phi H : . : \Delta \nabla 2 > Z N \quad H, \equiv \Delta 4 6.$

3. $\text{IB}\Delta\forall\&:, >4, \& \Delta\theta\Phi\Phi8\equiv\< \beta2Z8\equiv2>\forall>44 \text{B}\Delta, * \Phi\text{H}\forall, \text{H} \ 8\forall8 \ \beta\&:, >4, >, \equiv * > \equiv \Delta \equiv * > \equiv, . \ \text{X}\forall2>\text{Z}, <, >4\beta \ \& \ \text{B}\equiv4<\forall>44 \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta \ \equiv \text{HP}\forall\Phi\text{H}4 \ \Phi\&\beta2\forall>\text{Z} \ \Phi \equiv \exists\exists, 8\text{H}4\&>\equiv6 \ \Phi: \equiv 0 > \equiv \Phi\text{H}.: \ \overline{\Phi}\forall\<\equiv(\equiv \perp \text{H}\equiv(\equiv \Phi\text{B}\equiv\Phi\equiv\exists\forall).$

$\Delta\Delta4 \equiv \text{B}\Delta, *, :, >44 \ \text{B}\equiv\beta\text{H}4\beta \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta \ \&\forall0>\text{Z}< \ \&\equiv\text{B}\Delta\equiv\Phi\equiv\< \ \beta\&:\beta, \text{H}\Phi\beta \ \theta\text{H}\equiv\text{P}>, >4, \ \text{H}\equiv(\equiv, \ \Phi:, * \theta, \text{H} \ :4 \ \Phi\text{P}4\text{H}\forall\text{H}.: \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:\beta, <\text{Z}< \ \&\Phi, 2\forall\&4\Phi4<\text{Z}, \equiv \text{H} \ (: \forall\&>\equiv(\equiv \ \Phi:\equiv\&\forall \ \Lambda\equiv\Delta<\text{Z} \ 4<, >4 \ 4 \ 8\forall8\equiv\&\text{Z} \ 8\Delta4\text{H}, \Delta44 \ *4\Lambda\Lambda, \Delta, >\text{П}4\forall\text{П}44 \ \Delta\forall2:4\text{P}>\text{Z}\text{N} \ \text{H}4\text{B}\equiv\& \ \Phi\&\beta24 \ \Phi:\equiv\&, \ \text{B}\equiv*\&\equiv*4<\text{Z}\text{N} \ \text{B}\equiv* \ \text{B}\equiv\beta\text{H}4, \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4, .$

4. $\text{IB}\Delta\forall\&:, >4, \equiv\Delta(\forall>42\theta, \text{H} \ \Phi4>\text{H}\forall8\Phi4\text{P}, \Phi84, \ 8\equiv\Phi\text{H}\Delta\theta8\text{П}44, \ , * \forall\&\forall :4 \ >, \ \exists, \Phi8\equiv, \text{P}>\text{Z}, \ \text{B}\equiv \ \diamond\equiv(\equiv\equiv\exists\Delta\forall24 \ \overline{\&\text{Z}}\Delta\forall0\forall, <\text{Z}\text{N} \ \equiv\text{H}>\equiv\text{T}, >46. \ \% \ \&\text{Z}\exists\equiv\Delta, \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:\beta, \equiv\<6 \ \Lambda\equiv\Delta<\text{Z} \ \Phi8\Delta, \zeta4\&\forall, \text{H}\Phi\beta \ \&:4\beta>4, \ \Delta\forall2:4\text{P}>\text{Z}\text{N} \ \Phi<\text{Z}\Phi:\equiv\&\text{Z}\text{N} \ 4 \ (\Delta\forall\<<\forall\text{H}4\text{P}, \Phi84\text{N} \ \Lambda\forall8\text{H}\equiv\Lambda\equiv\&, \ \equiv\exists>\forall\Delta\theta04\&\forall, \text{H}\Phi\beta \ 2\forall\&4\Phi4\equiv\Phi\text{H}.: \ \equiv\text{H} \ \equiv\Phi\equiv\exists, >>\equiv\Phi\text{H}, 6 \ 8\equiv\>8\Delta, \text{H}>\equiv(\equiv \ :8\Phi4\text{P}, \Phi8\equiv(\equiv \ \Phi\equiv\Phi\text{H}\forall\&\forall \ \Phi4>\text{H}\forall8\Phi4\text{P}, \Phi8\equiv6 \ 8\equiv\Phi\text{H}\Delta\theta8\text{П}44.$

$\text{E} \equiv * > \equiv 6 \ \Phi\text{H}\equiv\Lambda\equiv\>\text{Z}, \ \Phi \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4, < \ \text{H}\Delta\forall*4\text{П}4\equiv\>\equiv \ \Phi\&\beta2\text{Z}\&\forall \ \overline{\text{H}}\Phi\beta \ \&\Phi, \ \Phi:\theta\text{P}\forall4 \ \theta\text{B}\equiv\text{H}\Delta, \exists:, >4\beta \ \Phi\theta\exists\Phi\text{H}\forall>\text{H}4\&>\text{Z}\text{N} \ 8\equiv\Phi\&, >>\text{Z}\text{N} \ \text{B}\forall*, 0, 6 \ \Phi \ \text{B}\Delta, *: \equiv(\equiv\< \ 4 \ \exists, 2 \ \text{B}\Delta, *: \equiv(\equiv\&. \ \text{E} \ * \Delta\theta(\equiv 6 \ \Phi\text{H}\equiv\Lambda\equiv\>\text{Z}, \ \equiv\exists\text{Z}\text{P}\equiv, \ \equiv\text{B}\Delta, *, :, >4, \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta \ \text{B}\Delta\equiv\text{H}4\&\equiv\Delta, \text{P}4\text{H} \ \text{H}\forall8\equiv\<\theta \ \text{T}4\Delta\equiv8\equiv\<\theta \ \text{B}\equiv4<\forall>4 \ .$

5. $\% \ :4>(\&4\Phi\text{H}4\text{P}, \Phi8\equiv6 \ :4\text{H}, \Delta\forall\text{H}\theta\Delta, \ \&\equiv2>48\equiv \ \text{T}4\Delta\equiv8\equiv, \ 4 \ \theta28\equiv, \ \text{B}\equiv4<\forall>4, \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta. \ \equiv \ 4 \ \Phi\Delta, *4 \ \text{B}\Delta, * \Phi\text{H}\forall\&4\text{H}, :6 \ \theta28\equiv(\equiv \ \text{B}\equiv\beta\text{H}4\beta \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta \ \&\equiv2>48:4 \ \Delta\forall2>\equiv(\forall\Phi4\beta \ \&\equiv \ \diamond, >4\beta\text{N} \ \equiv\text{H}>\equiv\Phi4\text{H}, :.: \equiv \ 8\Delta4\text{H}, \Delta4, \& \ \text{B}\equiv\beta\text{H}4\beta \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta. \ / \equiv\forall\text{B}\Delta4<, \Delta, \ !\ ! \ \Lambda\equiv\text{H}, \exists>\beta, \ ;). \ 9, \Phi>48, \ =. \ \Sigma\&, * \equiv\&\forall \ 4 \ * \Delta. \ \Lambda\Delta\equiv\exists, <\forall \ \equiv\Phi: \equiv 0 > \beta, \ \text{H}\Phi\beta \ 4 \ \text{H}, <, \ \text{P}\text{H}\equiv \ \text{B}\equiv\beta\text{H}4, \ \Phi4: .: \ >\equiv(\equiv \ 4 \ \Phi: \forall\exists\equiv(\equiv \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta, \ \&2\beta\text{H}\equiv(\equiv \ \equiv \text{H} \ !: .: \ \text{A}, \text{T}8\equiv\&\Phi8\equiv(\equiv, \ 2\forall4<\Phi\text{H}\&\equiv\&\forall:4 \ 8\forall8 \ \Phi\text{H}\equiv\Lambda\equiv\>484 \ \theta28\equiv(\equiv \ \text{B}\equiv4<\forall>4\beta \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta, \ \text{H}\forall8 \ 4 \ \text{B}\Delta, * \Phi\text{H}\forall\&4\text{H}, :4 \ \text{T}4\Delta\equiv8\equiv(\equiv \ \text{H}\equiv:8\equiv\&\forall>4\beta \ \perp \text{H}4\text{N} \ \Phi\&\beta2, 6.$

6. $\equiv, \equiv * > \equiv \Delta \equiv * > \equiv \Phi\text{H}.: \ \Delta\forall2>\text{Z}\text{N} \ \Phi:\theta\text{P}\forall, \& \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta \ \equiv \text{H}\Delta\forall0, >\forall \ \& \ \text{H}\Delta\forall*4\text{П}4\equiv\>\equiv\< \ \theta\text{P}, >44 \ \equiv \ \Phi4: .: \ >\equiv\< \ / \ \Phi:\forall\exists\equiv\< \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >44 \ 4 \ \& \ \Phi\equiv\&\Delta, <, >>\text{Z}\text{N} \ 8\equiv\text{П}, \text{B}\text{П}4\beta\text{N}, \ \&\text{Z}*, : \beta \ \zeta4\text{N} \ \& \ \text{H}\Delta\forall*4\text{П}4\equiv\>>\text{Z}\text{N} \ (\Delta\forall>4\text{П}\forall\text{N} \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta \ >, \Phi8\equiv: .: \ 8\equiv \ \&4* \equiv\& \ \Phi\&\beta24.$

7. $\% \ 4\Phi\text{H}\equiv\Delta44 \ \Phi4>\text{H}\forall8\Phi4\text{P}, \Phi8\equiv6 \ >\forall\theta84, \ *: \beta \ \Delta\forall2:4\text{P}, >4\beta \ \&4* \equiv\& \ \Phi4>\text{H}\forall8\Phi4\text{P}, \Phi8\equiv6 \ \Phi\&\beta24 \ 2\forall\&4\Phi4<\text{Z}\text{N} \ \text{B}\forall*, 0>\text{Z}\text{N} \ \Lambda\equiv\Delta< \ \Phi\theta\zeta, \Phi\text{H}\&4\text{H}, :.: \ >\equiv(\equiv \ 4 \ \& \ \Phi\equiv\&\Delta, <, >>\text{Z}\text{N} \ 8\equiv\text{П}, \text{B}\text{П}4\beta\text{N}, \ \equiv\Phi\equiv\&\forall>4, < \ \Phi:\theta0\forall\text{H} \ \Phi:, * \theta \ \zeta4, \ \text{B}\Delta42>\forall84: \ \text{B}\Delta, * \Phi8\forall2\theta, \ \leq\Phi\text{H}.: \ / \ >, \ \text{B}\Delta, * \Phi8\forall2\theta, \ \leq\Phi\text{H}.: , \ \equiv\exists\beta2\forall\text{H}, :.: \ >\equiv\Phi\text{H}.: \ / \ >, \ \equiv\exists\beta2\forall\text{H}, :.: \ >\equiv\Phi\text{H}.: , \ \text{N}\forall\Delta\forall8\text{H}, \Delta \ \Phi4>\text{H}\forall8\Phi4\text{P}, \Phi84\text{N} \ \equiv\text{H}>\equiv\text{T}, >46 \ \&\text{Z}\beta\&:\beta, <\text{Z}\text{N} \ \Phi\&\beta2.: \ 4:4 \ / \ \text{P}\text{H}\equiv \ \text{H}\equiv 0, \ / \ \text{N}\forall\Delta\forall8\text{H}, \Delta \ 2>\forall\text{P}, >4\beta \ \text{B}\forall*, 0>\equiv6 \ \Lambda\equiv\Delta<\text{Z} \ :4\exists\equiv \ \equiv\text{H}*, :.: \ >\equiv, \ :4\exists\equiv \ 8\equiv\<\text{B}:8\Phi>\equiv. \ \text{П}4 \ \text{B}\Delta42>\forall84 \ \text{B}\Delta4<, >\beta:4\Phi.: \ 8 \ \forall>\forall:42\theta \ \Lambda\forall8\text{H}\equiv\& \ \theta\text{B}\Delta\forall\&:, >4\beta \ 8\equiv\<\text{B}:8\Phi>\equiv \ \theta$

%.!.#,:≡TVB8≡&≡6, & Δ,2∅:∴H∇H, P,(≡ &Zβ&:β,<Z, 8:∇ΦΦZ
 ≡8∇2Z&∇:4Φ.∴ >, &B≡:,>, ≡*>≡Δ≡*>Z<4. A≡Φ:,*≡&∇H,∴∴>≡, Δ∇2*,∴∴>≡,
 BΔ4<,>,>4, ⊥H4N HΔ,N BΔ42>∇8≡& 8 Δ∇2>Z< Φ:∅P∇β< ∅BΔ∇&∴,>4β
 B≡2&≡:β,H &Z*,:4H.∴ ∃≡:, ≡*>≡Δ≡*>Z, 4N 8:∇ΦΦZ 4 >∇ ⊥H≡6 ≡Φ>≡&, -
 &4*Z ∅BΔ∇&∴,>4β.

)∇>>∇β Δ∇∃≡H∇ <≡0,H ∃ZH.∴ 4ΦB≡:∴2≡&∇>∇ BΔ4 B≡*(≡H≡&8, 4
 >∇B4Φ∇>44 ∅P,∃>48≡& 4 ∅P,∃>ZN B≡Φ≡∃46, ∇ H∇80, & BΔ∇8H48,
 BΔ,B≡*∇&∇>4β Δ∅ΦΦ8≡(≡ β2Z8∇ 8∇8 4>≡ΦHΔ∇>>≡(≡, B≡Φ8≡:∴8∅
 ∅BΔ∇&∴,>4, β&:β,HΦβ H,< Δ∇2*,∴≡& >∇∅8, ≡ β2Z8,, ≡&:∇*,>4, 8≡H≡ΔZ<
 >∇P4>∇,HΦβ Φ B,Δ&ZN T∇(≡& ≡∃∅P,>4β Δ∅ΦΦ8≡<∅ β2Z8∅, ∇
 BΔ∇&4:∴>≡, 4 &Φ,ΦH≡Δ≡>,, , (≡ ∅Φ&≡,>4, BΔ,*ΦH∇&:β,H ≡BΔ,*∴,>>Z,
 HΔ∅*>≡ΦH4 *∴β ∅P∇54NΦβ.

?BΔ,*∴,>>Z, Δ,2∅:∴H∇HZ *∇>>≡(≡ 4ΦΦ:,*≡&∇>4β <≡(∅H ∃ZH.∴
 4ΦB≡:∴2≡&∇>Z 4 & ∃∅*∅54N Δ∇∃≡H∇N, B≡Φ&β5,>>ZN *∇:∴>,6T,<∅
 42∅P,>4 H,≡Δ44 ∅BΔ∇&∴,>4β.

93Г+X!ГIX!

∴,8Φ∇>*Δ≡& !!. AΔ≡∃:,<∇ &H≡Δ≡ΦH,B,>>ZN P:∴≡& BΔ,*∴≡0,>4β &
 Δ∅ΦΦ8≡< β2Z8,, // IP,>Z, 2∇B4Φ84 9∅A3 4<. !.3.э,ΔΠ,>∇. Г. 236, 1963.
 !BΔ,Φβ> _). ? Φ4:∴>≡< 4 Φ:∇∃≡< ∅BΔ∇&∴,>44. // %α, 1964, №3.
 #,∴≡TVB8≡&∇ %!. E≡&Δ,<,>>Z6 Δ∅ΦΦ846 β2Z8. E4>H∇8Φ4Φ. ∴, 1977.
 #,∴≡TVB8≡&∇ %!. 32≡<≡ΔΛ42< & Φ4>H∇8Φ4P,Φ84N Φ&β2βN B∇*,0>ZN
 Λ≡Δ< 4 BΔ4*∇H≡P>ZN P∇ΦH,6. // 3ΦΦ:,*≡&∇>4, B≡ Φ:∇&β>Φ8≡6
 Λ4:≡(44. ∴, 1974.
 #,∴≡TVB8≡&∇ %!. 1,<Φ8∇β +!., ;4:≡Φ:∇&Φ846 3.э., A∇>≡& ∴%. E≡&Δ,-
 <,>>Z6 Δ∅ΦΦ846 β2Z8. ∴, 1981.
 #∅Φ:∇,& K.3. ?BZH 4ΦH≡Δ4P,Φ8≡6 (Δ∇<<∇H484 Δ∅ΦΦ8≡(≡ β2Z8∇. Θ.1 4
 A, §121, 125. ∴, 1858.
 %4>≡(Δ∇*≡& %%. ∃Δ∇<<∇H48∇ Δ∅ΦΦ8≡(≡ β2Z8∇. Г.А, Θ.1.∴, 1954.
 %4>≡(Δ∇*≡& %%. 32 4ΦH≡Δ44 42∅P,>4β Δ∅ΦΦ8≡(≡ Φ4>H∇8Φ4Φ∇. ∴,
 1958.
 %≡ΦH≡8≡& !.M. X∅ΦΦ8∇β (Δ∇<<∇H48∇. §113 - 140. 1831.

$\exists \Delta \nabla < < \nabla H 4 8 \nabla \Phi \equiv \Delta, <, > \equiv (\equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv (\equiv : 4 H, \Delta \nabla H \vartheta \Delta) \equiv (\equiv \beta 2 Z 8 \nabla. ;, 1970.$
 $) < 4 * \equiv \& \nabla ! 7. IB \Delta \nabla \& : > 4, > \nabla 4 \exists \equiv ;, \vartheta B \equiv H \Delta, \exists 4 H, : : > Z N (: \nabla (\equiv \equiv \& \& \Phi \equiv \& \Delta, -$
 $<, > \equiv \equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv \equiv \beta 2 Z 8, . ;, 1969.$
 $) \equiv \Delta \equiv \Lambda, \& \nabla \Gamma ;, =, 8 \equiv H \equiv \Delta Z, B \Delta \equiv \exists ;, < Z \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 P, \Phi 8 \equiv 6 \Phi \equiv P, H \nabla, < \equiv \Phi H 4$
 $(: \nabla (\equiv \equiv \& // X \alpha 1 X. \text{№} 1. 1970.$
 $) \equiv \Delta \equiv \Lambda, \& \nabla \Gamma ;, \exists : \nabla (\equiv : Z \Phi \equiv \exists \beta 2 \nabla H, : : > \equiv 6 B \equiv * P 4 > 4 H, : : > \equiv 6 \Phi \& \beta 2 :. \bar{ } \&$
 $\Phi, \& \Delta, <, > \equiv \equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv \equiv \beta 2 Z 8, // A \nabla < \beta H 4 \nabla 8 \nabla * . \% . \% . \% 4 > \equiv (\Delta \nabla * \equiv \& \nabla. ;, 1971.$
 $1 \equiv : \equiv H \equiv \& \nabla \exists !. \exists : \nabla (\equiv : : > Z, \Phi : \equiv \& \equiv \Phi \equiv P, H \nabla > 4 \beta 4 4 N H 4 B Z \& \Phi \equiv \& \Delta, <, > \equiv \equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv \equiv$
 $: 4 H, \Delta \nabla H \vartheta \Delta) \equiv \equiv \beta 2 Z 8, / > \nabla < \nabla H, \Delta 4 \nabla ;, \Phi \equiv P 4 >, > 4 6 ! ;, \exists \equiv \Delta : . 8 \equiv (\equiv /$
 $! \& H \equiv \Delta, \Lambda, \Delta \nabla H 8 \nabla > * . * 4 \Phi \Phi. ;, 1954.$
 $1 \equiv : \equiv H \equiv \& \nabla \exists !. 7 B \equiv \beta H 4 \vartheta B \Delta \nabla \& : > 4 \beta. // X \alpha 1 X. \text{№} 2. 1971.$
 $7 \nabla \Delta B \nabla H 4). ? \& \equiv B \Delta \equiv \Phi \nabla N \Phi 4 : : > \equiv (\equiv 4 \Phi : \nabla \exists \equiv (\equiv \vartheta B \Delta \nabla \& : > 4 \beta \& 8 \vartheta \Delta -$
 $\Phi, \Phi \equiv \& \Delta, <, > \equiv \equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv (\equiv \beta 2 Z 8 \nabla. // 1. \# \vartheta * \nabla B, T H. 1978.$
 $7 \equiv T \nabla > \Phi 8 4 6 = . 3. ? \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv \equiv \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 \Phi, // \Gamma \Delta \vartheta * Z ? \exists \zeta, \Phi H \& \nabla : \exists 4 H, : 6$
 $\Delta \equiv \Phi \Phi 4 6 \Phi 8 \equiv 6 \Phi : \equiv \&, \Phi > \equiv \Phi H 4 B \Delta 4 4 < B, \Delta \nabla H \equiv \Delta \Phi 8 \equiv \equiv ; \equiv \Phi 8 \equiv \& \Phi 8 \equiv \equiv$
 $\vartheta > 4 \&, \Delta \Phi 4 H, H, \Theta . M V. ;, 1819.$
 $7 \equiv H, : \equiv \& \nabla = . 1. ? \exists \equiv \exists \exists, 8 H 4 \& > Z N 4 H \equiv P > Z N 8 \Delta 4 H, \Delta 4 \beta N \equiv B 4 \Phi \nabla > 4 \beta$
 $\Phi \equiv P, H \nabla, < \equiv \Phi H 4 \Phi : \equiv \& // \% \alpha. \text{№} 7. 1965.$
 $9, \Phi > 4 8 ;). 7 \& \equiv B \Delta \equiv \Phi \vartheta \equiv B \Delta 4 (: \nabla (\equiv : : > \equiv \equiv \vartheta B \Delta \nabla \& : > 4 4 \& \Phi \equiv \& \Delta, <, > \equiv \equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv \equiv$
 $\beta 2 Z 8, // 7 \& \equiv B \Delta \equiv \Phi \vartheta \vartheta B \Delta \nabla \& : > 4 \beta / B \Delta 4 (: \nabla (\equiv : : > \equiv (\equiv 4$
 $B \Delta 4 4 <, > \equiv (\equiv / . X 4 (\nabla. 1957.$
 $9 \equiv \equiv \equiv \equiv \Phi \equiv \& ; \% . X \equiv \Phi \Phi 4 6 \Phi 8 \nabla \beta (\Delta \nabla < < \nabla H 4 8 \nabla. A \equiv * \Delta, * . \nabla 8 \nabla * . ; 3. E \vartheta N \equiv \equiv < -$
 $: 4 > \equiv \& \nabla. 1755.$
 $9 \equiv \equiv \equiv \equiv \Phi \equiv \& ; \% . X \equiv \Phi \Phi 4 6 \Phi 8 \nabla \beta (\Delta \nabla < < \nabla H 4 8 \nabla. \Gamma . I A. ; - 9., 1952.$
 $; \nabla : \nabla \zeta, > 8 \equiv \% . A. ? \Phi \& \beta 2 4 \Phi : \equiv \& \& \Phi : \equiv \& \equiv \Phi \equiv P, H \nabla > 4 4 4 \& B \Delta, * : \equiv 0, > 4 4 / > \nabla$
 $< \nabla H, \Delta 4 \nabla ;, B \Delta, * : \equiv 0 > Z N 8 \equiv \equiv \Phi H \Delta \vartheta 8 \Pi 4 6 \Phi H \& \equiv \Delta 4 H, : : > Z < B \nabla * , 0 \equiv \equiv \&$
 $\Phi \equiv \& \Delta, <, > \equiv \equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv \equiv \beta 2 Z 8, . 7 \nabla > * . * 4 \Phi \Phi. ;, 1960.$
 $? \& \Phi \beta > 4 8 \equiv - 7 \vartheta : 4 8 \equiv \& \Phi 8 4 6). =. E 4 > H \nabla 8 \Phi 4 \Phi \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv (\equiv \beta 2 Z 8 \nabla. 3 2 * . 2. E A \exists.$
 $1912.$
 $A, T 8 \equiv \& \Phi 8 4 6 ! ;. X \vartheta \Phi \Phi 8 4 6 \Phi 4 > H \nabla 8 \Phi 4 \Phi \& > \nabla \vartheta P > \equiv \equiv \Phi \&, \zeta, > 4 4. 3 2 * . 7. ;, 1956.$
 $A \equiv H, \exists > \beta ! !. 3 2 2 \nabla B 4 \Phi \equiv 8 B \equiv \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv 6 (\Delta \nabla < < \nabla H 4 8, . ;, 1958. \Gamma. I - II.$
 $X \equiv 0 8 \equiv \& \nabla \exists 3. ? P, \Delta 8 4 B \Delta \nabla 8 H 4 P, \Phi 8 \equiv 6 (\Delta \nabla < < \nabla H 4 8 4 \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \equiv (\equiv \beta 2 Z 8 \nabla. ;, 1978.$
 $\Sigma \&, * \equiv \& \nabla = . .), H, \Delta < 4 > 4 \Delta \vartheta \zeta 4 6 \equiv \exists \exists, 8 H 4 * , H, \Delta < 4 > 4 \Delta \vartheta \zeta, \equiv \exists \Phi H \equiv \beta -$
 $H, : : \Phi H \& \equiv. // \% \alpha. \text{№} 6. 1964.$

$\Sigma \& * \cong \& \forall = . _ . ? \Phi > \cong \& Z \quad B \cong \Phi H \Delta \cong , > 4 \beta \quad \cong B 4 \Phi \forall H , : : . > \cong 6 \quad (\Delta \forall < < \forall H 484$
 $\Phi \cong \& \Delta , < , > \cong (\cong \Delta \vartheta \Phi \Phi 8 \cong (\cong \beta 2 Z 8 \forall . ; , 1966.$

EA3E?7 E?7X!Y+=35

$\% \alpha - \% \cong B \Delta \cong \Phi Z \beta 2 Z 8 \cong 2 > \forall > 4 \beta$
 $X \alpha 1 X - X \vartheta \Phi \Phi 8 46 \beta 2 Z 8 2 \forall \Delta \vartheta \exists , 0 \cong <$
 $X \alpha = \Sigma - X \vartheta \Phi \Phi 8 46 \beta 2 Z 8 \& > \forall \Pi 4 \Rightarrow \forall : : . > \cong 6 \quad T 8 \cong ; ,$

Fülöp László

A SZENTPÉTERFAI (PETROVO SELO) PLÉBÁNIA SZEMÉLYNEVEI 1871-1895

Szentpéterfa azon nyugat-magyarországi falvaink közé tartozik, ahol több évszázada horvát ajkú többség és német-magyar kisebbség él.

Maga a község Vas megye egyik nyugati csücskében, közvetlen az osztrák határ mellett, a Pinka folyócska mentén terül el, Szombathelytől (Steinamanger) délnyugatra található. Érdekessége, hogy jelenleg szinte társtalán település, hisz közvetlen szomszédai mind Ausztriába szakadt falvak. A régi Magyarországon az Alsó- és Felső-Őrség határterületén volt, ott, ahol az ország ritkán lakott vidékén az őrfalvak lakosai főként a nyugati támadások ellen védték Magyarországot. A magyar történelemben első lakói biztosan magyarok voltak, erről tanúskodnak korai okleveleink. Első említése II. Endre király oklevelében 1221-ben *Ecclesia S. Petri*, azaz Szent Péter egyháza; majd 1297-ben *Zent Péter*; 1369-ben *Zempeturfalua* alakban található meg. Az előtag a falu templomának védőszentjét nevezi meg, az utótag pedig a birtokos személyjellel ellátott 'falu' szó.¹

Arra a kérdésre, hogy hogyan lett a magyar faluból horvát település, nincsenek pontos adataink. A nyugati örvidék falvai a kora 13. századtól alakultak ki. Ugyanígy Szentpéterfa is, amelyet a 12-13. század körül alapítottak a Ják nemzetség tagjai. Erre a nyugat-magyarországi területre a némettség korán kezdett, de mindig kis létszámban betelepülni. A 14-15. századtól mutatható ki német szórvány, de ugyanabban az időben már horvát vezetéknevű családok is éltek a környék falvaiban. A középkorban a jobbágytelepülés Monyorókerék (Eberau) uradalmához tartozott, de Szentpéterfa lakói szabad, önálló, úgynevezett királyi jobbágyok voltak.² Ez a státus lényegesen jobb körülményeket biztosított lakóinak más jobbágyfalvakhoz képest. Sajnos ez az állapot 1445-ben megszűnt, amikor a Ják nemzetség elvesztette a falut, s a király a monyorókeréki Elderbach (Ellerbach?) Bertholdnak, illetve családjának adományozta. A család kihalása után többször változtak Szentpéterfa földesurai, volt Bakócz Tamás érsek későbbi bíborosé, majd rokon utódaié, az erdődy családé. Majd Zrínyi Miklós követte 1613-ig azzal, hogy eljegyezte Erdődy Péter lányát. Minden felvetés szerint ez az az időszak, amikor megtörtént a nagy horvát betelepülés, tehát kezdődve a 16. századtól a 17. század elejéig. A török támadások által veszélyeztetett horvát birtokairól Zrínyi is az akkor még biztonságosabb nyugat-

¹ Kiss Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótára II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 465-6.

² Pintér Mária: Szentpéterfa monográfiája. Szombathely, 1969. 23.

magyarországi részre, a gyéren lakott falvakba menekítette jobbágyait. Úgy tűnik tehát, hogy Szentpéterfa horvát nyelvű lakosai nem egyidőben érkeztek más nyugati falvak horvát családjaival, hisz azok legtöbbje a törökök által elpusztított, vagy a török elől elmenekült lakosság helyét foglalta el. Más leírás nem tesz időbeli különbséget „a horvátok a 16-17. században menekültek eredeti hazájuk külső területeiről a törökkel szemben nagyobb védelmet biztosító Nyugat-Magyarországra.”³ Valószínű, hogy a török 1532. évi bécsi hadjárata idején sokan elmenekülhettek a környékről, s esetlegesen Szentpéterfán is feltételezhető egy korábbi, első hullámú horvát betelepülés is.

A későbbi népszámlálási adatok mindvégig azt bizonyítják, hogy Szentpéterfa volt a környék legnagyobb települése, ez indokolja azt, hogy a korai századoktól kezdve plébánia volt, nem kevés filiával. Természetesen lakói többsége ekkor már horvát, vallását tekintve római katolikus. A lakosság sohasem tért át a protestáns hitre, még akkor sem, ha a földesura fölvetette az új vallást. A Kazó-féle vizitáció 1698-ban 392 katolikus jobbágyot ír le, 1784-ben 701 lakos él a faluban. 1832-ben 818 fő a lakosság száma, 1869/70-ben pedig már 1149, ami feltétlenül magas népszaporulatra utal. Vas vármegye monográfiája 1898-ban 1378 lakost említ.⁴ Talán legbiztosabbnak az 1900-as népszámlálás mondható, amelyben a lakosságot anyanyelve szerint is összeírták, így Szentpéterfán az 1422 főből: horvát anyanyelvű 1193, magyar 187 és német 46.⁵ (190 háza volt, így egy házra 7,48 lakos jutott!) A korai feljegyzések, majd összeírások szerint a falu lakossága mindig földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott (gabonanövények, szőlő; tehén- és ökörhízalás, tejtermelés stb.). Mivel a község nem főútvonal mellett helyezkedett el, valójában sohasem tudott a kereskedelembe bekapcsolódni (a vasutak kiépítésekor is elkerülték), iparos- és kereskedőréteg nem alakult ki. A faluhoz két lakott település tartozott. A még ma is meglévő Csencsmajor (Csencs, Csencs major, Csencs praedium) és a már elnéptelenedett Tamásmajor (Tamár Major). A keresztelési anyakönyv említést tesz egy „Wohl major”-ról (1889), amelyet lokalizálni nem tudtam, de szerepel ritkán Kólomhegy és Tótfalvi hegy is a községek határában.

A község neve az okiratokban vegyesen három nyelven fordul elő. A magyar elnevezés, mint említettem a falu templomának patrocíniumára utal. Magyarországon gyakori volt a település megnevezése temploma védőszentjéről. A betelepülő horvát lakosság mintegy lefordította a magyar nevet, s mind a mai napig Petrovo selo alakban használja. Ez számunkra azért lényeges elem, illetve bizonyíték, mert ebből következik, hogy a falu német elnevezése csak későbbi lehet. Az 1698-as Visitatio Canonica említi először a Prostrum német

³ Juhász László: Burgenland, történelmi útikalauz. München, 1982. 37-38.

⁴ Dr. Borovszky Samu: Vasvármegye. Apollo RT Budapest, 1989. 102.

⁵ Pintér: i.m. 50.

falunevet, amelynek eredetével kapcsolatban több feltételezés is olvasható (latin ill. német).⁶

Külön szólnunk kell a falu plébániájáról. A falu temploma a Ják felé vezető út mentén egy magaslaton található, körülötte ma is temető terül el. A gótikus szentélyű, műemlék templom már 1221-ben a jelenlegi helyén állott, s titulusa Szent Péter volt. Később a templomhajót megnagyobbították, s tornyot építettek hozzá. A falu mai plébániaháza a község területén 1818-ban épült. A vele szemben található kápolna csak 1863-ban készült el, később ezt megnagyobbították.⁷ (Erre valószínűleg azért volt szükség, mivel maga a templom a falutól eléggé távol esik.) Az 1698-as vizitáció szerint a templom még torony nélküli, s nem tudni, hogy mikor épült. A mai névtárak nem említik a szentpéterfai plébánia megalapításának évét, ezért csak a már leírt 1221-es évszámra hivatkozhatunk, amikor már biztosan létezett. A valamikori plébánia területe igen nagy volt. A pinkakertesi (Gaas) plébánia fölött nyugat-északnyugat irányában hét település volt Szentpéterfa tartozéka, jelenleg mind Ausztriában, Burgenlandban található. Valószínűleg a környező települések híveinek számnövekedése és a nagy távolság tette szükségessé, hogy ezen a nagy területen újabb plébániákat létesítsenek. Elsőként 1804-től (Pósa) Szent Katalin (St. Kathrein) lett plébánia, s hozzácsatolták filiaként Habdalóc~Abdalóc (Edlitz), Horvát-Hásos (Kroatisch Ehrendorf), valamint Hovárdos (Harmisch) településeket. Körülbelül épp száz év múlva, 1905-ben Monyorókerék (Eberau) kap plébániát, s filiái lesznek Kóloom (Kulm) és (Pinka) Tótfalu (Winten).⁸ Az ősi templomtól elcsatolt filiálék lakosai származásukat tekintve többségükben német, kisebb részben horvát és magyar anyanyelvűek voltak. Mivel Szentpéterfán 1682-től vezetik a keresztelési, házassági és halálzási anyakönyveket, az említett községek adatai kiválásig itt találhatóak meg. A későbbiekben általam vizsgált időszakban Monyorókerék még nem külön plébánia, így a község és a mai filiái eredetéről érdemes említést tenni. Monyorókerék első okleveles említése 1221-ben Terra Monyorokerek, (jelentése: kerek mogyorócserjés) 1292-ben Castellanus de Monuorukerek. 1451-ben olvasható először a német Eberau elnevezés. Eredete bizonytalan. Egyesek szerint az „Eber” személynév – esetleg a vadkan – és az „Au” berek, liget szavak összetétele; más vélemény szerint az Elderbach család egyik tagjának nevéből erdeztetik. 1745-

⁶ Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi német helységnevek. MTA Budapest, 1932. 220.

⁷ A Szombathelyi Egyházmegye névtára (Schematismus Diocesis Sabariensis). Szombathely, 1972. 50-51.

⁸ Kirchlicher Standesausweis der Apostolischen Administratur Burgenland, Eisenstadt, 1958. 104.

Kirchlicher Standesausweis die Diözese Eisenstadt, Eisenstadt, 1961. 126.

ben renovált temploma valószínűleg a 15. században épült gótikus stílusban, titulusa Szent József. a településsel szinte már összeépült Kólom is 1221-ben szerepel Colon~Villa Colon alakban. Megnevezése magyar eredetű személynévvé történt, amelyet a német lakosság Kulm alakban vett át. Tótfalu (1907-től Pinkatótfalu) ebben az alakban csak 1297-ben, majd 1437-ben olvasható. 1221-ben Villa Sclavorum formában írták le, ami arra utal, hogy lakói déli szlávok voltak, mégpedig szlovének. Ezt bizonyítja a német Winten falunév is. Míg a magyar előtag tót = szlovén, a német a Wende ~ Winde = szlovén, vend azonosítást tartalmazza.⁹ A 19. század végén Monyorókerék, Kólom és Tótfalu lakosai német ajkúak (kevés magyar és horvát eredetű családdal), vallásuk római katolikus (néhány ágostai evangélikus). Szentpéterfa lakossága horvát és magyar, a felekezeti megoszlás az előzőkhöz hasonló.¹⁰ A plébánián a vallási szertartások ma is horvát és magyar nyelven történnek.

A falvak és a plébánia történetének áttekintése után érdemes megvizsgálni, miről árulkodik az anyakönyvek névanyaga. Magyarországon az egyházi anyakönyvek voltak 1895-ig a hivatalosan elismert okmányok, csak ezután tértek át az állami anyakönyvek vezetésére. A monyorókeréki plébánia és két filiájának kiválása előtti időszakot tehát még a szentpéterfai anyakönyvekből tudjuk áttekinteni. Ezért is választottam az utolsó 25 évet, egy nemzedékváltáshoz szükséges időt a vizsgálat tárgyául. A családneveket a halálozási, a keresztnéveket a keresztelési anyakönyvek adatai alapján gyűjtöttem össze a matrikulák mikrofilmjeinek másolatáról.¹¹ 1871 és 1895. szeptember 30. között három plébános működött a plébánia területén, sorrendben: Szoldatics István, Kornfeind Vince és Hantó István. Távollétük vagy betegségük esetén a szomszéd plébániák vezetői segítettek, legtöbbször a kertesi (Gaas), ritkábban a németújvári (Güssing) plébánosok, illetve káplánok. A már leírtakon kívül az anyakönyvek több művelődéstörténeti érdekességet lejegyeztek a falvak múltjával kapcsolatban. A kertesi papot Schlamadinger Róbertnek, a németújvárit Hegedűs Kajetánnak hívták. Az előbbi szívesen járhatott helyettesíteni Szentpéterfára, mivel az előtte levő időszakban e községben működött. Egy bejegyzés szerint 1877-ben Német-Hásoson (Deutsch-Ehrendorf) is volt plébános. 1895-ben az állami anyakönyvezést (nyilvántartás) a monyorókeréki közjegyzői iroda vette át. Szentpéterfához tartozott egy hegy, ahol csupán egy-két család élhetett, Promontor néven említik a bejegyzők. Monyorókerékhez szintén tartozott egy

⁹ Kiss L. i.m. I. 768. II. 158. és 349. és 565-6.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. MTA Budapest 1894. 725. 766. 799. 805.

¹⁰ Dr. Borovszky S. i.m. 58. 67. 102. és 105.

¹¹ Szentpéterfa – keresztelési és halálozási anyakönyvek. Országos Levéltár Filmtára RK 1104/5-1105/3 P 9980

kiseb lakott hely, Újmajor (ma: Neuhof). A faluban nem volt temető, halottait a közeli Kólomban temették el. Átutazóban, vendégeskedéskor másutt élők is szültek vagy haltak meg a plébánia területén, így Jákról, Rohoncról (Rechnitz), de akad csehországi katona is (Bohémia). (Természetesen őket nem szerepeltetem az adattárakban.) 1881-től több örökbefogadott árvaházi gyermek (az anyakönyvi beírás szerint lelenc) hal meg főként Tótfaluban. Koruk a pár hónaptól néhány évig terjed, mind Bécsből hozták őket. A halál oka nincs föltüntetve. Szentpéterfán sok ember foglalkozása volt marhahajtó, ami szintén bizonyíték arra, hogy a faluban felnevelt és hízlalt állatokat élőlábon hajtották a vásárhelyekre. A matrikulák alapján tudjuk meg azt is, mikor és milyen járványok pusztították a gyermek és a felnőtt lakosságot (pl. kolera 1873-ban). 1873-78 között három cigány család tűnik föl Szentpéterfán, sorrendben a családnevül Sárközi, Horváth, majd Károlyi. Az anyakönyvi megjegyzések mindig jelölik cigány származásukat. S sorolhatnánk tovább az egyéb érdekességeket.

A plébánia anyakönyvei pontosan vezetettek, jól olvashatók, csupán néhol a lapalji bejegyzés mosódott el a sok lapozástól. (Az itt található családneveket bizonytalan olvasatuk miatt megkérdőjeleztem.) A feltárt 25 év alatt többnyire latin nyelven íródtak, csak 1892-től tért át a plébános a magyar bejegyzésre. Az eset azért szokatlan, mert Magyarországon épp a kiegyezés után engedélyezték az anyanyelven való adatrögzítést. Tán épp a vegyes nemzetiségű lakosság indokolta, hogy a latin nyelvet megőrizték. Az anyakönyvet vezető helyesírása nagyon változó. Mindhárom nyelv sajátosságaiból megőriztek, néha keverték azokat. Német hatást tükröz a c-z-tz-cz írása (Eretz, Kurcz, Anzenhofer), az s-sz keverése (Dreiszigmayer, Svetics), a zöngés-zöngétlen más-salhangzók cseréje (Skrabics, Traupman, Obratovics). A horvát nevek végén gyakori a ts-cs megfelelés (Bukovits, Filipovics), o-a betűcsere (Duhon, Magadics), vagy a szláv a hang helyett a magyar a-á írása (Bárilovics, Hajszán). Német nevek esetében a mássalhangzótorlódást gyakran föloldják (Trippel, Schramel), a német w helyett magyar v-t írnak (Vágner, Ozvald, Veber). Mindezek ellenére a nevek legtöbbje azonosítható, hisz többször előfordul. A keresztnév olvasása kevesebb gondot jelent, hisz majdnem végig latin formában rögzítették azokat. Az élőnyelvi használatukról később tesztek említést.

A családnevek kigyűjtése, mint említettem, a halálozási anyakönyvekből történt. Az adattárban a név leggyakoribb alakjától kicsit beljebb a névváltozatokat írtam le. Ezt követi az 1871 utáni első előfordulás évszáma, és hogy hány főt jegyeztek be ezen a néven, végül a név eredete (M = magyar, N = német, S = horvát, szlovén, egyéb szláv, B = bizonytalan, E = egyéb). Természetesen a név eredete nem jelenti egyben az illető anyanyelvét, hisz viselőikre rákérdezni már nem lehet. Szentpéterfa leggyakoribb családnevei: Jurásics (61 fő), Paukovics (47), Geosics (35), Horváth (29), Skrapics (25), Kancz (21), Milisics (21), Kurcz (19), Németh (19), Grabarics (16), Filipovics (15), Haklics (15), Teklics (15),

Zimics (14), Subics (13), Timár (13), Borhy (12), Jány (12), Wagner (11), Stubics (10), Varga (10), Keller (9), Szoldatics (9), Gerencsér (8), Mikisics (8), Schrammel (8), Csáky (7), Kovács (7), Takács (7). Eredetüket tekintve: horvát 14 név (304 fő), magyar 10 (120 fő) és német 5 (58 fő).

A többi faluban 7-szeres vagy annál is gyakoribb nevek előfordulása jóval kisebb. Ezt egyrészt Szentpéterfa magas lakossági száma, másrészt a nagy népszaporulat indokolja.

Monyorókerék: Horváth (15), Kancz (9), Luiszer (8), Csukly (7), Frányi (7), Kurtics (7), Schrammel (7). Ezek közül magyar eredetű 3 (29 fő), német 3 (24 fő) és horvát 1 (7 fő).

Kólom: Horváth (23), Paukovics (12), Nagy (11), Unger (9), Ozvald (7). Magyar név 2 (34 fő), német 2 (16 fő) és horvát 1 (12 fő).

Tótfalu: Unger (11), Csencsics (10), Kancz (8), Horváth (7). Német eredetű 2 (19 fő), horvát 1 (10 fő) és magyar 1 (7 fő).

Ha végignézzük a teljes adattárat, két jellegzetességet figyelhetünk meg. Minden falunak megvoltak a településre jellemző nevei. Ezért ezen családnevek másutt történő előfordulása vagy átköltözésre, de inkább a gyakori összeházasodásokra utal. Mind a négy faluban megtalálható családnevek: horváth, Kancz, Paukovics, Schraml, Tóth és Unger (6 név). Három községben fordul elő: Gober, Luiszer, Mittl, Nagy, Neubauer, Ozvald, Polczer, Schaffer, Schmidt, Schneider, Simon, Stangl, Teml (13 név). Az eltérő névalakokat ezúttal nem figyelembe véve úgy tűnik, hogy főként a német vezetéknevűeknél volt jellemző a mozgás, a más faluba történő házasodás. A másik inkább névtani jelenség. Feltűnően sok a népnévi eredetű vezetéknev. Gyakori jelenség volt, hogy az újonnan beköltöző elveszítette egy-egy közösségben korábbi családnevét (főleg akkor, ha a más nyelvű lakosság azt nehezen tudta kiejteni), s helyette származási helyével, itt történetesen a nép megnevezésével illették. Ezek a népnévi családnevek a következők (összesen 136 előfordulás):

Név:	Szentpéterfa	Monyorókerék	Kólom	Tótfalu
Horváth	29	15	23	7
Krobot	-	2	-	-
Magyar	-	-	1	-
Németh	19	3	-	-
Tóth	1	4	1	1
Unger	2	6	9	11
Vindisch	2	-	-	-

Érdeemes megnézni, hogy falvanként hány fő viselt azonos családnevet a vizsgált időszakban. A legrosszabb az arány Szentpéterfán (4,19). A szám arra

utal, hogy a falu homogénebb volt a többinél, lakói korábban telepedtek le. Sőt feltételezhetjük, hogy a törzsökösnek számító horvát családok nemigen engedték meg a máshonnan történő beházasodást. Emiatt azonban feltétlenül kialakulhatott az a szokás, hogy rokonok, gyakran unokatestvérek közt jött létre házasság, hogy a birtok ne aprózódjék el.¹² Nagyobb népmozgásra és folyamatosan érkező betelepülőkre kell gondolnunk a másik három község esetében, ahol ez az arány igen kedvező. Monyorókeréken 2,22, Kólomban 2,27 és Tótfaluban 2,10. (Meggjegyzem, más dunántúli magyar falvakban az egyazon családnevet viselő aránya sokkal rosszabb 5-9 közötti.)

Az anyakönyvek csupán négy esetben rögzítettek ragadványneveket. Ezek közül kettő valószínűleg foglalkozásra utal (Dudás és Sutor = cipész, varga). A másik kettő feltehetően a házastárs nevét takarja, az egyikük özvegyaszszony volt, a másik esetében pedig csakis horvát házaspárra gondolhatunk.

1871.	Kancz alias Sutor	Monyorókerék,
1873.	Gajdas alias Dudás	Szentpéterfa,
1889.	Pehl (Taár) vidua	Szentpéterfa és
1891.	Bukovits másképp Resetár	Szentpéterfa.

SZENTPÉTERFA

Anhalt	1877	3	N	Czvitkovics	1891	1	S
Antonics	1878	1	S				
Bárilovics	1875	5	S	Csacsinovics	1873	1	S
Barilovics				Csáky	1872	7	M
Bedécs	1872	1	S	Csaky			
Bendekovics	1873	4	S				
Berkovits	1887	1	S	Danka	1882	1	N
Bertha	1879	1	M	Demetrovics	1873	3	S
Borhy	1872	12	M	Dénes	1891	2	M
Borhi				Doder	1875	1	N
Bugnic	1882	3	S	Dodner	1871	4	N
Bugrics	1881	2	S	Domitrovics	1891	3	S
Bukovics	1880	2	S	Dreiszigmayer	1885	2	N
Bukovits							
Bursits	1875	1	S	Eberhart	1871	4	N
Czuppon	1871	2	N	Farkas	1887	3	M

¹² Pintér: i.m. 83.

Fehér	1894	1	M	Horvath			
Filipovics	1871	15	S	Hradil	1873	1	S
Filipovits				Ivánsics	1883	1	S
Frányics	1875	3	S	Izsovcics	1883	1	S
Franyits				Jákovics	1876	1	M
Frinkl	1886	1	N	Jány	1871	12	M
Frisch	1875	5	N	Jani			
Fülöp	1877	1	M	Jáni			
Gaiblinger	1871	3	N	Jány			
Gajdas	1873	1	N?	Janzso	1872	1	M
Garger	1892	1	N	Jovánovics	1883	1	S
Geiger	1875	1	N	Juranovics	1872	6	S
Geosics	1871	35	S	Juranovits			
Geosits				Juránovics			
Gergosics	1879	2	S	Juránovits			
Gerencsér	1871	8	M	Jurasics	1871	61	S
Gilli	1890	2	M	Jurásics			
Gober	1871	3	N	Jurasits			
Góth	1872	4	N	Jurásits			
God				Káncz	1871	21	N
Grabarics	1875	16	S	Kancz			
Grabarits				Károly	1873	1	M
Grábárics				Károlyi	1878	2	M
Gabetler	1882	2	N	Kártyás	1883	1	N
Hajszán	1874	6	E	Keller	1873	9	M
Hajszan				Kessel	1874	1	N
Hájszán				Kiopits	1872	1	S
Haklics	1872	15	S	Kiss	1892	2	M
Háklics				Koczian	1873	2	S
Háklicts				Knopf	1881	1	N
Hamel	1889	1	N	Kohónt?	1875	1	S
Hantó	1892	1	M	Kohót	1880	2	S
Hánsz	1871	1	N	Konráth	1875	2	N
Hartler	1874	1	N	Kornfeind	1879	1	N
Hauk	1882	1	N	Kopitár	1874	2	S
Hauser	1878	1	N	Kopitar			
Henics	1874	6	S	Kós	1877	1	M
Henits				Kóta	1895	1	M?
Hevler	1889	1	N	Kovács	1872	7	M
Hirschel	1873	1	N	Kováts			
Hitz	1890	1	N	Kramarics	1873	1	S
Holper	1873	2	N	Krammer	1883	6	N
Horváth	1873	29	M				

Kramer				Pelcz	1894	1	N
Kremer	1871	1	N	Perger	1885	1	N
Kummer	1883	2	N	Peterszel	1876	2	N
Kurcz	1872	19	N	Plehl	1889	1	N
Kurtz				Petz	1875	1	N
Lacka	1883	2	N	Polczer	1889	1	N
Lakatos	1877	1	M	Pontyos	1884	1	M
Luizer	1872	1	N	Porzsy	1890	1	S
Luka	1877	5	S	Pree	1883	2	N
Lukács	1893	1	M	Preisler	1884	1	N
				Promper	1879	1	N
Máág	1873	1	N	Reinprecht	1883	1	N
Magadics	1871	1	S	Resetár	1873	6	S
				Resetar			
Marth	1880	1	N	Resztovics	1876	1	S
Mayer	1872	1	N	Rózsa	1891	1	M
Meixner	1884	1	N	Rumpel	1871	2	N
Melchár	1893	1	N				
Mersits	1895	1	S	Sákovics	1879	3	S
Mikicsics	1873	8	S	Sárközi	1873	5	M
Mikisics				Schaffer	1876	3	N
Milisics	1871	21	S	Scheffer	1880	1	N
Milisits				Schmidt	1880	3	N
Millisits				Schneider	1883	4	N
Mondl	1888	1	N	Schrammel	1871	8	N
Móricz	1891	3	M	Schramel			
Müczk	1878	3	N	Schraml			
				Schraml			
Nagy	1894	1	M	Simon	1880	1	M
Németh	1871	19	M	Skrápics	1873	25	S
Nemet				Skrabics			
Német				Skrápits			
Neubauer	1879	1	N	Skrápics			
Neulinger	1886	1	N	Stangl	1890	5	N
				Stángl			
Oelberger	1889	1	N	Spranger	1873	2	N
Ozl	1872	6	N	Steiger	1872	3	N
Ozel				Steirer	1889	3	N
Ozvald	1879	1	N	Stelczman	1890	1	N
				Stikker	1875	1	N
Paladér	1880	1	N	Stoicsics	1886	1	S
Palkovits	1872	1	S	Subics	1871	13	S
Paukovics	1872	47	S	Subits			
Paukovits							

				Turásics	1880	1	S
Szép	1876	1	M				
Szoldatics	1871	9	S	Udvardi	1883	1	M
Szoldatic				Ujvári	1889	1	M
Szoldatics				Unger	1890	2	N
Szoldatits							
Sztolcsics	1890	2	S	Varga	1873	10	M
Sztubics	1879	10	S	Veszelovics	1872	4	S
Stubics				Veszelovits			
Szvetics	1879	2	S	Villinger	1884	1	N
Svetics				Vindisch	1875	2	N
				Vlasits	1872	1	S
Takács	1873	7	M	Vörös	1873	2	M
Tánczos	1873	5	M	Vukovics	1874	4	S
Tancsics	1892	1	S				
Taschler	1878	1	N	Wagner	1872	11	N
Tehet	1872	1	N	Vagner			
Teklics	1873	15	S	Vágner			
Theklits				Weiszler	1889	1	N
Thaler	1883	1	N	Winkszl?	1874	1	N
Theimel	1892	1	N	Wölfer	1876	1	N
Timár	1871	13	M	Würzenberger	1871	6	N
Timar				Vürzenberger			
Tomsits	1895	1	S	Würzenberger			
Tóth	1891	1	M				
Tóke	1888	1	M	Zimetz	1892	1	S
Török	1875	1	M	Zimics	1873	14	S
Trenka	1889	2	S	Zimits			
Truka	1880	2	S	Zugó	1875	1	M
Tuba	1876	1	B				

MONYORÓKERÉK

Andres	1887	1	N	Csukly	1873	7	S
Anhalt	1873	6	N	Csukli			
Anzenhofer	1892	1	N				
				Domitrovics	1894	1	S
Baumann	1880	1	N	Dreiszigmeyer	1873	1	N
Berkovits	1888	2	S				
Berger	1881	1	N	Eberhardt	1872	6	N
Benkovics	1885	1	S	Eberhard			
Binder	1894	1	N	Ebner	1887	1	N
Bursits	1890	1	S	Eckhard	1876	3	N
				Einböck	1883	1	N
Csebics	1879	1	S	Eitner	1873	4	N

Endler	1889	1	N	Kantz			
Engelbrechtsmüller	1888	1	N	Kárlovics	1882	1	S
Enger	1880	1	N	Kiss	1892	1	M
				Koger	1873	2	N
Fandl	1889	2	N	Koller	1874	5	N
Fidler	1878	1	N	Kopfer	1889	4	N
Fikisz	1877	3	N	Kovács	1871	3	M
Flenhofer	1876	1	N	Kramer	1871	2	N
Flórl	1878	1	N	Kratzler	1876	1	N
Frاندl	1887	1	N	Kremmer	1878	2	N
Frankl	1878	5	N	Kretsi	1894	1	S
Fránkl				Krisztián	1876	2	N
Frányi	1878	7	S	Kroboth	1873	2	N
Franye				Krobot			
Franyi				Kurtics	1883	6	S
Friedl	1874	1	N	Kurtits			
Fritz	1877	1	N				
				Lakics	1874	4	S
Gábor	1878	1	M	Leirer	1883	2	N
Gartner	1887	1	N	Leitner	1891	2	N
Gober	1877	1	N	Lendl	1880	4	N
Gothard	1881	1	N	Lillinger	1881	1	N
Grabarics	1874	2	S	Linke	1892	1	N
Grábárics				Lubentritl	1877	1	N
Graf	1883	1	N	Luiszer	1882	8	N
Greller	1881	1	N	Luiczer			
Gross	1872	3	N				
Grosz				Machanay	1878	1	B
				Maszet?	1878	1	N
Habetler	1890	1	N	Majer	1887	4	N
Heiligmann	1886	1	N	Mersics	1877	5	S
Hengge	1880	1	N	Mesmer	1872	2	N
Henits	1894	1	S	Meszenlehner	1878	1	N
Hertelendy	1871	3	M	Mirákovics	1878	1	S
Hertelendi				Mittl	1873	4	N
Hetyei	1892	1	M	Moser	1889	1	N
Horváth	1875	15	M	Müller	1894	1	N
Jálics	1877	2	S				
Jalics				Nagy	1876	1	M
Jány	1883	5	M	Németh	1877	3	M
Jáni				Neubauer	1890	2	N
Juranovits	1892	2	M	Neumayr	1877	1	N
Kancz	1871	9	N	Paukovics	1875	5	S
Káncz				Petle	1893	2	N

Pfeiffer	1877	1	N	Subics	1877	1	S
Pinter	1891	1	N	Svetics	1873	1	S
Pock Polczer	1878	2	N				
Poller	1883	1	N	Szabara	1889	2	S
Preinsperger	1874	4	N	Szauer	1885	1	N
				Szele	1875	2	M
Rahelt?	1875	2	N				
Rehling	1894	1	N	Teller	1875	1	N
Reichel	1893	1	N	Temel	1893	1	N
Reigler	1876	1	N	Teuchtinger	1877	1	N
Roth	1881	1	N	Tibold	1855	2	N
Rozner	1879	1	N	Tiwald	1880	4	N
Ruck	1878	6	N	Tivald			
Rudák	1894	1	S	Tóth	1880	4	M
Rudolfer	1891	1	N	Trippl	1872	5	N
Rudy	1892	3	B	Trippel			
Ruisz	1886	1	N	Trumel	1872	1	N
Rusz	1876	1	N				
				Unger	1871	6	N
Schaffer	1893	3	N	Urbán	1885	1	M
Schmalzl	1874	2	N				
Schmalczel				Valcz	1871	2	N
Schmiedt	1876	4	N	Valter	1877	1	N
Schmied				Vas	1888	3	M
Schmid				Veiner	1873	1	N
Schneider	1876	3	N	Vibeler	1872	1	N
Schramlerer	1871	1	N	Vlasics	1885	2	S
Schrammel	1872	7	N	Vlásics			
Schreirer	1883	1	N	Voppel	1874	3	N
Schuch	1887	1	N	Vukics	1874	1	S
Schumet	1893	1	S	Vunderlich	1875	4	N
Siefs	1872	1	N	Vundkolich?	1875	1	N
Simon	1872	5	M	Vürckenberger	1873	1	N
Stángl	1873	2	N				
Stangel				Weber	1876	4	N
Strobel	1876	1	N	Weber			
Stránczl	1886	1	N	Weiner	1893	1	N
Stubics	1877	1	S	Wölfer	1874	4	N
Stukics	1878	1	S	Völfer			
Stumpfl	1888	1	N	Wurglits	1890	1	S

KÓLOM

Antal	1879	1	M	Klucsánovits	1893	1	S
				Knopf	1885	3	N
Bagalics	1878	1	S	Kolárics	1876	1	S
Binder	1874	3	N	Koller	1882	2	N
Braun	1878	1	N	Konrád	1879	2	N
				Konrát			
Cankovics	1882	1	S	Kraczler	1883	2	N
Czartler	1888	1	N	Kurcz	1873	2	N
				Kurtz			
Csencsics	1875	5	S				
Csevits	1889	1	S	Lakics	1881	1	S
				Lang	1884	2	N
Duhon	1880	4	S	Leirer	1888	1	N
Duhan				Libenritt	1890	1	N
				Luiszer	1873	1	N
Erecz	1872	4	S				
Eretz				Magyar	1878	1	M
				Márakovics	1878	1	S
Fandl	1872	2	N	Marth	1875	1	N
Fasching	1892	1	N	Mittl	1876	1	N
Fixl	1874	1	N	Morávecz	1881	1	S
Fráncsics	1881	1	S	Nagy	1872	11	M
Franyi	1894	1	S	Neubauer	1886	1	N
Fridl	1875	1	N				
				Obradovics	1887	2	S
Glalamb	1875	1	M	Obrátovics			
Garger	1873	4	N	Oszvald	1874	7	N
Gaszler	1872	2	N	Ozvald			
Gober	1894	1	N	Ozváld			
Gothard	1875	1	N				
Göss	1851	1	N	Paukovics	1871	12	S
Grabner	1892	1	N	Paukovits			
Graszl	1890	1	N	Pehr	1876	4	N
Groisz	1875	1	N	Peterszel	1875	3	N
				Pecz	1894	1	N
Haas	1881	1	N	Pflügler	1883	3	N
Helczmann	1883	1	N	Pfügler			
Hoffmann	1877	4	N	Pinter	1872	3	N
Horváth	1871	23	M	Polczer	1883	4	N
				Pulczer			
Jánisch	1875	1	N	Póók	1872	3	N
				Pók			
Kancz	1873	5	N				
Kanc				Rauchwald	1878	1	N
Káncz				Recker	1886	1	N

Reinprech	1874	1	N	Szájer	1888	1	N
Rosenberger	1879	3	N	Szimon	1893	1	B
Roth	1893	1	N	Tamandl	1891	1	N
Ruck	1884	1	N	Tancsics	1889	1	S
Rudy	1892	1	B	Taschler	1886	3	N
Rusz	1878	1	N	Tiwald	1876	1	N
				Tóth	1894	1	M
Schaffer	1871	2	N	Traubmann	1873	4	N
Schäffer				Traubmán			
Scheffer	1878	1	N	Traupman			
Schlafer	1882	1	N	Traubmann			
Schmolzl	1879	2	N	Tripppl	1878	1	N
Schneider	1890	1	N				
Spranger	1878	1	N	Unger	1871	9	N
Schramel	1892	1	N	Urbán	1889	2	N
Schuck	1880	1	N				
Simon	1886	2	M	Vágner	1885	1	N
Steiner	1877	1	N	Veber	1884	2	N
Stubics	1883	3	S	Vinkelbauer	1878	2	N

TÓTHFALU

Augusztin	1889	1	N	Hertelendy	1891	1	M
				Hoffert	1883	1	N
Beitel	1881	1	N	Hoffmann	1876	3	N
				Hofmeister	1891	2	N
Csencsics	1872	10	S	Horváth	1878	7	M
Csencsits							
Cseri	1878	1	M	Kancz	1874	8	N
				Káncz			
Deuk	1884	1	N	Kaufmann	1886	1	N
				Kloboncsnik	1884	1	S
Eberhardt	1884	1	N	Koliha	1883	1	S
				Kóner	1883	1	N
Früchwirth	1886	2	N	Kratochwill	1883	1	N
Gärtner	1883	1	N	Lakovics	1876	3	S
Gersch	1884	1	N	Lillinger	1880	1	N
Gráczl	1883	5	N				
Gratzl				Magadics	1875	2	S
Gráczl				Magodics			
Gumbocs	1880	1	S	Mátyás	1875	4	M
				Milisics	1874	3	S
Hájszán	1879	1	E	Milisits			

Mittl	1877	4	N	Schraml	1886	1	N
				Schwab	1874	2	N
Ozwald	1880	3	N	Stangl	1886	3	N
Ozvald				Stángl			
				Stenzel	1882	1	N
Paukovics	1875	1	S	Stornyí	1875	1	B
Porta	1884	1	B				
Preger	1881	1	N	Szabara	1875	3	S
Preiszlér	1874	1	N				
				Teml	1880	3	N
Rauscher	1886	1	N	Temmel			
Reisinger	1881	1	N	Tóth	1878	1	M
Schallinger	1886	1	N	Unger	1878	1	M
Scheztag	1882	1	S				
Schlaffer	1893	1	N	Veber	1888	2	N
Schlotweit	1874	1	N	Vindischlerics	1877	1	S
Schmalzl	1884	1	N	Volpoth	1875	2	N
Schmid	1891	2	N	Voppel	1884	1	N
Schmit							
Schoak	1872	1	S?	Würfel	1881	1	N

A keresztelési anyakönyvek, amelyekben a négy település újszülötteinek a keresztnévét olvashatjuk, az utolsó pár év kivételével latin nyelven íródtak. Ezért a latin vagy latinsított keresztnéveket magyarra kellett fordítanom. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a matrikulákban szereplő horvát vagy német családok a magyar névalakot használták hivatalos helyeken, főként nem azt, hogy otthon, a családban. Nem derül ki az sem, hogy a gyereket hogyan becézték és szólították, vagy hogyan említették, ha nem volt jelen. Erre a kérdésre indirekt módon csak úgy lehetne következtetni, ha a mai névanyagot is megvizsgálánk. Hogy a gyermekek milyen indítékok alapján kapták a nevüket, arra nagyon kevés fogódzót találunk az írásos anyagban. Pintér Mária¹ említi monográfiájában, hogy keresztszülőnek legtöbbször testvért, rokont, ritkábban barátnőt hívtak meg. A plébánia területén nem volt szokás, hogy az újszülött szülő, nagyszülő, keresztszülő nevét kapja, inkább a korban divatos nevek közül választották azt. Úgy tűnik, hogy az anyakönyvek a múlt század végén igazolják a leírtakat, azonban természetesen, hogy ellenpéldákat is találunk. Szentpéterfán két Szilveszter nevű fiú fordul elő, mindkettőjük december 31-én született. Megfigyelhető, hogy ismertebb naptári névnapok közül (István, György, Terézia) az adott névre kereszteltek száma gyakoribb lesz, így például szintén Szentpéterfán 1891. november végén az Andrásoké. A keresztszülő nevének átörökítése gyakori nevek

¹ Pintér: i.m. 78.

esetében nem feltűnő, ritkább neveknél azonban határozott motívumként foghatjuk föl. Szentpéterfán egy Zena nevű kislány a keresztanyja nevét kapta. Monyorókeréken a négy Ferdinánd nevű fiúnak ugyanazon nevű személy volt a keresztapja. Tótfaluban is így kerül a névrendszerbe a Vencel és a Kajetán. (Ez utóbbi, magyar területeken igen ritkán előforduló névre feltehetően hatott az a tény is, hogy a század első felében Szentpéterfa egyik részének birtokosa gróf Erdődy Kajetán volt, illetve hogy a németújvári plébános, aki gyakran helyettesített itt, szintén ezt a keresztnevet viselte.) A több egyező nevű védőszentet legtöbbször határozottan elkülönítették: János baptista (19), János evangélista, János nepomuki, Ferenc xavéri, István király stb.

Érdemes felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy az adott időszakban mind a négy faluban számottevően több fiú született, mint leány. A halva születettek száma igen csekély. Közülük csupán egy fiú kapta az Ádám nevet Csencsmajorban. Megjegyzem, más magyar falvakban igen gyakori jelenség, hogy az életképtelen gyermek a bibliai ősszülők (Ádám és Éva) nevét örökli. Szentpéterfán és Kólomban a fiú- és leánygyermeknél ugyanannyi keresztnevből válogattak a szülők (32 ill. 24), Monyorókeréken és Tóthfaluban viszont a leánynevek száma kevesebb (34-30 és 15-11), ezért a név és viselőik aránya rosszabb.

A következőkben a négy község újszülötteinek nevét közlöm a gyakoriságnak, az előfordulásnak csökkenő sorrendjében. A név melletti szám az 1871-95 közötti keresztelésre utal, a mellette levő százalék pedig az azonos nevék és az összes azonos nevű gyermek arányára. A keresztnevet minden esetben a ma elfogadott magyar keresztnévrendszer szerint szerepeltetem², ha a név az utónévkönyvben nem fordul elő.

SZENTPÉTERFA					
Férfi nevek			Női nevek		
név	fő	%	név	fő	%
1. Ferenc	166	22,99	1. Mária	199	27,75
2. József	155	21,46	2. Anna	123	17,15
3. János	134	18,55	3. Rozália	102	14,22
4. István	117	16,20	4. Erzsébet	39	5,43
5. Antal	37	5,12	5. Terézia	38	5,29
6. György	27	3,73	6. Julianna	32	4,46
7. András	12	1,66	7. Ágnes	31	4,32
8. Károly	9	1,24	8. Franciska	26	3,62

² Ladó János: Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

9. Mihály	8	1,10	9. Julianna		
10. Vince	8		10. Róza	24	3,34
11. Sándor	7	0,96	11. Katalin	18	2,51
12. Lajos	6	0,83	12. Margit	7	0,97
13. Mátyás	5	0,69	13. Júlia	6	0,83
14. Iván	3	0,41	14. Teréz	6	
15. Pál	3		15. Rozina	4	0,55
16. Alajos	2	0,27	16. Ilona	3	0,41
17. Gyula	2		17. Jozefa	3	
18. László	2		18. Paulina	3	
19. Miklós	2		19. Borbála	2	0,27
20. Rudolf	2		20. Hermina	2	
21. Szilveszter	2		21. Magdolna	2	
22. Ádám	1	0,13	22. Szidónia	2	
23. Ferdinánd	1		23. Alojzia	1	0,13
24. Flórián	1		24. Eleonóra	1	
25. Géza	1		25. Gizella	1	
26. Ignác	1		26. Karolina	1	
27. Imre	1		27. Klára	1	
28. Jakab	1		28. Laura	1	
29. Lipót	1		29. Matild	1	
30. Márton	1		30. Sarolta	1	
31. Rajmund	1		31. Zena	1	
32. Simon	1		32. Zsófia	1	
Halva szül.	2	0,27	Halva szül.	9	1,25
Összesen	722	100	Összesen	717	100

MONYORÓKERÉK					
Férfi nevek			Női nevek		
név	fő	%	név	fő	%
1. Ferenc	52	19,04	1. Mária	57	24,25
2. József	51	18,68	2. Anna	35	14,89
3. János	40	14,65	3. Terézia	26	11,06
4. Alajos	25	9,15	4. Jozefa	13	5,53
5. Károly	20	7,32	5. Rozina	11	4,68
6. István	12	4,39	6. Julianna	10	4,25
7. Antal	10	3,66	7. Paulina	9	3,82
8. Ágoston	8	2,93	8. Rozália	8	3,40
9. Gyula	8		9. Jusstina	7	2,97

10. Adolf	7	2,56	10. Róza	6	2,55
11. Ferdinánd	6		11. Katalin	5	2,12
12. Rudolf	4	2,19	12. Teréz	5	
13. Lajos	3	1,09	13. Franciska	4	1,70
14. Mihály	3		14. Gizella	4	
15. Béla	2	0,73	15. Hermina	4	
16. György	2		16. Johanna	4	
17. Imre	2		17. Paula	4	
18. Pál	2		18. Ágnes	3	1,27
19. Adalbert	1	0,36	19. Júlia	3	
20. András	1		20. Stefánia	3	
21. Edvárd	1		21. Alojzia	2	0,85
22. Elemér	1		22. Karolina	2	
23. Ernő	1		23. Kornélia	2	
24. Félix	1		24. Augusztá	1	0,42
25. Ignác	1		25. Borbála	1	
26. Jenő	1		26. Hedvig	1	
27. Kajetán	1		27. Ilona	1	
28. Leopold	1		28. Irma	1	
29. Lukács	1		29. Magdolna	1	
30. Márton	1		30. Margit	1	
31. Miklós	1				
32. Richárd	1				
33. Sándor	1				
34. Viktor	1				
Halva szül.	-		Halva szül.	1	
Összesen		100	Összesen	235	100

KÓLOM					
Férfi nevek			Női nevek		
név	fő	%	név	fő	%
1. József	44	23,78	1.Mária	37	26,05
2. János	34	18,37	2. Anna	27	19,01
3. Alajos	23	12,43	3. Terézia	15	10,56
4. Ferenc	20	10,81	4. Julianna	10	7,04
5. István	14	7,56	5. Teréz	6	4,22
6. Antal	9	4,86	6. Jozefa	5	3,52
7. Károly	9		7. Jusztna	5	
8. András	4	2,16	8. Erzsébet	4	2,81

9. Pál	4		9. Paulina	4	
10. Ferdinánd	3	1,62	10. Rozina	4	
11. Róbert	3		11. Franciska	3	2,11
12. Frigyes	2	1,08	12. Rozália	3	
13. György	2		13. Ágnes	2	1,40
14. Mihály	2		14. Hedvig	2	
15. Richárd	2		15. Katalin	2	
16. Rudolf	2		16. Matild	2	
17. Albert	1	0,54	17. Paula	2	
18. Lajos	1		18. Róza	2	
19. László	1		19. Stefánia	2	
20. Lipót	1		20. Éva	1	0,70
21. Mátyás	1		21. Henrietta	1	
22. Vencel	1		22. Karolina	1	
23. Viktor	1		23. Klára	1	
24. Vitus	1		24. Margit	1	
Összesen	185		Összesen	142	100
TÓTFALU					
Férfi nevek			Női nevek		
név	fő	%	név	fő	%
1. János	19	25,33	1. Mária	26	41,93
2. István	14	18,66	2. Anna	10	16,12
3. József	10	13,33	3. Terézia		
4. Alajos	9	12,00	4. Rozina	4	6,45
5. Ferenc	4	5,33	5. Franciska	3	4,83
6. Mihály	4		6. Teréz	3	
7. Pál	3	4,00	7. Katalin	2	3,22
8. Adolf	2	2,66	8. Ida	1	1,61
9. Antal	2		9. Julianna	1	
10. Rudolf	2		10. Juszta	1	
11. Ferdinánd	1	1,33	11. Róza	1	
12. György	1				
13. Herman	1				
14. Kajetán	1				
15. Péter	1				
Halva szül.	1				
Összesen	75	100	Összesen	11	100

Mind a négy falunál érdemes először megnézni a leggyakoribb hét keresztnévet, és azt összehasonlítani. Mind a fiúknál, mind a lányoknál feltűnik,

hogy az újszülöttek körülbelül 70-80 százaléka erre a pár névre hallgatott. (Tótfaluban a lányok 90%-a!). Szentpéterfán a Ferenc név a leggyakoribb a fiúknál. Más magyar településeken jóval kisebb a pozíciója. Az ezt követők valóban az akkor legdivatosabb keresztnévek. Feltűnően kevés a Sándor nevének száma, másutt ez a név e korban kezdett erőteljesen felfutni. A filiákon is sok a Ferenc, ebben a jelenségben főként a plébánia hatása érvényesülhetett. Monyorókeréken negyedik helyen áll a germán eredetű Alajos. Főként a német ajkú családok kedvelték. Tótfaluban szintén 4., Kólomban 3. a sorban. E szomszéd falu hatására Szentpéterfán is megtaláljuk az alajos nevet. Kimondottan magyar névterületen használt utóneveket csak az első két faluban olvashatunk, ezek a Béla (török származtatása is lehetséges), Géza (pogány kori, török eredetű méltóságnév) és Gyula (szintén bolgár-török eredetű méltóságnév, a nádor elődje). A ritkábban előforduló nevek közt több kimondottan a német hatást tükrözi (Adalbert, Adolf, Ferdinánd, Herman, Leopold, Rudolf stb.). A keresztnévek választásánál délszláv hatás nem mutatható ki. ennek oka abban keresendő, hogy Szentpéterfán és környékén a rég betelepült római katolikus horvátok, szlovének épp vallásuknál fogva könnyen átvették a magyar keresztnévdivatot, alkalmazkodtak a magyar névválasztási hagyományokhoz.

A női neveknél mind a négy településen a Mária és az Anna vezet a sorrendben. A Mária ebben az időszakban egész Magyarországon a legdivatosabb női keresztnév volt. Ezt követően már változatosabb a sorrend. Szentpéterfán feltűnő az Ágnes 7. helye, a név kedveltségére nem sikerült magyarázatot találnom. Más magyar falvakban a ritkábban használatosak közé tartozott. E névnél szintén érezhető a plébánia hatása Monyorókeréken és Kólomban is, mivel kis számban ott is megtalálható. A három filia német lakosai közt a kedvelt nevek még: Franciska, Jozefa, Juszta stb. Megfigyelhetjük, hogy előnyben részesítették azokat a keresztnéveket, amelyek férfi-női párban is élnek a névrendszerben, például: Alajos-Alojzia, István-Stefánia, Henrik-Henrietta, Ferenc-Franciska, János-Johanna stb. Külön szólnom kell a Rozina névről. A magyar utónévkönyv szerint³ a Róza név –ina képzős származéka. az anyakönyvek szerint biztos nem becéző alakról, hanem önálló névről van szó, hisz –előfordul mind a négy faluban, sőt Monyorókeréken 11 alkalommal. A Júlia és Teréz csak 1890-től jelenik meg. Úgy tűnik, hogy ez a két önálló név ekkor inkább még a Julianna és a Terézia rövidült, becéző formája lehetett. Viszonylag kevés Katalint olvashatunk a matrikulákban, ugyanakkor más falvakban a legdivatosabb nevek közé tartozott. Ugyanígy ritka névnek számít az Éva, csupán Kólomban fordul elő egyszer, pedig a német alkosú magyarországi falvakban a kedvenc nevek közé sorolható. Magyar női név csak Szentpéterfán olvasható egy ízben, ez a Sarolta, amely szintén török eredetű, jelentése: fehér menyét.

³ U.o. 102.

Több keresztnévet viszonylag ritkán adtak kereszteléskor a plébánia területén élők gyermekeinek. Mint más magyar falvakban is megfigyelhető jelenség, elsősorban a nemesi származásúak, az értelmiség (tanító) és az iparosok (cipész, molnár) éltek ezzel a lehetőséggel. Főként a két keresztnév adása a leggyakoribb, háromnevű fiút egyet olvashatunk Kólomban (Pál József Ferenc), négy nevűt egyszer Monyorókeréken (Ferenc Frigyes Julián Mária), a szülők mindkét esetben nemesek. A többedik keresztnév választásakor egyrészt a kor divatos nevei olvashatók, de néhány esetben extra névvel is találkozunk. Szentpéterfán a Márk, Etelka (Dugonics András író alkotta az Etele férfinévből – ka kicsinyítőképzővel), és Malvina (az anya neve). Monyorókeréken a már leírt Julián név, s a negyedikként adott Mária női név fiú esetében a ritkaság. Kólomban a Calasantius feltűnő. Nem közismert, hogy Calasanza (1556-1648) a piaristák szerzetének volt alapítója, nevéhez kapcsolódnak a kegyestanítórend iskolái. Előbb boldoggá, majd szentté avatták. Az egyház augusztus 27-én üli emlékezetét.⁴ A kólomi nemes nem véletlenül választhatta fiának e nevet, hisz az augusztus 31-én született. Tótfaluban két nevű gyermekkel nem találkoztam.

A több keresztnevűek falvanként:

Szentpéterfa

2. név

János	1	Ágnes	1
József	1	Etelka	1
Károly	1	Hermina	1
Márk	1	Karolina	1
Rudolf	2	Malvina	1
Vilmos	1		

Monyorókerék

2. név

Ágoston	1	Erzsébet	1
Alajos	1	Hermina	1
Frigyes	1	Jozefina	1
János	3	Júlia	1
József	1	Julianna	1
Lajos	1	Jusztina	1
Pál	1	Mária	3
Rudolf	2		
Vince	1		

⁴ Révai nagy lexikona IV. Révai RT Budapest, 1912. 220.

3. név			
Julián	1		
4. név			
Mária	1		
Kóloom			
2. név			
Ágoston	1	Amália	1
Calasantius	1	Henrietta	1
Félix	1	Izabella	1
Frigyes	1		
József	1		
Vencel	1		

Motiváltabbnak mondható a plébánia falvaiban az ikek névadása. Bár itt is az időszak legdivatosabb nevei a gyakoriak, mégis felfedezhetünk néhány érdekesebb indítékot. Falvanként az ikek száma a következő: 19-11-4-1. Legtöbb Szentpéterfán, Tótfaluban ugyanakkor csak egy vegyes iker született. A naptári névnap vagy ahhoz közel eső név választása egyszer sem fordult elő. A szülő nevét kapta 13 újszülött, a keresztszülőét pedig 22. A keresztnévek átörökítése tehát gyakoribb volt, mint az egyes születések esetében. Érdekesebbek: a Sándor József (naptárban egymás után következő nevek), Ferenc + József és Mária + Terézia (az osztrák történelmi személyiségek hatására gondolhatunk). Alliteráló nevet kapott egy vegyes ikerpár: Kajetán + Katalin. Az itt elsőként leírt kettős nevű fiún kívül egy ikerpár kapott több keresztnévet, a monyorókeréki tanító fiai: Károly Alajos + Gyula János.

Mivel az anyakönyvek csak 1892-től íródtak magyar nyelven, ezért beceneveket csak az utolsó pár évben rögzítettek az okmányok. A fiúknál egyet sem, a lányoknál is csak a Mária fordul elő Mari alakban, Szentpéterfán három, Monyorókeréken egy leánynál.

Összegezve elmondható, hogy a három nemeztiségű és nyelvű szentpéterfai plébánia névanyaga több esetben jelentősen eltért más, homogén lakossággal rendelkező magyar faluétól a 19. század végén. Ez nemcsak az öröklődő családneveknél tűnik föl, ahol közülük egyet sem magyarosítottak (!), hanem a választott keresztneveknél is. Az utóbbiaknál megfigyelhető a három nép névadási szokásainak egymásra hatása, az azonosságok és a különbségek. Az itt bemutatott időszakon kívül érdemes lenne megvizsgálni a 17. és a 18. század utolsó negyedének névállományát is, s a három időszakot összevetni. Valójában ebből derülnének ki olyan kérdések: az egyes falvakban melyek a tősgyökeres családnevek; mely keresztnévek öröklődtek évszázadokon át a törzsállomány-

ban; áttelepülések; összeházasodások; azaz sok-sok falu- és plébánia-történeti adat és jelenség.

István Vig

MISSER, SIGNOR, GOSPODIN, GOSPODAR.
ULOGA OBLIKA ALOKUCIJE U SCENSKIM DJELIMA MARINA DRŽIĆA

Razlog postojanja tuđica i posuđenica u bilo kojem jeziku može se tumačiti na više načina. Često neki u tome vide znak kulturno-jezične inferiornosti zajednice koja te riječi prima. Osim toga postoje još i druga objašnjenja kojima se neću baviti.

Da bi se moglo dati temeljiti odgovor na to pitanje treba voditi svestrana adekvatna istraživanja. To vrijedi i za jezik književnika, u našem slučaju, Marina Držića. Imamo naprimjer vrlo bogat opis riječi talijanskog podrijetla u našeg autora¹, imamo i analizu jezika Držića², ali ne znamo razloge upotrebe riječi stranog podrijetla: možda nema odgovarajućih hrvatskih izraza? Imaju li te riječi posebnu stilističku ulogu ili ne? U svom članku želim dati točan odgovor na ta pitanja, analizirajući upotrebu talijanskih oblika oslovljavanja u Držećevim scenskim djelima u prozi: *misser*, *signor* zajedno s hrvatskim riječima *gospodin*, *gospodar*, *gospar* i *gospoda*. Zbog ograničenosti vremena i prostora ne mogu se baviti oblicima oslovljavanja ženskog roda.

Oblici alokucije imaju važnu ulogu kao sredstva komunikacije. Služe ne samo za stvaranje odnosa među osobama, nego i za izražavanje štovanja i emocije prema partneru. Često se ovo štovanje manifestira pretjeranom uljudnošću: govornik upotrijebljenim izrazom povećava udaljenost među sobom i partnerom. Istraživanje tih forma u konkretnim jezičnim situacijama pruža korisne informacije o namjerama govornika, o stvarnim odnosim između njega i partnera, itd.³ Najvažnije činjenice koje će biti uzete u obzir tijekom analize, i koje uvjetuju odabiranje i upotrebu oblika poslovljavanja, jesu spol, dob, društveni položaj, rodbinski stupanj partnera.

1. *Misser*. Riječ talijanskog podrijetla označava prvobitno u talijanskom jeziku *suce*, *viteze* i osobe najvišeg društvenog položaja: *kraljeve*, *pape*, itd.⁴ Upotreba te riječi slična je u dubrovačkim dokumentima XIV. stoljeća pisanim na talijanskom jeziku. Riječ se odnosi na *careve*, *kraljeve*, *dužove*, *banove*, *grofove*, *kraljevske viteze*, *admirale*, *glavne zapovjednike*, *kapetane*⁵, itd. iz

¹ Hyrkkänen 1973

² Rešetar 1933

³ usp. Kiss 1995:269

⁴ Castellani 1976:198, usp. DEI 4:2437, DELI 3:764, GDLI 10:216

⁵ "*Misser lo imperador*" (Tadić 1935:248), "*misser lo re*" (Ibid., 230 i još 285, 370, 382, 230 itd.), "*misser lo douce...*" (ibid., 120), "*...misser lo ban...*" (ibid., 54, i još 193, 93, 126 itd.), "*...misser lo conte...*" (ibid., 369, 305, 457), "*...misser Andrea de Gondola*,

svjetovnog staleža, odnosno na *sveca-zaštitnika* Dubrovnika, *papu, kardinale, nadbiskupe* i *biskupe, patrijarha*⁶ iz svećeničkog staleža. U XV. stoljeću se riječ rjeđe nalazi u tekstovima, označavajući *plemiće, poslanike* (koji su vjerojatno plemići).⁷ Zanimljivo je da se naziv u ovim slučajevima ne nalazi više pred titulama, nego pred krsnim imenima. *Messer* je još upotrijebljen s imenom *sveca-zaštitnika* Dubrovnika i *biskupa*.⁸ Može se dakle govoriti o ograničenijoj upotrebi i o smanjivanju konotacije riječi, koja ipak sačuva svoj karakter čvrste formalnosti.

Baš ovu formalnost pokazuje naziv *misser* u Držića. On se njime služi isključivo u alokucijama kao (a) znak velikoga štovanja, upućen osobama uglednog položaja ili onama o kojima se pretpostavlja da ga imaju, i kao (b) znak pretjeranog štovanja. (A) Oslovljene su osobe *trgovci* (Maroje⁹, Tripčeta¹⁰, Pavo¹¹, Niko i Pjero¹², Maro¹³, Arkulin¹⁴), *plemići* (Dživo¹⁵), *kapetani* (Viculin¹⁶), *čarobnjaci* (Negromant¹⁷), *javni pisar*¹⁸, *učitelj*¹⁹ i *Marić*, nepoznate društvene pripadnosti.²⁰ (B) Napokon jedina osoba kojoj se Arkulin obraća s pretjeranim štovanjem da dobije od nje pomoć i samilost, jeste Albanez, sigurno iz nižeg društvenog sloja.²¹

regal cavaliere..." (ibid., 221, 307), "*misser l'amirallo...*" (ibid., 295 i još 296 itd.), "*...misser lo capitano di Catharo...*" (ibid., 426 i još 378, 390).

⁶ *Misser San Blasio* (ibid., 126, 129, 135 itd.), "*misser lo papa...*" (ibid., 353), "*...messer lo cardinale...*" (ibid., 287), "*messer lo vescovo...*" (ibid., 4314, 455), "*messer lo vescovo*" (ibid., 305, 306 itd.), "*misser lo patriarcha*" (ibid., 400).

⁷ "*Misser Nicolo Damian de Zorzi...come zentilhomio* (Radonić 1934:787, i još 612, 622, 625), "*...misser Volzo de Babalio, ambador...*" (ibid., 575, i usp. još 538).

⁸ "*Misser San Biasio...*" (ibid., 528, 539, 549 itd.), "*...reverendissimo monsignor misser Thomaso, vescovo...*" (ibid., 785), "*...misser Domenedio*" (ibid., 613).

⁹ Maroju: "*Misser mio*, trijeba je gledat od koga se konselj uzimlje..." (DM, 311 i još 312, 313, 315, 371 itd.)

¹⁰ Tripčeti: "Duša mi se vrati, *misser mio!*" (DM, 309 i još 310, 311, 313)

¹¹ "*Misser Paulo*, pođi na voštarija e nađi starac Maroje." (DM, 371 i još 370)

¹² "Druže, *misser Nicolñ*, u Rimu si, *misser Pietro*, u velutu ste!" (DM, 328)

¹³ *O, misser Marino*, nebore, da se vidimo! (DM, 330)

¹⁴ "Sada, *messer Arkuline Arkulinoviću*, jesi li kontent..." (A, 551 i još 552, 544, 546 itd.)

¹⁵ "*Misser mio*, sad sam učinio alle curtellade!" (DM, 322)

¹⁶ "Or, *misser mio*, penso da ćemo sklopit ovu parentijeru." (A, 546 i još 543)

¹⁷ "U dvije riječi, *misser mio*, – a ti razumiješ naški?" (A, 549)

¹⁸ "*Misser kandželijeru*, stan' na tvoje mjesto" (A, 551)

¹⁹ "*Misser*, bogme ne zlo pomenacasma onomu kurvinu mužu. (TU, 510 i još 509).

²⁰ "Trijeba je da mu se ova žena navrže na kimudrago način, er mi ne valja, *misser mio*, da komportimo ovu sramotu u kući našoj." (A, 542)

²¹ "*Caro misser*, ponesi me!" (A, 554 i još 555)

Korisno je promatrati i to tko upotrebljava naziv *misser*. Ovamo spadaju (a) osobe istog društvenog položaja kao *trgovci* (Maroje, Tripčeta, Vlaho, Niko, Tripe²²), *kapetani* (Dživulin i Viculin²³), *javni pisar*²⁴, *Rimljanin* Kamilo²⁵, i *Marić*²⁶, *sluge* (Bokčilo, Pomet, Nadihna²⁷). Među ovima Bokčilo i Pomet ne oslovljavaju s tim izrazom svoje gazde.

Osim jednog specijalnog slučaja *misser* je upotrijebljen uvijek u javnim govornim situacijama.²⁸ Smatram javnom situaciju u kojoj se razgovor odvija među osobama koje nisu vezane pripadnošću istoj obitelji, ili su prisutne i osobe izvan obiteljskog odnosa. Obrnuto smatram privatnom onu razgovornu situaciju u kojoj sudjeluju osobe koje su u obiteljskom odnosu.

Može se dakle zaključiti da je *messer* izraz velikoga štovanja, koji se upotrebljava u međusobnim odnosima izvan obiteljske i familijarne sfere.

Naša riječ se nalazi i u talijanskim rečenicama i izrazima. Oslovljene su osobe *Maroje, Ugo, Niko, trgovac* Sadi.²⁹

2. *Signor/sinjur.* *Signore*, prvobitno 'knez, vladar' i 'gospodar, vlasnik' ima i značenje 'počasni znak, titula' u talijanskom jeziku, što je potvrđeno od polovice XIV. stoljeća.³⁰ U dubrovačkim dokumentima XIV. stoljeća pisanim na talijanskom jeziku nalazi se vrlo često u značenju 'državni starješina, vladar, osoba koja ima vlast nad drugima' u vezi s osobama bez njihove titule, kao *kraljevi, knezovi, suci, vijećnici, velikaši, banovi, kapetani, vojskovođe, župani, patrijarsi, kardinali*.³¹ U dokumentima XV. stoljeća osim prije spomenute

²² Maroje: "*Misser*, vidim te dobra čovjeka..." (DM, 309), Tripčeta: "*Misser*, ne bih ja tako učinio..." (DM, 312), Vlaho: "Druže, *misser Nicolñ*, u Rimu si, *misser Pietro*, u velutu ste!" (DM, 328) Niko: "*O, misser Marino*, nebore, da se vidimo!" (DM, 330) Tripe: Or, *misser mio*, penso da ćemo sklopit ovu parentijeru." (A, 546)

²³ Dživulin: "*Misser*, koga ti išteš?" (DM, 381), Viculin: "*Misser*, što ćemo se pridava?" (A, 544)

²⁴ Javni pisar: "Sada, *misser Arkulino*, prije nego joj ruku tokaš..." (A, 552)

²⁵ Kamilo: "*Misser sē*, ja zna sve." (DM, 370)

²⁶ Marić: "Dobar si došao, *misser!*" (A, 551)

²⁷ Bokčilo: "*Misser*, ga boli..." (DM, 309) Pomet: "*Misser Maro*, svjetovah se, tako i skapulah..." (DM, 376) Nadihna: "*Misser*, uza te ja i Mandi ću zakantat..." (TU, 509)

²⁸ "*Misser*, uza te ja i Mandi ću zakantat..." (TU, 509)

²⁹ Maroju : "Nu, caro *misser mio*, seguitate" (DM, 311 i još 318, 319) UGU: "*Missier*, signura parlar ti, mi no ghe parlar, mi no se impazzo, no." (DM, 349). Niku: "xe mia signora, *misser*", (DM, 328) Sadiju: *Misser*, Sadi, non aveti lassato il collarin di perle? (DM, 332)

³⁰ DELI 5:1201; DEI 5:3493.

³¹ "...nostro *signor lo re*..." (Tadić 1935:438, i još 209, 306 itd.) "... de che Dio sa *signori* [knez i suci dubrovački] che io de niente..." (ibid., 245 i još 246, 290, 328 itd.) "...li *signori* et baroni di Rossa..." (ibid., 212 i još 213, 217 itd.) "... elli sicho a justo et benigno *sygnor* chi vuy [dalmatinsko-hrvatski ban] se..." (ibid., 381 i još 390) "... li

upotrebe *signor* se nalazi i pred krsnim imenima (*signor Zuane de Huniad*)³², i pred titulama koje označavaju *guvernere, vladara, vojvodu, kaštelana, čuvare luke, starješinu grada, vijećnike, velikaše, papu, kardinale*.³³

Vidljivo je, da je *signor* preuzeo ulogu starijeg izraza *messer* u dubrovačkim dokumentima (usp. *messer*): to je noviji, moderniji naziv koji ima po svojoj prilici čvrstu formalnu značajku.

U Držića je taj oblik alokucije pretežno rezerviran Marojevom sinu, *Maru/Marinu*, i njemačkom *Ugu*³⁴ i samo jedanput gledateljima na kraju komedije Arkulin.³⁵ Treba spomenuti da su Maro i Ugo oslovljeni s nazivom u inozemstvu, u Rimu a ne na domaćem tlu. Stoga možemo pretpostaviti da je naziv *signor* morao biti vrlo rijetki u razgovornom hrvatskom jeziku i u formalnim okolnostima u Dubrovniku i u drugim hrvatskim pomorskim krajevima: u jeziku autora XVI. stoljeća *sinjor* je potvrđen, osim Držića, samo u Marulića i Benetovića.³⁶

Osobe koje se služe ovim izrazom jesu *sluge* (Pomet, Popiva)³⁷, i *kurtizana* Laura.³⁸ Razgovorna je situacija uvijek javna: ovamo spadaju i odnos dosta formalan između kurtizane Laure i Mara i razgovori između Pometa i Uga.

Signor se upotrebljava i u pričama o trećoj osobi, kao *Maro/Marin*, *Ugo* i *gonfalonijer* Rima, G. Cesarini.³⁹ Visoka razina formalnosti riječi potvrđena je i u kontekstima u kojima se nalazi zajedno s *misserom* i *gospodarom*.⁴⁰

ditti *signori* [ban i kapetan]..." (ibid., 390) "Et debi spiare et savere da lor chi *sygnori* et chaporali son cum lo ditto Jura..." (ibid., 232 i još 386)"... che ademandava per parte dello ditto Nicola, lor *signore* [župan]..." (ibid., 211) "... ditti *signori* [grof i patrijarh]..." (ibid., 400) "... non porray impetrare da nessun di questi tre *signori* [među njima i kardinal]..." (ibid., 288)

³² Radonić 1934:546 i još 547, 548-553

³³ "... *signor governador*" (ibid., 542 i još 567, 575 itd) "... sacra Maiesta del nostro *signor re*..." (ibid., 573, 823 itd) "... *signor re* di Aragona..." (ibid., 572, 575 itd.) "*Signor vaivoda*..." (ibid., 567) "... per via del *signor castellano*..." (ibid., 805) "A *signor portullano*..." (ibid., 806) "...e per le lettere scritte ali *signori* de Segna..." (ibid., 542) "... de quelli *signori* [vijećnici kraljevskog dvora]..." (ibid., 516 i još 517) "... et deli altri prelati, *signori* e baroni..." (ibid., 518 i još 517, 519 itd.) "...al conspecto del nostro *signor sancto padre*..." (ibid., 522) "... li dicti reverendissimi *signori cardinali*..." (ibid., 796)

³⁴ "*Signor Marin*, učini' ćeš što se pristoji tvomu paru..." (DM, 317 i još 318, 354, 342 itd.) "*Signor Ugo*!" (DM, 319 i još 314)

³⁵ "*Sinjori*, da znate negromant i mi svi bogme se osvetismo od ovoga kurvina muža..." (A, 556)

³⁶ Hyrkänen 1973:465

³⁷ Pomet: "Neg mislim, *signor Marin*..." (DM, 318) Popiva: "*Signor!*" (DM, 317)

³⁸ Laura: "*Signor Marin*, a vi nećete li uzit gori?" (DM, 354)

Naš naziv se nalazi i u talijanskim rečenicama i izrazima. Osim *Mara* i *Uga* oslovljene osobe su *kapetan* gradskih stražara, *Negromant*, *Dubrovčanin* i njegovi drugovi, *trgovac* Kotoranin.⁴¹ Ima i primjera za šale i humoristične uloge riječi.⁴²

3. *Gospodin*. Ova je riječ pretežno upotrebljena u alokucijama, ali ponekad i u pričama o trećoj osobi. Ima i dosta formalnosti i konvencionalnosti, jer je upućena osobama uglednog položaja: *trgovcima* (Maroje, Tripčeta, Arkulin, Tripče)⁴³ i Bogu.⁴⁴ Osim toga kao izraz naročitog ili pretjeranog štovanja upućen je *gostioničaru* i *sluzi* Pometu.⁴⁵ Upotrebljava ga i glasnik Gulisav govoreći o njemačkom vlastlinu *Ondardo*.⁴⁶

Osobe koje se služe tim nazivom su *trgovci* (Tripčeta, Pavo), *vračara* Jedupka, *čarobnjak* Negromant, *sluge* i *služkinje* (Bokčilo, Kučivrat, Kata)⁴⁷, znači i osobe iz nižeg društvenog sloja.

Razgovorna je situacija uvijek javna, osim dva slučaja.⁴⁸

Navedeni primjeri i okolnosti nam pokazuju da *gospodin* ima formalnu vrijednost, sličnu izrazima *misser* i *signor*.

³⁹ "... a onomu je *sinjoru Marinu* otac došao." (DM, 324 i još 335 itd.) "...ter ne idem iskat moga idola, *sinjor Uga*..." (DM, 370) "... uteče ti i ne stignu ga sa svijem psi *sinjora Džulijana Čezarina*. (DM, 320)

⁴⁰ "Vi ti ste *sinjor i gospodari*, rodili se ste liberali." (DM, 328) "...ja ne kuram se da sam u tuđem mjestu *signor i misser*..." (DM, 310)

⁴¹ "Ben trovata la signora vostra, *signor Marin*" (DM, 316) "Con voi, *signor Ugo*, andar in inferno et star ben." (DM, 319), *Signor capetan*, mi vol ammazzar costui!" (DM, 331) "Bažovi lo pede, *segnor*." [Negromant] (A, 549) "*Signori*, siate li ben trovai, dobri ste došli!" (TU, 520) "Bon zorno, *signor*." [Kotoraninu] (TU, 516)

⁴² "*Signor misser ošte*, dar ogledat vin." (DM, 313) "Pomete, *signor Pometo*, bagio la man a vostra signoria!" (DM, 315)

⁴³ Maroju: "*Gospodine*, što vam je?" (DM, 309 i još 312, 313 itd.) Tripčeti: "*Gospodine*, je li ka kaplja dobra na našku?" (DM, 309 i još 313) Arkulinu: "Ben venuto, *gospodine moj*!" (A, 547), Tripčetu: "*Gospodine*, došla sam..." (TU, 511 i još 515) Kamilu: "*Gospodine Kamilo*, jesi li vješ u ovom mjestu?" (DM, 370)

⁴⁴ Bogu: "U ruke tvoje sve, *Gospodine*!" (S, 444 i još 455)

⁴⁵ "Nemo' zvat, *gospodine*, manigoda!" (DM, 334) "Tebi se priporučujem, Pôpo, Popiva, moj kneže i *gospodine*!" (DM, 340)

⁴⁶ "*Gospodin Ondardo* u početak je veoma iskao tu divojku..." (DM, 365) "Ma ovo *gospodina Kerpe*." (TU, 517)

⁴⁷ "*Gospodine*, ovo sam, na vašu sam zapovijed..." (DM, 309) "*Gospodine Kamilo*, jesi li vješ u ovom mjestu?" (DM, 370) "*Gospodine*, nemoj obijati sada..." (TU, 515) "Ben venuto, *gospodine moj*!" (A, 547) "Ne plaho, *gospodine*!" (DM, 319) "A tko je meni drugi gospodar nego ti, *gospodine*?" (A, 556) "Ma ovo *gospodina Kerpe*;" (TU, 517)

⁴⁸ "Pikat mi, *gospodine*!" (DM, 363) "Jesam, *gospodine*!" (A, 550)

4. Gospodar. Ova riječ u Držića izražava određen i točan ovisni odnos: osoba kojoj je upućena jeste pater familias, glava obitelji patrijarhalnog tipa, kojoj pripadaju osim snaha i zetova i sluge i eventualno druge osobe. Ne valja dakle promatrati kome je upućen taj naziv, nego one koji s njime služe. Ovamo spadaju ljudi u podređenom položaju kao *sluge* i *sluškinje* (Bokčilo, Popiva, Milica, Kučivrat, Munuo, Gruba, Pasimaha)⁴⁹, koji se obraćaju svojim gazdama, *sluge* i *sluškinje* (Variva, Munuo)⁵⁰, koji oslovljavaju druge ugledne osobe; *Kamilo*, višeg društvenog položaja od sluga, koji hoće postati zet, i ovako član Skupove obitelji⁵¹; još i *Vukava* koja priznaje uglednost Arkulina.⁵²

Razgovorna je situacija i javna i privatna. Baš slučajevi Vukave, Varive i Munula nam pokazuju da je ovaj podređeni odnos istovremeno i familijaran, zasigurno familijarniji od odnosa izražena riječima *missier*, *signor*, *gospodin*. Vrlo su slični tim patrijarhalnim-familijarnim odnosima i razgovornim situacijama obiteljski odnosi i razgovorne situacije u Goldonijevim komedijama. U njegovim djelima svi, sinovi, snahe, sluge, sluškinje i drugi oslovljavaju glavu obitelji s izrazom *patron/paron* 'gazda'.⁵³

Gospodar je upotrijebljen i u situacijama u kojima je riječ o osobama koje su prihvaćene kao pater familias: značajno je u tom slučaju da Pera govoreći o budućem svezkru, zove ga *gospodarom*.⁵⁴

5. Gospar. Ova se riječ nalazi u Držića kao sinonim *gospodara* u značenju 'gazda, domaćin'. Ali ima mnogo ograničeniju upotrebu od *gospodara*, jer služe se s njom samo *sluge* oslovljavajući svoje gazde ili govoreći o njima.⁵⁵ Jedini izuzetak je slučaj *Vukave*, koja se obraća Arkulinu, koji nije njen gazda, nego vlasnik kuće.⁵⁶

⁴⁹ "Bogme bi ti, *gospodaru*, valjao konjic..." (DM, 308 i još 368, 361) "*Gospodaru*, otac ti je došao." (DM, 343 i još 316, 344 itd.) "Dobri ste došli, *gospodaru!*" (A, 553 i još 555, 550) "Haj! Haj! Vrijedni *gospodaru!*" (A, 543 i još 544, 550, 556) "*Gospodaru, zaboga!*" (S, 442 i još 439, 443) "*Gospodaru*, poslala me je gospođa..." (S, 446 i još 456, 457) "*Gospodaru*, ne znam smijem li ti rijet." (S, 453)

⁵⁰ "*Kâmo gospodaru*, zli glasi..." (S, 442) "*Gospodaru Dživo*, dvije riječi!" (S, 416)

⁵¹ "*Gospodaru* u erori si." (S, 459 i još 457)

⁵² "*Gospodaru*, išteti' ćeš vas postao tvojk aki š njimi uzgovoriš." (A, 541 i još 538, 539)

⁵³ "Sior pare, *patron*." (Goldoni 1970:30) "*Patron*, sior missier." (ibid., 76) "Sior *patron*." (ibid., 41), itd.

⁵⁴ "jaohi, *gospodar* je *Maroje* došao!" (DM, 323)

⁵⁵ Bokčilo: *Gosparu*, umrieh od glada, svršite!" (DM, 312 i još 315, 317, 360 itd.) Popiva: "*Gosparu*, za Boga što je?" (DM, 344, 374, 378 itd.) Kučivrat: "*Gosparu*, što je, za Boga, *gosparu*, viteže i junače?" (A, 543 i još 545, 550 itd.) "Ovo mi moga lijepoga liberaloga *gospara Mara*..." (DM, 316) "... sad te ću uputit kao ćeš otit *gosparu*..." (DM, 337) itd.

⁵⁶ "Nemo', *gosparu*, isiječe te!" (A, 538)

Razgovorna je situacija, osim nekih slučajeve⁵⁷ pretežno privatna, to jest razgovor se odvija između gazde i sluge ili među osobama iste obitelji.

6. *Gospoda*. Potvrđena je samo jedanput u alokuciji u jednom prizoru Skupa u kojem *sluga* Munuo hoće smiriti prijašnje uzbuđene gospodine u javnoj razgovornoj situaciji.⁵⁸

Na osnovi svega do sada rečenoga mogu se oblici u pitanju poredati po razgovornoj situaciji:

razgovorna situacija	Javna (formalna)	1. messer/signor 2. gospodin 3. gospoda 4. gospodar
	privatna (informalna)	gospodar gospar

Tumač: smanjivanje stupnja formalnosti označeno je rastućim brojevima.

Može se vidjeti da talijanizmi *messer* i *signor* imaju najviši stupanj formalnosti. Slijedi *gospodin*, koji je njihov sinonim, ali ima malo manje formalnog karaktera: to dokazuje i jezično ponašanje Tripčete u komediji Dundo Maroje, koji odmah upotrebljava tu riječ nakon otkrivanja da je Maroje 'našijenac'.⁵⁹ *Gospoda* se nalazi zbog svoje rijetkosti na trećem mjestu, pa mnogo više o toj riječi ne može se reći. Vezući je element među formalnim i informalnim situacijama *gospodar*, koji pripada po upotrebi obadvjema grupama. Napokon je *gospar* najinformalniji naziv, koji je u toj sferi sinonim *gospodara*. Uz vrednotu formalnosti/informalnosti sve ove riječi su naravno izrazi štovanja.

Ovaj poredak odražava samo situaciju Držićevih scenskih djela u prozi. On je i manjkav, jer nema oblika alokucija upućenih ženama uglednog položaja u komedijama. Jedno je izvjesno: talijanizmi i hrvatski izrazi su dobro strukturirani, uvršteni u određenu hierarhiju, u kojoj imaju svoju ulogu i ne

⁵⁷ Npr. početak petog prizora prvog čina (DM); DM: 3. čin, 8. prizor: A: 4. čin, 7.

⁵⁸ "*Gospodo*, utožite se, er vam ću glas dobar dat." (A, 461)

⁵⁹ "Tripčeta: Che ha questo pover uomo?"

Bokčilo: Misser, ga boli; fiol spenzuto denari, doglia!

Tripčeta: Po svetoga Tripuna, vi ste našijenci!

Bokčilo: Misser, Bog te naučio! De Ragusa? I mi smo otuda.

Tripčeta: *Gospodine*, što vam je? Vidim, ti si našijenac; siate il ben vegnuo, dobar si došao!

Maroje: Ben trovato, misser! Vi ste našijenac? Drago mi je." (DM, 309)

miješaju se bez reda. Uporaba talijanizama i kroatizama je motivirana, što je i odraz razgovorne situacije u Dubrovniku u XVI. stoljeću.

LITERATURA

- Castellani 1976 A. CASTELLANI, I più antichi testi italiani. Seconda ediz. riveduta, Bologna.
- DEI C. BATTISTI, G. ALESSIO, Dizionario etimologico italiano, I-V. Firenze, 1950-1957.
- DELI M. CORTELAZZO, P. ZOLLI, Dizionario etimologico della lingua italiana, I-V. Bologna, 1979-1988.
- Držić M. DRŽIČ, DJELA. Priredio F. Čale, Zagreb, 1987. (A=Arkulin, DM=Dundo Maroje, S=Skup, TU=Tripče de Utolče)
- GDLI S. BATTAGLIA, Grande dizionario della lingua italiana, I. Torino, 1961.
- Goldoni 1970 C. GOLDONI, Sior Todero brontolon, in I capolavori di Carlo Goldoni, I-IV. Milano, 1970.
- Hyrkkänen 1973 J. HYRKKÄNEN, Der lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts, Helsinki.
- Kiss 1995 KISS J., Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak, Budapest.
- Radonić 1934 J. RADONIĆ, Fontes rerum Slavorum meridionalium. Acta et diplomata ragusina. Tomus I, fasc 2., Beograd.
- Rešetar 1933 M. REŠETAR, Jezik Marina Držića. Rad 248 (1933), 99-240.
- Tadić 1935 J. TADIĆ, Fontes rerum Slavorum meridionalium. Litterae et commissiones Ragusinae. Tomus I. Beograd.

Marcus Egg (1994) Aktionsart und Kompositionalität. *Studia grammatica* XXXVII. Akademie Verlag Berlin, 209 Seiten

Mit dem wachsenden Interesse der Wissenschaft gegenüber der Formalisierung der menschlichen Sprache ergab sich die Notwendigkeit, die als ein multidimensionales System in ihrer Komplexität zu betrachten, um zu einem integrierten Ergebnis zu kommen. Eine solche Sichtweise fand ihren Niederschlag in der Montaguegrammatik, was wiederum Wiederhall in der lexikalischen Semantik verursachte (s. Dowty 1979; Bennett 1974; Cresswell 1985). Der zur Besprechung vorliegende Band beschäftigt sich mit einem wichtigen Bereich der Verbsemantik, mit dem der Aktionsarten. Sein Ziel ist es, die formale semantische Sprachanalyse auf die Einteilung der verbalen Prädikate anzuwenden, mittels eines geeigneten Klassifikationssystems für verbale Aktionsarten.

Das Problem wird unter zwei miteinander korrespondierenden Aspekten analysiert. Als erstes wird gezeigt, wie sich die Eigenschaften der verschiedenen Aktionsarten und die Struktur der Zerlegungen der unter die jeweilige Aktionsart fallenden verbalen Prädikate aufeinander beziehen. Als zweites wird nachgewiesen, daß die Aktionsart eines Prädikats /dh. Verben, Projektionen von Verben und Sätze/ kompositionell aus seinen Bestandteilen abgeleitet werden kann. Es sei darauf hingewiesen, daß, wie es wohlbekannt ist, Aktanten eines Prädikats dessen Aktionsart beeinflussen können. Deshalb wird *Birnen essen* als ein nicht begrenztes Prädikat angesehen, während *eine Birne essen* als ein begrenztes Prädikat gilt. (Diesbezüglich siehe auch Wacha 1994). Im weiteren wird es um eine solche geeignete Semantik für derartige Prädikate argumentiert, die auch diese Phänomene berücksichtigt.

Die Arbeit besteht aus der Einleitung, 3 Kapiteln, einem Resümee, Zusammenfassung, Ausblick und dem Literaturverzeichnis. In der Einleitung werden die folgenden Fragen besprochen: a, der Begriff "Aktionsart" /S.11-14./ b, der Rahmen der vorliegenden Analyse: Downtys "Aspektkalkül" /S.14.-16./ c, die Einbettung der Analyse in Forschungsansätze /S.16.-24./ d, der Aufbau der Arbeit /S.24.-25./. Die Aktionsart behandelt der Autor als ein Kategorienschema, in dem zunächst die Verben, aber auch Verbprojektionen und ganze Sätze nach bestimmten Eigenschaften klassifiziert werden. Er behauptet, daß die Aktionsart einer komplexen Phrase nicht nur von der Aktionsart des darin involvierten Verbs abhängt, weil die Aktionsart einer Phrase oder eines Prädikats auch andere Konstituenten beeinflussen können. Deshalb - so der Autor - läßt sich die Aktionsartsemantik nicht auf eine Klassifizierung von Verben reduzieren. Er macht die Bemerkung, daß für das von ihm besprochene Phänomen auch die Begriffe Zeitkonstitution und Aspekt verwendet worden seien. Er weist dabei darauf hin, dass der Begriff Aktionsart eine besonders unter den Slawisten und

Finnougristen gebräuchliche zweite Bedeutung besitzt, in der er zur semantischen Charakterisierung der Ableitung eines Verbs aus einer Grundform durch morphologische Prozesse dient. Als Beispiel führt er die russischen Verben: *chodit'* ; *zachodit'* und *otchodit'* an, wo *chodit'* - umhergehen als nicht telisch, *zachodit'* - anfangen herumzugehen als ingressiv und *otchodit'* - aufhören herumzugehen als egressiv charakterisiert werden. Er bemerkt, daß auch der Ausdruck Aspekt nicht ganz eindeutig ist. Während er in der Slawistik und Semitistik eine Distinktion zwischen Perfektivität und Imperfektivität bedeutet, ist er auch für grammatische Phänomene wie das englische Progressiv oder das französische Imparfait verwendet. An dieser Stelle wird als Beispiel das Russische erwähnt, in dem der Aspekt eine lexikalisierte Unterscheidung verbaler Prädikate danach sei, ob sie einen Sachverhalt als vollendet oder unvollendet beschreiben.

Der erste Teil dieser Aussage ist für mich annehmbar, doch der zweite scheint mir diskutabel zu sein, und zwar: der Aspekt im Russischen als in anderen slawischen Sprachen ist eine grammatikalisierte Kategorie, deren morphologische Ausdrückung durch eine Opposition von perfektiven und imperfektiven Verben realisiert wird. Um die Sache etwas zu vereinfachen könnte man sagen, wie es bei Tichonov zu lesen ist, daß im Falle solcher Sprachen, in denen der Aspekt nicht morphologisch ausgedrückt wird, einem aus einem perfektiven und einem imperfektiven Glied bestehenden russischen Verbpaar nur ein Verb entspricht. Siehe zB. das russische Verbpaar pf. *delat'* - impf. *sdelat'* vs. das deutsche *machen* (Tichonov 1963). Unterteilung der Präfixe in grammatische und lexikalische blickt in der Slawistik auf eine lange Geschichte zurück. Die Funktion der grammatischen Präfixe beschränkt sich auf die formale Ausdrückung der Perfektivität. Wenn sich aber ein lexikalisches Präfix mit dem Grundverb verbindet, entsteht ein neues Lexem. Die Meinungen der Aspektforscher sind darüber verschieden, welche Präfixe als nicht lexikalische zählen können. Da es zu weit führen würde, möchte ich im Rahmen dieser Rezension darauf nicht eingehen. Ich bemerke nur, daß der Aspekt im Slawischen eine grammatikalisierte, während die Aktionsart eine lexikalische Kategorie ist. Von einer Aktionsartrelation darf man nur sprechen, wenn das Präfix die Bedeutung des Grundverbs wesentlich verändert (Diesbezüglich siehe Agrell 1908; Bondarko 1993). Da der Verfasser selbst zugibt, daß die Ausdrücke Aktionsart bzw. Aspekt nicht eindeutig ist und in vielen Bedeutungen gebräuchlich sind ist mir nicht verständlich, warum er sich nicht an einer strengeren Abgrenzung den Aspekt von der Aktionsart gehalten hat, und sich für eine elastischere Interpretation entschlossen hat. Nichtsdestoweniger möchte ich darauf hinweisen, daß die von dem Autor gemachte Feststellungen /zB. daß einige Präfixe auch einen Einfluß auf die Aktionsart haben; daß die Unterscheidung perfektiv - imperfektiv auf die Aktionsart eines Prädikats Auswirkungen hat/ in vollem Umfang treffend sind. Im wei-

teren schreibt der Verfasser über die wichtigsten Konstituenten seiner Theorie. Da die Arbeit eine Fortführung des Ansatzes von Dowty (1979 op. cit.) darstellt, macht er den Leser mit Dowtys "Aspektkalkül" bekannt. Es besagt, daß viele Verben eine innere Struktur aufweisen und mit der Hilfe anderer Verben paraphrasiert werden können. Als Beispiel wird hier das Verb *erschließen* angeführt. Für dieses Verb ist die folgende Paraphrase möglich: jemand benutzt eine Feuerwaffe /Ursache/, was den Tod von jemand anderem verursacht /Wirkung/. So kann die in *erschließen* involvierte Wirkung mit dem Verb *sterben* paraphrasiert werden. Die beiden Verben stehen somit in einem bestimmten Zusammenhang, der dadurch repräsentiert wird, daß die Zerlegung von *erschließen* die Zerlegung von *sterben* als Teil enthält. Das Ziel dabei ist, Lexeme mit einer komplexeren inneren Struktur in weniger komplexe Lexeme zu zerlegen, die durch geeignete Operatoren verknüpft sind. Letztendlich sollten die Zerlegungen der Lexeme so beschaffen sein, daß die Aktionsart aus ihnen ablesbar ist. Dies führt dazu, daß es für eine bestimmte Aktionsart charakteristische Operatoren gibt. Bei der Ableitung von Verbprojektionen und Sätzen, die eine ziemlich komplexe Struktur haben, nach der Tradition der Montaguegrammatik und dem Ansatz von Dowty soll nur die funktionale Applikation als Verknüpfungsoperation angenommen werden. Sie wird formal als sog. Lambda - Konversion repräsentiert: $\lambda x (...x...)$ (a)- (...a...) Die andere grundlegende Theorie, im deren Rahmen die vorgelegte Analyse durchgeführt wird, ist die Montaguegrammatik, deren aus dem Gesichtspunkt der Arbeit wichtigste Elemente im dritten Teil der Einleitung bekanntgegeben werden /S.17-24./ In der Montaguegrammatik, die einen Parallelismus zwischen Syntax und Semantik fordert, gibt es zu jeder syntaktischen Verknüpfungsregel eine korrespondierende semantische Verknüpfungsregel. Der Absatz 3.1 bietet eine syntaktische und semantische Ableitung des Satzes *Fritz schläft*. den ich hier kurz schildern werde.

Wenn α eine NP und β eine VP ist, dann verbinde man die beiden Konstituenten zu einem Satz S. Die syntaktische Verknüpfung F von α und β ist eine Konkatenation: $F(\alpha\beta) = \alpha\beta$ Die semantische Übersetzung von $\alpha\beta$ ist β' (α'), wobei α' und β' jeweils die semantischen Übersetzungen von α und β sind.

Alle semantischen Repräsentationen von Prädikaten werden in dieser Logiksprache ausgedrückt. Eine wichtige Rolle spielt dabei die mengenztheoretische Repräsentation der Funktor - Argument - Beziehung. Stellt ein Verb wie zB. *schlafen*, die Menge aller Schläfer dar, die Anwendung von *schlafen* auf eine NP wie *Fritz* drückt lediglich aus, dass *Fritz* zur Menge der Schläfer gehört. In weiteren Absätzen des dritten Teils werden andere Konstituenten der von Egg vorgeführten Analyse besprochen.

a, Die von Bierwisch (1982) und Lang (1987) begründete sog. Zwei - Ebenen - Semantik.

Sie geht davon aus, daß sprachliche und allgemein - kognitive Fähigkeiten des Menschen auseinanderhalten werden sollen. Die bilden zwei verschiedene Module der menschlichen Intelligenz, die bei der Verarbeitung von sprachlichen Äußerungen zusammenwirken. Die erste Ebene der Bedeutung bildet eine semantische Komponente, die als Teil der Grammatik zur menschlichen Sprachfertigkeit gehört und sprachlichen Äußerungen eine sprachliche Bedeutung zuordnet. Diese Ebene determiniert aber die Bedeutung nicht vollständig. Der Mensch mit der Hilfe seiner allgemein - kognitiven Fertigkeiten verschafft ein Bild von der Wirklichkeit, worauf die sprachliche Bedeutung einer Äußerung abgebildet und in Abhängigkeit vom Kontext noch weiter ausdifferenziert wird. Erst nach dieser Abbildung erscheint eine vollständig determinierte Bedeutung, die dann die zweite Ebene konstituiert.

b, Die Repräsentationssprache 3.3, in welcher die für die Interpretation benötigten Indizes direkt in den Zerlegungen expliziert werden. Die Theorie basiert auf Kaplan (1979) und Stechow (1992). In dieser Sprache werden Prädikate als Funktionen interpretiert, die eine Menge von Argumenten auf eine Relation zwischen zwei Indizes, einem Äusserungs- und einem Evaluationsindex, abbilden. Beide Indizes bestehen aus einem Welt - Zeit - Paar. Der Äußerungsindex kann als Sprechzeit, der Auswertungsindex als Ereigniszeit interpretiert werden.

In diesem Absatz führt noch Egg den Begriff "Satzradikal" nach Herweg ein. So wird die Information eines Satzes genannt, die keinen Hinweis auf Tempus und Definitheit enthält. Das Satzradikal von *Max war in der Kneipe* wäre zB. *Max in der Kneipe sei*.

c, Die Zeitstruktur 3.4 in der Arbeit wird mereologisch gedeutet (wie bei Kifka 1989), was den Vorteil hat, daß Zeitintervalle und Zeitpunkte von demselben Typ sind. Bei einer mengentheoretischen Rekonstruktion wären Zeitintervalle Mengen von Zeitpunkten, die somit einen höheren Typ besitzen würden als die Zeitpunkte.

d, Deshalb wird im nächsten Abschnitt die Mereologie eingeführt 3.5, in der die Zusammenfassung zweier oder mehrerer Entitäten wieder von dergleichen Art ist, wie die Entitäten selbst. Es steht im Gegensatz zu der Mengenlehre, in welcher zwischen irgendwelchen Entitäten und aus diesen Entitäten zusammengesetzten Mengen ein Unterschied besteht. Im vierten Abschnitt wird der Aufbau der Arbeit kurz skizziert. Die Einleitung folgen 3 Kapitel, aus deren das Erste /S.27-69./ den Titel „Neue Klassifikation der Aktionsarten“ trägt und in 4 Unterkapiteln geteilt ist. In diesem Kapitel wurde eine revidierte Klassifikation der verbalen Aktionsarten vorgestellt. Der Grund für diese Innovation lieferten Prädikate wie fünf Stunden singen; husten und eine Sonate spielen, die begrenzt aber nicht telisch sind und somit den traditionellen Klassifikationssystemen gro-

ße Schwierigkeiten bereiten. Weder von Klassifikationen, die Ereignisprädikate durch Telizität charakterisieren, noch mit der Methode: Ereignisprädikate allgemein als begrenzt zu beschreiben, können sie befriedigend erfaßt werden. Das erste Klassifikationsschema kommt hier gar nicht in Frage, da die obigen Prädikate nicht telisch sind, versucht man die zweite Methode anzuwenden, verschwinden die Unterschiede zwischen telischen und atelischen Prädikaten. Im zweiten Abschnitt wurde von Egg eine Erweiterung von Downtys Klassifikation (Dowty op.cit) vorgeschlagen, die diese beiden Probleme lösen kann. Es wurden drei hierarchisch angeordneten Merkmale, wie: Intervall – Basiertheit; Begrenztheit; Telizität eigenföhrt, und in 3 Abschnitten eingehend besprochen /S.40-50./ Diese Merkmale teilen die Prädikate in 4 Gruppen, so wie Zustände; Prozesse; Intergressive und Weschel befindet sich eine neue Gruppe von Prädikaten, die von dem Autor eingeföhrt und „Intergressiv“ genannt wurde. Diese Prädikate sind Intervall – basiert /mindestens zwei Zeitpunkte besitzen/, begrenzt, aber nicht telisch. Das Merkmal Puktualität wurde von Egg nicht in die Klassifikation, da es kein linguistisches Kriterium darstellt. Die Unterscheidung zwischen Achievments und Accomplishments fiel bei der Analyse auch weg, weil es sich dabei nicht um ein für den zeitlichen Verlauf von Sachverhalten wesentliches Phänomen handelt. Im zweiten Kapitel: „Aktionsart und Weg – Präpositionen /S.71-136./ der in 6 Abschnitte geteilt ist, zeigt der Autor, wie man auch in komplexeren Fällen die Aktionsart einer Phase kompositionell aus der Semantik ihrer Bestandteile and deren Verknüpfung ableiten kann. Unter Weg – Präpositionen werden diejenigen Präpositionen verstanden, die bei Bewegungs- verben die Richtung der bewegung spezifizieren können. Die regieren fast alle den Akkusativ. Egg hat die Präposition *in* gewählt, weil sie am wenigsten komplexe Weg – Präposition darstellt, gleichzeitig aber das weiteste Spektrum räumlicher Verwendungsweisen hat.

In den ersten zwei Abschnitten „Verwendungsweisen der Präposition *in*“ /S.74-76./ untersucht der Autor diese räumliche direktionale Präposition mit ihrem Spektrum von Verwendungskontexten, dann weist er darauf hin, daß auch die Bedeutung und damit die Aktionsart der Sätzen und Verbprojektionen kompositionell durch ihre Bestandteile determiniert wird. Im weiterem beschreibt Egg die räumliche direktionale Präposition *in* und stellt aufgrund dieser Präposition den Beitrag einer Weg - Präposition zum Aufbau der Bedeutung und der Aktionsart von Verbal und Nominalphrasen dar. Substantive, die Objekte mit einer wegförmigen Gestalt denotieren, können direkt durch eine *in* Präposition modifiziert werden nur, wenn in ihrer Funktion ein Weg involviert ist - sagt der Autor. Das spricht für die Akzeptabilität der Phrase *Straße in die Stadt*, während man die Phrase der *Turm in die Wolken* für schlecht befindet. Demantsprechend ist auch *die Tür in den Garten* akzeptabel, weil die

Tür, die zwar keine wegförmige Gestalt hat, in ihrer Funktion einen Weg involviert. Im vierten Abschnitt "Der Beitrag von in - Präpositionen in Argumentsposition zur Aktionsart." /S.100-109./ wird die Verknüpfung von in - Präpositionen mit Konstituenten gezeigt, die eine solche Präposition subkategorisieren. Es werden hier Bewegungsverbene wie gehen zB. in den Garten gehen und Bewegungsverbene mit mehr als einer Weg - Präposition angeführt. Die Äußerungen werden mit der Hilfe von Operatoren wie: MOVE /Bewegung/; CHANGE /Wechsel/; BECOME /Zustandswechsel/; LOK /Eigenort/ ua. formalisiert.

Im fünften Abschnitt "Der Beitrag von in - PPs in Adjunktposition zur Aktionsart" /S.122-134./ wird die freie Modifikation einer Konstituente durch eine in - Präposition gezeigt. Im Deutschen sind es viele Verben wie zB. weinen und regnen, die zwar nicht mit einer Weg - Präposition verknüpft werden müssen, aber dennoch von einer solchen Präposition modifiziert werden können zB. *Ich weine in mein Bier*. All diesen Verben ist gemeinsam, daß sie einen gerichteten Weg involvieren, aus dem Eigenort der durch sie denotierten Raumzeitgebiete besteht. Im obigen Beispiel kann man diesen Weg umgangssprachlich als die Flugbahn der Tränen beschreiben. Mit der in diesem Kapitel vorgeschlagenen Analyse der lokalen Weg - Präposition *in* konnte die Präposition in allen im Abschnitt 1. vorgestellten Verwendungskontexten beschrieben werden. Im dritten Kapitel "Aktionsart und nominale Aktanten." /S.137-196./ stellt der Autor eine formale Rekonstruktion des Einflusses nominaler Aktanten auf die Aktionsart ihres Prädikats vor. Im Laufe der Analyse wird das Denotat des einflußnehmenden Aktanten in eine Partition dh. in eine Menge sich nicht überlappender Teile zerlegt, deren Summe wieder das Denotat ergibt. Das Kapitel ist in fünf Unterkapiteln geteilt, deren Reihe das Resümee abschließt. Es werden hier Probleme, wie zwei unterschiedliche Arten des Einflusses nominaler Aktanten auf die Aktionsart ihres Prädikats /S.141-149./; die Satz - Iteration /S.154-165./; die NP- Iteration; die innere Begrenzung /S.177-181./ und die obligatorische vs. optionale Beeinflussung der Begrenztheit /S.184-185./ diskutiert. Aus diesen Themen möchte ich zur näheren Besprechung die Satz - Iteration auswählen, da sie ein der wichtigsten Teile des obengenannten Kapitels ist. Der Autor unterscheidet zwei Arten von Iterativen. Bei der ersten Art stellt das Satzradikal selbst den Typ des iterierten Sachverhalts dar. Diese Art von Iteration wird vor allem durch bestimmte Modifikatoren erzwungen und wird "Satz - Iteration" genannt. Sie ist nicht von irgendwelchen nominalen Aktanten abhängig. Ein Beispiel dafür wäre der folgende Satz: *Fritz küßte Adriane dreimal*. Die Iteration wurde anhand des Adverbs dreimal explizit ausgedrückt. Andererseits können aber auch nominale Argumente iterieren. In diesem Fall wird das Satzradikal als Relation zwischen Individuen und Zeiten dargestellt. Alle Sachverhalte der Iteration bestehen im

Zutreffen dieses Prädikats auf einen Teil des Denotats des nominalen Arguments. Die iterative Interpretation eines Satzes geschieht dann also relativ zu einer seiner nominalen Konstituente. Das repräsentiert der folgende Satz: *Fritz entdeckte fünf kleine malerische Dörfer*. Bei der Beschreibung der Iteration stellt sich die Frage, wo die Iteration zu verankern ist. Der Autor hat sich entschlossen, die Iteration beim Verb zu verankern, obwohl es sich hier zwei Möglichkeiten anbieten. Zum einen kann eine komplexe Determinator - Semantik wählen und die Verbsemantik entsprechend einfach gestalten, oder man macht es umgekehrt. Dementsprechend Fritz hätte dann neben einer Lesart, in der die Menge von Eigenschaften die auf Fritz zutreffen auch eine Lesart, in der die Menge der Eigenschaften, deren Iteration auf Fritz zutrifft und als P ITER / P /f// darstellen ließe. Der Autor führt dabei das Zeichen ITER als einen geeigneten Iterativoperator ein. Der von Egg gewählte Standpunkt - die Iteration beim Verb zu verankern - scheint mir wohlbegründet zu sein, weil: a, die Iteration auch bei Verben wie blitzen oder donnern möglich ist, wo kein nominaler Aktant als Auslöser der Iteration zur Verfügung stünde; b, viele Sprachen der Welt die Iterativreflexion am Verb besitzen /siehe dazu die slawischen Sprachen/. Der Autor gibt zu, daß selbst im Deutschen Reste einer solchen Flexion erkennbar sind, indem das Verbsuffix *-l-*, oft zur Bedeutung eines Verbs eine iterative Komponente beiträgt.

ZB. stechen vs. sticheln
 zischen vs. zischeln
 husten vs. hüsteln

In dem obengenannten Kapitel zeigt der Verfasser, daß auch die Einflußnahme nominaler Aktanten auf die Aktionsart ihres Prädikats durch semantische Dekompositionen repräsentiert werden konnte. Das in der Einleitung gestellte Ziel wurde damit erreicht. Das Buch schließt eine Zusammenfassung und Ausblick ab /S.199-202/. Zusammenfassend kann man feststellen, daß die ausgewählten Probleme der Aktionsart mit großer Sorgfalt bearbeitet worden sind. Einige von ihnen stehen noch ganz offen, was für mich selbstverständlich ist, andere halte ich für diskutabel, was auch in dieser Disziplin nötig ist. Es sei bemerkt werden, daß die Analyse einer Verbprojektion bzw. eines Satzes einen erheblichen formalen Aufwand erfordert, was der Autor selbst anerkennt /S.69/. Im Anschluß daran möchte ich darauf hinweisen, daß das vorliegende Buch leider über kein Zeichenverzeichnis verfügt, was das Lesen in manchen Stellen wesentlich erschwert. Der besprochene Band liefert einen wichtigen Beitrag zu den theoretischen Studien und läßt hoffen, daß man in der nächsten Etappe auch der didaktisch - methodischen Auswertung von Ergebnissen dieser Studien mehr Aufmerksamkeit schenken wird.

Dowty, D. R. 1979: Word meaning and Montague Grammar. Dordrecht: Reidel.

Bennet, M. 1974: Some extensions of a Montague framework of English. Dissertation, University of California.

Cresswell, M. 1985: Adverbial modification. Dordrecht: Reidel.

Wacha, B. 1994: A folyamatos szemlélet a magyarban. KD tézisei.

Tichovov, A.N. 1963: Glagoly s čistovidovými prístavkami v sovremennom ruskom jazyke. Avtoreferat KD. Moskva.

Agrell, S. 1908: Aspektänderung und Aspektbildung beim polnischen Zeitworte. Lund.

Bondarko, A.V. 1993: Predel'nost' i glagol'nyj vid. /K problematike slavjanskoj funkcional'noj aspektologii/ Slavjanskoje jazykoznanije. XI. Meždunarodnyj sjezd slavistov. Moskva.

Bierwisch, M. 1982: Formal and lexical semantics. Linguistische Berichte 80. S. 3-17.

Bierwisch, M. und Lang, E. 1987: Grammatische und konyeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven. Berlin, Akademie Verlag, Studia Grammatica 26/27.

Stechow, A.V. 1992: Intensionale Semantik eingeführt anhand der Temporalität. Arbeitspapier 40. Sprachwissenschaft Univ. Konstanz.

Kaplan, D. 1979: On the logic of demonstratives. Journal of Philosophical Logic 8, S. 81 - 98.

Krifka, M. 1989: Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Zur Semantik von Massentermen, Pluraltermen und Aspektklassen. Fink, München.

Wacław Cockiewicz (1992) *Aspekt na tle systemu słowotwórczego polskiego czasownika i jego funkcyjne odpowiedniki w języku niemieckim. Rozprawy habilitacyjne NR 231, Uniwersytet Jagielloński Kraków, 240 Seiten.*

Trotzdem es dem Aspekt in der Linguistik eine ständig wachsende Bedeutung zukommt, herrscht in der fachdidaktischen Diskussion bezüglich der Definition des Aspekts sowie der Art und Weise, den im Fremdsprachenunterricht zu lehren und zu lernen, keine Einstimmigkeit. Der zur Besprechung vorliegende Band wendet sich an Interessenten mit klaren theoretischen Auslegungen und vielfältigem Material, die bei Vermittlung aspektueller Inhalte im Unterricht der polnischen Verben berücksichtigt werden sollten.

Die Arbeit besteht aus Vorwort, 4 Kapiteln, einem Wörterbuch der polnischen Aspektbildung, Nachwort und Bibliographie. Im ersten Kapitel /Zagadnienia semantyczne - Semantische Probleme S.11/ wird auf Gegenstand der Semantik eingegangen. Im Punkt 1.1 findet der Leser eine kurze Schilderung über die Rolle der allgemeinen Semantik bei der Aspektbildung. Der zehnte Absatz beginnt mit der wichtigen Feststellung, daß in den slawischen Sprachen der Aspekt eine verbale Kategorie ist, die mit der Hilfe morphologischer Mittel ausgedrückt wird - die zum Ausdruck verschiedener Aktionsarten reichende Mittel aber, einen lexikalischen Charakter haben. Cockiewicz's Arbeit verfügt über eine kurze Aufzählung und Darstellung der semantisch - lexikalischer Kategorien dh. Aktionsarten, aus welcher sich aber entnehmen läßt, daß es hier - obwohl die Aktionsartbedeutungen in vielen Fällen korrelieren - um kein kohärentes System handelt. Der zweite Abschnitt /Treść opozycji "perfektywny" : "imperfektywny" - Inhalt der Opposition "perfektiv" : "imperfektiv" S.1 - 41/ ist den slawischen der Aspektualität und der Semantik des Aspekts gewidmet. Cockiewicz hat sich bemüht, hier eine umfassende Darstellung der bisherigen Aspektforschungsgeschichte zu geben, und sie unter besonderer Berücksichtigung der Semantik der Verben zu behandeln. Er stellt die Evolution der Verbalaspekt betreffende Theorien sehr ausführlich, von Agrell und Sørensen durch Koschmieder und Klemensiewicz bis auf Coseriu, Jakobson und Bondarko dar. Die von Bondarko eingeführte Aspektualität umfaßt sowohl die Differenzierung innerhalb des Aspekts und der Aktionsarten und deren semantischen Beziehungen, als auch die Perfektivität, die durch den Begriff der Grenzbezogenheit bestimmt wird - sagt der Autor. Er weist aber darauf hin, daß die Frage der Abgrenzung zwischen den Aktionsartklassen und die semantische Problematik des Aspekts weiterhin ungelöst bleiben. Klemensiewicz wird von ihm kritisiert, weil in seiner Definition des Aspekts der subjektive Charakter dieser Kategorie, worauf schon Agrell hingewiesen hat (Aspekte als Anschauungsformen) unbetont ist. Im weiteren unterscheidet der Verfasser den slawischen "typologischen"

Aspekt von dem universalen Aspekt, der mehr umfassen sollte. Bei der Bestimmung des Aspekts als einer universalen Kategorie geht er von der wichtigen These aus, daß der Aspekt mit den Tempora im Zusammenhang steht. Hier werden Coserius und Koschmieders Thesen über den Aspekt und die Opposition der vollendeten und unvollendeten Handlungen vorgeführt und eingehend analysiert. Cockiewicz bemerkt, daß die Opposition von linearen und punktuellen Handlungen zur graphischen Darstellung der Aspektsemantik vollkommen geeignet ist. Hier präsentiert der Verfasser Koschmieders Aspekttheorie, in welcher die Bedeutung des perfektiven Aspekts, wie eine relative Bewegung in der Zeit aus der Zukunft in die Vergangenheit, formuliert wird. Zum Ende des zweiten Abschnitts wird Jacobsons universales Modell der verbalen Kategorien skizziert. Obwohl dieses Kapitel hauptsächlich rein theoretisch bezogen ist, aber auch mit konkreten Beispielen exemplifiziert wird. In den nächsten zwei Kapiteln: /Definicja dokonaności - niedokonaności - Eine Definition der Perfektivität bzw. Imperfektivität S.41-65./ ; /Gramatyczny status opozycji aspektowej - Grammatischer Status der aspektuellen Opposition S. 65-116./ behandelt der Autor die Korrelation des Aspekts und der grammatischen Tempora bzw. die Frage der Aspektpaarbildung. Aus diesem Themenkreis wähle ich zur näheren Besprechung den Abschnitt betitelt als "Problem pary aspektowej" - Das problem der Aspektpaare. Mit diesem Unterkapitel hat Czochralski auf eine wichtige und aktuelle Frage der slawischen Aspektologie aufmerksam gemacht.

Er macht die Bemerkung, daß dieses Problem auch śmiech aufklären wollte, um im Zusammenhang mit dem obergenannten Begriff in der Fachliteratur herrschendes Chaos zu eliminieren. Es werden hier vier Hauptfragen angeworfen:

1. Kann der Aspekt nur durch eine suffixale Opposition oder auch durch die, eine prefixale ausgedrückt werden?
2. Was für eine Rolle spielt die Bedeutung der Glieder in der aspektuellen Opposition?
3. Haben wir im Falle der Aspektpaare nur mit einem Lexem oder mit zwei Lexemen zu tun?
4. Gehört der Aspekt zu der Flexion oder der Wortbildung?

Geht man davon aus, daß die Semantik bei der Aspektpaarbildung ausschlaggebend ist - so der Autor- stößt man immer wieder auf Schwierigkeiten bei der exakten Bestimmung des Kriteriums der Aspektpaarbildung. Cockiewicz hält Agrells Theorie für richtig, der in der Arbeit betitelt als "Przedrostki posta-

ciowe czasowników polskich." *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie* 1918, 8. S.12 dargelegt worden ist. - Wenn von dem präfixalen Perfektiv sich keinen weiteren sekundären Perfektiv ausführen läßt, der mit der Hilfe eines Suffixes gebildet ist, dann dieses Präfix keine lexikalische Bedeutung trägt und die Opposition, die zustande kommt, als ein Aspektpaar gilt - lautet es. Die Richtigkeit der oben Theorie, die für den Autor als Grundlage dient, wird mit zahlreichen Beispielen belegt. Die Glieder eines Aspektpaars werden von Cockiewicz als ein Lexem behandelt und der Aspekt als eine Kategorie die auf halbem Wege zwischen der Wortbildung und der Flexion steht, betrachtet. Im nächsten Kapitel betitelt als "Aspekt a jego funkcyjne odpowiedniki niemieckie." - Der Aspekt und seine funktionellen Entsprechungen im Deutschen S. 133 - 147. bietet Czochralski eine detaillierte Analyse der polnischen Aspektbedeutungen, mit Berücksichtigung ihrer Wiedergabemöglichkeiten im Deutschen. Er weist überzeugend auf Unterschiede bezüglich der lexikalischen Bedeutung der einzelnen kontextgebundenen Übersetzungsequivalente. An dieser Stelle wäre noch zu betonen, daß es unnötig zu sein scheint, obwohl den Zeitstufen eine wesentliche Rolle in der Fachliteratur zuerkannt wird, ein Tempussystem, das in der gegebenen Sprache zu finden ist weiter zu komplizieren und dessen Wiedergabemöglichkeiten in einer anderen Sprache zu analysieren. Ein solches Experiment kann natürlich von einem rein theoretischen Gesichtspunkt aus interessant sein, besteht aber die Gefahr der Entfernung von der sprachlichen Realität. Der Rezensent dieser Arbeit hat den Eindruck, der Autor des vorliegenden Bandes wolle den Wert der Zeitstufen etwas überschätzen wenn er über ihre Wiedergabemöglichkeiten im Polnischen spricht S. 131-132. Im nächsten Kapitel befindet sich ein Wörterbuch der polnischen Aspektpaarbildung. Der Verfasser stellt die polnischen Verben mit ihren deutschen Entsprechungen zusammen und veranschaulicht an zahlreichen Beispielen den Prozeß der Aspektbildung im Polnischen.

Zusammenfassend kann man feststellen, daß das vorliegende Buch einen sehr wichtigen Beitrag zu konfrontativen Studien leistet und zugleich ein wertvolles Hilfsmittel sowohl für Polonistik- und auch Germanistikstudenten, Oberschullehrer und Übersetzer darstellt. Die in dem theoretischen Teil vorkommenden Illustrationen vervollständigen den Band.